

ירחמיאל וינגרטן

יאנוש קורצ'אק היהודי המעונה

ספר זה נועד לכל שימוש חינוכי
חברתי וערכי,
שלא למטרות רווח.

לכל שימוש אחר יש לפנות
אל בעלי הזכויות

M. Hilberger

ירחמיאל וינגרטן

יאנוש קורצ'אק היהודי המעונה

ספור חייו ותקופתו

הוצאת ברונפמן

Yerachmiel Weingarten

JANUSZ KORCZK

THE JEWISH MARTYR

A Memoir of a Life and an Era

כל הזכויות שמורות לנכדיו של המחבר:
אדם, ניבה וחנן וינגרטן

All rights reserved by the author's grandchildren
Adam, Niva and Hannan Weingarten

הספר נדפס במקורו בישראל בתל-אביב, 1979
הוקלד ע"י המכון החינוכי הישראלי ע"ש יאנוש קורצ'אק, 2022

ספר זה נועד לכל שימוש חינוכי חברתי וערכי, שלא למטרות רווח.
לכל שימוש אחר יש לפנות אל בעלי הזכויות

התוכן

חלק ראשון: התקופה

1. תקלה בליל "הסדר" של פסח ..... עמ' 7
2. ארץ החלומות – ויבשת הסיוטים ..... עמ' 14
3. ראנדאָוו עם העלמה סטאַפּה ..... עמ' 20
4. עכברון קטן מבית נתן ..... עמ' 24
5. "לשון אחת ושתי שפתיים" ..... עמ' 32
6. בני-אדם בזיל הזול ..... עמ' 38
7. כאשר הדוקטור יחזור מהמלחמה ..... עמ' 43
8. סופה גועשת ואביב שר ..... עמ' 48
9. בעירו של בן-גוריון ..... עמ' 57
10. סוף-סוף ..... עמ' 62

חלק שני: הפגישה

11. הבית הלבן ברחוב קרוכמאלנה ..... עמ' 68
12. יום גדול וארוך ..... עמ' 74
13. שאלות... שאלות... שאלות ..... עמ' 82
14. בוקר עולה על הרפובליקה הקטנה ..... עמ' 90
15. מארינה פאלסקה בוולוז'ין ..... עמ' 97
16. תמונות מן "הבית" ..... עמ' 104
17. באספקלריה של הילד ..... עמ' 114
18. חופה בבית-העלמין ..... עמ' 119
19. "שפוך חמתך" ..... עמ' 126
20. מסעות ראשונים אל היהדות ..... עמ' 130

21. אָשנב לעולם שני ..... עמ' 140

חלק שלישי: לקראת המוקד

22. אילו נשאר היטלר בבית-האסורים ..... עמ' 147

23. החודש הקצר ביותר ..... עמ' 154

24. מן הנובֶּלְטָה עד הדראמה ..... עמ' 162

25. שינויים ותקוות מעורפלות ..... עמ' 170

26. העיתון של קורצ'אק וצאצאיו ..... עמ' 175

27. הנסיכה והוד מלכותו שהגיעו ממרחקים ..... עמ' 184

28. רוחות רעות מנשבות ..... עמ' 191

29. בעקבותיו במדינת ישראל אחרי ארבעים שנה ..... עמ' 199

30. עולם חולה ..... עמ' 210

31. פולין בוערת ..... עמ' 220

32. קורצ'אק וילדיו בגיטו ..... עמ' 228

33. הסמל האציל של יהודי פולין ..... עמ' 238

34. פוסט מורטם – התנקשות בזהותו ..... עמ' 245

35. הם שרים ובוכים ..... עמ' 256

1. תקלה בליל הסדר של פסח

העשור הראשון של המאה העשרים.

כאשר אני נולדתי מלאו לי [ליאנוש קורצ'אק](#) עשרים וחמש או עשרים ושש שנה. הוא היה כבר אז סופר ורופא. (קורצ'אק מעיד בספרו האחרון, "היומן", שתאריך הולדתו הוא 22 ביולי 1878 או 1879). היה בהיותי נער צעיר, כשאחז בי בולמוס הקריאה והחילותי בולע ספרים בפולנית, בידיש ובעברית (בסדר זה), היה קורצ'אק הסופר החביב עלי ביותר. סבורני, שגורם מכריע להתרשמותי ולהתעניינותי בו נעוץ בעובדה, ששמעתי בבית הוריי סיפורים רבים, מוזרים ומרתקים, על האיש קורצ'אק, על מעשיו ועל מנהגיו. הוא היה חלק מנוף ילדותי ונעוריי.

קשה לי לקבוע את הגיל שהתחלתי לקרוא בו. לפעמים נדמה לי, שיכולת הקריאה דמתה אצלי ליכולת ההליכה. לא זכור לי איך ומתי התחלתי להלך. ודאי זחלתי בתחילה, אחר כך הייתי מזדקף, קם וזז אטאט מרהיט לרהיט שבבית; מתקבל על הדעת, שבניביתי היו מסייעים לי להניע את רגליי הקטנות, עוזבים אותי לרגע ופורשים זרועותיהם לעומתי למען אפול לתוכן בשעת כישלון – עד שהעזתי להלך בכוחות עצמי, וגם אז הייתי נופל שבע וקם... ברם, נמחקו מזיכרוני התרגילים, המכשולים וההתקדמות בהתאמנותי לקריאה, שהיא טבעית פחות מההכשרה ההליכה.

לכשנתבגרתי, החלטתי לאזור את כוחותי זיכרוני, כדי להגיע לקביעת הזמן והשיטה שבהם סגלתי לעצמי את ידע הקריאה. מעולם לא למדתי לקרוא בבית-ספר. ניסיתי לפענח את תעלומת הזמן של מאורע חשוב זה בדרך ההיגיון הקלאסי, כלומר: בדרך של "אלימינאציה". שאלתי את עצמי: מתי לא ידעתי לקרוא? – והנה קמה לפני עיני תמונה עצובה, שהעכירה זמן רב את ימי ילדותי, והיא חזרה אליי לפעמים גם בגילי המבוגר: אני בן ארבע ורבע, כל המשפחה מסובה ליד שולחן חגיגי בליל "הסדר", ועליי לשאול, זו הפעם הראשונה בחיי, את "הקושיות". עדיין לא ידעתי אז לקרוא, ואחותי הגדולה האגנייה לימדה אותי בעל-פה את הקושיה הראשונה. קושיה אחת תספיק להופעת-הבכורה שלי. אך אחותי מעלה בשליחותה ושמה בפי דבריהבל, שאנוכי חזרתי עליהם בתמימותי, מבלי להבין את פירושים. הנוהג היה באותם הימים לומר "קושיה" בעברית, ותרגומה – בידיש. התרגום האווילי, שאמרתי אז לפני קהל המאזינים עקב "הלימוד" של אחותי, היה: "מה נשתנה הלילה הזה? – פארוואס איז פארשטיינערט געוואערן, פארוואס איז פאָרעסן געוואָרן ביז דעם גרוינן צאָפּ די אַלטע מויד אין נאַכט פון פסח?" ("מפני מה נתאבנה, מפני מה עברה עונתה של בתולה זקנה והלבינה צמתה בליל הפסח?"). עוד טרם גמרתי את הפסוק פרצו כל המסובים בצחוק – ואני געיתי בבכי... ציפיתי לערב גדול זה של הופעתי הפומבית באיסבלנות ובגאווה ילדותית – והנה הפך הערב למקור של השפלה וכלימה איומה... עזבתי במרוצה את שולחן "הסדר" והתביישתי לחזור אליו – עד שבאו אבא ואמא אל חדרי, נשקו אותי, פייסו אותי והביאוני חזרה אל אולם-האורחים. כשחזרתי, הבחנתי שגם אחותי בכתה. ודאי התחרטה על השערורייה שחוללה.

המסורת המשפחתית שלנו מספרת, שקלוני נגלה לעיני אורחים מיוחדים בחשיבותם, שהסבו אז ל"סדר" בביתנו, והם: [יעקב דינאָזון](#), סופר יידי, ו"ד"ר [הנריק גולדשמיט \(קורצ'אק\)](#), סופר פולני ורופא בבית-חולים לילדים. שניהם הוזמנו ל"סדר" על-ידי אחי יעקב, שהיה משורר צעיר בימים ההם.¹ נוכחותם של אורחים אלה לא נחרתה אז בזיכרוני, כי בעיקר נתביישתי מפני בני-משפחתי ומפני ידידנו רבינוביץ ורעייתו, שהתייחסו אלי תמיד בחיבה והיו מבאי-ביתנו הקבועים. את דינאָזון היטבתי להכיר בקרב הימים, כי החל מבקר בביתנו לעתים תכופות. – לאחר שנים, כשהתחלתי לקרוא בספריו של קורצ'אק, שאלתי את אחי אם "תקלתי" זכורה לקורצ'אק. אחי צחק. ניחם אותי ופיזר את חששותיי. הוא סיפר לי, שבשעת שיחה בביתו של "ל פרץ", אמר לו קורצ'אק, שהוא מעוניין לראות "סדר" מסורתי – ולכן הזמין אותו אל ביתנו. בשעת ה"סדר" שאל קורצ'אק את אחי על פשר כמה מנהגים ומאכלים (כיסא-המלכות המרופד, ארבע הכוסות, החרוסת, המרור, האפיקומן וכו'). כשנודע לו מפנימה נכשלתי

¹ לפי חישובי אירעה "התקלה" בפסח של שנת 1907. קורצ'אק היה אז כבן שלושים. להוריי נראה כ"גוי" – וחשבוהו לאחד מידידי התמהוניים של אחי.

בשעת "הופעת", יעץ להאָניה שתפייס אותי... קורצ'אק ודאי שכח לחלוטין את האירוע.

אירוע זה – בכוח הזעזוע שלו – נחרת בי כראשון לזיכרונות ילדותי והוכיח לי את החשיבות של ידיעת הקריאה. בלעדיה אני עלול להיות מרומה אפילו עלידי האהובים עליי ביותר, כגון זו הילדה המתקראת "אחות", והיא השנייה בדרגה לאמא... "התקלה" שימשה לי אתגר למהר ולרכוש את חכמת הקריאה – וניצחתי: הפכתי ליצור קורא. הישג זה הוסיף לי כבוד בין הבריות השולטות בעולם המבוגרים. כעבור שנה, כשהייתי בן חמש ורבע, קראתי את כל הקושיות מתוך "ההגדה". המאבק נשלם, אבל "הצלקת" נותרה. בכך הנני קובע מתי הצטרפתי לקהל הקוראים. אין לי אלא לפתור את שאלת "איך". סבורני, שלא למדתי לקרוא בצורה השגרתית. את התהליך הדידאקטי אפשר להסביר דווקא לאור שיטות הקריאה החדשות והמתקדמות הנהוגות בימינו: קלטתי לאלתר צורות של מילים שלמות ואפילו פסוקים שלמים, ולא צירופים של אותיות בודדות. בתחילת הקריאה "זחלתי" (כמו בראשית ההליכה), אחר-כך מישהו ודאי הושיט לי יד לבל אֶכְשֵׁל, אך גם נכשלתי פעמים רבות – עד שהתחלתי "להלך" בקריאה, ובקרוב גם "לרוץ" בה. אחותי האָניה הייתה "מורת" בלא יודעין: הייתי מטפס ועולה בכפות רגליי הקטנות מאחורי משענת הכיסא, שעליו ישבה אחותי וקראה לעצמה בקול ובהנאה רבה, חוברות דקות של רומאנים בהמשכים ביידיש ובפולנית. ראשי היה ממעל לראשה – הייתי מביט בחוברת שלפניה, סוקר בעיניי את צורת המלים וחוזר אחרי דבריה: סינכרוניזאציה אופטית-זווקאלית... רק שפתיי היו נעות, אך קולי לא יישמע, כי אחותי לא אהבה "שותפות". את השכלתי השלמתי בקריאת שלטים בחוץ, כאשר הייתי מטייל עם הוריי ברחובות וארשה. "למדנות" הקיפה שתי שפות: מימין לשמאל ומשמאל לימין...

בן חמש וחצי הייתי כאשר אבא הביאני אל בית-הספר. הושיבוני מיד בכיתה השנייה. הקריאה הסימולטאנית עם אחותי הגדולה פתחה לפניי בהקדם את "ספרי המבוגרים" ושללה ממני כל התעניינות בספרים כגון: "הכיפה האדומה", "לכלוכית", "שבעת הגמדים", "האצבעוני" ודומיהם. עד היום הנני מצטער על כך, שבימי ילדותי לא קראתי, ולא אהבתי לקרוא, ספרים קלים המיועדים לגיל הילדות. אף צעצועים לא היו מעניינים אותי. את מקומן של כל ההנאות ההן מילא בולמוס הקריאה. ייתכן, שדווקא "הגלי הקריאה" הנדירים שלי הכשירוני "לתפוס" את ספריו של קורצ'אק במוקדם, שהרי בתוכנם ומגמתם של ספריה הקריאה שלו מכוונים לרוב גם לילדים וגם למבוגרים, ואני הייתי על פרשת שתי הדרכים...

כמעט שלא היו לי חברים בגילי הצעיר. כאשר נתבגרתי קצת, ניסיתי למרוד ב"התבודדות עם ספרים" – ולרוב לא הצלחתי להתגבר על תאוותי זו. במרוצת הזמן קמו לי יועצים (אחי יעקב, דינאָזון, בית-הספר, הספרנים, החברים) והשפיעו על טעמי. ההבחנה בטיב הספר – כשרון הבחירה וכוח הביקורת – נתגלו אצלי בשנתי התשיעית או העשירית, ואז התחלתי גם "לכתוב"...

הרביתי בכתיבת סיפורים ושירים, שכלפיה היה חוש הביקורת שלי מוגבל מאוד, שהיא מידה שכיחה אצל כל "המחברים" בגיל רגיש זה. התרכזתי גם בכתיבת יומן. השתקפו בו החוויות והאירועים שנתרשמתי מהם. בעיקרה הייתה כתיבתי מקבילה לבולמוס הקריאה, שלא הרפה ממני: הייתי רושם ביומן את הערותיי על ספרים שקראתי, מוסר לפעמים את תוכנם והרעיונות הכלולים בהם, ואפילו מעתיק מתוכם פרקים שלמים שהרשימוני וגרמו לי הנאה מיוחדת. את יומני כתבתי, בהפסקים קצרים, במשך שמונה שנים.

בהיותי כבן שמונה-עשרה פתחתי בחליפת מכתבים עם בחירת-לבי, שגרה בעיירה מרוחקת מווארשה. שמה היה אַנְנָה. המכתבים אליה מילאו את מקומו של "היומן", והיא ידעה על כך. "הנדוניה" של אַנְנָה, כאשר נישאה לי, היתה אוסף המכתבים (יותר מאלף) שכתבתי אליה במשך ארבע שנות חיזורי אחריה... בעניין רב הייתי שב והוגה ביומנים ובמכתבים בכל עת-מצוא. הם שימשו לי תכופות מקור להשראה יצירתית ולשיקום הימים שעברו. ראיתי בהם חומר היולי לספר על קורצ'אק, שאכתוב לאחר שאתפנה מחיבור ספרי הלימוד ומעבודת העריכה של כתביהעט בעברית ובפולנית. הספר המתוכנן היה צריך לדון על משנתו החינוכית של יאנוש קורצ'אק בהשוואה לגישות הפדאגוגיות האחרות, שהיו רווחות באותה תקופה. לא התכוונתי אז לגעת באַספֶקטים

ביוגרפיים הקשורים באישיותו. תכניות אלה רקמתי עד פרוץ מלחמת העולם השנייה בשנת 1939, כשהצלחנו – אני ובניביתי – להימלט מפני שואת היהודים בפולין בעוד נפשנו בנו. כל הספרים שבספרייתי הגדולה, וגם אוצר היומנים והמכתבים שלי, ירדו לטמיון.

במקום זה, בהספדי את ספרייתי, יהי זכור לברכה אדם בעל שאר רוח, דודני אהרון אייזנר הי"ד, שבעיצומם של ימיהבלהות בגיטו וארשה עוסק היה במצווה של הצלת ספרים: מאסף ומטמין אותם "במקומות בטוחים". הוא התאמץ להציל גם את ספרייתי. כל עמלו עלה בתוהו, אך זכה בגיטו לשם כבוד כתמהוני, השומר האחרון של גוילים ואותיות... הוא הסתתר במרתף חשוך מלא ספרים, והנאצים תפסוהו כשהוא יושב והוגה לאור נר בספר "האָטיקה" [לשפינוזה](#) – והובילוהו למיידאנק.

את מרבית זיכרונותי – היומנים והמכתבים שהעליתי מתהום הנשייה; וכן גם העיונים והחוויית, תוך עבודה ממושכת ומרתקת במחיצתו של מורי וידידי יאנוש קורצ'אק, הכלולים בביוגרפיה אינטימית זו – חיזקו והעשירו אנשים רבים במדינת ישראל, בפולין, בארצות הברית ובארצות אחרות.² חניכיו, תלמידיו, ידידיו ומעריצי-זכרו של קורצ'אק מסרו לי מסמכים ופרטים חשובים, שהשלמתי בעבודת חקירה בארכיונים ובקריאת ספרים רבים הקרובים לנושא. הספר נכתב בסדר כרונולוגי, אלא שלפרקים באות בו הבזקות לתחום המוקדם או המאוחר. תורמיהיָדע רחביהלב סייעו לי לשקם בנאמנות חיים ומוות, שהם נראים כאגדה. תודה עמוקה לכולם. יעמדו על ברכה מיוחדת בתי האהובה יעלה וינגרטן-פיוש ובעלה מיכאל פיוש, שניהם סופרים ועיתונאים אנגלים, שהשקיעו עמל רב באיסוף חומר.

נחזור לעשור השני של המאה הזאת. מעידן זה מתחיל סיפורי על קורצ'אק, הסופר היחיד שליווה אותי כל ימי חיי. ספריו הראשונים נעשו לי קרובים ומובנים יותר לאחר קריאה שנייה ושלישית. ספריו החדשים, שהייתי נוהג לקרוא סמוך להופעתם, כנער מתבגר, ריכזו כל כוחות מחשבתי ודמיוני. ראיתי בספריו סגולה מיוחדת, שלא מצאתי כדוגמתה אצלך שום סופר אחר: מרבית דבריו נכתבו לילדים, לצעירים ולמבוגרים כאחד. אין קורצ'אק מנמיק את קומתו, אך גם איננו מדבר גבוהה. תכונתו העיקרית: הפשטות. סגנונו: פסוקים קצרים, מדויקים, קולעים. רעיונותיו וסיפור-המעשה שלו מפתיעים. הוא שופע הומור והופך את קריאתך לעונג, גם כשהוא כותב על עניינים קשים ורציניים. קורצ'אק מדבר אליך – מתוך ספריו – כדבר איש אל רעהו.

אמנם, כתב קורצ'אק לרוב על חיי הפולנים, אבל לא ראיתי כסופר פולני, אלא כסופר יהודי כותב פולנית. ולא התפלאתי על כך. השפה הפולנית הייתה קרובה גם לי, ולא פגעה כלל ביהדותי. ראיתי בו תמיד את ד"ר הנריק גולדשמיט, או – כפי שקראו לו בביתנו – "האדון הדוקטור", שיד המקרה הייתה בו וכינתה אותו גם בשם הספרותי הפולני: "יאנוש קורצ'אק". פעמים רבות החלטתי בנפשי לפגוש את קורצ'אק שנית: לא בשעת תקלה כילדון אָנאָלפביתי, אלא כקורא צעיר ומעריך. את הפגישה התחלתי לתכנן, ותכננתי לסירוגין, במשך עשר שנים – עד שהעזתי והצלחתי. מאז היה קורצ'אק למרכיב חשוב בישותי: בהרהורי, בעבודתי, בדרך חיי.

גדלתי בבית ספרותייהודי בווארשה בראשית המאה הזאת. וזו, בלי ספק, המאה החשובה ביותר בכל ההיסטוריה הגלותית שלנו – זאת הייתה תקופה של תסיסות תרבותיות, לשוניות, דתיות, כלכליות, דמוגרפיות, הגירות, מלחמות – והמכרעות שביניהן: השנים של השואה המזעזעת, ותקומתה של מדינת ישראל.

במרבית זיכרונותי מימי ילדותי מופיע הבית שלנו, כשהוא שסוע ומפולג בכל הערכים היסודיים: סבא, אביאמי, זכור לי כמו בחלום, כי הייתי בן שש או שבע כשהוא נפטר. אדם חביב וטוב היה. ראש שיבה, זקן לבן ארוך, ועיניים שוחקות. סבא היה מקבל בשמחה את נכדיו המתאספים בשבתות בביתו. שופע חיוכים – וסוכריות. על

---

² חב אני תודה לבבית על אדיבותם של עורכי "ניריוק טייס" שהדפיסו במוספם הספרותי את פנייתי לקוראיהם להואיל לשלוח לי כתבים או ידיעות בשביל ספרי על יאנוש קורצ'אק. כתגובה הגיע חומר רב וחשוב.

סגולותיו הנפשיות עמדתי רק לאחר עבור כמה שנים, מתוך סיפוריהם של סבתא, של אמי ושל יעקב, אחי הבכור, שהיה גדול ממני בחמשעשרה שנה. סבא היה קוסמופוליט, שמעטים כמוהו בין יהודי דורו. האדם – ולא הלאום או הדת – עמד במרכז חייו. עקשן היה ולא ויתר על עקרונותיו. הוא היה כופר בעיקרים המעשיים של הדת (מפיו שמעתי בפעם הראשונה את המלה 'שפינוזה', ולא ידעתי אם זה שם מגוחך של זבוב, של עיר רחוקה או של בן אדם). הוא היה עוקר רגליו מביתה הכנסת ומעשן את המקטרת שלו בפרהסייה גם בימי שבת. רק לפשרה אחת הסכים: שנים אחדות לאחר חתונתו, כאשר "נתפקר" ושקע בקריאת ספרים "פסולים", כרת כעין "חוזה שלאבכתב על שלום-בית": מכיוון שסבתא המשיכה להיות דתית – כמנהג בית הוריה – הסכימו שניהם, שהבית יישאר כשר להמדרין, כפי רצונה: היא גם רשאת לטפל בחינוך הבנות (אם תיוולדנה בנות), והוא יהיה הקובע הבלעדי בכל הנוגע לחינוך בניהם. – נלדו להם רק בנות, ואמא שלי הייתה הבכורה שבהן. ברם, סבא הצליח "לשים עינו" על החינוך של נכדו הבכור, [יעקב פראגר](#), שנולד לאמי בנישואיה הראשונים.

סבורני, שמחובתי לספר כמה פרטים על קורות נעוריהם המוזרים של סבא "האפיקורס" ושל סבתא החרדה לדתה והזהירה במצווה קלה כבחמורה: כשנישאו הייתה סבתא בת שלושהעשרה, וסבא – בן שתיים-עשרה. ההורים משני הצדדים היו יהודים אדוקים ויודעי תורה. הם נחפזו כל-כך בנישואי ילדיהם, כדי שלא "יחטף" הנער, חלילה, בידי הרוסים לשירות בצבאם למשך עשרים וחמש שנים. בימים ההם היו נערים יהודים "נחטפים" החל בגיל שתיים-עשרה. שנות השירות בצבא היו מתחילות ביום שהגיע "החטוף" לשנתו השמונה-עשרה. עד לגיל זה היו "החטופים" מוחזקים כשבויים בתוך בתי איכרים במקומות נידחים של רוסיה (לרוב חצי-האי קרים או בסיביר). בקרב הימים היו רבים מהנערים המסכנים ממירים את דתם ונטמעים בסביבתם, אך היו גם כאלה שעמדו בעינויים קשים וביסורי הבדידות – ולא עזבו את היהדות. הגיבורים והעקשנים שבין [קאנטוניסטים](#) (כך נקראו "החטופים") הצליחו סוף-סוף לחזור לבתיהם, כשהם בני ארבעים ושלוש ואף יותר. – בנישואים מוקדמים היו ההורים מונעים את האסון העלול לפגוע בבניהם, וכך ניצל גם סבא (היסטוריונים מעריכים שתוך שלושים השנים בין 1827 לבין 1857 "נחטפו" ברוסיה הצארית כמאה אלף נערים יהודים).

סבתא הצטיינה בזיכרון נדיר, שגבר והלך בשנות זקנתה. היא אהבה לתאר לפנינו איך הייתה יושבת בחוץ ומשחקת בחול עם חברותיה "הנשואות" כמוה, כש"הבעלים" ממשיכים ללמוד ב"חדר" וב"שיבה".

בקרב הימים מצא סבא את פרנסתו כרואה-חשבונות בסניף של החברה "ויסוצקי" (מסחר בתה) בעיירה הקטנה קוברין ואחר-כך בווארשה, בירת פולין. [ר' קלונימוס זאב ויסוצקי](#) היה נוהג לקרב משכילים וסופרים יהודים ולספק להם פרנסה בכבוד עלידי עיסוק בחברתו. סבתא הייתה מדברת על בעלה בהערצה רבה, חרף חילוקי הדעות "האידיאולוגיים" שביניהם.

אחי [יעקב פראגר](#) נולד לאמי מנישואיה הראשונים, בשנת 1887, בעיירה הליטאית קוברין. בעלה הראשון נפטר לאחר שנתיים. היתום נמסר לידי סבתו בדרוהיצין, ואמי עברה, יחד עם הוריה, לווארשה. כעבור שלוש שנים נישאה לאבי זאב וינגרטן, יהודי למדן, דתי אך לא קנאי, משכיל וציוני, אוטודידאקט, שידע שפות רבות. כשמלאו ליעקב היתום מאביו עשר שנים, ולא היו בדרוהיצין "מלמדים" מתאימים עבורו – הובא למשפחתנו, לווארשה. אבי חיבב את יעקב והתכוון לחנכו ברוח הציונית, אבל גברה השפעתו של סבא – והיא שהכריעה. כל הכמיהה והאהבה לבנים, שלא נולדו לו, השקיע סבא בנכדו היתום מאביו – ומכאן סלע המחלוקת והקנאה בין אבי (שיעקב אחי קרא לו "דוד") לבין סבי.

יעקב גר בביתנו, והשפעתו הייתה גדולה עליי בימי ילדותי הרכים, כי לא היה כמוהו מיטיב לספר מעשיות – סיפורי-קסמים שספג ב"חדר" שבעיירתו. הוא ידע להפיח רוח חיים בכל המסופר בחומש ובכל הקורה מסביבו: תיאורו היה רבגוני, שפתו שוטפת, לכל גיבור סגנון מיוחד משלו – וכמעט כולם דיברו בחרוזים מתנגנים...

סבי עמד על אופיו הפיזי ועל כשרונותיו הספרותיים של יעקב, והדריכהו בקריאת ספרים. גם שחר עבורו מורים פרטיים שלימדוהו פולנית, גרמנית, רוסית וצרפתית – ופתח לפניו את שערי היצירות הספרותיות הגדולות. לא בכדי היה יעקב מהמשוררים הצעירים האהובים ביותר על ["ל פרץ"](#). בקרב הימים רכש לו מוניטין כאחד המחזאים

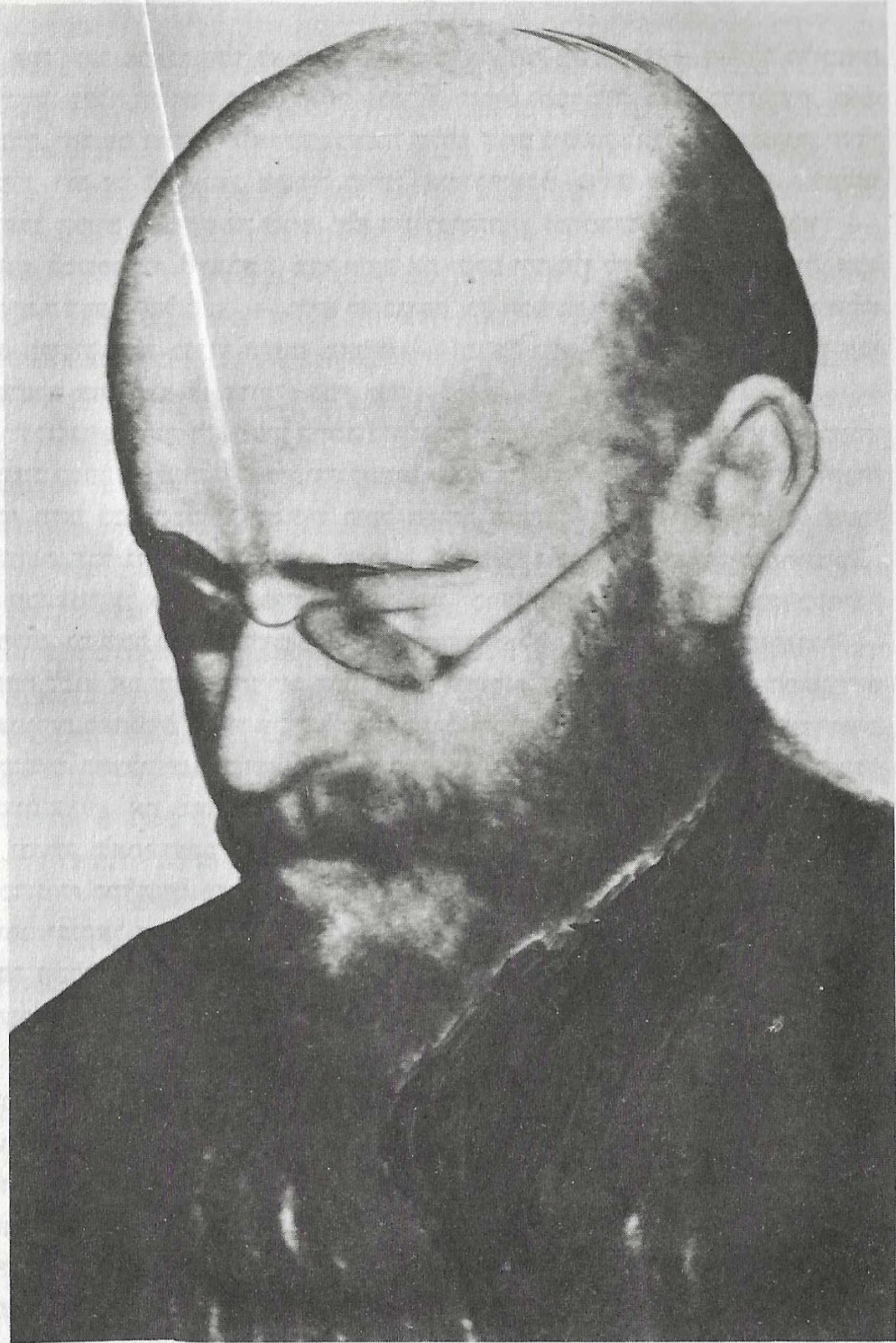
היהודים המצליחים, שהוצגו בארצות רבות (בארץ־ישראל הציג [תיאטרון "האוהל"](#) בשנת 1932, את מחזהו "הניסיון" בתרגומו של א"ז וולפובסקי).

זכורני, שאחי יעקב היה מרבה לתאר לפניי את דיוקנו של סבא ומשלים בכך את זכרונותי הקלושים מימי ילדותי, כשסבא נפטר. מקום חשוב בסיפורים אלה היה תופס [יחזקאל קוטיק](#), ידיד נעורים, מסור ונאמן לסבא. קוטיק נתפרסם כסופר בזכות ספר־זכרונותיו, שקנה לו מוניטין והערכה רבה. הוא היה בעל בית־קפה, שהתקהלו בו משכילים וסופרים יהודים וגם מנהיגי תנועות הפועלים דאז (קוטיק ערך בשנת 1907 את "לוח הפועלים"). בבית־הקפה הזה, ששימש בית־ועד ראשון ל"בוהמה" היהודית (ובמקצת גם לסופרים "פרוגרסיביים" מקבוצת "[פולין הצעירה](#)"), אפשר היה לפגוש את הסופר־הרופא היידי־עברי המפורסם ד"ר אלישיב (כינויו הספרותי: [בעל מחשבות](#)) בחברת הסופר־הרופא "הפולני" ד"ר הנריק גולדשמיט (יאנוש קורצ'אק), שבא לשמוע מפיו את תרגום המבוא, שאלישיב כתב למהדורה היידית של ספרו "קושאלקיאופאלקי" ("מיניאטרון"). קורצ'אק לא ידע יידיש ורצה לקלוט את הצליל האֶכְסוּטִי של התרגום. קורצ'אק היה אז כבן שלושים ושתיים, ובעל־מחשבות מבוגר ממנו בחמש שנים. וכן נפגשו לפעמים גם סופרים פולנים צעירים אחרים "אצל קוטיק" עם "הכוכב העולה" [שלום אש](#) ואשתו מאתילדה; זאת הייתה תקופת הזוהר שלו. קורצ'אק נחשב אז לראש המתלהבים בהצלחתו "הבינ־לאומית". בית הקפה של קוטיק היה בבחינת מועדון לסופרים, שקדם לאיגודם היהודי המקצועי המפורסם ("לטומאקה 13"). בין הבאים תכופות לבית־הקפה היו גם [נומברג](#), "ל פרץ, דינאָזון, נחום סוקולוב, דוד פרישמאן, ש"ל גורדון, הסופר־המור"ל [בראביגדור](#) ורבים אחרים. אפילו [ח"נ ביאליק](#) ו**זלמן שניאור** היו מבקרים את קוטיק, כששהו בווארשה. [שלום־עליכם](#) אף עמד בכתובים אתו, והמכתבים נשמרו עד היום. סבורני, שידידותו של אחי יעקב פראָגר עם "ל פרץ ועם יאנוש קורצ'אק – ראשיתה אצל קוטיק. אמנם גם לגיטתי מאריה היה חלק בלתי־מבוטל פגישותיו של קורצ'אק עם סופרים יהודים, ועל כך עוד נספר.

*

המשפחה שלנו הייתה מפולגת: **אבי**, שהיה יהודי אמיד וציוני נלהב, רכש בשנת 1910 חלקת־אדמה גדולה ב"[כפר אוריה](#)", ולאחר הרפתקאות רבות עלה לפלשתינה בשנת 1920. **אמי** הייתה מרבית ימיה מתנגדת לציונות ולבניין הארץ, וטענה: "כאן (כלומר, בפולין), ארץ־ישראל שלי" (לבסוף עלתה גם היא, יחד עם אחי הצעיר, בשנת 1925). הגישה האנטי־ציונית של אמי באה לה, ללא ספק, בהשפעת אביה הקוסמופוליט, שהיה חובב יידיש ונוטה להמשך החיים היהודיים בגולה. בקרב הימים גדלה בבית גם השפעתו של אחינו הבכור, יעקב, שהחל לכתוב שירים וסיפורים (ואחר־כך גם מחזות) ביידיש; עמדתו "המפלגתית" הייתה פיוטית ובלתי־ברורה.

את הרוחות הרעישו ויכוחים סוערים בין ציונים לבין ראשוני [הבונדאים](#) וה**סוציאליסטים**: תעמולה למען שיבת ציון והתחדשות הלשון העברית או מאבק מהפכני במשטר הרוסי של הצאר ודרישת שיוויון זכויות עבור תרבות יידיש.

יאנוש קורצ'אק הצעיר — רופא וסופר

בין הדרישות הברורות האלה נשמעו גם קולות של פשרה, של סינתזה: מזיגה של ציונות וסוציאליזם. המבוכה הייתה רבה והרוחות היו משתלהבות... רק קולם של יהודים כמו קורצ'אק לא נשמע אז בביתנו. קורצ'אק ניסה להתקרב, אך נפשו הייתה חצויה – למעשה, עדיין נותר בתחומם של המתבוללים, המצפים לתקומתה של פולין והמעריצים את תרבותה.

אל ביתנו היו באים סופרי יידיש, כאורחיו של אחי יעקב, ואמי הייתה מקרבת אותם ותומכת בהם. הדבר לא נעם לאבי, אבל לא התנגד לכך בפועל, כי רגיל היה לבלות את מרבית זמנו (בכל שבוע מיום ב' עד יום ה') בנסיעות על-פני פולין ורוסיה לרגל עסקיו. בשלהי השבוע הייתה רוח אחרת נושבת בבית – והאורחים היו לרוב מן המחנה הציוני. הימים, שבהם שהה אבא בבית, היו לרוב ימי התנגשות בינו לבין אמי ואחי יעקב. אבא היה משתדל להכין את אמי לקראת הגשמת תכניותיו הציוניות וההתיישבות בארץ-ישראל – והיא הייתה מתנגדת לכך בכל תוקף... רק חוש ההומור, שהיה משותף לכולם, וכשרונו של אחי יעקב להפסיק כל סערה בסיפור מעניין או בבדיחה מתאימה, היו מפיגים את המתיחות ומרככים את המילים הבוטות.

בימים האחרים, כשאבא נעדר מן הבית, התקיימו אצלנו מסיבות ופגישות שקטות ונעימות... מבין האורחים שבמסיבות נחרתה בזיכרוני במיוחד דמותו של הסופר היידי [יעקב דינאזון](#), ידידו הנאמן ביותר של י"ל פרץ. שמת לי לב לכך, שבכל פעם שדינאזון בא לביתנו, הייתה אמי מזמינה את שכנתנו, רחל, רווקה מבוגרת, אך יפהפיה. דינאזון אהב מאוד להיות בחברתה. הוא היה נוהג לשוחח גם אתי, אף שעדיין הייתי ילד, ולספר לי סיפורים עצובים מימי יתמותו. הוא הביא לי במתנה את סיפוריו לילדים "אביגדור" ו"יוסלה". הסיפורים האלה העבירו אותי אל עולם של עוני וסבל, ועוררו בי רגשות של הערצה למחברם. דינאזון היה בימים ההם כבן חמישים. גבה-קומה. באמצע סנטרו התחיל אז להלבין זקן קצרצר.

גם דינאזון היה מזכיר בביתנו תכופות את השם קורצ'אק, כי הייתה לשניהם אהבה גדולה ומשותפת: אהבה לילדים עניים. פיו היה מלא שבחים ואגדות על קורצ'אק. דינאזון סיפר, שיעקב ומאניה, ידידתי, הביאו את קורצ'אק לראשונה לביתו של [נחום סוקולוב](#) ("ל"טרקלין") ואחר-כך ראהו כמה פעמים אצל י"ל פרץ במסיבות של סופרים יהודים. פרץ וקורצ'אק שוחחו על ענייני חינוך ועל הספרות הפולנית. ד"ר בעל-מחשבות תכנן לתרגם ליידיש את ספרו "היהודי" של קורצ'אק "[משה'לאך](#), [יאס'לאך](#), [ישראל'לאך](#)" ואף קיבל את הבטחתו של קורצ'אק לשמש יועץ לעיתון לילדים, שבעל-מחשבות יוציא בקרוב ביידיש בסיועו של פרץ.³ קורצ'אק רחש חיבה מיוחדת לסופר צעיר [שלום אש](#), והביא אותו ואת אשתו מאתילדה למסיבות של סופרים פולנים. את מחזותיו של אש הציגו בתרגום פולני בווארשה ובקראקוב, גם בתיאטרון רוסי בפטרבורג, ואפילו בגרמנית בתיאטרונים ידועים בברלין. חבל, שקורצ'אק חדל לבוא למסיבות של הסופרים היהודים. אומרים, שלאחרונה הוא מקדיש את מרבית זמנו לילדי 'בית היתומים' החדש ברחוב קרוכמאלנה. חדל לעסוק ברפואה, אך ממשיך ביצירתו הספרותית. דינאזון היה מלא תהילתו: "אין אח ורע לאהבתו ולמסירותו של קורצ'אק ליתומיו. אדם גדול – אדם חידה. פיקח, טוב ומיטיב".

³ שתי התוכניות לא נתגשמו בשל פרוץ המלחמה בשנת 1914. הספר תורגם ליידיש בשנת 1920 בידי י' פרלא, ובשנת 1964 בידי א' בוכנר – לעברית.

2. ארץ החלומות ויבשת הסיוטים

דמותו של קורצ'אק נעשתה קרובה לי עוד יותר, כאשר הוריי החלו לארח בביתנו את מאניה, ארוסתו של אחי יעקב. היא הייתה בחורה חכמה, יפה וידידותית. חושבני, שאהבתיה יותר מיעקב, אבל הוא לא קינא בי, סוף־סוף אחים אנחנו, ואנוכי רק בן אחת־עשרה. היא הייתה אשה תמירה ויפה. עיניה הכחולות והטובות שוחקות תמיד. קולה נעים ודיבורה הפולני מובן גם לסבתי הליטאית. עור פניה בהיר, ולחיה חכליליות. שערותיה זהב. מאניה הייתה לבושה תמיד בטעם טוב וענדה כמעט בכל יום קישוט אחר לצווארה היפה: מבחר של צעיפים איטלקיים עדינים או צווארונים פרחוניים בצבעי רקמה מהודרים. לאחר זמן מסוים הבחנתי שבקישוט האמנותי לצווארה מתכוננת מאריה לכסות צלקת ורודה מתחת לסנטר, סימן לתאונת־כיווי מימי נעוריה. כתם חבוי זה היה מוסיף לה, לפי דעתי, חן מיוחד. רצוי לזכור, שמאניה הייתה אהובה מאוד על כל משפחתנו – וזו עילה מספקת שלא להקפיד על נקודה ורודדת מיותרת. אחי נשא אותה בקרוב לאשה. שמה המלא היה מאריה ולאדיסלאוו, והיא שמרה על שמה גם אחרי חתונתם – אולי תוך חולשה סופראז'יסטית. מאניה הייתה רופאת־שיניים, ומוצאה ממשפחת מתבוללים עשירה. היא נאלצה לנתק את קשריה עם אחיה (הוריה לא היו בחיים) מחמת "החרפה", שהמיטה עליהם בנישואיה עם סופר "ז'ארגוני". אחי יעקב שימש במשך זמן קצר כפקיד באחת מהמעבדות המרובות של "האחים ולאדיסלאוו", שבהן היו דליהעם מקבלים הלוואות בריבית גבוהה תמורת ערבות משפונות.

מאניה הכירה את ד"ר קורצ'אק מקרוב. היא הייתה פוגשת אותו ואת האחיות סטאפה ויוליה וילצ'ינסקה במעון היתומים היהודי הקטן ברחוב פראנצישקאנסקה. כולם עבדו שם בהתנדבות. מאניה, שהייתה אז בשנת סיומה של בית־הספר לרפואת שיניים, טיפלה בשיני הילדים וביקרה "במעון" לכל־הפחות פעם בשבוע. מאניה העריצה את קורצ'אק וסיפרה לנו על ידידותו עם הפועלים הפולנים הפשוטים שברחובות העוני. אתם – ועם ילדיהם – היה מתרועע עוד כסטודנט לרפואה. הוא היה גר ביניהם זמן מסוים. קורצ'אק התקרב אל ילדי העניים – מוכרי עיתונים ומצחצחי נעליים – משוחח אתם, מספר להם סיפורים, תומך בהם בכסף, בודק את בריאותם ונוסע אתם בקיץ לקייטנות. על חיי הילדים והמבוגרים באיזור פובישלָה (ליד הנהר ויסלה) כתב בספרו "ילדי הרחוב". מאניה הרבתה גם לספר על "בית־היתומים" החדש, שנפתח לפני חודשים אחדים (שנת 1912) ברחוב קרוכמאלנה 92. 'הבית' נבנה לפי תכניתו, וקורצ'אק מקדיש לו את כל זמנו (לשם כך התפטר ממשרתו כרופא בבית־החולים לילדים יהודים ברחוב שליסקה). אחרי הספר "ילד הטרקלין", שהתקשיתי להבין, שאלתי מהספרייה – לפי עצתה של מאניה – את שני ספריו של קורצ'אק על ילדים פולנים וילדי יהודים עניים שיצאו מתוך דירות צרות ואפלות שבכרך אל מרחבי שדות ויערות ירוקים. חוויותיהם של הילדים האלה בקייטנות היו מרתקות ומרגשות. את הסיפור "היהודי" של קורצ'אק קראתי עוד לפני כן בהמשכים שנדפסו בעיתון הפולני לילדים "פרומיק" (קרן אור). מתוך שני הסיפורים נתגלתה אהבתו הגדולה של יאנוש קורצ'אק **לכל הילדים**.

מאניה הבחינה בהתעניינותי הגוברת בספריו של קורצ'אק ובאישיותו, והייתה מספרת לי, בכל הזדמנות, עליו ועל "בית־היתומים" שלו. היא הדגישה שגם הוא – כמוה – אמנם איננו יודע יידיש, שניהם לא קיבלו חינוך יהודי, וימי ילדותם ונעוריהם היו מחוסרים יחסים משמעותיים עם יהודים, אך בכל זאת... היא היא (לאחר שהתיידדה עם אחי יעקב) שהביאה את קורצ'אק לביתו של פרץ. מאז פגישתם, מכנה קורצ'אק את פרץ "אציל פולני־יהודי", משבח את ידיעותיו הרחבות בספרות העולמית ומתפעל מדיבורו בשפה פולנית צחה ועסיסית. בייחוד התרשם מגישתו לחינוך ומאהבתו העמוקה לילדים. קורצ'אק מעריך במיוחד את כשרונו של שלום אש, והתרשם מאוד מהתרגום הפולני של ספרו "העיירה".

מזמן לזמן היו מטרידים אותי בכל זאת שאלות וספקות: מפני־מה בא קורצ'אק אל פובישלָה וסולאָץ, שהם אזורי העוני של הפולנים בווארשה – ולא הלך לרחובות סמוצ'ה וסטאָבקי, אל היהודים העניים המרודים? מדוע הוא

קרוב כל־כך אלינו וגם רחוק כל־כך מאתנו? למה איננו מסנגר בספריו על הילדים היהודים, שילדי הגויים ("השקצים") מתנפלים עליהם, מרביצים בהם, מגדפים אותם ללא כל סיבה וקוראים להם "יהודים מצורעים"? הוא בוודאי יודע על כך, ולמה הוא שותק? אני אוהב את קורצ'אק, אבל אינני יכול להבין אותו: אם חתם פעם, כשהיה בן שש־עשרה, בשם בדוי על חיבורו שכתב לתחרות ספרותית – למה הוא משתמש גם כיום בשם פולני זה? האם הוא מתבייש ביהדותו? או שמא הוא חס על הפסד של ממון, פן יחדלו פולנים רבים לקנות את ספריו, כשיוודע להם שקורצ'אק הנהו יהודי?

הִשְׁחַתִּי לפני מאניה את כל מרירותי ומצוקת נפשי, שנצברו בי כלפי קורצ'אק, ורציתי בכל מאודי שהיא תטהר אותו ותסיר ממנו כל רבב, כי הרי אהבתי אותו. השיחה רבת־השאלות התקיימה בחדרי. מאניה הרהרה רגעים אחדים, חייכה ואמרה:

- שיחתנו על קורצ'אק נתארכה הערב. עוד מעט ואעורר בכך את "קנאתו" של יַאֲקוֹב (כך קראה לאחי יעקב, ובקרב הימים התחילו כל אנשי ביתנו, וגם ידידו הקרובים, קוראים לו בשם זה). עלי לשוב לחדר האורחים. תזכיר לי ואספר לך בפעם הבאה, אולי ביום השישי הבא, אם נשוב לסעוד ארוחת־ערב בביתכם, את הדברים שאמר פרץ על קורצ'אק: אמסור לך גם את התוכן של "הנאום היהודי ביותר", ששמעתי מפיו של קורצ'אק בביתו של פרץ. הנאום גילה הרבה דברים וגם כיסה הרבה דברים... כזה הוא האיש קורצ'אק. הוא נראה מלא פשטות ותמימות, אל לא קל להבין לרוחו... ובנוגע ל"טענותיך": דומני שאת כל ספקותיך עורך הידיד הטוב ביותר של אביך, מר שמואל רבינוביץ. אתה מאזין וסופג את דברי המבוגרים. חבל, שאין לך חברים בני גילך. עליך לזכור, שמר רבינוביץ היא "ליטוואק" עשיר, שונא פולנים ופולנית. ציוני קנאי שאיננו אוהב את קורצ'אק.... שמואל רבינוביץ' ויאנוש קורצ'אק הם שני קטבים של עולם אחד – שניהם יהודים, אך רחוקים מאוד איש מרעהו.

מאניה הייתה נוהגת לשוחח אתי ברצינות רבה, כפי שמדברים אל אדם מבוגר – וזה מצא חן בעיניי. כך הייתה גלוית־לב גם עם אבי. היא, שדיברה עדיין רק פולנית ולא ידעה הרבה בענייני יהדות, תפסה את חרדותיו של אבי, הציוני והעברי הנלהב, החושש פן אעזוב גם אני את הציונות בהשפעת יעקב, שהיה מחסידי [הכינוס](#) [בצ'רנוביץ](#) (שם הוחלט בשנת 1908: "שפת יידיש היא השפה הלאומית של העם היהודי"). מאניה הסבירה לאבא, שהיא עצמה "נייטראלית" במלחמת השפות, וגם יעקב איננו קיצוני. אף שאיפתו של י"ל פרץ לתרגם לשפת יידיש את ספרי התנ"ך איננה מעידה על התנגדותו לעברית. הרי פרץ עצמו ורבים מידידיו הקרובים – אש, [נומברג](#) ודינאָזון – יצרו שנים רבות בשפה העברית...

בייחוד הדאיגה את אבא התנהגותו של אחי ברוך (בוריס), הגדול ממני בשבע שנים: ידענו, שהוא פעיל במפלגה סוציאליסטית מהפכנית וקיצונית (ראיתי פעם אקדח בכיסו, ולא גיליתי את הדבר לאבי). בוריס הפסיק את לימודיו והיה עובד, למראית עין, בבת־יחרושת שונים. לפרקים נעלם מן הבית למשך שבועות אחדים. אומרים, שהוא מארגן ונואם באספות מחתרת... בוריס רואה באחי יעקב "טפיל", המבזבז את זמנו בכתיבה לאומית־בורגנית ומתפרנס מהכנסותיה של מאניה; הוא מטיל ספק גם ב"כשרות הסוציאליזם" של עיסוקי אבא. בולטת התנכרותו לכל באי־ביתנו והיחס של בוז ל"וויכוחי הסרק" שלהם (בקרב הימים נמלט בוריס מפולין לרוסיה והצטרף שם למחנה הקומוניסטי; בשנת 1919 נתמנה על־ידי הסובייטים לראש של עיר גדולה; החל משנת 1929 לא נודעו עקבותיו. בגלויה קצרה ואפופת רמזים הודיע לנו, שהוא נשלח לדרך רחוקה...).

אני הייתי נחשב במשפחתנו "הבן של אבא". אמנם, חיבבתי מאוד את הסופרים היידישאים באי־ביתנו, את שיחותיהם המעניינות, את סיפורים המרתקים, את אהבתם "לעובדים ולסובלים", אבל אבא נטע בי געגועים עמוקים לארץ־ישראל ואהבה לשפה העברית.

עברית חדלה להיות בעיניי "שפה מתה" (כהגדרת אחדים מסופרי יידיש) ביום שנכנסתי ללמוד בבית־הספר העברי הראשון של [שמואל לייב גורדון](#) ("[חדר מתוקן](#)") שלימדו בו "עברית בעברית".

מר של"ג – כך קראנו למנהל בית-ספרנו – היה אדם חביב, קצרקומה, בעל עיניים צוחקות תמיד ולחיים חכליליות. פיו היה שופע חכמה. הוא היה סופר עברי ידוע. בייחוד גדלה השפעתו עלינו, כשפתח לפנינו עולם מופלא של ימי התנ"ך. של"ג נהג לתבל את הטקסט המסורתי באגדות מרתקות ובפירושים מדעיים והמחיש אותו בתמונות של פיראמידות, ספינקסים, עגלהזהב ונופים מרהיבים מהזירה התנ"כית.

ספריו של של"ג, "הלשון" ו"תורת הספרות", הרגילו אותנו לדיבור עברי רוט ולאהבת הסופרים העבריים. ההיגוי העברי שלנו היה אז בבחינת חידוש, ולא היה זה למבטא הנהוג בבית-הכנסת – נוסף לו צליל רענן ומקסים (ההברה הספרדית). של"ג ומשפחתו חזרו לפני שנים אחדות מארץ-ישראל, והביאו משם את ההברה המחודשת ואת ההחלטה להחיות את הלשון העברית, ולא חדלו מלספר על יפי הארץ. אשתו של של"ג, מלכה, הייתה גבוהה מבעלה, דיברה בקול רם ונראתה לנו כשתלטנית שבמשפחת גורדון. גם היא הייתה משרה מרוחה העברית על התלמידים. זכורים לי אף שני בניהם החביבים, משה ויהואש והבת ימימה, ואפילו המשרתת הנוצריה שסיגלה לעצמה במיקצת את הדיבור העברי. כאן נוכחתי, שאין ממש בטענותיהם של אחי יעקב וידידו על השפה העברית הגוועת...

כאשר לבה של גברת גורדון היה טוב עליה, סיפרה לנו בשמץ של גאווה על עצמה ועל שתי אחיותיה: האחת יושבת בארצות-הברית, בעלה סופר עבריידי ושמו יהואש (בלומגארטן), והוא מתרגם את התנ"ך לשפת יידיש, כדי שגם יהודים פשוטים, שלא למדו בחדר, יוכלו לקרוא בו; האחות השנייה נשואה לסופר העברי הידוע בן אביגדור (שלקוביץ), הכותב ספרים והעוזר גם לסופרים אחרים להוציא את ספריהם (היה בעל הוצאות-ספרים "אחיאסף", "תושייה" ו"צנטרל"⁴). בן-אביגדור סייע גם למורנו של"ג להוציא ספרים ועיתונים לילדים ("עולם קטן"). מר גורדון מכין עכשיו ביאור עברי חדש לספרי התנ"ך (ידענו על כך). שמחנו לשמוע את דבריה והיינו גאים על משפחה מופלאה זאת: שלושה גיסיים, שכולם פעילים למען התרבות שלנו. אנו, התלמידים, ראינו את עצמנו כשותפים ליצירה גדולה זו. מאז התחלנו לכנות את הגברת מלכה – בינינו לבין עצמנו – בשם "גראציה" (רמז לשלוש הגראציות שבמיתולוגיה היוונית)...

באותם הימים גדלה בעיני דמותו של אבי, שהצליח לשחזר לפני – עוד בהיותי ילד קטן – עולם נהדר שהיה קיים בימי התנ"ך, וסופו לצוף שנית מתוך ים השכחה, כמו בסיפור האגדי על אלטאנטידה, אי של אושר.

בבית-הספר העברי צמחו לי חלומות על עולם חדש, על מולדת בארץ-ישראל, ואולי לכשיתמזל לנו – אפילו מדינה יהודית. כמו שהעם הפולני, המדוכא בידי הרוסים, מצפה לשחרור ולשיקום מדינתו – כן החילותי גם אנוכי להמתין, לחכות, לצפות.

וצר היה לי, שביבשת הקסומה שלנו, לא יהיה אתנו גם יאנוש קורצ'אק, גיבור חלומותיי וסופרי האהוב ביותר, שהקים את הריפובליקה של הילדים היהודים ברחוב קרוכמאלנה שבווארשה.

כאשר הייתי בן עשר או בן אחת-עשרה שאלתי שנית מהספרייה את ספרו של קורצ'אק "ילד הטרקלין". מצאתי בו פרקים רבים מרגשים מאוד. הילדים והמבוגרים המתוארים בספר היוו חלק מחייו של קורצ'אק, שעזב את ביתו כסטודנט צעיר, התיישב בין אנשי העוני הפולניים, התאמץ להכיר את חייהם ולעזור להם ולילדיהם המסכנים. ואני ידעתי גם ידעתי, שבמרוצת השנים, בהיפגש קורצ'אק עם ילדים יהודים (עם "העניים שבעניים") ברפאו אותם בבית-החולים לילדים יהודים, בחנכו אותם ב"בית היתומים" שלו, בהתרועעו עם סופרים ומורים יהודים – החל מתקרב אטאט אל עמו, אל תרבותו ואל בעיות ילדיו. בשעת הקריאה בספרו "ילד הטרקלין" נצטיירה בעיני דמותו של קורצ'אק כתינוק גדול וצדיק תמים. התקופה הסטודנטית מציינת את ראשיתם של חייו האגדיים.

⁴ כעבור עשרים שנה (עשר שנים לאחר מותו של בן-אביגדור) היה מחבר הספר הזה לעורך הוצאת הספרים "צנטרל".

באותם הימים העתקתי לתוך יומני קטעים מהספר "ילד הטרקלין", ועליהם כתבתי כותרת סמלית וילדותית: "אליהו הנביא בין הגויים".

באזור סולאץ

"בית־חומה בחצר השנייה. בקומה הרביעית, חדר רבוע, רחבי־ידיים. שני חלונות. בין החלונות שידה מכוסה במפה רקומה. על השידה פסלונים, צילומים, קופסת שוקולדה עגולה ובה מחט וחוטים. ליד הקיר, מימין, עומדת המיטה של הגרושיקים. ליד המיטה, עריסה. סמוכים לה – ספסל וכירה.

דלת. ליד הדלת עומד ארון מצד אחד, מהצד השני – שידה של הווילצ'קים. באמצע החדר – שולחן מעץ־אורן, שני כיסאות, שאחד מהם מרופד, וספסל.

ממעל לקירות מִדְפִּים ועליהם כלי־מטבח; לידם תלוי שעון עם מטוטלת. מתחת לחלונות תיבות. על אדני החלונות עציצים. ממעל למיטות תלויות איקוניות צבעוניות רבות.

דיירי החדר:

1. מארטין וילצ'אָק, מסגר בבית־חרושת, בן ארבעים וארבע.
2. קאטרנה וילצ'אָק, בת ארבעים, אשתו של מארטין, כובסת.
3. ויקטה, בתם, בת שבע־עשרה, תופרת.
4. סטאַשק, בן תשע, שוטף בקבוקי משקאות קלים.
5. איגנאץ, בן חמש, מבקר במעון־תינוקות.
6. מיכאל גרושיק, בן עשרים ותשע, כרכן, חתנם של הווילצ'קים.
7. יוזאַפה גרושיק, בת עשרים, הבת הבכירה של הווילצ'קים.
8. קאז'יק, בן שלוש, בנם של הגרושיקים.
9. דייר־משנה, שומר־לילה; אני ממלא את מקומו.

לא יאומן, שהסתגלתי כל כך מהר.

הריני ישן היטב. מר קוסובסקי ישרהנפש כבד אותי במטעמים המעולים מבית־התמחוי שלו. רק הפשפשים עודם מציקים לי.

לפני חג המולד

"אתחפש לסבא מיקולאי. אחזור על הפתחים ואביא מתנות לילדים. מר קוסובסקי יודע מי אני. אמרתי לו. הוא איש פעלים! הָרָאָה ממש ניסים ונפלאות. תמורת שלושים רובלים קנה המון כדורים, עוגות, פירות, בובות, תמונות, צלבוניים. התרוצץ אתי ברחובות רבים – עמד על המיקח, התקוטט, הפסיד בהתרוצצות זו שני ימים, יש לו עבודה רבה משלו. את השק אמלא עד מחציתו בשבבים. שייראה כמכיל שפע רב. מר קוסובסקי הביא לי פרווה. למסכה שלי זקן לבן וארוך. מר קוסובסקי עשה הכל בסתר, ולא גילה דבר אף לאשתו. אני שמח כתינוק – כמו מר קוסובסקי..."

"הילדים מאמינים במיקולאי הקדוש ומדברים עליו הרבה.

"מאורע פעוט, לכאורה, העביר את מחשבותיי למסלול בלתי־יודע לי עד עכשיו וגרם שאכיר את האמת. הריני מרגיש ריכוז של כוחות נעלמים ספוגי זוהר – והזהר הזה יאיר לי עד נשימתי האחרונה. הריני מרגיש שעשוי אנוכי להפיק מעמקי נפשי את ייעוד חיי, שממנו אשאב אושר, את ההרגשות שחשתי באותה שעה חגיגית וטהורה, איאפשר להשוות לשום חוויה קודמת.

"אני – מיקולאי הקדוש – מהלך במסכה של ישיש. שערות שיבה לי. זקני הצחור יורד עד מותני, מקל־נדודים בידי, הנני חגור בחבל, על שכמי שק מלא מטעמים וסדקית נוצצת עבור [טפליה](#) עצובה. אני מהלך מדירה לדירה ונושא אתי תימהון, חרדה ושמחה – ותמונות רבות ושונות חולפות לפני עיניי.

"אני מהלך מדירה לדירה – והנני רואה גרגירי אבק נצחי, נחיל אנשים המפוזרים עלפני דרך חיים איךסופית; הנני רואה קורי עכביש ענקיים ואימים – ואנשים תלויים עליהם, והם דומים לרסיסי טל, לדמעות שהאויר סופג אותם; הנני רואה עשבים בודדים בערבה; הנני רואה גרגירים יחידים במדבר, ולכל גרגיר מחשבה ורגש. מסכנים אתם, גם אלה החיים בימינו – וגם אתם, שעברתם מן העולם ועצמותיכם מלבינות – וגם אתם, שתבואו ביום אחר – אנושות מסכנה השרויה ביגון ובחטא".

"אני מהלך בלב דומע והאלוהים על שפתיי. הנני לוחץ תינוק אל חזי. הוא רועד.

- אל תפחד מפני הסב. הסב לא יעשה לך כל רע. הסב יביא לך כדורון, תפוחון וממתקים. הנני מתיר את כפתור חולצתו ותולה צלבון על חזהו הלבן.

- פעוטי, אל תפחד מפני הסב.

- ברך, סבא, את הילד – מבקשת אותי האם.

- הריני מברך אותך."

עברו שנים עד אשר הייתי מוכן לקרוא ולהבין את כל ספריו של קורצ'אק. אפילו ב"ילד הטרקלין", ספרו השני, היו לי מקומות רבים סתומים שהייתי "מדלג" עליהם. ברם, בקרב הימים החילותי לאסוף את כל אשר כתב קורצ'אק בתקופתו "הראשונה" והרבה מהנכתב עליו. מתוך "ילדי הרחוב", ספרו הראשון, ומתוך כתביו של ידו הסופר הפולני ליצ'נסקי נודע לי, ששניהם היו נודדים יחד בפרברי העיר ומתרועעים עם "אנשי התחום", העניים המרודים הרעבים ללחם, ליי"ש ולאהבה.

קורצ'אק היה בזמן ההוא מחלק את יממתו: את יומו תרם לילדים, ורבים מלילותיו – למבוגרים התאבים לקורטוב של שמחה ורעות. ליצ'נסקי, סופר מוכשר וטראגי (התאבד בעודו צעיר), חיפש שיכחה וגם טיפוסים לסיפוריו המרתקים, אבל קורצ'אק הצעיר לא שכח את ייעודו האנושי, והוא לוחש לעצמו: "אינני יכול עוד להיות אפס, חסרערך, המסתפק בראייה ובעדות לסבלו של האדם..."

בספרו "הזיות" ("האלוצינאציה") מעיד ליצ'נסקי:

"יאנוש לא יכול לשאת יותר את המחנק בתוך חדרו המפונק של בית אמו; רגשנותו ורחמיו לזולת נכוו בתוך המשטר הקפדני של ארוחות בוקר וצהריים בשעותיהן המדויקות..."

וכך מתאר ליצ'נסקי את קורצ'אק בהתקרבותו אל בניאדם קשוחים, שצלם אלוהים כמעט שנמחה מהם:

"יאנוש ידע את כל המאורות והמסבאות יותר ממני... הוא היה אח ורע לעולם של המעוולים והמרודים. הוא ידע לנגן על הלבבות שלהם, להרטיט בהם צלילים אצילים. הרגשות של עדינות.

- יאנוש, תיפח רוחך! – היה אומר אליו הסכינאי ליכטאז', המכונה ליכטה – אני אעשה הכל תמורתך, כולירה! את נשמתי אוציא עבורך.... ליכטה זה מזמן היה לידידנו: עלידי ליכטה היכרנו את כל החברה..."

ופעם בלילה – ברובע של העיר הישנה – התקיים ליד המסבאה דרֶקֶרֶב בסכינים, שסיבתו העיקרית הייתה, כנראה, פגיעה בכבודם של האורחים "האינטליגנטים".

"יאנוש עמד בין שני הנאבקים ולפת את ידיהם. הוא היה חיוור, אבל הילה של רוחניות קרנה סביב פניו.

הרפו, אני מתחנן לפניכם, אנשים טובים! למה לכם שפיכות דמים? רודף־כלבים אנוכי... כולנו רודפי־כלבים. גם אתה... גם אתה... וגם אני... כולנו. האם מעט לנו, שהחיים הולמים בפרצוף שלנו?... מי הסיבה לתגרתכם? אנחנו? הרי אנו בהמות גרועות אפילו מכם... זרוק את הסכין, אנא זרוק! – והוא רכן, נפל על צווארו של יוז'אק, חיבק אותו ונשקו בפרצופו... בפרצוף הציני, המפלצתי, הנפוח, השיכור...

יוז'אק השתמט מחיבוקו וקילל קללה נמרצת. הוא הביט סביבו בתימהון אילם. גידים כחולים נתקמטו במצחו. רעד, והשליך בזעם את סכינו.

ואתה גור־כלבון, סמרטוט אתה או איזה כולירה?

ליכטה התרגש – ומפיו פרץ ללא־מעצור שטף של קללות וחֲרָפוֹת, שסיגל לעצמו תוך כל חייו החשוכים. הוא התכוון להביע בכך ידידות ומסירות ליאנוש, רחשי כבוד והערצה, לִפְנֵקוּ וּלְנִשְׁקוּ במלים יפות. הוא שימש לליכטה דמות תמוהה של בן־אדם מופלא, שאולי חלם עליו על גדות הוויסלה בלילות נְעֵדֵי שִׁינָה. ליכטה התכוון להלל ולשבח, אלא שמילונו הכיל מילים נאלחות בלבד, שנולדו בתוך תהום של זיהום. לא היו מלים אחרות באוצר הדיבור שלו. רק צלילים המעודן של העלבונות ביטא את המתרחש בנבכי נפשו של הרצחן...

החבורה נתפרקה בלי אומר ונעלמה בעיקולי הרחוב".

*

* *

איומה וקשוחה היא היבשת, שהתיישב בה קורצ'אק בימי עלומיו: שכוחת־אל, ישימון של סיוטים ומוראות. השמועות המופלאות, שהתהלכו בווארשה על אהבתו ומסירותו של קורצ'אק הצעיר לשכבות הסובלות ביותר שבין העלובים והמדוכאים בעם הפולני עיצבו את האמת האגדתית ואת הילת־האורה שעיתרו את דמותו. הן גם האדירו בי את הערצתי אליו, חרף נימת הטינה שבלבי על יחסו האדיש בימים ההם לבני־עמנו.

3. ראנדאָוו עם העלמה סטאַפּה

שמואל רבינוביץ היה ידידו הטוב ביותר של אבא. הם היו קשורים בעבותות רעות מימי נעוריהם, במסירות לאידיאל של ציונות מעשית, בהשייכות לאותו בית-כנסת ציוני ("מוריה") ולמקצוע זהה. שניהם היו עוסקים בקניית מסמכים של תביעות נגד רשות הרכבות בימי הצאר ברוסיה, שהייתה נושאת באחריות לשלמות המרכולת המובלת ולאספקתה במועד הקבוע.

מר שמואל רבינוביץ, וכן גם אבי, היו נוסעים על-פני הערים הגדולות בפולין וברוסיה – או משגרים את סוכניהם – וקונים מידי הניזוקים את תביעותיהם בצירוף יפוי-כוח לגבות את דמי הנזיקין. פירעון חלקי, או שלם, של התביעות היה מבוצע כעבור זמן רב, לאחר מו"מ ממושך או דיונים בערכאות משפטיות. לצורכי התביעה והגבייה היו מר רבינוביץ ואבי מיוצגים ע"י עורכי-דין מומחים.

מר רבינוביץ היה בין "הגדולים" שבענף התביעות נגד הרכבת והגיע לעושר רב. אבי נחשב לסוג הבינונים שבמקצוע. לשניהם היו לפעמים עסקים משותפים, אבל השותפות הזאת לא הייתה גורם מכריע בידודתם הנאמנה. את שניהם קשרה בעיקר ההחלטה הנחושה לעזוב את המסחר המאוס עליהם, המשקף את השחיתות הארית, ולהתמסר לעבודת אדמה בארץ-ישראל הקמה לתחייה. כיסופיו הציוניים של אבי, שהיה צאצא למשפחה מיוחסת של רבנים, היו אידיאולוגיים בעיקרם, אבל רבינוביץ – "ליטוואק", שגורש מתחום-המושב הרוסי כתוצאה מגזרותיו האנטישמיות של הצאר – זכר בנוסטאלגיה עמוקה את ימי נעוריו בכפר ואת האחווה של סבו, שבביתו גדל והתחנך. הגעגועים והשאיפה לחזור לעבודת האדמה לא עזבו את רבינוביץ אף פעם, והחליט לחדש את המסורת הזאת על אדמת ישראל.

בימים המעטים, שבהם היה אבא שוהה בווארשה – לאחר שובו מנסיעותיו השבועיות – היו שניהם נפגשים ומקדישים את רוב זמנם לתכניות של עלייה. שמואל רבינוביץ קנה באמצעות סוכן-קרקעות בארץ-ישראל כבדת אדמה נרחבת בסביבות המושבה רחובות, ותכנן לנסוע שמה למשך שנה של ביקור והסתגלות יחד עם אשתו ובנו הקטן היחיד. את השנה הזאת יקדיש לקניית קרקעות נוספות ולנטיעת פרדסים. הוא ישים לב גם לנעשה בכפר-אוריה, נחלתנו, שאבי קנה מבלי לראותה. את בנו ישלח רבינוביץ לבית-ספר עברי ויימנע מלהתחיל את השכלתו בפולין בשפה זרה. לאחר שנה יחזור לווארשה לזמן קצר (את אשתו ובנו ישאיר בפלשתינה), כדי לחסל את עסקיו. בהיעדרו יפקח אבא על ענייניו של ידידו, ואחר-כך יעלו שניהם יחד על מנת להשתקע בארץ.

תכניות העלייה לא היו הנושא היחיד בשיחותיהם. הם היו דנים על הקונגרסים הציוניים, על התחייבויותיהם להסתדרות הציונית, על הפצת "שקלים" ציוניים ומניות של "הבאנק האנגלר-פלשתיני". גם בית-הכנסת הציוני "מוריה", תקציבו, סידורי הגבאות והתוכן של נאומו הרב ניסנבוים שימשו להם נושא לשיחות רבות. בהסתדרות הציונית צצו אז כמה בעיות וסכסוכים מדאיגים. שניהם, אבא ורבינוביץ, היו מתנגדים קיצוניים לרעיונות המסוכנים של הטריטוריאליסטים, שהסכימו ליישוב אוגאנדה (או ארץ זרה אחרת) מפאת הקשיים המרובים שנערמו מצד השלטון התורכי, שמשל אז בארץ. שניהם, אבי ורבינוביץ, שהיו בקיאים במהלכי הממשל הרוסי המושחת בשורשיו כדוגמת התורכים, ראו אפשרות לנצל תופעה שלילית זו לטובת העניין היהודי, כי גם שם יפתור השוחד ("בקשיש") את כל הבעיות... הם קיוו, ססוף-סוף תשוחרר ארץ-ישראל על-ידי האנגלים, הקורצים עין לכיבוש אדמת-הקודש, ובקרב הימים יזכו היהודים בארץ-ישראל לאוטונומיה לאומית – וממנה יצמח שלטון יהודי... טוב היה לשבת מן הצד, כפי שישבתי אנוכי, ולשמוע את התכניות והחלומות הנועזים האלה.

זכורני, שפעם קרא אבא לפני מר רבינוביץ מכתב שהגיע אליו מהקרן-הקיימת בירושלים, ובו הודיעו לו, שעל אדמתו בכפר-אוריה התנחלה קבוצה של פועלים עברים מסורים ונאמנים, כדי לשמור על האדמה מפני ערבים הזוממים להתיישב שם ולטעון שיש להם זכות "חזקה". הפועלים העברים יחכו לבואם של הבעלים החוקיים מביאליסטוק ומווארשה... דברי המכתב עוררו ויכוח ממושך בין שני הידידים. בשיחה זו, ובשיחות קודמות,

שמעתי מלים רבות בלתי־מובנות, שהביכו אותי: אפנדים, חזקה, טאבו, עבודה עברית, אגודת־האיכרים, פועלי־ציון, בועזים ועוד.

הבינותי שאלו הן בעיות חשובות, המסובכות ומדאיגות. היססתי לשאול, אך אבי עצמו הסביר לי כמה דברים בשובנו הביתה מהביקור אצל מר רבינוביץ: "יש קצת חילוקי־דעות בינינו בנוגע לסדרי החיים בארץ־ישראל, אבל העיקר הוא שהיהודים יחזרו אל ארצם. שם יתיישרו אט־אט כל ההבדלים..." הרבה מדבריו נשארו לי סתומים. ברם, סבורני, שאבא הגזים באופטימיות שלו: מאז כבר עברו יותר משישים שנה – ורבים מהדברים טרם התיישרו.

ידידנו רבינוביץ, שחונן ביד פתוחה ובלב רחב, היה תורם גם למטרות צדקה מקומיות. ד"ר איזאק אליאסברג, אחד הרופאים המצוינים בווארשה, היה רופאו הקבוע של בנו הקטן, נתן, והשפיע על רבינוביץ לתמוך ב"בית היתומים" היהודי, שבנינו נגמר לפני זמן מועט. ד"ר אליאסברג היה מהיוזמים יחד עם חבריו הרופאים, ד"ר מאקסימיליאן האָרץ וד"ר הנריק גולדשמיט (הוא הסופר הפולני יאנוש קורצ'אק, המתכנן העיקרי של "הבית" והמקדיש לו את כל זמנו). רבינוביץ הסכים להצטרף לאגודת תומכי "בית־היתומים", השתתף באספות אחדות של האגודה והתרשם מאישיותו של קורצ'אק:

"רופא מצליח וסופר מפורסם, שיעזוב את מקצועו העיקרי ויקדיש את כל חייו לאידיאל של חינוך ילדים עניים – הרי זו תופעה נדירה בימינו! הלוואי והיו לנו בתנועה הציונית אנשים מסורים ומצוינים כמוהו!" אבל היו לו, למר רבינוביץ, גם הסתייגויות: "למה הנהיג קורצ'אק את השפה הפולנית כשפת־הדיבור של הילדים?"... הפולנים היו שנואים מאוד על רבינוביץ, והוא ראה בהם אנטישמים העולים בקיצוניותם על הרוסים. "הבויקוט" – חרם אכזרי על המסחר והתעשייה היהודיים – זוהי "המצאה" פולנית. מר רבינוביץ שמע, שקורצ'אק הוא מתבולל גמור ורחוק מאוד מהציונות... הוא מתמיה, וקשה להבין כיצד דבקה בו אהבה לילדים יהודים... אולי בכל־זאת התעוררה בו "הנקודה היהודית"... קשה שלא להתנגד לו, ועוד יותר קשה שלא להעריך אותו...

אגב: מר רבינוביץ השפיע על שכנו, בעל הראינוע "תמונות חיות"⁵, שממול ביתו, וזה נאות לשלוח ל"בית היתומים" עשרים כרטיסי־כניסה לכל הצגת־בכורה. קורצ'אק בכבודו ובעצמו נוהג לבוא עם הילדים להצגות, כי "הבית" בקרוכמאלנה איננו רחוק מכאן, לפני חודש נפגשו שניהם בהצגת־בכורה, וקורצ'אק הודה לו על סידור עניין הכרטיסים: בית־היתומים עמוס בהוצאות, בידור לילדים הוא חלק מהתקציב.

כבר הזכרתי, שהייתי אוהב לבוא עם אבי לביתו של מר רבינוביץ. עניינו אותי השיחות "הציוניות", אולם כשהיו עוברים לשוחח בענייני עסקים, ששיעממו אותי, הייתי יוצא לגזוזטרה הגדולה שבדירה. משפחת רבינוביץ גרה בקומה הראשונה של בית גדול בפינת הרחובות לאַשנה וז'אָלאַזנה. לגזוזטרה שבדירה היה כוח מושך מיוחד: ממולה, בעבר השני של הרחוב, היה מגרש גדול מוקף גדר גבוהה. המגרש הזה היה מואר בערבים באור גדול וכולו שוקק חיים: בחורף הייתה מנגנת שם תזמורת ומאות אנשים היו מחליקים על פני הקרח, שהיה מכסה את אדמת המגרש; באביב ובקיץ היה פרוש על גבי קיר שבקצה המגרש מסך בד לבן, ואנשים רבים היו יושבים על ספסלים ארוכים וצופים בסרט של ראינוע. בפינת המגרש, ליד המסך, הייתה סוכה קטנה ובה פסנתר, שמנגינתו ליוותה את הסרט (הסרטים היו "אילמים" בימים ההם). במיוחד היה מענין אותי המגרש בתקופה שהפך לראינוע. אהבתי להתבונן מרחוק בתמונות של "כוכבים" אמריקנים, צרפתים ואיטלקים המתרוצצים על־פני הבד במהירות משונה, כאילו הם מתחרים במרוצה. בייחוד היה מצחיק, כאשר "הכוכבים" היו משליכים איש בפני רעהו עוגות גדולות מצופות קצפת. "הקרבות" היו מצחצחים את פניהם ובולעים דרך אגב בתיאבון את הציפוי הלבן והמתוק. בזיכרוני נשאר גם סרט "מפחיד": שודדים רעולי פנים התנפלו על רכבת וגזלו מהנוסעים כסף, שעונים וטבעות. פתאום הגיעה משטרה "ונשמעו" יריות (הפסנתרן השמיע "בום בום" בלי הפסק) – עד שהצדק ניצח, וכל השודדים הובלו לבית־הכלא (הפסנתרן השמיע מנגינת־מצעד עליזה).

⁵ כך קראו בזמן ההוא לסרטים.

פעם כשישבנו יחד עם משפחת רבינוביץ על הגזוזטרה וצפינו ב"סרט של אהבה", שנע במרוצה רבה על-פני המגרש מעבר לרחוב, אמרה לנו גברת רבינוביץ שהגישה באותה שעה עוגות ותה:

היום מתקיימת הצגת-בכורה של כוכב אמריקני חדש.

נזכרתי, שקורצ'אק נוהג לבוא עם קבוצת ילדיו לכל "פרמיירה". כשהרגשתי, שההצגה מתקרבת לסיימה, ביקשתי את אבא שירשה לי לרדת לרחוב לכמה רגעים, כדי לראות את קורצ'אק מקרוב. אבא הסכים ואמר בצחוק:

"התקלה" שלך אירעה בפסח לפני כשמונה שנים. מסופקני, אם הוא זוכר אותך...

ירדתי והמתנתי ליד שער המגרש. בין היוצאים הייתה גם קבוצת ילדים, ובראשם אישה צעירה. הילדים הסתדרו בזוגות, חצו את הרחוב והימינו לרחוב ז'אָלאַזנה. הבינותי, שהם מבית קורצ'אק ופניהם לכיוון רחוב קרוכמאלנה. הלכתי אחריהם והצטרפתי לזוג האחרון.

אתם מבית קורצ'אק? – שאלתי

כן.

מדוע לא בא קורצ'אק אתכם ל"תמונות החיות"?

הוא היה עסוק, ובמקומו הלכה העלמה סטאַפּה.

האם טוב לכם בבית? – שאלתי.

כן. טוב מאוד. זה לא כבר חזרנו מהקייטנה. היה נפלא.

את השם סטאַפּה (וילצ'ינסקה) שמעתי מפי גיסתי מאניה. הלכנו יחד עד פינת רחוב חלודנה. שם היה בית-קפה. גברת וילצ'ינסקה התקרבה אל הנער, ששוחחתי אתו, נתנה לו כסף ואמרה:

היכנס לבית-הקפה וקנה עוגיות: חמש בתפוחים, עשר בשוקולדה ושש בגבינה. כשנבוא הביתה, נערוך לנו סעודה.

התבוננתי בגברת וילצ'ינסקה מקרוב. היא הייתה אשה גבוהה ויפה. פניה צוחקות, וצלקת חומה קטנה על לחיה האחת. עיניה היו עגולות וגדולות. כשהילד נכנס, היא פנתה אליי:

על מה שוחחתי עם חיימאַק? (זה היה, כנראה, שמו של בן-שיחי).

הוא אמר לי, שלילדים טוב מאוד בביתו של קורצ'אק.

יש לך הורים?

כן.

לך טוב יותר.

אני מכיר אותך, גברת וילצ'ינסקה. אשת אָחי, מאריה ולאָדיסלאוו, סיפרה לי עליך ועל אחותך יוליה, גם על הדוקטור.

כן, אני זוכרת אותה. היא הייתה מרפאה את שיני הילדים בפראנצישקאנסקה. חושבני, שפגשתי פעם גם את אחיך. הוא סופר. הוא חיכה לה באולם עד שגמרה את מלאכתה. היא גם לימדה את הדוקטור איך לבנות "בתים קטנים" מן השיניים הנושרות של הילדים. עכשיו "פורח" אצלנו המסחר בשיניים נושרות, והדוקטור מבזבז "הון תועפות"...

אני רוצה מאוד לראות את "ביתה-התומים" בקרוכמאלנה ולפגוש את דוקטור קורצ'אק. האם מותר לי לבוא?

בן כמה אתה?

בן עשר וחצי.

טוב, אני מזמינה אותך אל ביתנו. גם קורצ'אק יהיה שם. אבל עליך לחכות עוד עשר שנים. "ביתה-התומים" לא מסודר עדיין. כעבור עשר שנים יהיה "הבית" יפה יותר. אני אהיה יפה יותר. הדוקטור יהיה חכם יותר. בבקשה לזכור: התאריך של היום הוא האחד בספטמבר 1913. תבוא אלינו בספטמבר שנת 1923. אתה תהיה אז אדם צעיר, חכם ויפה, בן עשרים וחצי. כשאשוב עכשיו הביתה, אבקש את הדוקטור לרשום את התאריך בפנקסו. שנינו נשמח לפגוש אותך, גם הדוקטור וגם אנוכי. המסכים אתה, מר פראָגר הצעיר?

שמי וינגרטן. פראָגר הוא בן אמי.
טוב. להתראות. יש לנו ראנדאָוו, מסור דרישת-שלום לגברת מאריה ולאחיד. העלמה סטאָפה הושיטה לי את
ידה. אני נשקתי את היד, כנהוג בחברה הפולנית הטובה.
נפרדנו.
חזרתי אל אבי, לבית רבינוביץ, ופניי זוהרות מרוב שמחה.

4. עכברון קטן מבית נתן

גרנו ברחוב גאנשה, בחלק השקט של רחוב יהודי סואן זה, שהתחלתו ברחוב נאלאבקי, ובהמשכו הוא חוצה את רחוב דזיקה. שני הרחובות האלה, נאלבקי ודזיקה, שהיו את לב-לבה של וארשה היהודית, היו הגועשים ביותר. היו שם חנויות רבות, גדולות וקטנות. רוכלים ורוכלות ישובים על פני המדרכות היו מוכרים ירקות ופירות, או כל מיני סדקית, מתוך סלים של קש. רוב הזמן של "הסוחרים" העניים והמרודים האלה היה עובר עליהם במנוסת בהלה מפני השוטרים הרוסים הרודפים אחריהם בשצף-קצף. רק לפעמים, כשהיה טוב לבו של השוטר וכשעין מפקדו לא השגיחה, היה מרשה, ברוב חסדו, לתקוע לכפו כמה קופיקות של שוחד – ועוצם עין. שוחד זה כוחו היה יפה רק יום אחד, ולמחרת – חוזר חלילה.

בכל שלושת הרחובות המנויים וגם ברחובות הסמוכים, שהם המרכז המסחרי של העיר וארשה, איאפשר היה למצוא באותם הימים אף דייר אחד פולני או רוסי, פרט לשוערי הבתים. עיסוק זה נאסר על יהודים מטעם השלטונות. יש לשער, שעשו כך מפני אמונם בשוערים הגויים, שהיו עוקבים אחרי מעשיהם של היהודים ומדווחים על החשודים ב**סוציאליזם**; ייתכן, שגזרה זו הייתה גם חלק מן האיסור הכללי, שלא נתן דריסת רגל ליהודי לשום משרה ממשלתית או עירונית. אגב: משרת השוער הייתה פרטית לכל דבר, אך לבעליהבתים, שהיו כולם יהודים ברחובות ההם, לא הייתה הרשות להעסיק שוער יהודי. בווארשה גרו באותה תקופה למעלה משלוש מאות אלף יהודים, שהיו כארבעים אחוז מכלל האוכלוסיה. כאן ישב בימים ההם הקיבוץ היהודי הגדול ביותר שבערי אירופה, המרכז לחיים הלאומיים והתרבותיים של העם היהודי.

מתוך שלושת הרחובות היהודיים הראשיים, שהזכרתי, היה גאנשה, הרחוב של מגורי משפחתי, הומה מאדם רק בחלקו הראשון הגובל ברחובות נאלאבקי ודזיקה. שם התרכזו חנויות של ארג. בחלק זה בלט בניין לבן בן שתי קומות מוקף גדר גבוהה, ששימש כסמל גם לאנטישמיות וגם לאנטיפולניות של רוסיה הצארית העריצה. הבית הזה היה שייך, עד שנת 1863, לקהילה היהודית בווארשה, שהקימה שם בית-ספר לרבנים (ברוח ההתבוללות והפאטריוטיות הפולנית). הבית הוחרם עלידי רוסיה הצארית מפאת השתתפותם הפעילה של התלמידים ב**מרד הפולני**, שפרץ באותה שנה – ונכשל. בבניין, שהופקע מידי הקהילה היהודית, נפתחה פרוגימנאסיה רוסית ממשלתית. בהמשכו של רחוב זה נמצא סמל שני לרודנות הרוסית: בית-כלא מפיל אימה הנקרא "**פאוויאק**" – על שם הסמטה שבקרבת מקום (בראשית הגיטו הנאצי היה קורצ'אק כלוא ב"פאוויאק" במשך כמה חודשים). הרחוב גאנשה מתפתל וחוצה רחובות רבים, מאוכלסים פועלים עניים – עד שהוא מגיע לסוף כל הסופות: ל**בית הקברות היהודי העתיק**, שהוא בימינו כמעט השריד היחיד לקהילה גדולה ומפוארת.

אבי היה נוהג "בימים כתיקונם", לפני יותר משישים שנה, לטייל אתי ברחובות היהודיים של וארשה ולהסביר לי את טעמי שמותיהם העתיקים (נאלאבקי – בפולנית: **ביצות**, דזיקה – **פראית**, שוממה, גאנשה – לזכר **האוויזים** שהיו צפים שם, ועוד); השמות העידו על מצבם של פרברי העיר וארשה עד שהורשה ליהודים להתיישב שם – בחסדה של "האצולה" הפולנית במאה השמונה-עשרה. בייחוד הייתה ההליכה עם אבי חביבה עליי בשעת בין השמשות, כשברחובות המאפילים הייתה משתרכת צלליתו הזקופה של בן-אדם הנושא על שכמו מוט ארוך, ששביבאש נוצץ בקצהו. האיש המסתורי היה נוגע במטה-הקסמים שלו בפנסי הגאז – ותוך רגעים מועטים עלתה מסביב שרשרת של אורות חיוורים.

ביתנו היה קצת יותר חדש מהבתים הסמוכים, אבל גם הוא היה דומה להם בצורתו האדריכלית, כי כולם נבנו לפי דגם אחד: הם היו בני ארבע או חמש קומות ללא מעליות. הדירות "המיוחסות", שהיו עולים אליהן בחדרי מדרגות הקבועים בשטח הפנימי של שערה-כניסה מהרחוב, היו נקראות "הדירות החזיתיות", וחדרה-מדרגות שלהן – "הכניסה החזיתית". כניסה זו הייתה מיועדת לבניה-משפחה ולאורחים בלבד; הכניסה השנייה ("המטבחית") הייתה מובילה דרך חדר-מדרגות שבחצר, והוקצבה לשימוש המשרתות, הרוכלים, מקבצי נדבות וכו'. מרבית החלונות של הדירות החזיתיות היו משקיפים לרחוב, ולמקצתן הייתה קבועה גזוזטרה קטנה מוקפת מעקה ברזל. יתר הדירות היו בנויות מסביב לחצר גדולה מרובעת בצורת ארבע חומות גבוהות, כעין תיבה

ענקית, וקרני השמש חדרו לתוכן בצמצום. החלונות שבתוך דירות כאלה היו צופים לתוך החצר ולתוך פנימיותן של הדירות שממולם. "הפרטיות" בהן הייתה מועטה. הדירות "הבלתי־מיוחסות" הן ברובן קטנות, והחדרים – צפופים. הילדים יכלו לשחק רק בשטח היחיד הפנוי – בחצר, אלא ששם היה השוער משגיח לבל יעלו הזאטוטים רעש ולבל יפריעו לדיירים "החזיתיים", שילדיהם, לרוב, לא הורשו לרדת אל החצר ולשחק עם הילדים "האחרים"...

תמורת פרוטות אחדות של שוחד היה השוער, המושל הבלעדי שבחצר הבית, מתיר לרוכלים להיכנס לתוך הבית ולהכריז על סחורתם. רשות כזו הייתה ניתנת גם ללהקות של נגנים, שחקנים, קוסמים, לוליינים וזמרים – להנאתם הרבה של ילדים ומבוגרים, שהיו מתקהלים סביבם בחצר או צופים מבעד החלונות הפתוחים. בסוף כל "הצגה" היו דיירים רבים זורקים אל החצר מטבעות קטנים צרורים בתוך פיסות נייר. "הארטיסטים" היו קדים ומודים לקהל הצופים שבחצר ובחלונות, אם "ההכנסה" הספיקה לכסות את ההוצאות עבור "הרשיון" של השוער והותירה לאמנים כמה קופיקות של רווח. הילדים "המיוחסים" נאלצו, לרוב, להישאר בבית – ונפשם בוכייה...

הכנסותיו הקבועות של השוער, נוסף על משכורתו החודשית, היו "דמי־שער" ("בראמקובה"), כלומר, תשלום עבור פתיחת השער לכל הנכנס לתוך הבית אחרי השעה עשר בערב (כששערי כל הבתים היו נעולים) ו"דמי־יום־שישי" ("פיונטקובה") שהשוער או רעייתו היו גובים בכל יום ו', כשחזרו על פתחי הדירות. השוער היה ממלא (בתשלום, עבור פת חלה או נתח דג) גם תפקיד "גוי־שלישבת" (מכבה בבתים את האור ביום שישי בערב, מוריד את הפמוטות מן השולחן, וכדומה).

ברחובות "הלא־יהודיים", שהאוכלוסיה הייתה בה פולנית או מעורבת (פולנית ויהודית), באזורים היפים של העיר, הצטיינו כמה מהחצרות בגינות קטנות ונאות. שם היו הסמכויות וההכנסות של השוער מצומצמות מן המסופר למעלה. אך גם שם היה השוער, לרוב, "השונא מספר אחד" של הילדים. מבחינתה "בידורית" עלתה החצר היהודית על החצר "האריסטוקראטית".

קורצ'אק מתאר את החצר של ילדותו בווארשה. חצר פולנית טהורה, כפי הנראה. גם שם לא היו ההורים "מהדירות החזיתיות" מרשים לילדיהם לשחק בחצר עם "הילדים האחרים". הַנְרִיק הקטן היה מקורב מאוד לסבתא שלו, יותר מאשר ליתר בני־ביתו. היא הייתה מאמינה "במזלו הטוב", נותנת לו צימוקים, ומכנה אותו: "פילוסוף". בן חמש היה, כאשר גילה לסבתא, בשיחה אינטימית, את תכניתו לשנות את פני העולם. הוא הציע אז להשליך החוצה את הכסף כולו... הַנְרִיק הקטן היה מספר לה גם על הדאגה המטרדית אותו ביותר, והיא: מה לעשות שלא יהיו עוד ילדים מזהמים ורעבים, שבגדיהם מרופטים, שעמם אסור לו לשחק בחצר?... תחת עֵץ־ערמון, בחצר, קבר הנריק בעצב רב את הקנרית האהובה שלו. אז נתקל, לראשונה, בבעיה המסתורית של הדת: הוא רצה להציב צלב על קברה של ציפורו האהובה, אבל בן השוער לא הרשהו לעשות את הדבר, כי הקנרית היא יהודייה, וגם הנריק עצמו הוא יהודי... בן השוער הוא פולני וקאתולי, ומובטח לו להיות בגן־העדן, אבל היהודי עתיד להיות בגיהנום. בן השוער יעץ להנריק לגנוב מהבית סוכר ולהביא לו – ובזכות זו יגיע, לאחר מותו, אל מקום שאמנם איננו הגיהנום היהודי, אבל איננו דומה לגן־העדן הקאתולי. שם שורר תמיד חושך, והנריק היה מפחד מפני חדר חשוך... כך עמד הנריק, בפעם הראשונה, לפני הבעיות הסבוכות: מוות – יהודי – גיהנום – גן־העדן היהודי השחור.⁶

בחצר בית מגורנו היו גם דירות־מרתף, שיורדים אליהן במדרגות אחדות. בדירות האלה היו קבועים חלונות קטנים ברמת הקרקע ותמיד שררו בהן אפלה, אוויר דחוס וריח של טחב. דרי המרתף היו ברובם בעלי –מלאכה זעירים (סנדלר, מייצר של שקיקי נייר, מתקן קדרות וכדומה), שמגוריהם ו"בתי־המלאכה" שלהם שכנו בכפיפה אחת.

---

⁶ את התיאור של חצר־ילדותו מסר לי קורצ'אק אישית בשיחתו כשבע־עשרה שנה לפני מותו, כשסיפר על "החוויות היהודיות" הראשונות. הדברים מסופרים בפרקים אחרים של הספר. מכיוון שסיפור זה נרשם גם ב"יומן" שלו (נכתב בימיו האחרונים בשנת 1942), הריני מוסר את תמציתו לפי הנוסח האחרון.

מבין דיירי המרתפים שבביתנו מוכר היה למשפחתנו ר' יוסל כורך הספרים. אדם נאה, שקט וחרד לדתו. רעייתו נפטרה עליו לפני שנים אחדות. היו לו בת, לאה, והיא כבת שתיים-עשרה או שלושים-עשרה, ובן נחמד, בָּרְלָה, כבן שש או שבע. הבת הצטיינה ביופיה ובדאגתה לבית אביה. החלונות הקטנים שבדירתם היו מצוחצחים ומבריקים תמיד. פרט לריח הטחב, שממנו איאפשר היה להיפטר בדירות-המרתף, הייתה מורגשת ידה הזריזה של לאה'לה בכל הפינות של חדר-מגוריהם היחיד. הילדה הייתה מספיקה ללכת בכל בוקר לבית-הספר, להכין את ארוחת-הצהריים ולצאת לפנות ערב לטיול קצר עם אחיה הקטן. ודאי הייתה מאחרת לעלות על משכבה, כדי לסדר את הדירה ולהכין את שיעוריה. העוני היה גדול בביתם. ר' יוסל היה אדם חלוש, ופרנסתו דחוקה ביותר. לאה'לה התנהגה כאדם מבוגר וברדעת ושמרה לבל תיראה הדלות לעין זרים...

אבי היה מוסר את כל ספריו לכריכה אל ר' יוסל. גם יעקב אחי זכר את הכורך ונהג לספק לו עבודה. אבא נטל על עצמו את הטרחה להביא לר' יוסל את ספריו של ידידנו רבינוביץ, שהיה בעל ספרייה גדולה. בענייני תשלום היו ביניהם "חילוקי דעות" במובן ההפוך: ר' יוסל היה טוען שמשלמים לו יותר מכפי שמגיע לו, ואבי בשלו: "ר' יוסל, אינך מעריך כראוי את עבודתך המצוינת..."

ברם, אין הקומץ משביע, והנה נקרה את עיניו של אבי מודעת "צרביצוע" רשמית ברוסית, שהייתה תלויה בשער ביתנו. לפי הצו הזה מוטלת החובה על יוסל (שם משפחתו איננו זכור לי) לעזוב את הבית ולפנות מתוכו את כל המטלטלין שלו מחמת פיגור בתשלום שכר-דירה. אם עד יום שני, שעה 9 בבוקר, לא יציית לפקודה מרצונו הטוב – יפוננו בכוח, הוא וכל השייך לו, בשעה הנקובה.

"צרהביצוע" האכזרי הרגז את אבי והעכיר את רוחו. כשנכנס הביתה, קרא לי ללכת אתו אל ר' יוסל (אינני יודע אם כוונת אבי הייתה לשתף אותי במצווה של הצלת נפשות או להרחיב את הידע שלי בענייני החיים – ואולי היו לפני עיניו שתי הכוונות גם יחד), ר' יוסל סיפר לנו, שאיחר בתשלום שלושה חודשים מחמת מחלתו וחוסר פרנסה – ובעלה-בית עשה מה שעשה. עכשיו הוא כבר חייב עבור ארבעה חודשים. אחיו, שגר בעיירה סמוכה לווארשה, וגם הוא אדם עני, קיבל הלוואה בקופת "גמילות חסדים" שבעיירתו, ונתן ליוסל כסף שהספיק לפירעון עבור חודשיים. הלך יוסל אל בעלה-בית והתחנן לפניו שיקח את הכסף ויבטל את רועה-גזרה, אבל הלז גירש אותו בחרפה והזהיר בו לבל יעז עוד לנסות ולראותו, כי לא ירשה לו לגור בביתו גם אם ישלם עבור כל ארבעת החודשים... לבסוף הסכים לבטל את עיקול "הסמרטוטים" של יוסל עבור חוב, אבל בשום פנים ואופן לא יחזיק "קבצן" כמוהו בתוך ביתו...

אבא החליט לשוחח עם בעלה-בית ר' משה ברוכזון, שהיה עשיר מופלג ועתיר נכסים דלא-ניידי, יהודי חסיד ואדוק בעל זקן ופאות, לבוש קאפוטה מסורתית שחורה וארוכה, והיה נוהג לנסוע בימי שבתות רבים ובשלוש הרגלים אל חצר "הרבי" שלו.

נכנסתי אל ביתו יחד עם אבי (הוא גר בקומה השנייה, ואנחנו – בקומה השלישית). אבא התחיל את דבריו ברוח טובה והציע למר ברוכזון שכר-דירה עבור כל ארבעת החודשים: שני חודשים בכספי ר' יוסל, ואת היתר מוכן אבא לשלם מכיסו... והרי זמן הגירוש של המשפחה הענייה חלק בחג החנוכה, כשהקור בעיצומו...

מר ברוכזון אף לא הזמין את אבא לשבת ואמר לו בקול מלא רוגזה, שנמאסו עליו הדיירים "הקבצנים" – ועוד ידו נטויה: הוא יתאמץ "לטהר" את כל ביתו "מהפגע" הזה. ברוב עמל השיג עורך-הדין שלו סוף-סוף את "צו הביצוע", כי וארשה מלאה עכשיו "סוציאליסטים עשירים ורחמנים", כמו אבי... אין הוא רוצה, בשום אופן, לחזור אל העניין הזה... את "מידת הרחמים" שלו קיים בכך, שביטל את העיקול של המטלטלין, שצריך היה למשכן על חשבון החוב. וחסל! אל ילמדו אותו "האשכנזים" (רמז לאבי, שלבש בגדים קצרים, הקרויים "אשכנזים", ולא קאפוטה) איך יהודי דתי צריך להתנהג...

כשאבא נוכח, שהחלטתו של ברוכזון נחרצת ונטולת רחמים, ושהתנהגותו של "עם-הארץ" העשיר הזה מחוצפת, מדד לו מידה כנגד מידה: "אל תצפה, מר ברוכזון, ש'הפתקה השמנה' (התרומה) שאתה מביא לרבי שלך לכבוד החגים, תציל אותך מכל עונש... אפילו ביום-הכיפורים אין מחילה לחטאים שבין אדם לחברו... לעשיר כמוך נדמה, כי לית דין ולית דיין... דע לך, שלא תינקה!"

מר ברוכזון פתח לפני אבי את הדלת בלי שמץ של אדיבות. שנינו יצאנו מביתו – ואבא טרק את הדלת עד שנעו אמות הסיפים.

במסדרון פקד עלי אבא:

- חזור הביתה. אני הולך אל ידידי רבינוביץ ונחליט יחד מה לעשות, כי נשארו לנו רק ימים מועטים – מן היום הרביעי עד היום השני. במשך הזמן הזה עלינו להציל, ככל האפשר, את ר' יוסל ומשפחתו וגם "ללמד לקח" את ברוכזון.

במשך ימי רביעי, חמישי, שישי, שבת וראשון הכינו אבא ורבינוביץ – בעזרת אחי יעקב – את כל התכניות, כאילו לקראת מבצע איסטרטגי: יעקב בא בדברים עם ידידיו בכל העיתונים היהודים וגם עם אחד מהעיתונים הפולניים הליבראליים, שהיה נפוץ בין הקוראים היהודים, וכולם הבטיחו לשלוח את נציגיהם שיתאספו בדירתנו ביום ב' לפני השעה 9 בבוקר; יביאו אתם גם צלם כדי "להנציח" את הרשעות של ברוכזון.

ר' יוסל הסכים להצעת מר רבינוביץ להכניס את בנו הקטן לביתהיתומים המשובח של ד"ר קורצ'אק. אחת השכנות שלנו, חשוכת ילדים, שרחשה תמיד חיבה רבה ללאה'לה, הייתה נכונה להחזיק את הילדה בביתה – עד שירחב לר' יוסל. במשך הזמן, שלאה'לה תשהה בביתה, היא לא תפסיק את לימודיה בביתהספר, וכתמורה תוכל לעזור לשכנה במשק הבית בשעות הפנויות (אבא הבין, שהיא מתכוונת בקרב הימים לאמץ את הילדה החביבה). ר' יוסל עצמו לא יסרב עוד להזמנת אחיו: יתיישב בביתו שבעיירה הסמוכה לווארשה ויעביר שמה את כל המטלטלין ואת מכשירי העבודה שלו; לאחר שינוח קצת, ינסה ר' יוסל להפעיל בעיירה הזאת, שאין בה כורך, את הכריכיה שלו. וכשיצליח, בעזרת השם, תחזור לאה'לה לבית אביה (בבוא הקיץ תסיים את ביתהספר היסודי), וגם ברל'ה ישוב אליו, אם שניהם (כלומר, ר' יוסל והילד) ירצו בכך.

זכורים לי עד היום דבריו של מר רבינוביץ שתיאר את פגישתו עם קורצ'אק באותו יום שישי לפני הצהריים, כשבא אליו יחד עם ברל'ה:

- את הפגישה סידר עבורי ד"ר אַליאסברג. ביקשתיו שיתלווה אלינו, אבל הוא הסביר לי, שאין לאיש מהוועד של "ביתהיתומים", ואין אף לו – ליושב־ראש הוועד, שהוא גם ידידו הקרוב של ד"ר גולדשמיט – כל רשות להתערב בעניינים הפנימיים, הפדגוגיים, של "הבית". היושב־ראש איננו המכריע בנידון קבלת ילדים. ההחלטה תלויה במנהל בלבד. ד"ר אַליאסברג סיפר לקורצ'אק על מצבו המיוחד של הילד וקיבל את הסכמתו, שרבינוביץ יבוא אליו ביום השישי לפני הצהריים יחד עם הילד. ד"ר אַליאסברג הוסיף: "קורצ'אק לא אמר, שאין לו מקום לילד נוסף – והרי זה סימן טוב...".

"ביום החמישי הבאתי את ברל'ה לביתי. אשתי הלכה אתנו לחנות וקנתה לו נעליים, מעיל, חליפה ויתר הדברים הנחוצים. כשחזרו, רחצה אותו באמבט והלבישה אותו בבגדיו החדשים. נתן שלי ניסה לשעשע אותו, הביא לו מצעצועיו – אך ברל'ה היה מדוכא. ודאי התגעגע אל אביו ואחותו. הושבנוהו על הגזזטרה. במגרש שממול הגזזטרה ראה אורות רבים ואנשים מחליקים על הקרח לקול תזמורת עליזה ורעשנית. התנועה וצלילי השמחה במגרש העסיקו אותו כמה רגעים, אך פתאם נזכר בדבר־מה, נבהל והתחיל לבכות: "אבא! לאה'לה!"

"לבסוף אכל ברל'ה ארוחת־ערב בלי תיאבון, אף שהגשנו לו מטעמים. הוא לא בכה בקול, אבל עיניו זלגו דמעות. הוא זכר, כנראה, שאחותו ואביו ציוו עליו "להתנהג יפה ולא לבכות בביתו של הדוד" – והתאפק. בלילה ירדתי ממיטתי פעמים אחדות ובדקתי אם הוא ישן (השכבנו אותו במיטתו הקטנה של נתן, שישן בלילה הזה יחד עם אמו). שנתו של ברל'ה נדדה. הטרידוהו, כנראה, חלומות נוגים.

"למחרת, אחר ארוחת הבוקר, נסענו בכרכרה. הדרך איננה רחוקה ויכולנו ללכת ברגל, אבל רציתי לעודד את רוחו. חושבני, שזו הפעם הראשונה בחייו שנסע בכרכרה. ברל'ה התבונן בסקרנות רבה בסוסים הדוהרים

והקשיב לקול שעטות פרסותיהם. עיניו שוטטו בסביבה החדשה ובקהל העוברים ברחוב, אבל חרף הכל שאל אותי פתאם בחרדה:

- לאה'לה האט געזאָנט אַז דער פּאָן דאָרטור איז א גוטער. איז ער טאַקע אַ גוטער? (לאה אמרה, שהאדון הדוקטור הוא אדם טוב. האם הוא באמת אדם טוב?)

אמרתי לילד, שאין בכל העולם אדם טוב יותר מד"ר קורצ'אק.

דברי הרשימו את ברל'ה, והוא שאל בתימהון:

- בכל העולם? הוא טוב יותר מלאה'לה? יותר טוב מאבא?

הנהנתי בראשי: "כן!"

"היה יום חורף פושר ונעים. פתאום החלו יורדים מן השמים פתיתי־שלג קטנים שנמסו ברגע שנפלו על מעילינו ועל האדמה. ברל'ה פתח את פיו, בלע את פתיתי־השלג וצחק. רוחו שבה אליו. אך כשירדנו מן הכרכרה, ניגשנו עד גדר־החומה של הבית הלבן וצלצלתי בפעמון השער, הרגשתי שפני הילד כוסו זיעה. הפחד, כנראה, חזר אליו. השוער פתח לנו. נכנסנו לתוך חצר גדולה וירוקה. מן השער הוביל שביל ישר אל "הבית". במסדרון הפשטתי את מעילו של ברל'ה וניגבתי במטפחתי את פניו המזיעים. עלינו במדרגות שיש ונכנסנו לתוך אולם גדול. שם סבבו אותנו הרבה ילדים. כולם ניחמו ואימצו את רוחו של ברל'ה הנפחד: "האָב נישט מורא! האָב נישט מורא!" (אל תירא! אל תירא!). ברל'ה לא אמר דבר, אבל הילדים זכרו, כנראה, את יומם הראשון ואת חרדתם לקראת הפגישה הגורלית עם קורצ'אק.

"פנינו שמאלה ונכנסנו למשרד. קורצ'אק זכר אותי מפגישותינו הקודמות באספות של אגודת התומכים ב"בית היתומים" ברחוב פראנצי־שקאנסקה, שעבר לפני זמן קצר לבית המפואר ברחוב קרוכמאלנה. לאחר שבירכתיו לשלום, הושיט את ידו לי ולילד. ומאז חדל לשים לב לנוכחותי.

קורצ'אק דיבר אל ברל'ה חצי יידיש וחצי פולנית:

- מה שמך?

- בֶּרְלֵה.

- שם יפה מאוד. אנחנו נקרא לך באַראָק, כי כבר יש לנו בבית הזה ברל'ה אחד. גם הוא ילד טוב.

- ומה שם אביך?

- יוסל.

- שם נפלא! - קורא קורצ'אק בהתפעלות, והוא מבקש מן הילד לפשוט את בגדיו לפני הבדיקה הרפואית. כשעזר לו להתפשט, אמר:

- יש לך "אויב־ראניה" (חליפה - בפולנית וביידיש מדוברת) יפה!

- אמו של נתן קנתה לי.

- אה נראה נקי מאוד. מתי התרחצת היטב?

- אמו של נתן "עשתה" לי אמש "וואננה" (אמבט - בשתי הלשונות).

מי כקורצ'אק יודע את הרגישות של ילדי העוני, כשבדקים את גופם ואת שערות ראשיהם מחשש לגילוי כינים... במילים אחדות מבדחות מפיג קורצ'אק את המתיחות: "אל תדאג!"

א קליין מייזעלע

פון נתנ'ס הייזעלע

האָט צוגעכאפט דאס לייזעלע

("עכברון קטן, מבית נתן, חטף את הכינים").

שניהם צוחקים.

קורצ'אק שוקל ילד
 (מחוך סרט על חיי קורצ'אק — הבמאי: אלכסנדר פורד; המפיקים: א. אלקוב ומ. בראונר)

קורצ'אק מודד את גובהו של ברל'ה. אחר־כך הוא מעמיד אותו על המאזנים ואומר:

- אתה חזק כמו באַראַק יוסלביץ.
  - מי זה באַראַק יוסלביץ? - שואל הילד.
  - באַראַק יוסלביץ היה חייל יהודי גדול וחזק. וגם הוא היה באַראַק בן־יוסל, כמוך, כבר אמרתי שנקרא לך באַראַק. טוב הדבר? אתה מסכים?
  - טוב. אני מסכים - צוחק באַראַק־ברל'ה.
- "קורצ'אק עוזר לילד להתלבש והופך בכוונה את המכנסיים, כאילו איננו יכול למצוא את המכנס הנכון לתקוע בו את הרגל. שניהם משתובבים וצוחקים... זו הפעם הראשונה בחיי שראיתי בעצם עיניי איש מבוגר ששב בתכלית הפשטות להיות ילד קטן. לבסוף נתן לברל'ה סוכריה ואמר:
- שמע, באַראַק, אני רוצה בך. הילדים ב"בית" ירצו בך, אם תהיה טוב ותשחק אתם. האם אתה רוצה בי ובילדים שלי?

ברל'ה קרא בהתלהבות:

- כן. אני רוצה בך. גם לאה'לה אמרה, שאתה האיש הטוב ביותר בעולם.

קורצ'אק נשק את ידו:

- אבא שלך ולאה'לה יותר טובים ממני, אבל גם אני אהיה טוב, אתאמץ. בכל יום שבת תבוא אליך לאה'לה ותוביל אותך אל אביך ואל קרוביך.

סטאָפּה וילצ'ינסקה נכנסה למשרד. גם אותה הכרתי מבית-היתומים הקודם. היא ידעה על בואו של הילד החדש והצטחקה אליו בעיניה העגולות, הגדולות והקורנות. קורצ'אק ערך את טקס ההיכרות ההדדית בחגיגות מיוחדת:

- העלמה סטאָפּה, זה באָראָק, הילד החדש שלנו. – באָראָק, זאת העלמה סטאָפּה. לפעמים היא כועסת, אבל היא טובה מאוד.

סטאָפּה נענעה את ידו של ברל'ה פעמים אחדות לסימן ידידות... ברל'ה שוב צחק. טוב היה לו בבית הזה.

קורצ'אק אמר לי (דיברנו רוסית):

- לא תמיד אנו נוהגים בזריזות כזאת, אבל במקרה זה אנחנו האַמבולאַנס של "ההצלה המהירה"... הילד נקי. הוא במצב של תת-תזונה, אך הכל יסתדר. יקבל שמן-דגים. יום שישי היום. נקלח אותו ונגזוז שערותיו... תודיע, בבקשה, לאחותו או לאביו שיבואו מחר לראותו. ודאי הבאת את תעודת-הלידה שלו. העלמה סטאָפּה תמסור לך את כל הפרטים בנידון ההרשמה הפורמאלית.

קורצ'אק יצא אל ילדיו והוביל בידו את האורח הקטן.

אמרתי לעלמה סטאָפּה:

- ידוע לך, שאני ציוני ואינני גורס חינוך של ילד יהודי בשפה הפולנית. זוהי דרך של התבוללות, ואני מתנגד לכך, אבל לכם, בבית הנפלא הזה, יש שפה אחרת: שפת האהבה. שפה זו מעוררת בי הערצה נלהבת. תודה לד"ר גולדשמיט ותודה גם לך, כי בלי עזרתך לא היה יכול קורצ'אק לעשות את הדברים הגדולים, שהוא עושה. בבקשה ממך, גברת וילצ'ינסקה, מסרי לדוקטור על רגשותי. הוא התחמק מן החדר עם ברל'ה, ולא הספקתי להגיד לו את אשר עם לבי.

העלמה סטאָפּה הצטחקה:

- את הנהלת הבית לא נמסור לך, מר רבינוביץ, ונמשיך בשיטה שלנו. ברם, תמיכך והערכתך הטובה נותנות לנו סיפוק רב. אתה מודה לנו על שהצלנו את הילד, ואנחנו מודים לך על שנתת לנו את האפשרות לעשות זאת.

כאשר יצאתי מן הלשכה ועברתי דרך האולם הגדול, ראיתי את ברל'ה יושב על הרצפה עם שני ילדים והם בונים יחד בית קוביות. הוא ראה אותי ובא אלי במרוצה.

- האם אתה רוצה לשוב אל ביתי? – שאלתי אותו.

- לא, טוב יהיה לי כאן...

התנשקנו, והוא אמר לי

- אמור ללאה'לה ולאבא שיבואו אלי. מחר שבת. נצא יחד לטייל.

ביום השני בשבוע, כשהגיעו השוטר והפקיד "המבצע" והתחילו לגרור את המטלטלין מדירת-המרתף של ר' יוסל אל החצר המכוסה שלג עמוק שירד באותו לילה, הופיעו הרפורטרים והצלם. הם חיכו בדירתנו עד שהדראמה התחילה. הכתבים שוחחו עם ר' יוסל ועם אבא על אכזריותו של בעל-הבית העשיר, היהודי האדוק, הנוסע לימי החגים אל האדמו"ר. אבא הדגיש את הרווח וההצלחה שבאו מצדו של יאנוש קורצ'אק, שהכניס את בנו הקטן של ר' יוסל לתוך "בית-היתומים" שלו.

הצלם הוסיף "צבע" לצילומו עלידי כך ששם ממעל למטלטלין שבחצר את מנורת החנוכה הגדולה של ר' יוסל (ימי חג-האורות חלו אז). הכתבים שמו לב לתופעה נדירה: אפילו השוער הנוצרי היה נרגש והביע את תמיהתו, שיהודי דתי מתעלל באדם טוב ויראשמים כמו פאן (אדון) יוסל, שהוא ומשפחתו אהובים על כל דיירי הבית. השוער לא פילל שהדברים בגנות אדוניו יפורסמו בעיתונים, והוא מלמל בהתמרמרות: "סודומא אי גומורא, סודומא אי גומורא!" (סדום ועמורה!).

למחרת כתבו כל העיתונים היהודיים בווארשה על מה שהתרחש בבית ברחוב קאנשה, על היהודי העשיר והאכזר ועל מעשיהם הטובים של שכנים אחדים. אחת הכתבות נשאה את הכותרת "קורצ'אק וסדום", והכתב סיפר בה בהרחבה על אישיותו האגדית של ד"ר גולשמיט-קורצ'אק, הרופא מבית-החולים לילדי יהודים ברחוב שליסקה, שזנח את מקצועו והיה לאביהם של יתומים. "בית-היתומים", שהקים ברחוב קרוכמאלנה, אין דומה לו בכל אירופה בסידוריו המפוארים ובאוירת האהבה לילדים השוררת בתוכו. יש בו שלטון עצמי מושלם: פרלאמנט, בית-דין ועיתון. פדגוגים מכנים את המוסד בשם "הרפובליקה הראשונה של ילדים". קורצ'אק הוא הצדיק של העיר וארשה.

לאה'לה גרה בבית שכנתנו. היא יפתה, הוסיפה משקל – והייתה מוסרת לנו דרישות-שלום מאביה. היא כותבת אליו ומקבלת ממנו מכתבים. בריאותו משתפרת... יש לו קצת עבודה, ובקרוב יבוא לבקר אותה ואת ברל'ה. לאה'לה הייתה נכנסת אלינו לפעמים בשבתות יחד עם באָראָק. כעבור זמן קצר התחיל לדבר פולנית והמעייט ביידיש. דיבורו הפולני הלך והתעשר בניבים מביקור לביקור. מראהו והתנהגותו העידו, שהוא מאושר בביתו החדש. בכל שיחה היה מזכיר את האדון הדוקטור ואת העלמה סטאָפה, שהיו עכשיו הגיבורים הראשיים בחייו.

5. לשון אחת – ושתי שפתיים

האגדות הרקומות מסביב ליאנוש קורצ'אק, סיפוריהם של גיסי מאניה, של הסופר דינאָזון ואפילו של "מתנגדו" רבינוביץ, "הראַנדאָוו" עם העלמה סטאפה והפגישה עם חניכי "בית-היתומים" – על האירועים הממשיים והסיפורים הדמיוניים – הפכו בימי ילדותי את קורצ'אק לדמות מופלאה. אהבתי את קורצ'אק לא מפני שקראתי את ספריו, אלא להיפך: קראתי את ספריו מפני שאהבתי אותו. סגנונו המקוטע והקצר הכביד עלי לראשונה, אך חזרתי אליו הלוך וחזור עד שהסתגלתי לקצב כתיבתו – ונוכחתי, שהוא מובן וברור ביותר. ההתעניינות המופרזת של נער צעיר כמוני בדמותו של "גיבור מוסרי" נראית מוזרה בימינו, ואין להבין אותה מבלי לחוש את המבוכה והאימים של אותה תקופה: החיים היהודיים היו מזועזעים ומבוהלים מנחשולי האנטישמיות, מהפרעות, מהגזרות הקשות ומהעלבונות המשפילים, שנפלו על ראשינו; מבפנים העיקו התפוררות של המסורת הדתית, ריב הלשונות וההגירה ההמונית לארצות אמריקה (ובמקצת גם לפלשתינה). מבוכה ותנודה זו – דתית, תרבותית, לאומית וסוציאלית – השתקפו ביתר שאת בביתנו המשוע. הבעיות לא היו מופשטות – הן היו עובדות החיים, ובימי סופה גם ילדים ממהרים להתבגר... גם "העולם הרחב" לא שקט על שמריו: הכותרות בעיתונים סיפרו על מלחמות "קטנות" בארצות רחוקות ועל התקרבות מלחמה "גדולה". בדמותו האגדית ובדעותיו המאלפות של קורצ'אק מצאתי בשורה של עולם חדש וטוב, שיוקם בעתיד עלידי ילדים ונוער מחונכים לשוויון, לצדק וליושר. אמונה תמימה זו סייעה לי להתייחס בביקורת להתנהגותם ולמוסרם של מרבית המבוגרים. בקורצ'אק ראיתי את האדם היחיד המבין לרוחו של הילד ושל הדור הצעיר.

מאניה ויעקב חדלו לבוא לביתנו בימי שישי, כפי שהיו נוהגים עד עכשיו. הם היו עסוקים מאוד בסידור ביתם, שרכשו בעירת-הנופש אוטבוצק, הסמוכה לווארשה. הנסיעה מאוטבוצק וחזרה, וכן ארוחת-ערב בביתנו, דרשה מהם כמה שעות, ולא הספיק להם הזמן לכך. מאניה התכוננה לפתוח בקרוב את משרדה לרפואת שינים, והייתה עסוקה בהשגחה על צביעת הבית והשיפוצים, בקניית רהיטים ובבחירת מכשירים, מכונות ואביזרים, שרבים מהם הובאו מחוץ-לארץ.

בחורף, במאָרס שנת 1914, גמרו את כל ההכנות וקבעו את המועד ל"חנוכת הבית". אמי החליטה לבקר את "הילדים" באוטבוצק לפני הפתיחה הרשמית, וליעץ להם בביצוע השיפורים הסופיים (וכן להיווכח מה חסר להם ומהי התשורה, שרצוי לקנות עבורם). אני ואחי הקטן יגאל נסענו יחד עם אמא. הנסיעה ברכבת ארכה כשעה. הרכבת עברה עלפני אזור שהיה קרוי "הקו", והוא שלשלת של כפרינופש בין יערות אורנים. על הבתים הקטנים והעצים המכוסים שלג היה נסוך קסם עוצר נשימה. כל התחנות הלבנות שבדרך היו ריקות מאדם. בחודשי הקיץ מלאה הרכבת נוסעים והכפרים הקטנים שוקקים מהמוני קייטנים, לא-כן בימי החורף, הנוסעים ברכבת היו מעטים. אנחנו ישבנו ליד החלונות והתפעלנו מהלובן שמתוכו צמחו בתים וצמחים לבנים. הייעוד של כל הנוסעים היתה התחנה הסופית: אוטבוצק. היא מאוכלסת בתושבים קבועים אך גם שם מרבית הבתים מיועדים לקייטנים. פנסיונים רבים פתוחים שם בחורף, כי האוויר הצח ויערות האורנים והליבנים המפורסמים שבאוטבוצק מומלצים עליד כל הרופאים בפולין – בייחוד לחולי ריאות ושחפת.

אחי יעקב חיכה לנו בתחנת הרכבת. כבר לא ראינוהו שבועות אחדים. פניו נשתזפו בשמש החורפית ושפמו גדל. הוא היה לבוש בשכמייה כחולה. עניבה שחורה, כעין סרט רחב, הייתה ענודה לצווארו בצורת לולאה בוקמית רשילה, כובע שחור בעל שוליים רחבים כיסה חלק משערותיו המבריקות משחור והגולשות על כתפיו. ביגוד כזה היה בימים ההם סימן ההיכר של סופרים. מי ששערותיהם לא צמחו בקצב ובאורך הנכונים או שהקריחו, חלילה, היו ממלאים את החסר בגידול שפם וזקן קטן. "הקארדינאל" (כינוי החיבה ההיתולי ל"ל פרץ בפי מעריציו הסופרים הצעירים) הסתפק בשפם אדיר "מִים עד יָם" (נוסח פולני ל"מאוזן עד אוזן"), בבלורית עצומה ההולכת ומלבינה שאיננה מצייתת למסרק, ובשכמייה אפורה-בהירה. דומה לכך הייתה, כמובן, גם האופנה בין הסופרים

הפולנים. אף קורצ'אק (כך סיפרה לי פעם מאניה), בהיותו כבן עשרים, והוא עדיין סטודנט, שהחל משתתף בקביעות בשבועון הפולני הסאטירי "קולצה" ("קוצים"), גידל שפם וזקנקן צהבהבים, שהמשיך בטיפוחם עד ימי שיבה.

יעקב הוביל אותנו אל החווילה שלו שבתוך הרחוב הראשי, רחוב הכנסייה (קושצ'אלנה), הסמוך לתחנת הרכבת. ברחוב זה טוטא השלג. בשער החווילה היפה והנרחבת היה קבוע שלט לבן חדש, ועליו כתובת באותיות שחורות: "מאריה ולאדיסלאוו, רופאת שיניים". נכנסנו לחווילה. בין עצי אורן רבים המכוסים שלג, נישא בית יפה בנוי לבנים אדומות. השביל הארוך, המוביל מן השער עד הבית, היה נקי משלג. הבית היה בן שתי קומות. על המרפסת, שבה הייתה הכניסה הראשית אל הבית, המתינה לנו מאניה. לאחר חיבוקים, נשיקות וברכה הראתה לנו את פנים הבית: בקומת הקרקע היו חדרהמתנה, לשכת הרופאה ובה מכשירים חדשים מרשימים, אולם-אוכל מסודר ברוב טעם ומטבח גדול; בקומה העליונה – חדרהמיטות, חדרהאורחים, חדרהעבודה והספרייה של אחי. בייחוד קסמה לי המרפסת הגדולה, שעצי אורן גבוהים היו סוככים עליה.

ישבנו לשולחן, והמשרתת הגישה לנו ארוחה טעימה. נעמה לנו גם החלטתה של מאניה שלא לקבל את קופסת השוקולדה שאמא הביאה לה: "רופאי שיניים מתנגדים בתוקף לממתקים, ודברים כגון אלה לא יעלו על שולחני. תקחי אותם חזרה, אמא, ותתני לילדים קמעהקמעה". מאניה הוסיפה, שהרופאים המודרניים נוהגים שמירה קפדנית בענייני תזונה, לבל יהיו בהם עודפי סוכר, שמן או קמח, שמהם משמינים... מאניה לא החמיצה את ההזדמנות לספר על קורצ'אק (שגם היא הייתה מעוניינת בו, או מאוהבת בו, במידה מרובה): ד"ר גולדשמיט, לאחר שסיים את האוניברסיטה והיה לרופא, נסע כמעט לשנתיים לחו"ל והשלים את לימודיו בברלין, בלונדון ובפאריס. שם התעניין בנושא התזונה, וכמובן במחלות ילדים. קורצ'אק, הסופר והרופא, היה מאוד "באופנה": "עשירים סנובים התכוונו להשתמש בביקוריו כרופא גם כדי להזמינו כאורח לטרקליניהם. לרוב, היה מתנהג בבתי העשירים בחוסרנימוס, קבע שכר גבוה עבור הביקור וסירב לבקרו שנית באין צורך רפואי רציני. מאידך, היה מבקר ברצון, תמורת תשלום סמלי של קופיקות ספורות, בבתיים של חולים עניים, ותכופות היה משאיר בבתיים תרופות חינם (היה לו תמיד במזוודתו מלאי של תרופות) ואף מעניק להם סיוע כספי. רופאים, ואפילו פאָלצ'אָרים (חובשים, סגני רופאים), היו שולחים אליו את הלקוחות העניים, שלא היה להם "כדאי" לטפל בהם... קורצ'אק היה נוהג כמו "רובין הוד", הלוקח מן העשירים ונותן לעניים. אפילו עכשיו, כאשר חדל לעסוק ברפואה מחוץ ל"בית-היתומים" שלו, קבע שעתיים לשבוע – בכל יום חמישי – בהן הוא מקבל הורים וילדיהם תמורת תשלום גבוה, ויועץ להם בענייני פדיאטריה ופסיכולוגיה. ההכנסה נועדה, כמובן, לצרכי יתומיו.

והאם אין הוא מקבל משכורת עבור עבודתו ב"בית-היתומים"?
לא. הוא איננו נוטל כל משכורת, אבל יש לו חוזה עם ועד "בית-היתומים" ובו רשום סכום מסוים כשכרו החודשי. מדי חודש בחודשו הוא חותם על מסמך של ויתור על הכסף.
ולמה לו "משכורת" כזאת?

בתקנות של "בית-היתומים" כתוב, שהוועד עוסק בענייני משק ואין למנהל (לקורצ'אק) רשות להתערב בכך; המנהל (קורצ'אק) עוסק בעניינים פדגוגיים (כל הנוגע לחינוך, לבריאות, לקבלת ילדים חדשים והרחקתם, וכדומה) וכולם ברשותו הבלעדית. זהו "חוזה הדדי" הקובע את הסמכויות... בשכר שהוא "מקבל רשמית" עבור עבודתו יוכל לרכוש את הדברים הנחוצים לילדים, לפי דעתו, אם הוועד יתנגד לכך... קורצ'אק מכיר את חבריו בוועד – והוא בטוח שלא יארע צורך כזה. ולכן: זוהי משכורת סמלית, ותו לא. דומני, שגם העלמה סטאַפה נוהגת כך. אמנם אין לה כפי יש לקורצ'אק הכנסה לא-מבוטלת מספריו הנפוצים, אבל הוריה העשירים הורישו לה סכום מספיק להוצאותיה האישיות הצנועות. שניהם תורמים מכספם ל"בית" ולמטרות אחרות...

לא הרפיתי מהנושא, רציתי לשמוע כל פרט:

מאניה, התחלת לספר על הדיאטטה שהנהיג קורצ'אק, ולא סיימת. מה לדיאטטה זו?
שמעתיו מספר כמה קשה היה לו להסביר את מהות הדיאטטה לחולים היהודים. רובם היו חושבים את העניין ל"טפשי": "אם השם יתברך מספק די פרנסה – למה לא לאכול?" פעם נתן לפאצינינט יהודי רשימה בכתב (הוא כתב יידיש באותיות פולניות), ובה הזהיר אותו לבל יאכל "לוקשן" (איטריות) ו"פאָרפל" (פתיתי אטריות) – ומצאָהו אוכל "קלוסקס" (אטריות קצוצות), שהרי הדוקטור לא אסר לאכול אותם... הוא גם היה "אנטי"

טשולאָנטיסט" (מתנגד לחמיך־של־שבת) מובהק, מחמת קושי העיכול של החומרים המצויים בו, והיה נעזר במכתב מאת רבי חסידי, שהוכיח, כי אכילת טשולנט היא רק בבחינת מנהג ולא דין...

אמי התנגדה לעצם הרעיון האופנתי של דיאטה והביעה חשש שכל מערכת היופי, שהייתה מקובלת במשך מאות שנים, תידרדר ותיעלם. הרי יופין של נשים מתבטא בכך, שהן מלאות, שמנות – כך הן נראות בכל התמונות האומנותיות המפורסמות... יעקב סנגר על הטשולאָנט, המאכל המסורתי האהוב עליו, שחבוי בו התבלין הסודי הקרוי "שבת"...

אחר ארוחת־הצהריים הציע לנו יעקב לצאת מהבית ולטייל על־פני אוטבוצק, שהיא – לפי דעתו – "יפה בחורף יותר מאשר בקיץ: היא שקטה, מנמנמת וחולמת תחת שמיכה לבנה, וגם האוויר צח יותר. לא קר היום. שמש ושלג – צירוף מקסים"...

אמי הצטחקה: "פעם משורר – תמיד משורר..."

מאניה לא יכלה להצטרף לטיול, כי היה עליה לחכות לטכנאי־שיניים שצריך להגיע מווארשה. גם אני ביקשתי להישאר בבית. כשנותרנו לבדנו ביקשתי את מאניה לספר לי על העלמה סטאַפה, שיש לי "ראנדאָור" אתה ועם ד"ר קורצ'אק בעוד עשר שנים... מאניה צחקה.

האם העלמה סטאַפה היא אשתו של קורצ'אק? – שאלתי סקרנות.

מאניה לבשה ארשת של רצינות:

– אינני יודעת. סטאפה ודאי אוהבת אותו. כל הנשים אוהבות את קורצ'אק. יש לו פנים של קדוש, ובכל זאת הוא מלא הומור ושופע צחוק. הוא מנומס מאוד, ומחייך לבחורות. לפעמים יש לו אפילו בתשחוק שובבית, אך אין הוא מתקרב ביותר. יש אומרים, שכאשר היה שוהה באזור של פובישלָה, בשנים הסטודנטיות שלו, היה קרוב יותר לנשים. סוברים, שהחליט לא לשאת אשה, כי אביו היה אדם חולה, והוא חושש שילדיו עלולים לרשת את מחלת אביו.⁷

– מאניה, התזכרי? הבטחת פעם שתספרי לי, לכשתיפני, את תוכן הנאום "היהודי" הארוך ביותר, שקורצ'אק נשא בטרקלינו של "ל פרץ. אולי תספרי לי עכשיו, כשאת פנויה? אנא!

מאניה חשבה כמה רגעים, ואמרה:

– אינני בטוחה שנותרו בזיכרוני כל פרטי־הנאום, אף שעשה עליי רושם עז. עברו כבר מאז חמש או שש שנים... לא ידוע לי אם קורצ'אק דיבר אז ברצינות. קורצ'אק תמיד רציני בשעת דיבורו, ותמיד לא־רציני. הייתה לי תכופות ההרגשה, שהמלים הלא־רציניות מסייעות לו להסביר את רעיונותיו הרציניים. הוא איננו מעמיד פנים כאילו הוא יודע הרבה. הוא תמיד שואל שאלות, מביע ספקות, רוצה לדעת יותר ויותר. הנני חושבת, שקורצ'אק אף פעם לא התרחק מהיהודים, הוא באמת היה רחוק מהם. כך חונך. כך גדל. הדבר הזה, כנראה, מציק לו. הוא מחפש דרכים אל עמו: היה רופא בבית־חולים יהודי, בנה בית־תומים יהודי, קורא את התנ"ך ותרגומים של ספרים יהודיים יסודיים, הוא איננו הולך אל בתיהם של סוקולוב ושל פרץ על־מנת ללמד – הוא בא ללמוד, לשמוע, להבין, לשאול. הדבר המשותף לו ולהם הוא, לעת־עתה, בעיקר הטיפול בילד היהודי, בבריאותו ובהתפתחותו.

– באילו שפות מדברים במסיבות אצל פרץ וסוקולוב?

– אצל פרץ מדברים כמעט רק בידיש, אבל כשבאים אורחים כמו קורצ'אק שומעים גם פולנית. אצל סוקולוב היו מדברים קצת יידיש ועברית, והרבה מאוד פולנית.

⁷ בקרב הימים נודע לי, שאביו היה חולה־רוח בשנות חייו האחרונות.

– והילדים של פרץ וסוקולוב?

– בביתו של סוקולוב הייתי רק פעמיים, אבל שמעתי שם את ילדיו, פלוריאן וצ'אלינה, משוחחים ביניהם בפולנית. חושבני, שגם משפחת פרץ דוברת, לרוב, בפולנית... אספר לך עכשיו על "הנאום" שהשמיע קורצ'אק בבית פרץ. הוא אמר כך (בערך): "אנחנו, היהודים, תמיד ממהרים. אין לנו פנאי. הגויים מתהלכים בנחת, ומשתנים לאט-לאט... הנה לפניכם ארבעה דורות במשפחתי: סבא של אבי היה זגג פשוט, פועל יהודי טוב וישר, ודאי דיבר לרוב יידיש מהולה בדברית-פילה בעברית וקצת פולנית רצוצה; סבא שלי, ד"ר הירש גולדשמיט, היה רופא בעיירה קטנה, דיבר פולנית, קרא לילדיו בשמות נוצריים (מאָגדאַלנה, לודביק, יאקוב, יוזף), אך גם כתב לפעמים מאמרים בעיתון עברי; אבא שלי יוזף, דיבר רק פולנית, ידע לקרוא מן הסידור (אף פעם לא ראיתי שיקרא), וגם חיבר שני ספרים בפולנית: אחד על השר מונטיפיורי, והשני – על חוק הגירושין לפי התלמוד; ואני גוי גמור, ללא כל חינוך יהודי... אלא, שגם אני מתחיל אט-אט לחזור, ואולי מפני-כך אני נמצא כאן בביתו של פאן פרץ. דומני, שארבעת הדורות סוגרים את המעגל. ילדי ב"בית-היתומים" יפתחו, אולי, מעגל חדש: הם לומדים גם יידיש וגם עברית – וייתכן שנחזור אט-אט אל האב של סבי, אל הזגג היהודי, הפועל הטוב והישר. לא השפה היא העיקר בחינוך להגינות אנושית ויהודית. ילד הגון לא יתכחש אל מוצאו היהודי גם אם ידבר פולנית, שהיא שפת הארץ. וגם אם יאהב את פולין, שזאת חובתו למדינת מגוריו. זוהי דעתי. אין לקבוע: דווקא כך, ולא אחרת. הנה לכם משל אישי, הוא דומה במקצת (רק במקצת) לנמשל: לפני כמה שנים, כשהייתי עדיין סטודנט, וחדלתי לקרוא ספרים והתחלתי לקרוא אנשים, הייתי נוהג לבלות רבים מימי ומלילותיי באזור פועלים פולנים פשוטים, התרועעתי אתם ועם ילדיהם. בלילות הייתי לפעמים – בזכות הידידים החדשים – שותה קצת יותר מכפי המידה... פעם חזרתי הביתה בגילופין עם עלות השחר. נרדמתי על מיטתי מבלי לפשוט את בגדיי. בבוקר נכנסה אמי אל חדרי והסיטה בצורה "הפגנתית" את הווילונות. זרם של אור השמש עורר אותי, ואמי אמרה לי בקול של תוכחה:

– שמע, הנריק, עליך להחליט מה אתה רוצה להיות: רופא, מחנך, סופר או שיכור?

– והכל יחד אי-אפשר? – שאלתי בקול של ניסיון-לא-נשכח.

– לא, אי-אפשר – ענתה אמי נמרצות.

– אם נכונים דבריך, אמא, אעדיף להיות שיכור. ברם, חושבני שאפשר לשלב כמה דברים.

כולם צחקו, וקורצ'אק המשיך: "מכיוון שהתחלתי לדבר בעניין פולנית-עברית-יידיש, ואף שאינני מומחה ב**פילולוגיה** – בפרט בשתי הלשונות האחרונות – אגיד לכם עוד דברמה על "ריב הלשונות", ושוב אסיים במשל, שסיפר לי המורה לדת ולעברית בבית-מחסה ליתומים שברחוב פראנצ'ישקאנסקה. שוחחנו על ההחלטה של **ועידתכם בצ'רנוביץ**, המעדיפה יידיש לעומת עברית, שהיא דומה להחלטה "ההיסטורית" בשעת המהפכה הצרפתית: "אלוהים מת!" למה לכם המלחמה הזאת? היא תפגע בקרבנות הראשונים של כל מלחמה – בילדים... היא פוגעת בשפת דיבורם או בשפת אמונתם. היא מביכה וטעונה הפליות מיותרות ומזרות. אני כשלעצמי: **מוחי** קרוב למחשבת הדורות ולתנ"ך, **לבי** מסור ליידיש המדוברת בפי ילדים יהודים רבים, ואני **כולי** פולני. אין כל רע בשילוב שלוש שפות. כך גורלם של היהודים... וכאן הבדיחה, או המשל, שהבטחתי לכם: המורה לדת, שהזכרתי, סיפר לי, שמרבית העמים מכנים את האיבר לדיבור בשם **לשון**, לינגווא, יאָנזיק, יאַזיק, טונג; לעברים – כך אמר לי המורה – יש גם שם נוסף לאיבר-הדיבור, והוא: **שפה**. מפני מה? – כדי להזכיר, שיש לנו שתי שפתיים וגם לשון, והיהודים מסוגלים להשתמש בשלושתן: בלשון הקודש, בשפת יידיש ובשפה הפולנית (או בכל שפה אחרת השולטת בארץ מגוריהם)... הערותיו של המורה העברי הזקן עוררו בי רעיון פראדוקסלי, שיש בו קורטוב של אמת כמו בכל פראדוקס: ייתכן, ש"השפתיים הפילולוגיות" ממלאות בגוף תרבותנו תפקיד דומה לשפתיים האנאטומיות גוף האדם, שהן שומרות על הטוהר של **הלשון** – לבל תשתבש או תז'ורגן בפינו תוך מגע מתמיד עם הסביבה (למשימה זו הופקדו "השפתיים": ליידיש ופולנית). דומות לכך גם העפעפיים השומרות על בבתהעין מפני אבק ואור מופרז... קורצ'אק הצטחק והעיר: "תמיד מבצבץ מתוכי הרופא..."

הקהל מחא כפיים, וקורצ'אק המשיך: "עוד פליאה פילולוגית לי, והיא כולה שאובה מתוך החיים: בימי נעוריי, כשהייתי סטודנט וסופר טירון, היה לי חבר טוב שגם שמו היה הנריק, כשמי (שלושה הנריקים היו בחברותא

הבוהמית העליזה שלנו – השלישי היה הסופר הנריק ריג'ר). פרסמנו אז יחד בשבועון ההומוריסטי "קולצ'ה" ("קוצים") סיפור הרפתקאות מבדח בהמשכים "המשרת" ("LOKAI"). מדי שבוע התחלפו המחברים, וכל המרבה בקטע השבועי שלו בדיות והפתעות – הרי זה משובח. את אביו של חברנו "הנריק השני" ודאי כולכם מכירים – הריהו ד"ר לודוויק זאמנהוף, רופא עיניים מצוין, היושב בווארשה ברחוב דזיקה. האב וכל בני המשפחה מדברים, כמובן, רק פולנית. ד"ר זאמנהוף הזקן היה במשך שנים רבות מאוהב בידיש וחיבר דקדוק של שפת יידיש (כך סיפר לי בנו), ולפניכן (או אחריכן) היה חובב ציון ומטיף לתחיית הלשון העברית – והנה קם ד"ר זאמנהוף ביום בהיר אחד ויצר שפה חדשה אספראנטו. זאמנהוף מאמין, שהשפה החדשה שלו תאחד את כל העמים, וכתב ברוסית גם על דת מאחדת (שם החוברת "היליזם"). תאמרו לי, רבותי, בבקשה: שפה אצלנו מאחדת או מפרידה? והאם שפה צריכה להיות דווקא אך ורק, בתיחידה?"

קורצ'אק גמר את דבריו, וי"ל פרץ הגיב לקול תשואות הנאספים: "זהו השיעור הפילולוגי המעניין ביותר ששמעתי לפני צ'רנוביץ ואחרי צ'רנוביץ. יהיה לנו על מה להרהר. רב תודות לך, ד"ר קורצ'אק!"

– מה דעתך, מאניה? האם הסכים פרץ לדברי קורצ'אק בנוגע ללשון העברית?

– אינני בטוחה. ברם, אספר לך דבר מתמיה על התנהגותו של פרץ במסיבה שהתקיימה ימים ספורים לאחר "הוויכוח": פרץ הזמין לנשף חנוכה של "קורסים לגננות", שניהל ידידו המחנך העברי הידוע יצחק אלתרמן⁸. בין הבאים לביתו של י"ל פרץ יש מורים עברים רבים, שהם גם סופרים (יצחק קצנלסון, צ"ז וינברג, מנחם גנסי ועוד). אלתרמן אהוב מאוד על פרץ, כי הוא שופע נגינה ושמחה. בקורסים לגננות לומדות הרבה תלמידות נחמדות הבאות מכל קצווי פולין ורוסיה. הקורסיסטיות מסורות לרעיון הציוני ולחינוך העברי. רבות מהן מתכוונות לעלות לפלשתינה. פרץ הפתיע – הוא בא לנשף העברי. הוא הסב – אחר גמר התכנית – יחד עם המורים והסופרים העברים ליד שולחן ערוך בכיבוד של לביבות ותה. אך פתאום חמק פרץ ונעלם, ואתו נעלמו גם קורסיסטיות אחדות... והנה רמזה אחת התלמידות למסובים ללכת אחריה. נכנסו כולם לאולם הסמוך, שספסליה לימודים היוזזו בו לעבר הקירות, ועל הרצפה ישב פרץ וסביבו ישבו הקורסיסטיות. פרץ היה שקוע בשיחה עברית לבבית (בהברה הספרדית) ואחר כך שר את השירים העבריים הציוניים "מסביב למדורה", "הי חי לי, לי עמלי" ועוד. ההתגלות העברית והציונית של פרץ – בתקופה הסמוכה לצ'רנוביץ – עוררה הדים רבים בכל חוגים. זמן רב דיברו עליך בתימהון או בהתפעלות... יש שהזכירו את "השפעתו" של קורצ'אק.

– איך באמת מעריכים הסופרים היהודים את קורצ'אק?

– הם מזמינים אותו להרצאות, והוא "מושך" קהל רב. קורצ'אק קרוב עכשיו לעיתון הפולני הרציני "ספולאצ'אנסטבו" ("החברה"). הוא מדבר וכותב נגד הבויקוט, נגד האנטישמיות. הוא דורש ש"הסקים והבאָרגים"⁹ יפעלו יחד לטובת הילדים, כל הילדים. בכל זאת הוא נחשב בעיניהם כפולני. הסופרים הפולנים רואים אותו כתמים וכתמהוני במקצת, כספק "פרוגרסיבי" וספק סוציאליסטי קיצוני, שעיקר דאגתו ואהבתו: הילד, כל ילד, הדור הבא... וגם הם מעריצים אותו.

– איך זה ייתכן? גם כאן וגם שם?

– יש לו קסם מיוחד. זאת לא דרפרצופיות ולא צביעות. הוא איננו מתכחש לשום דבר המושרש בתוך-תוכו. הוא רואה בכל מקום את הכלל-אנושי. הוא יודע לשלב ולאחד, כמו בסיפורו על השיכור, את המחנך, את הסופר ואת הרופא. אפשר שייאלץ פעם להחליט ולבחור. מתבוללים רבים חוזרים בימינו ליהדות, ואחרים: מתבוללים עקשנים או קארייריסטים מהדור השלישי והרביעי – ממירים את דתם... סבורתני, שמשעול ההליכה של התבוללים נעשה בזמננו צר יותר ויותר. ייתכן, שקרוב היום וגם קורצ'אק ייאלץ לבחור. אני בטוחה, שהוא לעולם לא יתכחש למוצאו.

⁸ בשנת 1926 היה למנהל מחלקת החינוך של עיריית תל-אביב. בנו, נתן אלתרמן, נתפרסם כמשורר דגול.

⁹ "סקים, באָרגים" – הפולנים והיהודים (רמז לצליל בסיומת של שמותיהם).

זמן קצר לאחר "מבצע סדום", קיבל אבא הודעה רשמית מעורך־דין, שביום 31 ביולי יופקע ולא יחודש החוזה השנתי לדירתנו – ועלינו לפנות את המקום בתאריך הנזכר... ידענו, כי זהו האפילוג להרפתקה של ר' יוסל הכורך. כאן מצא בעלה־בית, מר ברוכזון, הזדמנות לגבות את חובו: להתנקם באבא.

ברם, אבי לא התרשם ביותר, כי ימים אחדים לפני הודעה זו נעתר לבקשת מר רבינוביץ, שמשפחתנו תמסור לאחסון את הרהיטים שבדירתנו ותיכנס לגור בדירתו המרווחת (ללא תשלום, כמובן) עד שיחזור, בערך כעבור שנה, מנסיעתו לפלשתינה. עלידי כך נוכל לשמור על שלמות ביתו. אבא גם קיבל על עצמו לנהל בהיעדרו את ענייני המסחר שלו. מר רבינוביץ עזב בשלהי יוני.

עוד לפני תום המועד, שמר ברוכזון הואיל לקבוע לנו, לפני האחד ביולי, מסרנו את רהיטינו למחסן, ומשפחתנו יצאה – כפי מנהגה בכל שנה – לחודשיים של נופש לקייטנה. הפעם התיישבנו ב"קו", בקרבת אוטבוצק, לא רחוק מביתם של מאניה ויעקב.

בקייטנה שהינו רק חודש ימים. בראשית אוגוסט 1914 חשכו השמים ונזדעזעה האדמה: ירדה על העולם מלחמה נוראה. מבוהלים וחרדים מיהרנו לחזור לווארשה – לדירתנו החדשה.

אבא היה מודאג מאוד.

6. בני-אדם בזיל הזול

המלחמה פרצה ביום ראשון, 2 באוגוסט 1914 (בתשעה באב שנדחה מחמת השבת). עוד בסופו של חודש יוני נפוצו שמועות על סכנת מלחמה מפאת אירוע טראגי בסאָראַיְבו (סרביה): נרצח שם יורשה העצר האוסטרי-הונגארי, פראנץ פרדינאנד. ברם, רק מעטים האמינו שהמקרה הזה ישמש עילה לפתיחה במלחמה, שעלתה במימדיה על כל המלחמות הקודמות לה: המלחמה הזאת הקיפה במשך הזמן (1914-1918) 29 מדינות בכל היבשות של העולם – וזכתה לשם "מלחמת העולם הראשונה". הסיבות האמיתיות של המלחמה היו נעוצות בתחרות בין העמים הגדולים באירופה (במיוחד: גרמניה ואנגליה) על שווקים, על מושבות ועל השפעות במדינות קטנות. הגושים היריבים העיקריים, שאליהם הצטרפו תוך ימי המלחמה גם עמים נוספים, היו מַחֵד: מעצמות המרכז (גרמניה ואוסטריה-הונגאריה שהצטרפו אליהן תורכיה, בולגאריה ועוד; איטליה בת בריתן, בגדה בהן), ולעומתן: מעצמות ההסכמה (אנגליה, צרפת ורוסיה, שהצטרפו אליהן סרביה, בלגיה, איטליה, יפאן ועוד; ולבסוף – גם ארצות הברית). התכניות למלחמה הזאת היו, ברובן, מוכנות בסתר מכבר, והרצח בסאראייבו היה הגרור שהצית את החביות של אבק-שרפה.

אני למדתי באותם ימי-האימים הרבה גיאוגרפיה. כל בית-משכילים בווארשה הצטייד במפות של שלושת חלקי העולם (אוסטרליה ואמריקה לא שימשו שדות-קרב) והיה "מסייע" למטות הראשיים של הצבאות "המקורבים" בהנהגת המלחמה ובתכסיסי איסטרטגיה. ברם, יהודים רבים לא יכלו להחליט מי "לנו" ומי "לצרינו". אנחנו, למשל, שישבנו בשטחה של מדינת רוסיה, לא איחלנו במעמקי לבנו הצלחה לממשלה הצארית השנואה במלחמתה בגרמניה ובאוסטריה, שהיו בימים ההם ליבראליות ביחסן לאוכלוסיה היהודית. למרבית הצער, החלו אז התורכים בעלי-בריתם של הגרמנים, לרדוף על צוואר את היהודים בפלשתינה (ורבים מהם היו נתינים רוסיים), ודווקא למחנה של הרוסים האנטישמיים הצטרפו האנגלים, ששאפו לכבוש את פלשתינה והבטיחו לעזור ליהודים בשאיפותיהם הציוניות... סיבה נוספת לתסכולם של היהודים הייתה העובדה שהם עם-עולם, מפוזר על-פני כל המדינות הלוחמות, ועלולים הם להילחם איש נגד אחיו (כן, למשל, היו בצבאות רוסיה ואנגליה 700,000 חיילים יהודים, ובצבאות גרמניה ואוסטריה – 420,000 יהודים). המחשבה הזאת הציקה לי מאוד, הגבירה את התנגדותי לכל מלחמה – וזנחתי במפחדנפשי את הגיאוגרפיה הזאת ואת "הייעוץ" לצבאות השונים.

זעמי נגד המלחמה, שהיה בו הרבה מהשפעתם של דברי קורצ'אק בעל-פה ובכתב, היה מהול ברגשות בוז לעולם המבוגרים: כשילדים **מכים** זה את זה, מטיפים להם המבוגרים מוסר ומוחים בכל תוקף – ועכשיו הרי הם עצמם **הורגים** איש את רעהו במיתות משונות. במלחמה הזאת משתמשים המבוגרים בגאז, בטאנקים, במטוסים, בצוללות, בתותחים מרחיקי טווח – והם מפטפטים על התקדמות האדם, על מידות טובות ועל אהבה. קורצ'אק השתתף כרופא במלחמת רוסיה-יפאן לפני עשר שנים (1904). הוא מאס וכעס והתבייש בה עד כדי כך, שנמנע, ככל האפשר, מלכתוב על אכזריותם זו של המבוגרים ועל טיפשותם – ואולי רצה לכתוב, אלא שהצאנזורה הצארית המחמירה שמה מְחִסוֹם על פיו.

דיברתי אל מאניה על-אודות מוראות המלחמה, והיא ספרה לי מה ששמעה פעם מפי קורצ'אק: "אלוהים עשה דבר גדול בכך שברא את האדם, אבל עכשיו יכול כל גולם, כל טיפש ומרושע, לחקות את מעשהו: הכל מולידים ילדים. לא צריך להיות חכם, כדי לעשות זאת. לא צריך לדעת איך לחנך ילדים, כדי לעשות זאת. הכל מולידים. הילד הוא בזול, ואין רוחשים לו כבוד. שוכחים שהוא נברא בצלם אלוהים, ושהעתיד של העולם בידיו. כשיש הרבה ילדים – יש גם הרבה אנשים מבוגרים, וגם הם בזול. לפיכך, אין השלטונות הרודנים רוחשים כבוד גם לנתיניהם המבוגרים, והם עושים בהם ככל העולה על רוחם. למה לקמץ בהם? כשאֵלָה לא יהיו, כשיפלו במלחמה – יבואו אחרים וימלאו את מקומם. הם בזיל הזול. הם משולים לזבובים תלויים ברשת של קורי עֵקְבִישׁ".

אני גאה באבא. בימים הראשונים לאחר פרוץ המלחמה, כששבנו מהקייטנה, היה מרוגז מאוד. במהרה התאושש. הוא השלים עם הרעיון המעציב, שתוך ימים ספורים ירד מנִכְסֵיו ונשבר ענף-עיסוקו. לשברו הכלכלי גרמו שתי

הודעות של הממשלה הרוסית: ראשית – הודעה על "מוראטוריום פינאנסי", כלומר: תדחית, ארכה לפירעון חובות, וכך נפסק התשלום של כספים רבים, שבית־הדין כבר הורה לשלם לאבא עבור "מסמכיתביעה"; ושנית – פרסום "תקנות חירום לשעת מלחמה", שנתבטלה בהן כל אחריות למטענים ברכבת. בכך נסתתמו מקורות ההכנסה של אבא. לאושרנו נשארו לו קצת מזומנים, שיספיקו לזמן־מה. מובן, שהתאמצנו לצמצם את ההוצאות מעתה ואילך ככל האפשר. את אבא עודדה התקווה, ש"מרחץ הדמים" לא ימשך זמן רב. הוא שיער, שמתקרב השלב האחרון של המהפכה נגד הממשל הצארי המושחת, שנכשלה בשנת 1905. הכוחות המהפכניים אורבים להזדמנות חדשה. הם ינצלו ברגע מסוים את מפתחם של צבאות רוסיה בעטיית השלטון הכושל – ויקרבו את הקץ... (דומים לכך היו, כמובן, דבריו של אחי בוריס, שכל מעייניו היו מרוכזים בפעולה, כדי להחיש את המהפכה). אבא היה מסופק אם ממשלה חדשה, מהפכנית, תשלם את חובותיו של המשטר הישן (לפי דעתו של בוריס, יהיו לכוחות המהפכניים תפקידים חשובים ודחופים יותר מאשר תשלום התחייבויות של ממשלת הצאר). לפיכך שמח אבא על שהצליח לרכוש, בעוד זמן, נחלה בארץ־ישראל, שאליה נעלה לאחר שתיגמר מלחמת העמים (בוריס "תכנן" מהפכה עולמית, שתקיף את כל ארצות העולם, מבלי לפסוח גם על פלשתינה, והאדמה תחולק שם בין האיכרים הערביים... אבא היה מתון יותר מבנו המתמרד הקיצוני).

לעת־עתה התחיל אבא לעסוק בצורכי הציבור. בחודשים הראשונים של המלחמה ריכזו הגרמנים את מרבית צבאם בבליגיה ובצרפת. הם נחלו שם ניצחונות אדירים והתקדמו בצעדי ענק. לפיכך, כנראה, לא הפגינו לעת עתה כל פעולה נמרצת בחזית הרוסית. בהתחלת המלחמה זכו הרוסים לכמה ניצחונות בחזית האוסטרית. ברם, חלק גדול ממרצו וכוחו הפנה הצבא הרוסי נגד... האוכלוסייה היהודית, שישבה בפולין ליד הגבולות של גרמניה ואוסטריה. הם נאשמו בריגול, והממשלה הרוסית הציקה להם באכזריות רבה. "האויב הפנימי" גורש בשצף־קצף מעיירות־הספר. רבים מן המגורשים נמלטו לוווארשה, אל הקהילה היהודית הגדולה ביותר שבאירופה. בין הפליטים היו משפחות רבות, שראשיהן או בניהן גויסו לצבא הרוסי ושהקיצו את דמם למען הצאר...

יהודי ווארשה קיבלו את הפליטים ברוחב־לב. רבים פינו עבורם חדרים בדירותיהם. בדירתנו התיישבו שני גיסים של מר רבינוביץ, שגם הם היו בין הפליטים. הקהילה פתחה [בתי־תמחוי](#) להאכיל את הרעבים. בראש הדאגות עמד הצורך הדחוף לספק מזון, מחסה וחינוך לילדים יתומים מחוסרי־בית. הכבישים היו מלאים יהודים נודדים. בייחוד היה מר גורלם של ילדים עזובים, שהוריהם ניספו בהפצצות, נפלו בפרעות או אבדו בנסיבות טראגיות אחרות. בווארשה נפתחו עשרות בתי־ספר, גני־ילדים ובתי־מחסה עבריים עבור ילדיהם של הפליטים ושל חיילי המילואים היהודים שבצבא הרוסי. ברם, מקורות הצדקה של יהודי ווארשה לא הספיקו, כי רבים מהם ירדו מנכסיהם בזמנים הטרופים האלה, ומחירי כל המצרכים האמירו והרקיעו שחקים. זעקתה של יהדות פולין הגיעה תוך זמן קצר לארצות אמריקה – והיהדות שמעבר־לים נענתה ברוח נדיבה וביד רחבה.

אבי היה פעיל מאוד כמתנדב בסיוע לבתי־הספר ולבתי־המחסה העבריים. בקרב הימים החל להתעניין בבעיות פדגוגיות (לא רק מנהליות) והיה ממלא מזמן לזמן מקומם של מורים, שנעדרו מעבודתם. אבא אהב את ההוראה והיה שואל לפעמים "בעצתי" (ואני אז כבן שלו־שעשרה). הוא גם רצה להכיר את שיטתו הפדגוגית של קורצ'אק – והתפלא, כשאמרתי לו שקורצ'אק עוסק בעיקר בחינוך ולא בהוראה. כך הבינתי מתוך מה שקראתי ומשיחותי עם מאניה. ידידנו, ד"ר טוביה הינדס, היה בעל השפעה רבה מאוד במערכת החינוכית העברית החדשה, ואבא שיתף פעולה אתו.

גם היידישאים פתחו בפעילות רבת מרץ והתלהבות. גם הם יסדו מוסדות רבים לילדי הפליטים והעניים. בין הפעילים ביותר היו הסופרים דינאָזון ונומבאָרג, המקורבים ל"ל פּרָץ. הסופרים הצעירים, שהצליחו להיחלץ מהגיוס לצבא הרוסי, התנדבו כמורים או כמקבצים תרומות בין הקהל לטובת מוסדותיהם. פרץ עצמו, שמצבו החומרי היה אז ירוד ביותר, תָרם את כל המתנות רבות־הערך שקיבל אי־פעם מידידיו וממעריציו – החפצים נמכרו בפומבי וכסף־התמורה זרם לקופות של מוסדות־החינוך. עד אותם הימים כמעט שלא היו קיימים בתי־ספר ביידיש. סופרים יידישאים רבים החלו מכינים חומר־קריאה ולימוד לילדים בשפה זו. "ל פרץ הקדיש הרבה מרץ

ליסוד בית־תומים ראשון, ששפת הלימוד והחינוך הייתה בו יידיש (מארס 1915). לקראת פתיחת המוסד הזה הכין שירים קלים לילדים ומעשיות בחרוזים.

המאמצים, המתיחות והדאגה הגוברת לשמע הידיעות המחרידות על התעללות הצבא הרוסי ביהודים בשעת נסיגתו מפני הגרמנים, הרסו את בריאותו של פרץ. ביום השלישי של חול־המועד פסח, שנת תרע"ה (3 באפריל 1915) נפטר פתאום. בן 63 היה במותו.

הסופר דוד נומברג, ממקורביו של פרץ, פרסם למחרת היום, ביומון היידי "היינט" הספד נוגע עד הלב:

"פרץ נפטר כשדעתו צלולה עד להפליא. בשעות הבוקר המוקדמות, באמצע יצירה ושירה, כשקרניה הראשונות של שמש־אביב חדרו לתוך חדר־עבודתו. על גיליון־נייר היו כתובות המילים:

שטילער, שטילער

דאנקען וויל ער.

("תשקוט, תשקוט, רצונו להודות)

"הוא קם לרגע מכיסאו – ונפל מת מהתקף־לב.

"השיר לא הושר עד סופו. את מחשבותיו האחרונות הקדיש לילדים יהודים. בזמן האחרון הכין קובץ של שירים ומעשיות לטף, וכמו תמיד, כאשר שרתה עליו רוח של התלהבות (ואימתי לא היה פרץ מתלהב?), הוא נעשה צעיר ורענן. רק לפני ימים אחדים שמעתיו קורא את שיריו לקטנים, ובין השירים פניני אמנות. מה נוצצו אז עיניו מלאות גיל, וכמה ילדותי היה באותה שעה פרץ הגדול, הבא בימים! מי שלא ראה את פרץ ברגעים כאלה – לא ראה מעולם משורר בעיצום זוהרו וקסמו".

כל בני משפחתנו השתתפו בהלוויה. רק אני ואחי יגאל הושארנו בבית.

השלטונות הרוסיים התייחסו בגסות לאבלם של היהודים והפריעו בסידור טקסי הלוויתו של פרץ. היהודים לא הורשו לשאת את ארונו דרך הרחובות הראשיים של וארשה. התהלכה הוגבלה לסמטאות הצרות נגזרו גם גזרות שרירותיות אחרות. מאידך לא נקטה המשטרה כל פעולה נגד כנופיות של פרחים פולנים (ייתכן, שאף עודדה אותם): בני־בליעל התנפלו במקומות שונים על המוני המלווים והיכו בהם. יהודים צעירים, שעמדו על המשמר, התגוננו כראוי והשגחו לבל יופרע הסדר. יותר ממאה אלף יהודים ליוו את משוררם הגדול בדרך האחרונה.

יעקב ומאניה, שהיו בין נושאי הארון, חזרו הביתה בשעה מאוחרת מדוכאים ורצוצים. יתר בני־הבית הקדימו לחזור. מאניה סיפרה לי, שדינאָזון, ידידו הקרוב ביותר של פרץ, התייפח כילד קטן וביקש להשאיר עבורו קרקע ליד קברו של פרץ.¹⁰ הסופר המפורסם נומברג זעם למראה התנהגותן, נטולת־הבושה, של המשטרה הצארית והכנופיות הפולניות. מחמת ההפרעות הגיע נומברג באיחור רב למקום הקבורה.

שאלתי את מאניה:

- האם השתתף קורצ'אק?
- לא, הוא גויס לצבא הרוסי. גם עמיתו הרופא־הסופר בעל־מחשבות (אלישיב) גויס. הם לא הספיקו אפילו להשתתף בפתיחת בית־התומים של פרץ.
- למה נחוצים בצבא כל־כך הרבה רופאים?
- כאשר קורצ'אק חזר מן המלחמה הקודמת, הרוסית־פּאָנִית, אמר: "עבודתו של הרופא בימי המלחמה מתסכלת מאוד. הרופא משול לשען, שעליו "לתקן" שבריי־כלים; לאחר התיקון (אם הרופא מצליח, וה"מנגנון"

¹⁰ יעקב דינאָזון נפטר בשנת 1919 ונקבר לימינו של "ל פרץ; סופר אחר, שלמה אנסקי (מחבר המחזה המפורסם "הדיבוק"), שנפטר בשנת 1920, נקבר לשמאלו. על קברם הוקמה בשנת 1925 מצבה משותפת הקרויה "אוהל פרץ". מצבה זו לא נהרסה בימי הנאצים

חוזר להלך), ממשיכים להשתמש ב"כלים" עד שיתקלקלו פעם נוספת... הרגעים הנעימים הנדירים, שאני זוכר מימי המלחמה ההיא, היו פגישות עם ילדים. בייחוד זכורה לי ידידתי הקטנה, שלימדה אותי לדבר קצת סינית..."

כתוספת הגיונית לזיכרונותיו של קורצ'אק על מלחמת רוסיה-יפאן – מלחמתו הראשונה (בקרב השנים השתתף בארבע מלחמות) – ראוי להביא לקוראים קטע מתוך מסה שהדפיס אחרי עבור שנים רבות, בימי פולין העצמאית, ביום 7 בינואר, 1927, בשבועות לילדים "מאלי פשאגלונד" ("הסקירה הקטנה"):

"...אני מכיר את סין, הייתי שם בימי מלחמת יפאן-רוסיה. גרתי בכפר הסיני הקטן טאולאידז'ון. תכופות נסעתי משם אל העיר קואצ'אנדזו. בטאולאידז'ון, התיידדתי עם איש סיני ועם שני ילדיו, ובקואצ'אנדזו הייתי נכנס לבית-ספר סיני. ראיתי אב סיני בוכה על שהחילים השחיתו את כל היבול בשדהו וילדיו יסבלו חרפת רעב. גם ראיתי איך מורה סיני מרושע מעניש את תלמידיו ומכה בסרגל עבה בעקבים שלהם. הקאה בעקבים מכאיבה מאוד. – ובצד אחד של הסרגל היה כתוב בצבע שחור: המסרב ללמוד – ראוי לעונש, בצד השני של הסרגל היה כתוב בצבע אדום: הלומד ברצון – יהיה חכם. בצד השחור של הסרגל היה המורה נוהג להרביץ בילדים בלי רחמים. המורה היה שיכור. וגרוע מכך: נוסף על שתיית יין-שרף היה מעשן אופיום. עישון אופיום דומה לעישון מקטרת פשוטה, אבל הוא רעיל. המעשן מקטרת כזו נעשה שיכור עד כדי אבדן ההכרה. פעם, כשהייתי שם, הילדים מיררו בבכי. הצעתי, שאקנה את הסרגל – והמורה מכר אותו. הילדים שמחו מאוד, אבל אני ידעתי, שכעבור ימים אחדים הוא יתקין לו סרגל חדש. בסרגל, שקניתי, השתמשו ילדים בקייטנה כמטה לחבוט במשחק הכדורית. מוטב, שילדים בפולין ישחקו בסרגל, מאשר מורה סיני יכה בו בעקבי ילדים.

"...הסינים אינם יודעים צורת אות, ולכל מלה סימן אחר. לפיכך, נאלצים הילדים ללמוד אלפי סימנים – הדבר קשה, לא נוח... התיידדתי בסין עם ילד שהיה מומחה לקסמים: היה זורק טבעות קטנות באוויר, פוער את פיו ובולע אותן, ואחריהן מוציא אותן אחת-אחת מתוך נחירי אפו או מתוך תנוך-אוזנו. רבים מלהטוטיו כבר שכחתי. את הכספים שהרוויח היה מוסר לאמו. היא הייתה סינית זקנה, טובה וחביבה.

"...הסינים מסכנים. פעם מנצח צבא אחד, ופעם מנצח צבא שני; פעם כובש את העיר או הכפר צבא זה, ופעם – צבא זה. החיילים העייפים זורקים את התושבים החוצה ומציעים לעצמם משכב בתוך הפאנזאך (הבקתות) שלהם, וכדי למלא את הכרס הם נוטלים לעצמם – מבלי לשאול – את כל המזון של הסינים. אין כותבים בעיתונים כמה ילדים נספים ברעב ובנדודים, כמה מתייתמים ונותרים ללא כל מחסה, אילו מחלות מתפשטות ביניהם. אין אנשים יודעים את האמת האיומה. אבל אני הייתי שם, וראיתי, והנני יודע כמה שקטים וטובים הסינים וכמה נחמדים לדיהם.

"...הייתה אז מלחמה בין רוסיה ליפאן, אבל היא התקיימה על פני האדמה הסינית. צבאות שונים עברו בכפרים ובערים הסיניים. ובדרכם שרפו והשחיתו את הכל. סינים רבים נהרגו – היו כורתים את ראשיהם. פעם רצו להוביל אותי אל הכיכר, שהתכוננו להתיז את ראשיהם של עשרה סינים. סירבתי ללכת.

"...רק פעם נסעתי בריקשה סינית. קיבלתי פקודה למהר אל מקום מסוים, היו שם ביצות עמוקות, ולא יכולתי להגיע אחרת. אדם נרתם – כמו סוס – אל מרכבה בת שני גלגלים, ורץ. הוא היה כמעט עירום. כתפיו ורגליו התבלטו במרוצתו בתוך הביצות. בכל עשר דקות היה נח. לא היה עוצר אלא מאט את קצב מרוצתו – ואז אפשר היה לראות בעליל את עייפותו ואת הזיעה הזולפת מגופו.

"...ומה בכך, שצמות ארוכות לראשי הסינים, שדוברים הם לשון אחרת, שכותבים בצורה אחרת ושדרכי חייהם שונות? כשנגרם צער לילד סיני, הריהו בוכה כמו כל ילד, והוא חולה וחש כאבים כמוני וכמוך. קשה מאוד להסביר, אבל הדבר פשוט בתכלית הפשטות: כל הילדים שווים, כולם אחים. לפעמים תמהים הקוראים הצעירים: כיצד קורה, שהמבוגרים, והרי הם נבונים ובעלי-ניסיון, אינם מוכשרים להימנע ממלחמות, לחדול ממריבות ולשפר מעשיהם? קוראינו אינם מבינים, מפני מה קשה כל-כך להשליט שלום בין האנשים השחורים, החומים והלבנים... והרי אפילו הלבנים עצמם מתחלקים לעמים, והעמים למעמדות – ובכל מקום מאבק ורוגז. העשירים מתנגדים לעניים, העניים – לעשירים. אפילו חברים בבית-הספר מתקוטטים; הכיתות הגבוהות מזלזלות

בנמוכות, הקטנים מתקנאים בגדולים, הנערות מסתכסכות בנערים, הנערים פוגעים בנערות; קורה, שאפילו אחים ואחיות, הורים וילדיהם אינם חיים בשלום".

7. כאשר הדוקטור יחזור מהמלחמה

משפחתנו מתפוררת. מאניה ויעקב נעלו את ביתם באוטבוצק ועברו לגור בווארשה. אוטבוצק התרוקנה מקייטנים, ומרבית הפנסיונים נסגרו מחמת מוראי המלחמה והחשש פן תינתק עיר-הנופש מהערים האחרות על ידי הכובש הגרמני. בימי חירום אלה לא היו למאניה פאציאנטים ולא היתה כל סיבה סבירה להישאר בריחוק מקום מבני-משפחה וידידים. דומני, שאף לא היו מדברים על כך, כי בהתיישבותו של אחי בווארשה היו מעורבות גם התאמצויות להתחמק מן השירות בצבא-המילואים הרוסי. כאשר קרבה סכנת הכיבוש של ווארשה, נאלץ יעקב, שברשותו היה "כרטיס צבאי כחול" (מיון לא-קרבני בגלל מצב פסי לא-תקין... ושוחד) לעזוב את ווארשה. הוטל עליו לעבור לקיאב, אוקראינה, הרחוקה כחמש-מאות מילין ממוסקבה, בירת רוסיה. מאניה נתלוותה אליו. השלטונות החליטו לגייס אותו בקיאב אם "ישופר" מצב-בריאותו.

כולנו הצטערנו מאוד על הפרידה הזאת. לפני צאתה ביקרה מאניה אצל גברת סטאפה ב"בית-היתומים". הסיבה הישירה לכך היה מכתב מ"בית-היתומים", שהגיע לפי המען של מר רבינוביץ (שנשאר בימי המלחמה "תקוע" במושבה רחובות שבארץ-ישראל, אלא שגברת סטאפה לא ידעה על כך). במכתב תיארה גברת סטאפה את המצב הקשה, שנתון בו "בית-היתומים". רבים מהתומכים הקבועים עברו לעומק רוסיה מאימת המלחמה. חרף כל הנסיבות הקשות – וביניהן גם גיוסו של קורצ'אק לצבא מיד עם ראשית המלחמה – לא צמצם "בית-היתומים" את פעולתו. להיפך: מחמת הרעב והעוני נתקבלו לתוך "הבית" עשרות יתומים נוספים מבין ילדיהם של חיילים במילואים, שהוריהם נפלו בקרבות. אבא בדק את הוראותיו של מר רבינוביץ ומצא מעטפה, ועליה כתוב: "לבית היתומים בשנת 1915". בתוך המעטפה היו עשרים וחמישה רובל, שנועדו כתרומתו השנתית למוסד, שהעריך מתוך רחשי תודה לקורצ'אק ולאליאסברג על הטיפול המסור ב"ילדו" ברלה. מאניה התנדבה למסור את הכסף לייעודו. היא חזרה כעבור שעות אחדות מלאה התפעלות על אומץ-הרוח והתושייה של סטאפה. נודע למאניה, שהשלטונות האיצו בראשית המלחמה את גיוסו של קורצ'אק לבית-חולים-שדה. קורצ'אק חרד לעזוב, כי בבית היתומים לא נותרו מזומנים למחיה עבור הילדים. כספי "הבית" היו שמורים בבאנק. ברם, כל החשבונות בבאנק "הוקפאו" בהתאם לחוק ה"מוראטוריום" – ובשום אופן לא הסכימו לתת לקורצ'אק יותר מסכום זעום על חשבון ההפקדה... בלב קשה הלך קורצ'אק אל המו"ל שלו, [יעקב מורטקוביץ](#), כדי להיפרד ממנו. בהזדמנות זו סיפר לו על מצוקתו – וקיבל ממנו את הסכום של מאה רובל, שהגיע לו כשכר-סופרים – מבלי שקורצ'אק העז לבקשו, כי הרי אפילו הבאנקים שותקו ולא מילאו את התחייבויותיהם. מחווה לבבית זו נבעה מהערצתו הרבה של המו"ל לסופרו, ואולי גם מהקשרים הידידותיים ההדוקים של קורצ'אק עם משפחת [ד"ר זיגמונט ביחובסקי](#) (שתי הרעיות, גברת מורטקוביץ וגברת ביחובסקי, היו אחיות). מורטקוביץ הבטיח לו, כי כלאימת שאמו תצטרך לכסף, בתקופת היעדרו מווארשה – הוא יתן לה מקדמה על חשבון שכר-סופרים... קורצ'אק מסר את הכסף ל"בית היתומים". תוך ימים מועטים הצליחה סטאפה לקבץ את הכספים הדרושים והחזירה את ההלוואה לאמו של קורצ'אק.

איכות התזונה ירדה, כמובן, מזמן פרוץ המלחמה, אבל הילדים ב"בית-היתומים" אינם רעבים. לאחרונה, היא החלה להשיג תמיכה כספית גם ממוסדות יהודיים באמריקה. סטאפה ביקשה להודות למר רבינוביץ על תרומתו. היא זוכרת אותו כמשתתף באספות של "התומכים"; שמור בזיכרונה גם היום, שהכניס ל"בית" את באָראָק יוסלֶבִיץ. אגב, מאניה ראתה גם אותו. באָראָק מתפתח יפה. אביו חזר לווארשה עם פרוץ המלחמה, והוא גר יחד עם לאה'לה בבית השכנה שלנו ברחוב גאנשה. סטאפה זכרה גם את ה"ראַנדאָור", שקבענו לשנת 1923 – בעוד שמונה שנים...

סטאפה סיפרה למאניה בהתלהבות רבה על העזרה הבלתי-צפויה, שהיא מקבלת מאסטושה, אחת החניכות הבכירות (עוד מימי המוסד בפראנציסקאנסקה, לפני הקמת "הבית"). אסטושה עכשיו בת תשע-עשרה. היא למדה לאחרונה בשווייץ – בתמיכתם של קורצ'אק וסטאפה – וחזרה ל"בית" שבועות אחדים לאחר פרוץ המלחמה, חרף הסיכונים והקשיים, שהיו כרוכים בנסיעה כזאת בימים הטרופים. אסטושה התגברה על כל המכשולים, את שובה אל "הבית" ראתה כ"תשובה מעשית" למכתב שקורצ'אק כתב אליה ביום שגויס לצבא. היא באה לעזור.

סטאָפּה דיברה באהבה רבה על הנערה הנפלאה הזאת, שהשתלמה בשווייץ בחינוך, בפסיכולוגיה ובמדעי הטבע, ולמדה במוסדות שסטאָפּה קיבלה בהם את השכלתה בימי נעוריה.

מכיוון שסטאָפּה גיסתה החלו לשחות בתוך זיכרונות נוסטאלגיים על הזמנים ב"בית-המחסה" בפראַנציסקאָנסקה (לפני "הבית הלבן" בקרוֹמאָלנא), כששתיהן היו נפגשות ועובדות יחד, הזכירה סטאָפּה את ביקורו הראשון של קורצ'אק. ב"בית-המחסה" התקיימה אז נשפיה, שמטרתה הייתה להכניס קצת כסף ולקרב ידידים נוספים. הילדים וגם כמה מהגברות האורחות שרו ודקלמו משירי [מאריה קונופניצקא](#)¹¹. ד"ר גולדשמיט בא יחד עם ה"מחיתנת" שלה, הגברת סטאָלה אַליאַסברג (אחיה של סטאָפּה היה נשוי לבתה איראָנא). האַליאַסברגים היו פעילים מאוד ב"בית-המחסה". אַליאַסברג וגולדשמיט עבדו יחד בבית-חולים לילדים יהודים על שם באָומן וברסון ברחוב שליסקה. אף שד"ר איזאַק אַליאַסברג כבר היה אז דיאָגנוסטיקן מפורסם, וד"ר גולדשמיט היה בבחינת רופא מתחיל, שניהם התיידדו מאוד (גם אַליאַסברג גויס לצבא הרוסי). קורצ'אק, שכבר היה ידוע באותם הימים כסופר פולני מצליח, התאהב "ממבט ראשון" בילדים. האידיאה של התמסרות לחינוך הייתה תמיד קרובה לרוחו. הרי ספריו הראשונים, שהופיעו עד אז, העידו על התעניינותו העמוקה בילדים ("ילדי-הרחוב", "ילד הטרקלין", ושני ספרים על קייטנות של ילדים יהודים ופולנים); בבית-חולים נאבק על יחס הוגן ונבון לילדים, על הרשאה לביקורים תכופים של ההורים אצל ילדיהם, על היתר להכניס צעצועים לבית-חולים וכדומה (הרופאים ו"האחיות" התנגדו מחשש "זיהום"). הילדים החולים היו מאוהבים בו, בבדיחותיו, במעשי הקונדסיות שלו – ומידיו היו מקבלים ברצון גם את התרופות המרירות ביותר.

מרבית הדברים היו ידועים למאָניה משנות העבר, כשעבדה ב"בית-המחסה", אלא שסטאָפּה קדמה לה בראשית פעילותה. הורי סטאָפּה גרו בקרבת-מקום לפראַנציסקאָנסקה (היה להם בית-דירות גדול בשווייץ אנטווארסקה הסמוכה). היא ידעה קצת יידיש, שקלטה מילדי הדיירים, שהורשתה לפעמים לשחק אתם. הוריה היו מתבוללים ודיברו רק פולנית. כאשר חזרה מתקופת לימודיה בשווייץ, החליטה להקדיש את כל זמנה ל"בית-המחסה", שהיה מוזנח מאוד. היא קירבה אל המוסד רבים ממכריה, והאַליאַסברגים בראשם... מאָניה הזכירה את ימי עבודתה ב"בית-המחסה", כאשר הייתה מזמינה (יחד עם יעקב) את קורצ'אק ל"טרקלינים" של הסופרים היהודים ואפילו ל"סדר" מסורתי בביתנו... סטאָפּה סיפרה בִּיתר פרטות על ימי "נזירות" של קורצ'אק, כשפרש מקהל יידישו ומעריציו ועזב את מקצוע הרפואה (בלשון בדיחה היה קורא לכך "עריקה"). אלו היו שנות התכנון והבנייה של "הבית" בקרוֹמאָלנא. לימינו עמדו הרפאים ד"ר אַליאַסברג, ד"ר מאַקסימיליאַן הרץ ואחרים. סטאָפּה שמרה במשך כל הזמן על "בית-המחסה", שהעבירה בשנת 1912 אל הבית החדש. היו שם כארבעים ילדים – ועכשיו, יש למעלה ממאה. מן הזמן שפרצה המלחמה נתקבלו שלושים ילדים נוספים שאבותיהם ניספו בחילהמילואים.

סטאָפּה, שלא הייתה נוהגת להרבות בשיחה, דיברה הפעם הרבה ומתוך התלהבות על קורצ'אק, דרכו, שיטתו ואהבת הילדים אליו. הילדים זוכרים אותו בהתרגשות רבה, כפי שזוכרים אב בחילהמילואים – באהבה, בדאָגה ובציפיה ליום שובו. הם חולמים על ה"פאָנדוקטור פצוע, שוכב בבית-חולים, וגם גרוע מכך – והם מתעוררים בחשכת הלילה בבהלה או צועקים מתוך שינה. הילדים מספרים זה לזה זיכרונות על הדוקטור: על טוב-לבו, על תעלולי משובה, כשסטאָפּה "הכעסנית" הייתה יוצאת מהבית... בעלי הדמיון שביניהם בודים להם מעשיות מרתקות על הדוקטור – בדמיונם הוא החכם ביותר, הטוב ביותר, החזק ביותר... את השיחות וההזיות בהקיץ מסיימים הילדים בפסוק החביב עליהם: "כאשר הדוקטור יחזור מהמלחמה..." וצומחות כאן אגדות וציפיות עד אין מספר.

הילדים אוהבים מאוד גם את אַסטושה, ויש שמתלחשים ביניהם לבין עצמם שהיא "הבת" של העלמה סטאָפּה והפאָנדוקטור (סטאָפּה הייתה בגיל של מאָניה גיסתה, מלאו לה בשנת 1915 עשרים ותשע שנים – ואסטושה

¹¹ משוררת פולניה מפורסמת, ליבראלית ואוהבת יהודים.

היתה בת תשעעשרה...). מאַניה לא ראתה את אַסטושה, שביקרה באותה שעה אצל שני חניכים בבית-החולים, והצטערה על כך. היא רצתה מאוד לפגוש את הנערה הגיבורה הזאת.

- אני נחשבת תמיד - סיפרה סטאפה - ל"אם קפדנית", אבל יחסם של הילדים אליי טוב יותר וסלחני יותר עכשיו מאשר בנוכחותו של קורצ'אק. כך מתבטאת עדינותם של הילדים: הם מעריכים את הַנטל הכבד שִיָרד על שכמי.

לפני פרידתן הלבבית חזרה וביקשה את מאַניה לַצִיין במכתב אל מר רבינוביץ לפלשתניה דברייהֶעֶרְכְתָה של סטאפה על תרומתו ולהדגיש שהמצב בבית-היתומים איננו רע במיוחד ושהילד "שלו" מתפתח יפה, ואולי גם הוא יִהְיֶה פעם לפלשתניה. היא הזכירה, שרבינוביץ אמר לה לפני שנתיים, שהאהבה לילדים יהודים מכסה על פשעיהם של קורצ'אק וסטאפה כמתבוללים ומפיצי התרבות הפולנית - אנא לכתוב לו: "האהבה והמסירות שלנו לפלשתניה ולילד היהודי מעידות, שהיו לי דעות קדומות על האוטופיזם הציוני שלו: הוא אדם טוב, איש מעשה ובעל-היגיון; הנני מַכְבֵּדָת את הדרך שהוא בחר לו, אף שהיא רחוקה מדרכי ומדרכו של קורצ'אק..."

בחוש המיוחד שניחנתי בו (ואולי רבים האנשים המרגישים כמוני את התקרבותם של אירועים גורליים), חשתי תוך חרדה גדולה, שהולך ומתקרב אל ביתנו אסון מצידו של אחי בוריס. הוא הפך פתאום סְנִיטִימְנִטְאָלִי, דבק בי והתחיל להשיח לפניי את רחשי לבו, אף שהֶהֶפְרֵשׁ בגילנו היה גדול (הפרש בולט במיוחד בתחום הגיל שבין הילדות לבין הנעורים): הוא היה בן 18 ואני בן 13. בוריס התאונן לפניי, שלא נתמזל לו כל ימי חייו: אבא, ואפילו אמא - גם בימי ילדותו - היו אדישים כלפיו. את מרבית אהבתם הקדישו לי. הם היו, כנראה, גאים עליי מפני התקדמותי הרבה בבית-הספר, מפני התנהגותי השקטה והתקרבותי לכל באי-ביתנו. גם יעקב ומאניה לא הָרָאוּ לו אותות של לבביות יתרה. נכון, שהיה כל ימיו שובב ובלתי-ממושמע, ולא הצטיין בלימודיו, אבל גם יחסם הָאֲדִישׁ אליו לא היה מוצדק, כשהיה בן עשר דילג בשעת משובה על פני הספסלים בבית-הספר, נפל ונפצע קשה בראשו, ואושפז בבית-חולים. מאז צמחו לו על ראשו בשני מקומות פקעות של שערות לבנות, והודבק לו הכינוי "סבא־שִׁיבָה" (אַלְטֶר דז'יאָד). אפילו אני, כשהייתי בן חמש, העזתי לקרוא לו בכינוי-הגנאי, וכשהוא הרביץ בי - זעמתי על "החוצפה" הזאת, תפסתי אותו ברכיו (הוא היה גבה-קומה, ואני גמד) וצעקתי ש"אזרוק אותו מבעד החלון" (גרנו אז בקומה השלישית...). יעקב, שצחק בלבו למראה התרגשותי, ביקש רחמים: "הרי בוריס הוא אחיך, אל תשליך אותו מבעד החלון, זה יזיק לבריאותו..." מובן, שהמחזה היה מַבְדָח (בוריס צחק, כשנזכר במאורע הזה), אבל הוא מעיד על היחס העיון כלפיו אפילו מצד תינוק...

כשגדלתי, התקרב אליי בוריס וְרָאָה בי את הנפש היחידה בביתנו האוהבת אותו והקשורה אליו (כך אמר). כדי להכעיס את אבא סירב להמשיך בלימודים, הלך לעבוד והתחיל להתרועע עם עניים עלובים ומרינפשי. ייתכן, שיחסי המשפחה המעורערים שימשו היסוד הנפשי לפעולתו הנואשת בתנועת המחתרת של הסוציאליסטים הקיצוניים. ממאניה וממני למד גם בוריס - בקרב הימים - להתעניין בקורצ'אק. הוא שמע מפיו הרצאות אחדות, שקורצ'אק שוחח בהן (ההרצאות שלו דומות לשיחות) על חינוך ילדים, ועל העוול שמעוללת להם חברת המבוגרים. פעמים רבות נדמה לו, לבוריס, כאילו קורצ'אק מתפּוֹן אֵלָיו - לקורותיו ולסבלותיו בתוך משפחת אמידים, שאיננה מסוגלת להתקרב אל הילד והיא עלולה לעצב נעורים של יאוש ומבוכה. בשנים האחרונות (ואולי נשתקפה גם בכך השפעתו של קורצ'אק) התחיל בוריס להבין גם את ההורים שלנו, הדומים להורים רבים אחרים, שלא קיבלו כל הכשרה לטיפול בילדים - אפילו לא כהכשרה שרוכש גנן המטפל בצמח או בעל-מלאכה העוסק בעיצוב דברים נטולי חיים... הַגִּישָׁתִי, שאהֲדָתוּ חוזרת אטאט אל ההורים, שכוונתם ודאי הייתה טובה; הוא הֶחֱל, כנראה, להצטער על הרעה שעולל להם בהתנהגותו בעבר, ושיצטרך לגרום להם בעתיד הקרוב... בזמן האחרון - כך סיפר לי - התאהב בבחורה, טובת-לב ויפה, אבל אין הוא יכול לספר עליה לאבא ולאמא, כי היא איננה יהודיה...

זמן קצר לאחר שנפרדנו מיעקב וממאניה, הודיע אחי בוריס שהוא עוזב את וְאָרְשָׁה ונוסע לרוסיה יחד עם ידידו שאול גורדון (בן שכננו מרחוב גַּאֲנָשָׁה). לא הועילו הפצרותיו של אבי ודמעותיה של אמִי. כל קרובינו הזהירו בו,

שבקרוב יגיע לגיל הגיוס לצבא הרוסי; מוטב לו להישאר ולחכות לכיבוש הגרמני, מאשר להשתתף בפועל במלחמת הדמים של הצאר... בוריס התעקש ואי־אפשר היה להזיזו מהחלטתו. הוא גם סירב לקחת מאבא את הכסף שהציע לו. בוריס טען, שאין אבא רשאי לתמוך בו בזמנים קשים כאלה, כשהוא עצמו נשאר בלי עיסוק ומקורות פרנסה; לבוריס יש קצת כסף, שחסך מעבודתו (איש לא ידע בדיוק מהי עבודתו). לבסוף, כדי להרגיע את רוחם של אבא ואמא, הסכים לקבל את הכסף.

בוריס סיפר לי, "בתנאי שלא אגלה להורים", שהוא נוסע לפי צו המפלגה שלו. הוא סבור, שיופקד עליו להתיישב באודיסה "ולפעול" בין יורדיהים הרוסים – בציהמלחמה ובציהמסחרי. שאלתיו אם אהובתו מתלווה אליו. הוא לא ענה. זאת הייתה, כנראה, טראגדיה נוספת בחייו הקשים.

הפרידה מבוריס הייתה נוגה מאוד. הרגשנו, שלא נראה אותו עוד. ואמנם כן היה. הפצע מעולם לא נגלד. כעבור עשרים וחמש שנה לאחר פרידתנו מעם אחי בוריס (בשנת 1940), במנוסתית עם משפחתי דרך רוסיה ליפאן, ראיתי מאחורי אשנב של משרד סובייטי לתיירים במוסקבה בחורה צעירה ויפהפיה, שדמיונה לאחותי האגני בצעירותה היה מדהים. שם משפחתה של הבחורה, רשום על שלט קטן ממעל לאשנבה, היה בורמאק (זהה לשם המסתורי של אחי במכתבו האחרון). התקרבותי אליה בהתרגשות עצומה... שאֵלה קצרה ונרֶטטת. היא נבהלה, קמה ממקומה – ונעלמה. לא השתדלתי להשיג אותה...

תוך שנת 1915 נחלו הגרמנים ניצחונות מכריעים גם בחזית הרוסית. בערבים היו נשמעות מרחוק יריות של תותחים. גל הפליטים גבר.

לילה אחד עורר אותי רעש פתאומי של סערות־תנועה עצומה, שהגיע מהרחוב. קפצתי ממיטתי ורצתי אל הטרקלין, שכל חלונותיו הציצו לעבר רחוב לאֵשנו רחב־הידיים. ליד החלונות נתאספה כל המשפחה. הסטנו קצת את הווילונות והבטנו החוצה. דירתנו הייתה, כמובן, מאופלת. ראינו צללים של המוני צבא נחפזים אל הגשרים של הוויסלה – מי ברכב מי ברגל. הם נעו באמצע הכביש הרחב וגם על פני המדרכות. את האפלה האיר חצי־ירח חיוור. הקולות המגיעים לאוזנינו והמחזות של מנוסת־בהלה הלכו וגברו. חזקו טרטורי מכוניות, צלצול עמום של כל־ירתמה, שקשוק של עגלות דוהרות, שעטות פרסות סוסים, חריקת תותחים גרורים על פני אבני רחוב מחוספסות, דפיקות מטבח־ישדה כבויים שצינורותיהם־ארובותיהם הזדקרו בחשכה ונעו כצלל־יענק... הדי נשימה של אלפי אנשים ובעל־יחיים הצטרפו לקול פחדים ולחשים מאוימים – מצעֵד חרישי וחפוז של תחבושות מזהירות בלובן: טוב ארוך של פצועים המקיפים עגלות־מיטות של הצלב־האדום, שכנראה, לא הספיק בהן מקום לכל שבר־האדם. ריחות של עשן־דלק־קארבולד־ם־זיעה־שתן וגללי־סוסים ממלאים את האוויר הסמיך והמחניק... מזמן לזמן נשמעות יריות אקדח בודדות. אבא מסביר: "זה כדור שנֶפלט מידי קצין מעוצבן או ירייה בעריק שניסה להתחמק..." כולנו רעדנו – מצינת הלילה ומרוב פחד.

עם שחר השתלטה דממה ברחוב. מרחוק נשמעו רק קולות בודדים של הפצצות. הרוסים הפציצו, כנראה, את הגשרים לאחר שאחרוני חייליהם הספיקו לעבור אותם. ידענו, שהגיע סופה של ממשלת רוסיה בפולין, בעיקר בווארשה. זה היה היום שקיווינו לו, אבל אי־אפשר היה לשמוח לאֵידם של אנשים מסֶכנים ושבורים, הבורחים תוך אימת מוות, כשלוכם היו לָזרא ולמורת־רוח גם המלחמה האכזרית הזאת וגם המשטר העריץ הזה. לפני עינינו עברו – כהגֶדרת קורצ'אק, ששמעתי מפי מאֵניה: "אנשים־זבובים שנסתבכו ברשת של קוֹר־יעכביש, והם נופלים באיך־אונים לתוך התהום..."

אבא הסביר לנו, שאין לחכות לכניסתם המִידית של הגרמנים. הם אינם רודפים אחרי הרוסים בהתקפה מתמדת; בשפת העיתונאים קוראים לכך: "נסיגה איסטרטגית" או "ניתוק מגע" – ולפיכך עלינו לחזור אל מיטותינו ולהירדם. המערכה השנייה של "הדרָאמה" – כניסת הגרמנים – תבוא מחר או מחרתיים.

לפנות בוקר התחילה תהלוכה מרשימה ורב־תאונים של הצבא הגרמני. "האיסטרטגיה" של אבא לא הייתה מדויקת. אני, כמובן, שמעתי לעצתי – ישנתי, ולא ראיתי דבר, אבל אחותי הבכירה תיארה לי את "המערכה

השנייה": הגרמנים צעדו על פני רחובנו בהרגשת גאווה וביטחון עצמי, כולם רגועים ולבושים בקפידה. אֶזרחים רבים, יהודים ופולנים, מילאו את הרחוב וקיבלו אותם בתרועות שמחה וידידות... אני עוד הספקתי לשמוע מרחוק צלילי תזמורת צבאית. היא ניגנה לחן יומרני, שהורגלנו מעכשיו לשמוע מדי יום ביומו עד שהיה לנו לזרא: " דויטשלאַנד, דויטשלאַנד איבאַר אַלאַס ("גרמניה, גרמניה ממעל לכול").

החנויות נפתחו. החיים חזרו לתקנם. תוך לילה אחד נמחה בווארשה זכרו של הכובש הרוסי העריץ והמטופש, ששלט בפולין הקונגרסאית לסירוגין בערך מאה וחמישים שנה בעם הפולני נתעוררו תקוות רדומות, ובעיקר: מתוקה הייתה הרגשת הנקם ברוסים...

מיעקב וממאניה היינו מקבלים מכתבים עד ימי הכיבוש של וארשה. העיר קיאב הייתה מלאה פליטים יהודים ופולנים. הרבה סופרים אידיים ועבריים הגיעו שמה. רבים עברו למוסקבה. אלתרמן יסד במוסקבה קורסים לגננות, כמו שהיו לו בווארשה. יעקב ומאניה הסתדרו בקיאב. היא עובדת במרפאה של רופא־שיניים ותיק, שפרש מעבודתו ומסר לה את המרפאה תמורת שותפות בהכנסות.

בימי הכיבוש הגרמני, בשנת 1917, הגיע מהם מכתב, שנשלח בדרכים עקלקלות סחור־סחור, באמצעות ידידיהם האחים הסופרים ליבוש וליפא לאַראַר, שגרו אז בניר־יורק. אנחנו ישבנו באותם הימים בעיירה פלונסק, וסבתא העבירה את המכתב למקומנו החדש. מתוך המכתב נודע לנו, שבקרוב יופיע ספרו של אחי "אויף די וועגן" ("על הדרכים"), בהוצאת "קונסט־פאַרלאַג" קיאב, ויהי מוקדש ל"ל פרץ.

המכתב הכיל גם עמוד בפולנית, שנכתב בידי מאניה והיה ממוען ישירות אליי. היא הביעה את אהבתה אליי ואת געגועיה על כל המשפחה. בסוף המכתב היו השורות המתמיהות לדהלן: "האם עודך מתעניין כל־כך בקורצ'אק? יאָקוב אומר, שאנחנו שנינו מאוהבים בו, וזוהי מחלה חשוכת־מרפא; סבורתני שהוא צודק. למרבה ההפתעה: פגשתי את קורצ'אק בקיאב. הוא רופא צבאי, וכאן מקום עבודתו בזמן האחרון. הוא גם רופא (בהתנדבות, כמובן) בבתי־תומים אחדים. בעיקר הוא מתעניין בבית־היתומים לילדים של חיילי־מילואים פולנים. את 'הבית' מנהלת המחנכת מארינה פּאַלסקה. המוסד שוכן בפרבר העיר, ברחוב בוגואוטובקאיה, בתוך ארבעה בתי־עץ קטנים. קורצ'אק מבלה שם כל שעה פנויה. ביקרתי ב'בית' הזה, וגם אני משתדלת לעזור לילדים. סיפרו לי, שקורצ'אק הביא אתו מווארשה, כשגויס אל הצבא, הרבה רשימות מניסיונותיו ב'בית היתומים' ובקייטנות, והוא מכין ספר חדש¹², שינדפיס בפולין כאשר ישוב הביתה. נפשו של קורצ'אק יוצאת לחזור לווארשה – אל אמו הזקנה, אל אחותו, אל גברת סטאַפה, אל אַסטושה ואל כל הילדי ב'בית היתומים'. מסור לכולם־לכולם דרישות שלום. הודע להם, שהדוקטור יחזור בקרוב.

גם נפשי יוצאת לחזור אל כולכם. להתראות!"

¹² הכוונה היא – כפי שנוכחתי אחר־כך – לספר "כיצד לאהוב ילד", שקורצ'אק מסר לדפוס בווארשה בשנת 1918

8. סופה גואשת ואביב שר

עם היכנס הגרמנים לווארשה (1915) חלו שינויים רבים לטובה בחיי היהודים. השתררה הרגשה של חופש. כמו בתיספר נוספים, עבריים ויידישאים, נוסדו חוגים של חובבי תיאטרון ומקהלות לזמרה. נפתחו גם קורסים למבוגרים, ללימודי השפה העברית, שצלצולה החל להישמע בחוצות. הנוער ארגן קבוצות של צופים.

ברם, יחד עם רגעי הזוהר, ירדו גם ימים קשים. מצד אחד נהנינו מחירות יחסית, אולם מאידך הגיעו ידיעות על התאכזרות הגרמנים בעיירות שונות. בייחוד זיעזעה הידיעה על תפיסת בניערובה מבין האזרחים בעיר [קאליש](#) ועל טבח בהם. בקרב הימים התחלנו להבחין בין החיילים הגרמנים הצעירים, שבראשם קצינים פרוסים יהירים (יונקרים), המפגינים "כוח ועליונות" כשיכורים מניצחונותיהם האדירים בכל ארצת אירופה, לבין הצבא החונה בווארשה: חיילים גרמנים קשישים, שלא נשלחו לחזית ("[הווארמאכט](#)"). התנהגותם של הגרמנים "הזקנים" והמפוכחים הייתה הוגנת בהשוואה לממשל הקודם, הצארי. האדיבות המיוחדת ביחס ליהודים נבעה, במידת מה, מקרבת הלשונות יידיש וגרמנית.

הצרה הצרורה של הכיבוש הגרמני בפולין הייתה נעוצה בהחרמת המזון ומוצרי התעשייה בעבור הצבא בחזית ובעבור האוכלוסייה הגרמנית ב"פאטרלאנד" (המולדת). האוכל, שהוקצב לתושבי פולין עלפי "כרטיסימזון", היה מעט ויקר. ברם, הגרמנים לא הסתפקו בהגבלת הפמות של המזון ובהאמרת המחירים. מומחים גרמנים בתורת הכימיה עסקו בהורדת האיכות של התזונה: הלחם, שהיה מעורב בתפוחיאדמה ובתרכיבים אחרים, נעשה קלוקל ובלתימשביע, הקפה היה מורכב מדגן קלוי וציקוריה מרירה. דבריימאכל ולבוש רבים היו מוגשים בצורת "אָרזאַצִים" (תחליפים) שונים ומשונים, שהתכוונו להונות את הקיבה ואת העיניים. ההולכים ברחובות היו מעלים רעש, קול הקשה של נעליים שסוליותיהן עשויות עץ, "אופנה" גרמנית חדשה בארצות הכבושות. מצרכים רבים אזלו לגמרי מן השוק. התחילו ימי רעב ועוני, שממדיהם הלכו וגדלו. כתופעות לווי לכפן, לצפיפות, לזיהום ולחוסר הסבון, החלו מתפשטות מגפות של טיפוס-הבהרות וטיפוס המעיים, שהפילו חללים רבים בין ילדים ומבוגרים.

המצב הכלכלי היה ירוד גם בביתנו. האָניה, אחותי, התחילה לעבוד בבית חרושת לסוכריות, שהייתה בבעלותו של ידידנו ראפופורט. גם הוא – כמו אבא – היה ציוני נלהב ובעל נחלה בכפראוריה. אחותי הייתה עוסקת בעטיפת הסוכריות בפיסות נייר צבעוניות. פעם ביקרתי במקום עבודתה, ומר ראפופורט גילה לי, שהסוכריות מיוצרות עכשיו לפי מתכונם המדויק של הגרמנים המאלצים להשתמש בתרכיבים כימיים שונים – פרט... לסוכר. החזקתי סוכרייה כזאת בפה שעות רבות; היא הייתה קשה אך בתאשלייה של מתיקות – סוף סוף "התעייפתי" ממנה ופלטתי אותה, כשהיא נותרה כמעט בגודלה "המקורי"...

אבי עשה ניסיון נואש לחזור ל"עולם המסחר". הייתה לו תכנית מושלמת שבאפשרותה לסייע לבתייהתומים לבתייהספר ולמוסדות אחרים בווארשה, שהוצרכו להאכיל את חניכיהם בימי רעב אלה. אבא סיפר על תכניתו לידידו ד"ר הינדס וראפופורט – והם התלהבו. ד"ר הינדס ואבא נתקבלו לראיון אצל השליט הצבאי של וארשה, [הגנרל באַזאַלר](#), וביקשוהו להרשות ליבא עבור מוסדות הילדים בווארשה הרעבה את המזון העיקרי באותו זמן: תפוחי אדמה, וגם עצים להסקה ולבישול. מכיוון שהרכבות, העגלות והמכוניות היו מגויסות לשירות הצבא הגרמני – הציע אבא להביא את המצרכים בספינות. לאורך הנהר ויסלה יש כפרים, שאפשר לקנות שם את התפודים והעצים ולהובילם לווארשה מבלי כל הפרעה לתחבורה שבידי הגרמנים. ד"ר הינדס ואבא הסבירו לגנרל הגרמני, שלאספקה זו חשיבות מיוחדת ודחופה, וצריך לבצעה לפני ימי החורף הממששים ובאים, טרם יקפא הנהר.

הרשיון הושג.

עד עכשיו הייתה אסורה התנועה על פני הנהר מטעמי ביטחון (מחשש של ריגול, כי בראשית המלחמה הייתה הוויסלה מפרידה בין שני מחנות הלוחמים, הרוסים והגרמנים).

אבא השקיע מכיסו את הכסף הדרוש וחיזר על פני הכפרים עד שקנה את כל המצרכים שנועדו להיטען בספינה הראשונה. בינתיים הגיעו ימי הסתיו. אבא היה נוכח בשעת ההטענה. לפני כן נבחנה הספינה והוכרה כשירה לשיט, אף שלא השתמשו בה כמעט שנתיים (אמנם נעשו בה כמה תיקונים קלים). בלב הנהר, בלילה, פרצה סערה. המים החלו חודרים לסדקים שבין הקרשים, שנתייבשו במשך החנייה הארוכה. המלחים נחרדו, הפעילו משאבות, אך ללא הועיל. ברוב עמל הצליחו הצוות ואבי לעזוב את הספינה הטובעת. גדול היה ההפסד הכספי של אבא, כי שארית ממונו ירד לטמיון, אך גדול ביותר היה הנזק שגרם לרוחו ולבריאותו. אבא חזר הביתה מדוכא וחולה. הציקה לו צינה עזה, שגרמה לדלקת ריאות קשה. ידידו, ד"ר הינדס היה יושב ליד מיטתו עד שעה מאוחרת מדי יום ביומו. הוא היה רופאו הגופני והרוחני כאחד.

כאשר אבא החלים, הציע לו ד"ר הינדס לקבל משרה של מורה ללימודייהדות בבית-ספר עברי חדש, שהוקם אז בעיירה פלונסק. ד"ר הינדס תיאר את העיירה הזאת כמרכז של ציונות והשכלה. אבא הסכים ברצון להצעה. משפחתנו נשארה לעת-עתה בווארשה, ואני המשכתי את לימודי בבית הספר התיכון שלי, שהיה גם הוא במצב של אנדרלמוסיה ושיקום. המורים למקצועות העבריים מילאו את תפקידם כראוי, אבל חלו שינויים בלימודים הכלליים, כי נאסר השימוש בשפה הרוסית, ובמקומה הונהגה הלשון הפולנית. חסרו מורים ולא היו ספרי לימוד מתאימים. הפולנית, שנחשבה עד אז לבלתי-חוקית בבית-הספר, הייתה עכשיו למחייבת בצד השפה הגרמנית.

אטראט נכנסו הלימודים למסלול התקין. ברם, גם בבית-ספר היה מורגש הרעב, ואורגן שם – כמו במרבית המוסדות – מטבח, שבישלו בו ארוחות צהריים עבור התלמידים והמורים¹³. התשלום היה מינימאלי, כי כל המצרכים סופקו עלידי השלטונות והקהילה. "מזון" היה הנושא העיקרי בשיחות בין התלמידים בימים ההם. גם המורים היו סובלים מתת-זונה: זכור לי מורה פולני חדש, "מכופתר" ואדיש תמיד, שקרא לפנינו פעם, בראשית השיעור, מתוך עיתון, ידיעה "משמחת": הומצאה אבקת-מזון שפפית קטנה ממנה שקולה כנגד חצי קילוגרם לחם (לחם ממש). אנחנו, הבקיאים בתנ"ך, הספרנו למורה את העניין ב"תכלית הפשטות": "האבקה הזאת ודאי דומה ל"מן" שירד במדבר, והאוכל הרגיש בו כל טעם שרצה (הטעם היסודי היה "כצפיחית בדבש")...

המורים, ברובם, היו נמנעים לדבר על נושא זה, אבל על רעבונם העידו התיאבון הנראה-לעין, כשאכלנו יחד את "ארוחת-הצהריים", ובת-צחוקם לקראת קערת מרק שנייה כ"תוספת". יוצא מן הכלל היה המורה העברי האהוב, הידיד של כולנו, מר מאלאצקי, שהדבקנו בו כינוי משונה "החרש", כשאתה מדבר אלי" (מפני מעשה שהיה: פעם כעס על תלמיד ונזף בו בפסוק הנזכר, "המצטיין" בחוסר היגיון). מר "החרש" היה גלוי-לב אתנו גם ביחסו ל"בעיית הבעיות" של הזמן ההוא – ובכך הגביר את קרבתנו אליו. הוא היה מרבה לספר בשבחה של פשטידה טעימה ממולאת בכל מיני דברים טובים, וגומר את ההלל על לחם לבן מרוח בחמאה, כשגבינה שוויצארית מציצה בגאווה מעל שפתו (לא מעל שפתו של המורה, אלא של הלחם הלבן). סיפורים אלה היו מעוררים צחוק ומשכיחים את המציאות המרה והכפונה, כשכולנו אורגים יחד חלום נהדר: חלום על לחם וחמאה... מר מאלאצקי היה אדם טוב ועליז. גם "שיחותיו על מזון" היו משוות לרעב מימדים של בדיחות-הדעת ונוסכות רוח טובה ללא כל עוקץ של מרירות או גסות של זלילה. מתוך מרבית דבריו האחרים קרנו שאיפות הומאניות נשגבות ותקווה לבואם של ימים טובים יותר. היינו חדורים שאיפות נשגבות – על בטן ריקה.

בין הפולנים גברה בזמן ההוא החתירה לאי-תלות, למדינה פולנית עצמאית, לשחרור; בין היהודים גברה הציונות – האמונה, שמגיעה תקופה חדשה. הדור הצעיר, ואף הילדים, הרגישו אז, שמוקפים הם באהבה מצד הקהל התורם עבורם כל אשר יש לו, החוסך מזון מפיו כדי להאכיל את הילד, כדי לתת לו השכלה טובה: בילד ראו את תקוות העולם החדש, שלא יסבול עוד מלחמות, רעב ועוני. אנחנו, בני הנוער, חונכנו לראות את עצמנו כאחראים לעתידו של העולם, שיתחיל אחרי המלחמה – באיחור זמן של חמש-עשרה או עשרים שנה – את "מאת השנים של הילד".

¹³ פרטים על תקופה זו מהווים חלק של סיפורי האוטוביוגרפיה בשם "שנות עוני ואושר" שנדפס כעבור שתיים-עשרה שנה בהמשכים בשבועון "עיתון קטן" (בשנים 1928-1929)

לעת-עתה הלכו מצב-התזונה ורמת-החיים הלוך והתדלדל. תלמידים רבים נעדרו מן הלימודים, כי קשה היה לצאת החוצה בימי קרה, בימי שלג או ביצות, כאשר הנעלים קרועות והבגדים מרופטים. התלמידים שנשארו בבתים הלא-מוסקים היו לרוב שכובים במיטות ועטופים בשמיכות ובכסותות. לולא קערת המרק, שהוגשה לתלמידים ולמורים בבית-הספר, היה מספר הנוכחים מתמעט עוד יותר. המחלות המידבקות התפשטו והפילו חללים. תלמידים רבים עזבו את וארשה יחד עם הוריהם ועברו לעיירות, ששם היו האוכל והפרנסה שכיחים יותר. בבית הספר היו מכנסים כמה כיתות לתוך חדר אחד, כדי לקמץ בפחם להסקה או כדי שמורה ימלא מקום של חבריו הנעדרים. תלמידים רבים היו לבושים באדרותיהם גם בשעת השיעורים. ברם, בחדרים הצפופים היה, לרוב, החום מספיק גם בלי הסקה, כי נתקיימו דבריו של אחד התלמידים: "האדם משול לתנור" – ובחדרים הצפופים היו הרבה "תנורים". דרגת הלימודים ירדה בצורה מבהילה, אך כיתתנו החזיקה מעמד. סבורני, שעל כך אנו חבים תודה למחנכנו המצויין. תלמידיו היו מתגברים על כל המכשולים ולא רצו לזוטר אפילו על יום של פגישה אתו – לשם לימוד ולשם שיחה. אז הכרתי את כוחו הנפלא של מורה טוב. בימים ההם, בשלה החלטתי: יהי מה – ואני אהיה למורה! קורצ'אק לא חדל להיות לי למופת, אבל עכשיו נוספה לי עוד דוגמה חיה של מחנך נבון ונאמן.

נחרתו בזיכרוני ימים אחדים קשים של סופת שלג, כשנדמה היה שהחורף המתאכזר דווקא בשנה קשה זו, מתכוון להשליך לארץ או להעיף באוויר את המעטים המעזים לעבור ברחוב. הסערה נשאה באוויר ניירות וגרגירי אבק, והפילה בקול נפץ שלטים מעל החנויות. אף אני, החרוץ והעקשן, נשארתי באותם ימים בבית והיצאתי לרחוב מבעד לכפור של הזגוגיות הקפואות. ברוב חמלה עקבתי אחרי האנשים הבודדים הפוסעים לאטם ונשענים על קירות הבתים, כאילו מבקשים אצלם מחסה מפני האויב-הקור המלקה באין רחמים. בין ההולכים היו גם ילדים לבושי סחבות; לא ידעתי מה הם עושים בחוץ בשעה קשה זו – ונפשי בכתה בקרבי.

לאחר ימי-הסערה הקשים זרחה שוב השמש, הקור ירד – ולבית-הספר באו כמעט כל התלמידים. מזג-האוויר הטוב נמשך ימים אחדים. ברם, פתאום – בשעת השיעור של מר מאלאצקי – נתמלאה הכיתה אפלה ופרצה סערה דומה לזו ששלטה בעיר לפני ימים ספורים. כולנו היינו נרגזים מאוד. נתעוררה בנו דאגה כיצד נשוב לבתינו, ומה שלומה של אמא העומדת ודאי בשעה זו בתור ליד חנות של מזון או של פחם... עינינו היו תלויות בחלון, צמודות לפתיתיה-השלג הכבדים הרוקדים ריקוד משונה באוויר לקול שריקתה של הרוח הזועפת. המורה מאלאצקי, שהבין לרוחונו, הפסיק את הקריאה בספר הלימוד, והחל מספר סיפור. אט-אט פנו אליו כל המבטאים, ובחדר הושלך הס:

"...בגרמניה חי לפני כשבעים שנה אדם טוב, שילדותו הייתה עצובה מאוד. הוא עסק בעבודות שונות, אבל לא מצא בהן סיפוק. האיש הזה אהב מאוד ילדים, ולבסוף החליט להקדיש להם את חייו. בחברת הילדים מצא אושר. שם האיש היה פרידריך פראבל. במשך שנתיים למד בשוויץ אצל הפדגוג הגדול יוהאן פסטאלוצי איך לחנך ילדים. כאשר היה בן חמישים אסף פראבל סביבו ילדים עניים וייסד עבורם בית-ספר. הוא זכר את תורתו של פסטאלוצי: 'לא הלימודים הם העיקר; חשוב לחנך את הילדים שיגדלו כאנשים גונים וטובים; צריך לפתח את כשרונותיהם, כדי שכל אחד יוכל למצוא עיסוק הקרוב לרוחו והאהוב עליו ביותר'.

"באחרית שנותיו טיפול פראבל בילדים בני הגיל הרך – ולכן נקראים היום גני-ילדים גם "בתי-ספר-פראבליים". הוא היה אומר: 'גדלו הילדים כצמחי הגן, שיד גננים מנוסים מטפלת בהם בהתאם לטבעם, אלא שבמוסד הזה מטפחים בצמחים האצילים ביותר – בבני-אדם'.

"...בימי של פראבל פרצה מלחמה בגרמניה. גדל שם מספר הילדים העניים, היתומים והנוודים מחוסרי-בית. פראבל כינס ילדים אלה לבית חרב למחצה, שהיו בו בקיעים רבים וחלונותיו היו שבורים. הילדים והמחנך תיקנו בעצמם את הבית. סכום הכסף שבידי פראבל היה קטן מאוד, ונאלץ להאכיל את ילדיו רק פעמיים ביום בפת

לחם ובקערת מרק, כדי שיספיק כספו לזמן ממושך יותר – אולי יעברו ימי המלחמה והרעב טרם יאזל כספו. הילדים והמחנך היו רעבים, אבל מלאים אמונה ותקווה. כל היום היו עסוקים בלימודים ובעבודות הבית: בישלו, ניקו ושמרו על הסדר. אם ילד חלה – לא היה המחנך זז ממיטתו.

“... והנה קרה מקרה, שבכפר הקרוב לבית הילדים פרצה בערה ומרבית הבתים עלו באש. ילדים רבים נותרו בלי קורתגג ולחם. המחנך סיפר לילדיו על האסון, שירד על שכניהם. קם חניך אחד ואמר: 'בבקשה להזמין את העניים שבין ילדי הכפר אל ביתנו – יגורו ויאכלו יחד אתנו.' אמר המחנך: 'איך נוכל לעשות את הדבר, והרי אין לנו כסף נוסף? האם תסכימו להתחלק עם הילדים בלחמכם המועט?' – 'נסכים, נסכים!' קראו הילדים בשמחה. באותו יום נוספו לבית הילדים חניכים חדשים...”

הקשבנו כולנו בנשימה עצורה. כשהמורה גמר את סיפורו, הבחנו – לתמיהתנו ושמחתנו הרבה – שבמשך הזמן עברה הסופה, יצאה השמש והחדר נתמלא אור. אז החלטתי לספר למורה ולחברים על אשר חשבתי בשעה שהאזנתי לסיפור: על קורצ'אק.

ביקשתי רשות, והחילותי את סיפורי. זו לי הפעם הראשונה שהזכרתי לפני המורה ולפני חבריי בכיתה את האיש, שעמד שנים רבות במרכז הרהורי. ביחסי אל קורצ'אק הייתה לי תמיד הרגשה של אהבה ראשונה, שנער מתבייש לגלות אותה באוזני הזולת. אף הפעם לא דיברתי על הקשר בין בנימישפחתנו וידידנו עם קורצ'אק, או על "הראנדאו" שהובטח לי עם וילצ'נסקה. בקיצור רב סיפרתי על קורצ'אק הסטודנט, שנשא עזרה ועידוד לשכונות העוני, שהתיידד עם בני העניים, שהיה רופא בבית חולים לילדים, ולבסוף החליט להקדיש את כל זמנו ל"בית היתומים" שברחוב קרוכמאלנה. סיפרתי גם על ספריו "ילד הטרקלין", "יוז'קייאשקי-פראנק" ו"מושקייאוסקי שרוֹלֶה"; על פרידתו מ"בית היתומים", כשנאלץ לצאת למלחמה. סיימתי בסיפור על שתי נשים אמיצות: על העלמה סטאָפּה, תלמידתו הגדולה של קורצ'אק, שהכניסה בימים הטרופים שלנו לתוך "בית היתומים" – אף שגם שם סובלים הילדים מחוסר מזון – עוד שלושים יתומים, ועל הילדה הנפלאה אַסְטוּשָׁה, החניכה של קורצ'אק וסטאָפּה, שהפסיקה את לימודיה בשווייץ השקטה והשבעה ומיהרה לחזור לווארשה ולעזור לילדים בקרוכמאלנה. האם גם קורצ'אק נחשב למחנך גדול כמו פֶּסְטָאָלּוּצִי וכמו פּרָאָבֶל...?

כל הילדים הקשיבו רב קשב. אחדים ביניהם כבר שמעו על קורצ'אק "אבי היתומים" ועל "הבית" שלו. גם מר מאַלְאָצְקִי האזין. כאשר גמרתי, אמר בחיבה יתרה:

– לא ידעתי, ירחמיאל, שאתה עוקב כל כך אחרי מעשיו וספריו של קורצ'אק. הוא באמץ אדם מופלא ואחד המחנכים הגדולים. אינני יודע אם הוא גדול כמו פֶּסְטָאָלּוּצִי או כמו פּרָאָבֶל. קורצ'אק הרי עודנו אדם צעיר, בן שלושים ושמונה, ולא הספיק עדיין לכתוב על דרכו המיוחדת בחינוך. בספריו "ילדי הרחוב" ו"ילדי הטרקלין" הוכיח קורצ'אק, שהוא מכיר ומבין את נפש הילד וכואב את כאבו של האדם הסובל. בספרים על הקייטנות של ילדים פולנים ויהודים הזכיר קצת את הבעיות של השלטון העצמי ובית דין של ילדים, אבל בכל אלה אין עדיין בירור של שיטה חינוכית שלמה. אולי עוד יגיע לכך. פֶּסְטָאָלּוּצִי היה בן חמישים וחמש כשכתב את ספרו החשוב ביותר "כיצד מלמדת גרטרוד את ילדיה", פּרָאָבֶל היה בן ארבעים וארבע כשהופיע ספרו "חינוך האדם". כאשר קורצ'אק חזר ממלחמתו הראשונה (מלחמת יפאן-רוסיה), הביא אתו את כתב היד של ספרו "ילד הטרקלין" והוא אז בן עשרים ושש. אולי יביא אתו אחרי המלחמה הזאת, כשיושב בשלום, ספר חדש חשוב שמצפים לו... לעתיד לא נהיר לנו מה מחפש קורצ'אק ומה מצא. – בסוף דבריי, יש לי, לצערי הגדול, בשורה לא טובה לירחמיאל ולכולנו: סיפר לי ידידי, המורה לעברית ב"בית היתומים", שהעלמה סטאָפּה וכל "הבית" שרויים באבל כבד, כי הבחורה הנפלאה אַסְטוּשָׁה נפטרה לפני ימים אחדים במחלת הטיפוס. לא היו מלים בפיו של ידידי לתאר את טובלבה של אַסְטוּשָׁה, שהייתה מביאה מדי יום-ביומו אוכל וחיוכים לבית החולים, שילדי "הבית" אושפזו שם במחלה מיִדְבֶקֶת זו...

עולמי חשך. עיניי זלגו דמעות.

אני מדוכא מאוד. עוד לא היו לי זמנים קשים וטרופים כאלה. הנני נזכר בספינתו של אבא שירדה למצולות, ונדמה לי שכולנו טובעים ונעלמים אטראט. הבית מתרוקן; עודני מתעצב על בוריס, על יעקב ומאניה, שעזבו אותנו – והנה גם אבא נסע. אף את האגניה אחותי אני רואה מעט מאוד, כי ביום היא עובדת, ובערב – אחרי העבודה – היא לומדת בקורסים לעברית. בבית נשארו רק אמא ואחי הקטן, יגאל, הלומד בכיתה השנייה של ביתספר עברי. מנחמים אותנו המכתבים, שהננו מקבלים מאת אבא: הוא מרוצה מאוד מעבודתו כמורה בפלונסק. אבא רכש לו שם ידידים רבים, ובכלזאת הנהו מרגיש בדידות רבה בלעדינו. איננו מחפש לעתעעתה דירה עבורנו בפלונסק, כי הוא מקווה שהמלחמה תיגמר בקרוב ונוכל לנסוע מווארשה ישר לכפר אוריה... וסיבה נוספת: אין בעיירה ביתספר תיכון מתאים עבורי.

אמא נעשתה רכה יותר וחמימה יותר. היא כואבת מאוד את כל אשר עבר לאחרונה על ביתנו. גם חדלה להתנגד לתכניותיו של אבא ולשאיותיו.

בשלהי שנת 1915 (ביום 23 בדצמבר) מלאו לי שלושעשרה שנה. נדמה היה לי, שאיש לא יזכור עוד את היום, שהמשפחה הייתה נוהגת בשנים הקודמות לחגוג בו. ולא כן: בתאריך היהודי מסרה לי אמי תיק של תפילין בלוויית מכתב מרגש, שאבא שלח אלי מפלונסק "לקראת יום הצטרפותי לעדת ישראל". הוא הודיע לי, שאיננו אומר את הברכה המסורתית "ברוך שפטרנו": אין הוא רואה כל צורך לנותר על אחריותו למעשיי גם בעתיד, כי רוחש הוא אגמון רב לדרך שאבחר לי... גם יתר בני המשפחה הכינו לי "הפתעה": ביום-הולדתי לפי הלוח הכללי (שאיננו זהה ליום הברמצווה) ערכו ארוחתערב נהדרת: תפודים קלויים בקליפותיהם ודג מלוח... האגניה הביאה לי מתנה מאת מר רפפורט: שקיק סוכריות וחפיסת שוקולדה. השוקולדה הייתה מבחילה מחמת מתיקותה המוגזמת והבלתיטבעית (אראץ, לכל הדעות), את סוכריות ליקקנו כדי להמתיק את הקפה המריר.

הזעזוע לשמע הידיעה על פטירתה הטראגית של אסטושה הציק לי זמן רב, אף-על-פי שלא פגשתי אותה מעולם והכרתיה רק מתוך סיפורה של מאניה ומדבריו של מאלאצקי. לא יכולתי להפיג את יגוני – עד שישבתי וכתבתי שירקינה על מותה, על צערי העמוק ועל אבלם הקשה של "הוריה" – קורצ'אק וסטאפה. השיר היה תמים ומליצי, בסגנון הקינה על שאול ויהונתן, שבספר שמואל ב'. זה היה שירי הראשון, ונשמעה בו גם דאגתי לחיי יאנוש קורצ'אק, המשתתף במלחמת-דמים... השיר אבד לי בקרב הימים ומלותיו אינן שמורות בזיכרוני, מאז התחלתי לכתוב שירים. הגבתי בהם על ארועים שגרמו לי התרגשות מיוחדת. את השירים כינסתי לתוך פנקס קטן, שלא הראיתי לאיש. היומן שלי היה בגדרסוד; פנקסהשירים – סודיסודות.

חשבתי הרבה על דרכו של קורצ'אק בחינוך ועל דברי מורי מאלאצקי. קראתי שנית וביתר הבנה, את ספריו – ורשמתי ביומני קטע על ביתהמשפט מתוך הספר "מושקים, יוסקים, שרולים":

"אדוני, הוא דוחף – זורה חול – לוקח את הפך – איננו נותן לשחק – מרביץ – מפריע! בבקשה, אדוני!"

במקום שיש מאה-וחמישים נערים מןההכרח שיהיו בכל יום שלושים מריבות וחמש התפתשויות; במקום שיש סכסוכים ותגרות, צריך להיות ביתמשפט: ביתהמשפט חייב לנהוג בצדק, לרכוש כבוד ואגמון. ואכן, ביתמשפט כזה היה לנו במיכאלובקה.

יש שלושה שופטים: הנערים בחרו אותם בהצבעה. מדי שבוע חזרו על ההצבעה, והתוצאות רשומות בטבלה:

זכו בקולות:

שם המועמד	בשבוע א'	בשבוע ב'	בשבוע ג'	בשבוע ד'
פרסמן	4	13	25	17

17	16	6	–	פלוצקי
15	21	13	10	פרידנסון
1	10	5	10	קפלן
11	–	–	10	מרגלית
–	–	11	6	גרזובסקי

רק בשבוע השלישי, כפי הנראה, בחרו הנערים בשופטים, שהיו מרוצים מהם, שהרי השאירו אותם גם בשבוע הרביעי.

ביתהמשפט מתקנס ביער או במרפסת. השופטים יושבים על כיסאות. ליד השולחן. הנאשמים והעדים יושבים על ספסל ארוך, והקהל עומד מאחורי הספסל. השמשים שומרים על הסדר. המפקח, שהוא הפרקליט, הקטיגור וגם הסניגור – רושם את הכל במחברת עבה שכריכתה שחורה. לאחר הבירור יוצאים השופטים להתייעצות, והפעמון מכריז על הודעת פסקהדין

פישפין זרק אבן באולשינה ופגע בגלו, אבל לא בכוח רב. ואףעלפיהן בכה אולשינה.

– האם זרקת אבן באולשינה?

– לא.

– הרי אנשים ראו שאולשינה מחזיק ברגל ובוכה.

– לא נכון, לא זרקתי, ואולשינה לא בכה.

מתחילה חקירת העדים. ביתהמשפט מזהיר שדבר־שקר ייענש בכל החומרה. נקבעו הזמן והמקום של העברה, מספר העדים ושמותיהם.

– זרקת אבן?

– לא.

חקירה שנייה ומפורטת של העדים מאשרת, שפישפין יידה באולשינה, ללא־סיבה, אצטרובולים ואבנים קטנות.

– האם זרקת באולשינה אצטרובולים?

– כן, אצטרובולים זרקתי.

– מפנימה?

– כי היו לי אצטרובולים רבים, ולא ידעתי מה לעשות בהם.

– מפנימה לא השלכת אותם לארץ?

– כי היה לי חבל (הקהל צוחק).

– האם בטוח אתה שלא היו אבנים בין האצטרובולים?

– אינני יודע.

ביתהמשפט התחשב בגילו הצעיר של פישפין ודן אותו לעשר דקות במעצר.

*

אחרי לילה ארוך ואפל בוקע סוף־סוף אורהבוקר; אחרי החורף בא האביב. אמנם לא היה כל שינוי לטובה במצב המלחמה והפּלכלכה, אבל הרוחות שקטו. האנשים הסתגלו במקצת לפגעי הזמן. בעיקר נשתנו פני הבריות למראה השמש הטובה והמיטיבה, שאפשרה לפשוט את רובדי הבגדים הכבדים והמרופטים, פתחה לרחבה את החלונות והכניסה לתוך הבתים גלים של אוויר צח וחמים.

אבא, שחזר לימי חג הפסח, נראה צעיר ורענן. הוא הביא מזוודה מלאה מזון. היו שם גם מצות ויין לפסח. סיפוריו על בתי־הספר שלו ועל ידידיו בפלונסק העידו על הסיפוק הרב, שהוא מוצא בעיסוקו החדש. אבא אמר, שאם לא יבוא השלום בחודשי הקיץ, הוא יישאר בפלונסק שנה נוספת ויעביר שמה את כל משפחתנו.

בימי החופש הגדול עליו להישאר בעיירה, כי התחייב לטפל בהכנות לקראת פתיחת כיתות חדשות והרחבת בית־הספר. בראשית שנת־הלימודים הבאה יתחיל לחפש דירה עבור המשפחה – ואין זו משימה קלה, כשכל העיירות מלאות פליטי־רעב מהערים הגדולות. ברם, ידידיו הבטיחו לעזור לו... אבא בילה אתנו כל שמונת ימי החג. טיילנו הרבה ורווינו עונג.

לאחר שאבא נסע, הצטרפתי לקבוצה של צופים דוברי עברית. "הקן" שלנו היה מתאסף באחד מבתי־הספר. האווירה הנעימה ששררה בקבוצתנו, והשיחות המעניינות השכיחו את התלאות שבחוץ. אני חזרתי לחלומותיי על עלייה לארץ־ישראל – על אטלאנטידה איהפלאים, שאַת אווירתה המחלימה נשמת בימי ילדותי הנהדרים בבית־ספרו של ש"ל גורדון.

בשנת 1916, "הקן" שלנו התכונן לקראת הטיול הגדול, שיחול בל"ג בעומר. זו הפעם הראשונה שנערכה הפגנה יהודית גדולה כזאת בווארשה.

סוף־סוף הגיע היום המקווה. בטיול השתתפו אלפי תלמידים ונוער ציוני עובד, שהשכימו לקום ונהרו מכל חלקי העיר אל היערות והשדות שבסביבות ווארשה. כל הרחובות "היהודים" עָטו חגיגות וציפו לקראת שובו של הנוער עם שקיעת החמה.

הטיול נסתיים לפנות ערב בתהלוכה מרשימה על פני רחובות העיר. הנציגים של בתי־הספר והאגודות נשאו דגלים ציוניים. רבבות אנשים וטף יצאו לחוצות וקיבלו במחאות כפיים ובקריאות "הידד" את פניהם של הבנים והבנות החוזרים אל העיר מקושטים בענפ־ירק, עליזים ומתרוננים. גם מן הגזוזטראות והחלונות נשקפו אנשים רבים, נפנו בידיהם והורידו עלינו פרחים וסוכריות. הפגנה לאומית ענקית זו נחרתה בזיכרונם של יהודי וארשה לשנים רבות (רשיונם של הגרמנים לעריכת התהלוכה הציונית נתפַרש כחלק ממאבקם ומתחרותם ב"ציונות" של יריבותיהם צרפת ואנגליה, שהביאו בקרב הימים את הצהרת בלפור...).

קבוצתי, שיצאה מהעיר עם עלות השחר, הבעירה בשדה מדורה, בילתה את היום בשירה ובריקודים, וגם בישלה ארוחה – תערובת של מיני מזונות, שהביא כל אחד מאתנו – סעודה טעימה ממנה לא באה אל פי מעולם.

בראש התהלוכה רָכב על אופניים איש צעיר, אחד "ממצביאי" אגודת הצופים.

פייל האמבורג (כעת שמו הדס, גר בתל־אביב). הוא שמנע כמה תקלות ופגיעות מצד פרחחים פולניים, שהתכוונו, כנראה, לחזור על התעלולים המבישים בהפגנה היהודית הגדולה לפני שנה (הלוויית "ל פרץ). הפעם לימדו אותם היהודים הצעירים וזקופיה־ראש לקח מכאיב; בייחדו סיפרו אז על ברנש פולני שעוררין, שזָמם לפרוץ עם כרכרתו לתוך המצעד. פייל הזהיר בו ללא־הועיל – ואז הקיפוהו הסדרנים, עצרו בסוסים ועמדו להשליך את הפורע מתוך כרכרתו, אך הלז הצליח להתמלט בעור שיניו. בין מפקדי התהלוכה זכורים לי גם מנהיגי הציונים בווארשה [זליג ויצמן](#) ו**ליון אפשטיין**.

בין השירים (לרוב בעברית), ששרנו בחוצות וארשה, "התקרו" במיוחד שני שירים קרובים לרוח, כי את השיר העברי כתב מורי ש"ל גורדון, ואת השני – יאנוש קורצ'אק. והנה השיר של ש"ל (בנוסח הימים ההם):

היערה, היערה בקשת וחיץ!

לשדות, לגנים – שם פרח ועץ,
שם עשב ואורה ושמחה אין קץ.
היום ל"ג בעומר, היום ל"ג בעומר!

ליער נרוצה, שם נרקוד, נעוף.
נשיר עם ציפור ונצפץ: צוף, צוף, צוף!
נשחק, נצפץ, ונזמזם עם הזבוב.
היום ל"ג בעומר, היום ל"ג בעומר.

וכאן חלק מהזמר הפולני, שיחסו ליאנוש קורצ'אק:

הננו הולכים לרחוץ הנקרה –
אחת, שתיים, שלוש.
נחזור בשמחה ובטקרה –
אחת, שתיים, שלוש.

קורצ'אק לא השתתף אישית בתהלוכת ל"ג בעומר הראשונה. הוא היה באותו זמן מגויס כרופא בצבא הרוסי.

*

בשנים הבאות, בין שתי מלחמות העולם, היה קורצ'אק משתתף יחד עם ילדיו במרבית חגיגות ל"ג בעומר. על כך כותב גם [משה זרטל](#) (מייטק זילברטל) בספרו "במחיצתו של קורצ'אק":

"... הילדים היתומים היו צועדים על פני רחובות המטרופולין בקומה זקופה, פניהם שזופים, ופרחיהשדה מרענן את בגדם האפור... מני אז ראינוהו שנה־שנה בתוך קהל המשתתפים בטיול... דמותו במגבעת שחורה רחבת שוליים, במשקפיים ובסיגריה שאינה משה מפיו – דמות של אינטליגנט פולני מובהק מראשית המאה – נהפכה להופעה שלקבע בחגיגות ל"ג בעומר שלנו... כאן שאב בפעם הראשונה מן האווירה החלוצית, הארץ־ישראלית, שמע שירים עבריים לרוב, פגש שליחים מארץ־ישראל וראה פרקים מן ההווי של תנועת הנוער".

*

תהלוכת ל"ג בעומר הראשונה נשמרה עמוק בזיכרונו של הנוער היהודי בפולין. בשנת 1941 – בדיוק עשרים וחמש שנה לאחר ההפגנה הלאומית ההיסטורית ההיא – בימיי הגיטו האפלים ביותר, התקיים בווארשה מפקד חגיגי של באי-כוח הגדודים של "השומר הצעיר" (שהיוו בשנת 1916 "אגודת הצופים היהודים", יוזמי המפגן). להלן מובאים קטעים¹⁴ מתוך "הוראת־היום" של ההגנה:

"אל כל חברי הקן בווארשה, גיטו – חזק!

הפעם לא תתלקח המדורה השומרית. לא נצא הפעם לחוג את חגנו היקר בחיק הטבע. לא נקיים מחנה צופי, לא נטה אוהל ולא נפגין כוחנו קבל עם ועדה.

בגיטו צר, באפלת "השכונה היהודית", בימי גסיסה ואבדון, טמיעה וכישלון לבני עמנו, חל חג הנוער והמרד – ל"ג בעומר. סגורים בתוך החומה, מנותקים מן השדה רחבי־הידיים, מובדלים מהעולם הרחב על־ידי גדר תיל, חומות לבנים, משמרות פראיאדם – נידונים להרס, רעב ומוות..."

¹⁴ לפי מאמרו של משה זרטל "ראשיתו של דרך" (הדים מס' 106, 1977)

ומסתיימת הוראת־יום זו, שנשתמרה בארכיון מאולתר, בחבית [הגזנק של ד"ר רינגלבלום](#), כשיד הזמן השחיתה בה חלקי משפטים, במילים אלו:

"בשנת העשרים ושמונה לקיום התנועה נפל בגורלנו להמשיך במפעל השומרי, בתקופה של אביב־עמים הממשמש ובא. מתפקידה של התנועה לקרוא את הנוער העברי להתנער מכבלי היאוש וה**ניהיליזם** ולהתכונן לקראת הרגעים ההיסטוריים האלה... בל"ג בעומר תש"א עלינו להשמיע מחדש באוזני הנוער את שיר המרד:

בלילה, קר, בליל אָדָר

הקשיבה איך האביב שר...

9. בעירו של בןגוריון

הקייץ – ימי החופשה מהלימודים בשנת 1916 – היה מלא ידיעות סותרות. בחזיתות באירופה המערבית החלה שוקעת גדולתן של גרמניה ואוסטריה. הגרמנים לא היססו להשתמש בגאזים מרעילים; זו הפעם הראשונה שהוכנסו לשדה־הקרב מטוסים, מפציצים וטאנקים. הלך וגבר הסיוע של ארצות־הברית לרוסיה – ובעיקר לצרפת ולאנגליה – במזון ובתחמושת, אך רשמית עדיין לא השתתפה במלחמה. התגובה הזועמת של הגרמנים (הטבעת ספינות אמריקניות עלידי צוללות גרמניות) נשאה בחובה אפשרות של אָתגר מלחמתי עם האומה העצומה והעשירה שמעבר לים. תורכיה, מאז ומעולם יריבתה של רוסיה, עדיין החזיקה בפלשתינה ורדפה עד חורמה את יהודי היישוב החדש, שרובם היו יוצאי רוסיה. בייחוד גדלו זעמם ואַכזריותם של התורכים לאחר שנתפסה במושבה רחובות קבוצה של ציונים צעירים, שִנְחַשְדָה בריגול לטובת אנגליה. יהודים רבים עזבו את הארץ, אולם משפחת ידידנו רבינוביץ נשארה ברחובות. פרטים על אורח חייהם בימי המלחמה לא ידענו, כי הגלויות האחדות שהגיעו אלינו בדרכים עקלקלות, לא הכילו דברים משמעותיים. מְרַכְזָה של ההסתדרות הציונית, שהיה בגרמניה עד פרוץ המלחמה, עבר לארץ נייטראלית, ובקרב הימים – לצרפת ולאנגליה. בארצות אלה פעלו **חיים ויצמן** ו**נחום סוקולוב**, רכשו שם ידידים רבים ותמיכה לרעיון של הקמת "בית לאומי" בשביל עם ישראל – לאחר ניצחונה המצופה של אנגליה.

אבא בא פעמים אחדות במשך הקייץ לבקר אותנו, אבל שהה בווארשה רק ימים ספורים, כי תקופת החופשה הוקדשה בפלונסק להכנת שנת־הלימודים הבאה, ועליו הוטל לטפל בכך. גם אני הייתי עסוק: היו לי כמה שיעורים פרטיים. אהבתי את ההוראה, את התלמידים ואת התשלום עבור עבודתי. קן הצופים הטיל עלי ללמד עברית בהתנדבות בקבוצות אחדות של צופים. שמחתי על ההישגים הטובים של תלמידיי, וראיתי בכך את הצעדים הראשונים לקראת הייעוד שבחרתי לי. לאחר חודש הִחֵלו קבוצותיי משוחחות עברית. מצאתי לי "שיטה": לא לימדתי לכתוב (לא היה כדאי להקדיש לכך את הזמן המוגבל של חופשת הקייץ); מכיוון שהילדים ידעו יידיש, סידרתי רשימה של המלים העבריות המרובות המצויות בתוך היידיש והשתמשתי בהן לצורך שיחות ומשחקים. המלים נקלטו על־נְקֵלָה. גם תלמידיי בשיעורים הפרטיים, שִנְכִשְלו במקצועות שונים והיו מחויבים להתכונן לבחינה בשלהי ימי־החופש, עשו חֵיל והתקשרו אליי בְרַחֲשֵי תודה ואהבה. הבינותי, שהשאֵלָה העיקרית איננה מה להורות, אלא איך להורות. בשיעורים אלה למדתי באורח מעשי כמה הלכות פדאגוגיות חשובות. כל שיעור הייתי מתכנן מראש ומשלב בו – ככל האפשר – סיפורים, אגדות, משלים ובדיחות. נוכחתי, שאסור למורה לשעמם או להשתעמם. הייתי נוהג לגוון את "השעה", שהיא חֵלְקֵת־זמן ממושכת, בפעולות שונות שאורכן איננו עולה על חמש־עשרה או עשרים דקות. היבחנתי, שבמרבית המקרים לא נכשל הילד "המפגר" בלבד – בלטו גם כשלונותיהם של המורים.

בנוסף על "העיסוקים" האחרים מצאתי זמן לקריאת ספרים בעברית ובפולנית, וגם למשימה מיוחדת: אגודת "חובבי שפת עבר" הכריזה בימים ההם על תחרות ספרותית לבני־נוער, ואני החלטתי להשתתף בה. מכיוון שהטרידוני בימי החופשה בעיות של הוראת ילדים קשי־הסתגלות בבית־הספר – הקדשתי להם את חיבורי, נושאי החיבור וצורת הכתיבה – כתיבת מורה־נערטירון – היו, ללא־ספק, יומרנים, והרי בכך משתקף הקסם המיוחד הנסוך על כל סופר מתחיל, שהוא חובק זרועות עולם, מְרַקֵע שחקים וְבָז לפרטים "זעירי־ערך", כמו: ניסיון, ידיעות מעמיקות וכו'. על כל הִסְרוֹנוֹת כיסו האהבה, ההתלהבות והאמונה התמימה בְחִשְׁבֵיבוֹת מעשיי ובהצלחתם.

לחיבורי קראתי "סיפורי ילדים נחשלים". הטעם הטוב הכתיב לי, שלא להרבות בעצות ולא להגזים בערכן של "השיטות" שלי, כדאם לספר על התלמידים (או מפי התלמידים) ולתאר את סבלם. כתבתי, לפיכך, מבוא של שורות ספורות בלבד, שבהן תיארתי את חוויותיי בהוראת ילדים "חלשים" – ויתר המקום הקציתי לשיחם. הסיפורים היו "שאוּבִים" מן החיים ושיקפו את היחסים בין הורים ומורים "בעייתיים" לבין ילדים נבוכים. הסיפורים היו נוגים, אך לא משוללים גם נימות מִבְּדָחוֹת.

החלטתי להתייעץ במורה מאֲלָאֲצִקִי אם ראוי חיבורי להישלח לתחרות.

אמנם, ימי החופש קרבו לסופם, אבל לא יכולתי להמתין עד התחלת הלימודים, כי תאריך משלוח החיבור עתיד היה לפוג באחד בספטמבר. סרתי לביתהספר כדי לבקש מהשָׁרָת את המען של בית מר מאֲלָאֲצִקִי. והנה, כשבאתי לביתהספר, יעץ לי השרת, ר' עזריאל, לחכות למר מאֲלָאֲצִקִי, כי בשעה זו מתקיימת ישיבה של המורים לקראת שנת־הלימודים הממשמשת ובאה. בעוד זמן־מה תסתיים הישיבה, ואז אוכל לדבר אליו אישית. אין ר' עזריאל רשאי לגלות, על דעת עצמו, את מעניהם של המורים.

ישבתי באולם הגובל בלשכת־המורים – והמתנתי. סוף־סוף נפתחה הדלת, והמורים החלו יוצאים. ביניהם ראיתי מורים חדשים. והנה הופיע גם מר מאֲלָאֲצִקִי. ניגשתי אליו, בירכתיו – ושאלתי לעצתו. מר מאֲלָאֲצִקִי שמח מאוד על הפגישה, פתח דלת של אחת הכיתות הריקות, נכנס והזמין גם אותי להיכנס. הוא ידע על התחרות. כשביקשתי לקרוא את חיבורי, נתחייך ואמר לי: "שפיר, אקרא, אבל אתה תחזיק בטובתך את העיפורון שלי". לא ירדתי לסוף דעתו, והוא הסביר לי: "הרגל הוא אצלי, כשאני קורא חיבור של תלמיד, הריני נוהג להכניס בו תיקונים. תנאי מפורש בכל תחרות, שהחיבור המוגש צריך להיות פרי עטו הבלעדי של המשתתף. אקרא, אבל אסור לי לשנות בו משהו".

כאשר מר מאֲלָאֲצִקִי גמר לקרוא, אמר: "אינני יודע אם יצינו את חיבורך לשבת. אילו הייתי אנוכי השופט – ודאי שהייתי עושה ככה. הדבר תלוי, כמובן, גם בתוכנם של החיבורים האחרים וברמתם... בשעת הקריאה נזכרתי בשיחה שהייתה לנו בביתהספר על קורצ'אק. כבר אז תהיתי עד כמה הוא מוכר לך ואתה מושפע ממנו. והנה הסיפורים שלך – בתוכנם, בסגנונם, בציוריותם ואף בהומור הנסוך עליהם – מזכירים את השפעתו. אין כאן, חס וחלילה, גניבה ספרותית, "פלאַגיאט" בלע"ז. אני מכיר יפה את כל חיבוריך שכתבת בכיתה; והריני מכיר גם מה שקורצ'אק כתב עד היום – חיבורך הוא כולו שלך, אבל יש בו הבנה ואהבה לזולת, כמו בכתבי קורצ'אק. אולי לא חשבת על כך בשעת הכתיבה, אבל אני לא יכולתי בשעת הקריאה להשתחרר מהמחשבה הזאת... שלח את חיבורך לתחרות בלי כל תיקון".

גיליתי לו את האפשרות, שאֲצִטְרֵךְ לעזוב את בית־הספר באמצע שנת־הלימודים ולנסוע אל אבא, לפלונסק. מצערתי אותי מאוד העובדה, שאין שם בית־ספר מתאים עבורי. הנני מתכוון ללמוד בעצמי (אולי בעזרת אבי; הוא אמנם אוטודידאט, אבל בעל ידיעות מרובות ורברגוניות). אֲתַכּוֹנֵן במשך שנתיים או שלוש לבחינות־בגרות אֲקֶסְטְרִנִּיות. מר מאֲלָאֲצִקִי חיזק את ביטחוני העצמי. הוא יעץ, שאודיע לו על תאריך צאתי, והוא – יחד עם מורי המקצועות האחרים – יכין עבורי העתקים של תכניות־הלימודים וגם רשימה של ספרי־לימוד וקריאה. ביקשתי לשמור, לעת־עתה, בסוד את דבר השתתפותי בתחרות וגם את דבר נסיעתי לפלונסק. אינני יודע למה הדגשתי את הסודיות. לא רציתי, כנראה, לעורר שיחות וניחושים בין חבריי.

יצאנו יחד מביתהספר. ליוויתי את מר מאֲלָאֲצִקִי עד שער ביתו. הוא הושיט לי את ידו, טָפַח על כתפיי – היינו לידידים.

את חג הסוכות בילה אבא אתנו בווארשה. בחול־המועד "פֶּדָה" את הרהיטים מדירתנו ברחוב גאָנְשֶה, שהיו מאוחסנים יותר משנתיים. את מרביתם מכר יחד עם השטיחים, התמונות ו"דברי מותרות" אחרים. לאחר ניכוי הַתְּשׁוּלָם עבור המחסן נשאר לאבי עוד סכום לאִמְבוּטֵל שיעזור לנו להסתדר בפלונסק בתוך הדירה הקטנה, שהשיג בקושי רב. בעוד שבועות אחדים תפונה הדירה, ולאחר שיפוצים קלים תהיה מוכנה לבואנו. עבר זמן לאִרְבֵּ ונתקבלה ידיעה מאת אבא, שבערב חנוכה (שוב יהיה חורף קר) תגיע אלינו מפלונסק עגלת־קרונ המוגנת מפני הקור בכיסוי של בד עבה. עלינו לארוז את כל הכלים ואת שארית הרהיטים ולהתכוון לנסיעה. נשהה בדרך

יממה. אמנם, יש גם "רכבת צרה" הממהרת לנסוע, אבל קשה להוביל בה מטען רב. נצא בשעות הערב המוקדמות, העגלה תיעצר בדרך בכמה עיירות, כדי שנוכל "למתוח את הרגליים" ולסעוד את הלב.

בינתיים המשכתי לבקר בבית-הספר. מר מאלאצקי גילה את סודי, וכיתתי החלה להכין עבורי "הפתעת פרידה". בעיצום ההכנות לנסיעה קיבלתי מכתב מאגודת "חובבי שפת עבר" ובו הודעה, שעשרה חיבורים – מבין הרבים שהוגשו לתחרות – נבחרו להישמע בפומבי מפי מחבריהם במסיבה חגיגית שתתקיים בלילה הראשון של חנוכה. הריני מוזמן לבוא ולקרוא את חיבורי. בסיומה של המסיבה יכריזו השופטים על שלושת המחברים, שזכו בפרסים.

קראתי את המכתב לפני אמי. היא שמחה מאוד, אבל הסבירה לי שאין כל אפשרות לדחות את מועד צאתנו, שיחול בערב מתן הפרס: העגלה לפלונסק כבר שכורה; מרבית חפצינו כבר ארוזים; נקבע כבר זמן המסירה של דירתנו בווארשה לבעלים החדשים – ואין לשנות. למחרת הייתה לי התייעצות עם מר מאלאצקי. הוא הרגיע אותי וקיבל על עצמו לבוא בדברים עם חברי הועד של "חובבי שפת עבר" ולבקש, שאחד מהם או תלמיד מבית ספרנו, יקרא את חיבורי במקומי, ואם אזכה בפרס – מר מאלאצקי יעביר אותו אלי, לפלונסק. הוא גם ביקש אותי להכין העתק נוסף מחיבורי – כמתנה בשבילו.

יום לפני צאתי את וארשה הכינו לי מר מאלאצקי וחבריי בכיתה "ארוחת צהריים חגיגית" (נוסף על צלחת המרק הקבועה הוגשו הפעם גם עוגות, חלב וממתקים). אחד מחבריי הקרובים לי ביותר, יהודה, קרא את חיבורי "סיפורי ילדים נחשלים" (מתוך ההעתק של מר מאלאצקי), והוגש לי שי: ספר שירים של ביאליק. מר מאלאצקי והמנהל הכינו עבורי את תכניות-הלימודים לכל המקצועות בבית-ספר תיכון ורשימת הספרים הדרושים, כפי שהובטח לי. קשה הייתה עלי הפרידה: הרגשתי, שנפתח לפניי עידן חדש וקשה. הבטתי סביבי מתוך ערפילים של עיניים דומעות.

למחרת נסענו. התיישבנו בתוך עגלת-קרונ ארוכה, שחישוקיה הקמורים והמכוסים ב בד חום ועבה שיוו לה דמות של עגלות "חלוצים אמריקנים", שראיתי בכמה סרטים על "המערב הפרוע", לרוחב העגלה המאופלת היו מוכנים ארבעה ספסלים מקבילים מרופדים בפסי ארג אפור ורך שהיו מיועדים לישיבה ולשכיבה נוחה עבור אמי, אחותי האניה, אחי יגאל ועבורי. אמא ערכה לנו את היצועים. אני הייתי עייף מאוד מעבודת האריזה, מרוב התרגשות ומ"הסעודה" בביתן של דודתי לאה והסבתא, שנמשכה אמש עד השעות הקטנות של הלילה. בסעודה המשפחתית השתתפו גם דודתי חנה, ובנה הבכור אהרון, שהיה "מאוהב" באחותי.

בחוץ ירד שלג. סופה נישאה באוויר. הייתי מכוסה בשמיכה עבה. העגלה התנוודדה, התערסלה, שקעתי בהזיות נעימות – ונרדמתי. כשהתעוררתי למחרת והסתתי קצת הצידה את אחת היריעות הסוככות על העגלה, קיבל את פניי בוקר חורפי יפה ולבן. את מצבר-רוחי העכיר מראה הולכיה-רגל, שנדדו על-פני הכבישים. רובם היו לבושים סחבות או בגדים קלים ומרופטים ועל שכמם צרורות דלים. בין הנודדים היו גם נערים צעירים וילדים. אחדים מהם ניגשו אל עגלתנו וביקשו להסיע אותם כברת ארץ. העגלון התנגד לכך בקשיחות. הוא הסביר לנו, שהפליטים הקטנים מתפרנסים ברובם מגניבות ומגזל, והוא קנה לו ניסיון מר בנסיעותיו המרובות. העגלון הסכים סוף-סוף שנעצור רגע וניתן לילדים המסכנים קצת מזון וכמה מטבעות, אבל הוא החזיק אותם כל הזמן במטווחי שוט. בצהרי היום עצרנו ליד פונדק. שתינו תה ואכלנו מן המזון שהבאנו אתנו.

עם רדת הערב הגענו לפלונסק. על אדני חלונות רבים האירו שלושה נרות חנוכה צבעוניים: השמש והנר הראשון והשני. העגלה נעצרה בכיכר השוק, במרכז העיירה. שם חיכה לנו אבא, כשפניו קורנות משמחה. הבטתי סביבי, והנה הכיכר מוארת בפנסים בודדים, שוקקת אנשים.

כל אלה באו לקבל את פניך – לחש לי אבא בחיבה.

לא הבינותי את דבריו של אבי. חשבת, שהוא חומד לצון, ואז הסביר לי:

בעיתונים היהודיים, המגיעים הנה מווארשה ברכבת בשעות הצהריים, נדפסה ידיעה, שהבחור ירחמיאל וינגרטן זכה בפרס השני בתחרות חיבורים שערכה "אגודת חובבי שפת עבר". תשעה סופרים צעירים קראו את חיבוריהם

לפני הקהל, ואת החיבור העשירי קרא המורה מאלאצקי, כי תלמידו, המחבר (חתן הפרס השני), עזב באותו יום את וארשה ועבר לגור בפלונסק, שם משמש אביו כמורה...

מכיוון שרוב יהודי העיירה קראו את הידיעה בעיתון, ואבא היה מקובל על הבריות בפלונסק, החליטו לברך אותו על "הנחת" שזכה לראות בבנו. ולכשנודע להם שעליי להגיע לפנות ערב לפלונסק – באו רבים אל כיכר השוק, שהיא תחנת העגלות, כדי לקבל את פניי. כמה מהם ניגשו אלי והושיטו לי יד לשלום.

אחדים הזכירו לאבא:

זכור את הבטחתך, שבנך יבוא הערב לנשף. אנו מתחילים בעוד שעתיים בשמונה וחצי. האם יבוא?

אבא הסביר לי שבאולם של ההסתדרות הציונית יתקיים הערב נשף-חנוכה. אני מוזמן לבוא – לאחר שאנוח קצת – ולקרוא את חיבורי. הסכמתי.

האולם היה מלא אנשים. על אדן החלון פרסמה מנורה את הנס של חנוכה. אני ישבתי ליד השולחן הראשי, יחד עם אבא ועם חשובי העדה. אבא הציג אותי לפני היושבראש: "הנה מר אביגדור גרין, ידיד טוב שלי, בנו, דוד ברגורין, הוא מהציונים הראשונים בפלונסק, שיצא לארץ-ישראל עוד לפני עשר שנים. עכשיו הוא נמצא בארצות הברית ומגייס שם צבא יהודי למלחמה בתורכים".

מר גרין פתח את האספה ובירך אותי עם בואי להתיישב בפלונסק. הוא שיבח את אבי על שעזר להקים בעיירה בית-ספר עברי מצוין ולהפיח רוח חיים בהסתדרות הציונית. מר גרין סיפר גם על "התחרות הספרותית", והוסיף: "הרי אתם יודעים לא רק את האורח שלנו ירחמיאל בן ר' זאב, שזכה בפרס השני, אלא גם את האב של הזוכה בפרס הראשון, והוא: אלחנן בן ר' הילל צייטלין, שאת מאמריו בידיש רבים מאתנו אוהבים לקרוא בכל ערב שבת".

האספה התנהלה בידיש, אבל אבא הסביר לי בלחש, שכמעט כל הקהל מבין גם עברית... מר גרין סיים את דבריו בניגון מסורתי של עלייה לתורה: "יעמוד הבחור ירחמיאל בן ר' זאב!" – קמתי לקרוא, והקהל הבחין שקומתי נמוכה ואין רואים אותי בשורות האחרונות. מישהו יעץ: "העמידו אותו על השולחן, ואז יראו אותו גם היושבים בקצה האולם". – וכך עשו.

אמנם, לנושא חיבורי לא היה כל קשר לחנוכה, אך הקהל מחא בהתלהבות כפיים לאחר כל סיפור וסיפור. כשסיימתי, נתבקש אבא להגיד מילים אחדות. דבריו והתרגשותו עודם זכורים לי:

"היה זמן שכבודו של 'מלמד' היה ירוד מאוד בעיני הקהל היהודי ושימש שם-נרדף ל'לא-יוצלח'. אני שמח לשמוע על אוות-נפשו של בני: הוא רוצה להיות מורה ולשוות לתפקיד זה פנים אחרות, חדשות. חושבני, שירש חולשה זו ממני, כי שנים רבות הייתה נפשי אורגת במסתרים להיות מורה, אבל הייתי לסוחר. וכשהשמים בירכוני בפרנסה ובעושר – שכחתי את המאוויים של ימי הנוער. ברם, יותר משירש ירחמיאל ממני, השפיע עליו ניצוץ שהצית בו אדם אחר. את האדם ההוא ראיתי אנוכי רק פעם בחיי, ובני פגש בו בביתי כשהיה תינוק. כבן עשר היה בני, כאשר התחיל לקרוא את הספרים, שכתב אותו איש. בני קורא, וחוזר וקורא את ספריו. אמנם, האיש ממוצא יהודי, אבל איננו ציוני ואיננו מבין עברית או יידיש – הוא אוניברסאלי, קוסמופוליטי, אוהב כל אדם. בייחוד אוהבים עליו ילדים, כל הילדים שבעולם. בשנים האחרונות שלפני המלחמה היה לאביהם של יתומים יהודים רבים, והקים להם "בית יתומים" מפואר בווארשה, שהפך ל'רפובליקה' של ילדים. לצערנו הוא מגויס כעת כרופא בצבא הרוסי. הוא פדגוג, סופר ורופא – ומצטיין בכל אשר הוא עושה. שמו: יאנוש קורצ'אק. כאשר בני קרא הערב את עשר 'המיניאטורות', ובכולן נשמעה תלונה על הסבל, חוסר-ההבנה והעוול הנגרמים לילדים רבים – היכרתי את השפעת קורצ'אק, שהחדיר בו את הרוח הזאת, רוח האהבה לילדים... לפני שנה, כאשר הגיע לגיל בר-מצווה, לא יכולתי, מפאת נסיבות הזמן והמקום, להביאו לבית-הכנסת ולברך 'ברוך שפטרני' – אשמיע, לפיכך, עכשיו לכבודו ולשמחתי ברכה אחרת, הנאמרת בשעת הדלקת הנר הראשון של חנוכה: 'ברוך... שהחיינו

וקיימנו והגיענו לזמן הזה! יהי רצון ויאירו עיני כל ילדינו בתורה, כשם שמאירים הנרות הללו. אמך".
אחר כך הושמעו הרצאה מענייני דיומא, דקלומים, הקראה מבדחת מתוך כתבי שלום-עליכם ושירי חנוכה.
התרגשותי הגדולה פגה אט-אט. השתלטה עליי עייפותי מטורח הנסיעה הארוכה. בקושי התגברתי על השינה,
שהתאמצה לעצום את עיניי.

חזרנו הביתה. בחוץ נשבה רוח וירד שלג. אבא לא התחשב בכך, הוא היה במצב-רוח מרומם ושוחח אתי מרבית
הדרך:

הבט, בני, כמה קטן העולם. על דוד בן-גוריון, בנו של מר אביגדור גרין, ידעתי גם לפני בואי לפלונסק. עוד בהיותי
בווארשה הכרתי מורה עברי, [שלמה צמח](#) שמו, שלימד בבתי-הספר העבריים לילדי חילה-מילואים. גם הוא יליד
פלונסק, ועלה לארץ-ישראל שנתיים לפני דוד, בשנת 1904. שניהם, דוד ושלמה, נולדו בשנת 1886, והיו – לפני
עלייתם – חברים [באגודת "עזרא"](#) בפלונסק. מר צמח בא לפולין לבקר את בני-משפחתו, וקפצה עליו המלחמה...
האם זכור לך, בני, המכתב שהגיע אליי לפני המלחמה מהקרן-הקיימת בדבר הפועלים העובדים שנחלתנו בכפר
אוריה?

כן, אבא, הנני זוכר שקראת את המכתב באוזני מר רבינוביץ. דיברתם אז הרבה על "בועזים", על "עבודה עברית",
על "סכנה ערבית"... אתה לא טרחת אז להסביר לי בדיוק את העניינים המסובכים האלה.

נכון. זה קרה לפני כארבע שנים. עוד קטן היית מלהכניס את ראשך בבעיות כאלה. בגרת במהירות רבה, בני,
ואני שמח על כך.

מה היה תוכן המכתב?

זאת הייתה הידיעה הישירה האחרונה מכפר-אוריה. ברם, מר צמח סיפר לי פרטים על הפועלים שהתיישבו שם,
כדי שהשכנים הערבים לא יתפסו את האדמה ולא יוכלו לטעון, לאחר חמש שנים, שיש להם "חזקה", כלומר:
זכות בעלים. והנה תיאורו של מר צמח: "בין הפועלים היושבים בכפר-אוריה מצויים עסקנים ציוניים אנשי-שם,
חבריו של דוד בן-גוריון, כגון: [יצחק טבנקין](#), איש בוברויסק (רוסיה), שגר זמן-מה בווארשה והיה גם כאן מנהיג
הפועלים היהודים; והשני, שאני מחשיב אותו ביותר, הוא: [אהרון דוד גורדון](#)". ואבא מוסיף: "בן 48 שנה היה
א"ד גורדון, כמעט בן-גילי, כשבא לארץ-ישראל. הוא משמש מופת לפועלים באהבתו את הארץ ואת עבודת
האדמה. א"ד גורדון הוא אדם מסורתי, דתי, ויש אומרים שהוא יוצר כעין דת חדשה: **דת העבודה**. אין חשש
שדתו החדשה תכשיל, חלילה, את דתנו העתיקה. היא עשויה לחזק אותה, כי על העבודה עומד העולם. מר צמח
מצפה לחזור לארץ-ישראל מיד לאחר שתיגמר המלחמה. גם אנחנו, בני, נעשה כך, בעזרת השם.

האם בן-גוריון עצמו היה חבר בקבוצת הפועלים שבכפר-אוריה?

אולי היה. אינני יודע. כאשר פרצה המלחמה הגלו אותו התורכים לארץ מצרים. משם עבר לארצות-הברית
ולקנדה. הוא מארגן עכשיו [גדוד עברי](#) שיילחם שכם אחד עם הבריטים – עד שיגרשו את התורכים מהארץ...
צבא יהודי והכרה בריטית בזכות היהודים לארצם – הם אותות ראשונים לגאולת ישראל, למדינה יהודית,
שעליה חלם הרצל.

הדברים שנזרקו מפי אבא, היו נועזים. הם נסכו בי עידוד וציפייה.

הסופה חזקה. פתותי שלג כבדים השתוללו ברוח לפני רדתם על האדמה. הזקפנו את צווארוני מעילינו החמים
והמשכנו לצעוד דוממים, מלאי שמחה ותקווה, כשהשלג חורק תחת רגלינו ומתנוצצים בו אורות של יהלומים
מוקסמים.

10. סוף־סוף...

לחיים החדשים בפלונסק הסתגלתי מהר, חרף התמורות הקשות שחלו בתנאי הדיור שלנו. גרנו בבית קטן לבן, בן שתי קומות, שחיצוניותו הייתה יפה למדי. בקומת הקרקע הייתה חנות־מכולת ואליה צמודה דירה של שני חדרים קטנים. החנות הזאת הייתה שייכת לשתי אחיות צעירות ויפות, ציפורה ושרה, שמשפחתנו התיידדה אתן. הן היו לומדות אצלי עברית (כיום, שתיהן יושבות במדינת ישראל). דירתנו הייתה בקומה השנייה: שני חדרים לאגדולים, ורק המטבח היה מרווח. בכל חדר עמדו שתי מיטות ברזל. בחדר הראשון, שהיה קצת יותר גדול מהחדר השני, עמדו שולחן וסביבו כיסאות־עץ; החדר שימש לקבלת אורחים וכחדר מיטות להורים. בימיחול הייתה המשפחה אוכלת במטבח; בערבים הייתה האָניה אחותי ישנה שם על מיטה מתקפלת. החדר השני היה שייך לי ולאחי יגאל. עמדו בו שולחן־כתיבה קטן, שני כיסאות, ארון לבגדי כל המשפחה, וכוננית מלאה ספרי לימוד וקריאה, שהבאתי אתי מוואַרשה. תך ימים מספר נָאלצו להוסיף מדפים על הקיר בחדר הראשון עבור הספרים של אבא ושל יגאל.

מיטתי עמדה ליד החלון, ובקרוב התחלתי לשוות ערך מיוחד למיקום מוצלח זה: התאורה בחדר הייתה דלה, העששית הייתה נדלקת רק לשעות ספורות – מחמת היוקר בנפֿט וגם כדי שלא להפריע לאחי, שהיה עולה על משכבו בשעה מוקדמת. אני הייתי רוב היום עסוק בהוראה – במתן שיעורים פרטיים במקצועות עבריים וכלליים – ואת יתר שעות היום והשעות המעטות בערב, לאור העששית, הקדשתי ללימוד עצמי ולקריאת ספרים, שהיו לי תמיד מצרך חיוני עיקרי.

למרבה שִמחתי הייתה בפלונסק ספרייה עשירה. קריאתי הקיפה שטחים שונים: ספרות יפה בעברית, ביידיש ובפולנית, גם קצת ספרות בגרמנית, ספרות־תרגום מִצֶרפתית ומאֶנגלית, ואפילו – ספרי פדגוגיה ופילוסופיה. לספרים, שלא הבינותי כראוי ושהערכתם כחשובים, הייתי חוזר לקרוא לאחר הפסקה של כמה חודשים. עקשן הייתי. נהגתי "להתלבש" על ספרים רציניים ולפצח אותם כאגוז קשה. הרחבתי את זמן קריאתי בלילות עלידי שימוש במקור של אור נוסף (לאחר כיבוי עששית־הנֶפֶט): כמחצית של כל חודש הייתי קורא לאור הירח, כשאני ישוב או שכוב במיטתי, שעמדה ליד הקיר – לרוחב החלון. מסביב לבית היה שטח פתוח – והשמים והיָרַח היו כולם שלי... עיניי היו צעירות ובריאות ושימשו לי בעיילות רבה גם בדירה הזאת, וגם בשתי העיירות האחרות, שגרנו בהן בתקופת נדודינו (בִּיז'וֹן ושְאָרְפֶץ), כי בכל עיר חדשה היה מצב הדיור הולך ויורד. נהגתי להפציר בהוריי, שיקבעו לי יצוע מול החלון – עד שעיניי נחלשו וכמעט חדלו לראות עם בוא הערב. חודשים רבים, עם רדת החשכה, הייתי מגֶשש בחוץ כמו עיוור. הרופאים, ששאלנו לעצתם, קראו לחולשת־העיניים בכינוי העממי "סימוי התרנגולת" – וייחסו אותה בעיקר לאיכות התזונה, אבל יש שִתְלוּ את האשמה גם בירח...

שבועות אחדים לאחר שהתיישבנו בפלונסק שלח אלי מר מאֶלאַצקי את הפרס שזכיתי בו בתחרות. זה היה ספר שירים של [דוד פרישמאן](#) בכריכת כסף, וחתומים היו עליו כל חברי הוועד של "חובבי שפת עבר" בוואַרשה, וביניהם גם ש"ל גורדון, מורי בימי ילדותי. מר מאֶלאַצקי צירף מכתב ידידותי והודיעני, שהוא מתכוון לעבור בקרוב לעיירה ריפין, הסמוכה לפלונסק, והביע תקווה, שנצליח לראות איש את רעהו.

עוד לפני סוף שנת־הלימודים עברנו יחד עם אבא מהעיר פלונסק לעיירה הקטנה בִּיז'וֹן, כדי לנסות ולהקים שם בית־ספר עברי חדש. בעיירה זו הייתה דירתנו, כפי שרמזתי למעלה, צפופה יותר אף מהקודמת לה, אבל "התאורה הטבעית" פעלה גם שם, אלא שמן השמים עיכבו אז פעמים רבות את קריאתי, מחמת לילות גשומים ומעוננים. בעיירה זו יכולתי להשתמש רק בספרייה הפולנית העירונית, אך היא הייתה דלה ביותר. לפיכך שמחתי מאוד, כאשר אבא עבר עוד לפני התחלת שנת הלימודים 1917/18 לעיירה גדולה יותר – לשְאָרְפֶץ. שם היו ספריות אחדות, ומה שלא מצאתי באחת - השלימה השנייה.

בשארפץ גרנו שנים אחדות – שנים מכריעות בהיסטוריה של העולם, שהיו גם שנים מעצבות וחשובות בקורות משפחתנו – ולפיכך נחרתה העיירה הזאת עמוק בלבי. אותה, כמו את עיר מולדתי וארשה, אני רואה כמקור להתפתחותי, לרשמיי ולפעולותיי, שהתוו את צעדיי בחיים. לעיר זו אני חב את זכרונותיי המרשימים ביותר. בכל מקום מגורינו, במיוחד בעיירה שארפץ, הפך אבא לדמות אגדית ומופתית לנוער המתעורר לציונות. זכורים לי מבטיההערצה של הנוער היהודי בשארפץ שהיו מלווים אותו, כשהיינו מטיילים יחד. קשר נפשי נוצר ביני ובין ידידי שמואליק ולוקה, שהיה מורה צעיר בבית-הספר הפולני הממשלתי. חרף איסור חמור מצד השלטון, היצו חברי שמואל להיות ליושב-ראש של אגודת-הנוער הציונית; אחיו הצעיר אפרים ולוקה (כיום: הסופר אפרים תלמי) היה מן הראשונים בעיירה שעלה לארץ-ישראל יחד עם בחירת-לבו, ושניהם כמעט ילדים. רבים עלו בעקבותיהם.

מיד עם בואי לשארפץ – נוסף על הגברת הקצב של לימודיי לשם סיום אקסטרוני של בית-הספר תיכון – המשכתי בשיעורים פרטיים ולהקדיש כל הזמן האפשרי לפעולה ציונית, כשאבא שימש לי כמורה-דרך. מאז בא לי ההרגל להסתפק בארבע שעות שינה ביממה, מבלי להרגיש כל עייפות (השעות הספורות האלה הספיקו לי עד שנת 1968, כשעליתי לישראל. כאן הוספתי שעה לנמנום שלאחר הצהריים). לקהילה היהודית הנהדרת של שארפץ הי"ד ולשנים הבלתי-ישכחות ששהיתי בה, הקדשתי לאחר כמה זמן פרק בספרי, שכתבתי בקנדה, ואביא להלן כמה קטעים מתוכו:¹⁵

"...והנה באה המלחמה של שנת 1914. מלחמת עולם. מלכות רוסיה עזבה את שארפץ, ושלושה חיילים גרמנים הופקדו לשומרים על טחנות-הרוח, על בתי-המאפה ועל קיבותיהם של התושבים... ברם, בערים הגדולות של פולין הציק הרעב יותר, מאשר בעיירה ברוכה זו. פליטים, שהחלו נוהרים לשארפץ, נהנו כאן משדות התבואה, שהגרמנים לא הצליחו לשמור עליהם, מהאוויר הצח של גבעותיה ועמקיה וממידת הכנסת-האורחים של יהודיה. בין הפליטים היה בולט יהודי באבימים. את פניו המאירות מעטר זקנקן שזרקה בו שיבה. הוא חובש מגבעת ולבוש 'קצרות' (משונה: יהודי באבימים – חבוש מגבעת, ולא כובע וקאפוטה!), והוא מהלך ברחובות ומדבר בקול רם בעברית (מדבר בלשון הקודש!), והוא מורה בבתים של משכילים אמידים (יש אומרים, שלפני המלחמה היה סוחר עשיר, ונחלאות לו בארץ-ישראל!). ובן צעיר הביא אתו, שהוא מתהלך גלוי-ראש, ולו בלורית שחורה ועבותה. אל הבחור הזה דבקה חבורה של צעירים וצעירות – וכל מעינם רק לתקן ולשנות את העולם; כל הימים עוסקים בקריאה של 'ביכלאך' (ספרי חול), ורק מקימים ספריות ו'קורסים', יוצאים לטיולים רחוקים על פני 'הדולינקס' (העמקים) שמסביב לעיירה וחוזרים מאוחר בערב, בפיהם שירים עבריים משונים, פניהם משולהבות וראשיהם כגלגלים... ולמרבת צערם ופחדם של ההורים יראיהשמים נפוצה השמועה, שהבחור בעל הבלורית השחורה קרץ עין, רחמנא ליצלן, לעברה של בתולה בת-חסידיים, יחידתו של ר' וואלף... נקל לשער, שהבחור בעל הבלורית השחורה, רחמנא ליצלן, הנני אנוכי עבדכם, ו'בת-החסידיים' היא בחירת לבי, שהייתה בקרב השנים לאשתי. בת-חסידיים זו – כמו רובן של בחורות יהודיות מבתי חסידיים אמידים בימים ההם – כמעט שלא ידעה יידיש, וכל חינוכה מחוץ לכותלי הבית בא לה בבתי-ספר פולניים ובלשון הפולנית".

מן הראוי להוסיף, שלמרות "האימים" שהילכו על שלומי-אמוניישראל מפני אבי ובנו, וחרף התימהון ללבשו הבלתי מסורתי של אבא, החלו מתייחסים אליו היהודים החרדים לךתם ברחשי כבוד וחיבה. הוא זכה להערכה מיוחדת מכיוון שהיה בא מדי שבת בשבתו לבית-הכנסת (יחד אתי ועם יגאל), וקורא היה פעם בשבוע שיעור בגמרא לפני הקהל בבית-המדרש הגדול בין מנחה למעריב בניגון מסורתי ובהסברה ביידיש. אפילו הרב דמתא היה משבח אותו כלמדן ובקיא בש"ס ובפוסקים – נוסף על "לימודי חול..." ואין תימה, ש"סלחו" לו על ציונותו הנלהבת: הזמנים היו אז סמוכים לשנת 1917, למתן הצהרת באלפור, כשריח משכר של מדינה יהודית התחיל נודף מן הציונות.

¹⁵ ירחמיאל ויינגערטען: "א וועלט אין פלאמען" ("עולם בלהבות") מונטריאל, 1941.

בשנת 1918 נסתיימה המלחמה במפלתה של גרמניה. קצירה הדמים של מלחמת העולם הראשונה היה כשלושים ושמונה מיליון הרוגים וניספם ברעב, ויותר משמונה מיליונים נכים.

"גבורתם" של החיילים הגרמנים, שנהגו לאחרונה קשות בכל האזרחים בפולין, גזה פתאום. נערים פולנים צעירים פירקו על-נקלה את נשקם מעל הגרמנים וכילו בהם את אפם. המלה השכיחה מעתה בפיות שארית הצבא הגרמני הייתה: "מיטלייד!" ("רחם!"). לבסוף נסוגו הגרמנים – מובסים ומוכים – מכל הארצות הכבושות וחזרו אל ארצם החרבה והרעבה. עוד לפני כן – בשנת 1917 – פרצה המהפכה הגדולה ברוסיה, שהייתה דמוקרטית בתחילתה והמשיכה את מלחמתה שכם אחד עם הצרפתים והאנגלים בסיועה של ארצות-הברית, השותפת החדשה והאדירה. אלא, שהגרמנים בכוונתם לפורר את רוסיה הדמוקרטית בימי ממשלתו של קארל אונסקי, הסיעו משוויץ לרוסיה, בתוך רכבת מיוחדת, את המנהיגים הגולים של התנועה הבולשביקית הקיצונית, ולאנן בראשם. הם מוטטו את המשטר של קארל אונסקי, פיזרו את הדומה (הכנסת הרוסית) – והשלימו עם הגרמנים.

בשלהי 1918 קיבלנו מכתב מאוטבוצק, ממאניה ומיעקב: הם חזרו מקיאב ומצאו את ביתם וכל כליהם במצב טוב. בייחוד הייתה משמחת הידיעה, שלפני שבועות אחדים נולד להם בן: קראו לו "שלמה", רמז לשם המחזה החדש "שלמה המלך", פואמה דראמטית בחרוזים, שאחי החל אז לכתוב והיה תולה בהם (בספר ובילד) תקוות רבות. קורצ'אק חזר מקיאב זמן מועט לפנייהם. בחצר של בית-היתומים נסדרה לכבודו קבלת-פנים לבבית. השתתף בה ד"ר אליאסברג, שגם הוא חזר אז משירותו הצבאי ברוסיה. ילדים רבים בכו מרוב התרגשות לשובו של קורצ'אק, אביהם. סטאפה נשאה בגבורה את ימיה המלחמה הקשים, שמרה על הילדים ולא נטתה מהסדרים המצוינים של בית-היתומים, שקורצ'אק הנהיג שם לפני המלחמה.

קורצ'אק סיים בקיאב כתיבת ספר חשוב מאוד. שם הספר "כיצד לאהוב את הילד". מאניה הבטיחה לשלוח לי את הספר בקרוב. היא רצתה לדעת את התכניות של משפחתנו, ואם אני ממשיך ללמוד. אחי יעקב ביקש, בעיקר, שיכתבו לו על שלומן של אמא ואחותי האניה. הוא ניחש במכתבו, וניחושו היה נכון, שהאניה ודאי התפתחה לעלמה יפהפיה. יעקב למד בקיאב את המקצוע של טכניקת-שיניים, כדי שיוכל לעזור למאניה בעבודתה. הוא עסוק כעת בשיפוצי הבית וגם מסיים את ספרו החדש. יעקב ביקש מאבא לבוא לבקר באוטבוצק, כדי לטכס עצה כיצד "ללקק את הפצעים של המלחמה" ולאחד את המשפחה. הוא צירף את ברכתיהן של סבתא, הדודה לאה ובנה אברהם, הדודה חנה ובכורה אהרון (מהם היינו מקבלים מכתבים מזמן לזמן). את שמו של אחינו בוריס לא הזכיר כלל, כי לא היו כל ידיעות ישירות ממנו, ולא רצה, כנראה, לגעת בנושא המכאיב הזה.

לאחר שאבי חזר מביקור באוטבוצק, ומפגישות עם ידידיו בווארשה, בשלה החלטתו להפסיק את עבודתו הקבועה בהוראה (אני קיבלתי על עצמי את מרבית עיסוקיו). אבא החל מתכנן את עלייתו לארץ-ישראל. הוא היה נוסע תכופות לווארשה ומבקש מקור למימון נסיעתו. לפי תכניותיו, ובהסכמתנו, שם אבא על האניה ועליי את המשימה לפרנס את המשפחה עד שהוא יצליח להסתדר בארץ-ישראל ולהעלות את כולנו. הוא גם הביא לי מתנה ממאניה – את ספרו האחרון של קורצ'אק "כיצד לאהוב את הילד", שקראתי בנשימה עצורה.

אלה היו ימי התעוררות תוססת – לאומית או סוציאליסטית, או צירוף של שתיהן – בין היהודים ובין עמים קטנים אחרים. פולין זכתה אז לחירות שלמה ולא יחוד כל חלקי ארצה, שהיו עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה מפולגים בין רוסיה, אוסטריה ופרוסיה. ברוסיה נשבו רוחות חדשות כתוצאה מהמהפכה הגדולה הדמוקרטית והבולשביסטית שלאחריה; ארץ-ישראל עברה לידי האנגלים בסיועם של גודים עבריים, והידיעות המגיעות משם הפיחו תקוות, ציפיות והתלהבות ללא גבולין. דומה היה, כאילו העולם כולו הולך ומשתנה, הולך ומשתפר. צמחה ספרות גדולה בכל הלשונויות, שנשאה בשורות של שוויון עמים ומעמדות, של "מלחמה במלחמה", של אחווה ושלוש. נעשו הכנות לייסוד "ליגה של עמים" העשויה לפתור, לא שפיכות דמים, את כל הסכסוכים בין מדינה למדינה; ועידה בין-לאומית חקקה חוקים מיוחדים, כדי לאבטח את זכויותיהם התרבותיות של כל המיעוטים הלאומיים. כן הובטחו (ואז האמינו בכך) התפתחות התרבות ושוויון הזכויות האזרחיות של היהודים בפולין. לבשה בשר גם האפשרות של חתירה לקראת עצמאות לאומית של העם היהודי במולדתו העתיקה. זה היה עידן של חלומות בהקיץ, חרף העוני והמצוקה שבמציאות האפורה.

אחותי האַניה, שהצטיינה ביופיה ובנועם הליכותיה, הייתה גם היא (כמו אבא) מכובדת ואהודה בעיירה שאָרפֿץ, וכשהחל שוטף סיוע חומרי מאמריקה, נתבקשה עלידי הקהילה היהודית לפקח בעיירה על חלוקת בגדים ומזון, שהגיעו מעבר לים עבור הנצרכים, וגם לנהל את התמחוי העממי.

בשנת 1919 נסעתי לפלוצק, שהיא עיר המחוז, שם נבחנתי ע"י ועדה לאַקסטרניזם וזכיתי לקבל בהצטיינות תעודת-בגרות; כן גם השגתי שם תעודת הוראה זמנית, שאפשרה לי, מבחינה חוקית, להורות בבתי-ספר. זכורני, שאחד הבוחנים שאל אותי לאיזה נושא אני מתכוון להקדיש את החיבור, שהוטל עליי לכתוב בתחום הפדאגוגיה. עניתי לו: "למשנתו של יאָנוש קורצ'אק..." הוא עיוות את חוטמו, ואמר דרך ביטול: "בחירתך מוזרה..." כתבתי, כפי שהחלטתי – וזכיתי לציון משובח. בחיבורי תיארתי את חייו המופתיים, שהוא מגשים בהם, הלכה למעשה, את תורתו, הדגשתי במיוחד את ספרו האחרון והרעיונות החדשים האצורים בו. הבוחן הספקן הודה בפניי, שלא קרא עדיין את הספר "כיצד לאהוב את הילד".

בשנת 1920 התחלתי להורות עברית בבית-ספר עברי, וגם קיבלתי משרות "חלקיות" בבתי-ספר של האורתודוקסים ("יסודי התורה" מטעם "האגודה"); שם לימדתי פולנית. ואני בן שמונה-עשרה. ההוראה העניקה לי סיפוק רב. קומתי הנמוכה ופניי "הילדותיות" גרמו לי "בעיות" של זלזול וחוסר משמעת מצד התלמידים, אבל הצלחתי להתגבר עליהן תוך ימים ספורים ולהתחבב על הילדים. – באותה השנה התפוצצו רבים מחלומותינו על שלום נצחי, על אחוות עמים ועל יחס הוגן למיעוט היהודי. האכזבה המרה החלה עם פרוץ [המלחמה בין פולין העצמאית ובין רוסיה הסובייטית](#). בראשית המלחמה ניצחו הרוסים וכבשו את מרביתה של פולין. גם לשאָרפֿץ הגיעו צבאות הבולשביקים. ציודם הדל ולבושם המרופט עוררו רחמים ותמיהה, אבל התלהבותם הייתה גדולה ודבקה בחלק של הנוער היהודי בשאָרפֿץ, ש"איזן" בכך את היחס המעליב והצורר של המשטר האנטישמי הפולני. בכל יום היו הבולשביקים מדביקים על קירות הבתים עיתון צבאי ביידיש, מלא תעמולה נגד "האדונים הפולנים" ובשבחה של תקופת הזוהר החדשה – המהפכה הבינלאומית. שמו של עיתון-הקיר "יעדיעס", ובקושי רב הצלחתי לפענח את הכתיב המוזר ביידיש "בולשביקית" של המלה העברית "ידיעות"... אחרי זמן מועט ראינו בנסיגתם של הבולשביקים ובתבוסתם. הפולנים הצליחו להכותם שוק על ירך ולהניסם עד קיאָב, בירת אוקראינה. בראש הצבא הסובייטי עמד אז היהודי [לייב טרוצקי](#). הפולנים כינו את מהלך המלחמה על שם סופה: "[הנס על הוויסלה](#)".

בימי מלחמה בבולשביקים ולאחריה נתגלה בכל כיעורו הפרצוף האנטישמי של הפולנים: פָּרץ גל פרעות. חיילים פולנים השתוללו, השליכו יהודים מקרונות הרכבת, גזזו שערות-זקנם של ישישים, התעללו בעוברים בחוצות (בייחוד "הצטייני" באכזריותם וברשעותם צבאות המתנדבים הפולנים שהגיעו מאמריקה עם מצביאם [הגנראל האלר](#)). השלטונות הפולניים שמו אז במחנה-הסגר, בעיירה יאָבלונה, אלפי יהודים צעירים, רובם אקדמאים שגויסו או שהתנדבו לצבא הפולני. – "שיחק לי מזל", שבאותם החודשים הנוראים שכבתי חולה אנושות במחלת טיפוס-הבהרות וטיפוס-חוזר בבית-החולים העירוני למחלות מידבקות בשאָרפֿץ. מפאת ידידותה של משפחתי עם רופא נוצרי ליבראלי מאוקראינה, ד"ר ביאָלובז'סקי, נקבע לי חדר מיוחד בבית-החולים ואחותי האַניה הורשתה להישאר אתי בחדרי ולטפל בי בימי מחלתי. מובן, שאסור היה לה לצאת מבית-החולים כל זמן אישפוזי. יודעי דבר העידו, שהיא הצילה אז את חיי.

לאחר גמר המלחמה, בשנת 1921, מכר אבא לאחד מתושבי שאָרפֿץ חלק מנחלתו שבכפר-אוריה ועלה בדרכים-לאדרכים לארץ-ישראל (גם אתו קבענו כמען מרכזי למכתביו את ביתה של סבתא בווארשה, שהרי בכל מקום אחר הייתה לנו דירת-ארעי בלבד). במכתבו הראשון, שהגיע כעבור שישה חדשים, תיאר אבא את הרפתקאותיו בדרכו הארוכה והקשה ואת פגישתו הראשונה והמרגשת עם ידידו הוותיק רבינוביץ' במושבה רחובות. יופי מיוחד היה נסוך על תיאור ביקורו הראשון בכפר-אוריה: "...אני מהלך כשיכור בארץ מאירה ונפלאה זו, כשאצלכם בפולין מנשבות רוחות עזות ושולטים שלג וקור. באתי סוף-סוף אל המנוחה ואל הנחלה – אל כפר-אוריה. היה יום חם. השתררה עלי הרגשה מוזרה ומופלאה כאילו כבר הייתי כאן פעם, ורגליי כבר דרכו בשבילים המפותלים האלה, בין העשב והאבנים. אולי צף בצורה זו זכרם של אבותיי לפני מאה דורות. לא רחוקה מכאן היא עיר

הקודש ירושלים. לפנות ערב אעלה שמה ברגל. לעת־עתה פשטתי את החולצה שלי, כיבסתי אותה בתוך מעיין שלי, תליתי אותה על אילן שלי – ומייבשת אותה השמש שלי... האם יש עוד אדם מאושר כמוני?"

בסוף מכתבו הארוך לא שכח אבא להוסיף גם שורות אחדות המיועדות רק אליי: "התזכור, ירחמיאל יקירי, את המועד הקרב לראגנודו שלך עם ד"ר קורצ'אק ועם העלמה סטאָפּה?... האם הנך מוכן לפגישה זו? האם אתה ממשיך ללמוד?"

בסוף שנת 1921 נסגר התמחוי העממי, אָזלו כספי התמיכה שהיו מגיעים מעבר לים, מרבית הפליטים חזרו לבתיהם ומספר הנצרכים ירד. האָניה נענתה להזמנותיהן של סבתא והדודה לאה לחזור ולהתיישב בוואַרשה. היא תעבוד שם, ואולי תנסה גם להשלים את לימודיה, שנפסקו עם פרוץ המלחמה. אינני סבור שהאָניה חשבה אז על לימודים. אחד הצעירים, שחיזר אחריה בשאָרפּץ, עלה לפני זמן מועט כחלוץ לארץ־ישראל. האָניה מתכוונת, כנראה, להצטרף אליו. אבא הזכיר במכתבו את חיים (שם המאָהב של האָניה), שהיה משגר לה דרישות שלום. הוריו של חיים באו במיוחד לוואַרשה והאיצו בה שתסע אליו.

באותם הימים שלחתי משאָרפּץ אל אחי יעקב כמה סיפורים ושירים בעברית וביקשתי למסור אותם למערכות של כתביעת ספרותיים המופיעים בוואַרשה. אחי כתב לי, שהראה את יצירותיי לכמה סופרים, וכולם (וגם הוא ביניהם) מייעצים שאבוא להתיישב בוואַרשה. כאן אוכל גם להמשיך בלימודיי. אחותי שלחה לי בינתיים ידיעות על סמינריון ממשלתי למורים יהודים, ויעצה לי להתקשר עם המוסד הזה. שמעתי לעצותיהם של אחי ואחותי – וכתבתי להנהלת הסמינריון. שתי שנות־הלימודים האחרונות (מתוך קורס של חמש שנים) היו מוקדשות שם במיוחד ללימודים פדאָגוגיים. ביקשתי ללמוד בכיתות המסיימות האלה. התשובה הייתה חיובית ומעודדת.

הגעתי לוואַרשה עם מטען של כתבי־יד, שירים וסיפורים, והרבה חלומות.

מצאתי לי דירה קטנה וזולה בבית ישן בפרבר העיר. התחברתי אל קבוצת סופרים צעירים, מרדנים ונלהבים. התחלנו מתכננים הוצאת כתביעת ספרותי, ואני נבחרתי לעורך. כך נולד הירחון "הד הנוער". קבוצתנו הייתה מושפעת משירת הנעורים החדשה והסוערת שגאתה לפולין מרוסיה, מצרפת ומאיטליה ונקראה בשם "פּוֹאָזִיָה פּוּטוּרִיסְטִית", שעיקרה גילוי־לב מוחלט, כפירה קיצונית ושלילת איסטניסיות בביטוי. הפוטוריסם צמח באמנות עוד בראשית המאה, אבל הגיע לשיאו בספרות שלאחר מלחמת־העולם הראשונה [והמהפכה האוקטוברית ברוסיה](#), כשגברו האנארכיה, הניהיליזם והרצון של "שבירת כלים". זרם זה מצא לו סימוכין בשירת [מאִיאָקוּבְסְקִי](#) ברוסיה ובמשנתו של [מאָרִינאָטִי](#) האיטלקי; תנועה זו היוותה הקדמה ל**קוביזם**, ל**דאדאיזם** ולעוד מיני "איזמים". אנוכי נגמלתי, עד מהרה, מתנועה מרדנית זו (ומכתבת שירים בכלל). לאחר עבור שנה – והופעת שמונה חוברות – נתפרדה החבילה ו"הד הנוער" נפסק. אך הוא זכה בשעתו לפופולאריות.

לא עברו ימים רבים מיום התיישבותי בוואַרשה, ואחותי האָניה נסעה אל אבא ואל חיים, מאָהבה, לפלשתינה. חתונתה התקיימה בביתו של מר רבינוביץ, ידידנו המסור והנותק, במושבה רחובות. – אני עברתי לגור בבית סבתי. רק אמא ואחי יגאל נשארו בשאָרפּץ. בקרוב גם הם יצטרפו אֶל אָבא.

בראשית שנת 1923 נתקבלתי כתלמיד בסמינריון. עד לסיום הלימודים במוסד נותרו לי כשנה וחצי. התלמידים, שלמדו שם בימים ההם, היו טיפוסים של צעירים מעניינים: בני הדור האחרון של משכילים צמאי־דעת, שהכשרתם ללימודים לא הייתה שיטתית בשל שנות המלחמה; רובם אוטוֹדִידאָקְטִים תמימים ומתמידים, תאָבִים "להרחיב את האופקים" ובלעיים כל דבר־מדע "כבכורה בטרם קיץ". חבורה מוזרה ונהדרת זו הייתה, חדורה צו אחד: "להגדיל תורה ולהאדיר". מצב־הרוח הכללי בסמינריון היה אז אָפֶל ועגום: לפני שנה (בדצמבר 1921) נפטר [ד"ר שמואל פּוּזנאָנסְקִי](#), המייסד והמתכנן של הסמינריון, שהיה משמש גם רֶבֶה של הסינאָגוּגָה הגדולה בוואַרשה. הסמינריון הזה הוקם עלידי השלטון הפולני בשעה של "חולשה", בימי הסוציאליסט [מוראָצ'בְסְקִי](#), ראש־הממשלה הראשון של פולין העצמאית. לא פעם התנכלו הבאים אחריו לסגור את המוסד, אלא שלא העזו לבצע את זממם מאימת מחאתם של יהודי אַמְרִיקָה ומחשש "העולם" יראה בכך ביטול השריד האחרון לזכויותיו של המיעוט היהודי בפולין, חרף כל ההבטחות החגיגיות שהוצהרו כשפולין הוקמה בחסדה של "ליגת האומות"... לפני סוף

שנת הלימודים החל לבקר במוסד, ואף להרצות בו מזמן לזמן, האיש שהיה מיועד להיות יורשו של ד"ר פוזנאנסקי. שמו היה ד"ר מאיר טאובר, היסטוריון ומחנך, מידידיו הקרובים של פרופ' משה שור, שישב אז על כס הרבנות של הסינאגוגה בווארשה. ד"ר טאובר השתתף רשמית בבחינות הסיום של המחזור הראשון ביוני 1923, ומאז עברה ההנהלה לידי.

תוך חדשים אחדים לאחר שד"ר טאובר החל לכהן במשרתו – ואני אז תלמיד הקורס החמישי בסמינריון וצעיר ממנו בחמש-עשרה שנה – נוצרו בינינו יחסים ידידותיים. הוא הפגין בגלוי את אהדתו אליי, קירב אותי והקדיש לי תשומת-לב מיוחדת. אולי השפיעה עליו הידיעה על קבוצת הסופרים הצעירים, שקברו אליי באותו הזמן ושהתחילו לפרסם, בעריכתי, את העיתון הספרותי "הד הנוער", או התרשם משיעורי שהדגמתי ושיקפתי בהם לפני חבריי דרכי הוראה חדישות ויחס של כבוד ואהבה לילד.

באחת משיחותיי הפרטיות עם ד"ר טאובר גיליתי לפני את התעניינותי המתמדת במשנתו של יאנוש קורצ'אק ואת רצוני העז להיפגש אתו ולעבוד במחיצתו. סיפרתי לו אגב, כמילתא דבדיחותא, על "תקלת" בשעת "הסדר" ועל "הראנדון" שהובטח לי עוד בימי ילדותי... גדולה הייתה הפתעתי, כאשר אמר לי ד"ר טאובר לאחר כמה רגעי מחשבה: "אני מכיר מקרוב את קורצ'אק, והנני שייך לחוג מעריציו. לפני זמן מסוים פניתי לממונים עליי במשרד החינוך והצעתי – בהסכמתו – להזמין את קורצ'אק כמרצה בלתי-קבוע במוסדנו. קיבלתי אישור, ובמחצית הבאה של שנת-הלימודים יתחיל להרצות אצלנו. בשיחתי אתו הביע קורצ'אק את רצונו, שתלמידים מוכשרים מהסמינריון שלנו יבקרו, ואולי גם יעבדו, ב"בית היתומים" שלו. אתה תהייה הראשון מהמועמדים האלה. אכן מיד עבורך מכתב-המלצה, ומחר תוכל לראותו, כי היום החמישי (כלומר: מחר) קבוע אצלו לקבלת קהל. טרם לכתך הביתה יהיה המכתב מוכן, והריני משחרר אותך מחר מכל השיעורים. בשעה מוצלחת!"

יש מילים המתארות רגע מכריע בחיי אדם, והן כולן בבחינת מטבע שחוק. יסלח לי הקורא, אם אגדיר שיחה זו עם ד"ר טאובר, שהיה עדיין לגבי דידי בבחינת אדם זר (בקרב הימים היה לשותפי בחיבור שנים-עשר ספרים פדאגוגיים), ואתאר את המאורע הזה בפסוק "שחוק", לכאורה, אך הולם ביותר: "זאת הייתה השעה המאושרת בחיי..."

החוויה הצפויה לי עם ביקורי אצל קורצ'אק ביום המחרת הדירה באותו לילה שינה מעיניי. לא זכיתי אז אפילו לארבע שעות-השינה, שהייתי רגיל להן. הטרידה אותי במיוחד מחשבה יוצאת-דופן ותמוהה: הריני מכיר את ספריו, את רעיונותיו וגם רבות משיחותיו (מפי השמועה), אבל אין לי כל אפשרות לשקם עליהם את מראהו הפיסי של קורצ'אק, את דיוקנו: הגבוה הוא אם נמוך? מה מראה פניו, צבע עיניו ושערותיו? האם מרכיב משקפיים? איך הוא מדבר – בניחותא או בקול רם? יודע אני על יחסו המלא אהבה ואדיבות לילדים, אבל הרי אנוכי כבר אינני ילד, אני בן עשרים ואחת איך הוא נוהג במבוגרים? האם הוא סובלן או רגזן? האם אפשר יהיה לי לגלות לפני את כל אשר עם לבי, או שהוא יחקור אותי וישאל שאלות מביכות? הצטערתי, שפגישתנו הראשונה – בשעת ה"סדר", לפני שבע-עשרה שנה – לא הותירה בי כל זכר לדמותו.

המחשבות על הפגישה הראשונה הדאיגוני עד שנזכרתי בהגדרה (קראתיה פעם, ואינני זוכר היכן): "לעולם אל תפחד מפני אדם בעל חוש הומור..." חדלתי לדאוג. נרגעתי – והייתי מוכן להפתעות.

11. הבית הלבן ברחוב קרוכמאלנה

יצאתי לדרך השכם בבוקר, לאחר לילה של חוסר שינה, והחלטתי שלא להשתמש בטראם החשמלי. הליכה ברחובות וארשה והתבוננות בעוברים ושובים תמיד השרו עליי רוח טובה, מעודדת ומפיגה עייפות. היה לי די זמן, כי ד"ר טאובר קבע את פגישתי עם קורצ'אק לשעה עשר לפני הצהריים.

הלכתי לאורך רחוב קרוכמאלנה, שהתחלתו ("המספרים הנמוכים") מצויה ברובע יהודי-מסחרי, רועש וגועש, וקצהו – נוצרי, שקט וחסרת-נועה. מחלקו "היהודי" של הרחוב בוקעות קריאות של רוכלים המכריזים בקולי-קולות על מרכולתם. מתוך דלי פח משחירים נמכרים שם "לימונאדה" ונוזלים ממותקים אחרים בצבעים מפתים – גרוש הכוס; בריונים, שהשתייכותם ל"עולם התחתון" חרותה על פרצופיהם, מציעים משחקיגורל שונים (גלגלים עם ספרות, קלפי הימורים), ותינוקות-של-בית-רבים מפסידים בהם את הגרושים המעטים שניתנו להם לקניית ארוחת-בוקר או עט ומחברת לפני כניסתם ל"חדר". הרחוב מלא הכרזות קולניות משדלות ומשולבות בתיאורים מְבדחים, הגומרים את ההלל על המרכולת המוצעת, ש"אין כמוה בשום מקום אחר"; מישוהו מְזמר בידיש מחורזת על מכשיר לקילוף תפודים הנמכר בחצי-חינם והעשוי להפוך את עבודתה של עקרת-הבית לתענוג בלתי-משוער; והנה מְרדף של שוטר אחרי נשים רוכלות במיני סידקית או פירות; שלא הצטיידו כחוק ברשיונות מכירה או שלא שיחדו כראוי את "שומר החוק". צנחות פתאומיות ומעגל של סקרנים מעידים קבל-עם שכייס לא-יוצלח נתפס "על חם" (חבריו למקצוע – כנהוג באתר זה – יטיפו לו מוסר ואף "ירביצו" בו למראית-עין, אבל לא ירשו, חלילה, למסור יהודי לידי הגויים...).

חיבה מיוחדת הייתי רוחש תמיד לתיבת-הנגינה, שהיא חלק בלתי-נפרד מהנוף הירידי בקטע המעניין הזה של רחוב קרוכמאלנה: גם הפעם התאספו סביב תיבת-הנגינה ילדים רבים המשמשים קהל צופים ומוחאי-כפיים נרגשים. כאן זוכים הילדים, חינם-איך-כסף, בשעשוע המקסים את העין ואת האוזן, כשהלקוחות העיקריות הן נשים משולהבות התאבות לדעת את עתידן. תיבת-הפלאים מופעלת בידי דמות תמהונית, חבושה צילינדר שחור מקומט ומאובק, היורד על גבותיו העבותות המשוחות בכחל, ומתחתן ממצמצות עיניים קטנטנות. בפניו המגוחכות בולט חוטם גדול צבוע אדום. שפתי האדומות נעות, אך קולו לא יישמע. הוא נראה בעיניי כליצן שנמלט מקרקס או הלך אילם שהגיע מארץ רחוקה על מנת לשמח את הטף במנגינות תיבתו ולבשר לנשים – באין אומר ודברים – ישועות ונחמות, זיווג טוב ומזל טוב ופרנסה בשפע. על תיבת-הנגינה, המשמיעה שיר-מחול עליז, עומדת בלינוע ציפורקסם צבעונית שקועה כפילוסוף בהרהורים עמוקים על גורלו של האדם. אין הציפור זזה ממקומה עד שהתמהוני מנופף לעומתה בצילינדר שלו. הוא מגלה, אגב קידה לקהל, פאה נוכרית צהובה הצמודה לראשו הקרח. תנופת הצילינדר משמשת אות, שאחת הלקוחות הפקידה כמה פרוטות – ואז עוזב התוכי את מקומו בתנועה איטית המשווה לו חשיבות רבה (דומני, שהוא מתבונן בי כשתוגה עמוקה ודמעה נוצצת נשקפות בעינו הפרופילית האחת, כמתכוון להזכיר לי נשפחות). התוכי נעצר ליד פתקי-הגורל שבתחתית "התיבה", בורר במקורו את הפתק המיועד לבחורה צעירה ובריאת-בשר, שהגיעה לפרקה, מושיט לה את הפתק ומצייץ בקול צרוד וצורם: "ד'ז'נקר'ה!" (תודה, בפולנית)...

פתאום אני מתחיל הוזה: המוקיון לובש בדמיוני צורה מוזרה ועתיקת-יומין של מלך אגדי, שנהפך למשולח-נודד מסכן, הסובב בשווקים רחוקים וזרים, מבלי להוציא אף הגה מפיו, כי לקה במחלת השכחה, אבדה זְהוּתו ואיננו זוכר אפילו את פסוקו: "אני שלמה!" רק ציפורקסם אחת – מתוך כל מדינת החיות והעופות, שהיו פעם בשליטתו – נתלוותה אליו בגלותו, זוכרת חֶסד נעוריו ושומרת לו אמונים. ואף בפיָה של הציפור הנפלאה נשארה רק מלה אחת קלוקלת ובשפה זרה: "ד'ז'נקר'ה" – והיא מודה ומודה ומודה – ולא נודע עלמה ולמה היא מודה... הציפור הזאת איננה אלא גלגולה של דוכיפת-הזהב שחיייתה בימיקדם בין נהרות המזרח הצחים, וחרוזים חרזו לה: "בין נְהַר פְּרַת ונְהַר חַדְקָל / על הַהַר מִתְמַר דְּקָל / וּבְדְקָל, בֵּין עֲפָאִיו / תִּשְׁכֵּן לָהּ דּוּכִיפַת-זְהָב" (ח"נ ביאליק)... אני מתעורר מחלומי בהקיץ ונזכר במשנתו הפסיכואנליטית של זיגמונד פרויד, שישב באותו הזמן בווינה

שבאוסטריה, והיה בבחינת "האורים ותומים" ו"צפנת פענח" לחלומותיהם של מרבית המחנכים הצעירים... וכי אין עליי לבקש פתרונים ל"בלתימודע" שבתוכי, שאליו "דחיתי" בלאיודעין את הרהורי הצפונים? האם אין הזייתי מסמנת התראה, כעין אור אדום שנדלק בישותי, כדי להזהירני מפני הסכנות האורבות לי בדרכי החדשה? הרי האיש קורצ'אק, שאלי אני הולך ומתקרב עתה – חרף כל תהילתו כפדאגוג – מוקע לשמצה כמתבולל, שמתרחק מעמו ומתנכר לשפתו... אולי רצוי לחזור מדרך רעה זו בעוד זמן? וכי לא לכך רמזו המוקיון האילם והתוכי העצוב?

ברם, פרויד לא השיג את מזימתו, כי לא השפיע עליי ביותר כפסיכולוג, וגם לא ראיתי בו יהודי הדורש טובה לעמו... הנני ממחר להתאושש מהאֵלוצינאציה, חוזר אל המציאות וממשיך לקלוט – ברגשות מעורבים של מתיחות, סקרנות, הומור ורחמנות – את המחזות המרתקים והקולות המתנגנים של קרוכמאלנה "היהודית" המפורסמת במכירת "מציאות", ברמיית ילדים, בשיווק מצרכים גנובים ובגאלריה של טיפוסים מעניינים.

*

כשהגעתי סף סוף עד פינת ז'אָלאַזנה השקטה, נוכחתי בסיפוק רב, שהתחכמתי גם הפעם על כל הסיכונים – מכתב-ההמלצה אל קורצ'אק שבכיסוי והשעון הצמוד לידי לא "נסחבו"... הייתה השעה תשע. נותרה לי עוד שעה אחת עד מועד הפגישה. החלטתי לסור לבית-קפה נעים ומסביר-פנים, שהיה קיים כשגרנו בקרבת הרחוב הזה לפני התחלת נדודינו על פני עיירותיה של פולין.

בית-הקפה היה במקומו, אך על המדרכה שלייד הכניסה נעלם סימן-ההיכר שנחרת בזיכרוני: במקום פנס-הגאָז החיזור שהיה כאן לפני, מזדקר עכשיו עמוד חשמל רם ועליו מתנוססת מנורה גדולה. סמוך לבית-קפה זה נטפלת פעם אל חבורת ילדים מ"בית-היתומים", נפגשתי אז בעלמה סטאָפה, וכאן נקבע "הראַנדוו" לפני עשר שנים (בבדיחות-דעת קבעתי ש"איחרתי" בכמה חודשים). בית-הקפה, שהיה בבעלותו של פולני אָדיב וזקן, שימש לי בשנים הבאות מקום קבוע לפגישת ידידים. שם הייתה בקרב הימים מתאספת המערכת של "הד הנוער", שם נולדו "עלים לספרות", שם התייעץ מטה-התכנון בשנתיים הראשונות לקיומו של השבועון הפולני לילדים יהודים "מאלי פשאָגלונד" ("הסקירה הקטנה"). כאן היה גם אתר הפגישות הידידותיות שלי ושל קורצ'אק בשבתות רבות לאחר שעזבתי את "הבית" והפסקתי את השתתפותי בעיתונו – עד לימים האיזמים של מלחמת-העולם השנייה.

חמש-עשרה דקות לפני עשר, השעה המיועדת לפגישתי הגורלית עם קורצ'אק, עזבתי את בית-הקפה. בהליכה איטית חזרתי לקרן קרוכמאלנה ("חלק השקט") לכיוון מספר 92. ככל שהתקרבותי, גברו בי הפחד והמבוכה: הריני הולך לקראת חלום-נעורים ההופך למציאות, לקראת האיש שבהיותו בן שמונה-עשרה צמחו לו כנפי אגדה – אגדתם של ילדים ברחובות העוני הפולניים, כשהכיר את ילדי היהודים – אימץ גם אותם אל לבו; וכתרים קשרו לו: ידיד הנדכאים, אבי היתומים, נציגם וסניגורם של מעמד הילדים. הוא הראשון שיצק מטבע-לשון חדש: "מעמד-הילדים", להזכירך שהגיע הזמן לשחרר את הילדים משרירות ולהעניק להם כבוד ואהבה.

הרהורי נפסקים. הריני עומד לפני מגרש גדול מוקף גדר-חומה. אני מצלצל בשער, מראה לשוער את המעטפה ונכנס לתוך חצר גדולה ושקטה. לפני עיניי מזדקר בית לבן רב-חלונות, ואָל גגו – ממעל לקומה השלישית – צמוד בניין קטן, מרובע, שקבוע בו חלון גדול קמרוני.

הריני פותח דלת רחבה ומוצא את עצמי בתוך מסדרון מרווח, מדרגות-שיש מובילות למטה – למרתף, ולמעלה – לתוך "הבית". עיניי נופלות על מישהו לבוש חלוק ירוק, רכון על קרש, ומסור בידו. קרני השמש חודרות לתוך המסדרון ונוסכות אור על פניו החיוורות והמאורכות של הנגר, המעוטרות בזקנקן קצר ואדמדם. אני מתבונן בפניו, בעיניו הכחולות והנוגות, ביבלת שמתחת לעינו הימנית הנראית כדמעה קרושה – והרהור מנצנץ בי: "עיניי ישו!" הנגר איננו מביט לעברי, ואני מחייך אל עצמי: מלאתי כרסי בשירה המודרנית הפולנית והיידית – ביוזר ויטלין [ובאורי צבי גרינברג](#) – והנני רואה סביבי רק את ישו ואת [מאָפיסטו!](#)

הנגר נושא עיניו, סומך גופו על ידית מסורו, ושואל:

- אל מי?

- אל ד"ר קורצ'אק.
- מה יש?
- הבאתי לו מכתב.
- ימסור לי את המכתב.

אני חש עלבון מצורת דיבורו ומגיב בהחלטיות:

- זה מכתב אישי לד"ר קורצ'אק. הנני רוצה לראותו ולחכות לתשובה.
- שפיר. ילך אתי.

אנחנו עולים על מדרגות השיש הרחבות ונכנסים לתוך אולם גדול. מהעבר השני של האולם – מחצר גדולה – בוקעים קולות של צחוק. שם, כנראה, משחקים ילדים. הנגר פונה שמאלה, פותח דלת ושנינו נכנסים לתוך משרד ריק. הוא פושט את חלוקי הפועלים הירוק, נשאר לבוש בחליפה שחורה וענווד עניבה, לוקח את המעטפה, פותח אותה, עובר במהירות על תוכן המכתב, מצטחק באהדה, מושיט לי ידו ואומר בפשטות רבה:

- אני קורצ'אק. הנני מקווה, שנהיה ידידים.

מאותו יום היינו ידידים.

*

מישהו דפק על דלת המשרד, פתח אותה לאט, הציץ פנימה ולחש דברמה. קורצ'אק ענה לו:

- בבקשה להמתין עוד דקות אחדות...

- אֵלַי פנה ושאל:

- האם יש לך קצת זמן, כי מחכה לי הפאציינט היחידי ששעה זו נועדה לו. האם נוכל להפסיק עכשיו ולהמשיך אחר כך?

- כל שעותי בידך, האדון הדוקטור. ברצון אחכה.

יצאתי אל האולם. ליד דלת המשרד המתינו הורים עם ילד. נזכרתי, שגיסתי מאריה סיפרה לי עוד לפני כמה שנים: פעם בשבוע (או בשבועיים) נוהג קורצ'אק לבדוק ילדים חולים במחלה פיסית או נפשית תמורת תשלום גבוה, המוקדש כולו לקופת "בית-היתומים".

התהלכתי באולם הריק. האולם היה ארוך מאוד – כמעט כמידת האורך של כל הבית – ונתחלק לשני חלקים: בחציו האחד (משמאל לכניסה) עומדים שולחנות וסביבם כיסאות. כאן, כפי שאני משער, החלק המיועד לאכילה. בחלקו השני של האולם, הפנוי מרהיטים, ודאי משחקים הילדים כשמזג האוויר מונע מהם להשתמש בחצר. ברובו של האולם גבוהה התקרה בשיעור שתי קומות, אך מצידה האחד משתרעת לכל רוחבה גזוזטרה המנמיכה את התקרה בקומה אחת, והיא משווה לאולם מראי יומרני של תיאטרון. תמה אנוכי: למה קבעו שם את הגזוזטרה? האם כדי לעקוב אחרי מעשיהם של הילדים שבאולם? – זוהי, כמובן, מחשבה אבסורדית אבל היא מטרידה.

את עיניי ריתקו הודעות תלויות על הקיר. קראתי בהן בעיון, וברובן אמרו: דרשנו. הודעה אחת הכילה פנייה מתמיהה: "אם אתה מתכוון להתפלל בחודש זה בכל בוקר – חתום את שמך. גם לאחר שחתמת, אינך מחויב לבוא לתפילה, אם תשנה את דעתך". מתחת להודעה הזאת הבחנתי כחמש-עשרה חתימות של ילדים, שהתנדבו לבוא לעבודת הבורא. בהודעה אחרת, שכותרתה "עבירות קלות", היו מסורטטים קוויס-טורים: בטור הראשון רשומים שמות של ילדים; בטור השני כתובות – ליד השמות של "העבריינים" – מילים סתומות: "התכתשות", "כינוייגנאי", "קללות" וכו'; בהודעה הופיעו ילדים, וגם מבוגרים מצוות העובדים, המאשימים את עצמם ב"עבירות קלות" שאינן ראויות, כנראה, להימסר לדיון בבית-המשפט... הייתה שם גם רשימה, שהתנוססה עליה כותרת מפתיעה ביותר: "עסקאות לספר הנוטאריאלי". מתחת לכותרת מסורטטים קוויס-טורים, שצריך לסמן בהם "מי עם מי". אחר-כך נודע לי שמותר למכור, לקנות ולהחליף דברי-חפץ בתוך "הבית", אלא שכל עסקה של

מקדומו מכרוחליפין זקוקה לרישום בספר הנוטריאלי, כדי להימנע מרמייה ומאפשרות של שחיתות במסחר (חישוב השווי של "המרכולת" איננו מקביל בעולמם של הילדים להערכת המבוגרים; את גובה התמורה קובעים כאן טעמו ומידת התעניינותו של "הצרכן". זאת הייתה "בורסה מבוקרת", מותאמת לצורכי מדינה קטנה זו...). מצאתי בין ההודעות שעל הקיר גם "לוח של ביתהמשפט", בו רושם המאשים את שמו ואת שם הנאשם, שהוא תובע לדין... בתוך מסגרת מיוחדת נתפרסמה ידיעה, שלמחרת היום יתקיים פלאַביסציט (משאלעם) של ילד ש"הגיע ל'בית' לפני שנה": בכרטיסההצבעה צריך לכתוב את הסימן "פלוס", שמשמעותו: 'אני אוהב אותו', או "מינוס": 'אינני אוהב אותו', או אָפּס: 'אני אָדיש אליו'. ההצבעה קובעת את התואר של הילד (א. אורח קשה; ב. תושב אדיש; ג. ידיד; ד. אָזרח; ועוד...). חשיבות מיוחדת הייתה, כנראה, ל"רשימת התפקידים", שהוכנה עלידי נציגי הפארלאמנט (הכנסת): בה היו רשומים שמות כל הילדים, וליד כל שם היה פירוט התפקיד, זמן העבודה וחישוב של שעות המזכות בהצטיינות ("גלויות מזכרות")... לכל שבעה ילדים היה נציג בפארלאמנט.

התעניינות רבה עוררה בי הכותרת שעל ההודעה "הריני מביע תודה או מבקש סליחה": בטור הראשון נרשם שם הילד המביע תודה (או מבקש סליחה), בטור השני – שם המבוגר או הילד שאָליו מכוונים הדברים, בטור השלישי – פְּרָטִים על "התודה" או "הסליחה". תחושת הייתה (ובקרב הימים נוכתי בצדקת התחושה), שמתגלה כאן ביטוי הוגן ונאמן להתרגשות ולא לחניפה: ילדים מודים (או מביעים סליחה) לילדים, מחנכים – לילדים, ילדים – למחנכים, ואף – בעילום-שם, כגון: יעקב – מודה לשוטר – הוא עזר לו לחצות את הרחוב... את עיניי משכה מודעה "פופולארית", כנראה, ביותר: "מי רוצה ללכת מחר לראינוע?" אחרי שם הֶרֶט, באה אזהרה קצרה: "כל הרוצה ללכת צריך לחתום את שמו עוד היום". על הגיליון חתמו ילדים רבים מאוד...

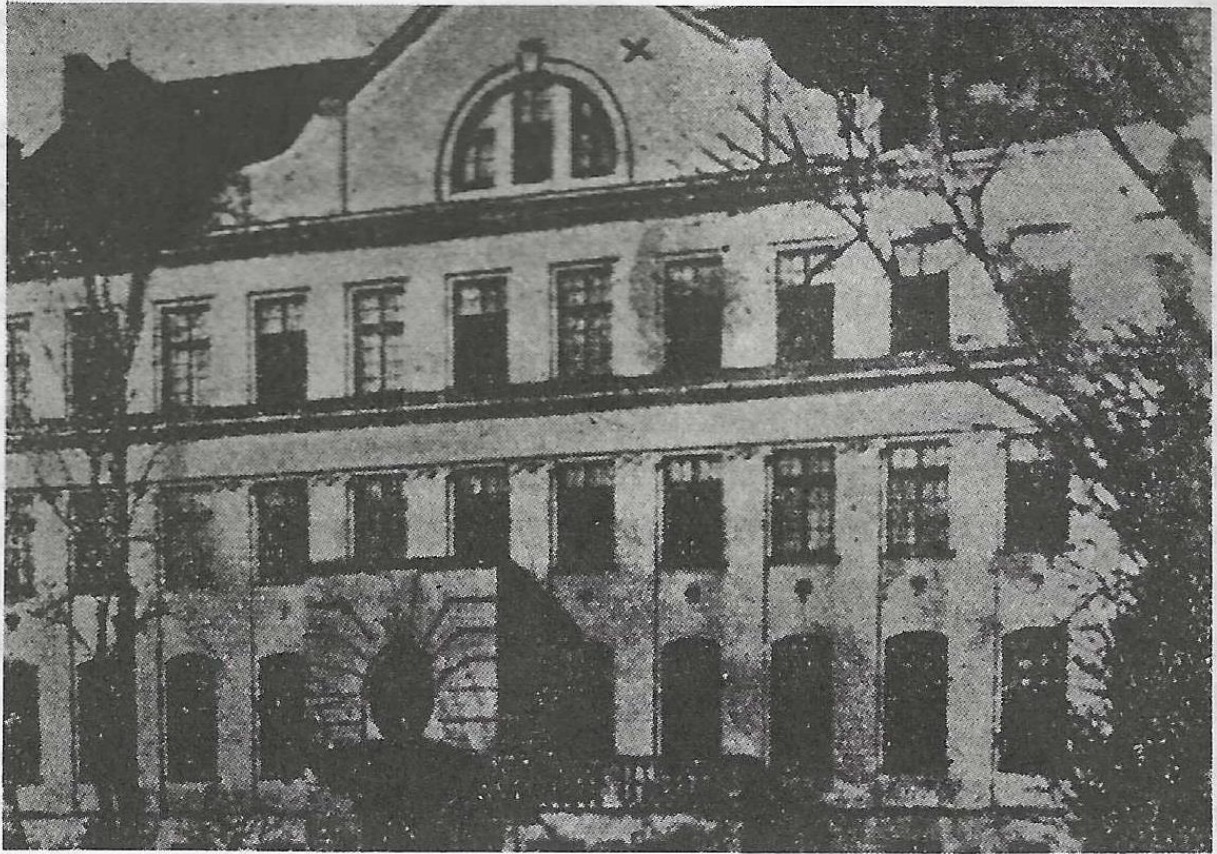
בעומדי מלא התפעלות ותמיהות לפני "לוח המודעות", שוכנעתי שהגעתי למדינה חדשה ומזרה: את שִׁפְתָה (הפולנית) אני מבין, אבל מנהגיה ואורח חיה – המשטר, הדת, המוסר, החוק, ההתרים והאיסורים – אינם ברורים לי (אף שלפני בואי אל "הבית" כבר שמעתי עליהם במקצת), והם טעונים לימוד. קשה היה לי להאמין, שהאזרחים הקטנים, האוכלוסייה של רפובליקה זו, מתמצאים במהלכי מדינתם שברחוב קרוכמאלנה.

עברתי מ"לוח ההודעות", שהיה תלוי ליד הדלת המובילה אל החצר האחורית, ונְעַצְרתי לפני הקיר השמאלי של האולם מתחת ל"ציע". הקיר היה בנוי כולו כאָרון אחד רחב המחולק למְגֵרוֹת. על כל מגרה כתוב שם של ילד. שיערתי, שבמגרה כזאת מחזיק כל חניך את נְכֵסוֹ הפרטיים: צעצועים, מְזֵכְרוֹת ודבריערך אחרים.

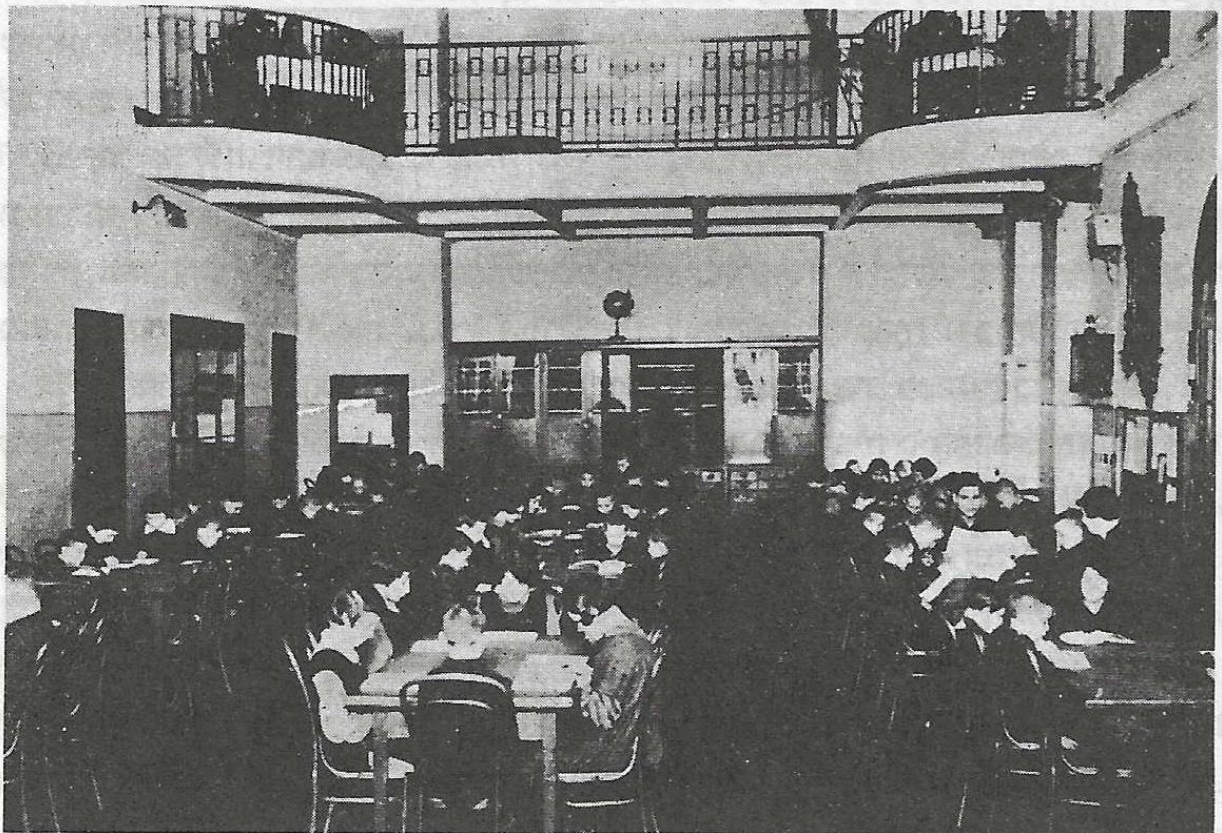
דלתות הובילו מן האולם אל חדרים צדדיים, שהיו מרוהטים ככיתות בבית-ספר, אף שהילדים למדו בבתי-ספר יסודיים או מקצועיים מחוץ ל"בית". החדרים האלה נועדו לבית-כנסת, ללימודי יידיש ועברית, להכנת שיעורים, למקום פגישה של חוגים שונים, לדיונים של ביתהמשפט, לקריאת העיתון השבועי של "בית-היתומים" וכדומה. ל"סִיּוּרִי" נצטרף, בינתיים, אחד הילדים המכובדים (היה לו התואר "ידיד"), שפיענח לפני הרבה דברים סתומים. הוא היה, כנראה, רגיל לביקורים של אורחים.

מדרכי (חיימ'ק שמו) התאמץ להכניסני לפְּנִיּוֹלֶפְנִים של סדרי הבית – ועשה את הדבר בתבונה רבה. נודע לי, שהילדים "הגדולים" נמצאים בשעה זו בבתי-ספר שונים. כיתתו של חיימ'ק צפופה מאוד, וחילקו אותה – הוא לומד אחר-הצהריים.

אין בית-ספר בתוך "בית-היתומים". אין מקבלים אל "הבית" ילדים לפני שנתם השביעית ומספרם של פעוטים כאלה קטן ביותר. הפארלאמנט ממנה אפוטרופוס לכל ילד "חדש". האפוטרופוס נבחר מבין הילדים "המקובלים" על חבריהם (כלומר, שאינם בעלי התארים הנמוכים: "אורח קשה" או "תושב אדיש"). האפוטרופוס מייעץ לילד החדש ומשגיח עליו. האפוטרופוסות היא משימה חשובה. "האפוטרופוס שלי לשעבר – מספר לי חיימ'ק – הוא עכשיו חברי הטוב ביותר, כמו אח ל". על האפוטרופוס לרשום בתוך פנקס מיוחד את הערותיו על חניכו מדי יום ביומו. הדוקטור או העלמה סְטָאפָה קוראים בכל שבוע את הפנקס, ומייעצים איך לנהוג, אם יש קשיים.

בניין "בית היתומים" ברחוב קרוכמאלנה (למעלה עליית הגג של קורצ'אק)

האפוטרופסות נמשכת, בדרך כלל, שלושה חודשים, ואז מתקיים ה**פלאביסציט** הראשון של הילד הטירון. הילדים נשארים ב"בית" עד שנתם הארבעעשרה, אם בית־הדין אינו גוזר "הרחקה" (לפי סעיף 1000), אבל אף ילד עדיין לא הורחק לצמיתות. התפתשות בין הילדים מותרת, אלא שאסור לילדים גדולים להרביץ בקטנים, וצריך לרשום כל התפתשות בלוח "העבירות הקטנות". עונש גופני אסור בהחלט. רק ילדים מצטיינים (בלימודים ובהתנהגות) יכולים להישאר בבית כמה שנים נוספות. הם גרים ב"בורסה" (פנימייה) ולומדים בבתי־ספר מקצועיים. תמורת הדירה והמזון ודמי הכיס, שהם מקבלים, על הבורסאנטים לתרום בכל יום שלוש או ארבע שעות של עבודה לטובת "הבית": הם עוזרים בחינוך ובמשק (בקרב הימים החלה הפנימייה לשמש כאולפן פדאגוגי). בית־הדין של הילדים רשאי לדון גם את הבורסאנטים והמחנכים. אפילו האדון הדוקטור נענש פעם "בסעיף מאה", האומר: "הוא לא התנהג יפה, ובית־הדין איננו סולח לו".

שעה שהמדריך הצעיר שלי (בן 11) החל להסביר לי את משמעות הסעיפים של בית־הדין נפתחה דלת המשרד, קורצ'אק ליווה את מבקריו עד היציאה הראשית מהאולם, ואז התקרב אלי ואמר:

– היית בידים טובות. חיימ'ק הוא משפטן מצוין ומחשובי האזרחים. אני מקווה שהתחלת להתמצא בסדרי הבית שלנו.

– על דברים מסוימים ידעתי, רבים נודעו לי עכשיו, ויש לי עוד הרבה מה ללמוד.

קורצ'אק חייך:

– הדברים נראים מסובכים רק במבט ראשון. אפילו אדם העובר מדירה לדירה מוצא שוני בגודל הדירה החדשה, בחנויות שהוא רגיל לקנות בהן, בביתהקה הקרוב ללבו, בלוח התנועה של קרונות הטרָאם ועוד ועוד... על אחת כמה וכמה, כשאדם עובר מהחיים בבית פרטי אל החיים במוסד. כאן מודגשת החובה לשמור ולכבד את הזכויות של הזולת. ההודעות השונות מכילות שיעור יסודי בחיים ציבוריים, בדמוקרטיה פעילה. תתמה כאשר תיווכח, שהילדים לומדים עד מהרה את הכללים הנראים כמסובכים. דע לך, שכאן אי קטן בתוך ים זועף. מובן, שיש הבדל, לפעמים סתירה, בין הבית הלבן של הילדים לבין הרחוב האפור של המבוגרים. ועוד נדבר על כך...

12. יום גדול וארוך

חזרנו אל המשרד, התיישבנו בנוחיות על הכיסאות.

קורצ'אק הצית סיגאריה ואמר:

- הנך מוזמן להסב אתנו לארוחת-הצהריים, ואולי גם לארוחת הערב, אם תסכים. בזמן שבין הארוחות נשוחח קצת בחדרי. תוכל גם לנוח שם ולקרוא דבר-מה. הנני רוצה שתפגוש את העלמה וילצ'נסקה. היא יצאה לסדר כמה עניינים אישיים בעיר ותשוב לארוחת-הצהריים.

קורצ'אק נעשה לי קרוב. ירדו עליי רגשות נחותא ועליצות, ואמרתי מתוך בדיחות-דעת:

- אני מכיר את העלמה וילצ'נסקה. קבענו פעם "ראנדו".

קורצ'אק תפס את מצב-רוחי, פקח את עיניו לרווחה בתמיהת-משונה, ושאל:

- כזה אתה? כבר הספקת? מתי קרה הדבר הזה?

הדבר אירע לפני למעלה מעשר שנים, בשנת 1913, אדוני הדוקטור, ואני בטוח שהעלמה וילצ'נסקה סיפרה לך על כך. היא אמרה לי, שתבקש אותך לרשום את התאריך המיוחל, כי רציתי לראות את שניכם.

תיארתי לפניו בקצרה את "הפגישה ההיסטורית", כשהייתי בן אחת-עשרה. קורצ'אק התגונן:

זיכרוני רפה מאוד, ואינני רוצה להעמיס עליו. כל דבר אני נוהג לרשום. עוד תתרגל ל"שיגעוני" זה. ודאי רשמתי את התאריך, כמנהגי, על חפיסה של סיגאריה, שממנה אני מעביר כל "אינפורמאציה חיונית" לתוך יומני, אלא שלפעמים החפיסה נעלמת. אגב: בינתיים התרחשו כמה מאורעות, שסייעו במקצת לשכחה, כגון: מלחמת העולם הראשונה, מלחמת הבולשביקים...

החלטתי לדלג על כל "הפרטים המשפחתיים", שקשרו אותנו. חששתי, שהפרטים יראו בעיניו כעין תכסיס של "המלצה" להשפיע על החלטתו להכניסני לתוך "הבית". היו כמה עניינים חשובים יותר, "אידאולוגיים", שהטרידוני ושרציתי להבהיר (לא ברור לי משום-מה) דווקא בשעה זו של שיחה ראשונה:

אגב, ד"ר קורצ'אק, כשאתה מזכיר את המלחמות, ברצוני לשאול אותך שאלה רצינית מאוד: אני חושב אותך לסופר גדול; "בובו" הוא בשבילי גילוי של ראייה מופלאה, וכן כמעט כל הספרים האחרים, שכתבת. ברם, ברצוני לשאול אותך על מה **שלא כתבת**. בשנים האחרונות מלא כל אדם בעל-דגש זיכרונות מזעזעים ממלחמת-העולם האיומה, רגשות של סלידה מאכזריותו של האדם ופחד מפני מלחמה נוספת, שעלולה להחריב את כל העולם... יודעני, **שאתה** השתתפת בשלוש מלחמות. מפני מה לא השמעת קול של מחאה? הספר שלך, הטוב והחשוב ביותר, "כיצד לאהוב ילדים", שכתבת בימי המלחמה, אין בו כמעט ולא כלום על ימיהרס נוראים אלה... והרי העולם מזועזע עכשיו בזכותם של **בארביס הצרפתי** ("האש"), **פראנק הגרמני** ("טוב הוא האדם") **והאשק הצ'כי** ("החייל האמיץ שווייק"). כל סופר גדול – לפי דרכו, סגנונו ואופיו – משמיע ביצירתו את המחאה הגדולה, האם לא הכאיבה לך המלחמה?

קורצ'אק הרצין. ניגב את עיניו ואת משקפיו (בקרב הימים ראיתי כמה פעמים תנועות אלה בשעות התרגשות), ואמר:

בראשית עבודתי הספרותית עסקתי בדברים מבדחים – במשך שנה נתפרסם ביוזמתי רומאן "משגע" קולקטיבי בהמשכים, שכתבו סופרים צעירים רבים בצוותא, בתוך עיתון הומוריסטי "קולצה" (קוצים), אבל כבר אז התחלתי להרגיש את האחריות הרובצת על סופר. שקעתי בבעיות הקיום של האדם. הלכתי אל אזור הסולק, אל אנשי העוני ותיארתי את סבלם, קראתי תיגר לצביעות ולרמייה "בילד הטרקין". כשפרצה מלחמת הראשונה – בפאן – כבר הייתי רופא, שיש לו רק מטרה ברורה אחת: **החיים**, לדאוג לחיים, להיטיב את החיים, להאריך את החיים

– ואני נזרקתי לתוך בית־חרושת של מוות. באותם הימים – בשנת 1905 – פרצה המהפכה הרוסית הראשונה. חיילים מתמרדים פנו אליי (הייתי אז רופא בבית־חולים צבאי בסיביריה) וביקשו שאדבר לפניהם על המהפכה. ואני ידעתי גם ידעתי, כי המורדים לא יצליחו לשנות את יסודות העולם הבנוי על כוח ועל מלחמה; גם המהפכה מביאה מוות, קרבות ופרעות – ודיברתי לפניהם על ילדים, שרק חינכם הנכון עשוי להביא שינוי בחיינו... אלפי שנה מדברים על שלום, גם הנביאים העברים ואף ישו, וכן כל הוגי־הדעות הגדולים בכל העמים ובכל הדורות, והאם הם הצליחו למנוע את המלחמות? המלחמות פרצו כמעט ללא הפסק והפכו לתופעות־טבע, כמו רעמים וסופות ורעידות־אדמה. ככל שלמדתי יותר על האדם, נוכחתי לדעת, שאין תקווה לאנושות אף באידיאולוגיות האצילות ביותר. אין לך אידיאולוגיה מהפכנית שתוכל להתגשם בלי מאבק ו אלימות – ותולדותיהם: נקמה, גמול, שלשלת של אסונות ללא סוף... הצעקה של באַרביס, האידיאליזאציה של פראַנק והסאטירה של האַשק אין ביכולתן לעזור... דבריהם הצודקים נופלים על אוזני אנשים, שכל אורח חייהם – מעריסתם ועד הקבר – בנוי על מלחמה: מלחמת הקיום, מלחמת המעמדות, מלחמת הריאקציה, מלחמת הדמוקראטיה, מלחמת האמביציות, מדיניות של רמייה, תעשייה של נשק, וחוזר חלילה. לשום ספרות אין כל אפשרות לשנות את יסודם של דברים. נכון, יש ספרות מזיקה – והיא המסיתה למלחמות, אבל לעומתה יש רק ספרות בלתי־מועילה – והיא זו החושפת את האכזריות שבמלחמות. כל ההישג של הספרות הטובה מסתיים בכך, שהיא קובעת את הדיאגנוזה. ברם, אין ערך לדיאגנוזה, כשאין מרפאים את המחלה וכשאין מחסנים נגדה.

הוא הפסיק לרגע את שטף דיבורו, הנמיך את קולו והוסיף:

“איננו בטוח אם יש מוצא למבוך הזה... תמיד הציקה לי בעיה ממארת זו. בהיותי צעיר, באתי עד גבול היאוש והמחשבה על התאבדות; אף כתבתי על כך מחזה וסיפור, שלא פרסמתי. ברם, רצון החיים איתן הוא באדם, ולכן אני מנסה לשנות... החלטתי נחושה, שלא לכתוב גבוהות ולא להציע תרופות קלות למחלה אנושה... נדמה לי, שצריך לבסס את “המלחמה במלחמה” על יסוד אחד ויחיד, והוא: הילד. כל מה שאני עושה, וכל מה שאני כותב, בא להכשיר את הילדים לצמוח לקראת עולם חדש. כשהם עצמם ישקמו אותו מן היסוד, כל הערכים החיוניים – הגינות, יושר, צדק, אהבת הבריות, אהבת עבודה ודמוקראטיה של אמת – צריכים להפוך לתרכיבים טבעיים באופיו של האדם הצעיר. מטרתם של חניכי “הבית” שלנו, של “הבית” הפולני בפרושקוב והמוסדות ההולכים בעקבותיהם היא להמחיש את המקום המרכזי שנועד ליגיעת כפיים. השלטון העצמי שלנו (בית־הדין, הפארלאמנט והפלאַביסציטים) בא להשריש את תחושת הדמוקראטיה בשנים המעצבות את אופיו של האדם. ומכיוון, שאני רואה בילד את הגורם העיקרי בבניין העתיד – הנני דורש בשביל המעמד הזה את כל תשומת־הלב המגיעות לו בחברה האנושית... אינני תמים עד כדי להאמין, שמוסדותינו המעטים עשויים להפוך סדרי העולם, אבל כל שינוי דורש התחלה (וייתכן שגם ניסו רבים לפניי), ולא עליי לסיים. יבואו אחרים – וימשיכו. האם אפשרית ההגשמה? – דומני, שהיא אפשרית. לא בשמים היא, הלבנים הראשונות לבניין הן אהבה לילד, יחס של כבוד ושל תקווה בו... אסור להעמיד על הילד הרך את התפקידים שהזכרתי. הם יצמחו מעצמם, מתוך הזרעונים שנטע בתוכו.”

קורצ'אק שוב הצית סיגאריה. חזר לרגיעתו הטבעית, נתחייך והעיר:

אינני אוהב לנאום, והנה נאמתי לפניך. אתה “פרובוקאטור”, ידידי... אגמור את דברי, כיאות, בפסוק מתוך ספרי: “כמהתלה זדונית ביותר עלינו לציין את ההגדרה, שהפדאגוגיה היא מדע על הילד ולא על האדם”. דע לך, שהרכבות של הילדים והמבוגרים אינן נוסעות על פסים זהים, אלא על פסים מקבילים שיתקרבו וישתלבו באחד הימים... ועוד נרבה לדבר על כך.

*

בינתיים נכנסה העלמה סטָאָפה למשרד. הא הייתה לבושה חלוק שחור ארוך, שצווארוננו נוצץ בלובן מעומלן. עול שנות המלחמה הקשות רבץ עליה. הכרתי בקמטי פניה שינוי רב לעומת אותו ערב רחוק, כשראיתיה בפעם הראשונה, לאור פנס־הגאז החיוור בכניסה לבית־הקפה. סטָאָפה, כמובן, לא זכרה אתי. היא פרצה בצחוק מצלצל ועלז, כאשר קורצ'אק התלונן “שמאחורי גבו” קבעה עוד לפני עשר שנים פגישות עם אנשים צעירים. הבחנתי, שבשעת צחוקה היו עיניה הגדולות של העלמה סטָאָפה מתמלאות דמעות. לא ידוע לי מפנימה עשה עליי צחוקה

מתוך דמעות רושם מיוחד. על לחיה בלטה יבלת חומה, שהפחיתה הרבה מיופיין של פניה הטובות.

למדתי במשך הזמן שעיניה השחורות הבולטות של סטאפה היו מתכסות תכופות בעננה ומביטות בעצב עמוק מהול בקורטוב של כעס וברמז לסלחנות. וגם אז נוצצו בהן דמעות. הילדים אהבו מאוד את סטאפה, ראו בה אדם טובה וחכמה, אך היו יראים מפני שינוי המבע של עיניה. סטאפה זכרה את גיטתי מאניה, את מר רבינוביץ' ואת באראק (אביו מת בשנות המלחמה, וברק היגר לפני שנתיים יחד עם אחותו אל קרוביהם שבארצות-הברית). סאטפה ביארה לקורצ'אק את קרבת משפחתי למאריה ולאדיסלאו ויאקוב פראגאר. קורצ'אק הזכיר בנוסטאלגיה את הימים הרחוקים, שנפגש בהם עם "השלאכצ'יץ" ("האציל") "ל פרץ, שהיה דובר פולנית צחה ומושלמת, המאפיינת את המשכילים היהודים בפולין. הוא זכר את דינאזון, את ד"ר אלישיב ואחרים, ומלמל: "אלה היו ימים גדולים..."

הוזמנתי לארוחת-הצהריים. ישבתי יחד עם הבנים ליד שולחנו של קורצ'אק. סטאפה הסבה לשולחן אחר מוקפת בנות. מצב-הרוח היה רגוע ועליז, נטול כל מתיחות. הילדים דיברו בחופשיות מבלי להקים רעש. לא הורגש רעבון מיוחד. "המלצרים" שאלו את הילדים על רצונם ב"תוספות", ורק יחידים נענו לכך, אף שהאוכל היה טעים מאוד. לפניכן אמר כל ילד אדם הוא רוצה מנה "קטנה", "בינונית" או "גדולה", כדי להימנע מלהשאיר אוכל ולבזבז מזון. הבחנתי בשירותם היפה והמסודר של הילדים-המלצרים. הם הילכו בשני מסלולים פנויים בין השולחנות: במסלול אחד נעו המגישים את האוכל, ובמסלול השני – המסירים את הסכר"ם והכלים. הליכה כזו מונעת פגיעות ותאונות. הכלים והאוכל מרוכזים משני עבריו של שולחן ארוך העומד ליד הקיר. המטבח (בקומת הקרקע) "מחובר" אל האולם (בקומה הראשונה) במעלית קטנה ידנית, שהפתח שלה קבוע בקיר ליד השולחן. הילדים הממונים על כך מושכים בחבלים ומביאים את האוכל אל האולם; בדרך זו גם מורידים את הצלחות, הקדרות והסכר"ם אל המטבח – לאחר השימוש בהם.

קורצ'אק הסביר לי, ש"המעלית" הזאת, הידנית, היא פחות מסוכנת ממעלית חשמלית. אך "מעלית" זו גורמת קצת הטרדות, כי נערים רבים – ולא רק ההרפתקנים שבהם – "שואפים" לרדת בה אל המטבח. נסיעה כזאת עולה... "מאה" (מספר הסעיף בחוקה של בית-המשפט לילדים). קשה לילדים לעמוד בניסיון, וקורצ'אק מתכנן לקבוע "יום של חנינה", בו יורשה לכל ילד (וילדה) לרדת פעם אחת בדרך-הקסמים הזאת אל המטבח.

בתום הארוחה קם קורצ'אק ממקומו. קימתו שימשה, כנראה, אות לתהלוכה – תהלוכת כיסאות: כל אחד מהמסובים לופת את הכיסא שעליו ישב (הכיסאות אינם כבדים), נושא אותו עד קצה האולם ומעמידו ליד הקיר. אני מרים את כיסאי ונושאו בתור אחרי קורצ'אק. הוא פונה אחורה, מצטחק אלי ושואל:

– האם ברורה לך סיבת המנהג הזה?

– לא, דוקטור. אינני מבין את פשר התהלוכה. אולי תואיל להסביר לי?

– האולם, כפי שהנך רואה, נחלק לשניים: חלק לחדר-אוכל, וחלק למשחקים. אחרי הארוחה מנקים תורני-הניקיון את השולחנות ואת הרצפה. במסעדות נוהגים המלצרים להרים כל כיסא ולשים אותו על השולחן, שהיא עבודה יותר קשה במובן הפיסי, ופחות טובה מבחינת ההיגיינה. "במסעדה" שלנו מתבקש כל "לקוח" להעביר את כיסאו אל החלק השני של האולם. המאמץ דורש שניות ספורות... לאחר שהקהל יתפזר, התורנים ינקו עלנקלה את השולחנות ואת הרצפה ויביאו במתינות את הכיסאות בחזרה למקומם. הניסיון הוכיח, שזו שיטה טובה.

זה היה עבודי השיעור המעשי הראשון בעבודה פשוטה הנעשית בייעילות, בחכמת-חיים ובמחשבה תחילה.

*

לאחר שקורצ'אק סיים את ההסבר בנוגע לסדרים בשעת הארוחה, שינה את הנושא: – לפני הצהריים ביקרת אותי כסופר, ואני התאמצתי להתגונן ולבאר את עמדתי. חשובות מאוד התרשמויות ראשונות. האם המנהגים והמראות של "הבית" לא עוררו בך כל הסתייגות? האם אין לך מה לבקר ביומך הראשון? ודע לך, שאין בשאלותיי אף שמשך של אירוניה.

– את כל ספריך, אפילו את ספרך שהופיע לפני זמן קצר, אני מכיר יפה. אני מעריך כל מה שכתבת. לא ביקרתי

אותך על מה שכתבת, אלא על מה שלא כתבת. הספרת לי את הסיבה, הבינותי – ואני מודה לך. את מנהגי "הבית" עדיין אינני מכיר במידה מספיקה, ואין לי זכות ולא נטייה לביקורת בלתי־מבוססת. אני חולם כבר שנים רבות על עבודה חינוכית ב"בית" שלך כדי ללמוד, ולא לשם "ביקורת". ברם, עליו להודות שבהתרשמות ראשונה התעורר בי ספק בנוגע לפרט אחד ובלתי־מהותי ביותר שבבניין, ואודה לך אם תואיל להסביר אותו לי.

– מה הספק שלך בנוגע לבניין? – שאל קורצ'אק בתמיהה. – רבים מהללים את הבניין, שהאדריכל מר הנריק שטיפלמן ואנוכי השקענו בו הרבה עמל ומחשבה. את חסרונותיו אני רואה מתוך ניסיון של שתי־עשרה שנים. כיום הייתי בונה בניין שונה: הייתי מוותר על חדריהמיטות הגדולים ובונה חדרים קטנים, כל חדר לילדים אחדים, כי בדרך זו אפשר לפתח יותר אחווה וידידות בין הילדים. אבל הרי אתה עדיין לא הספקת לראות את שני חדרי המיטות שלנו, ומה הפסול שמצאת?

– כמנהג יהודים אענה לך על שאלה בשאלה: למה, אדון דוקטור, בנית "יציע" ממעל לאולם הכללי? חוששני, שהתוספת הזאת עלולה לעורר בילדים תחושה שצופים עליהם מלמעלה ועוקבים אחרי מעשיהם. "היציע" עורר בי אסוציאציה של סרט על בית־סוהר באמריקה. ההשוואה הזאת מוגזמת, אבל מאידך... היתה לי הרגשה שהיציע יוצר מצב־רוח המוגדר על־ידי הפסיכולוגים הגרמנים במונח "אומהיימליך": מוזר, נטול־ביתיות. סלח לי, דוקטור, על החטטנות המופרזת שלי.

קורצ'אק העיף בי מבט של השתוממות. חששתי שהפרזתי בדבריי הבוטים, וחרדתי שאשמע מפיו תגובה חריפה. לאחר שניות אחדות של הרהור, שמעתי את תשובתו של קורצ'אק. קולו היה ידידותי וחמים כמקודם:

– היו לנו ויכוחים רבים עם חברי ועדת־הבנייה. האדריכל, מר שטיפלמן, רצה להכניס הרבה "יופי" לתוך הבניין ונימק את הצעותיו באמרה היוונית היסודית "קאל־קאגאטוס", כלומר: "היפה הוא (לרוב) גם הטוב והיעיל". אני טענתי: "הטוב והיעיל לילדים – הם עבורי גם יפים". בנוגע ל"יציע", שהוא משמש רק מעבר פתוח בין שני חלקי הבית, כעין גשר, לא התווכחתי אתו. וזאת הייתה הטעות שלי. נזדעזעתי, כאשר אתה נימקת את ספקותיך, כי הם חשפו רעיונות קשים, המכבידים על מצפוני בנוגע לילד, שהנני קשור אליו מאוד. שמו גרשון. תכיר אותו, ותבין את סיבת הסנטימנט המיוחד שאני רוחש אליו. הוא בעצמו יספר לך על הקשיים שהיו לו, עד שהסכמתי להכניס אותו אל "הבית". הילדים עסוקים עכשיו, ואנחנו יכולים לשבת בפינה שקטנה ולשוחח. כאשר נגמור את שיחתנו על הנושא "גרשון", אביא אותך אל חדרי ותשכב שם לנוח על הספה. לי קשה לדון על דברים רציניים ביותר תוך הליכה או עמידה.

ישבנו וקורצ'אק המשיך:

– גרשון נולד בווארשה. כאשר היה תינוק בן שנה מת עליו אביו ממחלת השחפת. זמן קצר לאחר־כך נפטרה גם אמו (כעבור שנים אחדות ניסיתי להיודע על סיבת מותה, אבל הדבר לא עלה בידי, אף שנודעה לכך חשיבות מיוחדת). גרשון איננו זוכר את הוריו. הוא גדל בבית סבו האלמן, שגר בכפר לארחוק מקראשניק, בסביבה של יערות אורן אדירים. האויר הצח של עצי האורן, והמזון הכפרי המבריא – ירקות וחלב – הצילו את הילד, כמו בדרך־נס, מפני כל שריד של מחלת אביו. לפני שנתיים נפטר הסב, וגרשון הובא אל מקורביו העניים שבווארשה. שנה תמימה סירבתי לקבל את גרשון ל"בית־היתומים", אף שחמלתי עליו מאוד. חששתי שהמחלה רדומה בו. ביקרתי אצלו פעמים מספר בבית מקורביו. נהייתי מכל שיחה עם גרשון. שיחת ילד חכם כפרי מגוננת בדמיון עשיר. גרשון לא חדל להגות ולספר על יפי הטבע, על חבריו בכפר ועל יער העבות הסמוך לבית סבו האהוב (הוצאתי אותו פעמים אחדות מבית קרוביו לטיולים ולראות סרט). הזיכרון העצוב היחיד מימיו הטובים שבכפרו היה קשור בשומר־היער, "לשניצ'י־פאן־אן", שרובה היה תלוי ברצועה על שכמו, והיה מאיים על ילדי הכפר לבל יעזו לבוא אל היער וללקט בו אוכמניות ופטריות. הילדים היו מספרים, ש"הצשניצ'י" מסתתר על ראש גבעה וצופה משם, מלמעלה, כדי לתפוס את הילדים, שאינם מתגברים על תשוקתם, "קופצים" אל היער ומלקטים אוכמניות. "יש שם כל־כך הרבה אוכמניות, עד שכל היושב על הארץ בין העצים עלול להשחיר את מכנסיו"... לגרשון יש הרבה חלומות על סבא ועל הפרות החולבות שלו, על ילדי הכפר ועל היער. החלומות רובם נעימים, והוא אוהב לספר אותם בשפתו הפולנית הציורית. לפני שבועות אחדים עורר בלילה בצעקה מבהלת נערים רבים באולם־השינה. בחלומו ראה גרשון את עצמו משחק עם ילדי הכפר שלו בתוך היער הסמוך. פתאום מופיע

"הלשניצ'י" עם הרובה שלו – וגרשון צועק אל חבריו: "נוסו אל האדון הדוקטור! נוסו אל האדון הדוקטור!" גרשון וכל חבריו רצים על-פני אולם-האוכל של "הבית", והדוקטור איננו... גרשון וחבריו קוראים בבהלה: "פאך דוקטור הצל!" ואין גם העלמה סטאפה, ואין איש... והלשניצ'י משיג אותם. הוא עומד על היציע של האולם, מוריד את הרובה משכמו – ומתחיל לירות... גרשון וחבריו צועקים בקוליקולות. פתאום נאלם גרשון מרוב פחד ואיננו יכול להשמיע את קולו... זה נורא... הלשניצ'י הרג את כל חבריו... סוף-סוף מצליח גרשון לצעוק צעקה גדולה – והוא מתעורר...

– האם נשנה החלום? – אני שואל את קורצ'אק.

– לא, תודה לאל. אני סובר ש"היציע" איננו סיבת החלום המפחיד, אבל הוא מהווה בו מרכיב חשוב: יש כאן קשר עם גבעת-ההתצפית שעליה היה היערן אורב לגרשון ולחבריו.

– האם הילדים רואים אותך ואת העלמה סטאפה בחלומותיהם?

– כמובן, לרוב אלו חלומות נעימים לפני טיול או חגיגה. חלומות ילדותיים טיפוסיים, שהם אוהבים לספר לי וגם איש לרעהו. רק פעם נודע לי, שילד אחד, לייבלה, ראה אותי בחלומו מת, והוא בכה מאוד. הילדים התעצבנו ואָסרו על לייבלה להוסיף ולספר את חלומו, לבל יגיעו הדברים אליי, אבל סיפרו על כך לעלמה סטאפה – ומיד הוסיפו לחלום פתרון 'יהודי': "יש בכך סימן, שהאָדון דוקטור יחיה חיים ארוכים..."

*

קורצ'אק מעלה אותי אל חדרו שבעלייתהגג ומבקש אותי שאָשכב לנוח על הספה. – היה לך יום קשה של "בחינות", ועמדת בהן בצורה מצוינת (אני כלל לא הרגשתי, שקורצ'אק "בוחר" אותי). גַרד יחד לארוחת-ערב, ואחר-כך אביא אותך לחדרי-המיטות, שעה שהילדים שוכבים לישון. תאזין, אָם תרצה, לסיפור שאספר להם לפני שנתם. חושבני, שגם עליך יוטל בקרב הימים תפקיד כזה. ד"ר טאָבר אמר לי בטלפון וגם הדגיש במכתב-ההמלצה, שהוא לא יתנגד אם שנינו נסכים לכך, שתבוא לאָלתר לגור ולעבוד ב"בית" שלנו. אמנם, עוד נותרו לך כמה חודשים ללימודים, אולם חֲבֵרֵה-המורים נוטה לשחרר אותך מחובת הנוכחות בסמינריון עד סוף השנה. תיבָחן רק במקצועות יחידים – ובכתב. תעודת-הסיום שלך לא תיפגע כלל מחמת היעדרותך. אתה אינך, כנראה, מן התלמידים הגרועים.

לפני ששכבתי לנוח על הספה, כפי שהפציר קורצ'אק, סקרתי בהתעניינות רבה את המאָנסאָרדה ששימשה כסדנה פדגוגית-ספרותית וחדר-מגורים של מאָרחי המפורסם. החלון הענקי המקומר הזרים אור רב לתוך החדר המרווח. בחלון הייתה מערכת של אָשנבים לאָוורור חדרהעלייה. מחמת הקור, שהלך וגדל בחוץ באותו יום, היו כל האשנבים סגורים, והבחנתי באַנקורים רבים המדלגים על הגג ליד החלון, אמנם, פנימו של החדר היוצא-אדופן היה דומה למשרד או לספרייה, אך בכל־זאת הורגשה בו חמימות ביתית (כמה מהרהיטים – כגון: המכתבה הגדולה העתיקה, הכוננית האמנותית הגלופה והכיסא הגדול המרופד – באו לקורצ'אק מבית אמו). למרות החוסר בהידור מיוחד, נראו כאן סימנים של יד ענוגה ומעריצה, השומרת על המראה של הדירה והזוכרת לשים פרח בתוך עציץ (האם ידה של העלמה סטאפה?). המכתבה עמדה ליד החלון והיתה מכוסה בחוברות, במילונים, בתיקי קאָרטון צבעוניים, בספר התנ"ך בתרגומו הפולני של ד"ר צילקוב, במהדורה קטנה של "הברית החדשה", בגיליונות נייר, בצנצנת מלאה עפרונות מחודדים, בפרח אדום ורענן בתוך עציץ יפה וגם... בשלושה "בתים" קטנטנים – צעצועים עשויים משיניים. ליד קיר אחד עמדה מיטת ברזל פשוטה ועליה פרושה שמיכה אפורה; ליד הקיר הסמוך – ספה למנוחה (קורצ'אק היה מלין כאן לפעמים ילדים מדוכאים). הפעם הייתה הספה ברשותי.

האצטבות הרבות הצמודות אל הקירות והכוננית היפהפיה שליד המכתבה היו עמוסות ספרים: ספרי רפואה, כימיה, פסיכולוגיה, פדגוגיה, [בלטריסטיקה](#), היסטוריה, סדרות של כתבי-עת פולניים, שקורצ'אק השתתף בהם, וספרים מפריעטו. בין ספרי ההיסטוריה משכו את תשומת-לבי ספרי ביוגרפיה ותרגומים לפולנית (או לגרמנית) של ספרים בסיסיים בקורות העם היהודי והספרות היהודית. הלשון והספרות הפולנית היו, כמובן, הדומינאנטיות, אבל היו שם גם ספרים קלאסיים בגרמנית ובצרפתית. את תמהוני עוררו במיוחד ספרים אחדים על נושא... האורניתולוגיה (תיאור חיי הציפורים). כמה עשירה ורב-תצבעים היא קשת ההתעניינות של אדם

גדול זה!

במדפים מיוחדים היו מסודרים תיקינייר רבים, שהיו בהם – כפי שנוכחתי בקרב הימים – סיכומים של סטאטיסטיקות ועקומות השוואתיות על המשקל, הגובה וההתפתחות של חניכי הבית; תיקים, שהכילו יומנים, רשימות וגם תוכניות לספרים חדשים. קורצ'אק היה נוהג לרשום הרבה משיחותיו עם ילדים ועם מבוגרים. על המנהג הזה, ששימש בסיס חשוב ליצירתו הספרותית והמדעית, אמר לי בשיחתנו הראשונה, שהתקיימה בצהרי אותו יום: "עוד תתרגל ל'שיגעוני' זה... על הקירות – בין אצטבאות הספרים והתיקים – היו תלויים כמה צילומים משפחתיים של קורצ'אק (דומני, שלא ראיתי ביניהם את צילומו של אביו) וגם תמונה גדולה של הפדאגוג האהוב עליו מימי נעוריו – פרידריך פראבל (כעבור שנה נתן לי קורצ'אק את התמונה הזאת במתנה).

שכבתי על הספה. קורצ'אק ישב לכתוב. הרגשתי עייפות נעימה, מהולה בסיפוק רק ובשמחה חרישית, כאילו עברתי דרך ארוכה – והגעתי סוף־סוף למחוז חפצי. חשתי, שקורצ'אק הוא ידידי וקרוב אלי מאז ילדותי. אפילו "בתי־השיניים" הניצבים על המכתבה של קורצ'אק היו מוכרים לי מסיפוריה של גיסי מאניה... תוך ערפל דק ראיתי את קורצ'אק בחלוק ירוק מסב אל "הסדר" בביתנו. הוא ישב בין אבי לבין יעקב אחי. כל בני־המשפחה נראו לי מבוגרים. פניו של אחי בוריס לא נשתנו והיו כמו ביום הפרידה. רק אחותי האַניה נעדרה מן "הסדר". אני שוב הייתי ילד ושאלתי את "ארבע הקושיות" כסדרן – בנימה מסורתית־מתנגנת... סוף "התקלה".

*

כשהתעוררתי כעבור ארבע שעות, שהן "מנת השינה" הקבועה שלי, חשתי קור. ההסקה בעליית־הגג הייתה לקויה. בינתיים שקעה השמש ובחדר האירה מנורת חשמל. קורצ'אק התהלך באַנפלאות על רגליו, ועל ראשו כומתה סינית אדמדמת, שכיסתה רק חלק מקרחתו. הוא נראה מצחיק. לא ידעתי אם כתב כל הזמן או שהתנמנם על מיטתו, ואולי הספיק לרדת אל הילדים – ועלה שנית לחדרו.

קורצ'אק הצטחק אלי ואמר:

– קר לי. אלה סימני הזקנה המתקרבת (קורצ'אק היה אז בן ארבעים ושש בלבד, והייתי מסופק אם תלונתו רצינית...) לא הגזמתי, כאשר ניחשתי שלא ישנת הלילה. תרדמתך הייתה עמוקה. אני זוכר לילות רבים ללא שינה, כשהייתי בגילך. אינני בטוח אם דווקא הלילה נועד לשינה. אני, למשל, אוהב לכתוב בלילות.

סיפרתי לקורצ'אק שבמשך השנים האחרונות התרגלתי לישון ארבע שעות ביממה, והן מספיקות לי. הוא האזין בהתעניינות רבה, והמשיך את חוט מחשבותיו:

– יש לי ספקות בנוגע לשעות השינה השגרתיות, שהן הותאמו לצורכיהם של האנשים הפרימיטיביים בימי קדם, ושהוכתבו מחוסר תאורה בלילות. אני מתכוון לניסויים עם ילדים בתחום זה. אולי תעזור לי בכך. אזמין להתייעצות את ידידי ד"ר זיגמונט ביחובסקי ואת בנו ד"ר גוסטאוו, תלמידו של פרויד. חושבני, שלא רק תינוקות, אלא גם ילדים גדולים (ואולי אף מבוגרים) זקוקים לשינה ולמנוחה באמצע היום. היו לי הוכחות רבות בנידון זה במשך עבודתי בבית־החולים לילדים. אולי תשפיע חלוקה חדשה של זמן־השינה על שיפור העצבים ועל כוח ההתרכזות של ילדים.

*

אחרי ארוחת־הערב הכניסני קורצ'אק לחדר־הרחצה של הבנים, שהתכונו לעלות על משכבם. התרשמתי גם עכשיו – כמו בפגישותי הקודמות עם הילדים במשך היום, בשעות ארוחות־הצהריים והערב – מההרגשה הכללית של סיפוק, של נחת־רוח ושל סובלנות. אמנם, שררה משובה קלה בתור של הממתינים לרחצה, נשמעו בדיחות וצחוק, אף הייתי עד לשתי התכתשויות קלות, שכן נתאספו במקום אחד חמישים נערים! התורנים, ממלאי התפקידים השונים, ביצעו את עבודתם בלי סימנים של התעצבנות.

בחדר־המיטות של הנערים עמדו חמישים מיטות־ברזל לבנות (בחדר של הנערות היו חמישים ושש מיטות). ליד כל מיטה עמד כיסא, ועליו סידר כל ילד את בגדיו. במרכז של אולם־השינה היה תא מזוגג, שמחציתו הייתה בשטחם של הבנים, ומחציתו השנייה – באולם־השינה של הבנות. כניסה לתא מזוגג זה, שבו היה ישן המחנך

התורן, הייתה מתוך מסדרון המפריד בין שני אולמיהשינה. הבנים חיכו בסקרנות לסיפורו של הדוקטור. אילו היו משתמשים בימים ההם ברמקול, אפשר היה לספר את המעשייה גם לבנות באותו הערב ולא בשני ערבים שונים. אצל הבנות ניגן מישהו בכינור.

התיישבתי ליד הכותל המזוגג, הגובל עם חדרהנערים. האורות היו מאופלים. קורצ'אק הסביר לי לפניכן, שהוא ישמע סיפור "מיישן" ואהוב על הילדים, אף שכבר שמעו את הסיפור פעמים רבות. הוא מתאמץ שלא להכניס שינויים בסיפור, כי הילדים אוהבים את הגירסה "המקורית". בקרב הימים נחרת כל סיפור בזכרונם ונעשה חלק מדמיונם. השינויים מביכים.

קורצ'אק ישב על כיסא באמצע חדרהמיטות של הבנים והתחיל לספר. הוא דיבר בפשטות רבה. הרים את קולו רק עד כדי שיגיע לקצווי החדר הגדול. לא השתדל להיות דראמאטי ביותר, אבל הדגיש את הפסוקים שהיו בהם שאלות, קריאות או דברים מתמיהים. ההדגשה שנתבטאה דווקא בהנמכת הקול, שלא להפריע לתהליך ההרדמה. סגנונו היה כסגנון כתיבתו: שפה בהירה, משפטים קצרים ובלתי מסובכים. העניינים הקשים במקצת היה מסביר במילים ספורות. הוא התחיל את המעשייה בפסוק "המסורת" האהוב על הילדים, "היו היה"..." להלן תמצית סיפורו:

"...היה היה יהודי פשוט, חרד לדתו ובעל-מלאכה ישר וטוב – קראו לו "אליעזר דָּעַר גְּלֵעֶזֶר" (אליעזר הזָּג). קורצ'אק תיאר את חמשת ימי העבודה בשבוע (מן היום השני בבוקר עד היום השישי בצהריים), כשהיה אליעזר מהלך מכפר לכפר בין בקתות האיכרים העניים ואחוזות "הפריצים" העשירים, וקובע זגוגיות בחלונותיהם. לפעמים היה אליעזר קונה מהאיכרים עורות של ארנבות ומוכרם בעיר. קורצ'אק תיאר את אורחחיייו של אליעזר, את תפילתו בכל בוקר בטלית ובתפילין, את נטילת הידיים ואמירת ברכה לפני כל ארוחה, את זהירותו שלא להיכשל, חלילה, באכילת טְרֵיפּוֹת (התפלאותי על הבקיות במנהגים יהודיים, שוודאי דרשו מקורצ'אק התכוננות מיוחדת). בצאתו לדרך היה אליעזר לוקח אתו, מלבד תיק הטלית והתפילין ומלאי של מזון, גם מתנות מאת אשתו עבור ילדי היהודים בכפרים הבודדים, שבבתיהם היה לפעמים נוטה ללון. קורצ'אק הסביר, שבזמנים ההם הייתה העניות בפולין גדולה מאוד: האיכרים היו לרוב עבדים ל"פֶּאָנִים", לאדונים העשירים בעלי האחוזות הגדולות, וקראו לכך "פֶּאָנְשֶׁ'זֶנְאָ" (שיעבוד לפֶּאָנִים): שום דבר לא היה שייך לאיכר – אף לא הבקתה הקטנה והאפלה, שגרו בה הוא ומשפחתו. האיכר עצמו – הוא וכל אשר לו – היו נחלתם הבלעדית של הפריצים, השלכצ'יצים, שיכלו לעשות בהם ככל העולה על רוחם. הפריצים היו גרים בארמונות, שהיו בהם חלונות רחבים מרובים, דרכם חדרה השמש פנימה ביום, והבריק מתוכם החוצה בלילה אור גדול של נברשות. האיכרים היו שרויים באפלה, בתוך בקתות מחוסרות אור ואוויר ומלאות עשן של כירות ששימשו לבישול ארוחות, לאפיית לחם ולחימום הדירה הקטנה. רק מעטים מהם הצליחו לחסוך כסף כדי קביעת חלונות בתוך קירות הטיט הטחובים. אליעזר היה מרחם על האיכרים, אבל במה יכול יהודי עני כמוהו לעזור להם? הרי הזכוכית הייתה יקרה מאוד בימים ההם.

"...והנה נפוצה שמועה בין האיכרים, שהיהודי הטוב אליעזר החל קובע זגוגיות בבתי האיכרים תמורת תשלום של פרוטות. וככל שהבקתה ענייה יותר והילדים מרובים בה – כך הולכת ופוחתת מכסת הכסף, שצריך לשלם לאליעזר עבור עבודתו ועבור הזכוכית היקרה; ואם האיכר מחוסר כל והוא מבורך בטפליא – אין אליעזר שואל כלל לכסף. הוא פותח במסור ריבוע בקיר, קובע בתוכו מסגרת (אליעזר היה גם נגר), שם בה זגוגית, והבקתה מתחילה להאיר, נוצצת ומבריקה... וכך קרע חלונות, קבע זגוגיות ומילא אור – בחינם או בחציחינם – במרבית הבתים שבסביבת עיירתו...

והבריות תמהות: אם אליעזר עצמו הוא אדם עני – מניין לו הזכוכית היקרה, שהוא קובע בבתי האיכרים והיהודים מרוביהילדים? ואם עשיר הוא – למה הוא עובד קשה כל-כך ומשפחתו חיה בדחקות בכל ימות השבוע, ואף בשבת אין השפע מצוי בביתו?... חידה היא!

"... כשנפטר ר' אליעזר נתגלה הסוד: בצוואתו היה כתוב, שלפני שנים רבות מצא אוצר, ולא גילה את הדבר אפילו לאשתו, כדי שלא תפריע לו, חס וחלילה, לעבור בין העניים ולקבוע חינם או בזול זגוגיות בתוך בתיהם... הוא ומשפחתו התפרנסו כל הזמן מיגיעת כפיו בלבד. בממון של האוצר קנה זכוכית, שקבע בתוך חלונות הבקתות

העניות, והביא אורה ושמחה לילדים רבים. הוא השתמש באוצר גם כדי לשלוח את בניו ללמוד תורה וחכמה, כי כתוב בספרים הקדושים שגם התורה היא אורה... ליל מנוחה לכם וחלומות נעימים, ילדי היקרים!"

קורצ'אק גמר את סיפורו, וילד אחד שאל:

– דוקטור, האם זה סיפוראמת?

קורצ'אק ענה בטוב לב:

– טיפשוני, הרי כבר אמרתי לכם פעם, שאליעזר דָּעַר גִּלְעָזֶר היה אביו של סבי, וכך היו מספרים עליו במשפחתנו...

מעברים שונים של חדר השינה נשמעת נחרה. קורצ'אק עבר בין המיטות, תיקן את הכרים והשמיכות של הילדים הישנים, רכן וליטף בחיבה את פניהם ונשק את ידיהם של הילדים שעדיין לא נרדמו.

שלוה גדולה ירדה על חדרהמיטות.

*

השעה הייתה אחרי עשר בערב. נפרדתי מקורצ'אק בידידות רבה ונדברנו להיפגש בעוד שבוע, אז נקבע את הפרטים על עבודתי בבית.

זה היה היום הגדול והארוך בחיי.

13. שאלות... שאלות... שאלות...

ביום החמישי, כעבור שבוע התראיתי שנית עם קורצ'אק, כמובטח. בינתיים נסדרו כל ענייני בסמינריון. נותרו עוד רק כארבעה ירחים עד לסיום הלימודים במוסד, ומנהלו הד"ר טאובר הפציר שאתחיל מיד (כפי הגדרתו הציורית) "את העבודה כשוליה בסדנתו של קורצ'אק", העשויה להקנות לי הכשרה חינוכית נוספת לקראת משימה אחראית בהוראה. הוטל עלי להיות נוכח בסמינריון רק בלימודי הדידאקטיקה (המרצה: ד"ר אהרונסון) והפסיכולוגיה (ד"ר אטינגר) ולהשתתף עם יתר התלמידים בדיונים על "שיעורים לדוגמה". ההתחייבויות האלה הסתכמו בשעות מספר במשך השבוע ולא הצריכו עבודת-בית.

שיחתי עם קורצ'אק התקיימה הפעם בחדרה העלייה שלו והיתה עניינית. קבענו, שאני יכול – כפי שביקשתי – להמשיך במתן שיעורי הפרטיים, כי הכנסה זו משמשת מקור עיקרי לפרנסתם של אמי ושל אחי הצעיר היושבים לעת-עתה בעיירה שרפץ והמתכוננים להצטרף בקרוב אל אבי בפלשתינה. דובר גם על כך, שד"ר טאובר שיכנע אותי לקבל עם ראשית שנת-הלימודים הבאה משרת מורה ללימודי ההיסטוריה היהודית (רשמית נקרא המקצוע: "דת משה") בבית-ספר ממשלתי חדש המוקם בכיכר פאריסוב בלבה של ווארשה היהודית, באזור קרוב לסמינריון. המשרה כבר שוריינה עבורי בהמלצת הסמינריון, שהוא מוסד ממשלתי למורים יהודים. כיתותיי בבית-הספר ישמשו בשנים הבאות מרכז ניסיוני לתלמידי השנתון המסיים. עבודתם תורכב משלושה חלקים: (א) מהסתכלות בתלמידים של בית-ספרי וכתובת רשימות על כך; (ב) התכוננותם של המועמדים לתת "שיעורים לדוגמה" – בייעוצי ובהדרכת; (ג) מתן "השיעורים לדוגמה" והדיונים עליהם – במעמד תלמידי הכיתה המסיימת – מבחינת התוכן, השיטה וכו'. התמחותי החינוכית בחסותו של קורצ'אק נחשבת כחלק חשוב מהכשרתי המיוחדת.

הצגתי לפני קורצ'אק את תכנית עיסוקיי: עד סוף שנת-הלימודים השוטפת (1924/25) אצטרך לשהות מחוץ ל"בית-היתומים" כחמש-עשרה שעות בשבוע (שיעורי הפרטיים ו"השאריות" בסמינריון); בימי הקיץ – אם קורצ'אק ירצה בי – אצא יחד עם הילדים לקייטנה; בשנת-הלימודים הבאה אעזוב את הבית רק לשעות ההוראה בבית-הספר שבכיכר פאריסוב, כלומר: לפני הצהריים, כשגם ילדי "הבית" שוהים בבית-הספר השונים שבעיר. אתפטר אז, כמובן, מכל שיעורי הפרטיים. אין ברצוני להפסיק את עבודתי הספרותית (באותו זמן ערכתי כתב-עת ספרותי בעברית, "הד הנוער" ביטאונם של סופרים צעירים), אבל צירפתי ל"נדוניה" גם את "המעלה הנוספת" שלי, שאינני זקוק ליותר מארבע שעות לשינה ביממה, והנני כותב רק בשעות הלילה. קורצ'אק צחק למשמע "הנדוניה".

הופתעתי, כאשר קורצ'אק גילה התעניינות רבה בקורותיה של משפחתי, שהזכרתי בהקשר להתכוננותם של אמי ואחי לצאת לפלשתינה בחודשי הקיץ. קורצ'אק ביקש, ברוב עדינות ודיסקראציה, שאספר לו פרטים על אבי ואחותי שכבר התיישבו שם. הוא התרגש מאוד מתוכן מכתבו של אבא ("הנהר שלו השמש שלו והחולצה הכבוסה שלו" – אושר של ציוני בן חמישים וחמש). אמרתי לו, שבכיסוי נמצא מכתב ראשון שהגיע באותו יום מאת אחותי האניה ובעלה חיים, החלוץ. קורצ'אק ביקשני שאתרגם לו את המכתב אם אין בו "סודות משפחתיים". הוא שואף להכיר את החיים בפלשתינה כמו שהם, ולא מתוך מאמרים של תעמולה "בנאש פשאגלונד" (עיתון יהודי בשפה הפולנית). נענית לבקשתו. במכתב הודיעו אחותי וגיס, שחתונתם התקיימה במושבה רחובות, בביתו של מר רבינוביץ', ידידנו המסור והוותיק. הם הביעו את צערם, שלא נכחו בחתונתם ההורים של שניהם – פרט לאבא.

האניה תיארה את הדירה, שחיים הכין עבורה בתל-אביב: חדר אחד לאגדול ברחוב נווה-צדק, הסמוך לגימנסיה "הרצליה"; קרובים אליהם הרחובות הראשיים הרצל ולילינבלום, שהם מרכז העיר. אביו של חיים (יהודי עשיר ובעל נכסים בסביבת שארפץ) קנה להאניה, לפני צאתה מווארשה, כרטיס-אניה וגם שמלות הדורות ואופנתיות שאין רואים כמותן בפלשתינה. כאן מתלבשים הכל בפשטות רבה. ימים אחדים אחרי חתונתם טיילו האניה וחיים לפנות ערב ברחוב אלנבי, כשהיא לבושה שכמייתמשי שחורה ענודה מתחת לסנטר בלולאה ורודה,

ולראשה מגבעת רחבה, ששוליה ארגמן, ברחוב עברה כרכרה. היא נעצרה ליד מקום טיולם. מתוך הכרכרה ירד איש לבוש הדר וצילינדר לראשו. הוא התקרב אל האניה, הסיר את הצילינדר, קד קידה אלגאנטית, הושיט לה יד ואמר: "אני דיזנגוף, ראש העיר תל־אביב. האם גבירתי מבינה עברית?" האניה ענתה בחיוב: כן, אני דוברת עברית. דיזנגוף המשיך: הנני מברך אותך, גבירתי הנאוה, בשם עירי: תבלי כאן את זמנך בנעימים! אני חוזר עכשיו ממסיבת קונסולים ביפו. גם אני קונסול. יבוא יום ותל־אביב תהייה גדולה כמו יפו, וגם בתל־אביב יגורו קונסולים רבים. תל־אביב צעירה מאוד – בת שבע־עשרה. לפני שנתיים הצהירו הבריטים שתל־אביב היא עיר, ואני הייתי לראש העיר. והנה יש לנו כבר בתל־אביב יותר משישה־עשר אלף יהודים, כן ירבו." חיים הצטחק והסביר לו: "האדון דיזנגוף, היא איננה תיירת. לפני ימים אחדים נשאתי אותה לאשה. אביה בא לארץ לפני שלוש שנים, ב-1920. אז היו בתל־אביב רק אלפיים תושבים." דיזנגוף לחץ את ידו של חיים: "מזל טוב לך! רבים יקנאו בך..."

החלק השני של המכתב, שנכתב בידי חיים, היה עגום והעיד שהבדידות של אבי לא נגמרה גם בפלשתינה: חיים והאניה הסכימו – לפי הזמנת אבא – לבוא ולבקר בכפר־אוריה. אבל האניה החליטה לכתחילה בלבה, שלא תתיישב במקום מרוחק ושמשם כל־כך. הם נסעו ברכבת, שתחנתה נמצאה מילין אחדים מכפר־אוריה. האניה התקשתה לנסוע ברכבת המתנדנדת והרגישה בחילה. בתחנה הערבית הקטנה חיכתה להם עגלה, שאבא שלח כדי להביאם אל המושבה. האניה לא רצתה לנסוע בעגלה כי רגש בחילתה לא פג – והחליטה ללכת ברגל. גם חיים הלך, כמובן, ברגל. היה יום חם. סוף־סוף הגיעו לכפר־אוריה עיפים וצמאים. המקום מלא אבנים גדולות, אבל יש שם גם שטחים גדולים של שדות. גרות שם רק שש משפחות יהודיות, שהקימו להן צריפים. רק אבא גר בחדר גדול בתוך בית ערבי וחרב למחצה. לבניין הערבי הזה קוראים "חאן". לפני מאות שנים היה קיים בתוכו "מלון" בשביל הנלווים לשיירות גמלים, שהיו נחים שם בדרך לירושלים או מירושלים. אל "דירתו" של אבא צריך היה לעלות במדרגות־אבן עתיקות. החדר היה מסודר לבוא האורחים והיו מוכנים בו פירות ומשקאות. גם השכנים קיבלו אותם יפה והזמינום לארוחת־צהריים. לאחר שעות אחדות של מנוחה ב"חאן" סיפר אבא להאניה ולחיים, שמוכנה אצלו תכנית לבניין עבור כל המשפחה: לחיים ולהאניה וגם לאמא וליגאל, שיבואו הנה בקרוב. אפשר יהיה להוסיף בקרב הימים מקום לירחמאל ולמשפחתו, לכשיקים אותה. הוא וודאי עוד יישאר כמה שנים בפולין, כי אין עדיין אוניברסיטה בארץ־ישראל, ורצונו להמשיך בלימודיו...

אבא הוביל את האניה וחיים לשטח מרווח על גבעה קטנה, כעשר דקות הליכה מ"החאן". הנוף היה עוצר נשימה ברוב יופיו. מסביב הייתה חורשה. בקרבת מקום היו עצי־שקדים. אבא הועיד את המקום הזה להקמת הבית. הוא ליקט במשך ימים רבים מאות או אלפי אבנונים מהסביבה וסימן בהם את קירות כל החדרים, המרפסות והמטבחים של שלוש דירות. זאת הייתה, ללא כל ספק, עבודה מפרכת ומלאכת מחשבת. הוא סידר אבנון ליד אבנון, מעשה פסיפס, רק כדי שיוכל להראות להם את פשר חלומו – את חזות ביתם בתוך "כפר אוריה" שלו... אבא הסביר להאניה ולחיים שזו תכנית מפורטת בקנה־מידה מדוייק. הוא התחשב בכיווני הרוחות והשמש ולפיהן קבע את עובי הקירות, חומרי הבניין ומקום החלונות, המרפסות וחדרי־המיטות. לצורך זה ביקר בדירות רבות של שכניו הערביים בכפרים הסמוכים, שהוא מתיידד איתם. הערבים מיטיבים להבחין בתנאי האקלים המקומי, והם המומחים הטובים ביותר באומנות הבנייה... האניה התרגשה עד דמעות לשמע החלומות, העבודה, האהבה והדאגה, שאבא השקיע בתכניותיו, אבל הודיעה בהחלטיות שאיננה מוכנה להתיישב בישימון כזה. לגיסי, חיים, שהיה חלוץ ואיכר בכל נימי נפשו, קסם האתגר הנועז של אבא, אך הוא נאלץ להצטרף להחלטתה של האניה.

בסוף תיאורו המפורט של ההתמודדות הטראגית הוסיף חיים במרירות (סבורני, בלי ידיעת האניה): "בכפר אוריה אין דיזנגוף הזקן האלגאנטי, אין גם די אנשים צעירים שיעריצו את יפיה של האניה... ריחמתי על חותני האהוב, אבל לא יכולתי לעזור לו. עיניי דמעו, כאשר הוא השמיע את דבריו הנוגעים עד נפש: "אם אתם מסרבים להתיישב כאן, הנני מסופק אם גם אמא ויגאל יסכימו לך. לא אבנה את הבית עד שאמא תבוא הנה ואשמע את חוות דעתה. אני עצמי לא אזוז מכאן. אם כולם יעזבו אותי – אשאר לבדי ב"חאן" עד יומי האחרון..."

במשך קריאת המכתב ותרגומי "החופשי" ישב קורצ'אק כמרותק. כאשר סיימתי למלל בהתרגשות: "יהודים חדשים... חיים חדשים..."

לא מעט התמיהתי גם נטייתו של קורצ'אק לשוחח על אחי יעקב פראגר, שראהו לאחרונה באקראי בקיָאָב

(בשנת 1917), ולפני כן – במסיבות אצל י"ל פרץ (1908 – 1911). למרות התאוננותו של קורצ'אק על זיכרונו הרופף ושאינו לו "לחלוטין" זיכרון אופטי, הצליח לשמור גם את תיאור מראהו החיצוני של אחי ושיקם לפני את דבריו של פרץ, כאשר מאריה ולאדיסלאוו ויעקב פראגר הביאו אותו בפעם הראשונה ל"טרקלין" הספרותי שלו: "פראגר הוא כוכב עולה... אוזניו מלאות הדים מהלשון המתנגנת שבסביבתו ומאוצר המעשיות של נערי החדר..." האם נתגשמו ציפיותיו של 'השלאַכצ'יץ' היהודי? מה כותב פראגר לאחרונה ואיך מצליחה מאריה ולאדיסלאוו ברפואת השיניים באוטובוצק? קורצ'אק מוכן לבקר אצלם פעם, אם יזמינוהו. האם הם מדברים אל בנם יידיש? מאריה רופאה מצוינת, והילדים בפראנציסקאנסקה (לפני "תקופת קרוכמאלנה") אהבו אותה מאוד... "הרי היא לימדה אותי איך "להקים בתים" משיני-החלב של הילדים. עוד תראה כאן את המסחר בנכסידלא-ניידי שלי..." צחקתי, ידעתי על "העיסוק הנוסף" שלו.

והנה קורצ'אק מרצין וחוזר משום-מה לתיאור אחי חרף היותו נטול זיכרון אופטי "לחלוטין":

– פראגר דומה לך: העיניים והשערות השחורות. חזות הפנים, המבטא החותך ושטף הדיבור הציורי. אחיך היה בדיוק בגילך, כשהכרתי אותו לפני חמש-עשרה שנה. אתם אחים מאם אחת, ומכאן הדמיון הבולט. עמיתי ד"ר ביחובסקי, שהוא גם מלומד במדעי היהדות וכותב מאמרים בעברית, סיפר לי שגדול הרופאים היהודים מיימונידס כתב בחיוב רב על ההלכה התלמודית הפוסקת, שהוולד הולך אחרי אמו... ואין תימה בכך: הרי העובר חי במעי אמו על המזון המשותף, והוא מושפע מחוויותיה, הוא בשר מבשרה, דם מדמה ומוח ממוחה. מובן, שהוולד הנהו גם פרי הזרע של אביו מולידו, אך החלק המכריע מהתורשה בא לעובר מהורתו. מכאן נובעות מסקנות חשובות.

ידעתי על הטראגדיה של אביו, שנפטר בבית לחולירוח, ונצנצה בי מחשבה, שקורצ'אק מצא בגרסה תלמודית זו נחמה פורתא גם לבעייתו האישית.

*

חזרנו ל"עניינים" שלנו... קורצ'אק הסכים ברוח טובה להצעותיי בנוגע לשעות העבודה שלי, ושיבח את כוונתי שלא להסתגר בתוך "הבית", אלא להמשיך בכתיבה.

– רק אל תתחיל ללמוד רפואה.

– מפני מה אתה מזהירני על כך? – שאלתי בתמיהה.

– הרי אני ערקתי מן המקצוע הזה והייתי ל"פאלצ'אר" (סגן-רופא, חובש) של ילדי "הבית" שלי. הנכון הוא, שאינני מתחרט על שלמדתי רפואה: היא עוזרת לי לפענח ביתר בהירות כמה תופעות ותכונות גופניות ונפשיות של הילד (בתחומי התזונה, ההיגיינה, מדידת המשקל והצמיחה) והשתלבותן בקביעת דיאגנוזה משותפת לביאולוגיה ולפסיכולוגיה. הריני מתאמץ להמשיך לקרוא על נושאים רפואיים, כדי שלא לנשור מן המקצוע ולא לשכוח את לימודי וניסיוני הרפואי, אלא שהם אינם משמשים עוד את עיקר התעניינותי.

– מעולם לא חשבתי על לימוד רפואה, אף שאבי חלם על כך. אינני רואה (אולי רק לעת-עתה) את הצורך להקדיש מזמני להמשך פורמאלי של לימודים, כאשר באוניברסיטאות שבפולין חולשים לרוב פרופסורים שאין להם מה לחדש מעבר לשגרה. ידיעות יסודיות יותר אני יכול לשאוב לעצמי בדרך ישירה מתוך ספרים בסיסיים. ואבקש אותך, אדון דוקטור, לבל תכעס על גילוי-ידעת בוטה העלול לפגוע בחוש הענווה, שאתה מצטיין בו: כל עוד אנשים כמו יאנוש קורצ'אק אינם מוזמנים לקאתדראות פולין, אינני רואה אפשרות להתקדמות ממשית במקצועות החינוך, הספרות וההיסטוריה.

קורצ'אק שתק. חזות פניו לא ענתה בו, שמצא פסול בהשקפותיי. הוא שינה את הנושא:

– ומה בדבר תנאי המשכורת וסידורי הדיור והמזון? הרי גם אלה עניינים הטעונים קביעה...

הצטחקתי ועניתי:

– אדוני הדוקטור, ידועים לי תנאי שכרך ושכרה של העלמה סטאפה, והם מספקים אותי... בנוגע לדיור וכי'...

אקבל כל הצעה שלך. אין לי דרישות מיוחדות.

קורצ'אק היה מרוצה והסביר:

– בנוגע לדיוך יש לי בקשה אליך: ודאי הבחנת בבית קטן בחזית של החצר הקדמית. דר בו שומר הבית, מר זאלבסקי, ויש שם שתי דירות קטנות נוספות: כל אחת בת חדר אחד מרווח ומרוהט בפשטות. כמעט שלא השתמשנו בבית הזה (פרט לדירתו של שומר הבית). עכשיו אנו מתקנים ומכינים את שתי הדירות: באחת יגור זוג צעיר של מוסיקאים, [הכנר איזאק אָדל](#) ורעייתו הפסנתרנית, שניהם מוסמכי הקונסרבטוריון. הם יהיו שכניך. בקשתי אליך היא: מכיוון שהנני מתכנן לרדת מחר לשבוע אל התא שבין שני אולמי השינה (והעלמה סטאפה הסכימה לכך) תגור בינתיים בחדרי. אמנם, יש לנו בורסה (פנימייה) בקומה השנייה, אבל שם גרים בורסאנטים אחדים בצוותא בתוך כל חדר, ואינני רוצה שתופרע בשעת עבודתך בערבים; הם גם צעירים ממך: חניכי "הבית" לשעבר, מבני ארבעעשרה עד שמונהעשרה, שלומדים בבתיספר מקצועיים ועוזרים אצלנו בשעותיהם הפנויות... אגב: יש לנו תוכניות להשכין בבורסה, כעבור שנה או שנתיים, כמה מפרחי מחנכים (תלמידי הסמינריון שלכם, תלמידות הקורסים לגנות וסטודנטים מהאוניברסיטות). הם ירעננו את "הבית".

ניסיתי לסרב להצעתו של קורצ'אק. לא היה נעים לי, שהוא יפנה עבורי את חדרו. לא חילץ אותי גם "הנשק האחרון": סיפרתי לו את הבדיחה היהודית העממית על אורח האומר: "בעל־בית יקר, הרשני לגור אצלך עד שאתה תמצא לעצמך דירה..."

קורצ'אק צחק, אבל לא נסוג מהצעתו.

– דוקטור, כבר סידרנו את כל העניינים החיוניים, אבל לא קבענו עדיין דבר אחד "קטן": במה אעסוק ב"בית"?

בתהצחוק הלבבית לא משה מפניו של קורצ'אק:

– מחר יום שישי. הוא־לנא להביא את מזוודתך בשעות הבוקר. תאכל אתנו בצהריים, ואחר־כך תתחיל לטפל בילדים "מכף רגל ועד ראש".

– כלומר, אדוני הדוקטור?

– מחר תסייע לי, וממילא תלמד כיצד לצחצח את נעליהם ולחפוף את ראשיהם של ילדים לפני בוא השבת. את יתר התפקידים נקבע בעתיד הקרוב בפגישה עם העלמה סטאפה. אנחנו גם פתוחים להצעות מצדך, אדוננו הצעיר. אגב: מה שמך הפרטי, מר וינגרטן?

– איש פולני צריך לרחמי שמים, כדי שיוכל לבטא את שמי ירחמיאל, שמשמעו בעברית: ירחם השם, אבל ידידי הדוברים פולנית קוראים לי יאָז'י.

קורצ'אק הצית סיגריה והציע גם לי אחת (לא עשה כך בשעת הפגישה הראשונה). הוא שמח על שאינני מעשן והעיר בדרכו החיננית:

– האם באמת אינך מעשן או שאתה אומר כך, כדי לפתח בי תסביך נחיתות? ... ובכן גם ברצוני לשאול אותך, מר יאָז'י, אם ידועה לך כבר גברת צעירה המעוניינת לרכוש את שם משפחתך?

– נתאדמתי ולא ידעתי מה לענות לו. מהמבוכה הצילתני העלמה סטאפה, שדפקה בדלת ונכנסה לחדר.

קורצ'אק הודיע לה חצירשמית:

חיכינו לך. תברכי אותנו על המוגמר: מר יאָז'י וינגרטן מתיישב מחר ב"בית". במשך השבוע הראשון יגור בחדרי, כפי שהיה צפוי. מחר יעזור לי במבצע "מכף רגל ועד ראש" ... לא דיברנו על כך ישירות, אבל בזכות אבא שלו הפלשתיני יכול אני לנחש, שהוא ינסה לעשות אותנו ליהודים, ואנחנו ודאי נתאמץ לעשות אותו כאן ל"גוי" ... יהיה מאבק הוגן, ונראה מי ינצח, אך הילדים שלנו ודאי יצאו הזוכים. תהיה לנו ב"בית" קצת תסיסה ויתעוררו רעיונות חדשים, וזה חשוב מאוד... ומאידך, העלמה סטאפה, מחלת האַמנאָסיה קשה וטראגית גם לפרט וגם לכלל. אצל הורינו, גם בביתי וגם בביתך, התהלכה מחלת השכחה הקולקטיבית: סבורני ששכחנו מאין באנו ולאן

ללכת. מוטב, שאנשים כמו יאז'י יזכירו לנו, מתוך חיבה, את הנשכחות מאשר יעשו זאת זרים מתוך איבה...
להתראות מחר, מר יאז'י!
שלושתנו לחצנו ידיים.

*

בבוקר של יום שישי, יום התיישבותי ב"בית-היתומים", יצאה השמש ומוססה את השלג. תושבי וארשה נשמו לרווחה. חודש מארס חמים, לפי הערכת האיכרים הפולנים, הוא סימן מובהק לשלהי-חורף נעימים ולאביב מוקדם. בשעת הצהריים הגעתי בכרכרה אל "הבית". ברחוב עמד מר זאלבסקי, השוער, אחז בידו צינור גומי ארוך ושטף במים את הבוץ השחור והדביק שנערם על המדרכה. עוד נותרו כשישה שבועות עד חג הפסח, והנה כבר נראו הניצנים על העצים האחדים שבחצר "הבית".

הבאתי אתי מזוודה לאגדולה, כדי שלא לתפוס הרבה מקום בחדרו של קורצ'אק. ספרים כמעט שלא הבאתי כלל, מלבד הנחוצים לי ביותר. דחיתי את זמן העברת יתר ספריי ובגדיי על ליום שחדרי יהיה מוכן. כשנכנסתי לאולם הקיפוני כמה ילדים, הציגו את עצמם והציעו לי לשאת את מזוודתי אל חדרו של הדוקטור. ילדים אלה כבר חזרו מבתי-הספר שלהם, אבל לא יכלו לצאת אל חצרה-המשחקים שמאחורי הבית מחמת הבוץ. הם השתעממו וביקשו עיסוק, ואין לך דבר מעניין יותר מאשר לבקר בחדרו של הדוקטור. הודיתי להם ואמרתי, שאשא בעצמי את המזוודה. מתוך דבריהם שיערתי, שהידיעה על בואי נדלפה אליהם. הילדים הסתכלו בי בעין בוחנת, וקשה היה לי לנחש אם הרושם הראשון חיובי ואוהד. אחדים שאלו לשם משפחתי וחזרו פעמים אחדות על השם לעצמם, כדי שיזכרוהו. ילד אחד, כבן עשר, חיך ואמר ביידיש בלשון הלצה: בייס טאַטן אין ווינגאַרטן (ניב שמשמעו: "אצל אבא בכרם" – לשון נופן על לשון בהקשר לשמי).

– מאין לך הניב הזה?

– סבא היה אומר לי כך ביידיש, כאשר הרועה הפולני שלנו לא היה משגיח על הפרות, היה משתרע על העשב ונוחר... לא התכוונתי להעליב אותך.

– הבינותי. הכל בסדר. מה שמך?

– גרשון שמי.

שמחתי על הכרות ראשונה זו. הרי לפניי "בעל החלומות", שקורצ'אק סיפר לי עליו בשבוע שעבר. העמדתי פנים כאילו זוהי הפעם הראשונה שאני שומע עליו:

– כשיהיה לי זמן, נשב ונדבר על סבא שלך והפרות שלו.

הרגשתי, שקניתי לי חבר.

בינתיים הבחנתי בקורצ'אק העומד בקצה האולם כשהוא מוקף ילדים. הרגשתי שהתרחש שם משהו. פניו של קורצ'אק זועפות, אך בכל זאת החלטתי להתקרב למקום "התקלה". את המזוודה השארתי בפיקוחו של גרשון. הדוקטור לא הבחין בהתקרבותי ושפך "קיתון של רותחים" על ראשו של ילד כבן תשע:

– הוי, רודף-כלבים שכמותך. מה אתה חושב לך, לייז'ורק? לפני רגעים אחדים באת מבית-הספר, וכבר הספקת לחזול לתוך "המעלית"...

ילד מן הצד העיר:

– למה אתה כועס, האדון דוקטור? הרי לכך יש לנו בית-דין...

והילד "הפושע" עצמו הסתכל בסקרנות ובאהבה בלתי-מעוררת לתוך פניו של קורצ'אק, כיוון בשלווה את אצבעו אל פיקת-הרגרת שעלתה וירדה בשעת דיבורו של קורצ'אק, ושאל שלא מן העניין השנוי במחלוקת:

– האדון דוקטור, מהו הדבר המתנועע על צווארך?

ההערות של שני הילדים "ריככו" את קורצ'אק. הוא רכן ונטל נרגש את ידו של "הפושע" ונשק אותה.

– צדקתם. אתה, לייזורק, תתבע את עצמך לדין. סכנה היא להשתמש במעלית של המלצרים.

לבסוף הרגיש קורצ'אק בנוכחותי, והסביר לי:

– לייזורק 'הוציא אותי מן הכלים'. אצטרך לרשום את עצמי ברשימת "העבירות הקלות".

התקרית נגמרה. הצדק והשלום חזרו לתוך "הבית".

קורצ'אק הבחין במזוודתי ליד הכניסה לאולם.

– האם ידוע לך מיהו הילד העומד ליד המזוודה?

– כן, שמו גרשון. כבר התחיל לספר לי את מעשיותיו. לא רק הפולנית שלו עסיסית, גם שפתו היידיית מרשימה.

סיפרתי לקורצ'אק על הקאלאמבור לשמי, שאילתר גרשון. קורצ'אק היה גאה על "הילד שלו" (האמת היא, שכל הילדים היו 'שלו'), נתן לי את המפתח לחדרו וביקשני לעלות שמה מבלי לחכות לו.

בשעת ארוחת-הצהריים הקצרה (הארוחה העיקרית, השבתית, תתקיים בערב) הציג אותי קורצ'אק לפני הילדים. מחר, לפני קריאת העיתון של הבית, יספר עלי יותר; החל מיום ראשון ייקבע עבורי מספר השולחן שאשב לידו.

משולחנות שונים נשמעו קריאות של ילדים:

– בבקשה, דוקטור, הושב אותו אצלנו!

קורצ'אק לא הגיב. שמחתי שהילדים קיבלוני ברצון.

*

בשעת המשחקים שלאחר-הצהריים למדתי איך לשובב חבלקפיצה. קורצ'אק החזיק בקצה אחד, ואני בקצה השני – ילדים רבים עברו בטור, וכל אחד מהם קפץ מעל החבל. צריך היה לשמור על תנועת החבל, שלא להכשיל את הקופצים. "שותפי" היה מומחה לדבר, ואני למדתי ממנו. לילדים היו גרסות שונות של קפיצות: של יחידים ושל אחדים – עד לשמונה ילדים, שהיו מקפיצים את רגליהם במקביל לקצב הקבוע, כדי להימנע מלהסתבך בחבל. דינו של המסתבך היה להפסיד את תורו במשחק. בקרב הימים רכשתי ניסיון רב שאפשר לי ולקורצ'אק לשוחח על עניינים רציניים שונים, מבלי שהילדים הקופצים ייכשלו באשמנתו. הקפיצה בחבל הייתה בין המשחקים המעטים שהשתתפו בהם בנים ובנות מכל הגילים.

*

שעות אחדות לפני רדת החשכה התאספו הבנים בחדרי האמבט שלהם. הם התרחצו והחליפו את הלבנים והבגדים. לכל אחד הייתה מוכנת חבילת בגדים שהתופרת טיפלה בה ביד אוהבת, ועל החבילה כתוב שם הילד. נעימה היתה ההערכה לעבודת הזולת, שהחבילות עוררו בילדים.

עמדתי מן הצד והתפעלתי מהחשיבות הרבה שקורצ'אק שיווה להוראותיו בשעת צחצוח הנעליים. הוא הדגים איך להחזיק את הנעל והמברשת, כמה משחה להקציב וכיצד למרוח אותה בשכבה דקה על כל השטח; גם חפיפת הראש הייתה בגדר של תורה הטעונה הוראות כיצד להשתמש בסבון ואיך לשטוף השערות במים, כדי למנוע ייבוש העור. את ההסברים נתן, לכאורה, לילדים עלמנת ללמדם לקח בהיגינה, אבל אני ידעתי שהם מכוונים לאלף אותי, הטירון, בעבודה חשובה זו. מאז ועד היום עברו יותר מחמישים שנה ובכל זאת הנני מעלה בזיכרוני את ההדרכה של קורצ'אק בכל פעם שאני חופף את ראשי: מקפיד אנוכי ללחוץ את הבוהן של ידי הימנית לגומה העורפית של שערותיי ולשפשף אותה, כי בה נאחזת הזוהמה ודרכה שוטפים ויורדים המים. בטוחני, שתורת ההיגינה שנטע כאילו דרך אגב בחניכיו, נותרה בהם כאורח-חיים.

צחוק רב היה מעורר המחזה של גזיזת שערות הילדים בידי קורצ'אק: הוא היה יוצר בשעת הגזיזה צורות "גיאומטריות" שונות או "מפה של רחובות וארשה" או "מדרגות המובילות אל הר". ולבסוף: "היה העקוב

למישור" – הכל הסתדר בשלום, כפי המצופה. ההרגשה הכללית, השופעת חמימות ושמחה, עוררה בכולנו את ההכרה, כי הננו בני משפחה אחת ברוכת ילדים. זאת הייתה שעה מחנכת גדולה ורבת אחווה.

*

"החולשה" של הדוקטור לרשום לאלתר כל מקרה ומחשבה נבעה מסיבות אחדות שקשה להגדירן. הוא היה רושם על חפיסה של סיגריות, על פיסת נייר, על החפת שבקצה השרוול של חולצתו (בימים ההם היה החפת עשוי גומי, והכתוב נמחק על נקלה) – ובבואו לחדרו היה מעתיק את הרשימות אל יומנו, או אל התיק "נושאים" וכו'. סבורני, שקורצ'אק היה רושם כלכך הרבה מחמת ההיגינה של הזיכרון, ולא מפני שהיה "מחוסר זיכרון", כפי שהיה מתאונן. עמדתי על-כך מתוך האזהרה הראשונה ששמעתי באותו יום שישי, ושהייתי שומע מפיו לפעמים תכופות: "אל תזהם את המוח!" הפעם הראשונה הוא השמיע את האזהרה, כאשר דיברתי בטלפון מן המשרד עם מישהו: הלז אמר לי את מספר הטלפון של ידידי, ואני חזרתי אחריו על המספר – והדבר הספיק לי.

וינגרטן – לימד אותי קורצ'אק – אל תזהם את המוח בידיעות קטנות-ערך כאלה, שהן מעמיסות על הזיכרון ודוחפות מתוכו עניינים חשובים. מסור את כל הידיעות מסוג זה ל"מזכירה" שלך: לפיסת נייר, שהיא תשמור עליהן עבורך.

בשיחותינו המרובות בנידון עניינים אישיים התפלאתי על זיכרונו הטוב. גם שמעתי מפיו זיכרונות מימי הילדות והעלומים, ששמר עליהם יפה לכל פרטיהם. והאופייני ביותר: הוא זכר מאות (או אלפי) בדיחות, ששמע לפני שנים רבות מפני עמיתיו הרופאים הצבאיים בבתי-חולים-של-שדה, שהיו מרבים בהלצות, כדי להפיג את המתח בין "משלוח למשלוח" של פצועים. קורצ'אק השתתף בארבע מלחמות. הוא עצמו כתב אז כמה מספריו ("ילד הטרקלין" במלחמת יפאן, "כיצד לאהוב את הילד" במלחמת-העולם הראשונה), אבל די היה לו לשמוע את הבדיחות באקראי – והן נחרתו בזכרונו. הבדיחות היו קולחות מפיו בשעה ששוחח אתי... כן היה זוכר הרבה פגישות עם סופרים פולנים ויהודים שונים, היה משקם את תוכן דבריהם, את מראה פניהם ואפילו השכיל, במקרים אחדים, לחקות את צליל קולם האופייני.

אין ספק שמנהגו להכין רשימות היה משחרר אותו מהצורך לשמור על דברים של מהבכך, ועזר לו באיסוף חומר היולי ליצירותיו הספרותיות. מבעד למשקפיו היו עיניו הכחולות פקוחות לרווחה ואזניו קשובות ברוב סקרנות גם לשיחם וגם לדיוקנם של ילדים ומבוגרים, שהיה "שותל" בתוך ספריו. גם בשיעוריו לפני מורים צעירים היה מצטט תכופות מה ששמע מפני ילד ב"בית" או מפני "קונדסים" ברחוב. כן הכניס ממשות, מעשיות והדים מתוך החיים לתוך משנתו הפדאגוגית – תודות לתכסיסים המנאמוטכניים שלו.

*

יום שישי בערב. קורצ'אק "מבקר" אצלי בחדר-העלייה. הוא בא לאסוף למזווה קטנה את הדברים, שיהיו נחוצים לו במשך תורנותו באולם-השינה. הוא שרוי במצב-רוח מצוין. נראה, שהסיכוי לבלות בין ילדיו משרה עליו רעננות ושמחה, כאילו צפויים לו נופש והרפתקאות. הוא מתהלך בחדר, מחפש דבר מה וממלמל לעצמו:

– דם-כלבים, דם-כלבים¹⁶, מה יחשוב עלי וינגרטן זה?

אני תופס את משמעות הפסוק בבחינת אתגר להתחיל בשיחה:

– מה קרה, האדון דוקטור?

– הרי אתה תחשוב, כי באמת אין לי מברשת או משחה לשיניים. להווי ידוע לך שיש לי, אלא שלא זכור לי איפה הן. הוא מוצא את הדברים "האבודים" ומראה אותם. שנינו צוחקים. קורצ'אק ממשיך לחפש עוד כמה דברים תוך פיזום מנגינה יהודית עממית, המוכרת לי מאוד וחביבה עליי ביותר.

¹⁶ בפולנית: פשאקראב, שהמשמעות ההיתולית היא בערך: "אוי ואבוי", אבל ניב זה היה ביסודו וולגארי. אגב: קורצ'אק אהב להשתמש בכמה מילים פולניות עסיסיות, שהיו נשמעות כדברי חיבה. ברוח זו היה נוהג לומר אל הילדים גאָמוֹן (חסרדעה), היצאָל (רודף כלבים), צימבאל (בור, רועש), זבוי (רוצח) ועוד ועוד, מבלי שירגש במילים אלה אף שמץ של גידוף. מעניין, שהילדים לא סיגלו לעצמם את 'הניבים המגונים' שהיו חלק ממילוננו הפרטי של קורצ'אק, והיה נסוך עליהם חן אבהי.

– מאין לך המנגינה הזאת, דוקטור? – אני שואל בתמיהה.
– היא ידועה לך? – אומר קורצ'אק בשמחה. – אולי תשיר את המילים?
– תסלח לי אם אִזְיִף. אינני מיטיב לשיר. זהו זמר עממי חביב:

פּאָעגט דער עול	שואל העולם
די אַלְטֶע קשיא:	הקושיה הישנה:
ביים באָם? ביים באָם?	ביס־בּוּם? ביס־בּוּם?
עֶנטפּערט מֶען:	לכן עונים:
ביס־בּוּם, ביס־בּוּם,	ביס־בּוּם, ביס־בּוּם
בידי־בידי־בּוּם!	בידי־בידי־בּוּם!

אני מבחין שקורצ'אק שר את השיר יחד אתי ומבטא אחריי את "המלים". אני חוזר על שאלתי:
– מניין לך, דוקטור, השיר הזה?

– את השיר הזה שמעתי כמה פעמים בבתיהם של פרץ ושל סוקולוב. זה היה כמעט ההימנון של הצעירים, כי לכולנו היו שאלות־שאלות־שאלות. זה היה לפני שנת 1906: סוקולוב מצא תשובה – היה לציוני, נסע לגרמניה וערך שם את "די וועלט" של הציונים: **גרינבוים** **והארטגלאס**, שבאו אל ביתו, היו לציונים; אחרים – היו ל**בונדאים**¹⁷. ואני עד היום מפזם את השיר ועוד שואל שאלות... אפילו בין חבריי הפולנים הייתי שר את המנגינה, לפעמים בצירוף מילים פולניות, כי גם הם היו שואלים שאלות: מהם היו לסופרים גדולים, מהם היו לפרופסורים, מהם היו ראשי מפלגות – הפ.פ.ר., הפ.פ.ס. ואפילו אַנדקיס¹⁸ ואנטישמיים חשוכים... אלה היו ימים גדולים!

¹⁷ סוציאליסטים יהודיים אנטי־ציוניים.

¹⁸ שמות מפלגות פולניות (בראשי־תיבות).

14. בוקר עלה על הרפובליקה הקטנה

התעוררתי בשבת בבוקר השכם, כדרכי. פתחתי את אשנבי החלון המקומר וישבתי ליד המכתבה לקרוא בספר, שלא גמרתי את קריאתו בשוכבי לישון אמש בשעה מאוחרת. פתאום הרגשתי בבריות קופצות עליי, על גבי ועל ראשי – המכתבה נתכסתה דרורים, שהחלו נודדים גם על רצפת החדר. ברגע הראשון נבוכתי ונבהלתי, אבל מיד נתברר לי, שהדרורים רגילים לבוא הנה, והבחנתי שעל הרצפה ועל השולחן מפוזרים עבורם זרעונים למאכל. הדרורים רואים בי, כנראה, את מפרנסם, הדוקטור. כשהתבוננתי סביבי, נפלה עיני על מחברת עבה, שעל כריכתה היה כתוב "הציפורים שלי". אודה ולא אבוש: פתחתי את המחברת בלי נטילת רשות מהמחבר, ומצאתי בה – בכתיבדו האופייני של קורצ'אק – הערות על התנהגותם של האורחים הפורחים שלו, כגון:

14 בנובמבר, 1924.

'הגוץ' מגרש במקורו את הדרורים האחרים. הוא זולל ורודן. הוא בוחר לו ראשית-כל את הזרעונים הטובים בעיניו. אחר-כך מרשה לכמה ציפורים לגשת ולאכול (האם הן דוררות? האם יש לו הרמון?) אני גירשתי את המחוצף הזה. אז שבו כל הדרורים שנמלטו. גם ביניהם אין השלום שולט. 'הכחוש' לא בא היום. הוא רגיל לעמוד על כתפי. חיפשתי אותו מסביב ולא ראיתי. האם קרה לו דבר-מה?

אקבע להם עשר דקות. אחר-כך אוציא אותם מן החדר, כי הם מפריעים לי לכתוב. בעוד חצי שעה עליי לרדת אל הילדים.

המחברת הייתה מלאה רשימות מעניינות, שמתוכן למדתי פרק נוסף על האיש המופלא הזה. לאחר זמן שמעתי, שיש בחדרו צלחת ובה מאכל בשביל עכבר, שהוא דר בתוך חור ברצפה או בקיר. את הצלחת והעכבר לא ראיתי בעיניי. אולי לא היה קיים כלל, ואולי לא היה בימיי.

*

לפני ארוחת-הבוקר נכנסתי לכיתה: נערכה שם תפילה. הילדים הסבירו לי, שביום השבת יש יותר מתפללים מאשר בימי חול, כי בשבת מאחר קול "הגונג" (תוף-צ'צ'ל), ולכן קל למתפללים להקדים קצת ולבוא לבית הכנסת. בכל ימות השבוע צריך המתפלל לקום כחמש-עשרה דקות לפני הישמע קול "הגונג" – ורבים מתעצלים או ישנים עד שנשמע האות לצאת מן המיטה. אין לילדים בית-כנסת ממש, גם חזן אין להם. כל ילד מתפלל ביחידות. (בימיי נשמעו דעות, שצריך להכניס ספר-תורה ולמנות ילד-חזן). והנה, נכנס הדוקטור. כולם מתעמקים בתפילה. התפילות העיקריות היו מסומנות בסידורים, והילדים בחרו להם את התפילות לפי רצונם. לפי קצב קריאתם והזמן שהיה ברשותם. כאשר נגמר רבע-השעה שנקבע לתפילה, קם קורצ'אק ושם ידו הימנית על עיניו העצומות. גם הילדים קמו. שפתי קורצ'אק נעות, אך מילותיו אינן נשמעות. כאשר סיים, אמר לילדים "גוט שאַבאַס" ("שבת שלום"), ויצא מן החדר... ואז נשמע 'גונג' הקורא לארוחת-הבוקר. עוד הספקתי לשאול את הילדים:

– האם קורצ'אק מתפלל?

אין הם יודעים. אבל בסוף כל תפילה הוא קם, מכסה את עיניו בידו – ואומר דבר-מה חרש. הילדים בטוחים, שהוא אומר בכל יום "קדיש" לזכרם של הורי היתומים שב"בית".

*

כשעה אחרי ארוחת-הבוקר נודע לי מהילדים שקורצ'אק יושב בחדר קטנטן, "החנות" ומקבל שם "הימורים" של ילדים. הוא עושה כן בכל יום שבת. לא ידעתי את פשר הדברים ושאלתי את קורצ'אק אם מותר לי להיות נוכח.

הוא הרשה לי:

- שב לך מן הצד והקשב.
- לפני "החנות" עמד תור של ילדים, ולא נכנס "מהמר" חדש עד שקודמו גמר ויצא. הראשון נכנס נער כבן תשע, טיפוס של "כסף-חי". ביומי הראשון הספקתי לראותו פעמים אחדות מתקוטט ומשלים, וחוזר חלילה.
- נו, הַרשלה, במה התערבת בשבוע שעבר? - וקורצ'אק מעיין ב'ספר ההימורים'.
- שאקלל רק עשר פעמים תוך השבוע.
- וכמה פעמים קיללת?
- רק ארבע פעמים - אומר הילד בקול של מנצח.
- טוב מאוד, הרשלה - אומר לו קורצ'אק, כשהוא מוציא מתוך שקיק סוכריה ארוזה בנייר ונותן לילד. - האם הנך רוצה להתערב גם לשבוע הבא, ובמה?
- אני מתערב, שבשבוע הבא לא אקלל כלל.
- אני מייעץ לך, שתתערב לקלל לא יותר משבע פעמים. קשה מאוד להיגמל לגמרי. בכמה קללות התחלת?
- בעשרים קללות.
- ובכל פעם זכית?
- לא.
- קשה יהיה לך לחדול לגמרי.
- הדוקטור צודק. אני מתערב שאקלל לא יותר מארבע פעמים.
- מסכים - אומר קורצ'אק, והעסקה נגמרה.
- נכנס ילד קטן, כבן שמונה.
- במה התערבת לפני שבוע, מוטלה? - שואל קורצ'אק.
- שלוש פעמים על עניין שלא גיליתי.
- וזכית, מוטלה?
- הפסדתי - מוריד מוטלה את הראש.
- ואתה רוצה להמשיך? - שואל קורצ'אק מבלי להיכנס לפרטי ההתערבות.
- כן. שוב שלוש פעמים. אולי השבוע הבא יהיה יותר טוב.
- מסכים.
- בטרם נכנס "המהמר" החדש, מספיק קורצ'אק להסביר לי, שמוטלה "מרטיב". כנראה, שהוא מתערב על כך... אין הילדים מחוייבים לגלות על מה הם מתערבים. וקורצ'אק רושם אצל "לקוח" כזה סימן-שאלה.
- נכנס ילד כבן שמונה או תשע. פניו מעידות בו ששובב הוא. קורצ'אק אומר לו:
- כבר זמן רב לא התערבת... על מה אתה רוצה להתערב, איציק?
- יש לי בשבועות האחרונים הרבה פסקי-דין. גם היו לי שש התכתשויות השבוע. - מתאונן איציק. - אני רוצה להתערב, שהשבוע לא תהיינה לי התכתשויות כלל וכי יתבעוני רק שלוש פעמים לדין.

- אתה רוצה יותר מדי תוך שבוע אחד. מוטב, שתתערב רק בעניין אחד: התערב, שיהיו לך רק חמש תביעות לדין.
  - לא. שלוש תביעות לדין.
  - מסכים.
  - נכנסת ילדה.
  - במה התערבת בשבוע שעבר, רחלה?
  - לא התערבתי כלל... אני מדברת הרבה פעמים שקר.
  - כמה פעמים את רוצה לשקר? – שואל קורצ'אק.
  - אף לא פעם אחת.
  - וכמה פעמים שיקרת בשבוע שעבר?
  - בכל יום פעמים אחדות.
  - נסי להתערב שלא תשקרי יותר מעשר פעמים במשך השבוע. צריך להיגמל אבל קשה להפסיק בבת אחת.
  - שבעה שקרים, אחד בשביל כל יום – מבקשת רחלה.
  - מסכים.
- רחלה יוצאת, וקורצ'אק אומר לי: היא ודאי תפסיד. יש לה דמיון עשיר והילדים צוחקים לה. זו הפעם הראשונה שהיא מתערבת על כך. ודאי מציקים לה על סיפוריה הכוזבים.
- עברו עוד כמה נערים ונערות, שנושאי התערבותם היו דומים לקודמיהם. ילדים אחדים התערבו שישכימו לקום בבוקר – זוהי האמביציה של רבים – תלויה בכך גם האפשרות של קבלת "גלויתזיכרון". עניין מיוחד עורר בי נער כבן אחת-עשרה שגם הוא מתערב, כמו מוט'לה, מבלי לגלות את נושא ההימור... קורצ'אק הסביר לי שיש כאן חשש למעשה-יאונן.
- אחרון נכנס חיים. הוא המתין, כנראה, זמן רב שלא לעכב בשיחתו הממושכת ילדים אחרים המחכים בתור. הוא היה כבן שלוש-עשרה.
- אתה, חיים, כבר זמן רב לא השתתפת בהימורים.
  - לא התערבתי במשך כל השנה, אבל שלחתי את יוסל, שהייתי האפוטרופוס שלו.
  - במה אתה רוצה להתערב?
  - שלא אגיד בבית-הספר "זה לא בצדק". יש לי הרבה צרות מכך. הילדים מציקים לי וקוראים אותי "וֹצְדָקְתָן" או "צִדְיָק'ל". גם המורה אמרה לי: בביתו של קורצ'אק אולי הכל מתנהג לפי צדק, אבל לא בחיים היומיומיים, ואפילו לא בבית-הספר. עוד מעט ותעזוב את 'הבית' ותלך לעבוד, ואז בוודאי יזיק לך אם תבוא בכל מקום עם טענות 'צדק'. עליך להיגמל מהדיבורים האלה, ואולי גם מהמחשבה הזאת".
- קורצ'אק הרצין מאוד. הוא ידע שזו הבעיה הגדולה של ילדיו. ניכר היה שאין הוא רוצה הפעם להתווכח על כך, ורק שאל:
- כמה פעמים יהיה מותר לך להגיד בבית-הספר "זה לא בצדק"?
  - בכלל לא. אף פעם.
  - מסכים. הלוואי שתצליח. אבל זכור, גם אם תצליח שלא להגיד את הפסוק הקצר הזה לאחרים, אל תשכח

שאתה עצמך צריך לשמור על הצדק, היושר וההגינות.

– כמובן, דוקטור. אני אזכור.

כאשר חיים יצא, העיר קורצ'אק במפחדנפש:

– זוהי השאלה הקשה, שאין לנו תשובה. אנחנו נאתמדבר בודדת. אצטרך לדבר אל חיים ביחידות, אבל עדיין אינני יודע מה להגיד לו.

ברור היה לי של"הימורים" יש ערך חשוב, אך איאפשר לשבץ אותם בתוך מסגרת של שיטה פדאגוגית. רק מחנך מחונן כמו קורצ'אק יוכל להפיק מהם תועלת מוסרית מירבית, רק הוא ישכיל להתאים אותם לאופי, לגיל ולבעיה של כל ילד. לסוכריה – הפרס הממשי לזוכה בהתערבות – אין כל ערך. זהו רק סמל פעוט שבא להמחיש את הניצחון של האדם הקטן בעימות עם עצמו, במאבק עם חולשותיו.

*

והנה שוב נשמע קול הגונג. הכל נכנסים לכיתה הגדולה. שם יקרא קורצ'אק את העיתון השבועי. בעיתון הזה משתתפים ילדים רבים: מדווחים הם על משימות העבודה שלהם, על ישיבות הפארלאמנט, על ילדים שנתמנו כאפוטרופסים, על תוצאות של פלאָביסציטים, ועל הילדים שזכו באותו שבוע להצטיינות – גלויות־זיכרון. בכל שבוע יש מאמר מאת קורצ'אק.

קורצ'אק יושב בראש הכיתה ליד שולחן קטן. העלמה סטָאָפּה מביאה את העיתון, שהוא כתוב ביד ונעתק בידי המזכירה לתוך "ספר העיתונים". הילדים יושבים בחופשה רבה על הספסלים, ואני ביניהם. לפני הקריאה בעיתון הציג אותי קורצ'אק לפני הילדים:

– אתם ודאי הבחנתם בשני הימים האחרונים, כי מתהלך בינינו אדם זר, שהוא סקרן גדול, מסתכל בכל דבר, מנסה לטובב את חבל־הקפיצה, בא לראות את הנערים בשפשוףם ובצחצוחם לכבוד השבת, נוכח היה הבוקר בשעת התפילה, ועכשיו הוא מתכוון להאזין לקריאת העיתון. מחר, ביום א', הוא יחדל להיות אורח ויתחיל לעזור לי ולעלמה סטאָפּה. מובן, שהוא עדיין קצת ביישן. האם אתם לא הייתם ביישנים בימים הראשונים ב"בית־היתומים"?

– מר וינגרטן לא ביישן כלל! – קורא ילד אחד, וכולם צוחקים.

– אתם כבר יודעים אפילו את שמו. יש ביניכם בלשים טובים. ולכן אקצר ורק אומר לכם, שמר וינגרטן עדיין איננו יודע מה יעשה כאן. אולי נחליט על כך מחר. אבל מי שרוצה לדבר אליו פולנית, יכול לעשות ככה, הוא יבין אותו. גם מי שרוצה לשוחח אליו בעברית, ביידיש, בגרמנית ובאנגלית, ואולי עוד בשפות אחדות. אבל סינית אני יודע טוב ממנו, ובסינית תוכלו לדבר רק אליי...

הקהל צוחק.

קורצ'אק פותח את "ספר העיתונים" ומתחיל בקריאת מאמרו המוקדש לשערוריית "המעלית הידנית". אין הוא מפרש בשמותיהם של "העבריינים" שהמעלית שימשה להם כאתר משחקים, כי לפי תקנות הפארלאמנט אסור להזכיר בעיתון את שמות הנתבעים לדין. קורצ'אק מסביר, שבאמריקה קוראים למעלית כזאת "המלצר הטיפש" (dumbwaiter). המילה 'דום' משמעה 'טיפש' גם בגרמנית, ואפילו ביידיש אומרים על ראש טיפש: דום־קאָפּ; המעלית הידנית אין לה שכל רב, ואיננה רצה בחשמל, כמו כל מעלית אמיתית. היא נמשכת ועולה בחבל עבה שבתוך חריץ של גלגלון. ומה אם החבל המשומש ייקרע? ומה אם החבל ייצא, חלילה, מן החריץ של הגלגלון? המעלית הידנית יורדת בעזרת משקולת כבדה, ומה אם המשקולת נשמטת מן החבל? התורנים שמטבח והמלצרים החכמים שלנו יודעים בדיוק איך פועל "המלצר הטיפש" ואיך צריך להעלות ולהוריד בו סכו"ם, צלחות ואוכל, ואם יקרה דברמה – לכל היותר יישברו כמה צלחות ויישפך המרק... אבל איך יכול ילד לקחת סיכון ולהיכנס לתוך "המלצר הטיפש" שיביא אותו מן המטבח אל האולם, או להיפך? אל תחשבו שהדוקטור הזקן סתם מפחד מפני כל דבר... הייתי בשלוש מלחמות... אבל קראתי פעם בעיתון על מקרה רע שקרה עם ילד

שנתכרבל כמו עובר בִּטְוֵן אמו ונכנס לתוך "המלצר הטיפש". אינני זוכר היכן התרחש הדבר, אולי זה קרה באמריקה, אבל הדבר יכול לקרות גם כאן.

"לשווא הזהרנו במשך השבועות האחרונים: ילדים רבים כבר נתבעו לדין ונענשו בסעיף 'מאה', וללא הועיל: זו, כנראה, גזרה שרוב הציבור איננו יכול לעמוד בה – ולכן החלטתי להציע שתי הצעות:

1. לפנות לפארלאמנט ולהודות, שלא תהיה כלל סכנה בנסיעה כזאת אם יפקחו על כך המלצרים החכמים והמנוסים שלנו. הנסיעה באפלה, בין הקירות, היא ודאי הרפתקה גדולה וגורמת הנאה מרובה, ולפיכך יתבקש הפארלאמנט לקבוע יום־החנינה מיוחד; ביום־החנינה יוכל כל ילד לטעום את הטעם של נסיעת־עונג.

2. בימים אחרים – מחוץ ליום־החנינה – אסור לילדים בהחלט לנסוע במעלית הידנית – ופסקי הדין יהיו חמורים יותר.

הילדים היו מרוצים מהפתרון המחוכם הזה, ומחאו כף בהתלהבות.

*

אחרי ארוחת־הצהריים השבתית הטעימה עזבו כמעט כל הילדים את "הבית" לשעות אחדות והלכו לבקר את משפחותיהם. גם קורצ'אק יצא. אני הלכתי אל בית סבתי.

העלמה סטאפה נותרה ב"בית", כי החלו להתאסף חניכים־לשעבר שבאו לביקור המסורתי ב"בית" שלהם. ביניהם היו גם אנשים נשואים, שבאו יחד עם נשותיהם וילדיהם. העלמה סטאפה הייתה יוצאת מן הבית ביום חול קבוע ונשארת כאן בשבתות.

*

סבתא מודאגת מאוד. מעניין, ששלושים ושש שעות של היעדרותי מביתה של סבתא הבלטו בעיניי את מצוקת־רוחה בצורה מוחשית ומדכאה יותר: הבת הצעירה והאהובה, דודתי לאה, חולה בזמן האחרון – ואין יודעים את סיבת מחלתה. לרופאים קשה לקבוע את הדיאגנוזה. הוא אפאטית, וכמעט שחדלה לדבר אל אנשים. מצבה משרה על אברהם, בנה היחיד, בחור נחמד בן שש־עשרה, דיכאון רב. הדודה לאה, שהייתה הנפש הטובה והזריזה בין שלוש בנותיה של סבתא, הולכת ושוקעת, ואין איש יודע איך ובמה עזור לה. בינה ובין בעלה קיים בירחים האחרונים קרע המגדיל את הטראגדיה האופפת את הבית.

סבתא שמרה לי מכתב שהגיע משארפץ מאת ידידתי אַנְקָה. המכתב הכיל דברי־ברכה על כניסתי לביתו של קורצ'אק (כתבתי אליה על כך לפני עשרה ימים – "ביום הגדול והארוך"). אַנְקָה, שידידיה עסקו בהוראה, ביקשה אותי לכתוב לה יותר פרטים על "בית־הדין" של קורצ'אק, וגם הביעה את תמיהותיה בנוגע לכמה בעיות, שעוררתי באיגרת הקודמת. החלטתי לתאר את ימיי הראשונים בתוך "הבית" של קורצ'אק ולתרוץ, ככל האפשר, את קושיותיה.

עוד באותו ערב, לאחר שובי אל חדר־העלייה "שלי", הבהרתי במכתבי אל אַנְקָה את עניין "הווידוי הפוליטי של קורצ'אק". היא סברה תמיד – כך כתבה לי – שקורצ'אק מעוניין למלא את תור הילדות בחוויות שופעות אושר וכבוד לילד, ואין לו "מגמות חבויות" ... בתשובתי התאמצתי לשכנע אותה, שאמנם דואג קורצ'אק בעיקר לגיל הילדות 'לשמו', כלומר: מבלי להדגיש את "התכלית" כלפי גיל הבגרות, כשם שאין האדם המבוגר מעכיר את מרבית זמנו בהכנה גרידא לקראת הזקנה המתקרבת, וכמו שבראש דאגתם של הזקנים איננו צריך לעמוד המוות... הילדים ראויים ליחסי כבוד ואהבה, לחיים שהולמים את הבנתם וטבעם, אלא שאין להעלים עין מן העובדה שזו גם אפשרות רצויה לטיפוח משטר של צדק ולעיצוב האופי, כאשר הילד יעבור אל המעמד של מבוגר, או כמו שהגדיר קורצ'אק: שהרכבת של הילדים תעבור אל הפסים של החברה המבוגרת.

בנוגע לבית־הדין כתבתי בשמץ של אירוניה על חששותיה של אַנְקָה, כי "לעומת הילד הרך החוטא" ניצבים (שומו שמים!) אלף סעיפים מאיימים בספר המשפטים של "הבית". "האם לא ירבץ הילד" – שאלה אַנְקָה – "תחת המשא הכבד של האיסורים והחוקים המרובים האלה? ומה גם, ש"בצמרת" החוקה מאיים 'סעיף האלף' האכזרי, המגרש את הילד החוטא, כמו את האדם הראשון, מתוך "גן העדן" של קורצ'אק? הזאת תיקרא "פדגוגיקה

ראשית – הסברתי לבת-פלוגתא שלי – בכל שנות הקיום של "הבית", שהגיע בשנה זו ל"בר-מצווה" שלו, נקנס רק ילד אחד בעונש חמור זה, לאחר אזהרות מרובות על פי סעיפים אחרים ולאחר ניסיונות של השפעה באמצעות אחד הילדים המצוינים שהתנדב להיות האפוטרופוס שלו. והרי צריך להגן על הציבור מפני "תושב קשה", העלול למרר את החיים של ילדי "הבית". אמנם, מתאמץ קורצ'אק שלא להכניס ל"בית", מלכתחילה, ילדים א-סוציאליים, אבל טעות עלולה להתרחש אפילו לקורצ'אק... עבור ילדים קשים כאלה יש מוסדות מיוחדים, וחלומו של קורצ'אק הוא לתקן גם את המוסדות ההם.

ובנידון החשש, שהמספר "הענקי" של הסעיפים מעיק על הילד, הסברתי לאנקה, שמספרם הממשי איננו "אלף" אלא **חמישים ושמונה**; ורובם, ארבעים ושמונה מציינים פסקי-דין של סליחה ואפילו שבח. ב"בית" נוהגים לבקש, ככל האפשר, את הטוב והאציל, ולא את הדברים הטעונים גינוי או עונש. לא כמו בחברת המבוגרים, שהעיתונות והקהל להוטים בהם בעיקר לשמוע ולהשמיע סנסאציות ותופעות של מעשים אלימים ומבישים, משתדלים העיתון השבועי ואף בית הדין של קורצ'אק לציין, בעיקר, את החיוב. סעיף 10, למשל, מתוך הקודקס של קורצ'אק, נחשב כציון לשבח ולא כהרשעה. גם עשרת הסעיפים המרשיעים ספוגים ברגשי רחמים ואמונה שהנאשם יבין את האזהרה, יראה את האור האדום הנדלק – ויחזור למוטב.

*

להלן מבוארים החוקים:

הסעיפים עד מאה: בית הדין איננו דן בעצם התלונה, אבל הנתבע צריך להשתדל שלא לחזור על מעשהו (בין הנימוקים לסליחה: התביעה של מה-בכך שלא כדאי לברר; הדבר קרה במקרה, או שרבים נוהגים כך; רואים בנתבע סימני חרטה; יש נסיבות מקילות וכו').

סעיפי הגינוי והעונש מן מאה עד אלף:

100 "בית הדין אינו סולח וקובע שהנאשם התנהג לא כשורה." (בית הדין לא פסק שהילד חטא ולא נזף בו, אלא שהוא מצרף את פסק הדין אל העקומה בדיאגרמה של עונשי בית הדין).

200 "התנהג באופן גרוע" (וחבל, שכך קרה. לכל אדם עלול הדבר לקרות. מבקשים, שלא יוסיף להתנהג כך).

300 "עשה מעשה רע". (בית הדין מרשיע. בסעיפים מאה ומאתיים בית הדין **מבקש** שהמעשה לא יחזור על עצמו. בסעיף זה הוא **דורש** שלא יקרו שנית מעשים אלה).

400 "אשמה כבדה. התנהג באופן גרוע מאוד." (זהו הניסיון האחרון למנוע מהאשם חרפה. האזהרה האחרונה).

500 "העושה מעשה כזה, שלא איכפת לו מה אנו מבקשים ודורשים – אינו מכבד את עצמו או שאינו שם לב אלינו. לפיכך, גם לנו אין אפשרות לנהוג בו בכבוד. פסק-הדין בציון השם ושם המשפחה יפורסם בעמוד הראשון של העיתון".

600 "בית הדין יתלה את פסק הדין על הלוח של בית הדין למשך שבוע ויפרסמו בעיתון". (אם נגזר סעיף שש מאות מפני שהילד חוזר בקביעות על מעשהו, אפשר לתלות את העקומה של התנהגותו למשך זמן רב יותר. אבל שמו ושם משפחתו יצוינו בראשיתיות בלבד).

700 נוסף על כל הנובע מתוצאות של סעיף ששרמאות – מעבירים את תוכן פסק הדין גם אל בני המשפחה. כי הרי ייתכן, שצריך יהיה להוציאו מן "הבית", ולפיכך, מן הראוי להזהירם. אם נאמר פתאום: "קחו אותו אליכם", המשפחה עלולה להתלונן, שלא הזהרנו, שהעלמנו.

800 פסק הדין אינו עוזר. ייתכן שהיו עוזרים העונשים, שהשתמשו בהם לפני במוסדות החינוך, אבל אצלנו אין הם קיימים. נקציב לשפוט שבוע להרהר על מעשיו. במשך שבוע אין הוא רשאי לתבוע לדין, וגם אנו לא נתבע אותו לדין. נראה אם הוא יתקן את מעשיו, ולכמה זמן. פסק הדין מתפרסם בעיתון, נתלה על לוח ומודיעים למשפחה.

900 אבדה תקוותנו, שיוכל לתקן את מעשיו בכוחות עצמו. משמעותו של פסק דין זה: "אין אנו מאמינים לך" או "הרינו מפחדים מפניך". לבסוף: "אין אנו רוצים בכל שיח ושיג אתך". הסעיף 900 מוציא מן המוסד. אולם השפוט יוכל להישאר אם משהו יערוב לו. המוצא יוכל לחזור אם ימצא ב"בית היתומים" אפוטרופוס. האפוטרופוס יהיה אחראי לפני בית הדין לכל אשמות הילד. כאפוטרופוס יכול לשמש מחנך או אחד הילדים.

1000 "אנו מוציאים אותו מתוך "הבית". פסק הדין יתפרסם בעיתון" (לכל מוצא יש הזכות לפנות אחרי עבור שלושה חודשים ולבקש לקבלהו בחזרה).

מתוך ההקדמה לחוקת בית הדין. "ילד כי יחטא, אין טוב מלסלוח לו. אם עשה דבר רע משום שלא ידע – כעת הוא יודע. אם חטא מפני שהסיתוהו חבריו – לא ישוב לשמוע בקולם. ילד כי יחטא – אין טוב מלסלוח לו ולחכות עד שייטיב דרכיו... בית-הדין חייב לדאוג לסדר, כי חוסר סדר פוגע קודם כל בטובים, בשקטים, בישרים... בית הדין עדיין איננו התגלמות הצדק, אך מחובתו לשאוף לצדק. בית הדין איננו התגלמות האמת, אבל הוא רוצה בה. מותר לשופטים לשגות, מותר לשופטים להעניש על מעשים שנכשלו בהם עצמם, אבל חרפה היא להוציא פסק-דין מעוות ביודעים..."

*

נשאתי את עיני משולחן הכתיבה. במסגרת החלון הקימרוני החלו דועכים אטראט כוכבים ונדלקות אורות אדמדמות-זהבהבות של שמש המשכימה לקום. יום ולילה, אפלה ואורה נמזגו יחד ועטפו את חדרי ואת הבית הלבן והמוקסם של הרפובליקה הקטנה. בתוך-תוכי עלו אור ושירה.

רכנתי על הנייר הלבן של המכתב והוספתי שלוש שורות אחרונות:

"מעליית-הגג של קורצ'אק:

הוי, שודדנית אהובה, גזלת ממני לילה של שינה.

בוקר טוב לך!"

15. מארינה פאלסקא בוולוז'ין

בראשית השבוע דחה קורצ'אק את הישיבה המשולשת עם העלמה סטאפה, כדי לתת לי שהות להתבונן סביבי, להרבות בשאלות ולהציע הצעות בנוגע לעניינים שבכוונתי לטפל בהם. קורצ'אק העיר (האם בשמץ של מרירות?) שהוא רואה בי מחנך הממהר להתלהב למראה עיניו ב"בית", ומוטב "לצנן" את התרגשותי. מכיוון שהזכרתי נכונות לטפל בניסיונות בתחום השינה של ילדים, קבע קורצ'אק פגישה עם עמיתו ד"ר זיגמונט ביחובסקי, המומחה לנוירולוגיה ולפסיכולוגיה, ולשאל לעצתו בנידון זה (על קורצ'אק לשוחח אתו, בין היתר, בדבר ילדים בעייתיים מסויימים). קורצ'אק גם הודיעני, שהוא מתכוון להביאני בשעות הבוקר, עוד בשבוע זה, אל "ביתנו" ("נאש דום") שבפרושקוב הסמוכה לווארשה (מה בדבר היום הרביעי?). בפרושקוב מתחנכים ילדים פולנים, וקורצ'אק משמש שם כמנהל של המוסד. המחנכת הראשית והאחרת היא הגברת [מארינה פאלסקא](#). עליה מוטלים תפקידים דומים לתפקידים שממלאה העלמה סטאפה ב"בית-היתומים" שלנו, אלא שהיא עצמאית יותר. עוזרת לה הגברת פודוויסוצקה. קורצ'אק הוסיף:

את הגברת פאלסקא ופודוויסוצקה היכרתי בקיָאב בימים הסוערים, בתקופת המהפכה וחילופי המשטרים ([רוסיה הצארית](#), [קאראנסקי](#) הדמוקראטי, [לאָנץ](#) הבולשביקי). רשמית נחשבתי עדיין כרופא צבאי, רוסי, המשתדל להשתחרר ולשוב הביתה. בינתיים הייתי מבקר תכופות במוסדה של גברת פאלסקא שאוכלס ביתומים של פליטים פולנים. אהבתי את חבורת הילדים שבהשגחתה. היו לה לגברת פאלסקא קשיים רבים, פדאגוגיים וכלכליים, ושמחתי לעזור. חשתי שם את ריח "הבית" בקרוכמאלנה; אולי גם שם המצב ירוד כמו כאן? חזרתי בשנת 1918. לא, אצל העלמה סטאפה המצב לא היה ירוד כל־כך. היא המשיכה במסורת השלטון העצמי של הילדים והצליחה גם לשמור על איכות המזון, ועל כמותו, והילדים נראו בסדר. קמה אז [פולין עצמאית](#), ותלינו בה תקוות ורודות. פאלסקא ופודוויסוצקה הגיעו לווארשה מקיָאב כשנה לאחר בואי. השתדלתי למצוא להן משרה הולמת. באותם הימים הקימו האיגודים המקצועיים ופ.פ.ס. (המפלגה הפולנית הסוציאליסטית) "בית" עבור קבוצת יתומים של פעילי התנועה, והסכימו למסור את ההנהלה לפאלסקא ולפודוויסוצקה. תנאי התנו שאני אקבל עליי את הפיקוח האחראי. היו להם, לראשי התנועה, כמה חששות בקשר לנטותיה השמאלניות הקיצוניות של הגברת פאלסקא. גם גברת פאלסקא עצמה ביקשה אותי לסייע, לייעץ, להדריך. גישתי הייתה ידועה וברורה: אימפלגתית, אנטי־קומוניסטית, אהדה רבה למעמד הפועלים, ובעיקר – פּוֹדָצְנִטְרִית... האם מוכן אתה לנסוע ולראות את "ביתנו"?...

שמחתי על ההזדמנות, אבל הודעתי שאוכל לשהות שם רק עד הצהריים משום שעלי להיות בווארשה בשעה שלוש אחריצהריים. יש לי בשעה זו שיעור פרטי. נסעתי לפרושקוב ושהיתי שם רק שעות אחדות. הדוקטור נשאר.

*

בערבו של אותו יום הודיעה לי העלמה סטאפה, שהדוקטור יחזור מפרושקוב אחרי ארוחתהערב. התורנות באולמי השינה נחלקה בין שני בורסאנטים. הדוקטור מציע שניפגש שלושתנו במשרד בשעה שמונה וחצי. נדון על רשמים מביקורים בפרושקוב (גם לעלמה סטאפה יש כמה הערות) ועל תכנית עבודה עבורי. יחסיי עם העלמה סטאפה היו ידידותיים מאוד. היא התאמצה לסייע לי ככל האפשר, כדי להקל עליי את ההסתגלות לסביבה החדשה; סיפרה לי על הילדים שב"בית היתומים" והדריכה אותי איך לנהוג בהם. ממנה נודע לי על חוויותיהם ועל סביבתם של החניכים לפני כניסתם ל"בית", התנהגותם בתוך "הבית" ותוצאות של פלאביסציטים. העלמה סטאפה שפעה ידידות ועליזות. היא הייתה צעירה מקורצ'אק בשנים אחדות (התקרבה לשנתה הארבעים). ביחסיה אליי הורגשה נימה משפחתית. לקורצ'אק היה יחס אבהי רק לילדיו. חרף כל הצלחתי להתקרב גם אליו בתוך שבועות אחדים (סטאפה הדגישה בשיחותיה אתי, שהתקרבות כזאת היא תופעה נדירה אצל קורצ'אק). עם כל גילויי ידידותו נותרה ביני לבין קורצ'אק מחיצת־מה, שלא נבעה מהפרש הגיל, אלא מאופיו: הוא היה שקוע תדיר בבעיות, בשאלות, בצימאון בלתי־פוסק ללמוד או ללמד... אפילו ההומור ושיחות החולין שלו שימשו

מטרות אלה. סקרנות בלתי שכיחה מילאה את כל ישותו, והייתה לי תחושה כמעט תמידית, שהוא תוהה על קנקני.

כשנכנסתי אל המשרד דקות אחדות לפני הזמן הקבוע, כבר היו שם קורצ'אק והעלמה סטאפה. היא הפסיקה, כנראה, באמצע דבריה, כי קורצ'אק העיר לה:

– העלמה סטאפה, הבה נתרגל לכך, שמר וינגרטן איננו בבחינת עלם מן "הבורסה"... הוא מורה צעיר ומוכשר, שקנה לו ניסיון עם ילדים בבתי-ספר טרם שנכנס לסיים את הסמינריון למורים. בעוד חודשים אחדים תהיה לו תעודת-סיום ומוצעות לו משימות חינוכיות אחריות. אין לחשוש שמא יתרשם מסיפורך על "ביתנו", ומכך יושפע תיאור הביקור שלו. להיפך: לפני ימים אחדים כבר סיפרתי לו קצת על קורות "ביתנו" ועל אישיותה של הגברת פאלסקה, ומוטב להרחיב את רקע ידיעותיו. הרי אנו עמלים על-פה ובכתב כדי להדריך מחנכים צעירים לאור הניסיון שלנו, ובכך אנו מאפשרים להם "קפנדריה" והתקדמות מהירה.

העלמה סטאפה המשיכה בסיפורה, שחסרו בו, כנראה, חוליות אחדות:

– מארינה (פאלסקה) הוכיחה אותי בקולה השקט והחרישי ובלעג סמוי, כדרכה, שאנחנו כאן, בקרוכמאלנה, מלבישים לאחרונה את הבנות בשמלות "פרחוניות" כאילו אנו משתדלים להתאים את השמלה ליופיה של כל נערה, וזהו נוהג בורגני פסול; ונוסף על כך הננו מתייעצים עם הנערים על צבע הארג של חליפותיהם, על מספר הכיסים הרצוי להם וכו'... לפי דעתה צריך לחנך לערכים ולא ליחס חשיבות לדברים טפלים כאלה. היא סוברת, שדווקא הביגוד האחד מטשטש את ההבדלים ומשרה רגש של שוויון בחברת הילדים. בסיכום דבריה: צריך להסביר לילדים וגם להרגלים להסתפק בכך שהבגדים יהיו נקיים, שלמים וצנועים... ותו לא.

חשתי בדברי העלמה סטאפה נימה של קנטור, והרהרתי: האם זו קנאת סופרים, שהרי גברת פאלסקה פרסמה כמה ספרים בתחום החינוך, והעלמה סטאפה כתבה מאמרים אחדים בלבד, או קנאת נשים?...

קורצ'אק צחק:

– מפני מה לא סיפרת לגברת פאלסקה על הילדים בבית-היתומים העשיר בלודז', בעיר-הארגוהאופנה, שדווקא שם נוהגים להלביש את היתומים לפי השיטה של גברת פאלסקה. והנה הביאה להם מורתם, שרצתה לפתח בהם תכונות היופי והסדר, שני ציורים גדולים ומאלפים: באחד מצויר ילד לבוש בגד אפור ונקי, שערותיו סרוקות למשעי ונעליו מצוחצחות; בשני – ילד שחולצתו מוכתמת, מכנסו האחד ארוך ומטולא והשני מופשל למעלה, שערות פרועות, ולנעל השמאלית "חרטום" עקום ומרופט... שאלה המורה: "מי משני הילדים מוצא חן בעיניכם יותר?" הביטו הילדים על חבריהם ועל תילבושתם האחידה והאפורה, וכמעט כולם הצביעו על הציור השני, כי מצאו בו פאנטאסיה ושוני. אגב: ברוב זעמם של הילדים על "האחידות והשוויון" בבגדי היתומים, לא נמנעו מלפסול גם שיער מסודר ונעליים מצוחצחות...

ולאחר הפסקה קטנה הוסיף:

– סבורני, שעלינו להכניס יותר צבע לתוך חיי כל ילד עירוני. הילד הכפרי מוקף בצמחייה ססגונית, ומעל ראשו – שחקים מחליפי צבע. את החומות הגבוהות בעיר צריך לצבוע בצבעים עליזים; גם ל"בית היתומים" שלנו צריך להוסיף גוניות. זכורה לנו הפנייה התמימה של הילד היהודי אל קונופניצקה: "תני לי פרח¹⁹! כשאנו שמים בידי הילדים עפרונות צבעוניים או מברשות וצבעימים (צריך להלביש את הילד בסינור, כדי להימנע מצרות), והננו אומרים להם: להֶעֱז! ציירו כל העולה על רוחכם! אל תיסוגו מפני ביקורתם של מבוגרים!" הרי אז אנחנו מקבלים ציורים, פיקאסו ושאגאל²⁰ צריכים לקנא בהם! ילדים מצליחים לצייר את הנשמה של דברים, את הפאנטאסיה הפרימיטיבית בהילולה של קווים וכתמים צבעוניים. ואין זו אשמתם, שלא תמיד אנו מוכשרים לקרוא את ציוריהם. יש גם משוררים וציירים מבוגרים הכותבים ומציירים להנאת עצמם, ולא כל אחד מסוגל להעריכם כראוי.

¹⁹ משוררת פולניה ידועה, שכתבה סיפור בשם זה

²⁰ כוכביהם התחילו אז לעלות בשמי האמנות

– ומה כאן הקשר עם גברת פאלסקה? – שואלת העלמה סטאפה בתמיהה, אולם עיניה המאירות מעידות שהיא שותפה להתלהבותו של קורצ'אק בעינייני אסתטיקה ושנהנתה הנאה בלתי־מבוטלת מהביקורת הבלתי־ישירה שנמתחה על "יריבתה".

– העלמה סטאפה, אנחנו יודעים את המגמה הרוסית, שהיא שמה מחסום על כל יצירה שאיננה "שוויונית", שאיננה הולכת בתלם ואיננה "מצלמת" לפי מרשם. הרי שאגאל חזר מלא התלהבות מפריס לרוסיה עם פרוץ המלחמה בשנת 1914, צייר בוויטאבסק שלו תמונות נפלאות, יצר בראשית ההפיכה תפאורות פאנטאסטיות למחזהו של [גוגול](#) בשביל הבמאי [מייארהולד](#), האם הכירו בו? האם לא הוכרח לפני זמן מועט להסתלק מרוסיה ולחזור לפאריס? ברם, אולי צדקת, העלמה סטאפה, אין לקשור דיון על אוניפורמיות משעשעת דווקא עם גברת פאלסקה, שאין אנו יודעים את מכלול השקפותיה בנידון... לפיכך, נשנה את הנושא ונבקש את מר וינגרטן שימסור את רשמיו מביקורו הקצר.

– את הילדים ב"ביתנו" כמעט שלא ראיתי (האדון דוקטור הבטיח לי שאוכל לנסוע שנית לפרושקוב באחד הימים. אשתדל לעשות את הדבר עוד לפני ימי חופשת-הקיץ). עם גברת פאלסקה הספקתי להחליף דיברינימוסין בלבד, כאשר הדוקטור הציג אותי לפניו. אינני מוכן לתאר אותה. היא עשתה עלי רושם אָמביוואלנטי, ואין צדק בניתוח תחושה אינטואיטיבית כזאת, שהיא סובייקטיבית ומקריית. גברת פאלסקה התייחסה אלי באדיבות רבה ומסרה אותי לידי המחנך היחיד, שהיה אז ב"ביתנו". הוא הובילני על־פני הבית והסביר לי את סדריו. מרחוק ראיתי רק שני ילדים שלא הלכו הבוקר לביתה־הספר מפאת מחלתם. המחנך, שהוא גדול ממני בשנים אחדות (דומני, ששמו קושיקובסקי), מילא את תפקידו בבקאות רבה ועשה עליי רושם מצוין כאדם אינטליגנטי וחביב. הוא עומד לבקש את הדוקטור להרשות לו לבוא באחת השבתות לקרוכמאלנה לביקור. הבטחתי לו לבקר בקרוב שנית בפרושקוב – וכן נחזק את הידידות בינינו. מביקור אחד קצר יכולתי, כמובן, להוציא מסקנות שטחיות בלבד.

"על הבית שרויה עצבות, אבל אין כל פלא: תנאי הדיור בפרושקוב נופלים הרבה מהתנאים של "הבית" בקרוכמאלנה, שהוא מפואר לאין־ערוך לעומת "ביתנו". מתוך תיאורו של מר קושיקובסקי, אף שהיה מאופק במידה מרובה, נודעו לי כמה מנקודות־התורפה החינוכיות של "ביתנו". אמנם, יש גם בפרושקוב מרבית ממוסדות השלטון העצמי הקיימים בקרוכמאלנה, אלא שהילדים והמחנכים מהססים להשתמש בהם במידה מספיקה. הסיבה היא, כנראה, חוסר אימון בשלטון העצמי או חוסר סמכות. השליטה האמיתית היא הגברת פאלסקה. החינוך מבליט את השאיפה לקרב את הילדים אל האידיאלים של מעמד הפועלים, שאין בכך כל פגם לולא ההבלטה המוגזמת (מגמה זו נשקפת אפילו מהליתוגרפיות התלויות על הקירות והמשקפות את קורות מאבקם של הפועלים בארצות שונות).

"עמיתי קושיקובסקי מלא התפעלות מאישיותו והשפעתו של קורצ'אק. הוא סובר, שבלעדי השפעה זו היה "ביתנו" מתפורר ושוקע. נוכחותו מגבירה את התקוות לשיפורים ולהתקדמות. מתאוננים, שביקוריו של קורצ'אק הם מעטים מדי (רק יום או יומיים בשבוע) והילדים מתגעגעים לבואו. ביקשתי את מר קושיקובסקי לספר לי על גישתה של גברת פאלסקה לילדים ועל השפעתה עליהם. הוא חושב אותה לאידיאליסטית הרואה בחניכיה (רובם יתומים מהורים שהיו פעילים בתנועה השמאלנית, ביניהם גם בני אסירים פוליטיים) את האוֹאֶנְגְאָרְדָה של תנועת הפועלים המתקדמת.

– מה היחס שלך, עמיתי קושיקובסקי, אל הגברת פאלסקה? – שאלתי אותו.

– יחס של כבוד, אבל לא של חיבה. היא דוחה בפקודותיה הנמרצות ובביטחונה העצמי. הילדים מכבדים אותה, ומפחדים מפניה. לא התפתחה ביניהם אהבה הדדית כנה. מרגישים, אולי, שהיא מסורה לילדים ובעלת השקפות [תרומיות](#), אבל אין בה רוך. קורצ'אק ממלא כאן את מקום האב והאם. הילדים אוהבים את שיחותיו, את סיפוריו, את בת־צחוקו. גברת מארינה איננה גורסת שיש לספר מעשיות ואגדות לילדים. היא מבכרת סיפורי עלילה וגבורה, שואפת לפתח בילדים דרך מחשבה והבעה הגיונית ומשתדלת לעקור את גישתם לדת ול"אמונות טפלות".

עמיתי קושיקובסקי הדגיש:

– גם אני אינני קאתולי שומר מצוות. אינני נוטה לפולחן הדתי. אבל אין בי הרצון לשרש מליבות הילדים את כל הערכים הדתיים. הריני בטוח, שהמאמין באלוהים, גם מבלי לקיים מצוות דתיות, עשוי להיות מאושר יותר ומוסרי יותר, מאשר ילד שחונך לכפירה קיצונית. ניסיתי להתווכח בנושא זה עם הגברת פאלסקה, אבל היא ענתה לי קשות: יעצה לי להרהר אם אנוכי מתאים לכהונת מחנך ב"ביתנו"... והרי עוד לפני זמן קצר נטתה לי אהדה רבה, וכשהיא הייתה קובלת (לפעמים תכופות) על התחום הצר והאפשרויות המעטות של "ביתנו" לפעולות ולהשפעה לטובת "העניין", ראו בי חברי את המיועד שיוצע על-ידה למלא את מקומה. אני כעת המחנך הבכיר ב"ביתנו", בעלה מקצוע היחיד כאן. ברם, מן הזמן שפשטו השמועות, כי הדוקטור קורצ'אק מתכנן בניין חדש עבור "ביתנו", חדלה גברת פאלסקה לאיים שתעזוב את המוסד... אגב: בנוגע ליחסה הקיצוני של גברת פאלסקה לדת, סיפר לי עמיתי קושיקובסקי מאורע שהדהים אותי – מעשה בהלווייתו של בעלה, ד"ר ליאון פאלסקי... ודאי ידועים הדברים, ואין ערך לסיפורי. הנני מציע לסיים בכך את הדיווח מביקורי הקצר בפרושקוב ולעבור לעניינים אחרים שעל "סדר-הערב" שלנו.

תגובתו של קורצ'אק הפתיעתני:

– אנוכי הרביתי היום דיבורים בפרושקוב מן הבוקר עד הערב. המצב שם קשה ומדאיג. רבים ותכופים שם המשברים. שוב פרצו חילוקי דעות בין פאלסקה לפודוויסוצקה, ועלי לשמור על שלמות "ביתנו". פודוויסוצקה מסכנה: היא מחוסרת הביטחון העצמי ולהטוטיהמילים של 'שותפתה'. היום 'עלה שם החום', וסוללות-המרץ שלי נתפרקו לגמרי. לא אעבוד כבר הלילה, ואני מוכן ומזומן לשמוע. אינני יודע את המעשה שהזכרת, ואני כולי אוזן... מה דעתך, העלמה סטאפה?

– גם אני מסכימה, אבל יש לי הצעה נוספת: נכניס את מר יאָז'י 'לפני-יולפנים של סודותינו' ונגלה לפניו, שבשעה מאוחרת כזאת ולאחר שיחה ממושכת אנו נוהגים לשתות כוס תה ולקנח בעוגת שוקולדה מתוצרת בית-הקפה של זומאָר. לשם כך הריני יורדת למטבח, וברשותכם נכריז על הפסקה של כמה דקות.

סטאפה יצאה אל המטבח. קורצ'אק עלה לבדוק את המצב באולמיהשינה, אני נשארתי במקומי וסידרתי לי ברעיוני את המשך דבריי. הראשון חזר קורצ'אק, אחריו באה סטאפה כשגשג בידה ועליו קומקום קטן, שלוש כוסות ועוגות אחדות. סטאפה מזגה את התה, וקורצ'אק דיווח על ביקורו הקצר באולמיהשינה: הבורסאנט, ממלא-מקומו, נרדם על ספר אלגברה משעמם; חיימק הקטן, שלא היה רגיל בביתו לישון לבדו במיטה, וקשה לו להירדם, שוב נכנס לתוך המיטה של האפוטרופוס שלו; קורצ'אק נשא את חיימק חזרה למיטתו וכיסהו בשמיכה, והילד אף לרגע לא פקח עין. מחר יתפלא ויחשוב, שרק בחלומו נכנס לתוך מיטה זרה...

לאחר שאכלנו ושתינו, עודד אותי קורצ'אק:

– בבקשה, מר וינגרטן, ספר את דברי עמיתך. אינני סבור, שהיכרתי את בעלה המנוח של גברת פאלסקה. אולי פגשתיו פעם במקרה, לפני שנים רבות בחוגי השמאל, שהיה פעיל בהם. הריני יודע, שגם הוא היה רופא בשנותיו האחרונות. וזה הכל. לא דיברתי על כך עם גברת פאלסקה, כי אין בטבעי לגעת בפצעי אנוש: ולה קרו שני אסונות, מות בעלה וזמן קצר לאחר כך מת עליה גם ילדם היחיד.

התחלתי את סיפורי:

– ד"ר ליאון פאלסקי היה רופא בעיירה [וולוז'ין](#), בליטא. רוב תושבי העיירה יהודים. עמיתי קושיקובסקי לא ידע כי לשם "וולוז'ין" יש צליל מיוחד באוזני כל יהודי חובב תורה ויודע את ההיסטוריה של העם היהודי בארצות פולין וליטא, שהיו שתייהן תחת הכיבוש הצארי. בוולוז'ין קמה בשנת חמשת אלפים חמש מאות ששים ושתיים לספירת היהודים (1802 לספירה הכללית) הישיבה המפורסמת ביותר, שהיתה ליהודים בפולין. הישיבה הזאת נוסדה על-ידי רבנים חשובים, שהתנגדו בתוקף לתנועת 'החסידים'. בראש 'המתנגדים' עמד עילוי גדול בלימודים יהודיים וכלליים (בעיקר: במאתמטיקה ובאסטרונומיה). הוא קרוי: "הגאון רבי אליהו מוילנא". עד היום תלויה בבתיים רבים של יהודים מסורתיים, שאינם חסידים, תמונתו של "הגאון מוילנה", העומד לפני ארון-ספרים עטוף בטלית ולראשון תפילין... "הגאון" נפטר חמש שנים לפני פתיחת הישיבה בוולוז'ין, אבל רוחו שלטה שם והיא באה להביא אור תחת האפלה, והמבוכה שהפיצו החסידים. לפי דבריו, המייסד של הישיבה בוולוז'ין היה למדן

גדול, [ר' חיים סולוביץ'ק](#), ממשפחת רבנים מפורסמים: בין ראשי הישיבה, שהיה פונה בה אל כל צעיר לפני כניסתו לישיבה: האם אתה עוד רווק, או אתם כבר נשואים?"

לפי התשובה לשאלה זו הייתה נקבעת מכסת התמיכה לתלמיד הנצרך. כולם הסתפקו שם בפת במלח, ובלבד שתהיה להם הזכות ללמוד בוולוז'ין ושלא יצטרכו לאכול "ימים" על שולחנותיהם של נדיבים, כפי שהיה נהוג בישיבות אחרות. הישיבה בוולוז'ין הייתה קיימת יותר ממאה שנים – עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה. זאת הייתה אקאדמיה של חכמת-ישראל מסורתית, אבל בשעה "שהיא לא יום ולא לילה" (והיו "מאריכים" את השעה הזאת) היו הבחורים רשאים גם ללמוד לשונות רוסיה ופולין ולימודים כלליים. נאסר עליהם לקרוא "ספרי אהבים", ולכן היו המשכילים שביניהם יודעים יותר על [ליבניץ](#), [קאנט](#) ו**וניצ'ה** (אפילו על [שפינוזה](#), רחמנא ליצלן) מאשר על [טולסטוי](#), על [באלזאק](#) ועל [דיקאנס](#). גדול היה מספר האוטודידאקטים המופלאים, שלמדו בכוחות עצמם יוונית ולאטינית. בוולוז'ין למדו רבים מהסופרים העברים שבימינו, וביניהם גדול המשוררים [חיים נחמן ביאליק](#), שראה בישיבת וולוז'ין 'בית יוצר לנשמת האומה'. הוא, וסופרים עברים אחרים, הקדישו לעיירה וולוז'ין ולישיבתה המפוארת רבים משיריהם וסיפוריהם.

הפסקתי לרגע את שטף הסיפור, והעירותי:

– מובן, את הידיעות על הישיבה ועל העיירה יוצאת-הדופן לא שאבתי מפיו של עמיתי קושיקובסקי... רצה הגורל, שלעיירה "יהודית" מעניינת זו נקלעו, בראשית המאה הזאת, ד"ר ליאון פאלסקי, אשתו מארינה ותינוקם. היא, כנראה, לא שמחה להתיישב בין אנשים מוזרים אלה שהם לבושים בקאפוטות שחורות וארוכות, דוברים פולנית משובשת ודבקים בדתם המשוונה. ד"ר ליאון פאלסקי, שהיה אדם חביב ומקורב אל הבריות, נח כאן מהשנים הקשות של סבל גלותו לסיביר מחמת "חטאיו" הפוליטיים, שאחריהן בא העומס של עבודה מפרכת בסיום לימודי הרפואה, שנפסקו באמצע. כאן, בוולוז'ין, במשרתו הראשונה כרופא, מצא מרגוע לעצמו ואפשרות לעזור לזולת. עד מהרה קנה את ליבות תושבי העיירה במסירותו ובנועם הליכותיו. בייחוד התקרב ד"ר פאלסקי אל תלמידי הישיבה, הצעירים התמימים, אוהבי תורה ושואפי השכלה. הוא שפע עליהם עזרה רפואית חינם אין כסף, נהנה משיחותיו אתם והשאיל להם ספרים מספרייתו. אף ראשי הישיבה, מלומדים פיקחים ובעלי צורה פאטריארכאלית, היו נכנסים אליו לשוחח על מיחושיהם הגופניים ועל הנעשה בעולם הרחב. ד"ר פאלסקי נתחבב גם על הליטאים והפולנים שבעיירה ובסביבה; את העניים היה מרפא חינם, ועם בעלי האחוזות שבכפרים הסמוכים היה יוצא לפעמים לצוד ציד.

"נפשה של מארינה פאלסקה, אף שהייתה מאוהבת מאוד בבעלה ועודנה מתאבלת עליו עד היום, הייתה סולדת למראה ידידו המוזרים ולעובדת תחביב הציד שלו. כל ההתנהגות הזאת הייתה – לפי הרגשתה והשקפתה – בניגוד קוטבי ל"עניין" ששניהם היו מסורים לו לפני בואם לעיירה נידחת זו. אפילו כיום, אחרי עבור חמשעשרה שנה, היא חוזרת ומתארת לפני מקורביה את ימי שהותם בוולוז'ין כסיוט: האוויר והאווירה שם היו מחניקים, מסביב התנשא ריח של מאכלים חריפים בתערובת גסה של בצל ושום, מראה מדכא של פיאות וקאפוטות שחורות ארוכות, הינומות משונות על ראשי הנשים, וקירקור מעצבן של שפה מוזרה..."

"לא היה גבול לשמחתה של מארינה, כאשר ליאון הסכים סוף-סוף לעבור לעיר אחרת, אלא שלא נתמזל להם. פרצה מגפה בעיירה. ד"ר פאלסקי, שנתמסר בכל נפשו להצלת החולים, נפטר במחלה מידבקת. הדבר קרה בשנת 1910.

"מותו של הדוקטור האהוב זיעזע את תושבי העיירה. נתאספו ראשי שלוש הדתות (הקאתולית, הפראבוסלאבית והיהודית) והחליטו פה אחד לחלוק יחד כבוד אחרון לנפטר וללוותו בצוותא עד בית-העלמין הקאתולי. החלטה זו, שהייתה ללא תקדים בקורותיה של וולוז'ין, העידה על רחשי ההכרה והתודה של כל העדות לזכרו של ד"ר ליאון פאלסקי. אחרי הכמורה הקאתולית והכומר הפראבוסלאבי צעדו הרבנים ותלמידי הישיבה. כל תושבי העיירה השתתפו באבל הכבד. החנויות היו סגורות ובעליהמלאכה שבתו מעבודתם. נפטר צדיק מאומות העולם!... כל וולוז'ין ליוותה את הרופא האהוב בדרכו האחרונה. רק רעייתו, מארינה פאלסקה, נעדרה מן ההלוויה. היא לא השתתפה מחמת התנגדותה העקרונית לקלאר, ובפרט שנאספו וליוו את בעלה כל

גמרת את סיפורי והבחנתי שהעלמה סטאפה וקורצ'אק היו מזועזעים. הם לא ידעו על המאורע המוזר הזה בחייה של מארינה פאלסקה. הדוקטור הסיר את משקפיו וניגב אותם במטפחתו – סימן להתרגשות יתרה. בעיני סטאפה נוצצו דמעות. לבסוף מלמל קורצ'אק:

– אחדל מלהאבק אתה על הקאפליצ'קה (ביתתפילה נוצרי קטן).

דבריו הסתומים של קורצ'אק עוררו בנו תמיהה, והוא הסביר: גדלו הסיכויים להקים בניין חדש עבור "ביתנו", והיתה לו הבוקר שיחה ראשונה עם גברת פאלסקה באשר לתכניות האדריכליות. בביקורו הקודם שוחח על כך עם הילדים ב"ביתנו" בצורה סתמית, בסגנון של חלומות בהקיץ, על מראה ביתם בעתיד. היו ילדים שהזכירו כי רצונם בקאפליצ'קה. בשיחתו עם גברת פאלסקה ניסה קורצ'אק לשכנע אותה שמצוים ב"ביתנו" ילדים מאמינים, ומן הראוי להקציב להם חדר מיוחד לתפילה בבניין החדש. אין זו משאלה דתיתפורמאלית גרידא. זוהי גם התחשבות בילדים המרגישים צורך לפרוש קצת מן הציבור הסואן ולהתייחד עם עצמם. קורצ'אק ידע את דעותיה בעניינים דומים, אלא שלא חזה לתגובה חריפה כזאת: עיניה התיזו גיצים. היא התנגדה בכל תוקף גם לתפילה עצמה וגם לעניין של "מאדיטאציה". נצנץ אז במוחו של קורצ'אק – כך סיפר לנו – הרהור מוזר: יושבת לפניו נזירה אנטידתית קשוחה... ושינה את הנושא. עכשיו החליט בלב כבד, שלא לחזור אל הנושא הזה. חסר לה יחס הוגן לחופש הבחירה ולרגישות של הילד, ויצטרך לוותר הפעם. אין מוצא. הרי הוא, היהודי, יראה כדוןקישוט במאבקו על פינתתפילה במוסד נוצרי... צר לו מאוד.

אופייניים היו דבריו האחרונים של קורצ'אק:

– ייתכן, שההצעה שלי להקים קאפליצ'קה הפכה אותי בעיניה של גברת פאלסקה להתגלמות של יהודי וולוז'ין. אך הנני גאה בכבוד שחלקו המלומדים היהודים לרופא נוצרי אציל... בכלזאת עליי לכבד גם את דעותיה של הגברת פאלסקה, הסוברת בתוםלב, שנימוקיה הולמים את טובתם של הילדים...

השעה הייתה מאוחרת. קורצ'אק והעלמה סטאפה הציגו לדחות את יתר העניינים (תכניותי המפורטות בנוגע לעבודתי ב"בית"). הם גם ביקשוני להישאר שבוע נוסף בחדרו של קורצ'אק. אין בכך כל פגיעה בו, כי תורנותו בחדר המיטות נמשכת, בדרךכלל, שבועיים. השיפוצים של הבית החזיתי, שבו יוקצה לי חדר, לא נגמרו עדיין בשלמותם. הצבעים יבואו רק בשבוע הבא (אגב: עלי לקבוע את הצבע הרצוי לי). גם המוסיקאים (מר אָדל ואשתו) דוחים את תאריך כניסתם. עלי להמשיך בעיסוקי ב"בית", כפי דרכי עד עכשיו: הסתכלות בילדים, התקרבות אליהם ועזרה בשיעורים לכל הזקוק לכך. הדוקטור הדגיש, שאין צורך למהר בעבודה "מלאה" בתוך "הבית" עצמו, מוטב שאבקר בעוד מוסדות אחרים. הוא יקבל בשבילי רשיונות של ביקור ב"בית לילדים אסופים" ובבתיספר למפגרים.

ראיתי את גברת פאלסקה עוד פעמים אחדות, סהדי במרומים, שלא רחשתי לה אף פעם חיבה יתרה. אולי היתה לי דעה קדומה. ראיתי בה אישיות סגורה ומסוגרת, שעיניה הקטנות כיסו בחיוכן התמידי על רעיונות ועל כוונות חבויים. חשתי שהיא אכולה שאפתנות והרגשות קוטביות, ולא יכולתי שלא לחמול עליה... שמעתי, שאפילו חברותיה הקרובות ביותר, שישבו אתה בתא אחד של כלא רוסי בימי פעולתה במחתרת בנעוריה, או שהתגוררו אתה בחדר משותף בקייטנה – לא ראוה אף פעם שתחשוף את עור בשרה. היא הייתה משכימה להתרחץ בעוד חברותיה ישנות, ונוהגת ללבוש שמלות בשרוולים ארוכים וצווארון הדוק. צדק מי שאמר עליה: "נזירה אנטידתית קשוחה".

*

עברו שנים אחדות. בשנת 1929 הוקם בבֵּיֶלְאָנִי, בפרברה של וארשה, בית מפואר ליתומים פולנים. ילדי "ביתנו" עברו מפרושקוב לביתם החדש ונוספו שם ילדים חדשים. קורצ'אק המשיך לתרום להם הרבה ממחשבותיו

²¹ על ההתרחשות בוולוז'ין מספר גם הסופר הפולני איגור נברלי בספר "קשר ח", שהופיע בפולין בשנת 1966, והמתייחס באהדה לפאלסקה.

ומזמנו. החגיגות של חנוכת "ביתנו" נחשבו כמאורע חשוב בחיי התרבות והציבור הפולני בווארשה, כי הגברת פילסודסקה (אשתו השנייה של ראשהממשלה המפורסם דאז) עמדה בראש המבצע. קורצ'אק, שהיה ידידה וידיד שתי בנותיה – יאדוויגה ויאגודקה – קירב אותה אל "ביתנו".

מן הראוי להוסיף, שהעיתונות הפולנית האנטישמית לא מנעה מקורצ'אק את חיצי הרעל שלה, בהגדירה כ"חוצפה יהודית" את העובדה, שקורצ'אק לא מצא בתוך הארמון רחבי-הידיים די מקום להקים "קאפליצ'קה" – ולא נהג כך במוסדו היהודי שברחוב קרוכמאלנה, שהרי שם נערכים שיעורי דת-משה, ויש שם חדר קבוע לתפילות יהודיות... איש לא חשד, כמובן, שידה של מארינה פאלסקה לבית רוקובסקי הייתה בכך, והיא הכשילה את קורצ'אק.

גברת פאלסקה לא חשבה לנכון להבהיר את העניין בעיתונות – ולקבל את האחריות על עצמה. קורצ'אק החריש. קורצ'אק רחש לגברת פאלסקה אמון וכבוד, חרף אייהבנות שהיו ביניהם בתשע-עשרה השנים של עבודה משותפת. הוא ראה בה תלמידה מובהקה, ומנהגו היה לצטט אותה ולספר בשבחה בשיעוריו לפני תלמידיו בסמינריונים למורים, בקורסים לגננות ולחבר המחנכים הצעירים, שנתרכזו בקרב הימים ב"בורסה".

16. תמונות מן "הבית"

ל"בית" של קורצ'אק יצאו מוניטין כמוסד מתבולל ומתרחק מן היהדות... מי פילל שדווקא כאן אהיה אנוכי בבחינת "חוזר בתשובה" ואשכים בכל בוקר לבית-הכנסת לעבודת הבורא. והנה פלא על כל פלא: קורצ'אק עצמו, שראיתו בחדרהתפילה של הילדים בשבת הראשונה, גם הוא מצוי בכל בוקר בין המתפללים. יושב מחריש, מהרהר ומרוכז. בסוף התפילה היה קם, סוכך על עיניו ולוחש ברגש "קדיש" לנשמת כל ההורים שנפטרו והותירו ילדים יתומים. הוא היה נכנס ויוצא כצל, כסמל. דומני, שילדים רגישים רבים היו באים לתפילה בעיקר כדי להתבשם מנוכחותו ומההתייחדות שלו עם הוריהם. החוויה הזאת תלווה אותם במשך השעות האפורות של ביתהספר.

אחרי הצהריים הייתי נכנס להתבונן בשיעור העברי. המורה הסימפאטי הישיש (מר וידרָאביץ) הביע בנפש חפצה את הסכמתו לכך, אלא שהזהירני לבל אייחס ערך רב להישגיו, כי הם – למען האמת – מזעריים. כל קבוצה לומדת פחות משעה, שלוש פעמים בשבוע. הלימודים מוגבלים להוראת התפילות, כלומר: ללימוד הקריאה ב"סידור" ולקצת פירוש המילים. הלשון העברית איננה קיימת כשפה חייה ב"בית היתומים". המורה ממלא בכך את הוראותיו של קורצ'אק, שלא היה מאמין בצורך ובאפשרות להפוך את הלשון העברית לשפה מדוברת בפי ילדיו. "הרי לכך" – הוא טוען – "עליהם להקדיש שעות רבות מדי יום ביומו. מאין ימצא להם הזמן? ואל מי ידברו עברית?" תחת זאת הציע לארגן קבוצות ללימוד הדיבור והכתיבה בידיש עבור הילדים, שהיא להם בבחינת שפתהאם. לשם-כך קיימות שתי קבוצות קטנות, שהן מתכנסות לשעה אחת פעמיים בשבוע, הרוצה להשתתף צריך להתחייב להיות נוכח לכל הפחות תוך חצי שנה. התוצאות טובות, כי כל הלומדים ידעו לכחילה יידיש, והשיעורים מונעים מהם לשכוח אותה לגמרי. מחוץ לכיתה מתהלכת השפה הפולנית בלבד. קורצ'אק אמר למורה לפני שבועות אחדים, ששינה את דעתו והוא מתכנן לפתוח בשנה הבאה קבוצה ללימוד הלשון העברית כמתכונת הקבוצות הדוברות יידיש. חניכים-מסיימים אחדים היגרו לפלשתינה וידיעת הדיבור העברי תועיל לילדים שיש להם או לסביבתם, תכניות הגירה כאלה, ואולי גם יצליחו להבין את התנ"ך והתפילות במקורם...

*

בשעות שלאחר-הצהריים (משלוש עד ארבע) היתה מתקיימת "שעת הדממה". מרבית הילדים היו מכינים אז בחדרים הצדדיים את שיעוריהם או קוראים בשקט. קורצ'אק היה יושב באולם, ליד אחד השולחנות, וכותב. עד מהרה הבחנתי, שאין הוא עוסק באותה שעה בעבודה ספרותית, אלא רושם את סקירותיו על ילדים מסוימים או מסרטט את העקומות השונות המאיירות את תהליך ההתפתחות הגופנית של הילדים (משקלם ומידות צמיחתם); דיאגרמות נוספות היו משקפות את התנהגותם, פסקי-הדין, תוצאות הפלאַבְּיִסְצִיטִים וכו' וכו'. העקומות המיוחדות לכל נושא וגם לנושאים משולבים היוו סיכום ההשפעות ההדדיות של המרכיבים השונים בהתפתחותו של הילד.

בשעת הכתיבה היו ניגשים אליו ילדים "הולכי בטל" ובפיהם שאלות שונות. לרובם היה קורצ'אק עונה בניחותא. אם הרגיש שבאו סתם להטרידו "לחטוף" שיחה עם הדוקטור (הוא לא ראה גם בכך פסול), ושעתו איננה פנויה – היה מייעץ: "כתוב את שאלתך ושלשל אותה לתוך תיבת-הדואר שלנו. אקרא, ותקבל תשובה". הוא ראה במנהג זה גם אמצעי לשיפור לשונם וכתיבתם של הילדים.

מיום היכנסי למוסד היה נוהג להגיד לילדים, כאשר שאלותיהם נגעו ללימודים:

– פנה אל מר וינגרטן.

והילדים היו באים אליי בשאלות משאלות שונות (הסבר של מלה פולנית בלתי מובנת; שאלות בהיסטוריה ובחשבון; מדוע האסקימואים משפשים חוטם בחוטם; מה ההבדל בין אבנים פשוטות לאבנים יקרות; מדוע

כותבים פולנית משמאל לימין, עברית – מימין לשמאל, וסינית – מלמעלה למטה ועוד ועוד). במקרים "מביכים", כשהילדים שאלו שאלות "מסובכות", הייתי רושם את השאלה ודוחה את מתן התשובה ליום המחרת. כלל גדול היה: אין המחנך צריך "להעמיד פנים" שהוא יודע הכל... נתמזל לי, שמרבית העניינים היו בתחום ידיעותי, אולם תכופות הייתי מצהיר: "אינני יודע, אשתדל להיוודע". תשובותיי המפורטות מצאו חן בעיני הילדים. לכמה מהם גם הבאתי ספרים קלים, שיוכלו לקרוא בעצמם על הנושא המעניין אותם. לא הייתי, וגם לא התכוונתי להיות "אורים ותומים", אולם אטראט החלו ילדים לבוא גם ישר אליי, בלי "הפניה" מאת קורצ'אק, ששמח על רמת השאלות וטווח ההתעניינות של ילדיו.

*

חוויה מזעזעת.

"שעת הדממה" היתה בשביל מרבית הילדים שעה של התרכזות רוחנית... הם היו מתאספים בתוך חדרים צדדיים שליד האולם. אסור היה לשוחח שם בשעה זו. הילדים היו מכינים אז את שיעוריהם, קוראים ספרים או יושבים סתם ומהרהרים.

סוף "השעה". נשמע קול הגונג. באולם נדלק החשמל, והילדים התפרצו בקול תרועה מהכיתות השונות כמבקשים להם פורקן מהלימודים, מהקריאה ו"המאדיטאציה". חיש מהר הסתדרו במעגלי ריקודים סוערים. לאחר שעה קלה, כאשר עבר המתח, התארגנה קבוצה של נערות ורקדה ריקודים ריתמיים בקצב שקט ונינוח. התמונה הייתה יפה ומרגשת: זו הפעם הראשונה שראיתי ריקוד מלאיחן של בנות צעירות. תנועותיהן היו מעודנות, אצילות. הנער שידאָלקו, פסנתרן כשרוני, לווה את הריקודים במנגינה קוסמת.

קורצ'אק ואנוכי עמדנו מן הצד ושוחחנו על התופעה של עייפות ושל הינפשות, והוא מסביר לי: אצל ילדים מהירה הטעינה של סוללות המרץ – גם מבחינה פיזית וגם מבחינה נפשית. מכאן התמורות התכופות במצבי הרוח שלהם. נובע מכך גם הצורך שבבתי־הספר יהיו המורים מודעים, שכעבור כעשרים דקות מהתחלת השיעור יורדת ההקשבה של התלמידים, והם מתחילים "לנשור" מחוג המאזינים. מובן, שהתגובה הזאת מושפעת במידה מרובה מהגיל של התלמידים ומהנושא של השיעור. "טעינת הסוללות" יכולה להתקיים בצורת שירה, החלפת הנושא או השראה לשיחה קלה ולהתבדחות. סדרי השיעורים הקשוחים, כפי שהם נהוגים עכשיו בבתי־הספר, משניאים על תלמידים מסוימים את הלימודים ומעוררים בהם את הרצון להונות ולהעמיד פנים של לימוד והאזנה. אגב: אוי ואבוי לילדים, שיש להם מורה "האוהב את מקצועו" והמחליט שגם תלמידו "חייבים" לאהוב את המקצוע כמוהו.

זה היה, כנראה, היום שקורצ'אק היה שרוי במצב־רוח ביקורתי והתכוון ללמד אותי את "עובדות החיים". המשכנו להתבונן בילדים, ואני הפניתי את תשומת־לבו לאחת הנערות, לאה'לה, שהצטיינה ביפי תנועותיה בריקודים. אמרתי:

– מה נהדרת לאה'לה!

קורצ'אק התבונן בי ואמר בלחש:

– אני חושש שלאה'לה תהייה זנזונת.

נזדעזעתי:

– דוקטור, מה אתה סח? וכי לכך אנו עמלים?

שמע, יאָזי (עדיין מקרה נדיר אצל קורצ'אק לקרוא לי בשמי הראשון; אולי עשה כך כדי לעודדני): ללאה'לה תמלאנה בקרוב ארבע־עשרה שנה. אין לי כל אפשרות להחזיק אותה יותר במוסד. לאה'לה לא תוכל להמשיך ב"בורסה", כי היא מפגרת בלימודים. אני מכיר את סביבתה, את הבית, את הרחוב, את קרוביה שיפקחו עליה. אזלה ידי מלהושיע. אבל דע לך, שגם כזונה היא לא תהיה דומה לעמיתותיה שבקרן הרחוב. אולי אף תשפיע לטובה על סביבותיה. נטענו בה דברים השומרים על צלם האדם בכל מקום שהוא. הילדים ב"בית־היתומים" שלנו באים רובם מבתים נחשלים, עניים ולקויי־גורל. כמעט על כל היוצאים מ"הבית" הצלחנו להטביע חותם

של שאיפה לשמור על טוהר מידות, אך לכול יש שלבים. רק סולמו של יעקב הגיע עד השמים... בין מאות החניכים, שעברו דרך "הבית", יש לנו כבר זונה אחת ושני גנבים. זוהי סטאטיסטיקה מצוינת נוכח הקשיים שבחייהם. תזכור לך, בבקשה: החניכים שלנו, כמעט כל אחד מהם, יודע ומרגיש מצפון מהו... רק לפסולת של החברה האנושית יש מצפון נקי, מפני שאיננה משתמשת בו... אולי תינצל לאה'לה שלנו מן הנכתב עליה בכוכבים, מגורלה המר. ברם, הרינו צריכים לכך רחמי שמיים...

קורצ'אק הסיר את משקפיו וניקה אותם במטפחתו. בעיניו נצצו דמעות. בזיכרוני עלתה פתאם פסקה מספרו "ילד הטרקלין", שבה הוא מזכיר את פשע הזנות:

..."ואיך האלוהים משלים עם כך? הרי זה איום, אסור שיתקיים בעולמנו".

נאלמתי. הייתי כולי צער ותפילה לגורלה של לאה'לה, ולבי נקפני, שזעמתי על קורצ'אק בראשית השיחה: עפר אני לרגליך, מורי וידידי הזקן²².

*

נוכחתי במהרה, כי דרכו החינוכית של קורצ'אק, המתמקדת בהתפתחות התחושה של צדק ומוסר, לא גרעה מן הילדים את זכותם המלאה לשמחה ולאוויר. בדרך הקשה, המובילה את "האדם הקטן" אל על, שהיא סיזיפית לכמה ילדים, הייתה עינו ערה וצופייה במיוחד אל החלשים וקליהדעת. הוא לא עזב אותם ולא התיימש מהם, אם ראה שביב של תוחלת. סבורני, שאת "ההימורים" אימץ לו קורצ'אק, חרף היותם מפוקפקים מבחינה חינוכית, מפני סגולתם הנדירה – הם היו מבוססים על שיחות ישירות בין הילד הנבוך לבין ידידו המנוסה. "ההימורים" שיקפו לרוב את הדאגה החבויה של קורצ'אק לילד האינדיבידואליסטי, שאיננו מוכשר להיכנע למרותו של הממסד ולרכוש את האהדה של ציבור הילדים (פלאָביסציט, בית־דין, פארלאמנט ועוד). ידו המסייעת של קורצ'אק השיגה את הילד בכל מצב. בחידושיו ובניסיונותיו הפדאגוגיים לא השתקפה תורת־חינוך גרידא, אלא גם לב אבהי רגיש. ילד שחטא, ילד הוא. גם עבודתו המדעית כרופא, כמחנך וכסוציולוג, שהתבטאה ברשימותיו הסטאטיסטיות ובכתביו התיאורטיים – לא הפכו את הילד לאובייקט של חקירה בלבד.

זכור לי המקרה דלהלן, שהייתי עד לו באקראי:

משה "התושב הקשה", יושב בפינת האולם ומתייפח, כי בית־הדין פסק לו את הסעיף "שש־מאות" לאחר הזהרות מרובות, שעליו להימנע מלהפריע לילדים בשעת משחקיהם; הוא קיבל גם סעיף חמור נוסף על שאיננו ממלא כראוי את משימות־העבודה שלו...

קורצ'אק יושב ליד משה הממרר בבכי: מה עלי לעשות, דוקטור, כי הרי הנני אפס?! אינני יכול, אין לי הכוח להיטיב!... קורצ'אק מחבק את הילד, מלטף את שערות ראשו, נושק את ידו, בוכה ולוחש: עוד יהיה טוב... עוד קצת התאמצות... גם אני לא הייתי תמיד טוב... נשארתי פעם לשנה נוספת בכיתה... גם אני עשיתי מעשים רעים... אבל עכשיו הכל טוב, בני – הכל יהיה טוב גם אתך... השתדל עוד מעט...

הרגשתי שדברי־עידוד לבביים אלה, הזדהותו המלאה והשתתפותו המושלמת עם הסבל והצער של הילד המסכן, העלו את המחנך קורצ'אק אל פסגה מרקיעה.

*

ידעתי, שבאחד הימים יבוא אלי גרשון לשיחה. הרי נדברנו כך ביום כניסתי אל "הבית", כאשר חמד לו לצון על חשבון שם משפחתי. ואמנם, בשבוע השני או השלישי לשהותי ב"בית" ניגש אלי ושאל אם הנני פנוי לשוחח אתו.

כמובן, גרשון, ידעתי שתבוא אלי באחד הימים, וחכיתי לכך.

גרשון התחיל לספר לי על הדוקטור: הוא הכניס אותו אל הבית לפני שנתיים ודואג לו מאוד. קורצ'אק מצווה

²² המקרה הזה נסתיים בכי־טוב: אלה'לה היגרה כעבור זמן מועט אל דוד בניר־יורק.

עליו שיעמוד לכלהפחות כחצי שעה בכל יום, כשכתפיו מופנות מול השמש למען יקלטו ריאותיו את קרניה, כי אביו, עליו השלום, נפטר ממחלת הריאות... בקייטנה, שהיה בה בקיץ שעבר, השגיח עליו קורצ'אק שישתזף. הוא גם מזכירהו לשתות חלב ונותן לו בכל בוקר כפית שומן־דגים. לפני בואו ל"בית היתומים" דאג לו סבא שלו, שגר בכפר ליד קראשניק. לא היה אדם טוב יותר מהסב שלו, אבל גרשון היה נכדו היחיד מבין יחיד. אין הוא יכול להבין מפנימה קורצ'אק אוהב אותו ושומר עליו כל־כך. בכפר היו גם שכנים, גויים טובים, שאהבו אותו, אבל לא כמו הדוקטור. יש לו בווארשה דוד ודודה מצד אמו עליה השלום, שהוא מבקר בביתם בכל יום שבת, וגם הם טובים, אבל אין טוב מהדוקטור קורצ'אק. ביחוד הוא אוהב את הדודה, אסתר שמה, שהיא מורה בבית־ספר יידי של צ'יש"א²³. הדודה אסתר אוהבת לשמוע את חלומותיו. היא תמיד פותרת לו את החלומות לטובה. הדודה אסתר אומרת: "הילדים לרוב חולמים על דברים, שהם רוצים מאוד".

– יש לך הרבה חלומות?

– כן, אני חולם בכל לילה, אבל לא תמיד הנני זוכר את חלומי בבוקר. את החלומות היפים הזכורים לי אני מספר ביום השבת לדודתי אסתר, ולפעמים גם לדוקטור. נדמה לי שיש חלומות שהנני רואה פעמים אחדות. ובכל פעם החלום קצת שונה. לא כל הילדים אוהבים לשמוע את חלומותי; יש אומרים שאני בודה אותם מלבי, אחרים אומרים שאני משעמם...

– באיזה בית־ספר אתה לומד?

– דודתי שלחה אותי לבית־ספר יידי שבועות אחדים לפני שהדוקטור הסכים לקבל אותי ל"בית־היתומים". הנני לומד עכשיו בכיתה השלישית. דודתי איננה מלמדת בבית־הספר שלי, והדוקטור הסכים שאלמד שם. בית־הספר קרוב לבית־היתומים.

– וחומש אתה לומד?

– לא. עדיין אינני לומד. אצלנו אין מלמדים דת. ואין מלמדים עברית. את החומש לומדים ביידיש בכיתות הגבוהות.

– ואינך יודע על החלומות שבתוך החומש?

– כן, אני יודע קצת, כי סבא עליו השלום סיפר לי איך אלוהים ברא את העולם. גם על אברהם יצחק ויעקב סיפר לי. והדוקטור סיפר לי פעם על החלומות של יוסף.

– האם אתה רוצה לספר לי על חלומך האחרון?

– כן. ביום השבת חזרתי מבית דודתי גם שמח וגם עצוב, וידעתי שאחלום בלילה חלומות. והפעם לא צדקה דודתי, כי אין בחלום הזה שום דבר, שאותו אני רוצה באמת.

– חזרת מבית דודתך "שמח ועצוב"? מה קרה?

– כשהייתי בשבת בבית הדודה, היא סיפרה לי שקיבלה מכתב מבנה יוסף, מקראשניק, והוא רוצה לבוא בערב־פסח לווארשה ולהביא אותי לביתו, לקראשניק, לימי החג. הרי אין לומדים בבית־הספר כל שמונת הימים. מובן, שעלי לקבל רשיון מהדוקטור לעזוב את "הבית" לשבוע שלם. הילדים אמרו לי, שהדוקטור איננו מרשה שהילדים מ"בית־היתומים" יישנו בבתי קרובים, אבל אני מתגעגע מאוד אל בן־הדוד וילדיו. אולי יקחו אותי לכמה שעות גם לכפר ששם יש לי חברים גויים, אבל הם נערים טובים. אני שמח, כי אולי אסע אל קרובי ואפגוש את חבריי; אני עצוב, כי הדוקטור ודאי לא ירשה לי לנסוע, וגם קשה לי לבקש אותו.

– והאם הלילה חלמת חלום?

²³ צ'יש"א – ראשי תיבות: צענטראלע יידישע שול ארגאניזאציע – ארגון מרכזי של בתי ספר ביידיש.

– כן, חלמתי. האם אני יכול לספר את חלומי?

– בבקשה.

– זה היה חלום משונה מאוד: השכם בבוקר, השמש עוד לא זרחה, ואני שומע את קול צעדי של סטאך הרועה. הוא הולך מרפת לרפת ומוציא משם את הפרות. סטאך ויאגדה. בית סבא שלי הוא בקצה הכפר. למה בא סטאך כל כך מוקדם? אני רץ אל החלון ורואה שסטאך מוביל את הפרות מהכפר אל האחו. בתוך החשכה אני רואה את כלבו של הרועה, סטאָנְקָאָל, שהוא רץ שמח מפרה לפרה, מכשכש בזנבו ומריח, כאילו הוא אומר לפרות: "בוקר טוב!"

... בחלומי אני חוזר אל המטה ומנסה לישון. אבל שומע מרחוק נביחה עזה של סטאָנְקָאָל, שריקה של סטאך הרועה ורעש התרוצצות של פרות נבהלות. אני מביט לתוך המיטה של סבא והיא ריקה. – ודאי יצא לקראשניק עם כדי החלב למכירה. אני לובש במהירות את מכנסיי ורץ למקום העדר. הפרות נמצאות באחו שבקצהו השני של הכפר. כדי לקצר את הדרך אל האחו, אני נכנס לתוך היער. ביער חושך כמו באמצע הלילה. אני שומע קול נהם של חיות ועופות, שאינני מכיר כמוהם. אינני רואה בעיניי אף חיה אחת, ואף ציפור אחת, רק שומע קולות של רעש ובהלה. אני מביט לגבעה, שם הבקתה של יאן הלאַשניצ'י (שומר היער), והנה אני רואה מעל הגבעה כתם אדום גדול, כל השמים נעשים אדומים. אני רואה אש גדולה: מאין האש? היער בוער! איפה יאן הלאַשניצ'י? תמיד פחדתי מפניו, עכשיו אני מפחד רק מפני האש.

... אני צועק: "פּאַנְיָה פּאַנְיָה, אש!" ופתאום אני חושב: זאת לא אש, אלא פס אדום של זריחת החמה. והנה אני שומע מרחוק את געייתה של קאַזיה: היא הכירה את קולי, ואני הכרתי את קולה. והנה אני באחו: המקום מלא שמש ואור.

... סטאך הרועה השתטח על העשב – והוא נוחר. אצלו עומד סטאָנְקָאָל. עיניו הפיקחות עוברות מפרה לפרה. הוא שומר, שלא יעוררו את סטאך הרועה. אני מביט על קאַזיה, פרתי האהובה, שנולדה ברפת של סבא, ואני רואה פתאום שפרצופה של קאַזיה איננו עוד כמו בימי חייו של סבא – עיניה עכשיו כחולות מאוד, על עיניה הגדולות והכחולות מורכבים משקפים, ובקצה פרצופה צומח זקן קטן וצהוב. הביטה אלי בעיניה הטובות, ומיד שבה מנוחתי. נשמע קול הגונג – והתעוררתי.

חייכתי. החלום היה שקוף: מלא געגועים ליער לאחו, לחיות ולעופות, לזריחות ולשקיעות. וגם פשר הפרה האהובה ששינתה את דמותה היה מובן לי... לא ניסיתי לפתור את החלום לגרשון. הסתפקתי בדברי הפתגם:

– סוף טוב, הכל טוב!

– יש לי בקשה אל מר וינגרטן.

– מה בקשתך? – שאלתי בסקרנות.

– האם תוכל לבקש את הדוקטור, שישחרר אותי לשמונת ימי חג הפסח? דודי מקראשניק מזמין אותי אל ביתו. אבקר גם בכפר שסבא, עליו השלום, גר בו.

– לא, יקירי. אתה בעצמך צריך לפנות אל הדוקטור. הוא קרוב לך מאוד, ויעשה את הטוב בשבילך ובשביל "הבית". גרשון הבין – והסכים.

למחרת הודיעני, שקורצ'אק הבטיח לו לחשוב על כך, אבל עליו לשמור את הדבר בסוד. גרשון שאל אם אפשר לגלות לי – קורצ'אק הסכים לשתפני בסוד.

במשך הזמן, כפי שנודע לי, התכתב קורצ'אק עם קרובו של גרשון בקראשניק. בחול-המועד פסח יצאו שניהם, קורצ'אק וגרשון, לפנות בוקר ברכבת המוקדמת לקראשניק וביקרו שם את קרוביו של גרשון. אחר-כך נסעו בכרכרה אל כפר מגוריו של סבו המנוח. שם ראו את שכניו וחבריו של גרשון, ערכו טיול ביער הגדול, שוחחו עם הרועה סטאך וחזרו בערב לווארשה שמחים ומאושרים. קורצ'אק תבע את עצמו לדין על המבצע הסודי, שאפשר

לגרשון להיות "יוצא מן הכלל". קורצ'אק הכין יפה (ובכתב) את דבריהתגוננותו, וטעמיו עמו: הרי לכל ילד יש הרשות והאפשרות לראות את משפחתו וחבריו ביום-השבת, אבל גרשון לא היה יכול לנסוע ביום זה אל קרוביו, שהם "שומרישבת", וגם לא יכול היה לנסוע בעצמו בלי ליווי, כי בדרך זאת יש קצת סכנות; לבסוף גם הודה קורצ'אק על סקרנותו לראות את הכפר והיער, וביקש סליחה על כך. בית-הדין סלח לו לפי הסעיף 20, האומר: "אין בית-הדין רואה בכך עברה, וסבור שהאדון דוקטור עשה את חובתו".

*

מובן, שגם נערות רבות היו ניגשות אל קורצ'אק בעניינים שונים. קורצ'אק התייחס אליהן כמו אל הנערים, אך הן קיבלו לרוב את תשובותיהן מיד או שהופנו אל העלמה סטאפה. אינני נוטה להכללות, אך בכל זאת עלי לציין, כי במשך השנתיים של שהותי ב"בית-היתומים" הרגשתי שיחסיו של קורצ'אק היו יותר "פתוחים" אל הבנים מאשר אל הבנות. דומני, שיש שטחים רבים – אפילו מחוץ לשיחה "מינית" אינטימית – שהמחנכת מיטיבה במ להבין ולהדריך את הבנות, כגון: ענייני תלבושת, תסרוקת, יחסים אל בנות ובנים אחרים, מנהגי נימוס וכו' וכו'. "פגם" פסיכולוגי זה השלימה העלמה סטאפה... גם במשפחה טבעית קיים יחס הדדי שונה בין הבנים והבנות לבין אביהם ואמם.

*

לא מלאו לי עדיין עשרים ושתיים שנה, כשהייתי לבן-בית אצל קורצ'אק. מטבעו של אדם בגיל זה, שענייני אהבה ומין תופסים מקום מסוים במחשבותיו. נוסף על כך הייתי בימים ההם מעוניין מאוד במשנתו הפסיכואנאליטית של פרויד, שקנתה לה פרסום רב באותה תקופה, והיא ביססה את הליבידו בעיקר על יצר התאוה המינית. ברם, עלי להעיר שהייתי מחסידיו של תלמידו יונג, ששלל את ההגזמה בהדגשת המין, והותיר מקום חשוב גם לתחושות טבעיות אחרות. ובכל זאת, בלי כוונות מיוחדות, ואף למורת רוחי, לא יכולתי להימנע מלשקול ומלנתח את היחסים ההדדיים בין קורצ'אק לבין העלמה סטאפה. המריצוני לכך, כנראה, גם ההערות הדרמשמיעיות שהיתה אוזני קולטת מתוך דבריה של גיסי מאניה ומתוך דבריהרכילות של אנשים (לרוב נשים) אחרים, כי הרי בתקופה ההיא הייתה זרה המתירנות של זמננו²⁴. הבחנתי מקרוב, שהילדים בכלל לא הרהרו בכך. סבורני, שהילדים ראו – תוך פשטות טבעית – בקורצ'אק את דמות "האב", ובסטאפה את דמות "האם", שהרי הילדים היתומים היו זקוקים להורים. הערכתם זו של שני הדיוקנות האהובים והנערצים הייתה נעדרת כל יסוד ארוטי, אילו אף הבינו הילדים את פירוש המונח הזה.

מה הרגשתי אנוכי?

לא עקבתי אחר התנהגותם, אבל התחשבתי במציאות, שהרי שניהם גרים תחת קורת-גג אחת למעלה משתיים-עשרה שנה, מן הזמן שקורצ'אק היה בן 34 וסטאפה בת 28, שניהם בעלי זיקה אינטלקטואלית דומה ועובדים בצוותא תוך הארמוניה מושלמת – המסקנה כאילו נבעה מעצם הנסיבות... מובן, שלא שוחחתי אתם אף פעם על נושא זה. בהתנהגותם לעיני הבריות לא היה כל אות ליחסים חורגים מגדר אהדה לבבית ומשיתוף פעולה פדאגוגית למופת.

לפעמים, לרוב אחרי ארוחת הבוקר, כשקורצ'אק היה מוכן לצאת מה"בית", הבחנתי שסטאפה שואלת אותו שאלות אישיות ומטרידה אותו בזוטות – כדרכן של אם, רעיה או אחות – כגון: "היש אתך די מעות? אל תשכח לסדר כך וכך..." בנסיבות כאלה ראיתי אצה אחריו באולם, מיישרת את עניבתו ומברשת את מעילו, ועל שפתיה מרחפת בת-צחוק של חיבה. קורצ'אק היה לרוב מחייך באדיבות, אך לעיתים – מגיב בחוסר סבלנות (אולי הביע בכך התנגדות אף לתשומת-לב מיוחדת וצנועה זו, שהראתה לו לעיני הילדים). סטאפה לא התרגשה גם מתגובתו השלילית והמשיכה ללוותו בעיניים מאירות ובברכת "בהצלחה, דוקטור". סטאפה אמרה לי פעם, תוך חיוך נבון, לאחר שסיימה את הברשה והגישה לו ממחטה:

²⁴ סיפרה לי גברת מאריה אוסנוס (נירירוק), בתו של ד"ר זיגמונט ביחובסקי, שהדוקטור היה מבאי ביתם: "הרינונים" והתמיהות היו רבים וקשים, אך בקרב הימים נעלמו לגמרי, ונותרה הערצה כללית לשניהם – ליאנוש ולסטאפה.

הדוקטור דומה לילד מפוזר, איננו שם לב למראהו החיצוני.

בין הילדים הייתה מתהלכת בדיחה: "לאדון הדוקטור יש מאה ושישה ילדים, לעלמה סטאפה – יש מאה ושבעה..."

קורצ'אק מוקף ילדים ב"בית היתומים" אשדוד

היציאות והכניסות של קורצ'אק היו תמיד מלוות ב"בית-היתומים" בגילויים של אהבת הילדים. הם אהבו את ברכות הפרידה והפגישה, כשפניו מחייכות, והוא נושק, לרוב, את היד של כל ילד, שפגש בדרכו. בבקרים היו הילדים ממהרים לבית-הספר והפרידה הייתה חפזת, לא כן – כשהגיע קורצ'אק חזרה הביתה, סמוך לארוחת-הצהרים או לפני "שעת הדממה". ילדים רבים היו מחכים אז לבואו גם מפני טעמים "מסחריים", שנמנה להלן. קורצ'אק היה סבור, שחיי כל אדם – ובפרט חייהם של ילדים – אינם צריכים להיות מסודרים בקפידה מוגזמת. מן הראוי להשאיר בהם מקום גם להפתעות, לקצת מותרות ומשובה. חיי ילדים-יתומים במוסד, שהוא מעצם טבעו דומה במקצת לקסרקטין, הם חיוורים, לא מעניינים. בתנאי כל מוסד יש לילדים הרגשה מעיקה של "ראיית-היער, ולא ראיית העצים", כלומר: הילד היחיד איננו זוכה למנת-האהבה-השחוקה-האוויר, שהוא מתגעגע עליה. תזונה מספיקה, מיטה לבנה, לבוש נקי – אינם תחליפים מספיקים לכמיהותיו של היחיד. בפנקסו של קורצ'אק היה רשום יום-ההולדת של כל ילד – ובתאריך המדויק מצא כל אחד בבוקר על השולחן, במקום מושבו, שקיק עם דברי מתיקה – ורצופות לו מילים של חיבה וברכה מאת הדוקטור וסטאפה.

מאורע מיוחד בחיי ילדים נבחר על-ידי קורצ'אק כהזדמנות להעניק להם קצת כסף למען יקנו לעצמם דברים חביבים עליהם ולבל ירגישו נחיתות בהשוואה לחבריהם בבית-הספר, שהוריהם היו מעניקים להם דמי-כיס. הקצבת הכספים לילדים הייתה מהווה חלק ממצע "מיסחרי" בעל אופי מבדה, שבצידו תועלת מעשית. זאת הייתה גם הזדמנות "לנחם" את הילדים המצטערים על "תאונה" של נשירת שיניהם ולשעשע אותם במשא-זמתן בסגנון פאנטאסיה ילדותית. לילדים יש רגשות מעורבים כששיניהם נושרות; הריהם, כביכול, נפרדים מתקופה אחת ומצפים לחילופין ולהתבגרות. מכאן נובעים כל מיני הפזמונים, יצירות ילדותיות בשפות רבות על נושא זה, כגון:

נשרה לי, אלי, מעצם שן –

חדשה לי מברזל, אנא תן...

לכל ילד, שנשרה לו שן ב"בית-היתומים", הייתה הזדמנות להתפנק ולקבל גמול על צערו המסופק. הילדים היו נוהגים לצרור את השן הנושרת בנייר ולהביא אותה לקורצ'אק, שהיה משלם עבורה לפי צורכי "הלקוח" וערך "המרכולת" (החל מ-25 גרוש). לפני הקנייה היו הקונה והמוכר בודקים את השן – ועומדים על המיקח. השיחה הייתה מבדחת תמיד, והיה בה אצור גם שיעור ב"כלכלה מעשית". הדוקטור היה ממוטט בערכה של "הסחורה" (יש בשן נקבים, לא יוכל להשתמש בה בבניית "בתי-השיניים" שלו, במקומה הילד עשוי להצמיח "שן של ברזל", וכדומה...) והילד היה מרבה בשבחה (זאת הייתה שן חזקה, שימשה לו כמה שנים, יצטרך לחכות עד שתצמח חדשה, אין שיניים של ברזל ועוד). סוף-סוף היו שני הצדדים מגיעים לעמק השווה...

לפעמים היו ילדים "נצרכים" מציעים לקורצ'אק שיקנה שן שעדיין לא נשרה, אבל היא כבר "מתנועעת"... הדוקטור היה מביט ברצינות מעושה לתוך הפה, בודק את תוחלת הנשירה של השן המוצעת, מעיר הערה צדדית על הצורך לצחצח יותר את השיניים ומציע... "הלוואה של משכנתה" (חמישה או עשרה גרוש); ילדים במצב "דחוק" נהנו פעמים אחדות מ"משכנתה ראשונה" ומ"משכנתה שנייה" – עד שהשן נשרה והילד קיבל את היתרה... היו מקרים, שהשיניים "הממושכנות" בעודן בפה, נעלמו, אבדו או נבלעו – וקורצ'אק היה מעביר את שארית "ההלוואה" לשן אחרת... על "החשבונאות" שמרו הילדים עצמם. "השיג והשיח" הזה היה מקור לבדיחות ולהמצאות. אני הסברתי לקורצ'אק, שב"משכנתאות" הריהו – לפי הפתגם העברי – "מניח את כספו על קרן הצבי", והוא היה משתמש בכך (בתרגום פולני מילולי משונה) והתאונן על עסקיה-הפסד שלו... כדי "לאזן" עזרתי גם לילדים להכין נימוקים נגד "בעל הנכסים הרבים" (הרי קורצ'אק הודה במו פיו שיש לו כבר ארבעה בתים קטנים משיניים, הוא מתכנן לבנות בית חמישי – ועסקיו מצליחים...).

מי שלא ראה את "העסקים" בנכסי דלא-ניידי, שהיו כולם בדיחה ושעשועים ברוח טובה – לא חזה מימיו בשמחתם ובכוח-פולמוסם המחוכם של ילדים מאושרים. כולם הרגישו, שקורצ'אק הוא אביהם וידידם, הרואה את הצמיחה של כל עץ יחיד, ולא רק של כל היער... גם הילד המחוסר "נימוקים מבריקים" מצא לו דרך אל ליבו של האב הָנוֹן.

אווירת האהבה, הצדק והכבוד נסכה על ילדי "הבית" רגשות של אושר, של שלוה ושל אמון. מובן, שהתרחשו גם כאן תקלות, "עברות", התכתשויות, אכזבות ומקרים של בכי ושל צער, אבל לא נפגמה ההרגשה של שאיפה והתאמצות לשפר ולהשתפר.

אופייני היה המנהג של שמירת הניקיון, שהיה נטוע בכל הילדים. קורצ'אק וסטאפה, ובעיקבותיהם כל יושבי "הבית", היו נזהרים שלא ימצא סביבם אף סימן של זוהמה, והיו רוכנים ומרימים באולם או בחצר כל פירור או פיסת נייר. עבודת הילדים הקטנים הייתה חשובה מאוד: לעקוב בכלי-אשפה ומברשת קטנים אחרי כל פסולת שבאולם או בחצר.

זכורני שקורצ'אק אמר לי:

– ודאי שמעת על-כך, שכל עבודה שאיננה זוכה להערכה רבה, מפני שהיא קשה או בלתי-נקייה, נקבע לה ב"בית" מקום של כבוד. בחוץ היו מספרים, שבשנים הראשונות להקמת "הבית" בחרנו לעצמנו – אני והעלמה סטאפה – את תפקידי הכבוד של ניקוי חדרי-השימוש. ואכן, כך היה – עד שהילדים נתקנאו בנו ואילצו אותנו למסור להם משימות חשובות אלה... בספר "כיצד לאהוב את הילד" כתב קורצ'אק: "עלינו להשיג מצד החברה יחס של כבוד למטאטא, למטלית, לדלי ולכף האשפה". ובמקום אחר כתב (ויישם ב"בית"): "השקפתנו היא, כי שולחן שנוגב כהלכה שווה-ערך לדף שהועתק בקפידה".

שנים רבות שוחח קורצ'אק עם ילדיו על הצורך להכין דגל עבור "הבית", והתייעץ מה לצייר עליו כסמל. היו ילדים שהציעו לצייר מטאטא או מגבת וסבון, כי גם הם – כמו קורצ'אק – ראו בעבודה ובניקיון יסוד חשוב לתרבות האדם... ולא פילל אז קורצ'אק, שיבוא יום והסבון ייעשה מגופו של האדם.

17. באספקלריה של הילד

כשבאתי לראשונה אל "הבית" נודע לי, שהילדים הציגו לכבוד חגהאורות מחזה מיוחד מאת קורצ'אק. ההתרגשות עדיין היתה גדולה בין הילדים. ביקשתי את העלמה סטאפה שתואיל לתת לי עותק מהמחזה. אולי אשתמש בו פעם בבית-הספר, שהנני מתכנן להורות בו. סטאפה מצאה עותק כתוב במכונת-כתיבה – ונתנה לי. קראתי את המחזה והתרשמתי מכישרונו של קורצ'אק לקרב את הילד גם אל מושגים מופשטים ולשקף כל תופעה ב**אספקלריתו** של הילד. כעבור חמש שנים תירגמתי את המחזה לעברית והדפסתיו בשבועון עברי, אחר כך נדפס המחזה גם במקורו בשבועון הפולני שבעריכת יאנוש קורצ'אק²⁵.

הריני מביא להלן קטע מתוך המחזה:

תפילת נר של חנוכה

הנר: לא חלום חזית, כן היה באמת. כן התפללתי אנוכי... האם הקינות שאלה אחת אשר הבטחתי לענות לך עליה?

הנערה: אמור לי: מה זאת תפילה? ולו תהי שאלה זו שאלתי היחידה, החשובה ביותר. הגד ככה שאוכל להבין. הגד כל אשר תדע.

הנר: תפילה היא כמו **יין ישן**. היין הופך לאש כאשר תשתי ממנו, כאשר יעבור משפתיך אל הראש ואל הלב – התבניני?

הנערה: אינני מבינה. מעולם לא שתיתי יין.

הנר: יש אבנים אפורות וקשות מאוד. ואם ילטשו אבנים כאלה הן הופכות לאבני **בְּרֶקֶת**. כל מלה שבתפילה היא אבן אפורה, אולם פעמים רבות חזרו אנשים על כל מלה, פעמים רבות ביטאו אותה עד שהיא נלטשה בשפתותיהם ובפיהם – והפכה לאבן יקרה.

הנערה: אינני מבינה. מעולם לא ראיתי אבנים יקרות.

הנר: תפילה היא כמו **יער**, מלותיה משולות לעצים. סערות ורוחות עברו על פני היער, ברקים ורעמים פגעו בו, אולם היער גדל וצומח; את העצים תחממנה **האהבה והאמונה**, שהן דומות לשמש הזורחת עליהם.

הנערה: מעודי לא הייתי ביער.

הנר: תפילה היא כמו **לחם**. מדי יום ביומו את אוכלת לחם. בכל יום אותו הלחם, אולם בכל יום הוא שונה.

הנערה: יודעת אנוכי מהו הלחם. נדמה לי, שהבינותי אותך...

*

זכורה לי "הפנייה" אחת מצחיקה, שעקבתי אחריה מרחוק (קורצ'אק ישב ליד שולחן בקצה אחד של האולם, ואני בקצה האחר). והנה, ניגש אליו איציק ושאלה בפיו. קורצ'אק סיפר לי אחר-כך שהשאלה הייתה "מדעית" היסטורית, ותכנה: "האם קורצ'אק הכיר את מרדכי הצדיק והמן הרשע?" (הימים היו קרובים לפורים והדי החג הגיעו, כנראה, לאוזניו של איציק, כאשר ביקר בשבת בבית קרוביו). קורצ'אק ענה לו בפשטות: "מר וינגרטן ידע אותו. הוא מכיר הרבה אנשים כאלה..." "איציק הפעוט עדיין לא היה בטוח מי והיכן אנוכי, וקורצ'אק הצביע עליי. ראיתי מרחוק את איציק מתקרב לעברי כשהוא מתבייש במקצת, אבל חיוכי הידידותי ותנועת ההזמנה שלי

²⁵ "עתון קטן" – 7 בינואר, 1928: "מאלי פשגלונד" – 21 בנובמבר, 1930.

הוסיפו לו אומץ-לב.

איציק לא רחש אל ידיעותי אימון, כפי שרחש אל קורצ'אק, והחליט להקל עליי את המשימה ולנסח את שאלתו בצורה ברורה. לפיכך פתח בהקדמה: "האם מר וינגרטן יודע יידיש?" השיבותי לו בחיוב, ואיציק השמיע נימה, שהיא ספק דקלום וספק זמר:

"מרדכי דָּער צָדיק רייט אויף א פֿערד,

המן דָּער רשע ליגט אין דר'ערד..."

(מרדכי הצדיק על סוס רוכב,

והמן הרשע באדמה שוכב...)

לאחר דברי-השירה עבר איציק לדיבור בפולנית תקינה:

– פֿאַנדוקטור (האדונדוקטור) אומר כי ייתכן שאתה מכיר את מרדכי הצדיק ואת המן הרשע. אמור לי, בבקשה, האם אתה מכיר אותם?

ידעתי, שעליי להלך בין הטיפות, שלא לשבש בהחלטיות מופרזת את "הפרספקטיבה ההיסטורית" של איציק, וענית:

– לא, איציק, לא הכרתי אותם. כאשר אני נולדתי, הם כבר לא היו בחיים. אבא שלי סיפר לי על מרדכי הצדיק והמן הרשע. אולי אבא שלי הכיר אותם, ואולי סבא שלי סיפר לאבא שלי, שהרי זה קרה לפני שנים רבות. אני זוכר מה שאבא שלי סיפר לי. האם אתה רוצה, איציק, שאספר לך?

בוודאי, רוצה אני.

שב על הכיסא.

התחלתי לספר לאיציק את מגילת-אסתר בנוסח לפעוטים:

– היה היה מלך טיפש, ושמו אחשוורוש. כן, יש גם מלכים טיפשים. אחשוורוש, המלך הטיפש, האמין לכל דבר שאמר לו המן, המיניסטר הרשע שלו. בארצו של אחשוורוש גרו יהודים רבים, מבוגרים וילדים. והם אנשים טובים ואינם עושים רעה לאיש. אבל המלך אחשוורוש היה טיפש, והמיניסטר שלו היה רשע – וזה לא-טוב, מאוד לא-טוב. והמן הרשע היה גם שקרן. וזה רע, מאוד רע... אמר המן הרשע אל אחשוורוש הטיפש, שהיהודים הם אנשים רעים, גם המבוגרים וגם הילדים, וצריך להרוג אותם: גם את הילדים וגם את המבוגרים. המלך אחשוורוש השוטה האמין לכל דבר, שאמר המן הרשע – והסכים לו. הוציא המלך גזירה להרוג בעוד שבועיים את כל היהודים, גם את הילדים וגם את המבוגרים (ראיתי דמעות בעיניו של איציק, וחששתי שעוד מעט ויפרוץ בבכי. חמלתי עליו ומיהרתי לעבור לתסריט יותר שמח...).

... להמן הרשע היה בן קטן ושמו וַיְזָתָא. גמגמן, בעל אף ארוך ואדום, אבל לבזהב היה לו. בבית-הספר היו לוויזתא חברים יהודים. הוא אהב אותם והם אהבו אותו. להמן הרשע היו עשרה בנים, וויזתא הקטן שבהם. שבעה מבני המן היו רשעים, כמו אביהם. ביקש ויזתא הקטן את המן אביו, שלא יעשה רעה ליהודים. גם האב הרשע וגם האחים הרשעים צחקו לגמגומיו של ויזתא וקראו לו: טיפש!...

הנני ממשיך לספר על אסתר המלכה, יהודייה יפה וטובה, שהייתה רעייתו של אחשוורוש.

... ולאסתר המלכה דוד יהודי, מרדכי הצדיק, והוא איש טוב ואוהב את כל היהודים, גם את הילדים וגם את המבוגרים. חשבו מרדכי ואסתר איך להציל את היהודים. ומרדכי היה חכם מאוד, ואסתר הייתה יפה מאוד. באה אסתר אל בעלה המלך וסיפרה לו שהיא יהודייה ושהמיניסטר המן הוא רשע ושקרן, ומתכוון להרוג אותה ואת דודה מרדכי הצדיק. התבלבל המלך הטיפש ולא ידע למי להאמין – לאסתר המלכה היפה או להמן המיניסטר.

... בלילה לא יכול אחשוורוש לישון. הוא היה כליך טיפש, שלא ידע אפילו לקרוא. למד בבית-ספר, למד ולמד –

ולא ידע לקרוא. ביקש אחשוורוש את משרתו שיקרא לפניו מתוך ספר־החיים שלו. בספר־החיים של אחשוורוש היה כתוב, שמרדכי היהודי הציל פעם את המלך אחשוורוש מידי איש רשע, ששם רעל לתוך הקציצות של אחשוורוש בשעת ארוחת־הערב. זולל וסובא היה אחשוורוש הטיפש ואוהב היה קציצות מאין כמוהו. אוכל היה קציצות גם בארוחת הצהריים וגם בארוחת־הערב (איציק מפסיק לרגע, כשפניו קורנות משמחה, ומעיד על עצמו שגם הוא אוהב קציצות... זה היה המאכל האהוב על כל הילדים ב"בית־היתומים"). שמע אחשוורוש, שמרדכי הצדיק, דודה של אסתר המלכה היפה, הציל את חייו, ושאל את משרתו:

ומה המתנה שנתתי למרדכי היהודי כשהציל את חיי?

לא, אדוני המלך החכם, לא נתת לו שום מתנה. אתה שכחת את האיש, שהציל את חייך.

... הצטער אחשוורוש, שלא גמל טובה למרדכי. הוא לא יכול להירדם כל הלילה, ולא חדל לחשוב איך להודות למרדכי הצדיק: אם לא אעשה טובה למרדכי, יאמרו כולם שהנני טיפש וקמצן, ולא כדאי להציל את חיי... גם עכשיו יש אומרים שאינני חכם...

... וכך עבר הלילה. בבוקר בא המן אל המלך, כדי לבקש אותו שיתן רשות להרוג מיד את כל היהודים, הילדים והמבוגרים. רשע זה לא רצה להמתין שבועיים... לא נתן לו אחשוורוש להגיד אפילו מילה אחת, ושאל אותו:

– מה לעשות לאיש, שאני רוצה ביקרו?

חשב המן הרשע בלבו: "הרי אותי אוהב המלך ביותר, ודאי הוא רוצה ביקרי..."

השתחוה המן לאחשוורוש ואמר:

– אדוני המלך החכם, שתחיה אלף שנים, זוהי העצה שלי: תן לאיש שאתה רוצה ביקרו את הסוס שלך, ואת הכתר שלך, ואת בגדי המלכות שלך... ועל שר גדול תצווה להוביל את האיש, שאתה אוהב כל־כך (המן הרשע היה בטוח, שהוא־הוא האיש שהמלך רוצה ביקרו), עוד היום, מן הבוקר עד הערב, בכל הרחובות ולקרוא בקול גדול: "ככה ייעשה לאיש, שהמלך רוצה ביקרו!" מצאה העצה חן בעיני אחשוורוש ואמר אל המן: – אתה, בלי עין רעה, באמת חכם מחוכם... הלבש תיכף ומיד את מרדכי היהודי בבגדי המלכות שלי, שים על ראשו את הכתר שלי, הושב אותו על סוסי, תוביל אותו מן הבוקר עד הערב בכל הרחובות של העיר ותקרא בקול גדול: "ככה ייעשה לאיש שהמלך רוצה ביקרו!..."

... המן נבהל, כמעט התעלף – ועשה למרדכי מה שציווה עליו אחשוורוש. מרדכי הצדיק שמח מאוד וצחק. המן הרשע היה עצוב מאוד וכמעט בכה, כאשר הוביל את שונאו היהודי בכל רחובות העיר. לפנות ערב, כשהחשכה התחילה יורדת על העיר, הגיע המן אל הרחוב ששם גרה משפחתו: אשתו ועשרת בניו. לא רצה המן ששכניו ומשפחתו יכירו אותו וידעו על חרפתו, ושינה את קולו. שמעה אשתו של המן את הקריאה "כך ייעשה לאיש שהמלך רוצה ביקרו", פתחה את החלון וראתה באפלה איש וכתר על ראשו יושב על סוסו של המלך, ואיש מחזיק במושכות ומוביל אותו. הייתה האשה בטוחה, כי המן בעלה יושב על הסוס, ומרדכי היהודי מוביל אותו – מיהרה אל המטבח, מילאה דלי ושפכה את המים מבעד החלון ישר על ראשו... של המן.

צעק המן בקול גדול מלא צער:

אוי – אוי – אוי! אוי – אוי – אוי!

... ילדים יהודים רבים, שרצו כל הזמן אחרי המן, מחאו כפיים וקראו בקול מלא שמחה: – גוט אַזוי! גוט אַזוי! (טוב ככה!), וילד יהודי חכם חיבר את השיר שהילדים היהודים שרים עד היום:

מרדכי דָּער צדיק רייט אויף אַ פֿערד,

המן דָּער רשע ליגט אין דר'ערד...

... ליהודים הייתה אורה ושמחה. בטלה הגזרה, ומרדכי הצדיק היה לשר גדול...

והנה נשמעה מחיאת כפיים מסביב: בזמן שסיפרתי לאי ציק בנוסח תינוקי מאולתר את התוכן של "מגילת אסתר", התאספו ילדים רבים והאזינו מבלי שהבחנתי בכך, וביניהם גם קורצ'אק. הגיב איציק:

- למה אמרת לי, שאינך מכיר את המן הצדיק ומרדכי הרשע?...

*

לאחר ששקטו הרוחות, והילדים התפזרו לעיסוקיהם ולמשחקיהם, ישב קורצ'אק ליד שולחנו. הרגשתי קצת לא-נינוח באינטרפרטציה שלי, הילדותית והעממית, לסיפור תנ"כי. תאב הייתי לדעת מה תהיה תגובתו "[לליצנטטיאה פואטיקה](#)" שלי. שתקתי וחיכיתי כתלמיד שסרח והריהו ממתין לנזיפת רבו.

- הריני תמה שהעזת לשנות או ל"הרחיב" את "מגילת אסתר", אך גישתך נכונה. התנ"ך איננו מספר דיו על ילדים. מה קרה ואיך התנהג ירמיהו, כשהיה קטן? וישעיהו, ויחזקאל? על נעוריו של דוד המלך יש פרטים בתנ"ך שכדאי להרחיב: על דוד הקטן הרועה המביא אוכל לאחיו הגדולים לשדה-המלחמה; על דוד המנגן לפני שאול; על דוד וגליית; על דוד וחברו יהונתן. גם על משה הקטן יש קצת נתונים: אמו מצפינה אותו שלושה חדשים; אחותו שומרת על התיבה שבנהר; התינוק משה והנסיכה; משה בבית-פרעה. אבל גם בכל אלה לא מספיק. שמעתי שיש בתלמוד סיפורים נוספים, למשל: משה הקטן לפני קערת הגחלים הלוחשות והיהלומים. צריך היה למצוא ולהמציא יותר ויותר. לפעמים אני חושב, שעלי להרחיב ולכתוב את התנ"ך מנקודת-המבט של ילדים. כדאים הם להכיר את ילדותם של גיבורי התנ"ך, לדעת ולהנות. הילד הוא ראשיתו של המבוגר. מפנימה שוללים ממנו את גיבוריו?

- בכוונתך, דוקטור, ליצור כעין מדרש-אגדות נוסף. יש חומר לעבודה כזאת. גם אצל רש"י, הפרשן העממי הגדול של התנ"ך, נראים ניסויים כאלה.

קורצ'אק המשיך:

- שמעתי פירושים אחדים יפים לילדים מפי המורה העברי שלנו. ודאי יש גם אחרים בתלמוד. זכורים לי שניים מסיפוריו ששמעתי, כשנכחתי בשיעורו העברי. האחד על קין והבל. המורה הסביר לילדים שקין כעס על הבל. פעמים רבות כועסים אפילו על אח, אפילו על הורים, אבל עד כדי להרוג? ומפני מה הרג? קין היה בן האדם הראשון, שעוד היה בחיים. בימים ההם לא היו עדיין יתומים. קין לא ידע מהו המוות... קין נענש קשה, כדי ללמד שאסור להכות באכזריות. אפילו ההורג בשוגג צפוי לעונש קשה. "לא תרצח!" פעם אחרת שמעתי מפיו את סיפור מתן-תורה: "התורה" - אמר המורה - "לא ניתנה רק למבוגרים. מסביב להר סיני נתאספו הנשמות של כל הילדים שעדיין לא נולדו. גם אתם, הילדים מקרוכמאלנה, הייתם במעמד הר סיני. כולכם עמדתם שם ושמעתם את עשרת הדברות. אלא שלפני הולדת הילד, נוגע בו מלאך-השיכחה - והוא שוכח כל מה שקרה לו לפני שיצא לאוויר העולם. אחר-כך הוא לומד - ונזכר". אגב, בסוף סיפורו של המורה נשמע פתאום צחוקו של חיימק הקטן. המורה התפלא, וחימק הצטדק: "הסיפור היה יפה מאוד, עצמתי את עיני וראיתי את ליזורק שלנו רץ אל הר סיני כשהוא קטנטן-קטנטן ולו כותונת קצרצרה ורואים אל כל התחת שלו..." הילדים צחקו, והמורה החכם לא כעס על כך.

קורצ'אק הצית סיגריה והמשיך:

- בחומש יש סיפור מופלא, מוזר ומלא הוד על הילד יצחק: עקידת יצחק. מתמיהה אותי צעידתו השקטה של הילד לקראת המוות. עדיין לא מצאתי בתוך-תוכי הבנה מספיקה והסבר מספיק למעשה גדול זה. לכשאבין את האב אברהם ואת הילד יצחק, אם הדבר לא יהיה למעלה מכוחותי, אכתוב פעם, בעזר אלוהים, גם על כך. זוהי אולי יומרת, אבל הנני מתפלל להגשים אי-פעם תכנית זו.

בשנות חייו האחרונות הספיק קורצ'אק לכתוב ולהדפיס את "משה" (מתוך סידרת "ילדי התנ"ך") ולסיים את כתיבת הטיטה הראשונה של האפוס על המלך דוד: את עקידת יצחק הגשימו בגופם קורצ'אק וסטאפה וכל מאתיים הילדים שלהם.

להלן אנו מביאים פֶּרֶק (יט) ופסוקים בודדים מתוך המסה "משה" מאת קורצ'אק.

ילדי התנ"ך: משה²⁶

1. – מה היתה השעה – שעת־בוקר או שעת ערב? אי מקום השמש מעל הנהר בשמים?
2. – אני קורא: ותרד בת פרעה לרחוץ על היאור ונערותיה הולכות עלי־ד היאור. לא לבדה תלך בת־מלך, נערות ואמהות לה.
3. – למה לא רחצו הנערות, למה לא ראו הן, המהלכות עלי־ד היאור, את התיבה? ולמה בת המלך בראותה את התיבה, לא קרבה בעצמה, כי שלחה את אמתה ותקחנה?
4. – ותרא את התיבה: ולא נאמר: ותשמע בכי הילד טרם ראותה. לאמור, כי לא בכה משה, אשר שכב לרווחה וחלב אמו אשר ינק לאחרונה השביעו ולא רעב.
5. – ואולי בכו ילדי העברים בעבדות מצרים בכי חרישי, כי כן אמרו האמהות: חלילה לשאת קולם בבכי, כי המצרי יקחכם בזרועו.
6. – היה זה רגע גדול בראות בת המלך את הילד ותחמול עליו. והיא ידעה את צו פרעה וידעו נערותיה ואמהותיה והן מאמינות, כי מילדי העברים הוא הילד הזה אשר הושלך אל שפת המים.
7. – ותחמול בת פרעה. אכן, גם בספרים אחרים אשר לעמים אחרים כתוב לאמור, כי חמול חמלו על ילד מושלך גם זקן, גם איש צבא, גם רועה וגם זאבה.
8. – מה עצות בפיהן, מה אומרת בת־המלך ומה אומרות בנות לווייתה? הדוחפות הן את התיבה לנהר כי תשוט בו? מה תעשינה? לשאת לארמון את המשוי מן המים? מה דברים בפיהן והן הם כמאזניים בהם יישקל גורל הילד אשר יהיה מנהיג ובהם יישקל גורל עמו בבית־העבדים?
9. – האם במהרה ובקול תחנונים תישמע באזני בת המלך השאלה: האלך וקראתי לך אשה מינקת מן העבריות ותיניק לך את הילד?
10. – הנכבדה במלים אשר לצרה־מלכות הקצר: ל כ י.

-
- ובכן האמת שלי: כל ילד הוא טוב־רואי בעיני, כל ילד בוכה והוא רפה ומושלך ללא ישע, תחמול עליו גם בת המלך ואף הזאבה ביער.
- שירה־שירים אשר תשיר אהבת אם. שיר שמחה אשר כמעין יגיח מן הסלע, כמן ירד מן הענן, כהר חרמון יתנוסס לרקיע. לא זמרת כנורות, עוגבים ונבל, כי זמרת לב אם היא, ומעיני עמרם תזל דמעת שמחה.
- איני יודע אם עמרם העמל כאחד העבדים מבני עמו, בלבנים ובכל עבודה בשדה והנוגשים מענים אותו וממורים חייו, ליווה כאשתו את בנו לדרכו ואמר לו: "זכור, כי מילדי העברים אתה". אך ידעתי, כי אתה, מנהיגי ונביאי הצעיר, אמרת: "זכור אזכור, אבי".
- איני יודע ואף מורך לא ידע, גם כל אחר לא ידע ואף ספר בעולם לא יספר מה חלומות חלם משה ומה אמיתות ידע בעודו ילד.

---

²⁶ תרגום עברי מפרי עטו וברשיונו האדיב של דב סדן, ממתרגמיו המעולים של קורצ'אק, והראשון בארץ־ישראל שעמד אתו בקשרי מכתבים (בשנת 1925).

18. חופה בבית העלמין

באחד הימים הודיעה לי העלמה סטאפה שהנני יכול לעבור לדירת החדשה בבניין הקטן שבחצר הקידמית של "הבית". בדירה היו חדר אחד גדול ובו מטה, שולחן וארבעה כיסאות, כוננית לספרים, ארון לבגדים, חדר רחצה וגם חדרון קטן ששימש מטבחון. על כירת הגאז עמד קומקום, ועל מדפים בקיר היו מסודרים צלחות, כוסות וסכו"ם. בכל הייתה ניכרת ידה הטובה של העלמה סטאפה. הקירות היו צבועים בצבע בהיר (נשאלתי לפני שבוע מהו הצבע האהוב עליי).

דירה דומה הייתה גם לשכנים שלי, לזוג יצחק (איזה) וליובה אָדל, שני מוסיקאים צעירים, ששימשו כמורים ב"בית". הוא היה כנר, מלחין ומנצח על מקהלות; היא הייתה פסנתרנית מצוינת. בדירתם לא היה פסנתר וליובה התאמנה בפסנתר ב"בית היתומים". התיידדתי מאוד עם שכניי.

ימים אחדים לאחר שהסתדרתי, החלטנו לסדר בדירתם של האָדלים מסיבת חנוכה הבית ולהזמין את ד"ר קורצ'אק והעלמה סטאפה. לגודל הפתעתנו נתברר לנו באותו ערב (עוד לפני בואם של שני האורחים) – כפי שקורה תכופות אצל יהודים – שיש בינינו קרבת משפחה. ליובה הייתה ממשפחת צ'אצ'קיס, המקורבת אל הרב משאָדליץ ר' משה צבי (המהר"ם צבי) וינגרטן, אביסבי. שקענו בזיכרונות על המעשיות, ששינונו ספגנו בנעורנו, סיפורים ואגדות על חייו ועל מותו. ליובה ביקשתני לספר לה את הידוע לי. מילאתי ברצון את מבוקשה, כי שמעתי עליו הרבה מפי אבא, נָכדו.

עם שפתחתי בסיפורי נכנסו קורצ'אק וסטאפה. הם תמהו לשמע גילוי מוצאנו המשותף, שלי ושל ליובה, וביקשוני להמשיך בסיפור. לגמנו לגימה של יין לכבוד "החג". הובטח לנו – כקינוח לסיפור – תה ומטעמים, ואני הסכמתי לספר כמה מהרפתקאותיו של אביסבי, שנחרתו בזיכרון בנימשפחתו. סיפרתי בפולנית, אבל הקפדתי לשמור על הסגנון הפולקלוריהודי הטבוע בסיפורים קדומים כאלה:

"אביסבי זצ"ל, חרף היותו שוחה כל ימיו בים התלמוד והקבלה, היה מעורה גם בהוויות העולם, והשלטונות הרוסיים חשדו בו בהתערבות יתר בענייני המדינה. ומעשה שהיה כך היה:

כיסא הרבנות הראשון של אביסבי עמד בק"ק סוקולוב. באותם הימים חי בעיירה מלשין יהודי, שהיה מגלה למלכות הרשעה הרוסית את מקומות מחבואם של האברכים, המסתתרים מפני "החוטפים". כל "חטוף" (קאנטוניסט בלע"ז) היה נאלץ לעבוד בצבאם עשרים וחמש שנה. הרב משה צבי קרא למלשין והזהירו לבל יוסיף להרשיע, אבל הלז סירב לציית לאזהרותיו של הרב ולא פסק ממעשיו הרעים... לאחר זמן קצר נודע ברבים שר' משה הירש מתבודד ימים ולילות בתוך מרתף ביתו ומקים שם גולם מחמר (יש אומרים, שזה היה גולם קטן בצורת "תרנגול של כפרה"). כשהחל לגלם את הרגליים – צבו רגליו של המלשין, כאבו וכמעט שלא היה יכול להניען; כשגילם את הגוף – אחזו את המלשין כאָבי בטן, וככל שטיפל הרב צבי באיברי הגולם – גברו מיחושיו של המלשין עד שלא יכול היה להניע איבר, כולו נצטמק ושערותיו הלבנינו... הדבר הגיע לאוזני המלכות, ור' משה צבי נעלם מן העיר²⁷.

עברו כמה שנים ור' משה הירש נתקבל לאחר כבוד לשמש כרב העיר, כאָב־בית דין וכרישמת ביתא דק"ק שאָדליץ יע"א (יכונן עליון, אמן). הוא נהג לדרוש בכל שבת לפני הקהל ולקרוא מדי יום ביומו שיעור באוזניהם של בחורי הישיבה. לאחר פטירתו מצאו בעליית בית הכנסת הגדול בשאָדליץ גולם בצורת בן־אדם עשוי חמר, למען יגן על יהודי עירו אם יתכוונו, חלילה, הגויים לעשות פרעות ביהודי שאָדליץ. הרב ר' משה צבי לא הצליח, בעוונותינו הרבים, להפעיל את הגולם. אף־על־פי שצם תעניות וכיוון כוונות ובחר את העפר במקום הרים שלא חפר בהם אדם. הוא שגה במעשהו האחרון: נשתרבבו לו צירופי האותיות ונכשל בחיבור הקמיע, שצריך לשים תחת לשונו

²⁷ על מעשיו וכתביו של הרב משה הירש (מהר"ם צבי) נכתב בספרים שונים. חשובות במיוחד עבודותיו של יצחק פֶספי (תל־אביב); "הגולס־העוף" נזכר גם ב"ספר יזכור לקהילת שאָדליץ".

של הגולם, כדי להפיח בו רוח חיים. לפיכך, קבר אותו תחת ערמת "שמות" (ספריקודש קרועים, שגונזים בעליות בתיכנסת)

באחרית שנותיו היה ר' משה־הירש כמעט [סגינהור](#), אלא שסמיות עיניו לא פגעה בכושר הקריאה שלו בספרים קדושים. העיד על־כך גם הרבי החסידי המפורסם מוה"ר יצחק מוורקה, שהיה נוהג בשהותו בשאָדליץ לבקר את המרא דארְתא. בראותו את הדבר המופלא – אמר עליו בזו הלשון: "זהו היהודי, אשר ביקש באמת מהשם יתברך "והָאָר עינינו בתורתך" – וניתן לו".

בסיפור האחרון מסופר גם על צ'אצ'קיס, שקרובתו ליובה היא מיוצאת חלציו: "בהיותו זקן מופלג, נסע סבי־שילשי, ר' משה־צבי, יחד עם אחד מבניו לפראָשבורג שבהונגאריה והשתטח שם על קברו של ה"חַתם סופר" (ר' משה שרייבך, שהיה גדול הרבנים בדורו ומייסד ישיבה מפורסמת) וסיפר לו, שהביא את בנו על־מנת שילמד בישיבתו, וקבל לפניו על מלכות הרשעה הרוסית העומדת לְכָלוֹת, חס וחלילה, את שארית עמנו הקדוש. הרב משאדליץ התחנן לפני הרב מפראשבורג שימליץ לפני כיסא־הכבוד למען ימלא לבם של שונאי ישראל רחמים ותופר עצתם הרעה. אמן, סלה.

מישהו [אכל קורצה](#) – והדברים הגיעו עד לארמון הצאָר. שומו שמים!

כאשר סבי־שילשי חזר לקהילתו, הודע לו הגוברנאטור (שר המחוז), שמחמת גילו המופלג אין מוציאים אותו להורג על דברי הלעז שהוציא נגד הצאָר, ירום הודו, אלא ניתנת לו שהות של שבוע ימים למען ייפרד מקהילתו ויצווה לביתו – ובמועד הנקוב יגלה עד יומו האחרון לארץ הגזרה, לסיביר.

חשכה ירדה על קהילת שאָדליץ. הוכרזו תענית וקריאת תהילים בציבור. ובעיר הזאת גר קרובו של הרב, העורך־דין צ'אצ'קיס, שנחשב עד עתה ככופר גמור, רחמנא ליצלן. אלא ש"ישראל אף־על־פי שחטא ישראל הוא", וקרבה [לרב דמתא](#) לאו [מילתא זוטרתא](#) – והוא קיבל על עצמו לנסוע לִפְטֶרסבורג ולהשתדל לקרוע את רוע הגזרה. הקהילה נתנה לו הון תועפות, שיוכל לרכך את לבם של שונאי ישראל. כל הקהילה הקדושה, ואף הגויים, להבדיל, ליוו אותו בברכותיהם. השתדלן נסע, ובאמתחתו שני מכתבים מההגמונים של הכנסייה הפראבוסלאבית והקאתולית, שהצטרפו בתחנוניהם לפני אבא־הצאָר הרחום והחנן, הטוב והמיטיב...

עברו חמישה ימים והשתדלן חזר בשלום מלוע הארי. פניו קורנות, ובפיו בשורה משמחת: המכתבים והכספים סייעו לו להשיג רשיון פגישה עם ראש־הממשלה, ודבריו – בלשון מליצה ותחנונים – פעלו את פעולתם.

למחרת קיבלו הרב וחשובי העדה היהודית פקודה מאת הגוברנאטור בשאדליץ להתאסף בבית־הכנסת הגדול. שרהמחוז בכבודו ובעצמו, ישמיע את דבר המלכות. כל הנברשות של נפט וכל הנרות בפמוטות ובמנורות שבבית־הכנסת הודלקו לכבוד השר והפמליה שלו. כשנכנסו, קם כל הקהל ונשאר עומד עד צאתם.

הגוברנאטור עלה בראש פמלייתו על הבמה, ופקד גם על הרב, סבי־שילשי, וגם על קרוב משפחתנו, העורך־דין צ'אצ'קיס, לעלות על הבמה. הם עלו וקדו קידה אל נציגי המלכות. הגוברנאטור הוציא מתוך התיק, שנשא אחד מבני־הפמליה, [פצשגן](#) מהודר ובשוליו שזורים חוטים צבעוניים, ובולטות בו חותמות־שְעוּוה אדומות, וקרא מתוכו לאמור: "הוד מלכותו הצאָר, מלך המלכים, הקיסר של רוסיה, פולין, אוקראינה וכו', החליט ברוב רחמיו שלא להגלות את הרב משה־צבי וינגרטן מהעיר שאָדליץ, כפי שמגיע לו, ויסתפק בנזיפה לעיני כל הקהל, והנזיפה היא משולשת: דוראָק! דוראָק! דוראָק! (שוטה! שוטה! שוטה!). הגוברנאטור סיים את דבריו, ירד מן הבמה ועזב יחד עם פמלייתו את בית־הכנסת, כשכל הקהל עומד על רגליו נרעד ונרעש.

באותו יום – כך מספרת האגדה המתהלכת במשפחתנו – נפטר אבי־סבנו הצדיק, סניגורם של ישראל. העלבון היה קשה מנשוא. הרב שבק חיים לכל חי בשנת ה'תרי"ח (1858) והותיר אחריו ארבעה בנים: הרב בפולאָוו, הרב בחורזל, הבן השלישי ששימש כרב באחת הקהילות של הקיר"ה (הקיסר ירום הודו), האוסטר־הונגארי, והצעיר ביניהם – גם הוא נסמך לרבנות, אלא שלא רצה לעשות את התורה "קרדום לחפור בו", והיה לסוחר עשיר בעיר ראָדזין, הוא סבי המכונה ברוך רַדזינר זצ"ל. סבא שלי זכה להדפיס את כתבי אביו בשם "חידושי מהר"ם צבי", ועל שער הספר מנויות המעלות הגדולות של "החידושים והפלפולים העמוקים, שהם דברי דרוש מדבש מתוקים".

לאחר שגמרתי, אמר קורצ'אק:

– התדע, יאָז'י, אנו העם המעניין ביותר. הרי כל קורותינו – מימי קדם ועד היום – הם רומאן אחד ענקי ומרתק, המשתלב בדבריהימים של כל העמים. אינני סבור, שיש עם בעולם בעל שורשים סבוכים כאלה ומכֵּה עשיר כזה של סיפורים ואגדות שמשתקפים בהם חסד, רחמים, צער, עלבון, השפלה וגם התרוממות־רוח, חכמה, רצון־חיים וגבורה, והם מתאחדים בצורה מזעזעת ודרמאטית. צר לי שהנני מרוחק מן המקורות הנפלאים האלה, הפתוחים ליודעי עברית וידיש. לא רק "חומר ספרותי" הנני מתכוון, אלא גם להערכה חדשה של ההיסטוריה היהודית.

– שמעתי לפני שבועות אחדים את סיפורך המעניין על אביסבך, הזגג. הסיפור העיד על בקיאות במנהגים יהודיים ועל ידיעת הרקע ההיסטורי. למה לא תתחיל גם לכתוב על־כך?

– נושאים כאלה קוסמים לי, אבל לא ייתכן שתבין קשים של סומא הממשש באפלה, והנס של אביסבך איננו מתרחש לו... יש לי בכתובים כמה התחלות של סיפורים על רקע חיי העבר של יהודים, אבל אינני מרוצה מהתפתחות חוט השזירה, והנני מפסיק...

– אולי תכתוב על חיי היהודים בהווה?

– בכך אין לי עניין. לאחרונה הנני רואה את החיים היהודיים בזמננו כמעוותים וכמחפירים. בעיקר דוחים אותי חיי [היהודים המתבוללים](#), שהם היהודים היחידים המוכרים לי. הנני רואה את הטראגדיה הגדולה שבחיי הטובים שביניהם, והם המיעוט. רובם שרויים בפחדנות, בזיוף, ברמאות ובריקנות, מבלי שיהיה להם האומץ לצעוד צעד נועז לכאן או לכאן. הלא רובו של ספרי "ילד הטורקלין" מבוסס על המעמד הבורגני היהודי, הצבוע והמתכחש, שאיננו מעז אף להזכיר את מוצאו. אתה צריך לקרוא את מה שאין בו, כדי להבין מה שיש בו... ברם, אינני יכול להזדהות גם עם השדרות "הרחבות" של היהודים חסריההשכלה, האספסוף. גם בהם דבקו מידות ומנהגים דוחים – הרעשנות, הלכלוך, העורמה, הפחדנות... אולי אינני צודק, אבל קשה לי להסתגל אליהם ולשיחם ושיגם. אני כותב עליהם בזעם ובבוז, שהם הבעה כנה לרגשותי – ותכופות אני מצטער על כך לאחר מעשה... לפני כמה שנים עדיין האמנתי בהתבוללות מושלמת וראיתי את עצמי כפולני לכל דבר (להוציא, כמובן, את דתי, שהיא ענייני הפרטי). ציפיתי לעצמאותה של פולין, שעם תקומתה – בהיגמר ההסתה של שלטונות הכובשים – נוכל לקרב את הפולנים אל היהודים, את הסיקים אל הבאָרגים. ציפיתי לנס הגדול. הנס התרחש – והצבא העצמאי הפולני, [בימי המלחמה בבולשביקים](#), השליך את המתנדבים היהודים (רובם קצינים ואקדמאים מחונכים כפאטריוטים של פולין) לתוך מחנה־הסגר [ביאבֶּלֶוֹנָה](#)... פרעות בערים רבות; התנפלויות פרא של [צבאות הגנרל האַלֶר](#): מריטות זקן וזריקה מתוך קרונות הרכבת; התקפות מחפירות על ילדים שלנו ברחובות וארשה... החיים השסועים של אנשים כמוני, שאינם שלמים כמוך, יאָז'י, הם קשים ומסובכים ביותר... אבדה לי הדרך הישנה, ועדיין אינני מעז לברור דרך חדשה... טוב, שהנני עובד עם ילדים, גם עם ילדים פולנים. שם עדיין לא הגיעה הרעה, ואולי לא תגיע. האופטימיות האוּוֹלִית שלי עוד טרם סרה ממני.

סטאפה היתה חיוורת, כאשר קורצ'אק חשף בווידויו הארוך את רעיונותיו המטרידים והמכאיבים. היא שתקה. מארחנו, אדל, שרוב מעייניו והתלהבותו היו מסורים למקצועו, התכוון, כנראה, להעביר את השיחה לנושא קרוב לרוחו:

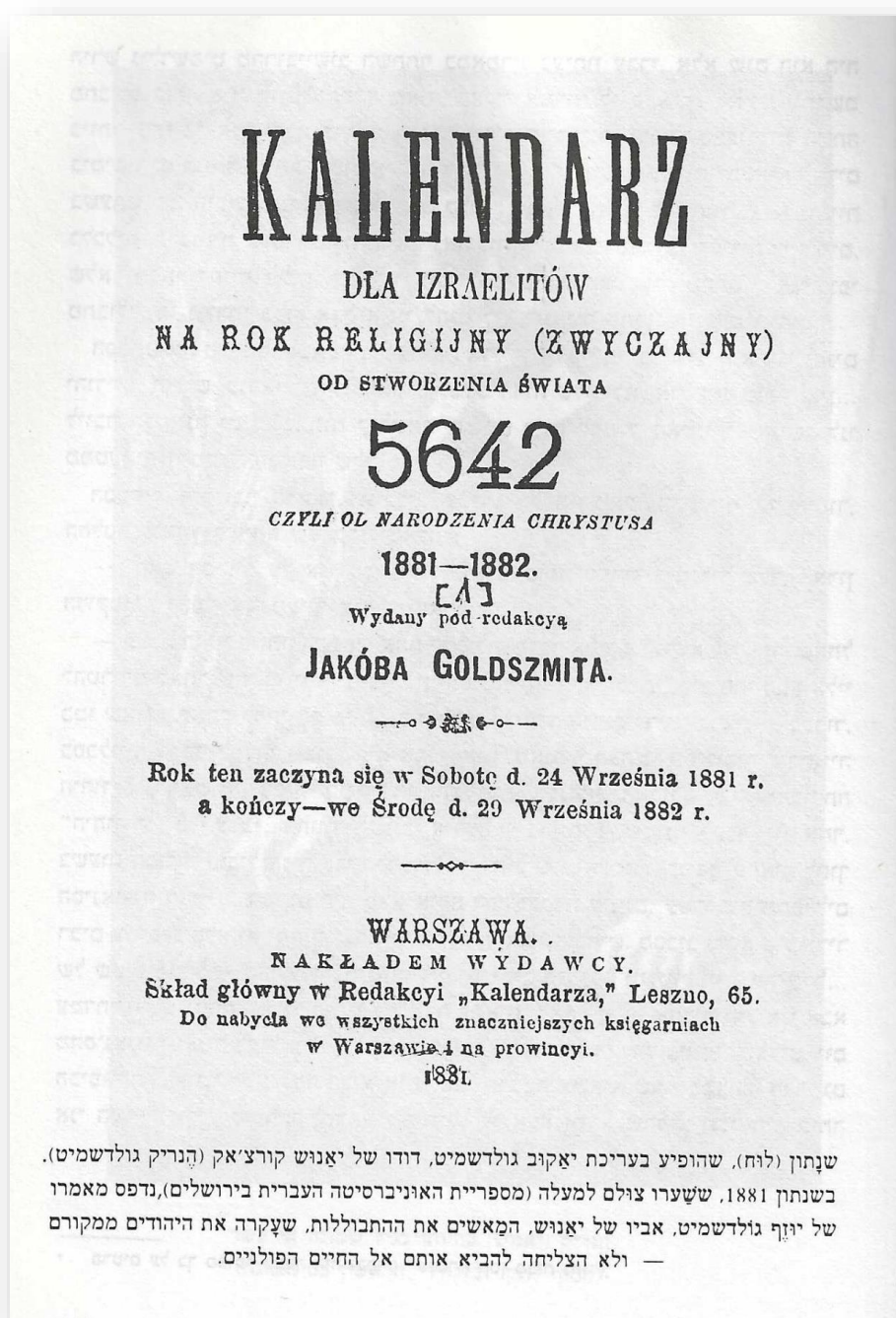
אודה לפניך, האדון דוקטור, שבאנו אליך, אני ואשתי, כדי ללמוד אצלך איך להתייחס לילדים ואיך לנטוע בהם אהבה למוסיקה טובה, שהיא עשויה לשמש גשר בין עמים. ברם, אינני תמים עד כדי להאמין שהמוסיקה יכולה להביא פיתרון לשאלה המסובכת של יחסי פולנים־יהודים. מקהלותי, שאני מנצח עליהן באגודות נוער שונות, באות לעורר בעיקר את רוחם של קהל הצעירים היהודים. אני וליובה מאמינים, שהמוסיקה שלנו צריכה להימצא ליד הערש של הדור החוזר לפלשתינה, ובקרוב נעלה שמה.

קורצ'אק שתק, ואני חזרתי לנושא:

– האם הוריק, האדון דוקטור, לא נתנו לך כל חינוך יהודי?

קורצ'אק עבר, לכאורה, לעניין אחר, אבל מתוך המשך דבריו השתמעו תשובותיו למרבית שאלותי, לקודמת

– הייתי היום אצל עמיתי ד"ר זיגמונט ביחובסקי, היודע גם עברית וגם יידיש, מדבר וכותב בשתי השפות האלה. מטרת הפגישה הייתה לשוחח במיוחד על צורכי השינה של ילדים. הוא נברולוג מומחה. נוכח שם גם בנו ד"ר גוסטאב ביחובסקי, פסיכואנאליטיקון צעיר ומבריק, תלמידו של פרויד. הזכרתי גם אותך, יאז", ואת ארבע שעות השינה שאתה מסתפק בהן. ועוד נשוב לכך בשיחה מיוחדת... דיברנו גם על ענייני דיומא : עח היהודים בפולין. ד"ר זיגמונט מתכוון לשפר את יחסי היהודים. הוא הוכיח לי, שגם אבי וגם אחיו, דודי יאקוב גולדשמיט, כתבו (בפולנית) על נושאים יהודיים : אבי, שהיה עורך-דין, חיבר ספר חוקי הגירושין לפי ההלכה היהודית ; יחד עם אחיו כתב גם ספר "דמויות של יהודים מפורסמים בפולין", אלא שהתבוללותם הלכה וגברה (השפעת הסביבה הפולנית, והרעיות היהודיות של שניהם). סבי הרופא הירש גולדשמיט מהרוביישוב השתתף במאמריו בעיתון עברי, אלא שגם הוא היה מתבולל גמור... זיגמונט התפלא מאוד כאשר אמרתי לו פתאום :

"אינני מתרשם ביותר מהליכי אבי וסבי. שניהם חיפשו אורח־חיים נוח, ודרך ההתבוללות הייתה בימים ההם הנוחה ביותר. מסופקני, אם דרך זו הייתה המכוּבֶּדֶת ביותר בעיני היהודים בשעתם. הם חיפשו, כנראה, "תירוצים קלים" ושאפו בעיקר ל"נוחיות" – נוחיות כלכלית, תרבותית, מוסרית, דתית. אני גאה דווקא על אביסבי ועל הדורות הקודמים, שלא נתפתו לחיים קלים. הם היו עובדי־כפיים ישרים ובעלי מידות... אני גופי מתבולל, כי נולדתי ככה, אבל אינני להוט להשלים עם פתרונות קלים ונוחים..."

הַנְרִיק (יאנוש) בהיותו בגיל שמונה או עשר
(סמוך לזמן "ביקורו" הראשון בסינאגוגה)

הפסקנו את השיחה. סטאפה ביקשה את אדל לנגן דברמה בכינורו. הוא ניגן לחנים יהודיים. הרגיש, כנראה, שהם תואמים למצב־הרוח של כולנו. אדל היה כנר מצוין... ליובה הצטיינה גם בכשרונות קולינאריים: עם סיום "החלק האמנותי" הגישה לנו ממטעמיה ומעשייה־מאפה שלה.

הספקות והמשבר הרוחני, העוברים עכשיו על קורצ'אק, הסעירוני עד היסוד. החלטתי לחזור לשיחה שפסקה, ושאלתי:

– האם הסיפור על אביסבך הזגג הוא הזיכרון "היהודי" היחיד שלך, האדון הדוקטור? ואולי אני מעיף אותך בשאלותיי?

– בבית הוריי הייתה רק נפש אחת שיכולתי לדבר אליה על נושא רגיש זה, שהחל להטרידני לאחר שתי חוויות היהודיות הראשונות – אל סבתי. היא התייחסה אליי כמו שאני מתאמץ להתייחס כיום אל הילדים בבית היתומים שלנו: ברצינות, בכבוד, בסבלנות. הרבה למדתי ממנה. היא אהבה אותי מאוד וקראה לי "פילוסוף". החוויה היהודית הראשונה בבית הוריי הייתה: מות הכנרית האהובה שלי וקבורתה "היהודית", בלי צלב²⁸. החוויה השנייה אירעה לי בהיותי בן שמונה, בערך: יום אחד, בשעות הבוקר, הוביל אותי אבי בכרכרה אל רחוב טלומאצקה והכניסני פתאום לתוך הסינאגוגה הגדולה. המקום היה מלא אורה רבה דוקרת עיניים. עמדו שם מתפללים רבים עטופים טליתות (מחזה שראיתי הפעם הראשונה בחיי). מסביב נישא קול אדיר של שירת מקהלה. נבהלתי. רעמים הרעימו וברקים הבריקו, ומלמול מוזר של קהל... עמדתי נרעש ונפחד, בלי להבין מה קרה פתאום. לאחר דקות אחדות הוציאני אבא מהסינאגוגה ואמר בקול משונה: "אתה יהודי. היום החג הקדוש ביותר ליהודים, יום הכיפורים". אינני יודע למה הביא אותי שם. הרגשתי, שהוא שרוי במבוכה רבה. גם אני הייתי נבוך... סיפרתי לסבתא מה עולל לי אבא, והיא שתקה. גדול היה כוחה במעשיות, אבל לא בפתרון בעיות. היא לא הייתה פילוסוף... הרושם בביתה־הכנסת היה קשה, מחריד. הייתי כמה פעמים עם העוזרת הנוצרית שלנו בימי ראשון בקאתדראלה, שם היה יותר יופי, יותר חגיגות, יותר שקט...

– וזה הכל, דוקטור?

– לא. שמור בזיכרוני עוד סיפור אחד של סבתא, נוסף על סיפורה בדבר אביסבי הזגג. הסיפור משונה מאוד, ועורר בי, בהיותי ילד, מחשבות שונות. ראיתי פעם גם בחלום־בלהות. שמרתי את החלום הזה ואת סיפורה של סבתא כסוד כמוס. והרי לכם תוכן הסיפור: סבישילשי, אביו של אותו זגג, יוסף שמו, נתייתם מהוריו בהיותו בן חמש או שש. אנשים טובים, בני עיירתו הקטנה והענייה, טיפלו ביתום: נתנו לו פינה בעליית־גג וסידרו לו "ימים" לאכול בבתי־נדיבים. רב העיר היה מכניסו לביתו בשבתות, והרבנית רוחצת אותו וחופפת את ראשו. הקהילה שלחה אותו ל"חדר". למד שם להתפלל. כשגדל קצת, מצא לו עבודות שונות, ולא נצטרך עוד לחסדי הבריות חוץ מיום השבת, שהמשיך להתארח בביתו של הרב. באחד הימים נעלם שואב־המים של העיירה ועקבותיו לא נודעו. יוסף היה אז בן ארבע־עשרה, שנה לאחר היותו בר מצווה. מינה אותו רב העיר להיות לנושא־המים של יהודי העיירה. נתנו לו אסל זוג דליים, ויוסף היה עושה את מלאכתו באמונה. לבית־הכנסת, לבית־הרב ולבתי־עניים היה מביא מים חיים אין כסף. יוסף לא היה עובד ביום השבת, והמשיך לאכול את ארוחות השבת והחג על שולחנו של רב העיר, שהיה בימים אלה גם מלמדו קצת תורה. יוסף גדל והגיע לשנתו השבע־עשרה. ובביתו של הרב גדלה ילדה יתומה, שרה, שהייתה עוזרת לרבנית בחנותה הקטנה ובמשק הבית. באותם הזמנים היו חוטפים יהודים צעירים לעבודת־הצבא, ועל כל קהילה הוטלה החובה לספק מספר נערים מסוים. נפלה עינו של ראש הקהל על שואב־המים היתום, וזמם שיוסף ימלא את מקומו של נער בן־עשיריים. הדבר נודע לרב העיר. מה עשה? ביום שקדם לבואו של "החוטף" לעיירה, ערך ליוסף ולשרה־לה, לשני היתומים, את חתונתם בבית־העלמין (קראו לכך "חתונת מצווה" או "[חתונה שחורה](#)"). כמעט כל יהודי העיירה הביאו מתנות לזוג הצעיר. בשעת החופה הסביר הרב לקהל, שמצווה גדולה היא לסדר חתונה ליתומים בבית־העלמין, בו שוכנות עצמות הוריהם, ובזכות מצווה זו נעצרת כל מגפה המסכנת את חייהם של ילדי העיירה ונמנעת כל צרה אחרת הנשקפת, השם ישמרנו, לנערים יהודים. מתנותיהם הנדיבות של יהודי העיירה הספיקו ליתומים הנשואים לשכירת דירה קטנה,

²⁸ פרטים על כך מסופר בספר הזה (בפרק "עכברון קטן מבית נתן").

והם חיו בה בשלום ובאהבה. עוד בהיותה בבית הרב, לימדה הרבנית את שרה'לה היתומה את מלאכת התפירה, ואחרי חתונתה התחילה שרה תופרת שמלות לנשי העיירה ולבנותיהן. בקרב הימים חזר נושאהמים הקודם, והרב נטל מיוסף את האסל וזוג הדליים והחזירם לבעלהחזקה. יוסף למד את מלאכת החייטות, ושניהם – הוא ואשתו – היו מלבישים את בני העיירה²⁹.

קורצ'אק גמר את סיפורו, הצית סיגריה והוסיף:

הפסיכולוג ד"ר יונג, שמרד נגד פרויד, צדק בדבריו שהכוחות המעצבים את הפסיכה של האדם אינם נרכשים דווקא בימי קיומו האישי, אלא שהם נבלטים בהם. לפי שיטתו אפשר להגדיר את "הנקודה" שנצנצה בי, התורשת הרדומה בתוכי מדורות קדומים, בתוך "ארכיטיפוס יהודי": שני הסבים שלי מימי קדם, עובדי הכפיים, שהראשון הליביש (יחד עם הסבתא) את אנשי עיירתו בבגדי חול וחג, והשני שקבע זכוכית בחלונות והביא אור וחום לבתי עניים – עדיפים בעיניי וקושרים אותי את משימותחיי יותר מאשר הדורות האחרונים של אינטליגנטים ומתבוללים.

*

השעה הייתה מאוחרת. חגיגת "חנוכת הבית" נסתיימה. רבים הדברים, שהפתיעו ושפוענחו באותו ערב. הגילויים היו תמוהים בעיניי. פרסומו ותהילתו של קורצ'אק בספרות הפולנית הגיעו בימים ההם לשיאם, וכמעט שאין מזכירים לו את "חטאו", מוצאו היהודי... אימתי התעוררו ספקותיו ולבטיו, שהשמיע במרירות רבה בשיחתנו הלילית הזאת? האם ראשית צמיחתה של תגובתו זו נשקפת בסדרת רשימותיו "היהודיות" שהדפיס ביומן הציוני (בשפה הפולנית) "נובי דז'נניק" שבקראקוב בשנת 1918 – שנת **שנאת ישראל** גואה בפולין והקמת מחנה ההסגר לצעירים יהודים ביאבלונה? או, אולי, ראשיתה קדומה הרבה-הרבה יותר, והיא נולדה מתוך **אהבת ישראל** עמומה ב"חתונת עניים" בבית-העלמין של עיירה יהודית?

נזכרתי בשורות אחדות מתוך ספרו "כיצד לאהוב את הילד", המעידים על "תחושת התורשת" העמוקה הצפונה בקורצ'אק:

"ישנם ילדים נדירים העמוסים לא רק בעשר שנות חייהם, הם נושאים בעמקינפשם עומס של דורות רבים. בקפלי מוחותיהם צורות תלאות של מאות שנים רבות-סבל. דחיפה כלשהי עלולה לפרק את הפוטנציה הצפונה, הכאב, הצער, הכעס, המרד..."

---

²⁹ על הזוג, אבי סבו, מסופר בפרטות בספר הזה (בפרק "יום גדול וארוך"), קורצ'אק עצמו כתב על כך ב"מאלי פשאגלונד", שבועון לילדים יהודים בפלני, מיום 3 בדצמבר 1926 (גיליון חנוכה): את קודמו, הסבהשילשי, שחתונתו התקיימה בית-העלמין, מזכירה גם הסופרת הפולנית צ'אפסקה על סמך שיחה עם קורצ'אק בימי הגיטו (שם הספר "הביקור האחרון").

19. "שפוך חמתך"

למחרת הוידוים התייעץ בי קורצ'אק על תכניות "עבודה מסודרת" שהפצתי לקבוע עבורי. נפגשנו בחדרו. הוא פתח את "הישיבה" (היינו רק שניים, סטאפה נעדרה). מתוך המשך "הדיווח" שהתחיל אמש, על פגישתו בזיגמונט ובגוסטאוו ביחובסקי, נודע לי ששני הפסיכולוגים מרוצים מרעיון הניסויים בנידון שינוי – או תוספת – שעות השינה של הילדים. ייתכן, שהניסויים יאפשרו לנו לקבוע את מספרן של שעות השינה הרצויות לילדים בגילים שונים, כיצד לחלק את שנתם לפרקיזמן מסוימים בתוך היממה, וההשלכות הצפויות מהשינויים לשיפור בריאותם, מצברוחם וכושר התרכזותם. קורצ'אק מסר לי את הפיקוח על המשימה הזאת.

נתבדחנו, כשסיפר קורצ'אק על תגובתם של שני הביחובסקים ל"סגולת" הסתפקותי בארבע שנות שינה ביממה מגיל ארבע עשרה ועד היום (כלומר: במשך שמונה שנים). "התיאוריה" שלי, כי גם בתהליך השינה כמו בתופעות רבות אחרות, מאזנת האכיכות את הכמות, כלומר: תרדמה אינטנסיבית ובלתימופרעת ממלאת את תפקידה בזמן מועט... הפסיכולוגים צחקו לפירושי, אך – לגודל תמיהתי – נטו להודות, שהנושא עודנו בבחינת קרקעיתולה, ויש בו כר נרחב להשערות ולניחושים" (שנת 1924). קורצ'אק גם הביא לי כמתנה כרך של "התקופה", שנדפס בו בעברית מאמרו של שניאורזלמן (זיגמונט) ביחובסקי "פראנק וכיתתו לאור הפסיכיאטריה". הבטחתי לקרוא את הספר ולהרצות לו על תכנו.

החלטנו לפרסם הודעה על לוח "הבית" ולהציע לילדים הרוצים לישון שעה אחריצהריים, שיירשמו. "שעת השינה" תתקיים בכל יום, פרט לשישי ושבתי, לפני "שעת הדממה". – ארשום בפקס מיוחד את הערותיי בנידון. כל נרשם יכול לחזור בו כעבור שלושה ימים ולעזוב את המבצע. בחודש הראשון יחול הניסוי רק על הבנים, ואחר כך נפתח את חדרהשינה של הבנות. נקבעו כמה כללים בקשר לניסוי (הילדים יפשוטו את בגדיהם כמו לפני שנתם בלילה, כדי שלא יזיעו בשעת השינה; כל ילד יישן במיטתו הקבועה; יימנעו משיחות ומכל הפרעה). כשתעוררנה בעיות, נשוב ונדון בהן.

התנדבתי למשימה נוספת, שנבעה מהתבוננותי בקריאת הילדים בספרים פולנים ובשעת "הכיתה העברית". קריאתם, לפי דעתי, לקויה: משובשת ואיטית. קריאה פגומה כזאת מקשה בלימודים ופוגעת בהבנה, בהנאה ובהתעניינות. אפילו בביתהכנסת מביכה הקריאה האיטית את הילדים המשתתפים: רבים נושרים מן התפילה מחמת הרגשה של פיגור, אחרים "מדלגים" על פסוקים, כדי להשיג את הילדים האחרים, קשה לצפות ל"חוויה" תוך קריאה כושלת כזאת... הצעתי לערוך תחרות בקריאה מהירה ותקינה, בפולנית ובעברית, שנבחן בשעוןעצר. ניצור אווירה של אֶתגר "ספורטיבי" במירוץ הקריאה. קורצ'אק הסכים, ומוחו האנאליטי התחיל מיד לפעול בכיוון ניתוח השאלות והאמצעים הכרוכים בהגשמת המשימה. החלטנו, לפי הצעתו, להקדיש חודש לניסוי ביניים – עד שנוכל לקבוע קריטריונים לתחרות הקריאה. התחרות תהיה פתוחה לכל הילדים הרוצים להשתתף. עלינו להחשב בכיתת ביתהספר שהילד לומד בה ולבחור בקטעיקריאה בדרגת ההבנה של הילד – וגם להיפך: חומר בלתימובן לילדים. אחרי חודש של ניסויים וגישושים (קריאה מובנת וקריאה מיכאנית), נוכל להכין את כללי התחרות והוראות לביצועה: 1. מבחר הטקסטים, 2. גודל האות בפרקי הקריאה. 3. רישום קצב הקריאה. 4. רישום מספר השגיאות. 5. חישוב הוגן של התוצאות. לפני התחלת התחרות יצטרך כל יחיד לקיים התמודדות "לא רשמית" עם עצמו ועם חבריו, כדרך הספורטאים המכשירים את עצמם למירוץ. על הילדים לדעת את הכללים של המשחק, כגון: השיבושים והשפעתם על החישוב, הפרעה בשעת הקריאה וכדומה. אולי נוסיף כללים, או נשנה, לפי עצת הילדים. התכנית נראית מעניינת, הילדים ייהנו מהמשחק, והתועלת עשויה להיות מרובה. קורצ'אק מציע להכין יחד את התקנון של התחרות ואת הטקסטים לקריאה. בעיתוןהקיר נודיע בימי התחרות על התוצאות ונפרסם על כך גם מאמר (או מאמרים) בשבועון של "הבית". תוצאות התחרות תהיינה קשורות במתן תואר ("אלוף הקריאה") ובחלוקת פרסים לקבוצות וליחידים: "גלויות זיכרון" ודברימתיקה. הרי אפשר ליישם תחרות כזאת, אם תצליח משימתנו, בתוך כל ביתספר מתקדם!

הייתה לי הזדמנות נוספת לראות את התלהבותו ואת שמחתהיצירה של קורצ'אק, שהיו בו תמיד המרץ והסקרנות של מחנך צעיר למרות תלונותיו, שהוא "מזדקן". התפעלתי על "פתיחותו" של המחנך הדגול ויחסו

האוהד להצעותיו של טירון. ראיתי בכך גם את שאיפתו הבלתי־פוסקת לגוון את חייהם של ילדיו.

לאחר רגעים אחדים נזכר קורצ'אק במשהו. הכרתי שינוי בקולו: אין הוא רוצה להעמיס עליי עבודתי, כי באמתחתו עוד משימה אחת בשבילי. לפיכך רצוי להאריך את תקופת ההתכוננות העצמית של הילדים, ולהתחיל בתחרות אחרי חג הפסח.

– מה הצעתך הנוספת, האדון הדוקטור?

קורצ'אק היסס קצת, ולבסוף אמר שברצונו לדעת אם הנני מסכים לקבל על עצמי את הנהלת "הסדר" בחג הפסח הממשמש ובא. "הסדר" נערך כאן גם בשנים הקודמות, אלא שאכילת הכופתאות היוותה את עיקרו. קורצ'אק מבקש לשוות ל"סדר" צורה משפחתית־מסורתית, אם ייתכן הדבר. חשוב שתורגש גם ב"סדר" שבבית היתומים טקסיות חגיגית, שהילדים יקראו קטעים מן ה"הגדה" ושישאלו בו פולנית ועברית (רק בשעה זו הבחנתי, שקורצ'אק הכין לקראת שיחתנו "הגדה" שנדפס בה גם תרגום פולני). קורצ'אק מבין, שהשפה העברית צריכה להיות הבולטת בטקס, אולם רצוי שהפולנית תשמש לה כשפת־עזר, כדי שהילדים יבינו ויעריכו את המעמד ההיסטורי־רליגינזי של ליל "הסדר". צריך, לפי דעתו, "לקצר" את ה"הגדה", אם מותר (הוא שמע, שמוטר), ולהתאימה לכושר־הקליטה של הילדים – שלא ישתעממו הילדים הגדולים ושלא יירדמו הקטנים... קורצ'אק "מאוהב" בטקסי "הסדר" ובשירי־הילדים שב"הגדה", אבל נוכח בכמה "סדרים" מסורתיים בבתי־מכרים (לפני שפתח את בית־היתומים), והבחין שם, שהילדים מאבדים את סבלנותם ככל שקראת ה"הגדה" נמשכת, והם נשלחים לישון אחרי סעודת־הערב. והרי דווקא החלק שלאחר הסעודה מכיל שירים ילדותיים מעניינים. ידוע לו פירוש המלה "סדר", אבל בהתחשב עם ילדים רצוי להכניס קצת סדר לתוך "הסדר"...

אני צחקתי והנהנתי בראשי לאות הסכמה. קורצ'אק ניחש את מהלך מחשבותי (כדבר הזה קרה לנו בנסיבות שונות. בקרב הימים היה קורצ'אק מכריז על כך: "הטִלְפָּאֵתִיה שלנו שוב פועלת"):

– ודאי נזכרת ב"סדר", שנכחתי בו בביתכם...

– נכון.

– הנני זוכר יפה את אחיך פראָגר ואפילו כמה מעשיות מ"החדר", שסיפר בביתו של פרץ, אבל התקלה ו"הסדר" שבביתכם אינם זכורים לי, גם פרטים מן ה"סדרים" האחרים לא נשמרו בזיכרוני בשלמותם. ברם, כמעט בכולם היו מרשימים הטקסים, המאכלים השונים, שתיית ארבע הכוסות, המתיחות בשעת "הגניבה" (רמז לאפיקומן), השירים הילדותיים היפים ופתיחת הדלת לקראת בואו של אליהו הנביא. הטריד אותי רק פזמון מכוער מאוד המלווה את פתיחת הדלת (רמז ל"שפוך חמתך"). אולי אפשר להקציב עשר דקות לקריאה ב"הגדה", ועוד כעשר דקות לשירה בציבור? התסכים להכין את הטקס ולפקח על פרטיו?

הסכמתי, וקורצ'אק המשיך:

– עליך לראות את עצמך כראש "הסדר". אל תעז לכבדני בכיבודים שונים. הנני רוצה להיות צופה בלבד. אזמין, אם לא תתנגד, ידידים אחדים. גם הם יהיו רק בחזקת צופים. מה דעתך על־כך?

– הריני מציע שנחלק את "ארבע הקושיות" בין שמונה שולחנות: כל שולחן ישאל יחד "קושיה" אחת בעברית, ושולחן שני יחזור עליה בתרגום לפולנית. אין התרגום נוגד למסורת של יהודי פולין, והילדים רגילים כאן לתרגם את הקושיות ליידיש, כדי שכל המסובים יבינו אותן. ואתה, דוקטור, תענה לילדים בפולנית: "עבדים היינו לפרעה במצרים". הילדים רואים בך בבואה של אביהם. זכותם של הילדים לשמוע את תשובתך, והם ישמחו על כך. האורחים האחרים יוכלו להתנהג כרצונם. הריני מסכים לנהל את הטקס, להסביר את פשר המאכלים הסמליים שבתוך "קערת הפסח" (מרור, חרוסת, כרפס ועוד) ולהוסיף פירושים וסיפורים אחרים קצרים. לכך אצטרך כמה דקות נוספות. נשים על השולחנות "בקבוקי־יין" שיכילו מי־ענבים, וליד כל ילד – כוס קטנה. את הפרקים הנבחרים מתוך ה"הגדה" יקראו הילדים הלומדים ב"כיתה העברית". נבקש את המורה העברי להכין את הילדים לקראת קריאת קטעים מסוימים. רצוי שמר אָדל ילמד את הילדים שירי פסח, ואולי יסכים להשתתף ב"סדר" ולנהל את השירה בציבור.

קורצ'אק השלים את הצעותיי:

– נבקש את שני הפסנתרנים שבין הילדים, את שידאָלקו וכוֹאַיִנְקָה, וכן גם את גברת לויבה, לנגן באולם תוך שלושת השבועות, שנשארו לנו עד פסח, שירים שונים מתוך ה"הגדה". כדי ליצור אווירה של חג ובכך נעזור לילדים לקלוט את המנגינות.

התכנית לבשה בשר, ואני שאלתי:

– מה נעשה בעניין "סחיבת האפיקומן"? במנהג זה יש הרבה מן ההפתעה והמשובה, המוסיפות חן ילדותי וגיוון ל"סדר", אבל איך נוכל להרשות למאה ושישה ילדים להתרוצץ באולם?

– טוב ששאלת – הרגייעני קורצ'אק – לכך יש מסורת בבית-היתומים: העלמה סטאַפה משגיחה בצורה דיסקרטית שיבושלו במטבח בקדרה מיוחדת כופתאות כמספר השולחנות בחדר האוכל. בתוך כל כופתה כזאת חבוי אגוז מזל. את הכופתאות היא שמה בצורה דיסקרטית לתוך צלחות המרק והן מוגשות לילדים – כופתה סודית כזאת נמצאת בתוך צלחת אחת ליד כל שולחן. הילדים יודעים על ההפתעה. ורבות המתיחות, ההתרגשות והשמחה. כל ילד בודק בכפית-המרק שלו אם בתוך אחת משלוש הכופתאות שבצלחתו חבוי האגוז הגדול (הילדים צריכים להיזהר מחמת הסכנה לשיניים...) הילד המוצא את האגוז נחשב לבעל-האפיקומן. ברהמזל מביא את מציאתו אל השולחן הראשי והוא רשאי לבחור לו מתנה מתוך רשימה מוכנת. אין "אפיקומן" זה עולה בקנה אחד עם האפיקומן שבבית, אבל כאלה הן המגבלות המחייבות "משפחה גדולה". האם אפשר להמשיך במנהג המקובל אצלנו?

"האפיקומן החדש" מצא חן בעיניי. גם הוא מבדח, אך קצת יותר "מוסרי" מן הנוסח השכיח. גם זאת היתה, כנראה, המצאתו של קורצ'אק. הגבתי בחיוב:

– זה מוצא מצוין. הנני מציע להשאיר את "האפיקומן" הנהוג בבית-היתומים. הרי משפחות רבות מאלתרות וממציאות מנהגים הנעשים בקרב הימים חלק מהטקס שלהם. "הכופתה הסודית" היא ראשית המסורת המיוחדת של בית-היתומים, ואני חוזה לה עתיד מזהיר גם בבתי אחרים...

קורצ'אק הרצין:

– ומה בנוגע לתפילה "שפוך חמתך על הגויים"? האם אפשר לבטל אותה ולהשמיטה מתוך "ההגדה" שלנו? אסור להשמיע את המילים על "האדם הטורף" (Homo Rapax)!

קורצ'אק קרא בקול שורות אחדות מהתפילה בתרגומה הפולני, והמשיך בדברי ביקורת חריפים:

– המלים נוראות. יש בימינו אנשים האוהבים אותנו, ויש אנשים שאינם אוהבים אותנו. אבל איך אפשר לחרף אפילו את השונאים במלים איומות כאלה? אינני יכול לשנוא, ולא אלמד את ילדינו לשנוא... הנני מבין את כאבם של היהודים, את הזעם והצער שהכתיבו לפני מאות שנים את התפילה הזאת. יש גם כיום פרצוף מכוער לאנטישמיות, אבל היא איננה מגיעה לשפלות כזאת, שנהיה זקוקים, חס וחלילה, לשים תפילה זו בפי ילדינו. אפשר לבוז לטיפשים ולרשעים, אפשר לרחם עליהם, אבל לא לשנוא אותם ולשתף בשנאה זו גם את האלוהים...

קורצ'אק היה מרוגז. אמרתי לו דבר-מה על הפסוק "זכור את עמלק" ועל מחלת-השכחה המסכנת את חייו של עם מוקף שונאים. אך בכל זאת הסכמתי לו, שמוטב לוותר בימינו על השורות הקשות שב"הגדה". ודאי צדק קורצ'אק, שאין עוד בעולמנו פראי-אדם, שה"הגדה" התכוונה אליהם בזעקת-המחאה של "שפוך חמתך"...

הצעתי לפתוח, כנהוג, את הדלת בשעה שהתפילה המבוטלת נועדה להיאמר. פתיחה זו מסמלת הזמנה לאליהו הנביא, הגיבור הראשי בחלומותיהם של הילדים היהודים ובאגדותיהם. אליהו מוזמן לבוא אל ביתנו, לברך את הילדים ולטעום טיפה מכל כוס שעל שולחן "הסדר".

קורצ'אק הסכים ואמר:

– שני חגים אהובים עלי ביותר: ימי החנוכה וחג הפסח, אולי מפני ששניהם מעידים שהחלש והצודק מנצחים

סוף־סוף, ואולי מפני ששני החגים קשורים במאבק על חירות, ונסוך עליהם אור רב (חג הנרות, חג האביב). לשניהם שירים לילדים וטקסים נחמדים. החג הראשון עניו ושקט, השני – רועש ומלא סמלים. בחנוכה זו הציגו הילדים מחזה שכתבתי עבורם, והם נהנו מאוד. יש בדעתי לכתוב מדי שנה בשנה מחזה חדש, שיסביר לילדים ערכים חשובים וישעשע אותם בסיפור מעניין. לא הייתי חובב תיאטרון, אף שחיבורי הספרותי הראשון היה מחזה (לא נמצא תיאטרון שירצה להציגו ולא הדפסתי אותו)³⁰.

*

בקרוב הָמָה "הבית" ילדים מתכוננים לתחרות־הקריאה. לא רבים נרשמו ל"שעת השינה" בשבועות הראשונים. מרבית הנרשמים היו מבין הילדים שהתכוונו להתבודד ושהטריד אותם רעש "הבית". בקרב הזמן נצטרפו גם טרדנים כרוניים, שקיוו להימנע בכך מתגרות ומתקלות אחרות. אט־אט השתנה הרכב המועמדים ל"שעת השינה" והחלו להופיע ילדים עייפים וכושלים בלימודיהם, שהרגישו צורך באגירת כוח. להם היתה "השעה" רבת־תועלת.

גדולה היתה התכונה, שעורר ה"סדר" המתקרב. ההכנות הורגשו בכל מקום: בכיתות העבריות, ששם למדו הילדים קריאת פרקים נבחרים מתוך ה"הגדה"; בשיעורי שירת־פסח בציבור בהנהלת מר אָדל; במנגינותיהם של ליוֹבָה ושל הנערים המוסיקאים, שידאָלקוּ וכואינקה, שהתחלפו ליד הפסנתר ומילאו את האווירה בחגיגות. רבות היו גם השיחות בין הילדים על הנעליים והבגדים החדשים ועל "הדרישות" כשימצא "האפיקומן" בכופתתם.

"הסדר" עבר בהצלחה רבה, ונגמר בברכה העברית המסורתית: "לשנה הבאה בירושלים". זה היה ה"סדר הציבורי" הראשון, שהשתתפתי בו ושתכננתי אותו (בהשראתו של קורצ'אק, כמובן). צר לי, שלא ידעתי אז עדיין על "הסדרים" הראשונים הנערכים בקיבוצים בארץ־ישראל ועל "ההגדות" המיוחדות המוכנות שם. ייתכן, שאילו ידעתי עליהם, הייתי "מַעֲז" להכניס לתוך "ההגדה" שלנו כמה פרק־תרגום מתוך הספרות העברית החדשה. "בסדר" נכחו גם כמה מידידי של קורצ'אק, מראשי העסקנים של בית־היתומים (זכורים לי האַליאַסברגים, הפאָרביים ואחרים, כעשרה אורחים). דומני, שכמה מהם ראו אז את "הסדר" הראשון בחייהם. קורצ'אק היה מאושר. פרטי הטקס של "סדרים" שהתקיימו בבית־היתומים לאחר שעזבתיו, אינם ידועים לי. בפגישותינו המרובות במשך השנים היה קורצ'אק מספר לי, שנתרחבה "הבורסה" (הפנימייה), גרים בה כמה מחנכים צעירים בעלי השכלה עברית, ו"המסורת" של חגיגות חנוכה ופסח (וגם חגיגות ל"ג בעומר) היכתה שורשים ונשמרת בכל הדרה.

³⁰ קורצ'אק כתב א מחזהו הראשון "מהי הדרך?" בהיותו סטודנט בן עשרים (בשנת 1898). אז השתמש בפעם הראשונה, באקראי, בשם הבדוי "יאנוש קורצ'אק"; המחזה זכה בפרס בתחרות ספרותית.

20. מסעות ראשונים אל היהדות

אחרי חג הפסח, כשהתקרבו ימי הבחינות בסמינריון, ובאתי להשתתף בדיונים על השיעור-לדוגמה האחרון, הודיעה לי מזכירתו של ד"ר טאובר, שנתקבלה עבורי קריאה טלפונית מהקרן-הקיימת. הייתי בטוח, שאנשי הקרן הקיימת חוזרים לבקשתם, שאכתוב עבורם חוברת לילדים. אך אני כבר סירבתי להם מחמת חוסר זמן, ולא מיהרתי לפתוח בדיון חוזר. לפני צאתי טילפנו שנית – ונקראתי ללשכה של ד"ר טאובר. "על הקרן", מהעבר השני, היה המזכיר של הקרן-הקיימת ראסונסקי, שחיבתו מאוד. לאחר ברכות-הנימוס אמרתי בחוסר סבלנות עוד בטרם נשאלתי (וזה אחד החסרונות שלי, שלא נגמלתי ממנו עד היום):

– הרי הסברתי כבר, שלא אוכל להכין לעת-עתה את החוברת...³¹

התשובה הייתה:

– זה עניין חדש, ועדיין לא סירבת. הדבר חשוב מאוד לקרן-הקיימת. מתי נוכל לראותך?

נכלמתי:

– סליחה על הניחוש... בעוד רבע שעה אהיה אצלכם.

בקרן-הקיימת ביקשו ממני, שאנסה להשיג את הסכמתו של קורצ'אק לחתום על קול-קורא שהקרן-הקיימת מכינה לקראת ל"ג בעומר, ובו מיועד החג "כיומה של האינטליגנציה היהודית". על הכרוז הזה חתומים כבר שלום אש ויצחק גרינבוים. השם של קורצ'אק עשוי לקרב את חוגי האינטליגנציה היהודית שהתנכרו עד עכשיו לענייני ארץ-ישראל.

– למה אינכם פונים אליו ישירות? מפני מה בחרתם דווקא בי, בצעיר, להיות המתווך? – שאלתי בתמיהה.

– אי אפשר לראותו בלי קביעת פגישה מראש. ניסינו לטלפן אל בית-היתומים. גברת וילצ'נסקה שומרת עליו מפני "עין רעה", ולא השגנו כל קשר עם קורצ'אק.

יעצתי להם:

– יפנה אליו ד"ר טאובר שגם הוא קרוב לקרן-הקיימת, והשפעתו על קורצ'אק רבה מהשפעתו.

– הרי ד"ר טאובר הוא-הוא שיעץ לפנות אליך. קורצ'אק שלום אש אינו אוהב המלצות ושתדלנות. טאובר סובר, שאתה תוכל להשיג את הסכמתו תוך שיחה כלאחר-כך. לשניהם יש, כנראה, "חולשה" אליך... התסכים לנסות?

הסכמתי תוך הבהרה:

– לא "כלאחר-כך". אין מאלתרים ואין מסדרים עניינים עם קורצ'אק באקראי. אספר לו, שפניתם אלי וביקשתם "להשפיע" עליו. אי אפשר שלא להיות גלוי-לב אתו. אין כל טעם להמלצות ולהפצרות. או שהוא יבין לך ומשוכנע – ויסיים, או שאיננו מוכן נפשית – ויסרב. חושבני, שיש סיכויים, אך תדעו לכם, כי כל הפונה אליו, יזכה לאותה תשובה ממש: לחיוב או לשלילה. מובן, שלא אסרב להיות בלדרה של הקרן-הקיימת.

כשנפגשנו בשעת ארוחת-הערב סיפרתי לקורצ'אק על פנייתה של הקרן-הקיימת ועל חתימתם של יצחק גרינבוים ושלום אש³², כי ידעתי שהוא מכיר את שניהם. קורצ'אק הרהר כמה רגעים ואמר:

– גרינבוים היה פעם ידידי: למדנו שנה אחת יחד רפואה, והוא "ערק" למחלקת המשפטים; גם אחרי שנות

³¹ החוברת שלי "כיצד ילדים יסדו ספרייה" הופיעה בהוצאת הקרן הקיימת לישראל בפולין כעבור שנתיים (1927) ונשלחה כמתנה לילדים המצטיינים בפעילותם למען "הקרן".

³² הראשון – עסקן ציוני מפורסם, השני – מגדולי הסופרים היהודיים.

האוניברסיטה נפגשנו כמה פעמים; הוא איש מפלגה ציונית ימנית. אינני מתמצא במפלגות, כי לא השתייכתי אף פעם למפלגה, לא יהודית ולא פולנית. לחתימתו של שלום אש יש ערך רב בעיניי. הוא איש עממי, סוציאליסט, ואולי סוציאליסט ציוני. אני מחבב ומכבד אותו. כבר זמן רב לא ראיתיו. הוא "הסתובב" בארצות שונות עד שחזר לפולין. גם הוא מחבב את פילסודסקי... ל"ג בעומר הוא חג נחמד, חג מיוחד לתלמידים, לילדים ולנוער. אגב: רצוי של"ג בעומר ייהפך ליום בינלאומי, חג לכל הנוער, בלי הבדל דת, וכולם ייצאו ביום המיוחד הזה לטיולים משותפים ויבלו אותו יחד בשירה ובריקודים בחיק הטבע. קשה לנחש כמה זמן יעבור עד שהחלום יתגשם. לעתעלה זקוקים ל"ג בעומר הילדים היהודים הרחוקים כל-כך לעשב, לִרְק, לפרחים ולשמים... מה הקשר בין הקרן-הקיימת לבין כל הדברים האלה?

– הקרן-הקיימת איננה עניין מפלגתי. בארץ-ישראל חסר צל, והשמש יוקדת. הקרן-הקיימת קונה אדמה ונוטעת עליה יערות. ביערות האלה יטיילו בעתיד הילדים בארץ-ישראל.

קורצ'אק הצטחק:

– רעיון נהדר, אלא שאנשי "הבונד" מסופקים בכך ואומרים, שנוטעים את העצים על הירח... ובכל-זאת מהימנים עליו דבריהם של גרינבוים ואֶש. האם יש לך עותק של הכרוז?

שליח מיוחד הביא לקורצ'אק טיוטה לחתימה, בעריכה האחרונה של הכרוז הוכנסו כמה שינויים: בוטלו חתימותיהם של יצחק גרינבוים ושל שלום אש (בהסכמתם), כדי להוציא כל עוקץ "פוליטי" מתוך הכרוז ולאפשר בכך לקבל את חתימותיהם של "בלתי-מפלגתיים"; הופיעה בו פנייה "לכל אנשי המקצועות החופשיים" לתרום את הכנסותיהם ביום ל"ג בעומר למען הקרן-הקיימת ונוספו כמה פסוקים לאומיים משמעותיים. קורצ'אק התנגד מלכתחילה לכמה מהשינויים. התקשרו אתו שליחי הלשכה וישרו את הניסוח. בין החתומים היה גם ד"ר זיגמונט ביחובסקי, ידידו של קורצ'אק.

עברו ימים אחדים ובכל העיתונים היהודיים נדפס הכרוז ביום השישי; ב"נאש פשאָגלונד", היומון היהודי בפולנית – נדפס ביום הראשון (מתחת לכרוז נדפסה הערה כי זוהי הפעם הראשונה שקורצ'אק חתם על קול-קורא למען ארץ-ישראל).

באותו יום ראשון, אחר-הצהריים, נפגשתי בסטאפה באולם. היא ניגשה אליי וקראה בקול מלא חימה:

– אתה הבאת צרה גדולה על קורצ'אק! ניצלת את התמימות שלו. העיתונות הפולנית לא תסלח לו. מעשה מביש כזה! אל תעז לדבר אליי עוד!

נדהמתי. נדמה היה לי, שענינה מלאות דמעות, ושהיא – האשה הקשוחה והחכמה – מתאפקת שלא לבכות בנוכחותי. גמרה את דבריה הנזעמים ומיהרה אל הלשכה. הייתי המום. לא פיללתי, שחתימתו עלולה להרוס את הקאריירה שלו, ואני הכשלתי אותו... ידעתי, שקורצ'אק היה בזמן ההוא בשיא הצלחתו הספרותית. לא יכולתי למצוא לי מקום. הייתי נבוך וחש אשמה כבדה – ומאידך: האם אפשרי הדבר, שקורצ'אק צריך להסוות את פניו, לדאוג לעסקיו ולחשוש "מה יאמרו הגויים"?

לאחר שעות אחדות פגשתי בקורצ'אק. הוא ידע כבר, כנראה, על התקרית ביני לבין סטאפה. כי עוד טרם סיפרתי לו, הצטחק אליי בטוב-לב וניחמני:

– אל תתרגש, יאָזי. ידעתי שאני צועד צעד מסוכן, אבל דווקא מפני-כך עשיתי את הדבר, ואינני מצטער. לא "פיתית" אותי. אני הייתי מוכן ורציתי בכך... הריני מבטיח אותך, שכעבור זמן לא-רוב גם העלמה סטאפה תסכים לי. כל צעד חדש ומוחלט דורש אצלה זמן להרהור ולעיכול. הסברתי לה, שעליה להמשיך ולדבר אליך, לכל הפחות בעניינים הנוגעים ל"בית", לבל יכירו הילדים את הפירוד. ביתר העניינים תשמרו על "ברוגז" (הוא למד את המלה האת מהילדים, וביטא אותה ביידיש, בהברה פולנית-יידישית מגוחכת). התוכל לחיות עם "הברוגז" הזה?

דבריו הרגיעוני. הצטחקתי והסכמתי:

– נהיה "ברוגז", אבל הריני מוכן גם להיות "חבר" (ביטוי ילדותי ביידיש, שמשמעותו: להשלים). לא התכוונתי

לפגוע בך, אדון הדוקטור, וודאי שלא היה בדעתי לפגוע בעלמה סטאפה.

סטאפה המשיכה לדבר אלי רק בעניינים "עסקיים", אבל הרגשתי שהקיפאון נמס אטראט. חיכיתי בסבלנות ליום החנינה.

אגב, ההר הוליד עכבר. לא באו "הברקים והרעמים" נגד קורצ'אק בעיתונות הפולנית, כפי שחששה העלמה סטאפה. רק עיתון פולני אנטישמי אחד הכיל, למחרת-היום, רשימה קצרה ועוקצנית: "מי שסבר שהסופר יאנוש קורצ'אק הוא, כביכול, פולני – איבד את האשליה האחרונה, כי אתמול נודעה לנו האמת; שמו הנריק גולדשמיט, והוא עוסק בקיבוץ כספים בשביל אחיו היהודים בפלשתינה" ... יותר הדים לא היו. הייתה אז ראשית האביב, 1925. האנטישמיות כבר כרסמה בבשרה החי של יהדות פולין, אבל עד קורצ'אק, המחנך הפולני הנערץ, עדיין לא הגיעה.

הריני זוכר שתי שיחות על נושא "הפחדים" שלי מחמת התגובה האנטישמית האפשרית לקולהקורא "הציוני" של קורצ'אק, שראיתי את עצמי כאחראי לכך: האחת עם עמיתו של קורצ'אק, הסופר הפולני המפורסם באַלמונט, שהכרתי בשעת ביקורו התכופים אצל קורצ'אק, והשיחה השנייה בנידון – עם קורצ'אק עצמו. באַלמונט ניחם אותי, כשהמתין פעם באולם של "הבית" לבואו של קורצ'אק: "אותו כולם אוהבים ומכבדים, הוא המצפון המהלך ביננו. אילו היו סלונמסקי או טובים או אנוכי³³ מעזים להפגין "סטייה יהודית" כזאת – וודאי שהיו מנקרים אותנו ללא-רחם כל הניצים והעורבים... כשיפגעו גם בקורצ'אק, תדע לך, שסדום מתקוממת נגד הצדיק האחרון שלה (נזכרתי במאמר על קורצ'אק, שקראתי בעיתון בימי ילדותי, כאשר גירשו את משפחת "בָּאראק יוסלביץ" מהחצר שלנו...).

חרדתי בעיקר מפני תגובתו המרושעת של נובאצ'נסקי, אישרהצמרת של העיתונים האנטישמיים, שאת דבריו היו מצטטים גם עיתונאים ליבראליים מחמת להטוטיהלשון והקאָלאַמבורים [משחקימילים] המוצלחים שלו. אמרתי לקורצ'אק:

– הנני מקווה, שנובאצ'נסקי לא יפגע בך.

קורצ'אק הצטחק:

– יש לו לשון שנונה, הוא אומן הלשון הפולנית, אלא שהוא משתמש בה, לרוב, למטרות בלתי-הגונות. בגין המצאה לשונית הוא ימכור את אבותיו ואבות-אבותיו. אין תימה שהיהודים העניים ועלגי הלשון מספקים לו חומר להתבדח ולבדח. מובן, שגם אנשי אחרים משמשים ברות לשינוי החדות. אינני בטוח, שנובאצ'נסקי המדבר קשות, הוא אכן רשע בעמקי נפשו.

– ולמה לא יתקע את שיניו גם בך?

– הוא יודע, שאני קורא את דבריו בהנאה רבה; לא את התוכן וההיגיון, אלא את צלצול לשונו. אין הוא אוהב אותי במידה מספיקה עד כי לגרום לי נחת-רוח בשליפת ניב חדש ומפתיע על חשבונני... יבוא יום, ששינוי הנושכות תקהינה, ויבחר לכתיבתו הכשרונית נושאים יותר הומאניים. ייתכן, שלכך דרושים לו זעזוע או אסון מוחץ – והם אינם חסרים בחיי אדם³⁴. תתפלא: אנחנו ידידים.

*

בכתב-העת הראשון, שערכתי בעברית עוד לפני כניסתי לבית-היתומים ("הד הנוער"), השקעתי הרבה זמן וחלומות. ברם, דברים רבים לא היו בו לפי רוחי: הדגשנו בו את "הנוער", והרי התחלנו להתבגר, חברי ואנוכי. החלטנו להרחיב את המסגרת, והפסקנו את הופעת הירחון לאחר הדפסת החוברת השמינית. ברם, הקבוצה

³³ סופרים ומשוררים פולנים ממוצא יהודי.

³⁴ כאילו נזרקה נבואה מפיו של קורצ'אק: נובאצ'נסקי נשתנה בימי השואה תכלית שינוי ועזר ליהודים (ב"קונגרסיונאל ריקודד" של הסנאט האמריקני מיום 25 בפברואר 1970 צויין השינוי כ"מטאמורפוזא מושלמת". המסמך נשלח לידי מחבר הספר הזה ע"י מר סטאַפּאַן קורבונסקי, וואשינגטון).

שלנו הייתה פעילה, תוססת, פוריה – ולא רצתה לוותר על ההצלחות הראשונות והתגובות החיוביות מצד סופרים מבוגרים (יעקב פיכמן, מתתיהו שוהם) והקהל. לבסוף החליטה הקבוצה להוציא כתב-עת ספרותי חדש, שיעסוק פחות בעניינים "אקטואליים" וישתף סופרים שאינם שייכים ל"צעירים" בלבד. כך נולדו "עלים לספרות". אני נבחרתי שנית לעורך. הייתי חותם וכרם (במאמרי ביקורת: י.רן).. הוחלט להקדיש ב"עלים" מקום לתיאטרון ולאומנות, ולשקף גם את המתרחש בספרות הפולנית.

את הגיליון הראשון של "עלים", שהיה צריך להופיע בספטמבר 1925, התחלנו לתכנן במאי. הודעתי לחברים, שהנני נכון לבקש "ראיון" בשביל גיליונו הראשון מאת יאנוש קורצ'אק, שאישיותו המגוונת ועמדתו בספרות הפולנית יעניינו, ללא כל ספק, את הקורא העברי. חברי המערכת התלהבו.

גמרתי בנפשי שלא לדחות את מועד ההצעה "היהודית" החדשה עד שיישכח "החטא" הקודם, כי חששתי שאחמיץ את השעה – שהרי רצינו לפתוח בו את גיליונו הראשון.

נפגשתי עם קורצ'אק ב"שעת הדממה", אולם טרם הספקתי לגמור את סיפורי על "עלים" ועל פרטי הראיון, נשמע קול הגונג. הקיפו אותנו ילדים וביקשו:

– אולי תסובבו קצת את חבל־הקפיצה?

השיחה בינינו נמשכה בקוליקולות, כי היינו מרוחקים זה מזה במרחק שני קצות החבל, והילדים העלו שאון בשעטות רגליהם הקופצות. קורצ'אק קרא אליי בקול־רם:

– למה לכם ראיון עם גוי?

– האותיות העבריות יעשו אותך ליהודי – עניתי בקול.

– תנסה... האם תוכל להיכנס לחדרי הערב? עכשיו שעתם של בני־הבליעל שלנו...

הסכמתי.

אחרי ארוחת־הערב עלינו יחד אל חדרו של קורצ'אק. הוא הצית סיגריה, ושאל שאלת תם:

– האם יש די מלים מודרניות בעברית, כדי לראיין? הסופרים היהודיים שהתרועעתי אתם לפני, היו אומרים שאפשר לכתוב שירה בעברית, אבל המלים העבריות הן גדולות ואינן תואמות לפרוזה של חולין. לכן, לפי דעתם, יש לעברית בימינו שירה מעולה (ביאליק ועוד משוררים) והסיפורת מלאכותית ומהלכת על כלונסאות. ליידיש יש סופרים כמו פרץ ושלום־עליכם, ומחזאים כמו שלום אש, הכותבים פרוזה עסיסית. האם נכון הדבר?

תמהתי לשמוע מפיו חוות־דעת על הסיפורת העברית והיידית, אבל הבינותי, שידיעותיו מוגבלות לשמות הסופרים היידישאים, שהכיר בפגישות אצל פרץ וסוקולוב.

הסכמתי, שדבריו נכונים במידה מרובה: היהודים לא השתמשו הרבה בלשון העברית בחיי יום־יום, אבל היא לא פסקה אף פעם מפי העם – בתפילה, בלימוד ובהזיה. בימינו היא כאילו מתעוררת מתוך תרדמה וחוזרת לפי העם היהודי בארץ־ישראל ובגלות – ובעיקר: לפיות ילדים ונוער. הילדים והנוער הם החלוצים הטבעיים בתהליך של תחיית הלשון העברית.

הוא היה מהורהר דקות אחדות, לבסוף אמר:

– אני קורא את התנ"ך בפולנית, בגרמנית ובצרפתית. בכל שפה יש לתנ"ך סגנון מופלא המייחד אותו מן הסגנון הספרותי המקובל, השגרתו. השפות הזרות, האירופיות, ודאי חסרות את הקצב השקט של שיחת־ערב ליד הגמלים או את הקצף הלוהט של דברי הנביאים. את צחוקם של הילדים כמעט שאינני שומע בתנ"ך והוא חסר לי... מעניינים דבריו, שהעברית היא עכשיו שפת הילדים והנוער, ועדיין לא שפת האם. זאת, אולי, הפעם הראשונה בהיסטוריה של העולם, שנמסרת לילדים משימה לאומית חשובה ומקסימה כזאת: ליצור שפה... כל עוד ילדים אינם מדברים בה היא, אולי, מלאה "חכמת זקנים" (כמו היוונית והלאטינית), אבל אין בה רוח־חיים. היא זקוקה לפטופטים, לעגה, להומור ולמעשיות. שפה איננה יכולה לחיות אם איננה עוברת בתחילתה דרך

שפתותיהם של ילדים ומתגלגלת בלשון שלהם.

נזכרתי במשהו, חייכתי ואמרתי:

– הרי לך, דוקטור, פירוש חדש לדברים שאמרת פעם: "לשון אחת ושתי שפתיים".

קורצ'אק תמה:

– מה כוונתך, יאז'י? ומתי אמרתי כך?

הזכרתי לו את "הרצאתו" בבית פרץ, לפי גרסתה של גיסתי מאניה. הוא הסיר את משקפיו, ניגב אותם ומלמל:

– כן, אולי, אולי... דומני שכך אמרתי... את ועידת צ'רנוביץ ואת הוויכוחים בין האידישיסטים וההאבראָיסיסטים הנני זוכר, אבל קשה לי לזכור את הדברים שאמרתי. כל ימי הייתי קרוב ליידיש, כי הילדים שלי מדברים יידיש, אבל אהבתי את העברית, אף שאת שתייהן, לדאבוני, אינני יודע... אלה היו ימים נפלאים... עם בניין "בית היתומים" ומלחמת-העולם, כשגויסתי לצבא, הפסקתי להיפגש עם רבים ממכריי הסופרים הפולנים והיהודים, בינתיים נפטר פרץ, וסוקולוב עזב את פולין. חבל. החיים היו באותם הימים רבגוניים ועשירים יותר. אילו דברים מעוניין הקורא עברית לדעת על קורצ'אק?

– על חייך, על רגעיו הקשים והנעימים, מה חדש מוכן בסדנה הספרותית שלו, גישתו ללשון העברית, היידית והפולנית, דרכו בחינוך ילדים, יחסו לארץ-ישראל ולציונות...

קורצ'אק הצטחק:

– אל תדהר ככה, ידידי! לא ראיון אתה מבקש לכתוב, כי אם ספר... כאלה הם הצעירים. גם אני תכננתי ככה בהיותי בגילך... ננסה, נתפטר. בשעת השיחה נצמצם את התחומים. בכל עניין ועניין שהזכרת, הנני יודע פחות מאשר אתה מתאר לעצמך.

– מתי אוכל לראיין אותך, דוקטור?

– זה יהיה ראיון קשה בשבילי. אתה אינך אדם קל, ואני משער ששאלותיך תהיינה מביכות, מסובכות... אני רגיל לשאול, ולא להיות העונה לשאלות.

– ובכן, אדוני הדוקטור, מתי?

– בימים אלה הנני עסוק מאוד. הבעיות, שהזכרת, מעניינות גם אותי. אינני רוצה לקרוא לך "ראיון", כי אם שיחה, דרשיח. נדחה את השיחה עד חודש יוני, לפני צאתנו עם הילדים לקייטנה. הרי עיתונך יופיע בספטמבר, ויספיק לך הזמן להדפסת השיחה, אבל...

– תודה, דוקטור. רצית להגיד דברמה נוסף...

קורצ'אק חיך, ואמר בנימה של מבוכה קלה:

– יש לי בשבילך הצעה: זה מזמן התחלתי לכתוב סיפור, שהוא שונה לחלוטין מיתר הסיפורים שכתבתי עד עכשיו: מעשה בילד הרשלה, ובארבעה דורות של יהודים... ילד יתום החולם על לחם ועל הארץ הקדושה... אם רצונך בהגדרה: "סיפור ציוני". זוהי ציונות מיוחדת, רומאנטית, שהיא לפי רוחי, כפי שרואה אותה ילד יהודי הוזה מתוך אספקלריה שלו... פעמים אחדות התחלתי לכתוב, והינחתי את הסיפור הצידה. אין לי ידיעות מספיקות בחיי היהודים לדורותיהם. אינני יודע אם אגמור את הסיפור, ומתי אגמור אותו... רצוני לראות קטע מן הסיפור בדפוס, בעברית... אתן לך את כתביהיד, תקרא ותחליט.

עיניי אורו משמחה, אבל חששתי שמא הוא רוצה להשתחרר בכך מהראיון, ואמרתי:

– הריני מקווה, דוקטור, שהסיפור "הרשלה" יבוא נוסף על שיחתנו, ולא במקומה.

קורצ'אק סיכם בחיך:

– נוסף על שיחתנו ולא במקומה... את הקטע אמסור לך בעוד ימים אחדים, כי בראשו אכתוב כעין "מבוא".

כעבור שבוע קיבלתי את כתב-היד. אותיותיו של קורצ'אק גדולות וברורות, אופייניות רק לו, מיזוג מלא-חן של כתב ודפוס (לאחר שנים רבות, כשחיפתי את עקבותיו של קורצ'אק בארכיונים, בין אוספי מכתבים – הייתי מבחין בראייה ראשונה את כתב-ידו היפה והמיוחד). אל הסיפור היה רצוף פתק: "ליאָזי" – כשתגמור את התרגום, תואיל לקרוא אותו לפני בעברית. רצוני לשמוע את הצלצול העברי ואת הקשר בין מילותיו לבין תרגומן... והיה זה שכרהסופרים שלי".

הרשלה

הערות מוקדמות³⁵

מימי לא עניינה אותי כתיבת סיפור ואולי גם לא הטרידתני, במידה מרובה כל-כך, כמו כתיבת סיפורי "הרשלה", שפרק ממנו מודפס בגיליון הראשון של "עלים". כמה פעמים זנחתי את הכתיבה, ואחר הפסק זמן מסוים חזרתי אליה. הנושא קשה, הצורה חדשה. כל התוכן דורש זהירות, ורבים בו הסיכונים. לפני שנים רבות הלהיב אותי הרעיון. אספתי רשימות, והחלו לבטי יצירה. בינתיים חליתי במחלה ממושכת, בשעת המחלה הקראתי למזכירתי חלק מן הסיפור. אחר-כך הכנסתי בו שינויים; אינני יודע עדיין אם הסיפור יהיה ארוך או ילבש ממדים של נובלה קצרה.

צורת הסיפור. התיאורים שבתוכו מזכירים ברובם ציוריילדים. דרכו של הילד, גם בציירו תמונת אדם בפרופיל, לקבוע בציר שתי ידיים ושתי עיניים, כי ידוע לו מה שצריך להיות. וכך מתוארת המלחמה (בתוך "הרשלה"): החרבות מורמות, חיילים חמושים רכובים על סוסים – והציורים מכילים פרטיפרטים: אפילו את הכפתורים שבמעילי הפרשים. והרי ברור שבשעת הקרב אין רואים את כל הפרטים האלה – בתוך מערבולת רואים רק דם, עשן מתאבך. אש, קטעים מטושטשים של סוסים ואנשים... ומה אתה רואה כשהנך מתסכל מבעד לחלון של קרוֹןטרם בתנועה, או כשאתה מהלך בדרך? אתה עשוי לראות רק קטע מסנדליו של עובר-אורח אחד, את חוטמו של השני, זרועו של שלישי, צניף של אשה, ועוד קטעים שונים ומשונים. דברים אלה תואמים גם יצירה ספרותית. הסופרים יוצרים לרוב לפי סכימה, לפי שגרה. יש קונסטרוקציה מסוימת למרבית הסיפורים. הכל בנוי בהם באופן הגיוני וצפוי מראש – שוכחים, שהחיים האמיתיים הם אירציונאליים. לפיכך, אין עלינו לספר ולתאר כפי שהננו מבינים דברים, אלא כפי שהננו רואים אותם, לאמור: על כל האיראציונאליות ואיהסדר המדומה. סיפורי "הרשלה" הוא ניסיוני הראשון בכיוון זה (מהקטע איאפשר עדיין לדון על כך). הגיבור הראשי איננו מתואר בהתפתחותו ההדרגתית בתחומי העבר, ההווה והעתיד. מעורבים בו הדורות שחלפו עם הדורות שיבואו. אמנם, הרשלה חי במאה ה"ח, אבל קורותיו קודמות לכך והן מסתיימות באחרית הימים.

התוכן. נדרשת כאן זהירות. כי גם התוכן מכיל ניסיון חדש: ניתוח פסיכולוגי של ילד רך, השקפותיו של תינוק בן ארבע על החיים ועל הבעיות העומדות ברומו של עולם, האלוהים והמשיח... וגם כאן לפנינו טשטוש הגבולין כמו בתיאורים האופטיים, שהזכרנו. הילד בונה את השקפת עולמו על יסוד סיפוריו של אחיו הבכור לייבוש. הנער לייבוש, שהיה לומד ב"חדר", אך הפסיק ללמוד אחרי מות אביו (אמו נפטרה קודם לכן), היה לבן-רחוב. הוא עוסק בכל, אף גונב, כדי להשקיט את רעבונו ולהביא מזון לאחיו הקטן. ובערבים הוא מספר לו: "השמים יורידו מן לאכול, לא גשם"... והימים ימי תסיסה בפולין. ולייבוש מספר מעשיות שקלט ב"חדר": על ארץ-ישראל והמשיח, על צבאות ומלחמות. כל הסיפורים מצטרפים ומתערבבים ויוצרים את השקפת-חיי של הרשלה, אשר רצה להיות המלך המשיח, ו"אלוהי ישראל נראה לו בלהבות השקיעה". הנושא איננו שגרת: בחרתי לי כגיבור

³⁵ ב"הערות המוקדמות" פתחתי בעיתון "עלים" (וארשה, ספטמבר 1925) את "השיחה" ולא שמתי אותן בראש סיפורי "הרשלה", – בהסכמתו של קורצ'אק. את התרגום של הסיפור הדפסתי לחוד. – "ההערות" מעידות על החשיבות הרבה שייחס קורצ'אק לסיפור, שעשוי היה לשמש ניסיון ספרותי נועז לא רק בעצם-תוכנו "היהודי", כיאם גם בגישתו החדישה לתיאור (מקוטע, נייד, "שאגאל" ולחישוף "השקפת עולם" (פסיכולוגיה) של תינוק. ייתכן שיצירה בלתי-גמורה זו קדמה ל"בובר" שנתבטא בה שיא המקוריות של קורצ'אק.

בילד יהודי תוך סביבה יהודית, חיים קרובים לרוחי. אך כמה רחוקים ממני!

אחרי ה"הערות המוקדמות" באות השאלות ותשובות של הרָאיון ("השיחה"). כמה מהן היו אקטואליות רק באותו זמן – לפני יותר מחמישים שנה – והנני "מדלג" עליהן בתוך ספרי זה (כגון: המשבר העובר על הספר הפולני והעברי). אצטט בעיקר את דעותיו בתחום "היהודי", שיש להן ערך חשוב, כדי להכיר את אופיו של קורצ'אק ואת גישתו, שסולפו עלידי רבים מבין הכותבים עליו. חשוב לזכור, שדברי קורצ'אק ב"עלים" נאמרו ונדפסו בשנת 1925 – הריני מזכיר כאן שנית את התאריך, כי לרוב לא הושם לב לכך, ונדמה היה שמודעותו היהודית החלה, כביכול, בגיטו או שנים מועטות לפני כן.

"השיחה" נסבה לענייני הספרות העברית, שקורצ'אק היה מעוניין לדעת אודותיה, ומתוך כך נגענו בבעיית השפות. קורצ'אק אמר:

– "בעיית השפות תיפתר, לפי דעתי, במשך כמה עשרות שנים. בפולין אין עתיד רב לעברית או ליידיש. השלטת תהיה, כנראה, השפה הפולנית. ייתכן, שהעברית תיָהפך – כעבור תקופה מסוימת – לשפת הטרקלין היהודי. יוותרו שני מבצרים למאבק בין השפות המדוברות: [בירבידז'אן](#) – ליידיש, וארץ־ישראל – לעברית. את כל ארצות התפוצה היהודית תאחד הדת והשפה העברית".

קורצ'אק גילה התעניינות מיוחדת בבעיית החינוך בקיבוצים, שהתינוקות גדלים שם בבית־מחסה מחוץ לבית־הוריהם, כשהם מסורים לפיקוחם של מחנכים מקצועיים. קורצ'אק מנתח את המעלות והסיכונים של שיטה חדישה זו, וראה בכך ניסיון נועז. לפי דעתו – לאור הממצאים המדעיים החדשים – תגדלנה בעתיד פעילותם והשפעתם של הרופאים והפסיכולוגים, שישותפו בשדה החינוך.

לשאלתי על יחסו לציונות ודעתו על [הקונגרס הציוני הארבע־עשר](#), שהתקיים לפני זמן מועט, מסביר קורצ'אק:

– "את התנועה הציונית הכרתי עוד [בקונגרס הציוני השני](#) (1899), שהשתתפתי בו כאורח. צעיר הייתי אז, בתקופה של "שטורם אונד דראַנג" ("סערה ודחף"). התנגדתי אז לציונות, שראיתיה כבורגנית. הייתה לי ההרגשה שנתאספה שם חבורה של אוטופיסטים מלאי התלהבות".

מחמת חוסר מקום בעיתון לא יכולתי להדפיס כל אשר אמר לי, אבל זכורה לי הדגשתו, שבא לבאָזל באַקראי (סייר אז על־פני שווייצָאריה וקיווה לפגוש בקונגרס את ידידו ד"ר זיגמונט ביחובסקי, שהשתתף [בקונגרס הראשון](#)). קורצ'אק היה מוקסם מאישיותו של [הרצל](#), והצטער שלא בחר לו לפעולה מטרה יותר חשובה ויותר מעשית מאשר הציונות... (זמן רב לא היה יכול להשתחרר מהרעיון שֶהָרצל קוֹרץ מן החומר המופלא של מנהיגים גדולים שבהיסטוריה האנושית...). בנוגע לקונגרס הציוני הארבע־עשר, האקטואלי באותו זמן, הדגיש:

– "קראתי בעיתונות והתעניינתי מאוד בקונגרס זה, וכמעט שלא מצאתי בו את ההתלהבות של הקונגרס השני. אין זו ירידה, לפי דעתי, אלא סימן ליציאה מתקופת האוטופיה. זוהי תקופה של מעשים, חשבונות, עובדות. אבדה השירה־ההתלהבות ובאה הפרוזה־העבודה. הקונגרס הזה היה דומה לפארלאמנט של עם טבעי, המתיעץ על עניינים חיוניים. המאבקים והחיכוכים הפנימיים הם תופעה שבהֶכרח".

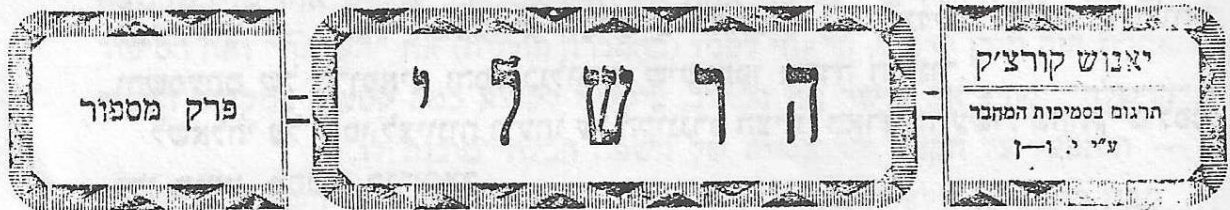
בסוף "השיחה" הביע קורצ'אק את דאבונו, שאיננו יכול לעת־עתה לבקר בארץ־ישראל מחמת היותו עמוס בעבודתו הספרותית והחינוכית. הוא יתאמץ למלא את משאת־נפשו באפשרות הראשונה.

שיחה עם יאנוש קורצ'ק.

ע"ד יצירתו האחרונה וספרות בכלל, - מצב הספר
הפולני, - שאלת השפות, - עברית דבר וזכרתי
בא"י - החנוך העברי, - התנועה הציונית והקונגרס
הי"ד, - משאת נפשו של הסופר המפירסם.

זה - הוא נסיוני הראשון (מהפיק המתורגם אי אפשר לדון עדיין)
הגבור הראשי בספורי, הרשלי, אין אנו רואים אצלו התפתחות
הדרגית, עבר, הוה ועוהד, מעורבים שם יחד דורות שעברו
ודורות יבואו, הרשלי חי במאה הי"ח אך קורותיו מתחילים הרבה
קודם זמן זה ונגמרים בימינו שיבואו.
הח"כ זקוק לזהירות - יען כי הנני נותן נסיון הרש:
נתוח פסיכולוגי של חיי י"ד, השקפת חיים של חינוך בן ארבע.
השקפתיו על החיים ועל דברים העומדים ברומו של עולם -
משיחיות, וגם כאן איתו טשטוש-הגבולין, על יסוד מה היא בונה
את השקפת עולמו? אחיו ליבוש, שלפנים היה לומד בחדר, אך
אחרי מות האב (באם מתה זה מכבר) היה לבן-רחוב, עוסף בכל,
גונב ומביא לאחיו להשקיס רעבונו, ובערבים יש והוא מספר לו:
"כן, השמיב מן יהי יורד, לא גשם..."
והימים - ימי המיכה בפולניה, ויבוש מספר את ספיר
החדר ע"ד א"י והמשיה, על הילות ומלחמות, וכל זה הולך
ומתעקב יחד ויוצר את השקפת-חיוו של הרשלי אשר רצה בעצמו
להיות המשיח לאשר, "אל ישראל הראה לו בלהבות השקיעה",
הנושא קשה - כי בחרתי לי גבור - י"ד יהודי בסביבה יהודית -
חיים כה קרובים לרוחי, אך גם במדה גדולה - כמה רחוקים!
- את הספור טרם עוד גמרתו - ממשיך ה' קורצ'ק בבתי
צחוק על פניו - אך שב-רצון אני לראות חלק ממנו מודפס
בעברית, שמא תרגום זה יתן לי את הדחיפה ויחייבני לגמור,
ואם בכל אלה לא אגמור - ידעו לפחות, כי נסיתני הפצחתי...

שום ספיר לא ענין אותי כי, ושמא גם לא ענה איתי
: מדה כזו כמו ספיר זה, שפרק ממנו מודפס בגליון זה של ה"עלים".
ענין אותי זה שנים אחדות, הרבה פעמים זנחתי את העבודה,
ואחר הפסקת זמן-מה שוב שבתי, כי הנושא קשה, הצורה חדשה
ובזתי רגילה, ההוכן - דורש זהירות ומלא סכנות.
לפני הרבה שנים חשבתי עליו וסדרתי רשימות, לפני
שנים אחדות הרגשתי חבלי-יצירה, ובשעת מחלה כבדה, הקראתי
פרקים ממנו והוא נכתב ע"י מוכרת, אח"כ שניתני ועד היום
טרם אדע אם יהיה זה ספור רב-הכמות או אך נובילה גדולה.
הצורה, רב התמונות שלנו מזכירות ציורי-ילדים, הילד
גם אם ישרטט תמונת-אדם בפרופיל, יציר שתי ידים ושתי עינים
מפני שיודע הוא, כי כן צריך להיות. כאלו הן רוב תמונותינו -
בדמיון: ההרביח מירמית, חיליב מווינים יושבים על סוכיה והכל
באופורט עד המפגור אפילו, אבל הלא בשעה הקרב אין רואים
את כל זה. אפשר לראות רק דם, אש ואיזה קטעים - קטע-סוס,
קטע-אדם, כסתכל אתה בתמינת רהיב: עשרים איש מפני כל אחד
מהם מצוירים עד לשלמוהם. האם רואה האדם כך? האם כה
מראה הרחוב בעברך בטרם או בלכתך בדרך? - לא, קטע של
כנדל, אף האחד, יד השני, מספחת אשה, קטעים שונים, משונים.
כזה הוא גם הדבר ביצירה ספרותית, לרב הולכים ויוצרים ע"פ
זכמה - ידוע שכן צריך להיות, מקובל, כאלה כל הסטירים,
קונסטרוקציה, הכל בנוי באופן הגיוני וצפוי מראש, ושוכחים כי
חיים האמתיים אירציונליים הם, אין להם כל אותם ההגדרות

כואב, לישון לא - הרשלי יסבב ועיניו פקוחות
ותמינות ומלים, יש ואיוו מרה הדבק בו - והוא יהוה
בה, יכלא את תכנה, יטביע בה כל רגשותיו,
לחם - לחם - לחם,
ולפעמים גם מלה, אשר הרשלי לא יבנה, ותקיש כשעין,
כמצלה,
וההשוואה שלי היא - הרשלי לא ראה עוד לא שגון
ולא מצלה,
קדיש - קדיש - קדיש.
סיו אדר-שנת תקס"ט,
הרשלי ישב על הדרגא השלישית,
לפני בית - בסתה - מלונה-שחורה וישנה,
עירה קטנה יהודית,
על הדרגא השלישית, שעת שקיעת החמה,
בזחכה לאחיו,
לא שקיעת-החמה, אך דמדומים, את השקיעה ראה פעם
אחרת, באותו יום גדול ורב-הזכרונות,
בזחכה לאחיו, לא רעב הוא - מחכה ללחם, היביא?
שמא ישוב בלי לחם?

שיחה עם יאנוש קורצ'ק ותרגום סיפורו "הציוני" - הפעם הראשונה בעברית
צילום קטעים מתוך כתב-העת "עלים", ספטמבר 1925, וארשה
(מאוספי "המכון המדעי היהודי" - איווא, ניו יורק)

שיחתי העיתונאית הראשונה עם קורצ'אק הכילה כמה הבקקות חינוכיות ולאומיות מרגשות, ולא נעדרו בה גם הערות הומוריסטיות קלות, אלא שלא נדפסו בשלמותם מחמת חוסר מקום או מפני שקורצ'אק ליווה רבות מתשובותיו באזהרה חמורה: "הדברים האלה אינם לפרסום". נכללו בה שאלות אישיות, מוצאו, דעותיו הפוליטיות וכדומה. באמתחתי היו אז מוכנות לראיון הבכורה שלי שאלות מסובכות ומתוחכמות, כדרך עיתונאי טירון המתכוון לדחוס לתוך מאמרו עולם ומלואו... "השיחה" לא הייתה פרי פגישה אחת – הקדשנו לכך ערבים אחדים. כשהנוסח האחרון היה מוכן לדפוס, קראתי לפניו (בהסברה פולנית) את "השיחה" ואת הסיפור "הרשלה". קורצ'אק אישר את הכתוב, ביקשני לקרוא כמה קטעים במקורם העברי – והתפעל על הקצב וההתנגנות של השפה הבלתי-מובנת לו.

מבין הקטעים, שלא הוכנסו לראיון מחמת אזהרתו, זכורות לי השאלה והתשובה דלהלן:

היו לך חיים מגוונים מאוד. אילו היית מתחיל כיום מחדש את חיך הפעילים, מה היית משנה? על מה אתה מתחרט?

(זאת הייתה, אולי, שאלה טיפשית, אבל באותם הימים נהג כמעט כל עיתונאי לשאול שאלה זו בראיון עם אדם מפורסם).

קורצ'אק צחק ואמר:

נצנץ בי, בגין שאלתך, רעיון לא-מחוכם ביותר: דומני, שהייתי חוזר על רוב מעשיי בחיים. הנני מאמין, שהחלטותיו הגורליות של האדם צפונות בתוך-תוכו, ואין לשנותן. אך יש זוטות הנתונות לשיפוטו ולהחלטתו הבלעדיות של האדם. עד היום הריני מתחרט על שני מעשים בלתי-חשובים, כביכול, שמכעיסים אותי ושאווכי אשם בהם: מעשה ראשון – הצמחתי לי זקן קטנטן, כי נגררתי אחרי האופנה ששלטה בזמני בין הסופרים הצעירים (כעבור שנים החלה מציקה לי "הגנדרנות הספרותית" הזאת הרחוקה מטבעי); מעשה שני – שינוי שמי מהנריק גולדשמיט ל"יאנוש קורצ'אק", והוא פרי רעיון-סרק ילדותי: השתמשתי בשם זה במקרה, כי על שולחני מונח היה הספר "מעשייה על יאנוש קורצ'אק" מאת קראשבסקי, כשהיה נחוץ לי "שם ספרותי" למחזה ששלחתי אז אל תחרות; גרמתי בכך, שגם יהודים וגם פולנים חושדים, שעשיתי "מעשה-תרמית". היהודים חושבים שכיוונתי להתכחש למוצאי, והאנטישמיים רואים בכך תכסיס להסתנן לחברה הפולנית... כל פעם שהנני עומד לפני הראי וגוזז את זקנקני, הריני שואל את עצמי: "דוקטור זקן, למה לך הטרחה הזאת?" וכל פעם שעליי לחתום מכתב הריני מפקפק: "באיזה שם עליי להשתמש: גולדשמיט או קורצ'אק?" מאוחר מלשנות. אם אגלח את "זקנקן התיש" שלי – ירכלו הבריות: "קורצ'אק זה גנדרן, הסיר את זקנקנו לבל יכירו בגילו"... ואם אחדל לחתום בשמי הספרותי – המו"ל שלי ימחה בכל תוקף שאני מאבד את עסקי; הקוראים הקטנים והמבוגרים יפתחו בשאלות ובתמיהות: הפולנים יאמרו: "סוף-סוף עבר אל המחנה היהודי"; היהודים יטענו: "הפולנים פלטו אותך", או "התעורר המצפון שלו"... זו מעשה-טיפשות, שאי-אפשר לתקן. רציתי לפתוח את לבבי לפני ידיד. אל תגלה את הדברים לקוראי "עלים" שלך.

שנינו צחקנו. קשה היה לי להחליט כמה לצון וכמה רצינות מכיל מונולוג ארוך זה. הדברים נגזו עד היום.

*

בסופן של "ההערות המוקדמות" לסיפורו "הרשלה" כתב קורצ'אק: "את הסיפור עוד טרם גמרתי, אך הנני שמח לראות חלק ממנו מודפס בעברית. ייתכן, שתרגום זה יתן לי את הדחיפה ויחייבני לגמור אותו, ואם בכל-זאת לא אגמור – ידעו לפחות כי ניסיתי, חפצתי..."

ואמנם, סיים קורצ'אק את הסיפור "הרשלה" (קרא לו אחר-כך בשם "שלושה מסעות של הרשלה"). סיים אותו בנסיבות קשות, בשנות חירום ובדידות, שירדו עליו עוד לפני השואה, כשהיה כמעט מנודה מתוך החברה הפולנית, עבודה עמל כל ימיו. מימדי הסיפור "הרשלה" היו לכתחילה מתוכננים כיותר רחבים, יותר מעמיקים, יותר מקיפים. להתחלתו של סיפור בירחון "עלים" היו יותר נשימה וצבע מאשר להמשכו, הנראה כקיצור וכראשי פרקים ממה שתכנן. ואין תימה: מורטקוביץ, המו"ל שלו, קטע בינתיים את פתיל-חייו בצורה טראגית, וכמעט

לא נמצא־באותן שנים אכזריות של ערב־שוואה כל הוצאת־ספרים שתוציא ספר של קורצ'אק (בפרט על נושא יהודי), ויצירתו הציונית־לאומית הראשונה נצטמצמה עד לכדי שלושים ושניים עמודים קטנים: היא נדפסה בפולנית בשנת 1938 בהוצאת "הקרן הקיימת" בפולין - כמתנה לילדי היהודים.

גם משאת־נפשו השנייה - להיות בארץ־ישראל - נתגשמה רק בחלקה: הוא סייר בה פעמיים, אבל לא זכה להתיישב בה, כשם שלא זכה גם גיבורו הרשלה. וכך מסיים קורצ'אק את הספר:

"חזרתי על הדברים בקיצור, ככל האפשר לי. - סבא, אבא, נכד, ניין, ארבעה דורות - זאת היסטוריה ארוכה. כן, כן, כן".

בספר אחר מספריו, בספר "תהילה", אומר קורצ'אק, שאין אדם משיג בחייו אלא חלק משאיפותיו. דבר מופלא השיג קורצ'אק בחייו ובמותו, אך אינני בטוח אם נפשו ערגה לכך: הוא השיג את התהילה.

כן, כן, כן.

Gleba Berez-Israell musi należeć do całego narodu żydowskiego!
Przedwzięciu słuszności starych praw wypowiedzianych przez
Genjusza Narodu, pionierzy nasi w bohaterkim wysiłku walczą ze ska-
mieniałym gruntem i malarzycznymi bagniskami, obciążając w ciągu wieków zanied-
bane i spustoszone obszary kłosa w żyłne łąny, płodne niwy, kwitnące winnice i
ofrody.

My, inteligencja pracująca żydowska w Polsce nie możemy stać z-dala od
wielkiego dzieła narodowego - budowy nowych form narodowego życia żydowskiego
na starcu a odnowionej Ziemi Ojcowatej.

Przez oddanie zarobku z dnia pracy na rzecz Kerca Kajmet Leinrael
zamanifestujemy wobec wszystkich nasze przywiązanie do B r e z.

Znaczenie tego "dnia pracy" jest nie tylko materialne a posiada także
doniosłość moralną, gdyż będzie on wyrazem solidarności naszej z braćmi naszymi
w pocie budującymi K r a j Ż y d o w s k i.

Kiech czyn nasz doda im otuchy i pokrzepi ich ducha dla dalszej cięż-
kiej walki o lepsze jutro Narodu.

מלך היהודים (-)

ג'תש"ה. ע. י"ז (-)

(-) H. H. Hartglas

(-) S. Seidenmann

ל. ב. Bychowski

Janusz Gosciniak
Henryk Gosciniak

Alon Ben-Zion
J. Zetlem

שורות אחרונות מתוך כרוז "הקרן הקיימת לישראל" בפולין לפני ל"ג בעומר (1925).

החתימה הראשונה - מימין: יאנוש קורצ'אק

(מארכיון ההסתדרות הציונית בירושלים)

21. אשנב לעולם שני

יש נושא פילוסופי-דתי-מסתורי המעניין ומטריד את הילד לא-פחות מאשר את המבוגר: המוות. אנא, יטה הקורא אוזן קשובה לשיחות בין ילדים בשעת אָסון של מוות במשפחה, בבית שכן, חבר, או כתוצאה של ראיית תאונה טראגית. אף כשהמוות מופיע בטבע, כשהוא פוגע בבעל-חיים – הריהו מהווה הטרדה קשה להלך-מחשבותיו של הילד. יתבונן הקורא למשחקי ילד בגיל הרך, כשהוא "נופל" לארץ ומצהיר: "אני מת... חיה טרפה אותי... מכשפה הרגה אותי... ירו בי". קורה שהמוות הדמיוני לובש בעיני-רוחו של הילד צורה מבהילה, לפעמים אף משעשעת – תמיד חידה. אין תימה, שהנושא הזה מטריד במיוחד ילדים יתומים, שהמוות רבץ לפתחם; רבים מהם חושבים על המוות בהקיץ ורואים אותו בחלום. קורצ'אק עצמו היה מהרהר על-כך תכופות מימי נעוריו ועד ימיו האחרונים. המוות היווה בעיה קשה בחייו הפרטיים: פעמים אחדות תכנן לשים קץ לחייו, ביחוד לאחר מות אמו, כי הדביק אותה במחלת טיפוס ש"הביא" כרופא צעיר אל ביתה; אף כתב בנעוריו סיפור, שלא פרסם, על נושא זה: ההתאבדות והמוות. הוא ראה את המוות גם בממדיו החינוכיים והפילוסופיים.

זכור לי סיפורו של גרשון, נער בעל נפש רגישה מחניכי בית-היתומים, שמתוכו עולה הד קולו של קורצ'אק:

יום לאחר שגרשון חזר עם קורצ'אק מביקור בעיירה קראשניק, שגרו בה קרוביו, ובכפר הולדתו הסמוך לה, שאלתי אותו על רשמיו מהנסיעה. הוא התלהב ותיאר את הכפר ואת המראות שראה מבעד לחלון של קרון הרכבת: בחולה-מועד פסח, עם ראשית האביב, מתעורר הטבע לתחייה, השלג נעלם, העצים מלבלבים, צבעי פרחים וירק משמחים את העין. המראות האלה הרשימו את גרשון. בקרון היו רק גרשון וקורצ'אק. אף רגע לא השתעממו. קורצ'אק הצביע על הפרחים השונים שראה מרחוק; קרא בשמותיהם; סיפר לו סיפורים ושוחחו גם על עניינים רציניים. גרשון, שאהב לדבר הרבה, לא חזר הפעם – כפי שציפיתי – על פרטי הסיפורים והשיחות, אלא אמר:

– התדע, מר וינגרטן, אני כאן רק "עובר-אורח".

הסתכלתי בו בתימהון:

– עובר-אורח? כאן, בבית-היתומים? אתה משטה בי, גרשון, ומדבר בחידות.

כאשר נכנסנו לרכבת בדרכנו חזרה לווארשה, החל הפאנודוקטור לקרוא ספר, ואני התבוננתי מבעד לחלון בפרחי השדה. נזכרתי בבית-העלמין שבקראשניק; גם הוא ירוק ופורחים בו פרחים סגולים כמו בשדה: חשבתי על סבא שמת, על אבא שמת, על אמא שמתה. חיכיתי עד שהפאנודוקטור יחדל לקרוא ואוכל לשאול שאלה. הפסיק לקרוא, ושאלתי: "פאנודוקטור, מתי אני אמות? האם נורא למות?" והדוקטור ענה לי: "יקירי, אתה עוד תחיה שנים רבות. אני בוודאי אמות לפניך, כי אני זקן ואתה צעיר".

– "לא נכון". – אמרתי לו. – "גם ילדים מתים. מה זה למות? איך מתים?"

– "ראית, יקירי, לפני צאתנו לדרך קניתי כרטיסים. על הכרטיס כתוב לאיזה תחנה נוסעים. גם החיים הם נסיעה כזאת. נסיעה יותר ארוכה מנסיעתנו לווארשה, ולא יודעים מתי ובאיזו תחנה כל אחד יורד. בדרך רואים תמונות נפלאות; רואים גם דברים משעממים ועצובים: קוראים ספרים ולומדים; משחקים ושמחים; חולים ומחלימים; שרים ובוכים. בשעת הנסיעה יורדים מהרכבת בתחנות שונות האנשים האהובים עלינו: אבא שלך ירד לראשונה, אחר-כך אמך, אחר-כך ירד סבא. בתחנות שונות מופיעים נוסעים חדשים: הם החברים שלך בכפר וב"בית-היתומים", הם גם בני דודך, יוסלה ואהר'לה, קרוביך הקטנים בקראשניק, גם בנו הקטן של סטאך הרועה... ונוסעים ונוסעים... יש אנשים שהנסיעה שלהם ארוכה, ויש אנשים שהנסיעה שלהם קצרה; בין הנעלמים מהרכבת יש אנשים טובים, שמזכירים אותך לברכה, ויש אנשים רעים, שאין מצטערים שהם עוזבים

את הרכבת. החיים הם נסיעה כזאת – בלי כרטיס, ולא ידוע איפה נגמרת הדרך. חשוב שהנוסע יעזור לעוברי האורח שהוא פוגש בדרכו: שלא יצחק להם, שלא ימלא את נסיעתם בעצב, בכאב, בדמעות. ברכבת יש גם אי שוויון ורשעות: יש מחלקות שונות, בשביל אנשים עשירים ועניים; גם במסעדה שברכבת העשיר אוכל יותר, והעני – פחות, אבל כולם יכולים – גם העשירים וגם העניים, גם השבעים וגם הרעבים, גם השמחים וגם העצובים, גם הטובים וגם הרעים – נוסעים ואינם יודעים מתי יגיעו אל תחנתם האחרונה...”

– “ומה יש בתחנה האחרונה?” – שאלתי – “מה קורה לאדם, כאשר הוא מת? מהו המוות?”

– “אינני יודע. איש איננו יודע. חושבני, שהאדם איננו נעלם לגמרי. בתוך מוחנו נשארות תמונות של הנפטר ומעשיו, כמו סרט, וזה נקרא זיכרון. האיש הקרוב לנו נשאר בזיכרונו, נראה לנו בחלום, הופך לפרח, לעץ; אולי חוכמתרנשמתו עוברת לאנשים אחרים.” שאלתי אותו: “האם אתה סבור, פאנדוקטור, שנשמתו תעבור לתוך גופו של ילד חדש, שיוולד? ילדים רבים אמרו לי ככה, האם אפשר הדבר?” – “כן, ייתכן, הרי עוד בטרם באת לעולם כבר היית קיים בתוך אמך, עליה השלום. ולפני כך: אולי היית פרח, אולי היית ענף. וחשוב להיות ילד טוב, פרח יפה, עץ ירוק, ענף כחול... כל זה נקרא טבע. ואנחנו חלק מן הטבע, אולי אנחנו היצור הטוב, החכם והיפה ביותר... אין לפחד מפני המוות. אל תדאג, גרשון, השתדל להיות בריא ושמח, ותחיה עוד שנים רבות.” פאנדוקטור נשק לי בידו. דומני, שהתכוון לסיים את השיחה. אולי חשב, שאינני מבין את דבריו, אולי התכוון להמשיך לקרוא בספרו, אבל אני אמרתי:

– “יש לי עוד שאלה אחת, פאנדוקטור: האם אתה חושב שכאשר אמות, טרם שאהיה לפרח או לענף, אפגוש שנית את אבא, את אמא, את סבא? האם אני אכיר אותם והם יכירו אותי?” והדוקטור ענה לי: “גרשון שלי, גם אני חשבתי הרבה על דברים דומים כשהייתי בגילך, וגם לאחר שגדלתי. היו זמנים שרציתי למות, כדי לראות את אמא שלי. רציתי לקפוץ מן הרכבת, אבל החלטתי לנסוע ברכבת עד שאגיע לתחנה שלי... אינני יכול להגיד לך יותר. אינני יודע יותר. אינני בטוח אם הדברים שסיפרתי לך הם נכונים. איש איננו בטוח”.

לא ידעתי אם גרשון כבר סיים את דבריו. הוא נאלם. כעבור רגעים אחדים הוסיף:

– הסיפור של הפאנדוקטור היה נפלא. האם גם אתה חושב ככה?

לא עניתי. שקעתי בהרהורים: שאלות מתמיהות של ילד, תשובות מתמיהות של מחנך.

גרשון לא הרפה:

– האם גם אתה חושב ככה?

לבסוף עניתי לו:

– כן, גרשון, גם אני חושב ככה. כולנו “עוברי אורח”. הרכבת יכולה להיות נפלאה, אם נתאמץ.

לא היה לי ספק, שגרשון – ילד אינטליגנטי ורגיש – יזכור את דברי המשל של מחנכו עד אחרית ימיו, וכל שיאריך ימים ייטיב להבין אותם. התפעלתי על עוז רוחו של קורצ'אק שלא נמנע מלהסביר לילד בלשון ציורית מרתקת ומשכנעת, שגם המוות הוא חלק מן החיים ואין לפחד מפניו. דברי קורצ'אק עשו על הילד רושם עמוק, אך לא העכירו את רוחו... הבחנתי, שהרהורי הממושכים הפסיקו את סיפורו של גרשון שלא סיים עדיין, כנראה, את תיאור חווייתו. אמרתי לו:

– תסלח לי, גרשון. חשבתי, שגמרת את סיפורך. המשך, בבקשה.

– בתחילה אמרתי לפאנדוקטור, שאשאל רק שאלה אחת, אבל לא עמדתי בדיבורי, ושאלתי שאלה שנייה: “סבא שלי היה מספר לי, שגן־עדן מוכן לאנשים טובים, וגיהנום – לאנשים רעים... שוחחתי עם דודתי אסתר, והיא אמרה: “אלה בדיות”, גם בבית־הספר שלי אומרים ככה. המורים אינם מאמינים באלוהים. מה אתה חושב על כך, פאנדוקטור?” – והוא שאל אותי: “ומה אתה חושב על כך, גרשון?” עניתי לו: “אני מאמין שיש אלוהים. ואני חושב, שאולי יש גן־עדן, אבל בכך אינני בטוח. אני רוצה מאוד שיהיה ושאוכל לפגוש שם את אבא, את אמא, את סבא... האם יהיה כך, פאנדוקטור?” הוא ענה לי: “גם אני מאמין כמוך, גרשון, וגם אני רוצה בכך... דודתך וחבריה, המורים, אינם מתכוונים לשקר לך. להם יש רעיונות אחרים וחלומות אחרים. הם אינם מביטים

בעיניים שלנו מבעד חלונות הרכבת".

ב"יומן", בספר טראגי המכיל את מחשבותיו וחוויותיו האחרונות, לפני לכתו לקראת המוות הצפוי, או המצופה, כתב קורצ'אק: "הנשמה כמהה בכלוב הצר של הגוף. אנשים רבים מרגישים את בוא המוות ורואים בו את הקץ, והריהו רק ההמשך של החיים, חיים אחרים. גם אם אינך מאמין בהישארות-הנפש, הלא הנך נאלץ להודות, כי גופך חיה יחיה כעשב הירוק, כענן. הרי הנך מים ואפר".

*

אסתר בודקו, מחנכת צעירה, התחילה לעבוד אצל קורצ'אק כחצי שנה לפני היכנסו ל"בית-היתומים". היא הייתה מבוגרת ממני בשנים אחדות. מוצאה מהעיר פלונסק, אולם כשמשפחתי הייתה מתגוררת שם, בשעת מלחמת-העולם הראשונה (בימי הכיבוש הגרמני בשנות 17-1916), לא פגשתיה בעיר הולדתה. היא למדה אז בברלין והתגוררה בבית אחיה הבכור, [יוסף בודקו](#), צייר וגראפיקאי מפורסם (היה בקרב הימים למנהל בית-הספר לאומנות '[בצלאל החדש](#)' בירושלים, 1933-1940). אסתר חזרה מגרמניה לפולין, ביקרה בבית-היתומים של קורצ'אק, התאהבה בחינוך ילדים – והחליטה ללמד שנה במחיצתו של קורצ'אק ולהכשיר עצמה לקראת עבודה חינוכית בקיבוץ בארץ-ישראל. היא שאפה לתרום את הידע שלה להנחת היסודות של [בית החינוך הקיבוצי](#), שהילד שוהה בו בכל שעות היממה (פרט לפגישה קצרה עם ההורים). על המחנך בקיבוץ הוטל למלא, במידה מסוימת, את מקום ההורים – צורה חינוכית בלתי-שגרתית בימים ההם וגם בזמן הזה. מבחינות רבות היה החינוך בקיבוץ עומד לפני בעיות דומות לבעיות בבית-היתומים של קורצ'אק.

בשעת כניסתי לבית-היתומים החלה אסתר לטפל בחינוך של ילדים קטנים (עד שנתם החמישית) הטעונים טיפוח מיוחד, ויצאה – לפי עצת קורצ'אק – להתבונן במוסדות חינוכיים אחרים המיועדים לגיל הרך. בימיי הייתה אסתר עובדת ב"בית-תינוקות אסופיים", שהיה שייך לעיריית וארשה. תינוקות מסכנים אלה, שאימותיהם האלמוניות (לרוב רווקות) עזבום ברחוב, והמשטרה הביאה אותם אל בית-האסופים, היוו בעיות חינוכיות קשות. הם היו זקוקים להרבה אהבה. אסתר בחרה את הטיפול בתינוקות, שהגורל התאכזר בהם ביותר. היא ועבודתה עוררו בי עניין רב. התיידדנו. הייתי משתתף ברבות מהתייעצויותיה עם קורצ'אק וקורא את פנקס הדו"חות שלה על עבודתה במוסד העירוני המוזנח, על קשייה הגדולים ועל רגעי האושר שלה, כשהייתה מצליחה לרכוש את לבו של ילד אומלל, שלא זכה מימיו לאהבה של אם טבעית ולאווירה של בית-משפחה. בזמני הייתה אסתר מטפלת בילדי גיל שלוש-ארבע. התינוקות היו נשארים במוסד עד שנתם החמישית, ואז הועברו לבתי-יתומים עירוניים. בית-האסופים ויתר המוסדות העירוניים בווארשה לא זכו לשם טוב.

הייתי נפגש עם אסתר פעמיים בשבוע: בשבת בבית-היתומים, כשבאה לשעת קריאת העיתון, ובאמצע השבוע – כשהייתה לה פגישת-התייעצות-דיווח-שיעור עם קורצ'אק, שגם אני הוזמנתי לכך. קורצ'אק ואסתר יעצו לי לבקר את "בית-האסופים".

באתי למוסד – והייתי המום מאי-הסדר, מהזיהום, מהרעש ומבכיותיהם וצעקותיהם של הילדים, שהגיעו מחדרים שונים. הייתה לי הרגשה, שדו"חותיה הפסימיים של אסתר, ששמעתי מפיה עד עכשיו, לא מסרו את מלוא העוול שנעשה כאן לילדים. למה עבדה שם אסתר? וכי יכלה לעזור כאן? וכי תוכל ללמוד כאן דבר, שיהיה לה לעזר בעבודתה בארץ-ישראל? אסתר סברה, שעצם היותה כאן עוזר לילדים (לכל הפחות – לקבוצתה), והיא רוכשת השפעה חיובית על יתר המטפלות-המחנכות. קורצ'אק – אהבתו לילדים, לכל הילדים – דיבר מתוך פיה...

אסתר הולוכה אותי על-פני המוסד והסבירה לי את הרוח והמנהגים השוררים בו. דברי הביקורת שלה היו קשים, אבל לא חדלה להדגיש, שמצויות כאן גם מחנכות מסורות המחוללות פלאות – ואין להיוואש חרף האווירה הכללית הגובלת בהפקרות. כשנכנסנו לתוך החדר ששיחקו בו ילדי הקבוצה של אסתר בהשגחת מטפלת צעירה – קיבלו אותה הילדים בתרועת שמחה, סבבו, ליטפו ונשקו אותה. בלטו ההישגים של אסתר, המחנכת המוכשרת, למרות הג'ונגל שמסביב, אך גם בקבוצתה קל היה להבחין באחוז גדול של ילדים מפגרים בשכלם. אסתר הסבירה לי, שהיא בחרה לעצמה קבוצה קשה, שהדרכתה דורשת שפע של מסירות ואהבה.

במשך כל סיורנו הייתה אסתר מהלכת ראשונה, ואני – האורח – הולך בעקבותיה. נכנסנו לתא מבודד, ששכב

בו ילד בתוך מיטה. המחנכת, תורנית צעירה, לא הרגישה, כנראה, בכניסתי אחרי אסתר, והכריזה בשמחה:
– ליאונאק מת סוף־סוף. יש לי כרטיסים לתיאטרון, וחששתי, שלא אוכל לצאת הערב מפאת מחלתו. הודות
לאל, הוא לא יפריע לי.

אסתר נדהמה. בשעה זו הבחינה "המחנכת" גם בנוכחותי. היא החלה לגמגם דברי "הצטדקות": "סבל הרבה...
היו לו ימים ספורים... אין רע שהקדים קצת..."
לא הגבתי. הרגשתי מחנק. ברחתי מן התא. אסתר מיהרה אחרי.

– איך את יכולה לעבוד במחיצתה של "כזו"?

אסתר הייתה מדוכאת וענתה במרירות:

– זוהי דווקא בחורה אינטליגנטית. כולן נעשות כאן קשוחות. את "השיעור" של היום לא אשכח לעולם.

*

עברו יותר מחמישים שנה. אסתר בודקו לא שכחה את החוויה הזוועתית.

בנובמבר שנת 1977 הייתי [בקיבוץ עין־חרוד](#). באתי שם כדי למצוא את עקבותיו של קורצ'אק, ועוד אספר על כך
ביתר פרטות באחד הפרקים הבאים. נתלוותה אליי הגברת עֶזָה רוֹנֶן, מראשי רשת החינוך בעין־חרוד, שכתבה גם
ספר על משנתו של קורצ'אק (עדיין לא נדפס). ביקשתי מהחברות, שסיפרו לי את זיכרונותיהן על קורצ'אק
בהיותו בפלשתינה, להוביל אותי אל ביתה של אסתר בודקו. הן סירבו. "היא איננה עוד צעירה" – אמרו –
"וזיכרונה איננו בהיר ביותר. מלאך השכחה שולט בה". הפצרתי. לא יכולתי לעזוב את הקיבוץ מבלי לראות את
החברה היקרה מימי עלומי, כשהיינו שנינו מאוהבים בקורצ'אק ומלאים אידיאלים על חינוך חדש העשוי לשנות
את פני העולם... התעקשתי. אסתר גרה בבית קטן מוקף פרחים, והיא עצמה מוקפת אהבתם של חברי הקיבוץ.
נכנסנו אל ביתה. אותות יופיה לא נמחו גם בשנות שיבתה. אמרתי לה:

– אסתרקה, אני וינגרטן.

אין תגובה.

השתדלתי לאַמץ את זיכרונה:

– התזכרי את "בית האסופים" ברחוב אוגרודובה?

עיניה אִורו פתאום.

– ודאי. אוגרודובה מספר 27. קורצ'אק קרא למקום "בית־מטבחים לילדים"...

התנשקנו. והיא אמרה בקול צלול ומלא רגש:

– לעולם לא אשכח...

אסתר בודקו התחילה לדבר. דבריה שטפו: שאלה שאלות, ענתה תשובות. כשעתיים ארכה השיחה. נפתחו בה
כל ארובות הזיכרון. יצאנו מן הבית והצטלמנו. זה אחד הצילומים היקרים לי ביותר... הבטיחה לרעייתי,
שכשתבוא אליה אחרי ארוחת־הצהריים, תקבל ממנה במתנה כמה מן הנטעים היפים (אשתי חובבת שתילים).
כשבאה אליה כעבור שעה – לא זכרה אסתר את השיחה, ולא זכרה את רעייתי... שעת חסד ירדה עליי ועל אסתר
היקרה – והכל בזכותו של קורצ'אק, מורנו וידידנו המשותף... אסתר בודקו לא שכחה.

*

אנא, יחזור אתי הקורא לשנת 1925, כשחזרתי מ"בית־האסופים" וסיפרתי לקורצ'אק על ליאונאק הקטן, על עיניו
הפקוחות והקרושות, המחכות בתמיהה למישהו. זאת הייתה גופת ילד ראשונה, שראיתי במו עיניי.

גם קורצ'אק היה מדוכא, אך התאמץ לאוששני.

מחבר הספר ואסתר בודקו בעין-חרוד (1977)

עד שעה מאוחרת ישבתי אז בחדרו, וקורצ'אק סיפר לי, שבבית-היתומים קרו מקרים יחידים של מוות בימי מלחמת-העולם הראשונה, כשילדים נפגעו במחלה מידבקת ואייאפשר היה להצילם. בעיקר היו מרתקים סיפוריו על מחלות הרוות-אסון של ילדים בזמן עבודתו כרופא בבית-החולים על שם ג'רסון בווארשה: "קרה, שילדים הרגישו את התקרבות המוות ודיברו על כך בשלוות-נפש מתמיהה. ייתכן, ששלווה מזורה זו נובעת מהעובדה שהילדות קרובה כל-כך לזמן הלידה עד שאין הילד מאבד הרבה חוויות עם מותו; ייתכן, שניסיון חייו של הילד הוא מועט, ותופעת המוות מובנה לו עוד פחות מאשר למבוגרים; אולי האמונה באלוהים, שהיא נראית כטבעית אצל ילדים רבים בעלי-מחשבה ודמיון, משפיעה על כך; אפשר שיש סיבות מסתוריות השומרות על ילדים רבים לבל יבכו ולבל יפחדו מפני המוות. רופא נאמן, אם איננו יכול להציל את חיי הילד, צריך לעשות כל מאמץ אפשרי להשקיט את הכאבים של הילד, להובילו לקראת המוות ביד אוהבת ובבת-צחוק של אשליה. אם הילד איננו יודע ואיננו מביין המוות מהו – אל יבינהו.

– "כאש צורבת נחרתה בזיכרוני ילדה כבת-תשע, רחלה, שהייתה מאושפזת בבית-החולים. חולה בלאוקמיה. הרופאים ידעו שקרוב יומה. הזריקות חדלו לפעול. במאבק האכזר בין כדוריות-הדם הלבנות והאדומות ניצחו הלבנות אט-אט. הילדה החווירה, הצטמקה, ונחלשה. ערב אחד, קורצ'אק היה אז התורן, ביקשה אותו רחלה פתאום שיקרא לאמה. קורצ'אק שלח בחור-שליח להביא אותה, ופקד עליו להרגיע את האם ולהגיד לה, שלא קרה שום דבר מפחיד. האם באה. רחלה ביקשה שהאם תשכב בתוך מיטתה – זה היה בניגוד לכל הכללים בבית-החולים, אך קורצ'אק הירשה. האם לא פשטה את שמלתה ושכבה ליד הבת. הילדה שאלה אותה בשקט: "האם את אוהבת אתי, אמא?" – "כן, אני אוהבת אותך מאוד, בת". "גם אני אוהבת אותך" – אמרה הילדה, ושאלה שנית: "וגם אבא אוהב אותי?" – "כן, ילדתי, גם אבא אוהב אותך" ... "ולא תכעסו עלי לעולם?" ... "לא, בתי, לעולם לא נכעס עליך, לא אני ולא אבא". רחלה ביקשה, שהאם תלך הביתה. היא רק רצתה להיות בטוחה שאוהבים אותה ושלא יכעסו עליה... שתיהן התנשקו. קורצ'אק הכניס את האם אל משרדו לרגע. היא ידעה את משמעות הדברים, ופרצה בבכי. זאת הייתה אם גיבורה, שהרי לא בכתה לפני-כן. חזרתי אל מיטת הילדה. היא הביטה עלי במנוחה, שקטה ובת-צחוק של אושר על פניה. רכנתי ונשקתי לה בידה. כשהייתי רכון, היא נשקה לי בראשי (זאת הייתה הפעם הראשונה, שילד נשק לי בקרחת), ואמרה בקול מלא שמחה: "תודה דוקטור" ... ביום המחרת נפטרה. שמורים בזיכרוני רבים מהלילות, כשהייתי נשאר יחידי כרופא-תורן עם ילדים חשוכי-מרפא. דע לך, שאין עיסוק עצוב יותר ממקצוע הרפואה. התורנות שלי הייתה לפעמים משברת את הלב. רופא, שהוא רק רופא, אסור לו לטפל בילדים. מי שאינו מוכשר לשעשע, לדמיין, להשלות ולבדח את הילד – אל יתקרב אליו ברגעיו הגורליים. ילדים אחדים גוועו על ברכיי, והיו מתוקים כמלאכים עד רגעם האחרון".

הוא הסיר את משקפיו וניגב אותם, כמנהגו ברגעים מרגשים, ועבר לנושא אחר:

– אַל תתמה, יאָז'י, אם תשמע בחברתם של רופאים בדיחות, הרבה בדיחות, רבות מהן גם אויליות וחסרות-טעם. הבדיחה היא המורפיום של הרופא. חושבני, שידועות לי מאות בדיחות (מובן, שאינני זוכר אותן, אבל הן צפות מן הנשייה באסוציאציה לאירועים שונים). "ההתבדחות המאקאברית", הכנת שריון-המגן, מתחילה ביום שהסטודנט הצעיר צריך לנתח גופה. "הבדיחות" פורחות במיוחד בין הרופאים הצבאיים בבתי-החולים הסמוכים לשדות-הקרב, כשצריך לתפור איברים ולהרכיב מהם בן-אדם... הבדיחה היא האנטיספטיקה נגד האילוח של הלב והנשמה. הרופאים הצבאיים הנהיגו ברכה מיוחדת, כשפגשו איש ברעהו: "מה שלומי?" (ולא: "מה שלומך?"). אגב, קרתה לקורצ'אק תקלה אופינית בבירור-קראטיה הצארית: בשנת 1903 (מלחמת רוסיה-יפאן) נשלח לבית-חולים צבאי חדש בסיביר, סמוך לתחנת מסילת-הברזל המובילה לשטח-החזית. בית-החולים היה מצויד בצידוד חדיש, לפי הימים ההם, והוכן בן גם מזון רב. כשנגמר הבניין – בעצם ימי המלחמה – שכחו לרשום אותו ב'רשימות הנכונות': עברו שבועות רבים, רופאים ואחיות ישבו בטלים בבית-החולים הנהדר, מבלי שיישלח אליהם אף פצוע אחד. לא הייתה כל עבודה, והרופאים הרבו לספר בדיחות. כל בית-החולים 'השוכן על הירח' היה בבחינת בדיחה אחת גדולה, בדיחה עד דמעות... אסור היה לגלות את השערורייה בעיתונות, כי ראשיהם של רופאים רבים עלולים היו להינתז... מובן, שדווקא החפים מפשע יהיו הקרבנות הראשונים... סוף-סוף העמידו את פטרבורג על "הטעות", והחלו מגיעים משלוחי הפצועים. בינתיים מצאתי זמן לכתוב חלק מ"ילד הטרקלין".

מכיוון שהייתי מבלה שעות רבות בחברתו של קורצ'אק בימים ובערבים, שמעתי מפיו בדיחות רבות, שבהן היה

נוהג לתבל את שיחותיו. שכחתי אותן, לכאורה, אלא שבשעת "הצורך", ברגע המתאים, אני חוזר על רבות מהן, והריני זוכר תמיד את הגדרתו של קורצ'אק: "הצחוק נולד לפעמים מתוך דמעותיו של רופא בודד ועצוב", או את אמירתו הציורית: "החולה עובר לפעמים כלולין על חבל דק ומסוכן, מתוח בין השמים והארץ, בין החיים והמוות, ויודעים על-כך רק הרופא הנאמן וליבו המפרפר", או את בדיחתו הפסימית-פאראדוקסאלית: "איזהו מאושר? – המצליח שלא לבוא לעולם, אלא שברמזל כזה נדיר ביותר"...

*

באותו ערב כתבתי אל ידידתי אַנקה על תקרית-המוות במוסדה של אסתר בודקו ועל שיחתי הארוכה עם קורצ'אק. צירפתי גם קטעי-תמצית מתוך פרק של ספרו "ילד הטרקלין", שכתב בצל המוות, כרופא צבאי בחיל רוסיא הצארית:

השירה שלהם: האם מיניקה את תינוקה ומספרת: החזקתי את פראַנוש על ברכיי, הוא בער כאש. עיניו כאילו היו סגורות, אך ניכר היה שניתזים מהן ניצוצות של חום. הוא נשם בכבדות, כאילו נסתם גרונו. לא נאנח, לא בכה, רק נשם בכבדות. בעלי לא היה בבית. נסע לעבוד במרחקים. ירדו שלגים, הרבבות פסקו מלכת. הילדים, סטאַפקה ותומאַק, ישנו. ואני יושבת עם פראַנוש שלי על השרפרף, כמו עכשיו עם צ'אַשאַק... אני יושבת, פראַנוש על ברכיי, ואינני ישנה. אפלה יורדת עליי, הנני עיפה, אבל שומעת הכול... גרנו אז בדירה אחרת.

העשית דולקת, ואני יושבת. אך כשעצמתי עיניי נראָה לי משהו: לפני עיניי התחלפו חשכה ובהרה, חשכה ובהרה. הריני פוקחת את עיניי, והנה דברמה נושבת, האור בעשית מהבהב ומהבהב, עולה ויורד, עולה ויורד. אלא, שאינני שמה עדיין לב לכך, כי חשבתי שהדבר רק נדמה לי... והנה דברמה מפרפר בחדר – ונעלם... אז ירדה עליי הרגשה משונה. הנני רוצה לקום ואינני יכולה, רוצה ואינני יכולה. וכך ישבתי כחמש דקות, ועדיין אינני מאמינה שדברמה מתרחש. ופתאום פגע משהו בשידה והקים רעש. קמתי מבוהלת והתחלתי להתרוצץ. כל החדר נזדעזע. סברתי לכתחילה, כי דברמה קרה לילדים. הריני מביטה, הם ישנים. הנני עומדת כקפואה: אין קול, אין תנועה, לא כלום. לחצתי את פראַנוש אל לבי והנני מתבוננת בעשית. והנה, מאחורי הדלת: חלאַפ, חלאַפ – חלאַפ, חלאַפ! כשחזרו אלי עשתונותיי השכבתי את פראַנוש במיטה ומיהרתי אל המסדרון. המסדרון היה ארוך כמו החדר שגרנו בו, אלא שהיה צר. מן המסדרון הובילה דלת אל החצר. ראיתי את הדלת שהיא נסגרת לאט-לאט ושמעתי משהו חורק. לא האמנתי לעצמי – ומיהרתי אל החצר, חשבת: אולי גנב. לא היו כל דבריערך לגניבה במסדרון, אך בכל זאת חבל.

הירח היה בהיר. השלג נוצץ. ואין כל סימן לעקבות אדם. כלום, רק אבנים ושלג. חזרתי בבהלה אל הדירה. אך אני רואה: פראַנוש שלי מפרפר, כאילו משהו מזעזע אותו. תוך דקה אחת הכחיל, ואחר-כך – לא-כלום, רק מפרפר וכאילו רוצה להגיד משהו. הביט עליי – ולא אמר כלום. רק הושיט את ידיו אליי, והן רועדות. אפילו לא בכה.

אז צעקתי צעקה גדולה. נזעקו אל הדירה שכנות רבות והן החלו מושחות את פראַנוש במשחה, מזעזעות אותו, עושות דא והא. ואני – לא כלום, רק מבקשת שיניחו לו, כי שום דבר לא יציל אותו. עברה שעה קלה – ופראַנוש לא היה עוד בין החיים... "בקולה של האם נשמע צליל של גאווה על פראַנוש שלה, שעורר במותו כוחות על-טבעים, שנשמתו צרורה בעולם של מסתורין שיש בו מנוחה ושכר על מעשים טובים – ועונש מחריד בגין חטאים.

22. אילו נשאר היטלר בבית האסורים...

ימי בחינות הסיום בסמינריון הגיעו. סיימתי בהצלחה. בטקס קבלת תעודת הגמר, בחגיגת מחזור 1925, הייתי הנואם הראשי.

כל ההתרחשויות בסמינריון לא מנעו ממני למלא בעירנות ובהתלהבות את משימותיי בבית היתומים ולבקר בכמה מוסדות חינוך – לפי הוראותיו של קורצ'אק. בעיקר ראיתי כמעניינות וכמאלפות את שיחות הדו"ח עם קורצ'אק על רשמיי וחוויותיי מהביקורים. הערותיו לימדו אותי כיצד להתבונן ולהעריך את מצב רוחם ואת כושר קליטתם של ילדים. אין, לפי דעתו, תחליף לקשר הנפשי בין המורה לבין קהל תלמידיו. קורצ'אק נהג להדגיש: מורה, שאיננו מחנך – ולו גם יהי מומחה בהוראת מקצועו – איננו מקרב את תלמידיו אל הלימודים. לא כל המורים ערים לכך: רובם מתענגים לשמוע בפי כמה מתלמידיהם הפיקחים הד לתורם. ברם, ההד הזה מטעה: איננו מעיד על התעניינות, על הבנה פנה ועל אהבה למקצוע.

אחד מביקוריי בבית הספר, שנשלחתי אליו עלידי קורצ'אק, גרם לי אכזבה רבה ורגש מחפיר של תבוסה חמורה. הביקורים עניינו אותי מאוד, בדרך כלל, וסיפקו לי חומר וניסיון לקראת משימתי בתחום הדידאקטיקה (הכשרה לפיקוח על שיעורי דוגמה של מועמדים להוראה). הביקור הנזכר טפח על פניי את חסרונותי הקשים, והם: הקעדר סבלנות להאזין לדברי הזולת עד תומם והחיפזון בקביעת מסקנות. הייתי אז בן עשרים ושלוש, ועד היום הנני לומד את לקח התבוסה ההיא:

ביקרתי בבית ספר פולני לילדים יהודים דפקטיביים. המורה לימדה את הילדים שיעור בגיאוגרפיה של פולין. לא זכור לי באיזו כיתה התקיים השיעור. המורה, אשה חנינית באה בימים, תלתה על הלוח מפה בולטת, שהיו מצוירים בה נופי ערים אחדות ושמותיהם. המורה דיברה בנחת ובמתנינות, אמרה משפטים אחדים על כל שם והטילה על הילדים לכתוב את השמות במחברותיהם ולהוסיף פסוק ליד כל שם, אם יוכלו. בכיתה שררה, לפי דעתי, אנדרלמוסיה: הילדים לא ישבו בשקט, נעו ונדו על פני החדר, שוחחו והקימו רעש. ייתכן, שעצם נוכחותו של אדם זר בכיתה, גרמה למבוכתם של הילדים, אבל אני לא חשבתי אז על אפשרות כזאת. המורה לא התרגשה ברעש שמסביב, ואני חשתי (או שהיה נדמה לי), שהילדים חסרי התעניינות ורצון למלא את המשימה. המורה איבדה, לפי הרגשתי, את השליטה בכיתה. צר היה לי על הילדים, ותמהתי על המורה... עשיתי אז צעד נמהר, שלא יכופר אף למורה טירון כמוני. אמרתי אל המורה:

– אולי תרשי לי, גבירתי, שאנוכי אדבר קצת אל הילדים.

אחר כך הבינותי, כי בואי אל הכיתה, בהמלצתו של יאנוש קורצ'אק וברישינו של מנהל בית הספר, שללו מאת המורה כל אפשרות סבירה לסרב לי. המורה הודיעה לילדים, שהאורח מבקש לספר להם דבר מה ועליהם לשבת במקומותיהם. חזר השקט. המורה אמרה לי באדיבות:

– בבקשה, אדוני!

התחלתי לספר. אילתרתי סיפור על העיר לודז', שהייתה אחת הערים הרשומות על הלוח: מעשה באם וילד שבאו ללודז' והם מחפשים שם מען של דוד. הם הולכים ברחובות המלאים אנשים ושואלים ושואלים. העיר אפורה. מתאבך שם עשן רב היוצא מבתי החרושת. עגלות טעונות סלי לייארג גדולים עוברות ברחובות הרצופים אבני שדה והן מעלות רעש: תקתקתק! מכוניות, הנושאות חבילות של ארג, מטרטרות: טרטרטו! בחלונות רבים רואים אנשים רכונים על מכונות תפירה מזמזמות: זורזוזוזו. תופרים שם בגדים חדשים. האנשים האלה הם חייטים. תופרים הם בגדים ושרים. אף אני שרתי שתי שורות מתורגמות באלתור לפולנית (מתוך שיר עממי יידי) בלוויית תנועות של תפירה בחוט ומחט:

”הנה כן תופר חייט,

”נה כן תופר הוא...”

סיפורי נמשך כחמשעשרה דקות ובמשך כל הזמן לא זזו הילדים ממקומם. עיניים רבות דבקו אל שפתיי, כולם הקשיבו מרותקים. כשסיימתי, נשמעו מחיאות כפיים. הייתי מרוצה מאוד מההישג שלי...

המורה אמרה לי באדיבות, שלא הייתה נטולה נימה של סאָרקאָזם:

– אולי תואיל, אדוני, לשאול את הילדים שאֵלות אחדות בנוגע לשיעורך על העיר לודז’?

דבריה התמיהוני, ונימת האירוניה גרמה לי עלבון צורב. שאלתי את הילדים:

– מה שם העיר שסיפרתי לכם עליה?

שקט שרר מסביב. אף ילד אחד לא ידע להשיב על השאלה. אולי לא הבינו גם את עצם השאלה.

– אנא, המשך בשאלותיך – הפצירה בי המורה.

– מדוע אפורה העיר לודז’, ורחובותיה מלאים עשן? – המשכתי בשאלותי.

אף ילד לא ענה. אינני מוותר ומוסיף לשאול:

– מה מייצרים בעיר לודז’?

הדממה נמשכת. אני מבחין בפנים מונגוליות, בעיניים כבויות, בתנועות מרושלות. תמיהתי וכלימתי גוברות.

המורה באה לעזרתי ושאלה את הילדים שאלה פשוטה:

– למה האזנתם כולכם קשב רב כל־כך לדברי האדון?

קמה תלמידה אחת, מן הפיקחות שבקבוצה, ואמרה בהתפעלות:

– האדון מדבר כל־כך יפה: מרים את הקול ומוריד את הקול; זה היה יפה מאוד.

התלמידה הנועזת נחונה, כנראה, בחוש מפותח של קצב ומוסיקה: בשעת היגוי המילים ”מרים את הקול, מוריד את הקול” היא מרימה ומורידה את יד ימינה, כדי להמחיש את דבריה. ילדים רבים נעשים שותפים להגדרתה ולהתפעלותה, חוזרים אחרי דבריה ותנועותיה: ”מרים את הקול, מוריד את הקול...” ואחדים גם מוסיפים בקולות עמומים, לא־ברורים וצרודים:

– הפאן גם שר!

– הפאן גם היה למכונית!

הבינותי את טעותי. רק עכשיו הבחנתי כראוי בהרכב הכיתה. נכלמתי וביקשתי סליחה מהמורה. (אחר־כך נודע לי שהיא אחת המורות המצויינות לילדים מפגרים). היא חייכה ואמרה:

– אדוני, אתה מורה מצוין לילדים בריאים ונורמליים. זוהי כיתה דפקטיבית. כל שסיפרת להם בִּרְבַע שעה היווה חומר לימודי מספיק לארבעה שיעורים. נבצר היה מהם לרדת לעומקם של דבריך המתנגנים. הם שמעו את הנגינה בלבד. גרמת להם עונג רב. והרי גם זה משובח. אלא, שאין זו הדרך האפורה, שמלמדים בה ילדים אפורים על לודז’ האפורה...

*

סיפרתי־דיווחתי לקורצ’אק על מבוכתי ותבוסתי. התאמצתי להשתחרר מעוֹמָס התבוסה, ושאלתי:

– דוקטור, האם שגיתי קשות?

קורצ’אק ענה בניחותא:

– אל תיחפז להבא לתת שיעורים מבריקים, בפרט לילדים מפגרים. טרם עמדת על מהותם הנפשית ורמת משכלם. הרי הנך עתיד להנחות מורים צעירים בשיעורים לדוגמה. האם תרשה למתאמן טירון להתחיל בהוראה לפני היכנסו כמה פעמים לכיתה המיועדת לכך? טרם שיספיק לקרוא את הילדים, את מדרגת התפתחותם, את ידיעותיהם ואת כושר התרכזותם? לשם כך עליו להיות נוכח בשיעורים של מורים אחרים ולהתבונן בילדים בשעות הפסקותיהם ומשחקהם. יסייעו לו גם ידיעות על תנאי החיים של הילדים בבתי-הוריהם. כל הפרטים האלה אינם ערובה להצלחה, אבל בלעדיהם אסור להתחיל בחינוך ילדים ובהוראה. ידוע לי, שאתה שימשת בהוראה משנתך השבעה-עשרה, כמה שנים לפני שנכנסת להשלים לימודיך בסמינריון, אבל כל אחד עלול לטעות, אולי גם צריך לטעות.

– צדקת, דוקטור. הרי קבוע גם אצלנו, בסמינריון, שהמועמד למתן שיעור צריך לבקר בכיתה היעודה לכך במשך שבועיים, ועליו לדעת את שמות תלמידי הכיתה ופרטים על התפתחותם וכושרם. הנני מלא תמיהה למידת האוויליות שהנחתה אותי לאתור השיעור.

– אגלה לך סוד, יאָז'י. אינני מצטער על שנכשלת. הייתה לך "קפיצה" חינוכית אל הנעלם. אינני מונע את תלמידיי-חניכיי מלעשות לפעמים קפיצות כאלה. אין זו סאלטו מורטאָלה, אין בכך נזק רב לילדים: הם שמעו "קונצרט", ונבעה מכך תועלת מרובה עבורך. למדת מן הניסיון. ניסיונות רבים וחשובים נרכשים תמורת כאב, עלבון או אכזבה. גם עמיתך אָדל "נתנסה" בשבוע שעבר: הוא ביקשני שיורשה לו להזמין את ידידיו, מוסיקאים מוכשרים, להגיש בהתנדבות קונצרט לילדי "הבית" (אתה לא נכחת, כי התכוננת יחד עם ידידך לבחינות). הילדים התענגו והאזינו רב קשב במשך עשרים הדקות הראשונות, ואחר-כך התחילו לרעוש, לדבר, לצאת ממקומותיהם. מר אָדל היה נבוך ונעלב ומלא צער על כבוד המוסיקה והמוסיקאים, שנפגע. הוא התלונן לפניי. אמרתי לו: "אין לנגן מוסיקה רצינית לפני ילדים יותר מעשרים דקות. עדיף לסדר הפסקה באמצע הקונצרט ולתבל את התכנית בדברים קלים. אולי רצוי לשתף את הילדים בשירה-בציבור. ואחר-כך להמשיך". מר אָדל שאל אותי: למה לא אמרת לי את הדבר מראש? "הסברתי לו: "וכי שאלת בעצתי? ואילו אמרתי לך, עלול היית לפקפק בנכונות סברתי. טוב, שלמדת אישית מן הניסיון. תיזהר בעתידך"..." מובן, יאָז'י, שיש צורך לנהוג בזהירות מיוחדת, כשמופיעים לפני ילדים דפקטיביים, שאין יודעים את מידת פיגורם השכלי...

קורצ'אק סיים את דברי התוכחה, ואני שאלתי אותו שאלה, לכאורה, שלא מן העניין:

– האם יש תוחלת לילדים דפקטיביים קיצוניים?

– אינני יודע מה לעשות בהם, מלבד לשמירה יסודית, פרופילאקטית, על חוקי האָבְגְנִיקָה, למען יימנעו ההורים מלהביא אותם לעולם. ילדים שפיגורם הוא פרי התורשה, נדונו לילדות ולבגרות קשות ואפלות, לחיים של התנוונות וסבל.

קורצ'אק הפסיק לרגע את דבריו הנוגים, וסיים בדברי זעם:

– יש רק מוצא אחד, כדי לשים קץ לשערורייה הזאת³⁶. רצוי, שילד דפקטיבית-ורשתית כזה ישליך כדור לתוך באר עמוקה, ויבקש את אביו לקפוץ לתוכה ולהביא לו את הכדור...

קורצ'אק נהג, לאחר שהעכיר את רוח שומעו בהרהורים נוגים, להפיג את עצבותו באמרת-כנף מהולה בקורטוב הומור. כך עשה גם הפעם:

– לא זכור לי אם כבר אמרתי לך, יאָז'י, שהאלוהים יצר את הדבר הנפלא ביותר בעולם, את האדם, אלא שלא הבטיח לעצמו "קופירייט" (זכות-יוצרים בלעדית), ועכשיו רשאי כל מטומטם, כל מרושע וכל פושע לחקות אותו באין מפריע, אלא שרבות מהיצירות האלה אינן בצלמו ובדמותו של "היוצר האורגינאלי"...

צחקתי, וקורצ'אק המשיך:

³⁶ שמעתי מפי המחנכת עזה רונן מעיך-חרוד, שקורצ'אק אמר בקיבוץ שלהם (בשנת 1936) את הדברים הנ"ל בגרסה הפוכה: "על האב להשליך את הכדור אל הבאר, ועל הילד להוציא..." סבורני, שדבריו משנת 1925 היו קרובים יותר לרוחו של קורצ'אק.

– הזכרתי לפני כן את המונח אֶבְגְנִיקָה (השבחת המין האנושי). סבורני, שבתוך האבגניקה חבויה תקוותה של האנושות למנוע צער וסבל מאנשים הפגומים כל ימי חייהם באשמת תורשה גופנית או נפשית... אין להתיר את "מעשה היצירה" לכל ארחי־פּרְחִי... בטוחני, שתתמה לשמוע את דעתו הקיצונית של עמיתי ד"ר זיגמונט ביחובסקי: הוא מאמין, כי רק האבגניקה עשויה להציל את האנושות מפְּרָאוֹת ומניוון, ויש לו דרך מיוחדת להצלת היהדות, והיא: פלשתניה. אין הוא בוחר בדרך זו אך ורק מפני היותו ציוני נלהב, אלא גם מחמת גישתו לבעיה זו כרופא־פְּסִיכּוֹלוֹג וכחסידה הנאמן של אבגניקה הוא מטיף שייעשה מאמץ לאומי נועז, כדי להוציא מאירופה את היהודים הצעירים, בחורים ובחורות, ולהעבירם לארץ־ישראל. כל אלה צריכים, לפי הצעותיו, לקבל מההסתדרות הציונית הוצאות־הדרך לפלשתניה וחלקות אדמה בארץ, או אפשרות של תעסוקה אחרת, כדי להבטיח את קיומם כעובדים ומייצרים יעילים בכל ענפי המשק הפלשתיני, ותנאי מוקדם הוא מתנה: כל המועמדים האלה ייבדקו על־ידי צוותים של רופאים ופסיכולוגים מומחים, מבחינת מצב־בריאותם הגופני והנפשי. חשוב שתיערך חקירה בריאותית מפורטת גם על מוצאם ותורשתם הנפשית בשלושת הדורות האחרונים. בחירה קפדנית כזאת תאפשר להביא לארץ אנשים בעלי אופי סגולי, אידיאליסטים, טובת אומתם וטובת העולם לפני עיניהם: הם יולידו דור יהודי בריא בגופו וברוחו. בתיהספר והמשפחות, שיקימו בארץ הבחירה, יחנכו לחיי מוסר ותרבות ויהיו למופת לעם היהודי היושב בגולה, וגם לעמים האחרים... ביחובסקי לא קיבל עדין כל תשובה לתזכירו, ששלח אל ההסתדרות הציונית לפני זמן ממושך.

אמרתי לקורצ'אק, שלא ידעתי על "התזכיר", אבל התעניינתי לאחרונה בכתביו של עמיתו ד"ר ביחובסקי, הרי עוד בשנת 1918 כתב ברבעון העברי החשוב "התקופה" (הופיע במוסקבה) מאמר יסודי בשם "מחלת העצבים והאבגניקה אצל היהודים", ואף מסרתי לפני שבועות אחדים לקורצ'אק את תוכן מאמרו האחרון של ביחובסקי ברבעון ה"ט"ו של "התקופה" (מופיע כעת בפולין) "על פראנק וכיתתו לאור הפסיכיאטריה"³⁷. קורצ'אק הכיר והעריך את ביחובסקי עוד מימי נעוריו, אף שלא נתפס כמוהו לציונות. שניהם היו שותפים בדעתם על חשיבותה של אבגניקה.

*

כשהגענו לנושא האבגניקה, שקורצ'אק היה מעוניין בו ביותר (הייתה בכך, כנראה, גם סיבה אישית: מחלתו הרוחנית של אביו), הצית סיגריה ואמר:

– כפי שנוכחת, יאָזי, מתוך שני המאמרים בעברית (הוא כתב הרבה יותר בפולנית), רואה ביחובסקי את האבגניקה באספקלריה של עמים ולא רק של יחידים. גישה זו עלולה להזכיר למישהו, שצייר־השלטים ממינכן, שבגרמניה, **אדולף היטלר**, מפטפט בצורה מטורפת על "אבגניקה": על 'טיהור העולם מהגזע היהודי הנחות'. רופאים ופסיכולוגים הגונים, המאמינים בתועלתה של אבגניקה, אינם מתכוונים לגזע מסוים, אלא חותרים למנוע סבל מכל האנשים המסכנים שצפויות להם מחלות והפרעות נפשיות חשוכות־מרפא, הנובעות מפגמים תורשתיים. אגב: חשוב בעיניי אופיים של התמהוני היטלר ושל עוזרו הגנרל הסניילי או האינפֶּאֶנטילי **לודנדורף**, שֶׁמֶרְדֵּה־הֶנְפֶּל שלהם נכשל במשך יום אחד (8 בנובמבר 1923), כשהיטלר נכלא. הינני בטוח, שמרבית חסידיהם הנלהבים הם אנשים דפקטיביים, מוכי גורל, סוטי־מין, הומוסקסואליים, חבר פושעים, צמאים לדם ולהרס – ואליהם דבקו נוכלים ממולחים המספקים ל"עמיתיהם" סמלים מיסטיים, סיסמאות צעקניות, הזדמנויות להתכתשויות ושוד – ועל הכל: התפרקות מכל מגבלה מוסרית ונטיעת הזיות של עליונות, של גדלות ושל גבורה... חוששני, שמנהיג "**הפוטש**" – מוקיון חולני, טראגיקומי ומסוכן, שהושב מאחורי סוגר ובריה, ישוחרר בקרוב ויתחיל בריצת־אמוק שגעונית על־פני גרמניה והעולם – ואליו יצטרפו כל הסוטים, הדפקטיבים, הפושעים, הנוכלים הממולחים וחלק גדול מהשפויים ההגונים הנוהגים לרוץ אחרי כל חצוצרה... אולי יבחינו בכך הדמוקראטים הגרמנים בעוד זמן – ויושיבו אותו בתוך בית לחולירוח חשוכי־מרפא למשך כל ימי חייו. כך יצילו את גרמניה.

– האם אינך מגזים, דוקטור? האם אינך רואה צל הרים כהרים? הרי הגרמנים הם נושאי־תרבות למופת: **גֵּטָה**,

³⁷ יעקב פראנק (1726–1791) חי בפולין. היה בעל מסתורין ומשיח־שקר יהודי, שבסופו התנצר יחד עם רבים מאנשי כת הפראנקיסטים.

שילר, קאנט, לסינג.

– אכן, אני מכיר את גרמניה. למדתי שם. הריני מכבד אותם, אבל הם ממושמים יותר מדי. הנני חושש לפסיכוזא של משמעת. פרים ורבים שם חיידקים ממאירים: כבוד לאומי שנפגע, יהירות ינקרית, אנטישמיות, ציד "אשמים", צימאון לנקמה – כל הרגשות האלה מכרסמים כבר דורות אחדים בגרמניה בכל חלקה בריאה וטובה, סרטן מתפשט שם ונוגע בשורשים. המלחמה במאה התשעה-עשרה עם צרפת ומלחמת העולם הראשונה צמחו משורשים מורעלים אלה. היו להם ויש להם רופאים ומדענים מצוינים, סופרים ומשוררים גדולים, אך חסרים להם חינוך פרופילאקטי ודיאגנוזה סוציאלית כנה ונועזת.

– דוקטור, דברך מחרידים. האם כל זה אפשר? בימינו? האם תיתכן השתלטות היצרים הרדומים על כוחות המוסר והאצילות?

– כן, יאז'י. זה ייתכן, ולכן אני חרד. גם פולין עלולה להידבק. לאום איננו אלא קובץ של יחידים רבים. פני הזמן – הם פני הדור. אנו חיים בעידן של מלחמות, מהפכות, רדיפות. יש עם המרקיע שחקים בתקופה אחת, ואותו עם בתקופה אחרת עלול לרדת לבירא עמיקתא. לפני ימים ספורים סיימתי לקרוא ספר של הפילוסוף הגרמני אוסוואלד שפנגר. הוא מסביר את חורבנם של עמים אדירים כההליך כמעט היסטורי שגרתו, והריהו מנסה לקבוע תקופה מסוימת לקיומם של עמים: אלף שנים. שפנגלר מבדיל בין תקופת תרבות לתקופת ציוויליזציה, שהיא מהווה את הסוף של המעגל. עכשיו הגענו באירופה לעידן הציוויליזציה, ומתחילים ההתנוונות והחורבן. שם הספר "שקיעת המערב", והוא הופיע לפני זמן קצר במהדורה נרחבת. הרי אתה קורא גרמנית. תקרא את הספר – ולא תיהנה.

– והאמנם הנך מאמין, דוקטור, כי תיתכן שקיעה גמורה, ליקוי כל המאורות?

– לא. אינני רואה שחורות עד כדי כך. ייתכן, שהופעת היטלר ועמיתיו, אסירי "הפוטש", תשמש רק אפיזודה חולפת, כעין גרוטסקה מאקאברית. ברם יש יסוד גם לסברה העגומה, שנתגלו סימפטומים של מחלה קשה המבשרת זעזועים ומלחמות. פולין, שכנתה של גרמניה, תהיה מבין הראשונות להיפגע. הנני מלא חרדה לגורל הילדים היהודים, שיטבעו בתוך ים של בוץ ועלבונות. אינני סבור, שמישהו יעז לפגוע פיסית בילדים. יותר מכל הריני מרחם על ילדי הגרמנים העלולים לצמוח ולהתחנך בתוך ג'ונגל, שהפראות והאכזריות ייפכו בו לאידיאל. אם אזכה לחיות ולראות בתבוסת הנאצים, והשמש תשוב לזרוח – אתנדב להיות מחנכם של ילדים גרמנים, אעזור לשקם את נפשם, לרפא את פצעייהם ולצרף אותם אל העולם החדש.

– הרי אתה, דוקטור, מאמין באבגניקה, שהיא תהליך איטי של שיפור התורשה, וכי ייתכן למצוא בחינוך אנטי-טוקסין נוגד להרעלת הילדים ש"אבותיהם אכלו בוסר"? האם יספיק לכך דור אחד?

קורצ'אק החריש זמן ממושך – עד שענה בקול חרישי, מהסס:

– זאת שאלה מביכה. השאיפה והמאמצים למצוא "אנטי-טוקסין" (כפי שאתה קורא לכך) צריכים להיות אינטנסיביים. תהיינה דרושות גישות חינוכיות חדשות, לעומת השנאה, האכזריות והפראות – יהיה צורך לטעת אהבה, רחמים, אצילות. אין זאת משימה חינוכית בלתי-אפשרית, ויש לי אמונה רבה בילד, בכל ילד. ברם אל תשכח: כל שיחתנו היא בבחינת היפותזה מפחידה. נקווה, שימים נוראים כאלה לא יבואו... אולי מוטב, שנחזור כמה פעמים על אמרתו הלאטינית של ניוטון: "היפותֶזֶס נון פינגו" ("אינני עוסק בהשערות"). נשתדל להיות אופטימיים.

פתאום צחק קורצ'אק. התבוננתי בו בתימהון, והוא הסביר:

– נזכרתי בהערתך, שרשמת אתמול בתוך הד"ח ב"פנקס הילדים הישנים אחרי הצהריים". כתבת שם הסבר של פתגם עברי: "שינה לרשעים – הנאה להם והנאה לעולם". התכוונת ליוסק הקטן, המועד להכעיס ולהרגיז ילדים רבים וגורם בכך צרות גם לזולתו וגם לעצמו, כי רבים קובלים עליו לפני בית-הדין. מה עשה יוסק הפיקח – עמד והצטרף לקבוצת הילדים השוכבים לישון אחרי-הצהריים בכל יום... הרפובליקה הדמוקרטית הויימארית תמנע הרבה צרות מהיטלר ומגרמניה (ואולי גם מכל העולם) אם תאשפז אותו במשך שנים רבות בבית חולי-רוח, כי הרי היטלר מופרע... עצתי ודאי שלא תתקבל, כשם שאביו של ג'ינגיס-חאן בשעתו לא הסכים להישאר

עקר... יש דברים קטנים העלולים לשנות את פני העולם, ואחר־כך שואלים שאלות מחוכמות: מה היה קורה אילו?...

– האם אתה סובר, דוקטור, שהיטלר באמת חולה־רוח?

– אל תשכח, יאָז'י, שראשית שיחתנו נסבה על ילדים דפקטיביים. ההסבר של המלה "דפקט" הוא בלאטינית: מום, חיסרון, שזהו מושג רלאטיבי מאוד. אינני יודע את בולטיין־הבריאות של היטלר, אך אין לי ספק, שהוא מלא דפקטים שונים, נפשיים ואף גופניים, אך לא ייתכן לקבוע דיאגנוזה על סמך פרצוף מטופש, שפמפם החושש להמשיך ולצמוח, עיניים מימיות בולטות, חמש שערות הנופלות על עינו הימנית, וקול צורם וצעקני הפולט לכל עבר פסוקים קטועים ומבוהלים כאילו בכל פינה בעולם הקרוב והרחוק אורבים לו שונאים שחורים, חומים, לבנים, יהודים, צוענים, צ'כים, אמריקנים (ומי לא?), ובעיקר: גרמנים, סוציאליסטים וקומוניסטים, קאתולים, פרוטסטאנטים ו"מאסונים" – וכולם מבקשים את נפשו ואת נפש חבריו, ואת נפש גרמניה עצמה... דומני, שדווקא הדפקטים המרובים וסימני הפְּרָנוֹיה הברורים מצטרפים בו לכאריזמה המונית: כאריזמה שהיא קוסמת, כנראה, לכל הנחשלים, הדפוקים, המסכנים, בישיהמזל, המפגרים, מחוסרי־העבודה, מכורסמיהקנאה, שואפי־הביזה, שונאי כל הצבעים וכל הבריות... ואין היטלר גיבורם (לא בפועל לעת־עתה) של גרמנים מסוימים בלבד: השפעתו חוצה גבולות. השנאה ליהודים מאחדת. האינטליגנטים והליבראלים למחצה צוחקים בחצי־פה לו וללודנדרוף ולכל חבר מרעיו, אך כאשר ייצא מביתה־האסורים וישוב להתגנדר ולקסום בזנב בלוריתו ובקולו הצעקני והצורם, ייפכו רבים לחסידיו. הזיותיו הן המורפיום של כל השאפתנים הלא־יוצלחים, הרוצים לעשות בעקבותיו מאמץ אחד – ולכבוש את הכל. לבסוף יירתמו לעגלתו, השם ישמרנו, גם רבים מבין מתנגדיו, שיחושו אליו בשם "המולדת הנתונה בסכנה"...

קורצ'אק הוסיף בדאגה: "תורת־הפלסטר של היטלר כוללת כמה "סיסמאות מבריקות" המתקבלות על דעת ההמונים, יש בסיסמאות האלה תבלינים של "מדע" ושל "התקדמות"; אנשיו הם גם נאצינאליסטים וגם סוציאליסטים. ואף הם מדיינים על אבנגניקה. יש אצלם חילול כל השמות המקובלים והמקודשים: משמעותם חדשה ומזרה. אנשי היטלר מביכים בבלייל של ערכים שליליים־חיוביים, שקיבת הנפש העדינה איננה מוכשרת לעכל. הבלייל הזה חוזר (תסלח לי על התיאור הבלתי אסתטי) בצורת קיא מהול בהרכבים מרעילים, שריח בלתי נסבל נודף ממנו... למומחה "מוסמך" באבנגניקה הפך השרלטן ד"ר וילהלם שאלמייאר שהטיף עוד בראשית המאה הזאת לטיהור הגזע הגרמני הנאצל מכל "גוף זר" (בעיקר: מן היהודים). ספרו "ערך התורשה בחיי העמים" זכה בשנת 1900 לפרס מכובד ("פרס מאת השנים") מטעם הקרן של קרופ, תעשיין הנשק בגרמניה (כעין פרס־נובל, להבדיל). ובכן, אקרא לך כיצד מתואר האדם (הגרמני) האידיאלי לפי משנתו של האבנגניסט המובהק. קורצ'אק שלף כתב־עת רפואי, שהגיע אליו מגרמניה, וקרא: "... הוא (הגרמני האידיאלי) גבה־קומה, ראשו מוארך, לחייו בולטות, חוטמו צר, שעריו רב וצבעו בלונדיני־זהבהב. עיניו כחולות או אפורות, עורו לבנבן־ורדרד" (מובן שאיננו רשאי להיות ממוצא יהודי). "האבנגניסט" מייעץ "לשכנע" את כל הנשים הגרמניות, שמוטל עליהן רק תפקיד אחד: להוליד הרבה ילדים: הגברים מחוייבים להינשא בגיל צעיר, כדי להקדים בתפוקת ילדים; עבור החיילים צריך להקים לצורך זה "בתים מיוחדים" (הכוונה: בתי זונות). האבנגניסט, חתן הפרס המכובד, מוסיף עוד הצעה מתקדמת: החוק צריך להתיר ל"אריים טהורים" לשאת "יותר מאשה אחת". את כל התורה שלו הגדיר ד"ר שאלמייאר בפסוק: "פיקוח אבגני קפדני על העם הגרמני"... מגמתה העיקרית: ליצר "בשר תותחים" לקראת המלחמה המקווה – מלחמת הנקם והכיבושים.

קורצ'אק סיכם בחיוך עצוב: "כשם שהסוציאליזם שלהם איננו סוציאליזם, והנאצינאליזם שלהם איננו נאצינאליזם – כך האבנגניקה שלהם איננה מכוונת לשיפור תורשת האדם. מטרתה: השתלטות גזעית, רודנית ושוביניסטית אלימה על פני כל העולם התרבותי ("עולם הטפילים והנחותים"). – היטלר יושב לעת־עתה בבית־האסורים. ביום שהדמוקראטים התמימים יפתחו לפניו את השערים – יתאמץ להפוך את כל אירופה למחנה אסורים. ואז תפרוץ המלחמה האפוקאליפטית". בשולי שיחתי הראשונה על היטלר, שקיימתי עם קורצ'אק באביב של 1925, עליי להוסיף שתי הערות:

(א) באותו הזמן ראו מרבית העיתונים ודעת־הקהל את היטלר כפסיכופאט עלוב מעורר רחמים וצחוק, כעין צ'ארלי צ'אפלין בסרטו הגרוטסקאי "חיי כלב", שאין בו כל סכנה ממשית. הממשלה הווימארית הדמוקראטית,

שהייתה אז בשיאה ושהיותה מבצר נאמן לאידיאלים ליבראליים וליחסי ידידות ליהודים, לא ראתה כל חשיבות ב"פוטש" של [כנופיית מרתף־הבירה](#) במינכן;

(ב) לא ידענו, קורצ'אק ואנוכי, שבשעת שיחתנו על היטלר, הוא כבר היה משוחרר מבית־הכלא, שישב בו רק כשנה, וכבר התהלך (או "רץ אמוק") על פני גרמניה ועשה שמות בה, מבלי שהשלטון הווימארי ישים לב למעשי־תועעיו. דבר שחרורו הגיע אליי באקראי, בידיעה עיתונאית זעירה, על הופעת ספרו "[מיין קאמף](#)" ("מאבקי") שחיבר בזמן שבתו בבית־הכלא.

*

אך גם רעידת האדמה לא ערערה את אמונתו של קורצ'אק. הוא האמין שעוגן ההצלה של האונייה הגרמנית הטרופה יעבור סוף־סוף לידיו של הדור הבא, לרשותם של הילדים. לפיכך היו אהבתו וחרדתו העמוקות נתונות בעיקר לילדים – לילד היהודי, ולכל ילד, בגרמניה ובעולם – לגורלם הנעלם ולסכנה הצפויה לחינוכם ולמוסרם בשעת ליקוי השמש. אך גם הוא, אף הוא, לא צפה את השחור משחור: האפשרות של השמדת אנשים המונית – ובעיקר הֶרֶג תינוקות ללא־סיבה, ללא מעצור וללא־רחם. הזוועה הזאת לא הייתה קיימת בתחום תפיסתו.

23. החודש

הקצר

ביותר

במחצית השנייה של יוני (1925) בישר לי קורצ'אק, שנצא יחד לביקור ב"אחוזת" של בית-היתומים בגוצלאבֶּק, כדי לתכנן שם את סדרי הקייטנה עבור הילדים: הבנים יהיו שם במשך חודש יולי, והבנות – באוגוסט. קורצ'אק ואנוכי נפקח בחודש הראשון, סטאפה וחניכות "הבורסה" – בחודש השני. בתכניתו – כפי שכבר הסביר לי – להתחיל בשנה הבאה באימון של מחנכים צעירים, תלמידי הסמינריונים למורים ולגננות וסטודנטים מהאוניברסיטה (בעיקר: לומדי רפואה), שיוכלו לשמש עזר קבוע ב"בית-היתומים" היהודי, ב"ביתנו" הפולני שבפרושיקוב ובמוסדות-חינוך אחרים. עד עכשיו היו בבית-היתומים רק שני מחנכים, קורצ'אק וסטאפה, ואני נוספתי כשלישי. כ"שוליות-מחנכים" שימשו החניכים והחניכות המצטיינים, שהועברו ל"בורסה" בשנתם הארבע עשרה. הם למדו לרוב בבתי-ספר שונים למלאכה והקדישו שלוש או ארבע שעות לעזרה בחינוך ובמשק של "הבית": עם יישום התכנית תתרחב ה"בורסה" ותשמש כ"מכינה" למחנכים צעירים.

קורצ'אק חזר לעניין נסיעתו ל"אחוזת" וסיפר לי על קורותיה: בשנים הראשונות לקיום "הבית" לא הייתה לילדים קייטנה קבועה. קבוצות בודדות היו נשלחות בימי הקיץ לדירות שכורות: לפאָלניצה, לצ'נסטונוֹיב, ליוֹזפוב, למשפחת פרום הנדיבה היושבת בוילישב, ולמקומות אחרים. בזיכרונו של קורצ'אק נחרתו החוויות הנהדרות מהקייטנות לילדים עניים מבתי-ספר שונים, שעבד בהן כמחנך ("משגיח") בשנים הסטודנטיות שלו (הן תוארו באהבה ופיוטיות רבה בשניים מספריו: הראשון – על קייטנה לילדים יהודים, והשני – לילדים פולנים). הוא חלם על קייטנה מיוחדת, שתאכלס את כל ילדי בית-היתומים, שיוכלו להיות בה כקבוצה אחידה, כמשפחה הממשיכה שם בצורת חייה החברתיים. הוא היה אומר מפעם לפעם אל עמיתו ד"ר אָליאסברג, שהיה שותף לחלומותיו: "אינני מהלך בגדולות. אילו הייתה לי קייטנה פרימיטיבית כמו תיבה גדולה לביצים, אבל קייטנה שלנו, הייתי מאושר".

ד"ר אָליאסברג, שנאמנותו לעמיתו הדגול ולבית-היתומים לא ידעה גבולות, וכשרונותיו המיוחדים (מלבד היותו דיאגנוסטיקן רפואי מפורסם) הקנו לו את התואר "הקבצן המושלם", התמסר למשימה הגדולה: לרכוש שטח אדמה ולהקים קייטנה לילדי קורצ'אק. עמלו נשא פרי יותר מן המשוער: ד"ר אליאסברג "גילה" עוד באותה שנה (1921) זוג נדיבים רחבילב, שתרמו לבית-היתומים שטח אדמה בגוצלאבֶּק שהשתרע על אחד-עשר מורגים³⁸ (בערך שבעים דונאם, יותר משבעה-עשר אָקר). היו שם גם בתים אחדים ישנים. הנדבנים מאקסימיליאן ושלומית כהן הנציחו במתנה זו את זכר בתם רוז'יצ'קה (שושנה), שנפטרה בעלומיה. לאות תודה נקראה הקייטנה על שם המנוחה. המקום הוא מצוין, סמוך לעיירה ואָבֶּר, שהיא התחנה הראשונה ל"קר" של כפריה-נופש המיוערים בעצי אורן, ששימשו בחודשי הקיץ כריאות-נשימה לתושבי וארשה. בבתיים הישנים לא היה די מקום להשכין את כל ילדי בית-היתומים, והם היו באים בימי החופשה בקבוצות קטנות למשך זמן קצר. בחורף נשלחו שמה בקבוצות ילדים חולים ממוסדות שונים; לאחרונה נופשים שם ילדים מ"בית-האסופים".

בקרב הימים חכרו פעילי בית-היתומים עשרים מורים נוספים ויסדו שם חווה חקלאית. כמה מחניכי "הבורסה" וצעירים יהודים אחרים יוכלו ללמוד בה עבודת-אדמה. וכבר יש שם סוסים אחדים, פרות ותרנגולות. בחווה מגדלים לעת-עתה תפוחי-אדמה וירקות למכירה, והיא התחילה להכניס רווחים. את החווה מנהל בהתנדבות ובתלהבות אגרונום יהודי, המנהדס גֶּרנארד דובז'נסקי, שהצטרף לוועד של "בית היתומים". ילדי "הבית" מסדרים מזמן לזמן טיולים אל "אחוזתם", אבל – לגודל אכזבתם – אין שם בית גדול דיו לקייטנה עבור כולם. הם יודעים על התכניות לבנות בגוצלאבֶּק בניין גדול (הדוקטור קורא לכך "פאָויליון", ביתן, ארמון קיץ), אלא

³⁸ מורג – מידת שטח פולנית ורוסית.

שלעתעטה זהו "חלום באספמיה", כי עדיין אין הכסף הנחוץ לכך.

והנה, יום אחד לפני תאריך נסיעתי עם קורצ'אק לגוצלאבק, כאשר החלו הילדים מספרים את חלומותיהם על "רוז'צ'קה", הקייטנה, הסוסים, הפרות, התרנגולות – כדרכם בהתקרב ימי החופש הגדול – הרגישו שהדוקטור מחייך ופניו קורנות משמחה. אין הוא מזכיר, כרגיל, את התירוצים: "זמן, סבלנות, כסף..." החיוך של הדוקטור מעורר תימהון ותקווה, והילדים מתרגשים ומתלחשים שמשוהו עשוי להתרחש... ילדים רבים מפצירים שיגלה להם את הסוד: הרי אף עדיין לא התחילו לבנות את "הפאויליון", ולמה הדוקטור מחייך? ... והדוקטור מתחיל לדבר ברמזים:

– הרי שמעתם לפני ימים אחדים את האגדה שסיפר מר וינגרטן על צדיק שתעה בדרך, והנה הגיע ביום השישי אחר-הצהריים למקום שמם ולא היה לו היכן לשובות את שבתו. פתאום הופיע אליהו הנביא: בן שעות אחדות צמח שם ארמון, ובו נרות-שבת, חלות בשר ודגים... מי אנוכי, שאתם מתנכלים להוציא ממני סודות? אולי בעל האגדה יודע... לכו אל מר וינגרטן וחקרו אותו.

הילדים נטפלים אלי ושואלים אם ידועה לי "כל האמת", או שהדוקטור חומד לו לצון... אני לא ידעתי דבר וחצי דבר. עדיין לא הייתי בגוצלאבק. לא שמעתי כלום על פאויליון חדש... אליהו הנביא "שלי" בונה ארמונות רק בתוך מעשיות...³⁹

הילדים חוזרים מאוכזבים אל שולחנו של קורצ'אק שבפינת אולם-המשחקים. הוא יושב שם, כרגיל, ורושם את רשימותיו, אבל עבודתו זו איננה מונעת ממנו לשוחח עם הילדים. והנה הוא מבקש את הילדים לקרוא לי. ישבתי בקצה השני של האולם והסברתי לילד פסוק בלתי-מובן בספרהלימודים שלו.

אנוכי ניגש. הילדים מחכים בסקרנות לעימות בינינו. קורצ'אק שואל:

– האם נכון הדבר, מר וינגרטן, שאנו שנינו נוסעים מחר לגוצלאבק?

– נכון. אמת ויציב.

– ולמה אנו נוסעים?

– אמרת לי, דוקטור, שאנו נוסעים לתכנן את הקייטנה בשביל הילדים, אבל לא שמעתי, שבונים שם בניין חדש.

– והאם נכון, שאתה סיפרת לפני שבוע על בנין שהוקם תוך יום אחד, אולי תוך שעות אחדות?

אינני יורד לעתעטה לסוף דעתו של קורצ'אק. לבי אומר לי, שמשוהו סודי ומפתיע מונח באמתחתו, אך הרי האמת היא "הנר לרגלינו" בבית הזה, ואני מנסה להעמיד דברים על אמיתם:

– דוקטור, אני רק במעשייה...

קורצ'אק, שלא כדרכו, משסע את דבריי, ונחפז "לברר":

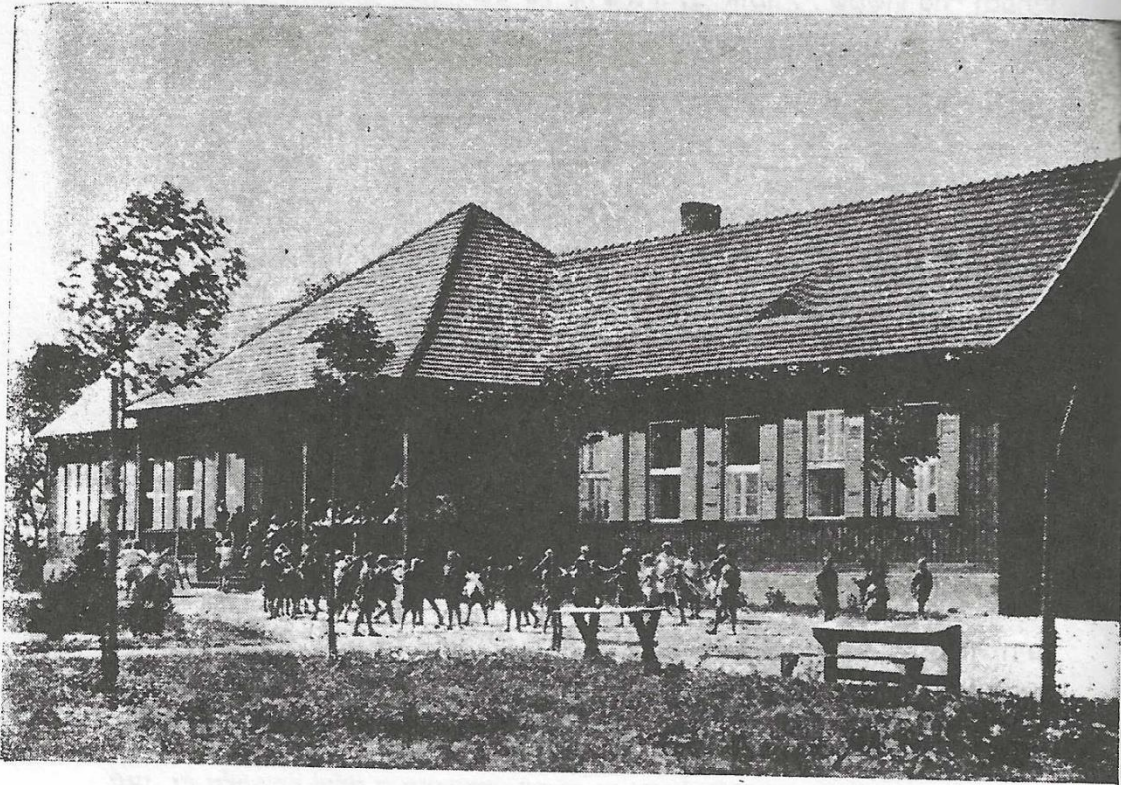
– נראה מחר, אם גם לנו יתאפשר לבנות כמו במעשייה שלך...

הילדים – פיותיהם פעורים מתימהון – מאזינים לדורהשיח המשונה שבין קורצ'אק וביני. מתגברת בהם התקווה, שהדוקטור איננו "מותח" אותם סתם. האמנם יוכלו עוד הקיץ לנסוע אל הקייטנה? האומנם אפשר להקים בנין במשך שעות ספורות? מה קורה כאן?

העלמה סטאפה נכנסת לאולם. הילדים רצים אליה ומבקשים פתרונות. עיניה הגדולות מאירות, והיא באחת:

– אם הדוקטור אומר, ודאי שאיננו מכחש לכם; ואם הוא רוצה לשמור את הפרטים בסודי-סודות, ישמור לו! יבוא יום, ויגלה לכם את סודו.

³⁹ הדפסתי את האגדה העממית, שסיפרתי לילדים, בספר הפולני "שבת" (בהוצאת "הספרייה לנוער היהודי" וארשה, 1931).

"רוויצ'קה"

"כל הבית" הומה ככוורת דבורים. הילדים הקטנים בודקים את התאריך: אולי פרימה־פאריליס (הראשון באפריל) היום, ומותר לבדות בו שקרים. יודעיהעיתים מעידים שעומדים אנו בחודש יוני, ובקרוב ייסגרו בתיהספר ותתחיל החופשה הגדולה... ואולי נכונות השמועות, שילדי ביתהיתומים יוכלו סוף־סוף לנסוע יחד אל הקייטנה שלהם... רובם השלימו עם הרעיון הקוסם: לחכות בסבלנות ובתקווה עד שנושב, הדוקטור ואנוכי, מ"רוז'צ'קה" ונספר להם על המתרחש שם. "המאזינים" מבקשים, שהדוקטור יעורר אותם משנתם, אם נחזור בשעה מאוחרת בלילה...

– לא, יקירי – אומר להם קורצ'אק בבת־צחוק טובה – תישנו במנוחה ותחלמו לכם חלומות יפים על שמים כחולים, על פרחים צבעוניים, על יער נחמד, על פטריות וגריגרים, על ציפורים מצפצפות, על הסוסים שלנו, על הפרות ועל התרנגולות. גם אם אין ממשות בשמועות, הרי הסיפור והחלום, כשלעצמם, הם יפים ונעימים – זה נקרא **דמיון**. הדמיון היפה הופך לפעמים, לאמת ואולי גם בפעם הזאת יקרה ככה. אל תחכו לנו, ילדים. לא נעורר אתכם באמצע הלילה ולא נספר לכם עד מחרתיים בשעת ארוחת־הבוקר. עד אז אתם רשאים לחלום ולדמיין...

כשנסענו למחרת בעלות השחר לגוצלאבק גילה לי קורצ'אק שבאמצעות השגריר האמריקני בווארשה קיבל מתנה מאת "**הצלב האדום**" האמריקני" אוהל ענקי, ששימש בימי המלחמה כבית־חולים ארעי לפצועים. לאוהל יש חלונות שקופים מִצֶּלולואיד, ולחלונות – תריסים. האוהל עשוי בד עבה מוספג, העומד אף בפני גשם זלעפות. באחת הפינות יש בו תא המסודר כחדר־שירותים, וגם תא־רחצה. ליד הכניסה יש "משרד" מיוחד עבור רופא או מטפלת־ורן. בתוך מחיצת "המשרד" קבוע חלון מִצֶּלולואיד, המשקיף אל האוהל, למען יוכל התורן להשגיח על ה"פאציינטים". "המשרד" שיש בו מקום למיטה, לשולחן ולכיסא – יהיה מיועד בשבילי. קורצ'אק עצמו ילון בתוך הבניין הישן. שם יסודר "חדר מבודד" עבור ילדים חולים ("איזולאטקה") ואולם־אוכל ומשחקים. בימים סגריריים, גשומים וקרירים, נוכל להשתמש גם במרפסת של הבניין הישן. יש סיכויים לקבל מארצות־הברית גם אוהל שני, אם נהיה מרוצים מהאוהל הראשון. בגוצלאבק ממתינים לנו הפועלים שירכיבו את כל חלקי האוהל ויקימו אותו לפי ההוראות הרצופות בכתב. עלינו לפקח על "הבנייה": התוויית השטח, תקיעת היתדות, קשירת החבלים, מדידה מדויקת, העמדת המיטות ויתר חלקי "הריהוט". העבודה תיגמר, לפי החישובים, לפני ערב היום.

כאשר גמר קורצ'אק את תיאור "משימתנו הסודית" והבעתי את שמחתי על ההפתעה, הוסיף:

– הריני מקווה, שבשובנו אל "הבית" נצליח לשמח את הילדים בסיפורינו על האוהל, שיגורו בו הקיץ. ייתכן, שבשנה הבאה יהיה לנו בניין־קבע, הפאוויליון המצופה. נעימות "המתחיות", ההפתעות וההרפתקאות בחיי ילדים, בכך מְפָרִים את דמיונם ומכניסים תוכן מעניין לחיים ב"מוסד", שהשיעמום עלול להשתלט בו. זאת הזדמנות להגביר את היחסים המשפחתיים ואת רגשות "בעלותם המשותפת" של הילדים.

*

בשעה שבע בבוקר הגענו לרוז'צ'קה. פועלים אחדים כבר המתינו לנו. כל החומר הדרוש ל"בנייה", שהיה ארוז מלכתחילה בתוך ארגזי עץ גדולים, היה מוכן ליד המקום המתוכנן להקמת האוהל. קורצ'אק הסביר לי, שמקומו של האוהל נקבע במרחק כמה מאות מטרים מבניין־הקבע, לבל תהיה הרגשה של צפיפות בין הבית והאוהל וכדי לפנות מקום לשעשועי ספורט, להצגות (מקהלה, מחזה), למשחקי "מחבואים" בין העצים וכדומה. הבחנתי, כי במקומות אחדים שבשטח המיועד נערמו אבנונים לסימון הקווים, שלפי תיחומים יצטרכו הפועלים להקים את האוהל.

הצטחקתי למראה האבנונים, גם קורצ'אק נתחייך:

– זוהי המצאת אביך בכפראוריה, אלא שעבודתו הייתה מדויקת יותר וקשה יותר... הייתי כאן לפני ימים אחדים. המהנדס דובז'נסקי עזר לי לסמן את הגבולות של האוהל. היינו זהירים שלא לעקור שום עץ, ולכן בחרנו בשטח "עירום". גם סיבה זו השפיעה על המרחק שבין האוהל ובין הבית. סימנתי באבנונים בתוך האוהל את "המשרד" עבורך, את תחום תאי הרחצה (נעמיד שם שולחן ארוך ועליו כדים וקערות, מקלחות ואמבטיה מצויים בתוך הבניין) ומקום לבית-שימוש (פרימיטיבי, אבל סאניטארי); סימנתי גם את ראשיתה של כל שורת מיטות. מובן, שעשיתי לעצמי גם תרשים עם מידות מדויקות, אבל לא ידעתי מי יהיו הפועלים – והתכוונתי בעזרת האבנונים להמחיש להם את התכנית.

– כמה מיטות יהיו באוהל?

– יש לנו מקום לשישים וחמישה ילדים. בחודש יולי יהיו כאן חמישים ואחד בנים מבית-היתומים, באוגוסט – חמישים וחמש בנות. נוכל לארח ארבעה-עשר בנים ועשר בנות מ"ביתנו" בפרושקוב. טוב שייפגשו ילדים שונים, יגורו יחד היהודים והפולנים, יתרועעו, ישחקו ויתכתשו – כידידים.

קורצ'אק שאל:

– יאז', האם יש לך אילו הערות? אני אוהב לשמוע את דברי הביקורת שלך, והזמנתיך לבוא אתי כיועץ וכמבקר.

– אין לי כל הערות. סבורני, שהתכנון מצוין.

קורצ'אק אמר תוך תימהון:

– לא חסר לך כלום בתוך קייטנה זו?

– לא. איני מרגיש כל חוסר. הרי הסידורים הם זמניים ומתאימים לתנאים של אוהל. כאשר תקימו את "הפאווליון" תהיה גם השרברבות מסודרת. אפשר להסתפק במשך חודש ימים בכפר בתנאי ניקיון מוגבלים, ולהתענג.

– אינך צודק, יאז', חסר כאן דבר חשוב ויסודי. כאשר תצטרך פעמים אחדות בשבוע, בימי החום, לטייל ברגל מגוצלאבק אל ואָבֶר ולנסוע משם ברכבת עד שביֶדֶר כדי לרחוץ בנהר יחד עם הילדים, תבין את החיסרון הגדול של קייטנה, שנהר איננו סמוך לה. הרחצה בנהר איננה לצורכי היגיינה, היא החלק העיקרי של תענוגי הילדים בקיץ. עדיין לא היית עם ילדים בקייטנה, והדבר איננו ידוע לך. השחייה בנהר, וההשתזפות והמשחקים בחול שעל שפת הנהר – מה ידמה להם? יש סוברים שמוצאו של האדם מן הגורילה או מסוג קופים אחר, אבל הילד – מוצאו ללא ספק מן הדג...

שנינו צחקנו, וקורצ'אק הוסיף:

– קראתי, שבארצות-הברית מקימים הרבה ברכות מלאכותיות לשחיה. אנשים עשירים מתקינים להם ברכות ליד חווילותיהם; ליד בתי-הספר מקימים ברכות לילדים. אצלנו הברכות המלאכותיות נדירות מאוד. הן עולות ודאי כסף רב, כי צריך שמימי הברכה יהיו זורמים ומתחלפים, שהברכה תשמור על מידת חום מסוימת, שתהיה עמוקה דייה ולא עמוקה יותר מדי. הברכה יש בה גם בעיות של סיכונים, של נחיצות בשמירה מתמדת, שילדים לא יטבעו בה, חלילה, כשהיא נמצאת "מתחת לאפס" קוסמת ומושכת... אשתדל להשיג יותר ידיעות על הקמת ברכה. מנצנצת במוחי החלטה פשוטה מאוד: בקרוב אגמור ספר "אמריקני" על ג'ק המנהל את הקואופראטיבה של בית-הספר שלו, ועסקיו נגמרים בתבוסה פינאנסית. סבורני, ששם הספר יהיה "פשיטת הרגל של ג'ק הקטן". אם הספר יזכה לתפוצה אמריקנית, הריני מוכן גם אנוכי עצמי "לפשוט את הרגל" ולהקדיש את הכנסותי מהספר להקמת ברכה לילדים ברוז'צ'קה. ברם, הנני מסופק אם באמת ארוויח כסף רב כלכך ואם ד"ר אליאסברג יסכים להרפתקה החדשה שלי. לעת-עתה תישאר "תכנית הברכה" כסוד כמוס בינינו.⁴⁰

⁴⁰ הספר הופיע כעבור שנה (1926) בהוצאת מורטקוביץ בווארשה וזכה לתפוצה גדולה. את הברכה לא הקים. ודאי היו מניעות חשובות לכך.

*

בצהריים נשמע קול הגונג. המחנכת של ילדי "בית-האסופים", שעמדה בעוד ימים אחדים לשוב לווארשה יחד עם קבוצתה, באה אל מקום בניין האוהל, כדי להזמין אותנו לארוחת-הצהריים. הפועלים גרו בקרבת מקום וחזרו לבתיהם לאכול. הכרזנו על הפסקת העבודה לשעתיים.

בדרך לארוחת-הצהרים שהתקיימה על המרפסת של הבניין הישן, תקע קורצ'אק לתוך כיס חליפתי את שני כרטיסי-הרכבת שקנינו הבוקר בצאתנו מווארשה, והכרטיסן לא לקחם מאתנו. הכרטיסים הירוקים בלטו מתוך כיסי. קורצ'אק לחש לי:
– אל תגע בכרטיסים.

תמהתי, ולא נגעתי בכרטיסים. רחצנו את הידיים וישבנו לאכול יחד עם הילדים, ששמחו מאוד לבואו של קורצ'אק. הילדים היו כבני חמש. לאחר הארוחה סובבו הילדים את קורצ'אק, רכבו עליו כמו על סוס. הוא סיפר להם סיפורים מצחיקים ושיחק אתם. קורצ'אק היה אומר לי תכופות, שגברים – ולא נשים, כנהוג – צריכים לטפל בילדים רכים, כי כאן לא אכפת אם הילד יספוג לפעמים מכה קלה על הישבן או על כפיידו, ואפשר לעבור מיד לעבודות ולמשחקים מלאי תנועה והרפתקה: נשים – ולא גברים – צריכות להורות בבתי-הספר היסודיים, כי הילד נעשה בתקופה זו רגיש יותר והוא זקוק ליחסי אימהות... אינני בטוח, שגרסתו זו הייתה צודקת, אבל הוא עצמו היה נפלא גם כ"גנן". גם כאן – בין הקטנטנים – הגשים את הפסוק העיקרו שבספרו "כאשר שוב אהיה קטן"⁴¹: הוא היה אחד מהם.

כשנגמרו השעתיים, חזרנו למקום הבניין, והילדים שכבו לנמנם. בדרך שאל אותי קורצ'אק:
– יאז'י, היכן כרטיסי הרכבת?...

הכרטיסים נעלמו. לא תפסתי את כל העניין, וקורצ'אק הסביר לי:

– הייתי כבר אצל הילדים האלה פעמים אחדות, ובכל פעם נעלם משהו מכיסי. הדבר החל לעניין אותי. המחנכת סיפרה לי, שסטאפק הוא "הגנב" העקשן שבקבוצה. לרוב הוא "סוחב" דברים צבעוניים, נוצצים. אין הוא מכיר "בעלות", וסיסמתו היא: "שלי – שלי, ושליך – שלי". כבר היו לי "שיחות" אתו, אך ללא הועיל. בפעם האחרונה הוא התגבר על יצרו ולא נגע בי. רציתי לבדוק אם כבר "נרפא" והקרבתי את שני הכרטיסים המשומשים שלנו.

– האם זאת "קלפטומניה"?

– ייתכן, אבל עדיין אינני קובע כללים. קשה לילד בגילו לתפוס מהי "בעלות", פרט לבעלותו שלו עצמו. ההכרה ב"שלי" מובילה סוף-סוף להערכה של בעלות-הזולת... אף שעוד מצלצלת באזניי הסיסמה הרוסית של מהפכנים מבוגרים: "כל השייך לפרט – הוא גזל"...

לפנות ערב נסתיימה כל העבודה וחזרנו מרוצים לווארשה. הסכמתי שלא לשוב עדיין אל "הבית". התהוללנו: אכלנו נקניקיות, שתינו בירה והלכנו לראינוע פופולארי, שהציג סרט הרפתקאות לילדים. קורצ'אק התעניין במתרחש על המסך ובתגובות קהל הצופים האהוב עליו.

למחרת הודיע קורצ'אק על הקמת האוהל בקייטנה ועל צאתם של הבנים לקייטנה בעוד ימים ספורים, למשך חודש; אחרי הבנים, בראשית אוגוסט – תצאנה הבנות. אם נספיק להקים בשנה הזאת את הפאוויליון, יסעו להבא כולם יחד לחודשיים או לחודש, "אולי, כאשר נהיה כל-כך עשירים, נחליט להזמין לרוז'צ'קה ילדים-אורחים ממוסדות אחרים – ונתחלק אתם".

אין לשער את שמחתם של הילדים: הדמיון נהפך למציאות.

⁴¹ ספר של קורצ'אק בשם זה, שהופיע באותה שנה (1925).

*

בראשית יולי (1925) יצאתי עם הבנים ועם קורצ'אק לקייטנה. בסיום אחד הפרקים הקודמים שבספר זה כתבתי על יום היפגשי בקורצ'אק: "זה היה היום הארוך ביותר בחיי" ואין לי אלא לכתוב כאן, בעקבות חוויותיי הנפלאות ברוז'צ'קה, בחברת הילדים המאושרים ובחברתו המאלפת של קורצ'אק: "זה היה החודש הקצר ביותר בחיי".

קורצ'אק כתב שני ספרי זיכרונות על שתי קייטנותיו הראשונות (עם ילדים יהודים ועם ילדים פולנים); גם בסיפוריו האחרים מנצנצים זיכרונות מקייטנות; אף הקדיש לנושא זה פרק מיוחד ("הקייטנה") בספרו הפדגוגי המשובח ביותר "כיצד לאהוב את הילד". אילו החלטתי לכתוב על פרשת החיים בקייטנת "רוז'צ'קה" הייתי צריך להקדיש לכך ספר שלם, ואין בדעתי וביכולתי להתחרות במורי וידידי הגדול.

אספר רק על מקרה אחד מימי החודש הנפלא ב"רוז'צ'קה", המשקף את רגשות האהבה, הצדק וההערכה, שהצמיחה מערכת החינוך של קורצ'אק:

ביום הראשון לבואנו לקייטנה, הודיע קורצ'אק בחדרהאוכל, שאסור בתכלית האיסור ובחומרת הדין לעזוב את הבית הישן או את האוהל בין השעה עשר בערב לבין השעה חמש לפנות בוקר, כי באותו זמן משחררים מן השרשרת את כלב השמירה הפראי שבחווה. שומר-הלילה סובב אז על פני השטח הגדול, כי עליו לשמור על חומרי הבניין, על הרכוש והנפש של המצויים כאן. הכלב רץ חופשי. הוא יתנפל על כל איש שיימצא מחוץ לדירתו. הכלב למד, שלא להיכנס לאוהל או לבנייני מגורים. הוא נשמע רק לבעליו, לשומר הלילה, הנמצא לרוב בשעת סיבוביו הליליים בריחוק מקום מן הכלב. זוהי הזהרה חמורה, ואסור לעבור עליה. כולנו שמענו – וצייתנו.

באחד הלילות, בשבוע השני לשהותנו בקייטנה, כשישבתי ליד שולחני וכתבתי מכתב לידידתי אנה, שמעתי קול של ילד שהתעורר בצעקה. מיהרתי אליו. הילד התפתל בכאבים. הבאתי אותו אל חדרי הקטן, השקטתי אותו והשכבתיו במיטתי לבל יעורר את הישנים. (תאי היה מרוחק קצת ממיטות הילדים. הבד העבה והמוספג של המחיצה עמעם את קול הבכי של הילד. מדדתי את חומו ונתתי לו ברומאל להרגעה. הילד קדח, והטמפרטורה שלו הדאיגתני. הייתי אובד עצות. עליי לבקש את עזרת הדוקטור. אלמלא מוראו של הכלב, המסתובב בשטח הקייטנה, הייתי מביא את הילד על זרועותי אל הבניין של הדוקטור. ידעתי, שאם יתנפל עלינו הכלב הפראי, וודאי ירים הילד קול צעקה – האימה הגדולה עלולה לפגוע בנפש הילד, וצעקתו לעורר את כל הילדים שבקייטנה. החלטתי ללכת לבדי אל קורצ'אק ולקרוא לו, שיבוא ויראה את החולה. ידעתי, שצפויה לי התקפת הכלב, אבל החלטתי נמרצות, שלא לקרוא לעזרה אם יתנפל עליי, כי התעוררות-הפחדים של הילדים עלולה לגרום שערוריה נוראה. אשתוק – ויהי מה.

בחוץ שררה דממה. מנורות חיוורות בודדות על עמודים גבוהים האירו את השטח באור קטן מאוד. הבנין, שהיה נראה כקרוב במשך היום, היה עכשיו מרוחק מאוד, כאילו מאחורי גבולות מסוכנים והררי חושך. החלטתי לצעוד על בהונות רגליי חרש-חרש, שקול צעדי לא יחריד מרבצו את הכלב האלמוני.

עברתי חלק מהדרך. ופתאום, מבלי כל אזהרה מוקדמת, קפצה עלי חיה גדולה ותפסה בשיניה החדות את שרוול חולצתי. זכרתי את החלטתי להתגונן ולהחריש. באגרופי שתי ידיי הכיתי והדפתי את התוקף, עיני הכלב החלו מבריקות בזעם. הוא נסוג לרגע, קפץ עליי שנית ביתר עוז ותחב בפני את ציפורני רגליו הקדמיות. הרגשתי דם נוזל על פני. החרשתי – ודחפתי אותו בשארית כוחותי. חשתי בכעסו העולה, לאור עיניו הממצצות ראיתי קצף לבן בזוויות פיו הפעור ושיניו החדות שהתכוון לתקוע בי. פתאום נשמעה שריקה חדה. הכלב הממושמע נסוג, כשהוא נוהם. ברגע המאיים הזה הגיע אליי קול:

– מי שם?

היכרתי את קולו של שומר-הלילה. ביקשתיו חרש שיסיר ממני את אימת כלבו, כי עליי לקרוא את הדוקטור אל ילד חולה. הדגשתי:

– עלינו להיזהר לבל נעורר את הילדים.

השומר מיהר לעברי. הכלב השתטח בהכנעה סמוך לו. השומר הדליק את פנס-החשמל שלו והתבונן לאורו בחרדה

בשרוולי הקרוע ובפני הסרטות וקולחות דם. הוא ליווה אותי עד חדרו של קורצ'אק, שעדיין ישב ב"איזולאטקה" שלו – וכתב. קורצ'אק נבהל למראה פניי וחולצתי. השומר הסביר:

– יש לו מזל לאדון הצעיר. פתאום חשתי, שכלבי חדל ללכת בעקבותי ונעלם. חוש השמיעה של הכלב עולה על שמיעתי. אוזניי לא קלטו כלל את קול צעדיו של הפאן הצעיר. פתאום הגיעו אלי איוושות משונות, ונהמתו של כלבי. הפאן לא קרא לעזרה, כי חשש שיעורר את הילדים. אולאבוגא, יש לו כוח רצון עצום, אולאבוגא!⁴²

היתה שעת חצות הלילה. קורצ'אק פקד על השומר לבל ישחרר הלילה את הכלב, כי עליו "לטפל" בפניי וללכת אל הילד החולה ולהביאהו אל "האיזולאטקה" שלו. ולא ידוע עדיין מה תהייה ההתפתחויות. אגב הפקודות שאל אותו קורצ'אק אם אפשר "להשכין שלום" ביני, ובין קורצ'אק ולבין הכלב, לבל יקרה שנית מה שקרה הלילה. השומר השקיט את הכלב, פינק את עורו, ויעץ לנו, שגם אנו נחליק על עורו של הכלב בעדינות. אולם הוא מסופק אם הכלב יזכור את הפגישה החד-פעמית וישמור לנו אמונים. קורצ'אק החליק על עורו, והכלב הגיב באדיבות: כשאני עשיתי כמוהו – נשמעה נהמתו המאופקת. סבורני, שהכלב לא שכח את תגובת אגרופיי ולא הצטער ביותר למראה פניי הסרטות, שקורצ'אק ניקה ומשח ביוד.

מיהרנו אל האוהל. הילד החולה נרדם בינתיים, קורצ'אק נשא את הילד בזרועותיו אל "האיזולאטקה" ואמר לי לפני היפרדו:

– מוטלה לך, כנראה, בצינה חזקה. אין סיבה לדאגה מיוחדת. הריני מציע לך, יאז'י, שתשכב מיד לישון. הפצעים על פניך ייעלמו במשך ימים אחדים, אבל חוויית המאבק תישאר בזיכרונוך שנים רבות. זוהי חוויה עצומה, ואין להתבייש בה. לילה טוב, יאז'י!

למחרת תבע אותי קורצ'אק לביתהדין. הטענה של התובע החלה בהאשמה, שעברתי על האיסור הברור לבל אעזוב את האוהל אחרי השעה עשר בלילה. לאחר פסוק יבש זה סיפר התובע על מאבקי בחצי-הלילה עם הכלב הפראי ועל החלטתי הנחושה שלא להוציא הגה מפי – לבל יתעוררו הילדים בחדרה משנתם.

לאחר שסיים קורצ'אק את דבריו, הוטל עליי להתגונן. אמרתי בקצרה: "אין לי מה להוסיף".

ביתהדין הכריז לפנות ערב את פסקהדין: "הנאשם, מר וינגרטן, נדון לפי סעיף עשר. סעיף-הכבוד של חוקת הילדים. הסעיף אומר: "בית הדין רואה במעשהו של הנתבע לא חטא, כי-אם דוגמה של אומץ-לב אזרחי, של תושייה, צדק, הגינות, התלהבות אצילה, אדיבות, טוב-לב".

באותו החודש הקצר והנפלא למדתי יחד עם הילדים יותר מאשר במשך כל ימי חיי על יפי השקיעות והזריחות של השמש; על הקסמים הרב-גוניים של הקשת בענן; על התכלת של השמים; על הדר הפרחים שבשדה; על רחמי-ילדים לאפרוחים שנפלו מהעץ, מתוך קן הוריהם; שמחה משותפת עם סנאים מדלגים מענף לענף, כשרצנו אחריהם כמשוגעים מוחאים כף; על התגלות סודהחיים בהולדת העגל הנחמד לפרה האהובה, ועוד ועוד ועוד.

אולי נטעו בי הזיכרונות הנפלאים ההם מחודש יולי 1925 את אהבתי הלבבית לכל ילד; למילותיו הפשוטות, לחיוכו התמים, לצחוקו, לדמעותיו ולבכיו...

הזיכרונות האלה אינם שלמים בלי ראיית דיוקנו של יאנוש קורצ'אק, ידים של כל הילדים. הוא שלימדני להכיר אותם, לאהוב אותם ולכבד אותם.

זה היה החודש הקצר ביותר בחיי – עבר ביעף, אך הִדו יישאר בתוכי עד אחרית ימי.

⁴² פולנית: האל ירחם: אללי לי.

24. מן הנובלטה עד הדרמה

כשחזרנו העירה, בראשית אוגוסט קיבלתי מבית-הדפוס את יריעות ההגהה של "השיחה" עם קורצ'אק ואת הקטע מתוך סיפורו "הרשלה" – לעימוד סופי. מפאת חוסר מקום הייתי צריך להשמיט כעשרים שורות. התייעצתי עם קורצ'אק. אגב קריאתנו "המשותפת" העיר:

– הנני חושש שלאחר הכרוז למען הקרן הקיימת, שחתמתי עליו באביב זה, ולאחר קריאה ב"עלים" על יחסי לפלשתינה ולשפה העברית, יחשבו אותי לציוני...

שאלתי בתמיהה:

– וכי אין הדבר נכון? גם אני רואה בך ציוני. אין, לפי דעתי, ערך מיוחד למינוח המדויק ולנומנקלאטורה. מכריעים הם היחס והאהבה.

קורצ'אק מהסס:

– ההכרעה איננה קלה. צדקת, יאז'י, השם איננו העיקר. קיימת שאלת ההשתייכות המפורשת והבלעדית, שיצפו ממני, ועליה אינני מוכן להצהיר.

– מה מונע מאתך את הדבר? מה מעיק עליך, דוקטור?

– מעורבות בכך לויאליות פולנית, יהודית וכללי-אנושית. אין אני יכול לוותר אפילו על אחת מהן. אל תראה אותי כאישיות שסועה וכבעלת דעות מנוגדות ומתנגשות בתוך-תוכי. כולן מאוחדות ומשלימות. דווקא בקרע המדומה הנני רואה שלמות. תתמה, כאשר תשמע חלום שחלמתי לפני לילות אחדים: הריני נוסע לפלשתינה שקמה בה מדינת היהודים. נתמנתי מטעם פולין לשרת שם בשגרירות כנספח תרבותי. קיבלתי חופשה זמנית מבית-היוםים ומ"ביתנו". בדרך לפלשתינה הננני מבקר במוסדות ילדים בשוויצריה ובגרמניה ומתכנן להקים בירושלים בית ליתומים, שהוריהם נפלו במאורעות-הדמים בין היהודים לבין הערבים, בית משותף לילדי שני העמים הנאבקים שם.

תמהתי: האם זוהי תסבוכת טראגית של קורצ'אק או שלמותו המדהימה? כיצד הוא יכול לדבר בפשטות כזאת על "מדינה יהודית", שגם ציונים קנאים אינם מעזים להעלות על שפתותיהם? האם זוהי תמימות ילדותית או אמונה עמוקה ותחושת הבאות? כיצד ייתכן להכליל בחלום אחד "מדינה יהודית", בית-ילדים לשני עמים עוינים וכהונת "נספח" בשם הפולנים... תמיהתי זו הולידה בי את החשד, שחל בו הרצון לנסיגה מהגישות שנקט לאחורונה, ושאלתי:

– האם ברצונך, דוקטור, לשנות משהו מהותי בתוך "השיחה" או בסיפורך?

– לא, ליבי שלם עם כל שהדפסת. אין צורך בשינוי. רציתי, שתדע את עמדתי. ייתכן שהיא תיראה לפעמים כבלתי מאוזנת, אך לא אזנח את דאגתי ואהבתי הנתונות לכל הילדים. אין הם אחראים למערבולת הטרואגית של המבוגרים.

*

ראשית ספטמבר. פרברי וארשה זוהרים בצבעי זהב-שלכת של עלים הנושרים מהעצים עם התקרר הסתיו.

החיים שלי – לאחר החופשה הגדולה – נכנסים אט-אט למסלולם. התחלתי את עבודת ההוראה בבית-ספר ממשלתי חדש לילדים יהודים בכיכר פאריסוב, הנחשבת, לכאורה, כחלק מהרובע היהודי בווארשה, אלא שהיא מורחקת קצת מהמון העיר והיא סמוכה לשדות, למדשאות, למגרשי ספורט ("כיכר הנשק") ולמרחבי נשימה. עד

מהרה נוכחתי לדעת, שתלמידי בית-הספר החדש שלי – למרות השטחים הפנויים שבסביבתם – היו חולמים על התחלת שנת-הלימודים. אין הילדים האלה נהנים הרבה מן המרחבים, כי צפויה שם סכנת התנפלות מצד נערים נוצרים, שאהבו להתאסף ולשחק במקומות ההם. גם מצבם הפיסי התשוש מנע מהם את הנאת הריצה והתנועה. מי שהכיר אותם מקרוב היה עד לחידה "ביולוגית-פילוסופית": גיל הרצינות הגיע לרבים מהם בטרם טעמו את העונג של ילדות שובבה נעדרת דאגות. הבניין החדש היה מאוכלס ילדים מסימטאות העוני שראו כמוקסמים את ההבדל בין דירותיהם האפלות והצפופות לבין בית-הזכוכית השופע אור – נפשותיהם ודמיונם הלכו שבי אחרי היופי והנוחות המצפים להם.

ביום הראשון של שנת-הלימודים נכנסו הילדים העניים האלה אל בית-הספר ביראת-כבוד, פעורי פה מרוב תימהון. הם היו העניים שבעניים. הוריהם היו לרוב בעלי-מלאכה זעירים, שדירתם הצפופה היא גם מקום עבודתם, והם משיגים ברוב עמל ובדוחק רב את לחמם הצר. היו בהם גם רוכלים בשוק-המציאות ("כיכר וואלובקה") שהיה קרוב לכיכר פאריסוב: ב"וואלובקה" היו סוחרים בכלים משומשים ובבגדים ישנים. גם הקונים וגם המוכרים היו עניים מרודים. בשוק ההוא היו יושבים על שרפרפים סנדלרים-טלאים, שידם לא עסקה מעולם במלאכת "היצירה" של נעליים. אומנותם הייתה מוגבלת להנחת טלאי על גבי טלאי, כשהלקוח עומד יחף ומחכה לתיקון נעליו. היו שם גם "חייטים" המתקנים מלבושים מרופטים "אגב המתנה".

ילדיהם של הלומפנפרולטריאט הזה היו התלמידים בבית-ספרי, וקצרה בינתי מלהשיג כיצד צמחו, בתוך העניות הנוראה והמנוולת הזאת, יצורים נחמדים כאלה. די היה לתת לילדים האלה קצת חֲדווה, קצת לחם, קצת סבון, קצת ידידות ויחס של כבוד – ונתגלו לפניך עולמות חדשים: בינה, כשרונות, אהבה והערצה.

*

בראשית ספטמבר, כאשר ישבתי באולם הגדול וגמרתי לפתור לאחד הילדים בעיה בשיעוריו, ניגשה אליי סטאפה, כולה חיוכים. הבחנתי, שהיא מחזיקה בידה את הגיליון של "עלים", שקיבלה – כפי שאני משער – מאת קורצ'אק. "הקרח" שבינינו נשבר מכבר, אבל יחסינו היו עדיין מאופקים ו"פורמאליים". נבואתו של קורצ'אק שיבוא יום וסטאפה תרים את אצבעה ותאמר "חבר", כמנהג הילדים המתפייסים, אמנם לא נתקיימה במלואה, אבל חיוכה הרחב ודבריה הלבבים די היה בהם כדי לחדש את ידידותנו כקדם. היא ביקשה אותי:

– מר ויגרטן, אולי תואיל לקרוא ולתרגם לפניי את "שיחתך" עם הדוקטור. את סיפורו של "הרשלה" אני מכירה במקור.

קראתי לפני – אחד מקרא ואחד תרגום. בשעת תרגומי המאולתר, ביטאתי פסוקים שלמים בעברית. הייתה לי ההרגשה שסטאפה מבינה מילים עבריות בודדות שצלצולן דומה ליידיש. נוכחתי שהיא יודעת גם לקרוא יידיש. השתכנעתי, למרבה הפתעתי, שגם סטאפה מתקרבת לציונות, אך צעדיה בכיוון זה מהירים יותר מצעדי של קורצ'אק. לבטיה וספקותיה לא היו מורכבים ועמוקים ביותר. נצנץ בי החשד שהתנגדותה לפני חודשים אחדים ל"כרוז הציוני", שורש "הברוגז" שלנו, נבעה בעיקר מסיבות פראגמטיות: החשש פן תיפגע התפוצה של ספרי קורצ'אק... מחשבה זו הטרידה אותי והטילה פגם בדמותה האידיאלית של סטאפה.

באותם הימים, בשלהי אוגוסט, לפני גמר החופשה הגדולה, הגיעו לווארשה אחי יגאל, שגרו עד עכשיו בִּשְׂרָפֶץ. הם היו בדרכם אל אבא, לארץ-ישראל, ושהו זמן קצר בבית-סבתא. אחי יגאל היה אז עלם כבן שבע עשרה. תשע שנים מחיי הצעירים עברו בנדודי המשפחה, שהתחילו בימי מלחמת העולם הראשונה. חיוניותו, התמדתו בלימודים, כשרונותיו כסופר מתחיל, דביקותו בקריאה ופיקחותו עמדו לו בשנים הקשות, כשנשארו יחיד עם אמא בבית. כעת היה מלא ציפיות וסיכויים לקראת החיים החדשים בפלשתינה. גם אמא הייתה לציונית נאמנה. הם הגיעו לארץ-ישראל ביום 9 בספטמבר (1925), ימים מועטים לפני ראש השנה.

גבר בי רגש הבדידות. רק שניים מתוך ארבעת האחים, נותרו בפולין: אחי יעקב ואנוכי. היחסים בינינו נתהדקו עוד יותר. גם אני החלטתי להתיישב בארץ-ישראל בבוא היום, אבל הרגשתי שיש לי לעת-עתה כר נרחב לפעולה ומחויבות לילד היהודי בגולה. גם אבא, הציוני המובהק, הבין לרוחי ולא ניסה להחיש את עלייתי.

עברו חודשים אחדים של עבודה חינוכית, שגרמה לי הנאה רבה, ולא הצטערתי על שהנני מקדיש לה כמעט את

כל זמני:

בשעות הבוקר הייתי מלמד את קורות עם ישראל בבית-הספר שבכיכר פאריסוב. רשמית היו מכנים את המקצוע: "דת משה", ואני התנגדתי ל"אחיזת-עיניים" זו, כי הרי אין לימוד "דת משה" מבלי הוראת מקורותיה ולשון פולחנה, שהיא השפה העברית. למאבק על הזכות של המיעוט הלאומי והדתי היהודי ללמד את שפת עמו ופולחנו בין כותלי בית-הספר העממי, הקדשתי בקרב הימים פעולה חברתית רחבה כעורך "בעיות חינוכיות" וכנשיא של אגודת המורים היהודים. במחצית השניה של שנת-הלימודים התחלתי בהכשרה מעשית של תלמידי הסמינריון. את הלימודים הדידאקטיים-התיאורטיים הורה שם ד"ר אהרונסון, ששימש גם כמנהל קורסים לגננות.

הייתי בא לבית-היתומים לארוחת-הצהריים ועוסק שם בעבודה חינוכית עד שעת השינה של הילדים בערב (ניהלתי גם את "שעת השינה הנוספת" של אחרי-הצהריים). פעמים אחדות בשבוע הייתי התורן הלילי בתא-הזכוכית שבמרכז שני חדרי-השינה של הבנים והבנות, ומספר אז לילדים מעשיות ו"סיפורי-ערש".

בערבים ובשבתות הייתי ממשיך את עריכת "עלים", מחבר סיפורים, מכין "גיליונות-לימוד" (שמהם צמחו בקרב השנים סדרות של ספרי-לימוד). פעם בשבוע, לפחות, הייתי הולך לתיאטרון, כותב מאמרי-ביקורת על הצגות וחותם בשם יו"ן. בביתו של אחי יעקב פראגר, שהיה מחזאי יהודי מפורסם, נפגשתי עם הרבה שחקנים ובמאים יהודים והתקרבתי גם לכמה מאנשי התיאטרון הפולנים.

בימים ההם עלה בייחוד כוכבו של תיאטרון הרבי הפולני "קווי-פרוקו", שמרבית שחקניו וכמעט כל סופריו היו יהודים. בראשו עמד יארוסי, ממוצא הונגארי, ממקורביו של הבמאי הרוסי המפורסם, יוז'ני, ראש התיאטרון "סינאיה פטיצה" ("הציפור הכחולה"), שהיה אז נודד עם להקתו ברחבי אירופה. השפה הפולנית לא הייתה שגורה ורהוטה בפיו של יארוסי, אבל היה נסוך עליה קסם מיוחד, שנבע מתוך אישיותו מלאת החן והכשרון הבימתי. את החומר האקטואלי לתיאטרון סאטירי זה היו מספקים [יוליאן טובים](#) ו**אנטוני סלונמיסקי**, מגדולי המשוררים הפולנים בתקופה היא. וגם האמאָר, מחזאי זרזי והומוריסטן מעולה – שלושתם ממוצא יהודי. עיתונאים פולנים אנטישמיים חרקו שן והגדירו את יצירתם הבימתית כ"הליכה יהודית אל המוזה בדלת המטבח". ברם, העיתונאים המבקרים נאלצו להודות, שכל הרפרטואר כתוב בכשרון רב. הבימוי עומד על רמה גבוהה, השירים מצטיינים במוסיקליות רבה והופכים במשך זמן מועט ל"להיטים", לתקליטים רבי-מכר; הפארודיות והבדיחות עוברות מפה לפה וקוננות את לב הציבור.

ידעתי, שבתכניותיו של קורצ'אק מתחיל להתרקם מחזה סוציאלי, אבל הוא מלא פקפוקים. הוא לא כתב מחזות מזמן היותו סטודנט צעיר (זכה אז לפרסם, ובהזדמנות היא השתמש בפעם הראשונה בשמו הספרותי). כמה פעמים גם כתב בגנותו של התיאטרון, שהוא "מיכאני", שהשחקנים אינם אלא חוזרים על דברי "[הלחשן](#)" וכו'.

יחסו אל תיאטרון הבובות ואל הצגות של ילדים היה ידידותי יותר, עד עכשיו היה רואה ברצון רק את סרטי "התמונות החיות" (הראינוע) ועקר את רגליו מן התיאטרון... החלטתי לנסות ולהחזירו אל התיאטרון. אם לא אל התיאטרון "הכבד" ילך נא לראות ב"תיאטרון הקל", ברבינו, את יצירותיהם של טובים וסלונמיסקי. הצעתי לו להלוות אלי ולבקר יחד אתי ב"קווי-פרוקו". הוא סירב: צר לו "לקלקל" ערב... בדיבורו הרגשתי, שהוא מהסס קצת. ביקשתי את עזרתה של סטאפה. היא הייתה הולכת תכופות לתיאטרון יחד עם אחותה יוליה.

סטאפה אמרה לי, שעוד לפני כמה שנים התייאשה מלהציע לקורצ'אק שיילך לתיאטרון. היא עצמה איננה אוהבת ביותר את "התמונות החיות". נכונה היא לנסות ולדבר על לבו שיסכים להזמנתי. היא ידעה, כמוכן, על תוכניתו לכתוב מחזה סוציאלי, אקטואלי.

למחרת הבוקר אמרה לי סטאפה: "הדוקטור הסכים סוף-סוף. הוא רוצה לדעת יותר פרטים – וידבר אתך על כך".

אחרי ארוחת-הצהריים אמר לי קורצ'אק בחיוכו הקוסם:

– אתה משתמש נגדי ב"טרור". דיברה אתי העלמה סטאפה. היא כבר הייתה יחד עם יוליה כמה פעמים ב"קווי-פרוקו". היא טוענת, שאם לא אלך שמה, תהיה רמת השכלתי פגומה... בעיקר שיכנעו אותי הילדים, שהם שרים את הלהיטים החצי-פורנוגראפיים של התאטרון הזה. (הילדים היו נוהגים לשיר את "הלהיט": "אני שונא לישון לבד" – בשינוי תוכן: "אני שונא לישון מעט"...). נוכל ללכת מחר או מחרתיים. באיזה שעה הם מתחילים?

– יש להם כל ערב שתי הצגות.

– נלך להצגה המוקדמת.

אמרתי לו: – אטלפן לתיאטרון. הלוואי שיהיו להם כרטיסים. הרביה האחרונה מוצלחת ביותר, והרי אנו בעידן חגי המולד וראשיתה של השנה האזרחית... דוקטור, אל תכעס עלי אם תהיה מאוכזב מההצגה.

קורצ'אק צחק: – הנך מנסה להתחמק מאחריות... אפחית את משכורתך בבית-היתומים, אם אוכח שהולכתני שולל...

טילפנתי אל מזכיר התיאטרון שהיה ידידי, וביקשתי שני כרטיסים. הוא אמר:

בסדר. מחר בערב יהיו מוכנים בקופה.

– אבל יש לי בקשה נוספת.

– מהי? – שאל ידידי.

– אבוא יחד עם יאנוש קורצ'אק. אנא בחר בשבילנו מקומות טובים.

קולו של ידידי היה מלא תימהון:

– יאנוש קורצ'אק? הנזיר הזה יבוא? מספרים עליו, שהוא שונא תיאטרון... ומכל התיאטרונים הנכבדים והסולידיים בחר דווקא בקווי-פרוקו, זאת תהייה סנסאציה. הוא אדם חביב מאוד. אגב: יש לי דודן קטן, שהוא חניך "ביתנו" בפרושקוב.

בערב, עוד לפני היכנסנו לאולם, כשעברנו בפרוזדור הארוך, ליוו מבטים רבים בהתעניינות ובהערצה את קורצ'אק. דיוקנו היה, כנראה, ידוע בקהל. היו לנו מקומות משובחים בשורה השלישית. כשהופיע יארוסי, נדמה היה לי שקרץ לעבר קורצ'אק, אך ודאי רק נדמה לי הדבר.

התכנית הייתה מעניינת. מחזותיהם הקצרים של טובים וסלונמיסקי שיקפו בראי עקום ובאור מגוחך טיפוסים שליליים של נבורישים, של ספקולנטים ושל מדינאים על תכסיסהם, שחצנותם וטיפשותם. הסאטירות הפוליטיות הזכירו באהדה רבה את "הגולה הבודד מסולייובק" (רמז לפילסודסקי, שחוגים מתקדמים ציפו לשובו לשלטון). השירים המתנגנים וריקודי הבאלט לא היו, כמובן, נקיים מנימות מיניות. זכורה לי מהתכנית ההיא אחת מהבדיחות המאולתרות של יארוסי, שעוררה תשואות רבות בקהל ושהצחיקה את קורצ'אק: בתור מנחה, המקשר את כל חלקי התכנית, שיבח יארוסי לפני הקהל זמר צעירה, שהופיעה אותו הערב בפעם הראשונה על במת "קווי-פרוקו" כממלאת-מקומה של זמרת קבועה, שנעדרה מפאת מחלתה. יארוסי התכוון, כנראה, לעורר בכך יחס של אדיבות אל "הכוכב החדש"... ברם שירתה הייתה משעממת, חד-גונית – והקהל לא התפעל. כשעזבה את הבמה לא ליוו אותה מחיאות כפיים. יארוסי הבין לרוח הקהל והגיב בהיגויו הפולני-ההונגארי הקוסם (שהיה "מרכך" כל אות "למד") ובתנועה של הצטדקות וסלחנות: "אַלְה לְדִנָה אוֹנָה יאָסט" (כלומר: "אבל תודו שהיא יפה")... הקהל צחק ומחא כפיים לאות הסכמה.

בשעת כל ההצגה התבדח קורצ'אק כמו ילד. צחק בקול והתענג. כאשר יצאנו מהתיאטרון הזמינני לנקניקיה. שם התחיל לדבר בשבחם של שני המשוררים, מחברי המחזות הקטנים שבִּרְבִּיו, שהם – לפי דעתו – המצוינים שבסופרים הפולנים מהדור הצעיר, ויש להתפלא לא רק על ההומור הדק ועומק הניתוחים של החיים בפולין, אלא גם על הווירטואוזיות שלהם בשפה הפולנית... במיוחד הליל את יוליאן טובים: הרי אביו היה "ליטוואק", שהיגר לפולין מרוסיה, ואיך הצליח בנו הגאוני לחדור, מאין כמוהו, עד שורשי הלשון? לפני זמן מועט הופיעו שני ספרים אופייניים שלו: הראשון "אַ טו פֶּאן זֶנָא?" ("וכי זה ידוע לך?"), קובץ הבדיחות שלו שייך, אולי, לז'אנר של הרְבִּיו, אבל ספרו השני, "מילונו של השיכור", מעוגן בתוך העגה והלשון העממית של פולין – והיא הוכחה מופתית להשתרשותו ולאהבתו העמוקה לפולנית. לא לחינם התבטא טובים על עצמו: "הפולנית היא מולדת".

בין הסופרים נפוץ שיר של סלונמיסקי, שלא פורסם עדיין ושנכתב כפאראפראזה לדברי המשורר הלאומי **סלובאצקי**, ולהלן שלוש שורות מתוכו: "בְּשִׁפְתוֹ אֲנִי יוֹצֵר / וְהָעַם אוֹתִי מְקַלֵּל... / עֲצוּב לִי, הָאֵל!" והרי סלונמיסקי כבר נולד נוצרי (אביו התנצר) ואין "שוכחים או סולחים" לו את מוצאו. טובים גאה על יהדותו, וגם סלונמיסקי איננו מתכחש אל סְבוּ, שהיה עורך עיתון חשוב בעברית.

קורצ'אק פיתח אז לפני את דעתו על ההבדל היסודי בין האדם היוצר היהודי ובין רבים אחרים: המשורר הבלתי יהודי נוהג, לרוב, להתלבש בבגדי־כהונה, לקטור קטורת ולהתבשם בה, לעלות קשוח ללא ריכון על הפרנסו, כשעיניו מכוונות אל הכוכבים. סופר יהודי דומה למעיין זורם, גועש, משתנה, חובק אופקים רחוקים ומשקף אורות וצללים חולפים. הלא־יהודי עמוק יותר ומשורש יותר, אבל יש בו פחות מהפשטות האנושית, והעיקר: חסר לו, לרוב, הרגש ברוך־האלים והשטן: ההומור. זאת הסיבה שגרמניה איננה יכולה לעכל את היינריך היינה. הוא (ויהודים רבים כמוהו, הכותבים בשפות שונות) יישאר לנצח בן־חורג של העם, שלמענו הוא חי ויצר.

*

כתוצאה ישירה מביקורנו בהצגת רבנו מורכבת ממחזות זעירים (ואולי גם בהשפעת שיחתנו על מגוון ההתעניינות של הסופר היהודי) – נולד לו לקורצ'אק תוך שבועיים כתביד של קובץ נובל־טות. הוא הזמיני ערב אחד לעליית הגג שלו וקרא לפני סיפורים־ציורים סאטיריים קטנים, מעין מיניאטורות של גרוטסקה או קריקאטורה, חרותים בחרט חד. כל ציורון מכיל שורות ספורות ויודפס, לפי תכנונו, על עמוד אחד. שם הספר: "קצרות ללא בושה".⁴³

הריני מביא להלן תרגום של נובלטות אחדות מתוך הספר, שהייתי הסנדק שלו. הריני מתחיל בסיפור הראשון, כעין הקדמתו לכל הקובץ, אף שאחר־כך נדפס (אינני יודע מפני־מה) בסופו... סגנון הנובלטות: חד, קצר, קרוב לשפת הדיבור.

סבורים אתם, שאנוכי כבר אינני בכלל? רק הבית, הילדים, היתומים? ומה ששייך לעניין, לא כלום? סליחה. הרי לפחות בכל יום עיתון. מראשו ועד סופו. נקרולוגים, מאורעות, מודעות – ולפעמים גם הקדמות לספרים. ולפיכך, הריני מתמצא. אסור להצטמצם. אני בקי בעניין מראשו ועד סופו.

הריני יכול להאריך.

כך יספיק..

משבר – נייר – הקורא ישורר לעצמו בנשמתו... קצרות ללא בושה (נובלטות)

נכתב בעיר־הבירה וארשה, סילבסטר, שנות 1925-1926

– הריני אומר לך כאדם ישר: אין הוא ראוי לעזרה. הוא עצמו אשם. יכול היה להצליח. ברם, הוא התעקש שלא נאה לו, ולכן תמחל לי.

– כיצד אפשר לעזוב אותו בדוחק זה? הוא תמיד היה תמהוני.

– לא תמהוני אלא טיפש. התדע, מה אמר לי? "אני לא אגנוב". הֶבֶן: הכול יכולים, רק הוא לא.

– הרי ידוע לך, מעולם לא התחשב בדבריו.

– אבל אנוכי מתחשב ולא אלווה לו אף פרוטה שחוקה. דינו! יש לו, כמגיע לו.

– שחיתות? טוב. לו תהי שחיתות. לְסִבִּית? טוב, לו תהי, כרצונה. אבל רָחם, בְּאָדָם. הריני רק שואל: כיצד? נו – כיצד? כשהן רק שתיים, ומי ואיך? ודאי לא שמעת כהוגן או שהתלוצצו בך.

– תגנוב גם אתה.

– אינני יכול, חווה היקרה שלי. לא אבא, ולא סבא.

– נסה, אדם יקר שלי. הרי עיניך רואות. וכי מבזבזת כספים אנוכי?

– וכי אמרתי כך?

– אינני יכולה לאחות קצה עם קצה. החיים נמאסים. הילדים זנחים. נסה גם אתה. מפני מה עושים כך האחרים?

⁴³ בפולנית BEZWSTYDNIENIE KROTKIE

- אל תפתי אותי, אישה... שמא אאבד את שמי? חשבתי כך: משפט - חקירה -קטגור. קטגור. בשום אופן.
- אז לא. אני רק סתם. נישאתי לך, ואהיה נאמנה - אם אפילו תישאר הגון כל ימי חייך. חבק אותי. קחני לפחות בזרועותיך, אדם יקר שלי. הוי, האלוהים!
- הריני אומר לך שכלכך התנבלתי בדמוקראטיה שלנו, כל כך נעשיתי גס-רוח, עד שאם בקרון איזה ברנש מרופט או יהודי נוגע בי - אינני מרגיש כבר אפילו את הצורך להלום בפרצופו. קבן - אפילו את הצורך... אָזוּז - ולא כלום...
- מסכים, מסכים. איבדתי את חייך. נכון. אַת עשית טעות שנישאת לי. מסכים. את מסכנה. אין אני מבין אותך. אני אגואיסט, רודן. צדקת... אבל את מוכרחה בכל זאת להודות, שהקדחת את המרק.
- אליבא דאמת, אין אנחנו צודקים. אם הם עשויים להתקשט ביהלומים, לזלול מטעמים, לשבת בלוז'ה בתיאטרונים - האם גם בכך לא נשלים? הרי הם, המסכנים, אין להם שום עניין אחר. אגב: זה עדיין גורם להם עונג.
- אכן חזרתי במאוחר. וכי מה? עם נערים! אמנם, עם נערים. נמאס לי הפיקוח! ובלבד שאבוא בזמן למשרד. האם את, אמא, יכולה לאסור עליי זאת? יש לי משרה. אני עצמאית. האם עליי לשכב במיטה יחד עם התרנגולות - עם מכונת הכתיבה? האם את, אמא, רוצה לעורר בי סטייה? לא ייתכן... חדלי להתנפח, אמא'לה. אם תתנהגי יפה אכניס גם אותך לתוך העולם הרחב.
- הנה המחזה. - לפני קופת הרכבת. שמעני, אדוני. אינני מגיזם. קונים כרטיסים... עומדים: שלושה ארחי-פרחי, צעיר, יהודיה, ורק אחריה סגן בצבא הפולני. אחריו יהודי, אחריו איכר, כומר ושוב פרחח בלוי. אחריו זקנה בבגדיאבל וכך הלאה. ועומד שם שוטר ושומר על הסדר, כדי, למען השם, יהיה דווקא כך, ולא אחרת. אולי זה, לכאורה, לא צריך להטריד, כי אני עומד בתור לקופה אחרת. ואני, אדוני, חומי עלה כמו בקדחת. ומה עליי לעשת? אינני יכול עוד. הנני בוחר לשבת בבית. אינני רוצה לראות. שיתנו לי מלא הבית זהב. לא אסע עוד ברכבת. ברררר!
- מחוסרי עבודה.
- אל תאמין. שקר, הרוצה עבודה - ימצא.
- מאבדים עצמם לדעת.
- שקר. מעמידים פנים - אל תאמין.
- מחירים מרקיעים.
- שער המטבע יתאים את עצמו.
- סוגרים בתיחרושת.
- עבור עבודה של שמונה שעות ליום לא כדאי לפתוח. צודקים.
- מיסים. עיקולים.
- רק עבור טיפשים. לא כל כך רע. אל תאמין.

*

כאשר גמר קורצ'אק את קריאת "הקובץ", שהיו בו כארבעים נובלטות, אמר לי:

- הריני רגיל לבקר בכל שבת אצל המו"ל מורטקוביץ'. פגישנו מחר תהיה שונה במקצת. הנני תאב לראות תמיהתו, כאשר אגיש לו את כתב-היד להדפסה. הוא איננו מצפה ממני לסוג-כתיבה כזה, ותגובתו עלולה להיות שלילית. אם ניפגש לפנות ערב אצל זומֶר לרפרוף בעיתוני השבוע, אספר לך את הפרטים. הם עשויים להיות מעניינים ביותר... הרי בזכותך, בזכותם של טובים וסלונים מסקי ושל התיאטרון הסאטירי, נולד לי "הממזר" הזה.

למחרת, בשעת פגישתנו בבית-הקפה של זומר, תיאר לפני קורצ'אק בציוריות רבה ובהומור את "הקשיים", שהיו לו עם ידידו מורטקוביץ': המו"ל נבהל, כאשר החל לקרוא את כתב-היד: כיצד יכול קורצ'אק, המכובד על הבריות כסופר-פדגוג הכותב ספרים רציניים למחנכים ולהורים – ובייחוד כסופר לילדים – להגיש "קובץ" מוזר כזה, העלול לפגוע בשם הטוב שקנה לו? מה לו ולבעיות סוציאליות, לתסבוכת של מיעוטים לאומיים ולענייני מין ר"ל? מורטקוביץ' הציע לו "לשכוח" את ההצעה ולדון את "הקובץ" לגניזה... ובפרט, כשקורצ'אק עומד עכשיו לפני פרסום ספר לילדים, שחלקים ממנו כבר קראה אשתו של מורטקוביץ', העורכת המומחית למדור הילדים והחינוך של הוצאת-הספרים, והיא מנבאה שזה יוכר כאחד המשובחים שבספריו וייהפך לרב-מכר בספרות לילדים (הכוונה לטיטת הספר, שאכן הופיע כעבור שנה, ונקרא "המלך מתיא הראשון")...

קורצ'אק העיר למר מורטקוביץ', שהוא מחוייב, לפי החוזה, להדפיס כל שהמחבר יציע לו, ואין למו"ל זכות לצנזורה... והרי ידוע למורטקוביץ', שקורצ'אק דחה הצעות אחדות שנעשו לו בחודשים האחרונים על-ידי שני המו"לים המפורסמים **ארצט** ו**גֶבֶטְנֶר**, שהבטיחו לו תוספת אחוזים לשכר-הסופרים. אלא שהוא מעדיף לראות את מורטקוביץ' רוכש ברווחיו דבר-אומנות וספרי-**אינקונאבולים**, תחביב נאה למופת, מאשר המו"לים האחרים, שיבזבו את רווחיהם מספריו על מרוצי סוסים ומשחקי קלפים... אבל אם מורטקוביץ' מסרב לקיים את החוזה, נותר לו רק מוצא אחד...

מורטקוביץ' "נתרכך" והודיע לו, שהוא מוכן למלא בדיוק את כל סעיפי החוזה: ידפיס חמשת אלפי עותקים של "הקובץ" וישלם לו שכר-סופרים כמקובל. הם השלימו, וקורצ'אק נאלץ להיכנס עם מורטקוביץ' לז'אָמְיאָנסקא", לבית-הקפה "הספרותי" הסמוך להוצאת הספרים, שתו "קפוצ'ינו" ואכלו עוגות-קצפת.

עברו שבועות אחדים, וקורצ'אק נתן לי כמה עותקים של הקובץ "קצרים ללא בושה" עבור ידידי בתאטרון. על החוברת המכוונת אליי, אישית, כתב את ההקדשה: "לדמוראליזאטור מר וינגרטן, בידידות עמוקה, המושחת יאנוש קורצ'אק"⁴⁴.

*

שלחתי עותק אחד של "קצרות ללא בושה" אל ידידי, מזכיר "קוויפרקו", בצירוף פרטי "הולדתו" של הקובץ. הוא הודה לי בטלפון והודיע שקרא את הספר יחד עם יארוסי, שאמר: "כל נובלטה עשויה לשמש חומר מעניין למחזה קטן מסוג התיאטרון הסאטירי שלנו"... מסרתי את דבריו לקורצ'אק. הוא היה מרוצה מהדיעה, אבל הדגיש, שאיננו מתכוונן לעשות כך. אגב סיפר לי, שהפצת הקובץ נתקלה במכשול מביך ללא-תקדים, והוא מסופק אם יגיב על כך: לאחר שהמו"ל הדפיס את מספר העותקים המוסכם בחוזה, החליט לשים אותם "זמנית" בתוך המחסן, ולא למכור אותם. המו"ל מסתמך על הסעיף בחוזה המבטיח "הדפסה ושכר סופרים" ולא "הפצה". קורצ'אק נוכח, שמורטקוביץ' שרוי בזמן האחרון במצב נפשי ירוד בצורה מחרידה, ממש קרוב לזעזוע. מובן, שאין למצב כל קשר עם עניין "הקובץ", אבל קורצ'אק החליט שלא להרגיזו ולא ללחוץ עליו. הרי לטובת קורצ'אק הוא מתכוון. את שכר-הספרים החליט קורצ'אק לחלק בין מוסדות-הילדים שבחסותו. "הנובלטות" ישמשו לו חומר היולי – מעין טיוטה – למחזה תיאטרלי שהוא מתכנן, ולפיכך איננו מעוניין בהצעת "רבי".

כעבור חמש שנים, בשנת 1931, הוצג בתיאטרון האוואנגארדי "אָתְנָאום", בבימויו ובהשתתפותו של אחד מגדולי השחקנים הפולנים, סטָפָאן יָאָרָץ', מחזהו של קורצ'אק "סנאט המטורפים". אין ספק, שהבעיות הסוציאליות, גזעיות, כלכליות, מדיניות, מוסריות ודתיות שבקובץ "קצרות ללא בושה" לבשו במחזה בשר, גידים ועור. במשך חמש שנים, שבין כתיבת הקובץ והצגת המחזה, התרחשו בעולם מאורעות, שבישרו רעידת אדמה. אוזנו הרגישה של קורצ'אק קלטה את קול הזעזוע המתקרב.

המחזה "סנאט המטורפים" הוא בן שלוש מערכות. נושאו: כל העולם בדמות הגלובוס הגדול, התפאורה העיקרית בצד שמאל של הבמה; בצד ימין – קרשים, חביות ותיל דוקרני; באמצע – על הקיר – היה תלוי שעון ענקי, ולו רק מחוג אחד בצורת חרב.

⁴⁴ בפולנית: Zdemoralizowany

המערכה הראשונה נפתחת בדבריו של הנזיר המטורף ("האח העצוב") המתאר את הרקע:

"גלובוס מטורף של עולם נבוך. ים דמים ויבשות עגומות של האדם החשוך. שעון משוגע של זמנים טרופים".

האם גלובוס מתבוסס בדם ומחוגרר במרוצת אמוק מציינים את ההווה? – לא. עוד לא (שנת 1931). זוהי תחושת העתיד המתקרב. בדראמה זו כבר מדברים המאושפזים על שריפה של ספרים, אבל עדיין לא של ספרים... המתן, בן-אדם, בעוד עשר שנים ישרפו גם ילדים וגם סופרים. גם מחבר המחזה וילדיו... "הגיבורים" של המחזה הם מטורפים-פילוסופים, הנושאים בחובם את בעיות העולם המתקרב לטירופו.

האם יש קשר ודימיון בין המשוגעים המתכנסים במערכה השנייה ל"התייעצות" (כל אחד מהם מאזין רק לדברי עצמו), לבין האישים המופיעים בנובלטות "קצרות ללא בושה"? – כן, יש. המחלה דומה (בממדים שונים), דומים הסימפטומים המבהילים, זהה הגרוטסקה המאקאברית... וההבדלים? – גם הם קיימים: רחוקה הדרך מן הנובלטה, מן המונולוג והדיאלוג הקצרים – ועד הדראמה המקיפה והמעמיקה, המדגישה את הסוריאליזם, את האבסורד ואת הטמטום. בולטת כאן, ביתר שאת, ההגדרה שהוסיף קורצ'אק בשולי השם של המחזה: "הומורסקה קודרת".

בסופה של המערכה האחרונה יושב "האח העצוב" (השחקן הגאוני סטאפאן יאראץ') על רצפת הבמה לפני המסך המורד – כמעט בין הקהל – והוא מספר מעשייה לילד, וכאן רגעי השיא של המחזה: מעשייה על הפנינה האלוהית, שאבדה לעולם המבוגרים, וילד מצא אותה בתוך עמקי לבו... בכך מתגלית אמונתו הבלתי-מעוררת של קורצ'אק: רק הילד, הדור הצעיר, עשוי לחדש את העולם ולהצילו מכיליון⁴⁵.

*

לאחר מותו הטראגי של המו"ל מורטקוביץ' (התאבד בשנת 1931), ידידנפשו של קורצ'אק,⁴⁶ כשהוצאת-הספרים הייתה במשך זמן קצר במצב של פשיטת-רגל, רוקן "כונס הנכסים" את המחסנים והכריז על מחירים מוזלים. אז הגיע הקובץ "קצרות ללא בושה" לידיעת הציבור הרחב.

המחזה "סנאט המטורפים" נדפס בפולין אחרי מלחמת העולם השנייה, מתוך כתבי-יד במכונת כתיבה, שניצל בידי גברת פאז'אנובסקה שהשתתפה בבימויו.

⁴⁵ המעשייה נדפסת בפרק שלפני האחרון של הספר הזה

⁴⁶ בני משפחתו של מורטקוביץ' ז"ל ביקשו את מחבר הספר הזה לציין, שהמו"ל נפטר כיהודי ונקבר בבית העלמין היהודי.

25. שינויים ותקווה מעורפלת

במחצית ינואר 1926 הודיע לי חברי שמואל ולוקה משרפץ על פטירת אמה של אַנקה ידידתי. גְּנִיה, רעייתו, תיארה באותו מכתב את דיכאון רוחה של אַנקה. ידעתי, שהמנוחה היתה הנפש הקרובה היחידה במשפחתה, שאנקה יכלה לדבר אליה על אהבתנו, על תכניותינו ועל חלומותינו. האם הייתה אישה משכילה והתייחסה אליי באהדה. למרות התנגדותם הנמרצת של האב, החסיד האדוק, ואחיה הבכור והיחיד. התרגשתי מאוד וכתבתי אל אַנקה – לפי המען של ולוקה – מכתב ניחומים. במכתב הודעתי לה, שלמרות תכניותינו להינשא לאחר עבור עוד שנים אחדות, עד סיום לימודי הראשונים באוניברסיטה – הריני מציע להקדים את נשואינו, כדי שתשתחרר ממצב הרוח הקודר השורר בביתה.

סוף־סוף התחשבו אביה ואחיה של אַנקה במצוקת נפשה ובדרישותיה הנמרצות – והשלימו עם החלטתנו. יום הנשואים נקבע לראשית ימי החופשה של 1926.

יום אחד, באפריל, כשישבנו לפנות ערב במשרד של בית־היתומים, סיפרתי לקורצ'אק שאצטרך להפסיק את עבודתי הקבועה ואת מגורי בבית־היתומים בשלהי שנת לימודים זו, כי הנני עומד להינשא. ציפיתי לשיחה ידידותית ואיחולים לבבים ברוח היחסים ששררו בינינו עד עתה.

תגובתו של קורצ'אק הייתה קשה, חריפה, התפרצות של כעס.

תמהתי, שלטתי ברוחי, לא הפסקתי. דבריו היו משונים. קולו מורם. הנימה הזועמת בראשית דבריו שקטה אטרט ועברה למסלול של מעשיות ושל "עצות טובות": "ודאי נכשלתי עם מישהי, דברים כאלה קורים, והרי אפשר להיחלץ. סוף־סוף הנני עדיין צעיר מאוד ובלתי־מנוסה. אין הכרח להוציא מסקנות מכישלון ארעי, העלול להשפיע על כל מהלך חיי ועבודתי. גם סיוע כספי או הלוואה הריני יכול לקבל, אם זה יסייע לפתור איזו תסבוכת. הוא צפה, שאקדיש סוף־סוף את כל זמני לעבודת חינוך בבית־היתומים. אין לו נגד עבודתי במשך שנים אחדות בבית ספר. הנני רוכש שם גם ניסיון מצוין. קיווה לשתף אותי בתכניות רחבות ומעניינות – והנה ירדה פתאום ידיעה מדהימה כזאת. ברם הכל ניתן לתיקון..."

תמהוני הלך וגדל. הבינותי, שאנוכי עצמי אשם בתגובתו המשונה בדבריו המוזרים, המעליבים, הצורבים. טעיתי קשות בכך, שלא הזכרתי לפניו את קיומה של אַנקה. רק פעם אחת, בימים הראשונים לפגישתנו, שאל אותי שאלה אישית מביכה – ואז נכנסה פתאום העלמה סטאפה, ולא הייתה לי שהות לענות. במשך זמן עבודתנו המשותפת ניצנץ בי כמה פעמים הרצון לספר לו על אַנקה, אבל התביישתי לפתוח בשיחה על נושא אינטימי כזה. ואולי הושפע היסוסי גם מרווקותו המוחלטת של קורצ'אק. הודיתי בלבי על טעותי – שלא סיפרתי לו קודם לכן. אך בכל זאת חרה לי מאוד וכאב לי מאוד, שדיבר על "הנערה" בלשון מעליבה, מכעיסה.

לא הפסקתי את קורצ'אק. גרמו לכך החיבה והכבוד הרב, שרחשתי לו. זוהי הפעם הראשונה והיחידה בחיי, שהרשיתי למישהו לדבר אליי בצורה כזו – ולא שיסעתי את שטף המילים המרות, ההולמות, המוחצות.

כמו שהתפרץ פתאום במילים גועשות מכעס או "מייעצות" בשלווה מעושה, כך הפסיק לפתע, באמצע הפסוק – ונאלם. שם קץ למרוצתו המרוגזת במשרד – ישב והצית סיגריה. דומני, שהחל מצטער, ואולי מתבייש, על התנהגותו היוצאת־דופן.

רגעים אחדים שררה דממה. ואז פתחתי את דבריי ברוך, באיפוק. הוא היה לי הפעם כמו אב, שאין כועסים עליו גם כשהוא קוצף ומכאיב, אף שדבריו אינם צודקים. התחלתי לספר על שנות חיי בעיירה קטנה, על אהבת עלומים. התאהבתי בנערה, שייחסתי לה, ושהנני מייחס לה, את כל המעלות של טוהר, של עדינות, של חכמה ושל אינטליגנציה. לרגשות כאלה יש רק מידה אחת: מידת העיניים והלב של המאוהב – ואלה העיניים והלב שלי.

קורצ'אק ניסה להפסיק את דבריי במילים רכות ובהתרגשות: "תסלח לי, זאת הייתה גסות מצידי. אני כבר באמת

זקן" ... שיסעתי, והמשכתי. סיפרתי על סבלה של אנקה בתוך משפחה דתית-אדוקה, שהיו לועגים לי באוזניה בגלל בגדיי "המשונים", בגלל "דלותי", בגלל היותי "כופר בעיקר". וכשתכסיס הלעג לא הועילו – התחילו בדרכי הזהרה קשות, באיסורים להיפגש, בהגבלות חמורות, בשמירה קפדנית ובעלבונות... והיא, אנקה, החליטה להמתין לי בסבלנות, לא להתמרד נגד אביה ואחיה הבכור, כדי שלא אחפז בנישואי, כדי שאספיק ללמוד, להשיג את מטרת חיי. שמחה על האמביציות ועל ההישגים שלי בעבודה הספרותית, בלימודי, בעיסוקי בבית-היתומים של קורצ'אק. היא רצתה שאמשיך כאדם חופשי מעול משפחה עד לאחר סיום האוניברסיטה – הפצירה שנמתין, קיבלה על עצמה את יסורי הבדידות והסבל בתוך בית, שהוא גם עוין וגם אוהב... הנפש היחידה, שהבינה לרוחה ועמדה לצידה, שהגנה עליה ככל-האפשר, הייתה אמה המסורה לה, הטובה, האינטליגנטית, המייעצת. והנה נפש זו נפטרה לפני זמן מועט... הפעם החלטתי אני, שלא להשאירה בתוך הבית ההוא – ולתת לה בית חדש, הבית שלי, שהנני מקים בשבילה... והרי גם את בית-היתומים שהיה לי לבית ולאולפן, שנתן לי מטען פדאגוגי רב לכל ימי חיי, ראיתי בעיקר כפרוזדור לבית-הספר. עתידי ומקצועי ההוראה, אלא שאי אפשר להיות מורה מבלי להיות מחנך. את תורת-החינוך למדתי מפיו, מספריו של קורצ'אק, ממשנתו וממעשיו. תורה זו לא אשכח לעולם כתלמידו הנאמן. מכבר התכוננתי להגיד לו את הדברים האלה, אך לא הייתה לי הזדמנות ולא ידעתי איך יגיב אליהם, הרי איננו אוהב דיבורים "גבוהים". אולי מוטב, שניתנה לי עכשיו ההזדמנות להביע לו את רגשותי ותודתי העמוקה.

קורצ'אק קם. דומני, שמלמל את סוף הדברים, ששיסעתי טרם סיים לפני רגעים אחדים, אלא שעכשיו הורגשה בהם נימה אבהית, חגיגית: "יא'ז", תזכור לך, אתה לא רק תלמידי. גם אני למדתי קצת מפוך. אתה הרבה-הרבה יותר מתלמיד – אנחנו יודים".

קמתי גם אני. התנשק אתי ואמר:

– אני מברך אותך. אני מברך גם את אנקה. כתוב לה בשמי על ברכותיי הלבביות, ואינך צריך למסור לה על הטעות שבראשית שיחתנו. שכח אותה! מובן, שאתה יכול לגור ולעבוד בבית-היתומים עד סוף מאי, כפי שביקשת. ודע לך ש"הבית" וגם "עליית גג" יהיו תמיד פתוחים לפניך... הנני הולך להודיע את דבריך לעלמה סטאפה.

עוד הספקתי להוסיף:

– דוקטור, אהיה קשור אליך ואל "הבית" כל ימי. תמיד, בשעת צורך, אעמוד לרשותך.

לאחר חצי שעה נפגשתי בסטאפה. עיניה נוצצו משמחה:

– ברכותי הלבביות! לא נוכל אולי לנסוע לחתונתך, אבל אני והדוקטור נשתה באותו ערב "לחיים" ונקנח בעוגות של זומר.

בטוח אני, שקורצ'אק סיפר לסטאפה רק על האירוע המשמח, ולא על "ההתפרצות". לא שכחתי את השיחה, כפי שיעץ לי קורצ'אק, אבל לא הזכרתי אותה ולו פעם לאנקה במשך ארבעים וארבע שנות נישואינו (נפטרה בשנת 1970 בתל-אביב). כשהתיישבה בוואשה, לאחר חתונתנו, הייתה אנקה לידידה קרובה של קורצ'אק. היא שמחה לארח אותנו בביתנו, אף-על-פי שקיימנו שנינו גם פגישות תכופות בשבתות לפנות-ערב בבית-הקפה של זומר או בשעות הצהריים בבית-היתומים בשעת קריאת העיתון השבועי.

*

אביה ואחיה של אנקה השלימו אתי בלב שלם והתקשרו אתנו בעבותות אהבה. הם שכרו למעננו לפני חתונתנו דירה נוחה וריהטו אותה (שילמו "דמי מפתח", שהיו נהוגים אז בווארשה, מפאת המחסור בדירות). גיסי התחשב ברצוני שלא להתרחק מ"הבית" ומקורצ'אק, ובחר בדירה ברחוב חלודנה, שהייתה סמוכה לרחוב קרוכמאלנה. למרבה שמחתה של אנקה גרו ברחוב הזה גם בני משפחתה, הגורמאנים (היה להם שם מגרש קרשים וחומרי בנין).

מפי כמה מתלמידי הכיתות המסיימות בסמינריון למורים יהודים ובקורסים לגננות נודע לי באותם הימים שבאחת מ"שיחותיו" (כך קרא לשיעוריו) סיפר להם קורצ'אק על אכזבתו ש"מר וינגרטן החליט לעזוב את בית היתומים"; הוא קיווה למסור לידי את הנהלת "הבית", כדי שיוכל להתפנות למפעלים נוספים (לי לא אמר

קורצ'אק כדברים האלה מעולם, אולם לא היה קשה להרגיש בכך). מעניין, שאידה מאָרז'אן, סופרת קומוניסטית היושבת גם כעת בפולין, שכתבה שם כמה ספרים על קורצ'אק, סיפרה לי אותו דבר בשעת פגישתנו באפריל 1978 בתל-אביב, בכנס לזכר שנת המאה להולדת קורצ'אק (ובנוכחותו של מר פריצ'ה, נציג משרד התרבות בפולין). היא הייתה בשנת 1926 תלמידת הקורסים לגננות עבריות בווארשה.

חתונתנו הייתה צנועה ובלי תזמורת, היא נערכה בשנת האבל למות אמה של אנקה. בין המשתתפים שבאו לעיירה שרפץ מחוץ לעיר, היו רק אחי יעקב פרגר והדודנית האהובה עלי בלאנקה (בלאָנש) ויינגרטן, אזרחית אמריקנית ומזכירת השגרירות של ארצות-הברית בווארשה. הגיעו מברקים רבים, בהם גם מברק מאת קורצ'אק וסטאפה.

*

מילאתי את כל משימותי בבית-היתומים, כרגיל, עד ימי החופשה. עזרתי במקצת גם בארגון "הבורסה" שהוכנסו אליה – נוסף על החניכים המוכשרים של בית-היתומים, כפי שהיה נהוג בשנים הקודמות – גם תלמידי סמינריונים למורים וסטודנטים מהמכללה, שיקבלו ב"בית" הכשרה בחינוך ויקדישו שעות מסוימות בכל יום כמחנכים צעירים. אז הייתה "הבורסה" למוסד-עזר מועיל וקבוע. הוכנס אז ל"בורסה" חברי הצעיר אריה בוכנר, והיה שם גם יעקב קוטאלטשוק (צוק), שניהם תלמידי הסמינריון למורים. הסיבה המיוחדת, שגרמה לבוכנר שיתקבל ל"בורסה" אף שמספר המקומות היה מוגבל בה ביותר, הייתה הצטיינותו בעודדורח, כאשר קבוצת ספורט של הצבא הפולני השתוללה והבליטה אנטישמיות פראית בשעה שהתמודדה בקבוצת הכדורגל של הסמינריון למורים יהודים. ידידי ד"ר שלמה הופמאן (כעת בתל-אביב), שהיה אז תלמיד הסמינריון "והקפטן" של קבוצת הכדורגל, מתאר את הפרטים. ואלה דבריו:

"האיירוע" התרחש בשלהי שנת הלימודים 1926. ההצעה למשחק באה מצד קבוצת הצבא הפולני. מועדוננו הספורטיבי "קולוס" – בהסכמת הנהלת הסמינריון – אישר את ההזמנה ברצון ובכבוד רב, כמנהג ספורטאים. המשחק נקבע ליום שישי (אינני זוכר את התאריך המדויק). המקום: כיכר הנשק ("פלאץ ברונז"). היינו מוכנים להתמודדות ספורטיבית לפי החוקים הקבועים, ההוגנים. התכסיס של החיילים הפולנים היה ברור מהתחלת המשחק: הם באו לבעוט לאו דווקא בכדור, הם התכוונו לבעוט ברגליהם של הסמינריסטים היהודים, להכאיב להם, להתאכזר, לפגוע בכל מקום אפשרי מתחת לחגורה. משחק ברוטאלי כזה לא ראיתי מימי. רבים מבין האנשים שלנו היו מוכים ופצועים בצורה מחרידה. בליבות כל המשתתפים היהודים התחולל מאבק פנימי: איך להגיב... האם עלינו לגמול לבריונים ו"לשחק" כמוהם או לשמור על הכללים ההוגנים ועל טוהר המשחק, כיאה לאנשים שחונכו על פי חוקי המוסר היהודי? אנוכי, "הקפטן" של מועדון הספורט, התנגדתי בכל תוקף לעבור את הנוהג המקובל ולענות "עין תחת עין".

"למרבה הצרה נמצאה קבוצתנו במחצית הראשונה של המשחק במקום שהשמש השוקעת הייתה דוקרת בעינינו וכמעט מסנוורת אותנו. כשהמחצית הראשונה הגיעה סוף-סוף לקיצה, היה מספר "השערים" של יריבינו גדול מאוד ודמה למספר הפצועים פצועים קשים שבקבוצתנו. החלטתנו הייתה להפסיק את המשחק הברוטאלי, לחבוש פצעינו ולמסור דיך-וחשבון למנהל הסמינריון, לד"ר טאובר, על ההתנהגות המבישה של החיילים הפולנים.

"ד"ר טאובר היה מדוכא עד עמקי נפשו למראה "הטבח", אבל הבין שהברוטאליות הזאת בוצעה בידיעת הקצונה – ואין לפני מי להתאונן. "לית דין ולית דיין" בסביבה אנטישמית מופקרת זו. הוא הביע את צערו והתאמץ לנחם אותנו. עד היום אינני יכול למחות מזיכרוני את הרגשת העלבון, התמיהה, הכאב והזעם.

"הגיבור" של אותו משחק היה תלמיד הסמינריון אריה בוכנר, בן עשרים ואחת, מהעיירה רוז'אני. הוא היה אמנם נמוך-קומה, אבל חזק ואמיץ. הוא הבין מיד עם ראשית "המשחק" את כוונות הרשעות והזדון של היריבים הפולנים – והשיב "מלחמה השערה". בוכנר היה כמעט היחיד בקבוצתו שנתן לפולנים לטעום את טעם רגלו הזועמת של "יהודון": "רגל תחת רגל". בוכנר היה ידוע עד אז כשחקן זהיר השומר בקפידה על כל כללי הספורט.

סיפרתי לקורצ'אק על מהלך "המשחק", והוא שאלני פתאום:

– האם בוכנר יודע די עברית, עד כדי להיות מורה בכיתה העברית שלנו, שהרי המורה הזקן עוזב אותה?

– חושבני, שהוא עשוי להיות מורה טוב, הוא גם תלמיד טוב.

– אציע לו לגור "בבורסה" שלנו ולהיות אצלנו מורה לעברית ואולי גם ינהל את משחקי הספורט אצלנו... הילדים שלנו, באשמתי, אינם מוכנים לפגישה בעולם ברוטאלי זה. טוב שמישהו, בעל עקרונות מוסריים, יחדד קצת את ציפורניהם וילמדם איך לגמול "רגל תחת רגל" ולא לספוג מכות חינם. שלח אותו אלי, בבקשה.

הודעתי לד"ר טאובר, ובוכנר היה מן הראשונים שנתקבלו בבורסה. היה שם עוד אחד מתלמידי הסמינריון: יעקב קוטאלצ'וק (צוק). הוא היה צעיר סימפטי וקורצ'אק היה מרבה בשבחו ומתאר אתו לפני כבעל דרגה מוסרית גבוהה, טיפוס כפרי, היודע גם הוא "להגיב" בשעת הצורך. גם בעיזבון מכתביה של סטאפה (אל ידידתה פייגה ביבר מעיךחרוד) קראתי את דבריה הטובים על קוטאלצ'וק, שלימד אותה עברית.

שניהם, בוכנר וקוטאלצ'וק, התיישבו בשנות השלושים בארץ-ישראל וזכו כאן להוקרה כמורים וכמחנכים מעולים. בימי השואה – ולאחר הידיעה הטראגית על רצח קורצ'אק וילדיו – כשעלתה דמותו למדרגת גיבור לאומי, תרמו שניהם לגילוי עושר יצירתו של רבם הנערץ. אריה בוכנר תרגם מפולנית לעברית רבים מספרי הילדים של קורצ'אק; יעקב צוק הריק בכשרון רב מכלי פולני לכלי עברי חלק ממכתביו הפדאגוגיים החשובים. את גחלת זיכרונו של קורצ'אק שמרו גם עלידי ייסוד אגודה להנצחת זכרו שהצטרפו אליה שרידי החניכים מבית-היתומים בקרוכמאלנה יחד עם המחנכים המעטים שהצליחו לעלות לארץ לפני השואה או שנותרו כאודים מוצלים מן הבערה האיומה. אני, שזכיתי להשתקע במדינת ישראל לאחר מלחמת ששת הימים, הצטרפתי לאגודתם ויחד עם שניהם הכינונו בטלויזיה הלימודית הישראלית בשנת 1972, ביום השואה, תכנית משותפת לזכרם של קורצ'אק, של המחנכים והילדים שנספו בשואה. בין ידידי האחרים זכיתי עוד לפגוש כאן את המוסיקאי יצחק אדל, שכתב עבור הטלויזיה את החלק לשיר של אנדה עמיר "[דרכו האחרונה](#)" (נפש ליאנוש קורצ'אק ולחניכיו). בתכנית השתתפה גם המחנכת בלה מיודובסקי (ציטרין) שחלק מזכרונותיה סייעו לי בשעת כתיבת ספר זה.

*

הריני חוזר לאותו קיץ של שנת 1926, שהיה חשוב בקורותי האישיים (עזיבת עבודתי בבית-היתומים, נשואיי לאנקה) ובקורותיו של "הבית", שהחל באותו הזמן להקים מוסד חינוכי חדש (בשם ישן): "הבורסה". דרך המוסד הזה עברו במשך שנות קיומו כמה עשרות צעירים מוכשרים, שהשלימו שם את לימודיהם ורכשו מעשית את תורת החינוך לפי משנתו של יאנוש קורצ'אק. כמה מהם נמצאים בארצות תפוצה שונות וחלק מהם הצליח להגיע לחופי ארץ-ישראל. כולם הפיחו רוח חדשה במקומות עבודתם: בבתי-ספר ובמוסדות חינוך. רבים מהם, שהצליחו לעזוב את פולין לפני המלחמה, עמדו בקשרי מכתבים, ויש שנפגשו עם יאנוש קורצ'אק ועם סטאפה וילצ'נסקה בזמן ביקוריהם בפלשתינה. מחבר הספר הזה איננו כותב על רובם של מחנכים וחניכים אלה, כי לא הכירם אישית ולא ראה אותם במחיצת קורצ'אק.

*

הקיץ של שנת 1926 הביא בכנפיו משב תקווה חדשה ליהדות פולין ולכל החוגים הליבראליים הפולניים: בחודש מאי התחוללה מהפכה מדינית – [פילסודסקי](#), שחשבוהו ללוחם-חופש נאמן, תפש את השלטון. החלו נושבות רוחות חדשות.

קורצ'אק היה שרוי במצב-רוח מרומם, כי זכר לפילסודסקי את חסד נעוריו, את מעשי הגבורה שלו במאבקו עם השלטון הצארי העריץ (היה מפורסם אז בשמו המחתרתי "החבר ז'יק"), את היותו מנהיג הסוציאליסטים, את חלקו המכריע בשחרור פולין מידי הגרמנים בשנת 1918. [האנדקים](#), קנאי הריאקציה והאנטישמיות הקיצונית בפולין, הצליחו להרחיק את פילסודסקי מהשלטון. היהודים, החוגים הפולנים הליבראליים, הסוציאליסטים ומחנה הפועלים, ציפו לשובו. הם האמינו, שהוא נותר היחיד העשוי לשים קץ להשתוללותם של אנשיהשחור בפולין.

המהפכה של פילסודסקי בישרה תמורה: תקווה תוך ערפילים.

26. העיתון של קורצ'אק וצאצאיו

יום אחד, בזמן חופשת הקיץ של שנת 1926, צלצל הטלפון בביתנו. דיבר קורצ'אק.
– יאָזי, הנני רוצה לראותך. יש לי עניין חשוב. האם נוכל להיפגש הערב בביתהקפה?

קורצ'אק סיפר לי, שאנשי נאש פּשגלונד⁴⁷ הציעו לו לערוך בעיתונם תוספת שבועית לילדים, שתופיע בכל יום שישי (היו להם תוספות שבועיות לספורט, לכלכלה, וגם שבועון מאויר בכל יום ראשון). הם מאמינים, שתוספת כזאת תעורר התעניינות רבה ותגדיל את תפוצתם, כי שמונים אחוזים של ילדי היהודים לומדים בבתיספר ממשלתיים פולנים; רק מיעוט לומד בבתיספר העבריים או היידיים, שהם פרטיים או ציבוריים ושכרהלימוד בהם גבוה. "נאש פּשגלונד" יקדיש לתוספת הזאת ארבעה עמודים, שאפשר יהיה להפרידם מהעיתון למען לא יצטרכו הילדים לקרוא את יתר החומר, שאיננו תואם לגילם. ההצעה קוסמת לקורצ'אק, כי הרי כתב כל־כך הרבה על חשיבות עיתון לילדים, הנהיג עיתונים שבועיים מיוחדים בשני המוסדות הקשורים בו, ובתכניתו לנהוג כך גם ב"בורסה" המחודשת. מובן, שההבדל בין עיתונו הקיימים לבין העיתון המוצע – רב מאוד: העיתונים ההם, הכתובים ביד או במכונתכתיבה, לוקאליים ומצומצמים, משקפים בעיקר את החיים במוסד מסוים. ומאידך: אין הוא רוצה שהעיתון החדש ידמה לשבועונים לילדים גדולים או קטנים, כעין "פלומיק" ו"פלומיצ'ק" ("להבה" ו"להבון") שתשעים אחוז מהתוכן מורכב בהם מסיפורים ומשירים. הוא מתכוון להקים עיתון לילדים במתכונת המשובחים שבועיתונים למבוגרים, שישמש ראי לחייהם, לשמחותיהם ולדאגותיהם של הילדים, שיהי לסניגורם וישקף את הבעיות של מעמד הילדים... כך הסביר לאנשי "נאש פּשגלונד", שתמהו, הצטחקו – והסכימו. הם מוכנים לנסות במשך שנה אחת ולראות את התהודה, התגובה והתפוצה של עיתון מסוג חדיש זה. סקרנותו של קורצ'אק עולה, כמובן, על סקרנותם. אף אמונתו בהצלחת הניסיון עולה על אמונתם. ברם, לא נתן להם עדיין את הסכמתו המוחלטת. יש לו חששות אם להתחיל בעבודה החדשה הזאת, אף שהיא קוסמת לו, כי הרי יש לו עומס של התחייבויות קבועות כלפי שני בתייהתומים שלו, כלפי ה"בורסה", ובהקשר לחוזה עם מורטקוביץ על ספרים, שהנהו עומד בעיצום כתיבתם. ואף־על־פי־כן, למען יוכל להגיע להחלטה שקולה, מנה לפנייהם תנאים אחדים, שבלעדיהם אין לו כל סיכוי להסכים להצעתם היסודית, והם:

א. חופש של עריכה בלי כל התערבות מצידו של "האח הגדול", שיחול במשך השנה הראשונה וגם בשנים הבאות, אם יוארך החוזה ביניהם. – סעיף זה איננו נתון לערעור ולשינוי;

ב. חודש לפני הופעת הגיליון הראשון יפורסם פרוספקט, שיסביר לילדים את פרטי תכניתו;

ג. בשבועות הראשונים להופעת "מאלי פּשגלונד" (שם העיתון המתוכנן שנרמז בו שם "האח הגדול", משמעותו "הסקירה הקטנה") יסתפק העיתון בשני עמודים, כשיגיע די חומר מהילדים – יורחב עד שלושה עמודים, ולבסוף – עד ארבעה עמודים, כפי שהוצע לכתחילה (הרי גדולה תבנית עמוד של העיתון, והיא טעונה חומר עיתונאי רב);

ד. הוא רוצה, שתקבע קרן (לאגדולה ביותר), שמתוכה יוכל לשלם, לפי הצורך, שכרסופרים או כיסוי ההוצאות של "הרפורטרים" הקטנים;

ה. יהיה צורך בעורך־משנה שיעזור לו בעבודתו. מוטב, אדם צעיר, מחנך וסופר, המקורב יותר ליהודים, שהרי מהווים הם קהל הקוראים של העיתון. הוא הציע להם את שמי. העורך אפנשלאק והאחרים, שהשתתפו

⁴⁷ שם של יומון יהודי־לאומי עשיר ורב תפוצה בשפה הפולנית בווארשה.

בישיבה, הסכימו לכך מיד.

התנאי השישי, האחרון והעקרוני ביותר, היה:

1. הוא רוצה זמן של שבועיים להרהור: לבדוק את לוח זמנו, להשיג את הסכמתי לשמש כעורך-משנה, לתכנן יחד את פרטי התוכן והצורה. הריהו מבקש לקבוע עכשיו, או להודיע במשך ימים אחדים, את סכומי-הכסף שמינהלת "נאש פשגלונד" מציעה עבור העורך, עבור סגנו ועבור קרן המשתתפים בעיתון. הסכומים צריכים להיות גדולים די הצורך.

"הצד שכנגד" הסכים לכל הצעותיו של קורצ'אק וקבע מיד תקציב כספי כללי שהשביע את רצונו.

קורצ'אק גמר את הרצאתו המפורטת, המפתיעה, ושאל אותי בנוסח יהודי:

– נו? המסכים אתה? והאם, לפי דעתך, אני צריך להסכים? מובן, שאינני מתכוון לשכר, אלא לעצם העיסוק הנוסף... אינני מתאמץ להשפיע עליך. אני מוכן לשמוע את עצתך וביקורתך, ולשקול. סיפרתי לסטאפה. היא מהססת ליעץ. ברם, דומני, שהיא נוטה לחיוב, כי הציעה לי כמה הקלות בעבודתי בבית-היתומים, ואפילו שיבחה את זריזותך וכשרונותיך... נו?

התלהבתי, אך בכל זאת דיברתי בזהירות ובקור-רוח:

– השבועון הזה יסייע לקרב את הציבור הרחב אל דעותיך החינוכיות. אמנם "מאלי פשגלונד" יהיה מיועד לילדים, אבל הריני מכיר את צורת כתיבתך, שתעורר עניין רב גם בין המבוגרים, ותשפיע לטובה על היחסים בין "שני המעמדות", כפי שאתה נוהג לקרוא להם: קהל הילדים וקהל המבוגרים. זאת עשויה להיות במה חינוכית חשובה, שתגיע לרבבות הורים, מורים וילדים.

קורצ'אק הנהן בהנאה ואמר:

– המשך, אם נולדו לך עוד הצעות.

– בטוחני, שצדקת בכך, ש"מאלי פשגלונד" איננו צריך להיות דומה לעיתונים השגרתיים לילדים, אבל גם איננו צריך להידמות לכלי-המבטא של "בית-היתומים". דעתי היא, שהעיתון צריך להביא לילד היהודי את מה שלא נתנו לו כתבי-העת הפולניים לילדים ואף לא הספרות הפולנית, שאין בהם כמעט כלום מן החיים המשתקפים בפולקלור היהודי, החגים, המשחקים והמנהגים המיוחדים. לפעמים ילבש החומר "היהודי" הזה צורה אקטואלית של כתיבת ילדים, של תיאור חוויותיהם; לפעמים יהיה צורך להביאו אל הקורא בצורה אמנותית, כפי שהוא משתקף ביצירתו של הסופר היהודי. הילדים היהודים, ברובם הגדול, לומדים בימינו בבתי-ספר פולנים ואינם קוראים יידיש או עברית – הם יהיו קוראי "מאלי פשגלונד". חלק מן התוכן נבסס על הרקע התרבותי, האתני, הלאומי והדתי היהודי. על "מאלי פשגלונד" לחשוף גם גילויים בחיי הילדים – ולפיכך יתענינו הקוראים הקטנים בראיונות עם ילדים המצטיינים בשטחים שונים (בלימודים, בסרטי הראינוע, במוסיקה, בריקודים). עלינו גם להתקשר אל כל המתרחש בחיי הילדים ברחבי פולין, בארץ-ישראל ובארצות אחרות. בנושאים שהזכרתי – בנושאי היהדות, בקשרים עם פלשתינה ועם ישובים אחרים ובסידור ראיונות – אני מוכן טפל.

קורצ'אק היה מרוצה ואמר:

– הנני מסכים להצעתך. הריני רואה, שהנך דוחף אותי להתעניין בעיקר בכתיבתם של הילדים. מוטב, זוהי מטרתו העיקרית של העיתון: החומר של הילד עשוי להעיד על צרכיו, דאגותיו, לבטיו, והוא חשוב לי מאוד. הצעותיך נותנות לעיתון מנוף ועניין, והנני מחשיב גם אותם. אבל לי יקרה תמיד כל התבטאות של ילד, כל הבעה של רגשותיו ומחשבותיו, אף בצורה הפשוטה ביותר: אפילו פסוק אחד עשוי לפעמים לגלות עולם מלא. ל"רפורטרים" שלנו, כאשר נמצא נערים ונערות מוכשרים לכך, נמסור את המשימה של שיטוט על פני רחובות העיר: תיאור מאורעות מחיי הילדים, משחקים, תעלולי עוול ומעשים יפים, תודות וטענות. וגם אנחנו, שנינו, אין אנו קובעים תחומים וסוגרים אותם איש בפני רעהו. כל אחד מאתנו יחדור מזמן לזמן לתוך "הטריטוריה" של חברו, אבל אין חשש מפני כיבושים ומאבקים... אולי ננסה פעם לכתוב "בשני קולות", דומה במקצת ל"סיפור בהמשכים",

שכתבתי בהיותי צעיר, בצוותא עם עמיתיי בעיתון ההומוריסטי "קולצה". ייתכן שב"מאלי פשגלונד" נכתוב בשני טורים. טור אחד ייקרא "כה נדנד הדוקטור הזקן", והטור השני: "כה הבריק הצעיר".

שנינו צחקנו, וקורצ'אק הזמין מנה שניה של משקה ועוגת קצפת. דומה היה, שבכך נסתיים החלק העיקרי של שיחתנו, ונוכל לקבוע את תכניותינו המעשיות, אך לי היה מה להוסיף:

– שני עניינים לי, דוקטור, ואקצר: סבורני, שעליך עוד להרהר קצת על עומס העבודה, שנטלת על שכמך. יש לצפות שיקום בקרוב קשר ישיר בינך ובין מאות, או אלפי קוראים, שהרי ילדים רבים ירצו לראות את שמותיהם ואת דבריהם בעיתון. הנני מייעץ, שבעבודה הזאת לא תסתפק ב"מזכירה הנאמנה" שלך, בחפיסות הסיגריות ובפתקאות השונות, שהנך נוהג לרשום עליהם את רעיונותיך כשהנך מכין "לְבָנִים לבנין ספר". אתה, דוקטור, זקוק עכשיו למזכירה אמיתית. לבחורה שתוכל לנהל את "הצד העיסקי": רישום דבריך המוכנים לדפוס על יסוד מכתבי הילדים, סידור התיקים ועוד ועוד. תסלח לי על העצה הבלתי־מבוקשת: אל תתחיל את העיתון בלי עזרת מזכירה קבועה. גם אני מבקש את עזרתה של אשתי בהעתקת כתבי־היד. הרי מכונת הדפוס היא חיה רעבה!

קורצ'אק חייך:

– צדקת גם בכך. אבקש את העלמה סטאפה למצוא לי בחורה מתאימה. ומה העניין השני, יאָזי?

– כאן בא תנאי מפורש: העיתון הוא בעריכת יאנוש קורצ'אק. כך צריך להיות נדפס בראש כל גיליון. אין לך סגן עורך. אינני ראוי ואינני רוצה בשום אופן, שתזכיר את שמי ליד שמך. אינני ראוי עדיין לכבוד כזה. את המאמרים שלי, הראיונות וכו' אחתום בשם: יאָוואָן. – מסכים?

– מסכים. גמרנו. אודיע ל"נאש פשגלונד" שהעיתון יתחיל להופיע בראשית אוקטובר. לפני כן אדפיס את הפרוספקט. אנא להודיעני, יאָזי, בשבועות הקרובים, מה אתה מתכנן לשני הגיליונות הראשונים. הנני רוצה לקרוא את דבריך ולראות את גישתך. את סגנוןך הנני מכיר, והוא מוצא חן בעיני. בעתיד ניפגש בכל שבת בבית הקפה, נעבור ברפרוף על הגיליון שהופיע ביום הקודם, ונקבע את מידתו ומיקומו של כל מאמר וכל מדור המוכן ליום השישי הבא. את החומר שלך תשלח החל מהגיליון השלישי ישר אל בית־הדפוס. מובן, שכל בעיה נוכל לסדר טלפונית, אם לא תהיה חמורה ביותר. אמון הדדי הוא היסוד העיקרי. אגב, חשוב לזכור שהעיתון מכוון לילדים בני גילאים שונים בגבולות בית־הספר העממי, לא למעלה מזה.

ביום 3 לספטמבר 1926, כמדובר, הופיע הפרוספקט שנכתב בידי קורצ'אק. כולו מלא הומור ודמיון, שהרצוי והמצוי נראים קרובים ושלובים. נעלמו בו כל המחיצות בין הקסם והממשות. עולם חדש, עולם הילדים, החל להתגלות בעיתון מדי שבוע בשבוע, והפרוספקט שימש הקדמה נפלאה ליצירה, שלא היה לה תקדים בעיתונות וספרות הילדים.

את החלומות שבפרוספקט, שקורצ'אק מתאר בו את מראהו של העיתון באחרית הימים, מאפיינות השורות האלה:

"העיתון יופיע פעמיים ביום. בוקר לילדים הקטנים, שהם פנויים לקרוא בשעות הבוקר. במהדורת־הבוקר יהיו ציורים רבים. כתוספת לעיתון יקבלו הקטנים חפיסות שוקולדה, עוגיות וצעצועים. מהדורת־הערב תהיה רצינית, והמתנות תהיינה אחרות: ספרים, קלמרים, שעונים, אולרים וכרטיסים להצגות".

"הפרוספקט" היה ארוך (יותר מעמוד) והכיל את תיאורו הדמיוני של עיתון־הילדים לעתיד לבוא. העיתון ישכון בתוך בניין גדול ונהדר ותהיינה בו מכונות־דפוס מצוינות. שנים־עשר טלפונים ישרתו את הילדים־הקוראים. כל ילד יוכל לטלפן אל עיתונו, כדי לשאול או להודיע את אשר מעניין אותו. בעיתון יהיו חדרים מיוחדים בשביל הילדים הרוצים לכתוב. כל המתבייש בכתב־ידו שאיננו יפה או מפני השגיאות בכתב – יאמר לו העורך: "אין דבר, בהגה יתוקן הכל". ואם לא יתחשק לילד לכתוב – יצלצל העורך לסְטֶנוֹגְרַף ויגיד: "בבקשה". הילד יוכנס לחדר מיוחד – ושם יכתב.

קורצ'אק מספר בפרוספקט על החיים בבתי־היתומים שברחוב קרוכמאלנה ובפרושקוב, על עיתוני הילדים, על

התחרויות בקריאה, על החיים בקייטנה. הוא מתאמץ להוכיח לילדים כמה מאורעות מעניינים מתרחשים בסביבתם, ומעיר: "אם המערכת (של העיתון הגדול) תרשה, נכתוב בתוספת שלנו בהרחבה על המקרים השונים המעניינים ביותר ועל הרפתקאות מרתקות. יש גם התרחשויות מצחיקות; הנה אדון רודף אחרי כובעו שהרוח הפילה אותו מעל ראשו. יש גם מראות מוזרים: לוית מת עם תזמורת, או שוטר שתפס גנב, או שיכור משתולל." והנימה העיקרית הנובעת מתוך כל הכתוב בפרוספקט, היא:

"הרינו מפצירים בכם, קוראינו, שתשלחו לעיתונכם תיאורי מאורעות שונים". קורצ'אק מבטיח לכותבים אל העיתון תארי כבוד שונים: כתב, עוזר, עוזר קבוע (יש כאן בזעיראנפין דמיון לדריגות ולתארים שבמוסדותיו), ולבסוף הוא גם "מאיים" במקצת: "אם אוֹכַח... שהכל רוצים רק לקרוא ואין רוצה לכתוב, תפקע סבלנותי וגם אני אחדל לכתוב. אם לא – אז לא".

קורצ'אק, אליבא דאמת, לא חשש ביותר: הוא הכיר את נפש הילדים וידע, שהם ייענו לקול קריאתו – ויכתבו. ברם השטף הרב של המכתבים שהחל להגיע אליו מכל רחבי הארץ, עבר על המצופה. זרמו מכתבים כתובים בידי ילדים מגילים שונים. כל אחד כתב על עצמו או על סביבתו – ובכתיבתם של רבים נחשפה נפשו של הילד. קורצ'אק לא נהג קלות־ראש אפילו במכתב אחד – בכולם מצא משהו מעניין, אופייני, מפתיע, לפעמים טראגי ולפעמים מבדח. הוא רק בירר וביטל את המכתבים "המזוייפים" שנכתבו בידי מבוגרים ונתכוונו להונות (לא פגע במכתבים שילדים הכתיבו למבוגרים מפני שלא ידעו לכתוב בעצמם). הדואר הראשון הביא ארבעים ושבעה מכתבים – ומאז ואילך הלך גל המכתבים וגאה.

*

[הגיליון הראשון הופיע ביום שישי, 9 באוקטובר 1926](#). יש בו רק דף אחד. בעמודו הראשון נדפס מאמר "פוליטי" של קורצ'אק על הסיים ("הכנסת" בפולין), ושלי – על חידוש היומון הישיש של "[הצפירה](#)" ועל הכוונה להוציא תוספת עברית לילדים. יש בגיליון הראשון גם ידיעה שלי (באותיות גדולות) על אסיפת 300 "[שומרים](#)" מערים שונות בפולין, המתכוונים לעלות בקרוב לפלשתינה למרות השמועות העצובות המגיעות משם על מחסור בעבודה.

[בגיליון השני, מיום 16 באוקטובר](#), מדפיס קורצ'אק תשובות למכתבי ילדים שונים ומדגיש את קבלתם של שלושה מכתבי ילדים ממקומות שונים בפולין, המתאוננים על המצוקה האנטישמית בבתי־הספר הפולנים והתכתשויות עם ילדים יהודים ברחוב. קורצ'אק מגיב בעיתון: "לפנינו עניין קשה ומכאיב ביותר. נחזור תכופות לנושא זה. על עיתוננו מוטלת החובה להגן על הילדים שנולדו יהודים וסובלים מפני־ך".

בגיליון השלישי, 23 באוקטובר 1926, נדפס ראיון שלי עם השחקנית הקטנה והמפורסת נינה וילינסקה, בת עשר. היא מתאוננת שאין לה זמן להשתעשע. נכון, שיש לה שני כלבים קטנים ואופניים, אבל חייה קשים, כי היא טרודה תמיד. ובכל זאת, כשהיא נשאלת אם רצונה להיות "ילדה פשוטה", מתעורר בה "יתוש האומנות", והיא מגיבה: "לא, אני מעדיפה להיות שחקנית. הצרה היא, שהנני עייפה תכופות ומנוממת". בגיליון הזה מתחיל, בהנהלתי, מאבק נגד תיל דוקרני שבגן הזאקסי בווארשה המסכן את שלומם של הילדים המשחקים שם. הנני מארגן את חבר הרפורטרים הראשונים, העוקבים אחרי הנעשה שם ומעוררים את דעת הקהל נגד האווילות והרשעות הזאת. לאחר מאבק, שנמשך שבועות רבים, השגנו נצחון: התיל הדוקרני נעלם.

בגיליון הרביעי, 30 באוקטובר, כתב קורצ'אק על הבראת המצב הפינאנסי בפולין ומציע להדפיס שטרות־כסף מיוחדים לילדים. הוא מקווה שיכירו בהם כבשטרות־כסף ממשיים, והילדים יוכלו לקנות בהם את הדברים הנחוצים, מבלי להיות תלויים בדעת המבוגרים. אנו מתחילים בתחרות ציורים: הצעות לשטרות־הכסף. למצטיינים נקבעו פרסים: פרס ראשון – 500 פרוטות, פרס שני – 250 פרוטות. בעיתון נתפרסמו תצלומי הציורים ותוצאות התחרות. באותו גיליון פנינו אל הילדים היהודים בפלשתינה: "אנו מדפיסים בווארשה עיתון "מאלי פשגלונד". העיתון כתוב בידי ילדים עבור ילדים. המבוגרים אומרים, שזהו רעיון אווילי, אבל לנו נדמה שיהיה טוב. כבר קיבלנו 400 מכתבים. הננו רוצים מאוד לקבל גם מכתבים מפלשתינה. רוצים אנו לדעת מה עושים ילדי פלשתינה, מה מראה בית־הספר שלכם, איך עובדים בשדה. הננו רוצים לדעת הכל... גם אצלנו יש בתי־ספר עבריים, וילדים רבים מבינים עברית. הננו שרים את "התקווה" ורוקדים ריקודים שלכם. יש כאן "שומרים" רבים.

הננו אוספים בולים פלשתינאים. אצלנו עכשיו חורף. כבר ירד פעם שלג. ואיך אצלכם? הננו רוצים מאוד שתמהרו לענות, כדי שיגיעו אלינו מכתביכם עוד לפני חנוכה". בעמוד השני כותב יאָוואַן ריאָוון ("בעולם המדיני"), שיחה עם בנו של חברה הכנסת הפולני – המאבק על התיל הדוקרני עודנו נמשך. – יאָוואַן כותב גם על המחזות בתיאטרונים בשביל ילדים (הגיליון הזה משתרע על ארבעה עמודים, כפי "החווה" המקורי).

גיליון החמישי, 5 בנובמבר 1926, מציין קורצ'אק הישג חדש: הוא התחרה בי, וראיין סנאטור אמיתי (חבר הסנאט חשוב יותר מחבר הסים), והוא חגג את נצחונו כראוי: "כשהצלחתי, קניתי לעצמי גלידה. אכלתי גלידת ואָנלי, גלידתות וגלידת קפה. מנה מלאה וגדושה, ועכשיו הריני מצונן וראשי כואב. אין דבר, "מאלי פשגלונד" השיג את שלו: ראיין עם סנאטור אמיתי. הוא אף איחל לעיתוננו הצלחה. האם אנחנו עיתון אמיתי, או לא? הא...?" – המאבק על הסרת התיל הדוקרני עדיין לא נגמר. פנינו אל ראשי העירייה בשאלתה (ביידיש אומרים: "מויִשֶׁה, מַאָך זיך נישט וויסן"! – משה החרש!). הרינו מצפים באיסבלנות לתשובה מהאדונים חברי מועצת העיר ווארשה". – באותו הגיליון המוגדל (4 עמודים) יש גם ראיין נוסף של יאָוואַן (כמעט עמוד שלם!): "מה סיפרה לנו האֵלה, שהייתה 15 חודשים בתל־אביב?"

גיליון השמיני, מיום 26 בנובמבר, בא ראיין גדול (שלושת רבעי העמוד) מאת יאָוואַן, המעורר עניין רב: "בלי ילדות" – על ינוקא, ילד יתום, בן רבי חסידי, שמכניס אותו להיות צדיק ובעל־מופת, המתאונן מרה על אובדן ילדותו: הוא כבן אחת־עשרה, מקיפים אותו "בכבוד רב" – ואין מרשים לו לשחק עם ילדים. על כל צעד ושעל משיג עליו שֶׁמֶש זקן וזועם. הננו מסבירים: "את עיתוננו מעניינים כל הילדים: גם ילדי־הרחוב העניים המשוטטים ברחובות בימים קרים ומכריזים: הינט, מוֹמֶנט – עיתונים למכירה!" הננו מתעניינים גם בילדים הכלואים מהשכם בוקר עד שעה מאוחרת בערב בתוך "חדרים" מחוסרי־אוויר, רכונים על דפי הגמרא. וכי אי אפשר להקל קצת את גורלם?"

הגיליון התשיעי, מיום 3 בדצמבר – הוא גיליון החנוכה. בעמוד הראשון יש מאמר מעניין מאוד של קורצ'אק על סבים קדומים ועל הנין שבימינו. הוא מספר שם על אבי־סבו: "הנני יודע שהיה זגג בעיירה קטנה. לאנשים עניים לא היו אז זוגיות בחלונות. אביו של סבו היה מהלך בכפרים, קובע זגוגיות וקונה עורות של חיות. הנני אוהב לחשוב על כך, שהוא היה קובע זכוכית שיהיה אור בבתיים, וקנה עורות כדי לעשות מהם פרוות – ויָחֵם לבני אדם. לפעמים הנני חושב, שסבא היה מהלך מכפר לכפר, והיה יושב לו לנוח תחת עץ, או שהיה ממחר בדרך למען יבוא הביתה לפני הגיע החג ולפני רדת השמש... כמה היו לי סבים לפניו? הרבה־הרבה, ולפיכך, הכיר אחד מן הסבים שלי את המכבים... היוונים היו חזקים, היהודים היו חלשים... סבי, שחי באותו זמן, ידע שבניו עלולים להיהרג במלחמה. את המהפכות עושים, כרגיל, אנשים צעירים, חזקים, אמיצים, ואת המהפכה ההיא התחיל איש זקן, מתיתיהו, שידע הרבה, וחשב הרבה – וצפה את הניצחון". קורצ'אק מסיים את מאמרו בשתי הצעות. (א) יכתבו הילדים אל "מאלי פשגלונד": מה מספר סבא שלי? (ב) יזכרו הילדים, כי הרבה־הרבה שנים לאחר המכבים – בחנוכה לפני 25 שנה – נולד נין למכבים, ושמו: הקרן הקיימת לישראל. הסב חי לפני אלפיים שנה, הנין, הילד, הולך וגדל ומשתנה בימינו. הוא טעון דאגה ואהבה. צריך לזכור אותו ולתמוך בו. באותו גיליון יש בעמוד הראשון מאמר על ההיסטוריה של חנוכה, ובעמוד הרביעי – ראיין של יאָוואַן עם יהודי זקן המספר את זיכרונותיו.

הגיליון מס' 10 בדצמבר 1926 חוגג "חג הולדת": "מאלי פשגלונד" מלא עשרה שבועות. קורצ'אק מציין את התאריך החגיגי במאמרו "דאגות העורך", בו הוא מכנה את המאורע בשם "חג העֶשור", כאילו כבר עברו עשר שנים מיום היוולדו. יאָוואַן מדפיס באותו הגיליון ראיין עם הילד אָפֶּנְשלאַק: בנו של העורך "המבוגר" ("סודות המערכת"); אגב: שבועות אחדים לפני כן "נולד" עיתון לילדים ביידיש כתוספת שבועית ליומון הסוציאליסטי (הבונדאי) "פאלקסצייטונג", בעריכת הסופר היידי יעקב פּאָט. קורצ'אק ביקשני להדפיס לכבוד המאורע דברי־ברכה לבביים בעיתוננו. נענינו בדבריי־קינטור מפני ש"מאלי פשגלונד" הוא ציוני ולא סוציאליסטי כמו "קליינֶע פּאָלקסצייטונג", והריהו נדפס בשפה הפולנית – ולא ביידיש...

כאן הנני מפסיק את הרצאת התמצית של הגיליונות הראשונים. בזמני – בתקופת השנתיים, שהשתתפתי בעיתון – הופיעו כמאה גיליונות. פנינים לאי־ספור שנשאבו מתוך מכתבי הקוראים, מתוך דברי פיהם בראיונות ומתוך סקירותיהם של הרפורטרים – מעידות על אופיו של עיתון יוצא־דופן זה, על עבודתו החינוכית של יאָוואַן

קורצ'אק. פעולתם של שני המבוגרים (קורצ'אק ואנוכי) הייתה ספוגה אהבה לילד ושיקפה את חוויותיו – בימי החול והחג, בשעות השמחה והמצוקה.

בשתי חופשות הקיץ הראשונות נמסרה עריכת העיתון לידי.

עוד בשנת 1927 החלו מגיעים ל"מאלי פשגלונד" מכתבים רבים מארץ-ישראל. הרשים במיוחד משלוח עיתוני הילדים מקיבוץ עין-חרוד. תרגמתי את גיליונות העיתון המקסיים הזה, שהופיע בכתב והיה משוכפל. "ביתנו" – ביטאון בית-הילד הקיבוצי – הכיל תיאורים מלבבים מחיי הילדים ומעבודתם בשדה וברפת, מקרבתם אל הטבע, אל הפרחים, אל חיות-בית ואל הציפורים שמסביבם. התיאורים היו מלווים ציורים. לא רק הילדים, אלא גם המבוגרים (הרי העיתון הגדול והקטן היו צמודים), נלכדו ברשת היופי הזאת. חושבני שחוויותיהם וסיפוריהם של "גיבורי" העיתון "ביתנו" – הרטיטו את הכמיהה העמוקה בליבם של קורצ'אק ושל סטאפה לבקר בפלשתינה – ובעיקר בעין-חרוד. ככוח מושך נוסף שימשה ללא-ספק העובדה, שבעין-חרוד השתקעה המחנכת אסתר בודקו, שהושפעה רבות מקורצ'אק בימי שהותה בווארשה, גרה שם גם ידידתה של סטאפה, המחנכת פייגה ביבר, שחליפת-המכתבים ביניהן התמידה במשך שנים רבות.

*

בשלהי 1927 פנתה אליי הנהלת האגודה המרכזית לייסוד בתי-ספר עבריים בפולין, חברת "תרבות", והציעה לי לייסד ולערוך שבועון עברי כמתכונת עיתונו של קורצ'אק. המשאבים הכספיים של "תרבות" היו דלים מאוד, אבל לא יכולתי לסרב. סיפרתי על כך לקורצ'אק, והוא שמח על הולדת "האח הקטן". הוא יעץ לי, שלא לאחד את המנהלה עם המערכת, כי ארבע תחת המשא ("תרבות" הסכימה ומסרה את הניהול "המשקי" לידי הוצאת "עֵבֶר", רחוב טלומאצקה 6 בווארשה). קורצ'אק ביקשני להמשיך, כרגיל, בעבודתי ב"מאלי פשגלונד", אבל שחררני מהשתתפות באספות של קוראי "מאלי פשגלונד", כי תהייה לי אספות של קוראי העיתון העברי.

הופעת הגיליון הראשון של "עיתון קטן" נחשב כעין חג בין הילדים הלומדים עברית. ביוזמתה של חברת "תרבות" החלו התלמידים בבתי-הספר העברים להתכונן לכך במשך כמה שבועות לפני צאת העיתון: אספו חותמים, כתבו מכתבים, שלחו את ברכותיהם לעיתון. – רבים הזכירו בתודה את קורצ'אק, כי ראו גם בו שותף להתגשמות חלומם, עיתון לא רק עבור ילדים אלא גם של ילדים.

בגיליון הראשון של "עיתון קטן" מתוארים הרגשות והיחס של הילדים לעיתונם העברי:

"אל המערכת בא שליחם של ילדי בתי-הספר העברים בווארשה והפתיע במתנה ובבשורה נעימה: ילדים רבים ישבו עד שעה מאוחרת בלילה וציירו ציורים (הצעות) עבור כותרת העיתון ושלחו אותם לגיליון הראשון. הם מבקשים את העורך לבחור את הציור היפה ביותר ולשים אותו בראש העיתון." – מכיוון שציור הכותרת כבר היה מוכן בידי צייר, צולמו בעמוד הראשון כל ציורי הילדים במידה מוקטנת מעט.

קורצ'אק ראה ב"עיתון קטן" אח חוקי של "מאלי פשגלונד", הושיט לו יד עוזרת, השתתף בו מזמן לזמן, וחילק כמתנה בין קוראי עיתונו הפולני עותקים של העיתון העברי.

*

חב אני לקורא בירור נוסף בנוגע ל"מאלי פשגלונד". בשעת ייסוד העיתון יעצתי לקורצ'אק למצוא מזכירה, שתעזור לו בעניינים הטכניים של המערכת. והנה קרה נס: באחד הימים – כך סיפר לי קורצ'אק – השתדך אחריו אדם, צולע במקצת, לבוש בגדים מרופטים, בעל פנים חיזורות, דומה לצעירים מבוטלי-עבודה, שעוררו אז את רחמי הקהל. הצעיר שאל את קורצ'אק ("מבלי לדעת מי הוא") אם יוכל לעזור או ליעץ לו היכן למצוא עבודה, כי מצבו החומרי בכי רע. המשבר הכלכלי הקשה בפולין סתם את מקורות הפרנסה של אנשים רבים.

– במה עסקת? – שאל אותו קורצ'אק.

– אני סטנוגראף מומחה. יודע כתיבת-קצרנות על בוריה.

קורצ'אק שמח בליבו: הרי מן השמים שלחו אליו את האדם הזה. מתוך המשך השיחה נודע לקורצ'אק שהצעיר אברמוב הוא בן גנראל בצבא הצארי, שחנה לפני מלחמת העולם הראשונה עם גדודו בפולין ונשא כאן לאשה את בתו של שומר-יער בערבה הביילרוויז'ית. עם פרוץ מלחמת-העולם עברה המשפחה לרוסיה. בתקופת המהפכה הבולשביקית נספתה כל המשפחה. הוא נותר בחיים והצליח לפני שנים אחדות להגיע לפולין, שהיא מולדתו האמיתית, למד סטנוגראפיה והיה רושם בקצרנות את דברי הנואמים בכינוסים. בזמן האחרון, בימי המשבר הכלכלי הנוכחי, אפסה פרנסתו. לאחרונה לא השיגה עוד ידו לשלם שכר-דירה, והוא נאלץ ללון באכסניות מסופקות או בפארק.

קורצ'אק זכר את הזמנים שבילה בימי נעוריו בפרברי סולֶץ, הבין לרוחו של האדם הצעיר, וביקש לדעת מי מכיר אותו. בין השמות השונים, שהצעיר מנה ושלא היו ידועים אישית לקורצ'אק, נזכר גם השם של אשת ד"ר פֶּרבר. קורצ'אק הכיר אותה יפה. היא הייתה פעילה בהתנדבות בבית-היתומים וטיפלה בעיקר בילדים מוכשרים (סיפקה, למשל, לחניך שידלקו, הפסנתרן, מורה למוסיקה), והייתה ידועה בדעותיה החברתיות הליבראליות. הזמין אותו קורצ'אק לעליית-הגג שלו, בחן את ידיעותיו בהכתבה והיה מרוצה, שיוכל להכתיב לו את החומר לדפוס ב"מאלי פשגלונד", למסור לידו את הפיקוח על תיקי המכתבים של הקוראים וכו'.

מזמן לזמן היה קורצ'אק מתנה לפניי כמה הירהורים בלתי-ברורים שעורר בו מזכירו. לא דברי תרעומת, אבל תמיהה: "ברח מרוסיה שנים אחדות אחרי המהפכה, הקרובים אליו ביותר נפגעו שם, חזר בעוד עורו בשינוי, מתנגד כמוני לעולם-הדמים ההוא, אך בכל זאת... אברמוב הוא ספר חתום. עדיין לא נוכחתי אם רדוד הוא או מעמיק בהרגשותיו, אך יש לו ידיעות שונות ומשונות למכביר. קורה, שהסבל מלמד את האיש הצעיר לשמור על מוצא שפתיו, ובמלים רבות הוא מכסה על דברים שאיננו רוצה להגיד. ברוסיה המהפכנית מצאו לכך "מונח" מיוחד, בלתי מדוייק, אבל הולם: דיאלקטיקה, כמו "פילפול" בתלמוד. הוא נראה סימפתי, משלים עם המציאות. מחפש ומוצא את מקומו בחברה, ובכל זאת..."

אני צוחק ושואל:

– האם אתה בטוח שאיננו יהודי?

– יש אנשים שאינך בטוח בהם לעולם, אבל מיום ליום אתה דבק בהם יותר ויותר. אברמוב נראה כיהודי, וכך חושבים כל מכריו מבין קוראינו. אך הוא סיפר לו שמוצאו תתריירוסי-פולני, ודומני שהוא פוזל אל הנערות היהודיות שב"בורסה" שלנו...

אברמוב ישב בצל קורתו של קורצ'אק בעניויות, בזריזות ובפיקחות.

האם מן השמים שלחו אותו? – לעתיד פתרונים.

העתיד הזה לא אחר לבוא.

ורשה, כ"ו אדר א' תרפ"ט. שנה ב. המחיר 35 פרוטות Wars zawa 8 marca 1929 № 22 (50)

שערי הגליון הראשון וגליון-היובל (החמישים) של "עתון קטן", מצאצאיו של מאלי פשגלונד (מארכיון י"המכון היהודי המדעי "ווא" ניו-יורק)

27. הנסיכה והוד מלכותו שהגיעו ממרחקים

לקורצ'אק נודע שנולדה לי בת. הבכורה שלי. הוא טילפן אליי בבוקר ושאל מתי יוכל לבקר אצל אשתי בבית החולים ולקבל את פניה של האורחת. שמחתי על כך וקבענו להיפגש בשעה 5 לפנות ערב. סיפרתי לו שבאותה שעה יבקר אצל אשתי ידידנו הטוב [דניאל פרסקי](#), סופר עברי מארצות-הברית. לפני חודשים אחדים הדפסתי ב"מאלי פשגלונד" ראיון עם פרסקי, שעבר את וארשה בדרכו לבקר אצל אמו ברוסיה, וחזר לפני שבוע. פרסקי סופר ידוע, עורך בניריוק ירחון לילדים "עדן", מחבר ספרים ומשתתף קבוע בשבועון העברי היחידי באמריקה – "הדואר". הוא מצטין בהומור רב, ונעים לשוחח אתו. "תוכלו לדבר רוסית, אבל הוא מבין גם קצת פולנית. מכאן יסע פרסקי לפלשתינה. ביאליק אוהב אותו אהבת-נפש, ובשעת ביקורו באמריקה נתלווה אליו פרסקי בכל הופעותיו. בשנת המהפכה (1905), בשעת הפגנה במינסק, עיר הולדתו, הוכה פרסקי קשות בידי קוזאקים. הוא חשב שימות מפצעיו, ובשוכבו על המדרכה הצטער רק על דבר אחד: בכיס בגדו נמצאה הפואמה האחרונה של ביאליק, שהגיעה אליו באותו בוקר, והוא עדיין לא הספיק לקרוא אותה....

– הריני מתכוון להביא את פרסקי בשבת לבית-היתומים לשעת הקריאה של העיתון השבועי. האם אפשר?

קורצ'אק שמח על ביקור האורח ביום השבת, והודיע שיקדים לבוא לבית-החולים ברבע שעה, כדי להתייחד אתי, עם אשתי ועם "האורחת" מהעולם האחר. ופתאום שאל:

– אמור לי, בבקשה, מה להביא לגברת אנקה?

– אל תסתבך, דוקטור. בואך ישמח אותה וישמש לה הפתעה נעימה.

– אני מבקש הצעות ולא עצות.

– טוב. הבא לה את ספרך "כיצד לאהוב את הילד".

– וכי אין לך הספר? הנני זוכר שנתתי לך. אתה ברשימתי הקבועה.

– אני, כנראה, מתרועע בזמן האחרון עם חברים שהגיונותם מסופקת. מישהו "סחב" או שאל ממני את הספר ולא החזיר.

– כן. יצאת לתרבות רעה. הזהרתיך לבל תתרועע עם העברים... טוב, אביא לכם את הספר.

*

היה יום חורף יפה (13 בפברואר). לילדתי מלאו אז שלושה ימים. קורצ'אק בא אל חדר אשתי לבוש אדרת פרווה ולראשו כובע עגול מפרווה. הוא הסיר את הכובע, ניגש אל מיטת אשתי, מסר לה את הספר ונשק לה.

בעריסה ליד החלון, שכבה בתי, בת בלי שם (הסכמתי להפצרותו של ידידי פרסקי, שהוא ימציא לי שם מתאים לילדתי. בארצות-הברית הוא "המספק" הראשי של שמות עבריים לתינוקות הנולדים לחברי "ההסתדרות העברית באמריקה". זוהי כמעט מסורת. ובבואו – כאורח – לפולין הוא רוצה להרחיב את תחום שליטתו).

קורצ'אק שאלני לשמה של בתי. הסברתי לו, שעדיין הנני מחכה להצעתו של פרסקי. קורצ'אק הגיב:

– כשאני מדבר אל ילד הנני אוהב לקרוא לו בשמו. ידיעת השם מסייעת ליצור אווירה של קרבה. הפעם אוותר על העיקרון הזה. הרי אתה "הדמוראליזטור" שלי.

קורצ'אק חבש שנית את כובעו והתקרב לעריסה. שם הסיר את הכובע. קד קידה עמוקה, אלגאנטית, ואמר:

– ברוך בואך אל עולמנו, נסיכה יפהפיה! אני שמח לקבל את פניך.

ארשת פניו של קורצ'אק לבשה רצינות. הוא הרכין ראשו, הצמיד בזהירות רבה את שפתיו אל כף ידה הקטנטנה של התינוקות ונשק לה. המעבר של קורצ'אק מן ההתבדחות ליראת-כבוד היה מפתיע. הוא שקע במדיטאציה. כעין תפילה חרישית. אחר-כך שלף בקבוקון מכיסו, הוציא מתוכו פקעת קטנטנה של צמר-גפן וניגב בה את הכפונת הנשוקה.

אשתי עיינה בינתיים בעמוד הראשון של הספר וקראה את דברי ההקדשה: "לגברת אנקה היקרה: הזהרתי את יאָז'י, שספר כזה לא נחוץ לכם. אתם יכולים להסתדר בלעדיו. בתכם היא בת-מזל – ידעה לאן לבוא".

והנה הגיע גם פרסקי.⁴⁸ הוא היה רווק כבן אבעים. כשנכנס העלה את משקפיו על מצחו, כי לא השתמש בהם לקריאה או לראייה מקרוב. עיניו היו כחולות וצוחקות תמיד. פתאום נצנצה בי ההכרה, שצבע עיניו, דיוקן פניו ואופיו (יחס האהבה לילדים, ההסתפקות במועט, חוש ההומור) של ידידי האמריקני דומים באופן מתמיה לקורצ'אק. ואכן, שניהם התיידדו מן המבט הראשון. קורצ'אק הוביל את פרסקי אל עריסת בתי והציג אותה לפניו:

– זוהי ידידתי הצעירה. סליחה, שאינני קורא לה בשמה. השם, כפי שאני מבין, נמצא בידך.

פרסקי התבונן בתינוקות, הצטחק בעליצות ניכרת ואמר:

– כן, ליפהפיה הזאת יתאים השם שחשבתי עליו ושלא נתתיו עדיין לשום ילדה באמריקה. אני מציע את השם העברי החדש והמקורי "יעלת-חן". והוא מסביר לקורצ'אק את הצירוף של שתי המלים.

קורצ'אק פונה אליי:

– נו? מה אתה חושב? הרי גם לך יש כאן חלק. זוהי דמוקראטיה... אני מטבעי נגד שמות שיש להם צליל זר. ילדים, ואפילו מבוגרים, נוהגים להציק למי שמודבק לו שם נדיר. הרי לי יש עד היום צרות מן השם, שקראתי לעצמי ברגע של חוסר מחשבה. חבל שלא היה אז לידי אדם מומחה לשמות, כמו מר פרסקי. ברם, לבתך יאה השם התנ"כי. אביך בפלשתונה ישמח על כך. חבריה וחברותיה לא יציק לה שם. והרי אתה מתכוונת להביא בקרוב את הנסיכה שלך אל הארץ העברית.

השם לא קסם לי, אבל מול "החזית המאוחדת" של פרסקי וקורצ'אק קשה היה להאבק. התייעצתי עם אשתי והחלטתי "להתפשר":

– אני אסכים לשם "יעלה" בלי תוספת "החן", כי מה אעשה אם הנסיכה לא תצטיין ביופיה ויהיה לה פרצופו של אביה?...

לאחר ויכוח עם פרסקי, שלא התעקש ביותר, הרימונו כוסיות לחיי הנסיכה יעלה. (אגב, כשגרנו בפולין, ואחר כך בארצות-הברית, נתקבל שמה העברי בלי כל תגובות והיסוסים. לא פיללתי אז, כמה צרות אגרום לילדתי דווקא כשתבוא לארץ-ישראל. בשנת 1937 שהתה משפחתי חודשים אחדים בתל-אביב. אני שלחתי את בתי לבית הספר ע"ש נורדאו. הילדים היו מציקים לה וקוראים אחריה בערבית: "יאֵלה רון!" (כלומר, "לכי הלאה!") – וילדתי הייתה ממררת בבכי. לבסוף שמעתי לעצמו של ידידי הטוב, סופרי הילדים [לוי קיפניס](#): מסרתי למורה של כיתתה מעשיות אחדות לילדים, שכתבתי, ושהגיבורה הראשית הייתה בהן ילדה ששמה "יעלה", כגון הסיפור "יעלה וסנדלה". המורה קראה את המעשיות בכיתה. מבצע ספרותי זה הקל על בתי הקטנה את חבלי הקליטה). לפני צאתו מבית-היולדות התחיל קורצ'אק לדבר אל עצמו, כביכול. בדבריו היה "רמז דק" המכוון אליי ואל

⁴⁸ נולד במינסק בשנת 1887. נפטר בניר-יוק בשנת 1962, והובא לקבורה בישראל. על מצבתו חקוקה סיסמתו: "עבד לעברית עד נצח". – מחבר הספר הזה כתב עליו מונוגראפיה בהוצאת "ברית עברית עולמית" בירושלים. בפולין היה בשנת 1928.

אשתי:

– לא טוב היות הילדה לבדה... הנה הורים, שיש להם תנאי חיים מתאימים והבנה בחינוך... אני הייתי בן יחיד,⁴⁹ והשתעממתי... גם ריכוז כל רגשות ההורים בילד יחיד איננו טוב ביותר... שפתו ודמיונו של ילד, בסביבת אחים ואחיות, עשירים יותר והתפתחותו מהירה יותר. מה דעתך מיסטר פרסקי?

דניאל שלנו "תפס" את הכוונה ו"סייע" לקורצ'אק:

– בביתנו היו אחד-עשר בנים, והבית היה תמיד רועש ושמח, התכתשות מתמידה ואחוה נפלאה.

– אחד-עשר בנים? – מתפלא קורצ'אק. – אביך וודאי היה אדם זריז ועשיר.

– לא עשיר. היה לו בית חרושת של נקניקים. הוא היה מעסיק בבית-החרושת שלו כל בן לאחר שמלאו לו עשר שנים. יהודי מינסק היו אומרים על אבא שלי: "כאשר ר' יצחק צריך לפועל – הוא עושה אותו..."

קורצ'אק צחק בכל פה ואמר:

אביך היה איש "מודרני": הוא תכנן את הילודה מתוך השקפה כלכלית...

*

לאחר שקורצ'אק ופרסקי עזבו את בית-החולים, אמרה לי אשתי, שהיא התרגשה מאוד למראה תגובתו העמוקה והכמעט-רליגיוזית ב"פגישתו" הראשונה של קורצ'אק עם התינוקת שלנו. היא נזכרה בסיפורו הנפלא "בובו", המתאר את המסתורין שבהופעת ילד על-פני אדמות. היא ביקשה אותי להביא לה את הספר לבית-החולים.

בבואי הביתה קראתי בפעם המיידערכמה את היצירה הקצרה הזאת (בת עשרים ושישה עמודים), הפנינה הספרותית, המתארת את סודה-חיים עוד לפני היות האדם עובר בתוך רחם אמו. בראשית סיפורו מייעץ קורצ'אק לקורא: "אנא, הקטן את אורה של המנורה, קרא לאט ובלחש – אספר לך רזי-דרזין, מפלאי התקופה הטרומ-היסטורית והטרומ-עתיקה של חיי בובו". קורצ'אק מתחיל את סיפורו בתקופה שהכוכבים והמזלות היו נודדים בחלל ההיולי ומחפשים אחיזה בקוסמוס, כאשר רגע היה אלפי שנה, וקילומטר היה מתענק, מתארך ונהפך למאות ולאפי קילומטרים; כשהמושגים של זמן ושטח היו משמשים בערבוביה... וקול אדיר גוזר אז על האטומים להזדווג עם הבזק, עם טיפות הטל, עם הגביש המסתורי ולחולל את המעשה המופלא – את בריאת החיים. חיי צמח עולים מתוך איזוב לבן ונקלה, אורנים – מתוך גרעין קטן, ולהם צומחים צאצאים שגופותיהם של אבות-אבות-אבותיהם מתפוררות או מתלכדות, מתאחדות או משתסעות תוך ברקים ורעמים – תוף פשיטה ולבישה של צורה ותוכן.

יצירה קצרה זו מעוגנת בעמקי הקבלה היהודית ובסודות "בראשית", בסיפורי המיתולוגיה היוונית וביסודות המדעים והפילוסופיה בני-זמננו; יש בה הד עמום לסאגה על הבונה עולמות ומחריבם ועל הבת-קול המכריזה על גורלו של כל ילד, שהוא רק חוליה תוך שלשלת של מסתורין, תוך מורשת קדומה שבין הראשית לבין האיך-סוף... "הציפור הכחולה" של מְטְרלינג משיגה רק חלקיק מראַפסודיה אדירה זו של תולדות הוולד וחיי האדם.

הבאתי את הסיפור "בובו" לאשתי, כבקשתה, לבית-היולדות, וקטע מתוכו הנני רושם להלן:

"יהיו חיים.

יהיה אדם, אשר ישאף לפענח את חידת החיים. האדם – יצור מופלא.

יהיה...

בינתיים מלא לילה-המסתורין רזים נפלאים בלתי-צפויים. כבר בתוך הבזק של עיבור מהווה בובו פלא גדול. "בובו" אני קורא לתינוק, שהנני כותב את סיפורו".

⁴⁹ ידעתי שיש לו אחות, אניה. ייתכן שקורצ'אק לא "גילה" אז את הדבר, מפני שהיה הפרש ניכר בגילם.

"אומרים שבובו, איננו עדיין, שעליו לבוא. בובו עוד איננו רשום בשום פנקס של קהילה או מחוז; הוא לא נראה עדיין כלל, אפילו לאמו; קעת ממתנים לו – והוא מכבר היה והווה.

לבו כבר התחיל בפעולה שלא תיגמר לעולם, שהיא תעביר את לבו של בובו לבנו, לנכדו ולנינו, כמו שהועברה אליו מהלב של אביו, של סבו ואביסבו.

אומרים אתם, שבובו אשר איננו עוד, חי כבר כמה שבועות או כמה חודשים. הנכם צודקים. וגם טועים. בובו קיים לעצמו. שעונכם איננו ידוע לו, ואף לא לוחזמנכם – בובו היה והווה תמיד...

טועים אתם לא משום כך בלבד.

בובו איננו חי מספר מסוים של ירחי אנוש. הוא כבר היה חי במפורר תוך מיליארדים של גרגרי אבק ברחבי העולם כאשר נשמעה הקריאה: "להרוס את הבאסטיליה!" הוא היה חי כשהמונים נהרו לגאול מידי הכופרים את קברו המחולל של ישו; כשראשו של [סופוקלס](#) הוכתר בזרדפנה; כשהנוגשים הלכו בפרגולים את העבדים שהקימו את קברותיהם היהירים של הפרעונים; בובו חי רבותירבות בשנים קודם לכן, והוטל עליו להמתין עוד שנות רבה עד להיוולדו.

הוי, מה רבים היו מסעותיו של בובו עד שהלם לבו בפעם הראשונה!"

*

ביום השבת הבאתי את דניאל אישהחמודות אל ביתהיתומים, כפי שנדברנו. קורצ'אק העביר אותו על פני כל ה"רפובליקה" שלו, הסביר את הסידורים השונים והמסובכים, את ביתהמשפט והפרלאמנט של הילדים, וסיים כל הסבר בפסוק מפורש: "על הפרטים הנוספים תשאל את ירחמיאל" (קורצ'אק ביטא את שמי העברי בצלצולו הנכון ו"האכסוטי". כי ידע שעל כרטיס הביקור של פרסקי נדפס בפירוש: "עבד לעברית אנוכי עד נצח" – ולא יסכים בשום אופן לשם "הגוי" יאזי").

למען השלמת תיאור דיוקנו של פרסקי עלי להעיר, שלא היה מקפיד ביותר על לבושו: חליפתו הייתה, לרוב, בלתימגוהצת; עניבתו הייתה עקומה ו"הצטיינה" בצבעים יוצאיידופן; נעליו הבלתימצוחצחות היו עשויות באופנה אמריקאית שמלפני עשרים שנה.

*

לבסוף נכנסנו יחד לחדרהכיתה, ששם היה קורצ'אק קורא באוזני ילדיו מדי שבת בשבת את העיתון השבועי של "ביתהיתומים". קורצ'אק ישב ליד השולחן הקטן שבראש החדר. פרסקי ואנוכי מצאנו לנו מקום בין הילדים, שהיו יושבים בחופשיות גמורה על המושבים או על המכתבות של הספסלים.

קורצ'אק פתח בהקדמה, כפי שהיה נוהג בנוכחות אורח חביב או כשהתכוון לבדח את הילדים. הפעם סיפר לילדיו על העיתונים באמריקה ועל העיתונאים האמריקנים הזריזים, שאין אפשרות להסתתר מפניהם, כשהם יוצאים לצוד ידיעות סנסאציוניות. והנה הגיע עיתונאי אמריקני כזה מניוירוק לווארשה ונודע לו שבבית עיתונאי אחר, שכותב גם עברית וגם פולנית, קרה איזה דבר חדש ומסתורי. האמריקני החליט לחקור את הדבר, כי מאמריקה – מן המערכת של העיתון "הדואר" – התחילו להגיע מברקים: "אנחנו עצרנו את מכונות הדפוס. נקודה. מחכים להוצאת הדפסה מיוחדת. נקודה. עליך לפענח את התעלומה של הנסיכה שבאה מארץ רחוקה. נקודה".

מה עשה הריפורטר האמריקני? טיפס בחשכת הלילה ועלה על גג הבית, שגר בו מר יון (זה היה שמי הספרותי בעיתון לילדים "מאלי פשגלונד", והיה מורכב מהאותיות י/רחמיאל/ו-ן/וינגרטן). על הגג חיכה הריפורטר עד שנרדמו כל דיירי הבית הגדול בן חמש הקומות. מסביב הייתה דממה. הריפורטר נכנס בחשאי לתוך הארובה שעל הגג, כשפנס חשמלי צמוד אל עניבתו הצבעונית. הוא אחז בחבל שקשר לקצה הארובה – וחל... ירד לאט לאט עד שהגיע לתנור שבקומה השלישית. שם גר מר יון. אותו הוא צריך לראות. הריפורטר נקש בפשפש של התנור. למזלו של הריפורטר, מיסטר פרסקי שמו, יש בדירה הזאת תנור מרווח וכן גדול שם הפשפש. מר יון שהוא מאמין בכל מיני דברים (גמדים, שדים, רוחות), נבהל מאוד, ניגש אל התנור ושאל: "מי שם?" (אל יצורים

כאלה הוא מדבר בשפתו העתיקה – בעברית – שהם מבינים בה יותר מאשר בשפה אחרת). והנה נשמעה מעומק התנור תשובה בעברית: "אני דניאל פרסקי. עיתונאי וסופר מאמריקה. פתח לי בבקשה, כי לא נעים לי כאן בתוך פיח הארובה והתנור".

הפשפש נפתח. מיסטר פרסקי יצא מתוך התנור, כשבגדיו מקומטים קצת ופניו לא נקיים ביותר. מובן, שמר יון הופתע למראה האורח הזה, ששמע עליו ושניהם היו כותבים מכתבים זה אל זה.

– ברוך הבא! מה רצונך, עמיתי פרסקי?

– מהמערכת שלי הודיעו לי טלגראפית שנסכיכה מארץ רחוקה הגיעה אינקוגניטו (בעילום שם) אל ביתך. עליי להיוודע איפה היא, מה שמה ומה היא יכולה לספר לי.

נכון, ידידי, הנסיכה באה, אבל היא עייפה מאוד. עברה דרך רחוקה, שהתה במסעה כמה חודשים. היא נחה עכשיו בבית מיוחד, במקום סתר, אשתי מטפלת בה. את שמה של הנסיכה אינני יודע, אקח אותך אליה לפנות ערב ותנסה לשוחח אתה. אבל אין רואים נסיכה בלבוש מקומט.

טוב, אבוא בזמן המיועד. גם אגהץ את חליפתי. את השם אני אתן לה. שם עברי טהור.

לפנות ערב של אותו יום הודיע מיסטר פרסקי לעיתונו: "יש לי 'סקופ' על הנסיכה. שמה 'עלה', היא הגיעה מארץ רחוקה. היא עייפה מאוד ואיננה מוכנה לשוחח עם עיתונאים. השיחה נדחתה לשנים אחדות. מזל טוב!" הילדים פרצו בקול צחוק והתבוננו בפרסקי, שקם וקד קידות לעברו של קורצ'אק וגברת סטאפה ולעבר כל הילדים.

קורצ'אק החל לקרוא את העיתון השבועי של בית-היתומים. בעיתון היו מאמרים, הצעות וסיפורים קצרים כתובים בידי הילדים וידיעות מהחיים בבית-היתומים. היו בו גם הודעות על פלאביסציטים, פסקידין של בית המשפט ורשימת המצטיינים שזכו ב"גלויות מזכרת".

לאחר הקריאה בעיתון ליווה קורצ'אק את שנינו עד לשער "בית היתומים". בשעת הפרידה אמר אל פרסקי:

– האם ידוע לך, שאתה ביגאמיסט?

פרסקי ענה בתמיהה:

– איך אני יכול להיות ביגאמיסט, והרי אין לי אף אשה אחת? רווק אנוכי, כמוך.

– אל תתחמק, ידידי. יש לך שתי אהבות: ילדים וגם הלשון העברית, שהנך מאוהב בה עד כדי להיות "עבד לעברית עד נצח". אני אינני יכול לחלק את אהבתי. אידיאות דומות לנשים קנאיות: הן כובשות, משתלטות, מעבידות ודורשות בלעדיות...

*

בדרכו חזרה לארצות-הברית "קפץ" פרסקי לפלשתינה כי רצה לראות במו עיניו את ילדי הארץ ולהתבשר שם מהלשון העברית הקמה לתחייה. "הביקור הקצר" נתמשך שלוש שנים. קשה הייתה עליו הפרידה מילדי ארץ ישראל שהיה עוקב אחריהם בהתפעלות ובסקרנות – וקולט את חידושיהם הלשוניים הססגוניים. הוא לא פסק מלתמוה על תופעת-הפלא של שפה עברית חדשה, שהיא שפת-קדומים ושפת-הילד, ולרוב נעדרת בה שפת-האם.

באותם "ימי השיכרות" כשהתנגנה בפלשתינה לשון חדשה ונבנו ערים וכפרים חדשים, כתב אליי פרסקי על שיחת שני "צברים" קטנים, שתמהו למראה אדם מבוגר "חשוד", המלווה אותם מרחוק בטיוולם ובמשחקיהם. אחד אמר אל השני בשפתו העסיסית: "מיהו הפרצוף, המזדנב אחרינו?" לאחר תיאור חכמתם של ילדי תל-אביב הוסיף: "אנא מסור ד"ש (דרישת שלום – גם ניב זה נתחדש כאן) לקורצ'אק. אמור לו שבהחלט אינני ביגאמיסט והריני נאמן לשתי האהבות שלי – לילדות ולעברית – שתיהן רכות, עדינות, יוצרות, שופעות שמחה, והעיקר: זה לא כבר נולדו – והן צומחות כמו עץ רענן על פלגי מים..." אל המכתב היה רצוף גזיר עיתון. נדפס בו שיר

מוקדש לפרסקי, פרי עטו של המשורר הצעיר [נתן אלתרמן](#) (בנו של [יצחק אלתרמן](#) מידידו הותיקים של י"ל פרץ, כעת המפקח על גנייהילדים בארץ ישראל).

סיפרתי לקורצ'אק על המכתב, על שיחת הילדים ועל משורר ארץ־ישראלי הרואה בפרסקי מבוגר "ששוב היה קטן" ("כאשר שוב אהיה קטן" היה באותם הימים שם ספרו רב־המכר של קורצ'אק). קראתי ותרגמתי לפניו שתי שורות מתוך השיר:

רק פֶּרְסְקִי עוֹד אַחֲרֵיךָ⁵⁰ אֶץ כְּמוֹ מִקֶּדֶם

כְּרוּץ יְלָדֵי הָעִיר אַחֲרֵי הַכְּבָאִים.

קורצ'אק צחק ואמר:

– יאז'י, הואל לכתוב אל פרסקי בשמי, שהוא ביגאמיסט חשוך־מרפא: יש לו שתי "אהבות", ודווקא בהיותו "שיכור" מהתפעלות משתקפת "כפילות" אהבתו... אגב: סבורני שפלשתינה היא הארץ היחידה בעולם, שמלאך השיכחה איננו נוקף באצבע הצרידה מתחת לאפו של הילד: בצאתו לאוויר העולם מהדהדת בתוכו השפה העתיקה, והוא מוכשר ללמד את הוריו כיצד לדבר... שפתי־הילד קודמת לשפתי־האם... לא יאומן!

*

עברו בערך שש שנים. פרסקי חזר לחדרו הרווקי בניו־יורק. הודעתי לו, בין היתר, שאנקה בהריון. בתשובתו למכתבי איחל לנו את ברכתיו והזהיר בנו, שזכות "החזקה" שלו לקרוא שם לוולד החדש לא פקעה, אלא מכיוון שהפעם הוא יושב במרחק רב מביתנו (לא כמו ביום הולדתה של "הנסיכה" יעלה), הוא יצטרך לסמוך על מצפוננו לבל נתמרד נגדו. יש לו גם "חשש" נוסף: לא ברור לו מהו המין שיברור לו הנולד...

לפיכך החליט פרסקי לשלוח לנו "שני שמות, שהם אחד": מפאת היותי תלוי "בשני עולמות" – היהודי והיווני (רמז לכינויי הספרותי "יוון") – הוא חורג מתחום העברית הטהורה ומציע את השם אלכסנדר לבן, ואלכסנדרה – לבת. והפעם עלה בדעתי לציין התקדמות: לא ב"נסיכה" אנו דנים, אלא במלך או במלכה. פרסקי הותיר לנו, להורים, ברוב טובו, את הזכות להוסיף לשם התואר "גדול" (ככתוב בספרי ההיסטוריה) או לוותר על כך, כמו שוויתרנו על התוספת "חן" לשמה של נסיכתנו.

אנקה הסכימה להצעת פרסקי (נטולת "התוספת") אם בן יהיה הילוד, אך החליטה שלא לכנות בשום אופן בת בשם יוצא־דופן ונדיר כמו אלכסנדרה.

נולד לנו בן. קורצ'אק לא נכח בחגיגת הכנסתו לבריתו של אברהם אבינו. הוא נעדר אז מווארשה. הוא בא לדירתנו כעבור שבועיים, בראשית דצמבר 1934. היה לבוש באדרת פרווה וחבוש לראשו כובע פרווה. כמו בביקורו בבית־הילדות לפני שש שנים. אלא שצבעי הפרווה האפירו ודהו, כמו שהאפיר זקנקנו. גם כחול העיניים היה דהה, כשהסיר לרגע את משקפיו (אשתי לא ראתה אותו מיום צאתו לעין־חרוד שבפלשתינה ותיארה לי אחרי ביקורו בביתנו את רשמיה וריגשותיה העגומים: "ההיסטוריה של השנתיים האחרונות – מות [הינדנבורג](#), עלייתו המוחלטת של היטלר ושמחתה המטופשת של פולין - חרשה קמטים עמוקים בפניו ובמצחו"). למראה ילדתי שרצה לקראתו והתנשקה אתו ולמראה עריסת התינוק – התאווש ונהר משמחה. בך־רגע שוב היה קטן ושוב היה גדול – כמו קורצ'אק מאז ומתמיד. הוא מסר לאנקה את הפרחים שהביא לה, ושפע אור. "טקס" קבלת־הפנים של הרך־הנולד היה דומה לקבלת פניה של הנסיכה לפני שש שנים. אלא שהפעם היה ידוע לו השם לכתחילה. קורצ'אק קד לתינוק בהתרגשות, נשק את הכפונת שלו וקרא לו בניסוחו הפולני [אולֶצ'ק](#)⁵¹ בתוספת התואר הרויאלי: "הוד מלכותו אולֶצ'ק הראשון" (רמז לגיבור ספרו הפופולארי ביותר של קורצ'אק "המלך מתיא הראשון").

קורצ'אק הבחין ביעלה, שעמדה מן הצד והתבוננה עגומה ושכוחה לכל המתרחש מסביב. קורצ'אק נשק שנית

⁵⁰ אחר־כך – כלומר: אחרי השפה העברית.

⁵¹ צורת פינוק פולנית לשם "אלכסנדר".

את ידה ונתן לה במתנה את ספרו החדש "קייטוש הקוסם"⁵², ישב אתה בפינת החדר וסיפר לה בקיצור על הניסים והנפלאות המתרחשים בתוך הספר, וגם הסביר לה מה נחמד אחיה הקטן, אולצ'ק, ומה רבים השמחה והשעשועים הנכונים לשניהם גם יחד. מעכשיו היא לא תשב עוד בודדה ומשתעממת בבית – היא תהייה לאחיה כמו "אמא"... אשרי הילדה שיש לה אח! עיניה של יעלה אורו... הבינונו שקורצ'אק חרד – כמו שחרדנו אנחנו – פן תקנא ילדתנו באחיה העלול "לגזול" ממנה את תשומת לבם ואהבתם של ההורים. הודינו לו ושתינו "לחיים".

---

⁵² בעברית: "יותם הקסם".

28. רוחות רעות מנשבות

לאחר שלוש שנים (בשנת 1930) פסקה הופעת "עיתון קטן", בן הזקונים של "מאלי פשגלונד". הזמנים היו קשים. המצב הכלכלי החמיר. שום עיתון למבוגרים בלשון העברית, המיועד למספר מוגבל של קוראי שפה זו, לא החזיק מעמד למרות המאבק על קיומו. נעשו אז גם כמה ניסיונות, בלא הצלחה, להחיות את היומון העברי "הצפירה". ההתלהבות של המעטים לא הספיקה כדי להתגבר על המצוקה הגוברת.

סגירת "עיתון קטן" הייתה אחת החוויות הקשות בחיי, אף שעלידי כך ניתנה לי האפשרות להיפנות למפעלים ספרותיים-חינוכיים חדשים בפולנית ובעברית, שהוכתרו בהצלחה חומרית ואפשרו לי לשלם את החובות של "עיתון קטן" למדפיסים, לסוחרהנייר ועוד, כי לחברת "תרבות" היו משאבים כספיים מעטים ולא יכלה לשאת בנטל.

"חופשי" מעול השבועון, הסכמתי להצעות שונות: נמסרה לי עריכת ספרים בפולנית בעלי תוכן יהודי (סדרת "ספרייה לילדים ולנוער יהודי" 1930), כעבור שנה החלו מופיעים בהוצאת "גיטלין" בווארשה ספריהלימוד של "תורה למתחילים" ו"נביאים למתחילים", שהיו – כפי שנאמר לי – הנפוצים ביותר בספרות הלימודית העברית; בהוצאה זו הופיעה גם סדרה של שש מקראות עבריות לבתיספר והאנתולוגיה "בחיים ובספרות". בשנים 1932 – 1939 ראה או בהוצאת "צנטראל" (בעליה: שימין, שרברק, קאפלאן), ספרי ההיסטוריה "עמנו בעבר ובהווה" (בששה חלקים) שכתבתי יחד עם ד"ר מאיר טאובר – במהדורה עברית ופולנית. השמשו בהם בתיספר רבים ללימוד קורות ישראל. באותן השנים שימשתי גם כעורך הוצאת "צנטראל". להצלחה בלתיירגילה זכו גם שני ספריהלימוד "האורבאניים" שלי בפולנית ("מקראות לילדי העיר"), שנועדו לבתיהספר הפרוגרסיביים, היהודיים והפולניים, ואשר אושרו על ידי המיניסטרוני לחינוך⁵³.

יד המקרה הייתה בכך, שבשנת סגירת "עיתון קטן" (1930) עזב גם יאנוש קורצ'אק את עריכת "מאלי פשגלונד" ומסרו לידי של מר אבראמוב. קורצ'אק הכשיר אותו במשך זמן ארוך למשימה זו, וקיווה של יאכזבהו. הוא עצמו החליט להקדיש את כל הזמן שברשותו לכתיבת ספרים – מבלי לפגוע, כמובן, בזמנים הקבועים לשני מוסדותיו ליתומים.

הגיעו אז השנים הפוריות ביותר בפעולתו הספרותית והחינוכית של קורצ'אק. זה אחר זה הופיעו ספריו רבי המכר: "זכות הילד לכבוד" (1929), "חוקי החיים" (1930), "המלך מתי באי השומם" (ההמשך 1931), "קייטוש" ("יותם" בעברית) הקוסם" (1933); בשנת 1930 גמר קורצ'אק גם את המחזה "סנאט המטורפים", שלא הופיע בדפוס, אבל הציגהו בתיאטרון "אתינאום" בווארשה.

בשנים 1934-1935 (בייחוד לאחר מותו של פילסודסקי) הציק לפולין משבר כלכלי, רוחני ומדיני, שהגיע לשיאו בשנת 1936. לא הופיע מאז כל ספר רב-משקל ורב תפוצה של קורצ'אק, פרט ל"פדגוגיה מחדת" (1938), שהיה לקט מתוך "שיחות הדוקטור הזקן" שהשמיע בראדיו הפולני. יצירותיו החדשות נכתבו אמנם בפולנית, אבל לא לבשו צורת ספר בשפה זו (פרט ל"שלושת המסעות של הרשקה", הוצאת הקרן הקיימת ב-1939), אלא נדפסו בכתיבית של הנוער הציוני ותורגמו לעברית. הופיעו שמונה סיפורים כאלה.

החל בשנת 1936 נדחק קורצ'אק אל "הגיטו הפולני". ניסוי חברתי, שאולי אף בחר לפרוש אליו מרצונו. מופיעות אז בירחון "אנטנה" שלוש מסותיו "על הבדידות", שנושאן משקף את רוחו הנכאה. הפרישה החלקית מהחברה הפולנית – "מאונס ומרצון" – קרבה אותו עוד יותר אל היהודים ברחבי פולין (מסע הרצאות על רשמיו מארץ ישראל ועל נושאים חינוכיים בעיירות "היהודיות") ואל ידידיו החדשים בין העובדים בארץ-ישראל, שאליהם קיווה להביא את ילדיו. אך עם כל זאת נשאר נאמן גם לפולין: אף שאכזבה אותו – לא חדלו היסוסיו. קורצ'אק

⁵³ Jerzy Weingarten: Czytanki dla dzieci miejskich

ידע לסלוח ולאהוב – ואין אהבה בלי סליחה. הוא לא חדל לראות את "האדם" (הפולני) ליד "היהודי".

*

במשך כל השנים – עד ליום הרביעי שלאחר פרוץ מלחמת העולם השנייה – היינו נפגשים לעיתים קרובות.

גם "השנים הטובות" (עד 1934) שנות "ההצלחה האישית", לא השלו אותנו: אוירת האנטישמיות הלכה והתעבתה. שנינו ידענו שהשלטונות, הצבאיים כאזרחיים, חותרים למרר את חיי היהודים, לרוששם ולהשפילם. נותר לנו בציבור הפולני שביבאור יחיד: לשמחתנו ולתמהוננו כמעט שלא נגעה ידה של האנטישמיות בחוגי מיטב המחנכים, שהם היו את האינטליגנציה הפולנית המהוגנת (הסתדרות המורים הפולנים הייתה אחת האגודות המקצועיות החזקות ביותר); כן נותרו עדיין שרידים אחרונים אוהדים במשרדי ההשכלה והחינוך, שהשתתפו בסבלנו והעזו להביע לנו (בפרהסיה) את רגשות ידידותם. אישים אלה שימשו לנו מקור לנחמה פורתא.

קורצ'אק גילה אז לפניי מה קרה "מאחורי הקלעים" כאשר אושר ספר של יהודי (שלי) לשימוש בבתי הספר הפולניים: הגברת ג'וג'ובסקה, שהייתה פעילה בוועד לאישור ספרי לימוד, סיפרה על כך לקורצ'אק ברחשי ניצחון, מבלי לדעת על ידידותנו. היא סיפרה לו על פגישתה אתי ועל הצעתה שאאמץ לעצמי "שם חדש" (בשיחתה אתי נימקה: "לשם וינגרטן יש צליל גרמני"). סירבתי ואמרתי: "יש לו גם צליל יהודי, והוא חביב עליי". גברת ג'וג'ובסקה לא הפצירה בי עוד. קורצ'אק גילה לה ש"האיש המוזר" הוא ידיד שלו, והוסיף: "הוא לא חזר על הטעות שלי...". נעים היה לנו לקבוע, שעוד נותרו בין האינטליגנציה הפולנית – גם בשעה קשה זו – אנשים, שלא התכחשו לאידיאלים של הגינות...

גם ידידי מארק גוטמן (כעת בחיפה) מסר לי בימים ההם, שגברת סמפולובסקה, אחת הדמויות המופלאות בפולין, שהעריצה את קורצ'אק, "בישרה" לסטודנטים בהרצאתה ב"קורס הגבוה למורים", שליד הקהילה היהודית בווארשה, שאושר ספרי לימוד ראשון "אורבאני" כתוב בידי מחנך יהודי. הודעתה הייתה חדורה שמחה וגאווה, שלמרות האנטישמיות הגואה באויברסיטאות ובמסד, עוד לא כבתה הרוח הליבראלית בין האינטלקטואלים "האמיתיים" בפולין.

מכיון שרבים משובי הסופרים הפולנים היו יהודים או ממוצא יהודי, וגם גדולי הסופרים האחרים היו לרוב ליבראלים, לא הורגשה חומרת האנטישמיות בתחום הספרות כפי שהורגשה בשדות אחרים, המשפיעים העיקריים בין "המושכים בעט" היו העיתונאים, והם, ברובם, השמיצו את היהודים והסיתו לפגוע בהם.

*

המהפכה של פילסודסקי, הסוציאליסט לשעבר, אכזבה קשות. הוא זנח את המסורת הליבראלית ובחר במשטר שהיה פארלמנטרי להלכה ורודני למעשה. גל האנטישמיות הברוטאלית ברחובות ובאוניברסיטאות הלך וגאה. הגיעו ימי הגזירות הקשות, הפרעות וההתעללות. אדולף היטלר, שנתמנה ביאנואר 1933 לקאנצלר גרמניה, מצא בפולין אוזן קשבת ולשון משותפת בחוגי "הסאנאציה" (מפלגת "ההבראה" של פילסודסקי) ובמחנה האנאציה (הנאציונל-דמוקראטיה הקיצונית). בימיו של פילסודסקי הוקמו גם בפולין מחנות ריכוז (בקארטוודֶבֶרֶז), שעונו בהם חבריו לשעבר. ברם, ביחס לבעיות המיעוטים הלאומיים עדיין היו כמה סטיות וסתירות במנגנון ההשכלתי... הסתירות האלה היו אפשריות רק הודות לרוחות השונות והמנוגדות שעדיין נשבו במשרדים יוצאידופן של הממסד הנוכחי. משתקפות הן גם בסיפור דלהן:

יום אחד, בשנת 1933, קיבלנו – ד"ר מאיר טאובר ואנוכי – פנייה מאת הוצאת הספרים הממשלתית המרכזית בלבוב לכתוב חוברת בת 36 עמודים, שתופיע במסגרת "ספריית בית הספר היסודי". הנושא: "היהודים" (תיאורי החיים והמנהגים). מתוך הפנייה הבינונו שההוצאה מתכננת חוברות דומות גם על מיעוטים לאומיים אחרים בפולין. הסכמנו. בתאריך המיועד שלחנו את כתביהיד. את החומר כתבנו וערכנו בזהירות – והתאמצנו לעורר בקורא (תלמיד יהודי או פולני) רגשות אהדה להווי היהודי. לאחר זמן מועט קיבלנו מאת הוצאת הספרים מכתב תודה בצירוף המחאות. בחבילות מיוחדות הגיע לידינו גם מספר עותקים, כנהוג. הדפוס, הציורים ועטיפת השער היו יפים. ידענו, שלחברות מסוג זה מובטחת תפוצה רבה.

לאחר חודש ימים נודע לנו, שהספרון לא נשלח כלל לבתי-הספר. השואלים בהוצאת-הספרים, נענו קצרות: "הספרון אזל". בדיקה קטנה הוכיחה לנו שהחוברת נדונה לגניזה בטרם הספיק להתייבש צבע הדפוס⁵⁴. רוח "חדשה" נשבה בהוצאת-הספרים. סיפרתי את הדבר לקורצ'אק. הוא הזכיר כי "גנזו" את ספרו הקטן "קצרות ללא בושה" – והסביר:

אז גנזו יהודים, עכשיו גנזו הגויים... אז גנזו ידיד יקר, שדאג לטובתי – כאן ההיפך... רוח רעה נושבת. צחקנו צחוק עצוב. לא ידעתי אז כמה צרות עלולה לגרום לי "גניזה" זו לאחר שש שנים. אללי לי, אל אלוהי הרוחות המנשבות!

*

במרביט פגישותינו בשנים 1933 ו-1934 היה קורצ'אק מספר לי שהוא מתכונן לבקר בפלשתינה: יש לו שם ידידים – חניכי בתי-היתומים ומחנכים צעירים מהבורסה – הוא מתכתב אתם, והם מזמינים אותו. גם הקשרים, שנקשרו בראשיתו של "מאלי פשגלונד" עם ילדי קיבוצים, השפיעו עליו. סטאפה כבר הייתה בארץ והיא סיפרה לו הרבה על הקיבוץ "עין-חרוד". קורצ'אק מתכנן לשהות שם כשלושה שבועות ולטפל, בעיקר, בתינוקות ובגן הילדים, שאידיעת השפה העברית לא תשמש לו מכשול גדול ביותר.

נפשו איננה שקטה בזמן האחרון. קשה לו לכתוב. אין הוא יכול למצוא לו מקום בין אנשים מבוגרים, ומציקה לו הבדידות. העיתונות מרגיזה, ואין בכוחו להתגבר ולחדול לקרוא עיתונים. היו לילדיו כמה אינעימויות, וגם לו אישית. אגב, הוא לא התכתש כמוהם, אבל הוטל עליו להשתמש בלשונו החדה. וגם זה לא-ינעים וסמוטנה⁵⁵.

– מה קרה, דוקטור?

– לפני ימים אחדים נסעתי בחשמלית. ישבתי ליד החלון והשקפתי החוצה. הקרון היה מלא אנשים. לידי עמדו ושוחחו גברת צעירה וסגן-משנה. פתאום פנה אלי אישה-צבא בחוצפה:

– יקום הסוחר וימסור את מקומו לגברת.

עניתי לו בקוררוח, כדרכי בשעת כעסי:

– הסוחר לא יקום, כי יש לו מורסה על התחת... והוא מדבר בגסות כזאת, כי הוא סגן-אלוף בצבא הפולני.

– סגן-המשנה נבוך, הצדיע, מלמל משהו, לפת את זרועה של האשה, מיהרו בבהלה ליציאה – ושניהם קפצו החוצה ונעלמו בתחנה הראשונה.

*

חלו אז שינויים גם ברוחה של העלמה סטאפה (אגב, היא ביקשה, בימים ההם, שיקראו לה "הגברת סטאפה", שכן הגיעה לשנות העמידה). ירדה עליה עצבות רבה. היא ביקשה לשקוע עוד יותר בעבודתה. הרחיבה את פעולותיה והקדישה ימים רבים לנסיעות לבתי-יתומים שונים בפולין, שבפיקוח אגודת "צאנטוס"⁵⁶.

⁵⁴ במקרה שלחתי את החוברת במתנה לידיד בפלשתינה, והיא נמצאת כעת תחת ידי.

⁵⁵ סמוטנה (עצוב) בפולנית וביידיש מדוברת, ניב שגור בפיו.

⁵⁶ אגודה לפיקוח על בתי-יתומים יהודיים.

סטאפה בעיץ-חרוד (1932)

רעייתי אנקה, שהשכילה להבחין בשינויים דקים בנפשו של האדם האהוב עליה, סיפרה לי פעם: סטאפה פגשה אותה ברחוב, כשחזרה יחד עם יעלה בתנו מן הטיול היומי בגן. סטאפה שמחה מאוד לקראתה, אבל אשתי הרגישה במצוקת נפשה. סטאפה סיפרה על פסוק אנטישמי משמין, שנכתב באותיות ענקיות על גדר בית-היתומים בקרוכמאלנה. אין קורצ'אק מרשה למחוק את הפסוק, עד שיתביישו שכנינו הטובים וימחקו את המילים המכוערות – הם אינם מתביישים ואינם מוחקים⁵⁷... היא מתכוננת לנסוע שנית לעין-חרוד. את מרבית הזמן הקדישה סטאפה ליעלה, נישקה אותה, שוחחה אתה, שאלה לחברותיה, הזמינה אותנו להביא אותה בשבת אל בית היתומים... זאת הייתה התפרצות של אהבה בלתי-מאוזנת.

אנקה אמרה לה:

– את אוהבת ילדים עוד יותר מקורצ'אק. טוב, שיש לשניכם, לך ולקורצ'אק, ילדים רבים. ילד אחד או שניים אינם מספיקים לכם...

סטאפה ענתה לה חרש:

– ילדים רבים לא יוכלו למלא לאשה את מקומו של הילד האחד, הילד שלה. קורצ'אק, אולי, איננו מרגיש ככה.

בשנת 1930 הייתה סטאפה בפעם הראשונה בפלשתינה ובילתה את רוב זמנה ב"בית-הילד" בעין-חרוד. גם במכתביה מווארשה לידידתה פייגה ביבר (תושבת אותו קיבוץ) ובשיחות עם המחנכת בלה מיודובסקי (תל-אביב) הביעה סטאפה את כמיהתה לילד משלה. כיסופיה אלה לא פגעו במסירותה לילדים שהיו בטיפולה: להם הקדישה, עד יומה האחרון, את כל מעייניה, מחשבותיה ורגשותיה.

סטאפה ביקרה בארץ פעמים אחדות והתפעלה למראה החיים החדשים בארץ-ישראל. בפעם האחרונה באה לעין-חרוד בשנת 1938 על-מנת להשתקע ולעבוד שם. אולם כשהגיעו הידיעות המחרידות על המלחמה ההולכת וקרבה לגבולות פולין – חזרה ב-1939 אל הילדים ברחוב קרוכמאלנה. החלטתה הייתה נחושה: להתגבר על כל המכשולים הפינאנסיים ועל חוקי העלייה הדרקוניים של הבריטים ולהביא את קורצ'אק ואת ילדיו לארץ-ישראל. ואם, חלילה, לא תצליח – תישא אתם את אשר יחרוץ הגורל בימים הקשים הממששים ובאים.

*

במרבית פגישותינו בשנת 1933 היה קורצ'אק מזכיר את האפשרות שיבקר בקרוב בפלשתינה. שמחתי על כך. ידעתי, שבמצב-רוחו, בהיסוסיו, באכזבותיו ובנימת האירוניה והספקנות שהסתננה לתוך שיחותיו – זקוק הוא להינתקות מהאווירה העכורה. חשוב ש"יינפש" קצת מפולין, וחשוב עוד יותר שיספוג מאווירה דארץ-ישראל. אליבא דאמת, ניקרו במוחי גם חששות כלפי העימות בין חלומותיו לבין הממשות הקשה הארץ-ישראלית במאבקה הכלכלי והמדיני (בעיות ערביות ובריטיות כאובות). קיוויתי, שהמקום הייחודי של הילד, המוקף אהבת היישוב העברי, וקלסתר פניו של הדור הצעיר העובד – ישמשו לו מקור לריענון.

באחת השבתות טילפן אליי ונדבר לבוא אחרי-הצהריים אל ביתי. עדיין גרנו בדירה הישנה ברחוב חלודנה 41. יעלה הייתה נרגשת לקראת הביקור של קורצ'אק וביקשה להרשות לה להזמין לשעה הנועדת את חברתה הטובה, רבקה, שגרה מעבר לרחוב; תראה רבקה במו עיניה את הדוקטור ולא תחשוב שהיא "בודה מלבה" את סיפוריה עליו.

הרשינו. קורצ'אק בא. הביא פרחים לאנקה. שיחק קצת עם שתי הילדות. מדד את גובהן של שתיהן – וסימן, ברשיוני, על מזוזות הדלת את מידותיהן, כדי שתוכלנה להשוות את קומתן מדי שבוע בשבוע. בידח אותן בסיפור קצר, ונתן להן סוכריות. הן היו מוקסמות. נשק את ידיהן – והסתגר אתי בחדרי. הבחנתי שקורצ'אק נושא בידו תיק עור. תמהתי, כי ראיתיו נושא תיק כזה רק כשהיה יוצא להרצאה ומצטייד בספרים שנועדו להקראה ולציטוט.

חושבני, שפגישה זו הייתה בסוף מאי או בראשית יוני 1934. קורצ'אק בישר לי שבא להיפרד. הריהו נוסע לארץ-ישראל וישהה שם כשלושה שבועות. אונייתו עומדת להפליג בקרוב. התאריך כבר נקבע. אם יש לי מסר חשוב

⁵⁷ על גדר בית-היתומים כתבה יד נעלמה בגיר: "היודים מצורעים, לפלשתינה!"

לקרובי בתל-אביב שאינני יכול להעבירו בדואר – יסדרו עבורי, אף שברצונו להקדיש את כל הזמן לעיךחרוד. הריהו מקווה, שזאת לא תהייה נסיעתו היחידה. הגברת סטאפה סוברת, כי מוטב שלא לבקר הפעם בתל-אביב, כשברצונו להקדיש את רוב זמנו לילדי הקיבוץ ואת מיעוטו לביקורים באתרים היסטוריים. שיחררתו מיד מכל משימה מיוחדת. פתאום הוציא גליון נייר מתיקו ואמר:

– ד"ר זיגמונט ביחובסקי מסייר עכשיו, יחד עם רעייתו בפלשתינה. הוא רצה, כנראה, להשוות את רשמיו החדשים עם ביקורו לפני כארבעים שנה. הריני חושש שזוהי נסיעתו האחרונה, ולא רק לפלשתינה. יש לו מחלה ממארת. לפני ימים אחדים פגשתי את בנו, פרופ' גוסטאו, והוא סיפר לי, שאביו כותב מכתבים טובים מהארץ. איננו מזכיר את מחלתו ואת התרופות המשככות את הכאבים. נראה, שחוויותיו המעודדת משמשות לו תרופה למחלתו חשוכת-המרפא. מי כמוהו יודע את כל האמת המרה, ובכל זאת... לפני ימים אחדים הגיע ממנו מכתב מלא התפעלות והתרוממות-רוח. הוא כתב את המכתב לילדיו, אבל גוסטאו ביקש את מזכירתו, שתעשה עבורי העתק ותשלחהו אליי. ידוע לו, שגם אני עומד לבקר בפלשתינה. והנה הגיע העתק המכתב לידי.

קורצ'אק הצית סיגריה ושאל:

– האם אתה מוכן לשמוע?

ביקשתיו לקרוא. קורצ'אק קרא:

ארץ-ישראל, 7 במאי 1934⁵⁸

ילדי היקרים, הריני מאשר את קבלת מכתבכם.

הרינו מקדישים כאן את זמננו להתבוננות ולהרהורים. עולם אחר. אנשים אחרים. דרך מחשבה אחרת. דומני, שאפילו ההליכה והאכילה הן שונות.

הדרכים הישנות, העתיקות, התסביכים שעגנו באנשים האלה תוך שנים רבות – נפסקו, חדלו לעניין אותם. עינם צופייה לעתיד.

החיים היהודיים היו תמיד חדורים בהגדרה "מיום ליום" – בדאגה לזמן הקרוב ביותר. בהיותי באיטליה הייתי מתפעל מחישובי האיטלקים לטווח ארוך, לדורות. אדון איטלקי כזה מתחיל, למשל, להקים את [הקאתדרלה בסיאנה](#), כשידוע לו מראש שהבנייה תארך כמה מאות שנים. שהמתחיל במבצע לא יזכה לראותו בשלמותו, אבל עובדה זו איננה משפיעה על תכניתו. העיקר איננו שהוא עצמו יראה את גמר התכנית, אלא שהקאתדרלה תקום באחד הימים. בשביל מי? – בשביל האיטלקים, בשביל האנושות. דבר דומה הנני רואה כאן – בארץ ישראל.

הטובים מבין תושבי ארץ-ישראל צופים רק אל העתיד: צריך לבנות את הארץ! אם אנחנו לא נראה את הארץ הבנויה – יזכו לכך בנינו, נכדינו – מה ההבדל? יש צורך בקרבנות. לו יהי! האם זה יעמוד לנו למכשול? לא ולא. יש עוד מרחבים רבים פנויים. צריך לעבד אותם! זה דורש זמן? לו יהי! לכך צריך לשאוף ולפעול. הקאתדרלה בסיאנה מוכרחת לקום. אולי כעבור מאה שנים, אולי כעבור מאתיים שנה. הזמן הוא רק פרט אחד, ולא ישפיע על הבנייה.

פגשתי ברופא-שיניים – היה כאן למלצר במסעדה של פועלים. האם חשוב במה אדם עוסק? גם בעמדתו כמלצר הוא מסייע לבנות. וכי יש הבדל אם הוא שם סתימה בשן, או מגיש מרק לעובדים, כל

⁵⁸ המכתב עשה לו כנפיים בימים ההם. לתמהוני ולשמחתי הגיעני המכתב בשעת כתיבת הספר הזה. שלחה אותו אליי גברת מרתה אוסנוס, בתו של ד"ר ביחובסקי ז"ל, היושבת כעת בניירורק.

עוד הדבר נעשה בתוך הארץ ובשביל הארץ? נשמתו לא נהפכה להיות נשמה מלצרית. הוא בונה יחד עם כל הבונים: עם הטייח, הזגג, הצבע.

חשבו על כך: יהודי מווארשה, שהיה איש ספקולאציות נוטע כעת פרדס שיראה בו פרות ורווחים כעבור 8-10-12 שנים. אותו האיש היה בווארשה, או בעיר לודז', מחשב יום-יום את האחוזים מהכנסותיו.

מרתקים כאן האנשים, לא רק כיחידים, אלא כקבוצה בת עניינים ושייכות משותפים. העובדים ברובם מרוצים, בעלי מרץ וזריזים בעבודתם. העבודה זכתה כאן לכבוד רב.

קורצ'אק הסיר את משקפיו וניגב אותם במטפחתו, כדרכו בשעות התרגשות.

– התדע, יאז'י, זוהי חוויה נפלאה... ילדים, שייגדלו בסביבה כזאת, ישמשו דוגמה לעמים, כמו הנביאים. ברם, דומני שידידי ביחובסקי היקר הצטייד בדרכו לפלשתינה במשקפיים שהם ורודים במקצת... אגב, כשקראתי את המכתב בפעם הראשונה נזכרתי באביך, עליו השלום, ובתכנון הבניין למשפחתו⁵⁹.

הוא הפסיק את דבריו. הרהר רגע ושאל באי־נוחות ניכרת:

– יאז'י, האם לא עייפתך? ידוע לי, שאתה עובד קשה ומוציא ספרים חדשים לבקרים...

– דוקטור, וכי לא ידוע לך, כי אין לי תענוג שישווה לשיחה אתך? כל זמני לרשותך, בתנאי אחד: הרשני לבקש את אנקה להגיש לנו כוס תה.

עיניו הטובות אורו:

– אני מרשה.

הייתה לנו הפסקה קטנה. שתינו תה ואכלנו "בבקה", תופין מעשה ידיה של אנקה. קורצ'אק התבונן בתמונה הגדולה של פֶּרְבֵּל, שהייתה תלויה מולנו בחדרי, כאילו ראה אותה בפעם הראשונה, והעיר:

– הריני שמח, שנתתי לך במתנה לחתונתך את התמונה הזאת. תלית אותה בחדר־עבודתך, והוא המקום החשוב ביותר.

– דוקטור, נתת לי הרבה־הרבה יותר מכך... עצם בואך אל ביתי ימים ספורים לפני צאתך לפלשתינה, כדי להיפרד...

קורצ'אק הוציא מתיקו שני ספרים. את האחד – התנ"ך בתרגום פולני הכרתי מיד, כי ראיתיו פעמים רבות על שולחן־עבודתו, והשני היה קטן הרבה יותר – "הברית החדשה".

– רצוני – אמר קורצ'אק – שנרפרף יחד בספרים, ותעיר לי על כל המקומות בארץ הקדושה שרצוי לבקר בהם. הריני מסופק אם יהיה לי שם זמן פנוי. מרבית עיתותי אשהה בעין־חרוד, אבל בכל זאת, ככל שאספיק...

היו לנו שעות אחדות של שיחות מרתקות, של הפלגה קוסמת אל נבכי העבר. היינו בעמקי־זרעאל ועל גדות ים־כנרת בזמנים המופלאים כאשר נביאי אמת ושקר, מלכים וגיבורים, היו מהלכים בארץ המובטחת והטביעו בה את עקבותיהם... זאת הייתה נסיעה בגיאוגרפיה ובהיסטוריה, בשטח ובזמן – מסעי הדמיוני הנפלא ביותר.

נפרדנו מתוך התרגשות רבה. סירב להישאר ולסעוד אתנו ארוחת־ערב: הוא ממהר. יעלה כבר ישנה. הוא נשק אותה מרחוק בנשיקה־פריחה, שלא לעוררה. התנשק עם אנקה ואיתי.

⁵⁹ אבי ז"ל נפגע בשעת ההתקפה של הערבים על כפר־אוריה (אוגוסט, 1929), אך התאווש לזמן קצר. נפטר באותה שנה בשמחת תורה ונקבר בהר הזיתים בירושלים.

ברגעי הפרידה אמר:

– לא אהיה מאוכזב אם היהודים בפלשתינה יהיו אפילו בחלקם דומים לתיאורים הקדומים שבספרייהקודש או לתיאור המעודכן של ד"ר ביחובסקי.

כעבור רגע הוסיף חרש:

– גם אני הייתי רוצה לעצום את עיניי, כמו עמיתי המסכנהמאושר, תוך הרגשה נהדרת, שהאנשים הולכים וטובים.

*

שלושה ימים לאחר ראשהשנה תרצ"ה (14 בספטמבר 1934), בעוד קורצ'אק שוהה בארץ־ישראל, עצם עמיתו ר' שניאור זלמן ביחובסקי את עיניו בווארשה, עיר מגוריו.

29. בעקבותיו במדינת ישראל אחרי ארבעים שנה

קורצ'אק חזר מעודד מנסיעתו לפלשתינה. מצברוחו השתפר. ניסיונו החינוכי התרחב. הוא עמד בעין־חרוד בפני אתגר מעניין: הוטל עליו להביע את הערכת־רגובתו ל"בית־הילד", המוסד החינוכי שהוקם בקיבוץ הראשון ובמרבית הקיבוצים הקרובים לתנועת "השומר הצעיר". "בית־הילד", יצירה מקורית ויוצאת דופן, עורר בימים ההם חילוקי דעות וויכוחים סוערים.

"בית־הילד" לא השתלב אף באחת משלוש המסגרות החינוכיות המשתקפות בספרו היסודי של קורצ'אק "כיצד לאהוב את הילד", והן: המשפחה, הפנימיה (בית־היתומים) והקייטנה. "בית־הילד" איננו בבחינת משפחה, שהרי הילדים מצויים בו כמעט במשך כל שעות היממה ברשותם ובפיקוחם של מחנכיהם, ואינם רשאים לראות את הוריהם אלא בשעות מסוימות בלבד; איננו זהה, כמובן, לבית־היתומים שהרי ההורים חיים וקיימים, ויש מתאוננים, כי כל ההפרדה נושאת בחובה סכנת פגיעה קשה ברגשותיהם ובחוויותיהם של הילדים וההורים. – מובן, שאין להשוות את "בית־הילד" גם למסגרתו השלישית של קורצ'אק – לקייטנה, שהיא רק דירה ארעית לימי החופשה. "בית־הילד" חתר לפתור בעיות אידיאולוגיות, חינוכיות וכלכליות, וביניהן: מתן אפשרות לאשה להשתוות עם הגבר במילוי חובותיהם במשק ובציבור, מבלי להעמיס עליה את חובת גידול הילדים.

"בית־הילד" – לפי תיאורו של קורצ'אק – הוא אבטיפוס מעניין של מוסד חינוכי חדש, ניסיון פדגוגי שצמח בממלכת הקיבוצים בפלשתינה, והוא עדיין בבחינת אניגמה נעדרת שיטה, שחסרים לה מחנכים הראויים לשמם. מורגשות שם התלהבות, תהייה ומבוכה בין הורים נפעמים ונרעדים. לעת־עתה אפשר להגדיר את בית־הילד: "עולם הילדים המבקש את מעצבו". זוהי משימה פאנטסטית הזקוקה למחנכים בעלי ידע ושאר־רוח, והיא מצויה ברובה בידיהן של מטפלות מסורות, בחורות חולמות – ומאלתרות...

בדבריו שמעתי – למרות הביקורת – נימה של הערצה, שהתאמץ "לצנן" במקצת. הוא לא הסתיר, שסטאפה מאוהבת בתנועה הקיבוצית וברשת החינוך שלה – והיא מתאמצת למצוא פתרונות מעשיים לקשיים פסיכולוגיים, חינוכיים וארגוניים. המטרות קוסמות – תולדתן באהבה, בטהרה ובכאב. קורצ'אק מאמין בדרכם אף שהיא מלאה סיכונים. ייתכן, שיבקר שנית בפלשתינה, בעוד שנה או שנתיים. משקפיו של ד"ר ביחובסקי ז"ל שיקפו את האמת בארץ־הבחירה במידה רבה יותר מאשר פילל קורצ'אק.

*

הזמנים הקשים ליהודי פולין הלכו והחמירו. האנטישמיות גאתה, רודנות השלטונות לבשה צורה גזענית גלויה. המגפה הנאצית ותעמולתה הפרועה הלכו ושטפו את פולין, הלכו ומצאו בה חסידים נלהבים. פילסודסקי, שאכזב, מת בשנת 1935. אחרי מותו הורע המצב עוד יותר והאנטישמיות הייתה נטולה כל רסן. – שיחותינו על חוויותינו בארץ־ישראל נדחו לרוב מחמת בעיות אקטואליות. הוא נמשך יותר ויותר לתוך החיים הקשים והמייאשים בסביבתנו.

בימים ההם הייתי מקפיד להיפנות ולהיות בבית בשעה מסוימת, כדי להאזין לתכנית הראדיו השבועית המרתקת – "שיחותיו של הדוקטור הזקן": קורצ'אק היה מדבר בעילום שם. הוא הסכים לתנאי מחפיר זה, ובלבד שתינתן לו האפשרות להשמיע את דברו. בשיחתו אתי הגדיר את מעשהו בצורה מבדחת, אך מרירה. הוא קרא לה: "עבודתי במחתרת הראדיו..."

משב־אוויר צח חדר ממכשיר־השידור בהישמע קולו הנעים והשקט. "שיחותיו" שפעו הגינות, היגיון, רוממות־רוח והומור. הוא שוחח על התרחשויות קטנות, פשוטות, זוטות – והיה בהן חומר להרהורים, לתמיהה, לחינוך. זאת הייתה שעת־הראדיו הפופולארית ביותר. שיערו, שהאזינו כמיליון אנשים.

לאחר מותו של פילסודסקי, הקדיש קורצ'אק את "שיחתו" לידידו הנערץ לשעבר: הוא סיפר על "הקומנדאנט" שבכה, כשנכמרו רחמיו על סוסתו הערמונית האהובה עליו שחלתה קשות... מנהלי הראדיו זעמו על "הספד" תמוה (ואולי אירוני) זה – ושקלו לפטרו מן הראדיו. "הצילה" אותו אשת פילסודסקי. האלמנה הכבודה הגנה עליו ודרשה שלא לגעת לרעה בקורצ'אק, שהיה כל ימיו הידיד המסור שלה ושל שתי בנותיה.

בשנות המצוקה האלה היינו שנינו, כנזכר, שוקעים בתוך עיסוקי יום-יום מדאיגים, שרויים בתוך הדיכאון הכללי, ומתראים רק לעיתים רחוקות. חידשנו את פגישותינו התכופות לאחר שוב קורצ'אק מביקורו השני בפלשתינה (בשנת 1936), שאז התחילו שנותיו העצובות ביותר.

בפרק זה יישמעו הדים של תשעת השבועות המאושרים והמרתקים, שלושה שבועות בשנת 1934 ושישה שבועות ב-1936, כאשר קורצ'אק היה פעיל, השפיע והושפע בארץ העברים. בזכותה של חוויה מרוממת זו לא נתערערה כליל אמונתו באדם ונתעורר בו זיק של תקווה כשכתב: "שם (בארץ-ישראל) לא יירק השפל שבשפלים בפניו של הטוב בין הטובים, רק על שום היותו יהודי".

מביקורו בארץ-ישראל באה לו ההשראה לכתיבת שבעת סיפוריו האחרונים שתכנם יהודי וארץ-ישראלי.

ארבעים שנה לאחר ביקורו של קורצ'אק בארץ-ישראל, בשנת 1976, כשעמדתי בעיצומה של כתיבת הספר הזה, יצאתי (לרוב, בליווי רעייתי אסתר) לבקש את עקבותיו של יאנוש קורצ'אק בעין-חרוד ובמקומות אחרים במדינת ישראל. ביקרתי כמה פעמים אצל מאד'ה מארקוזה-זלינגר בקיבוץ גבעת-חיים. היא שימשה במשך שנתיים כמזכירת שבועונו של קורצ'אק "מאלי פשגלונד". זיכרונותיה על קורצ'אק היו מאלפים. ידעתי, שקורצ'אק העריך את כשרונותיה הספרותיים והדפיס שיר שלה ב"מאלי פשגלונד". אף שהדבר הזה היה נדיר בזמן עריכתו. הוא ביקר אצלה בבית משפחה בווארשה, בקרב הימים הכיר גם את אחיה אדווין מארקוזה, וחיבב אותו. בימי עריכתו של אברמוב ניווט אדווין את "הצ" – ההפלגות בסירות, שנערכו על ידי "מאלי פשגלונד" בימי החופשה. אדווין עלה שנים אחדות לאחר בוא אחותו לארץ-ישראל (יושב כעת ברמת-גן). קורצ'אק היה זוכר אותו לטובה ושלח לו (1938) בצירוף הקדשה, את ספרו "הישראל" הראשון "שלושת המסעות של הרשקה", שראשיתו נדפסה (בשניוניים) בכתב-העת "עלים", שהופיע בעריכתי בשנת 1925.

בהיותי בביתה הצנועה של מאד'ה, בגבעת-חיים, התרגשתי מאוד כשהראתה לי ספר קטן "הברית החדשה" בשפה הפולנית. הכרתי את הספר שקורצ'אק ציין בו – בהתייעצות אתי, לפני יותר מארבעים שנה – את האתרים ההיסטוריים המומלצים לראות בזמן שהותו בארץ, וגם כמה הערות אחרות. את הספר הזה השאיר לה קורצ'אק למזכרת כאשר ביקר אצלה. לפני צאתו מווארשה, בדרכו לארץ, עשינו סימנים דומים גם בספר התנ"ך, ולא ידוע לי אם גם אותו נתן במתנה למישהו. חיבה יתרה הייתה נודעת לו לספר התנ"ך, שהיה תמיד מונח על שולחן הכתיבה שלו, כאילו נבעה מתוכו השקֵּאתו. מלבד ציוני האתרים, שנעשו בהשתתפותי, היו בשולי הספר רשומים בעיפרון הרבה מהערותיו.

*

מראה ספר "הברית החדשה" המשובץ בקווים ובהערות, העלה בזיכרוני את "המסע" בתנ"ך שהיה לנו ביום פרידתו של קורצ'אק, זמן מועט לפני נסיעתו הראשונה לארץ-ישראל. מתוך שיחותינו המרובות, כשחייתי במחיצתו, כשגרתי בבית-היתומים וגם בהזדמנויות אחרות, נוכחתי לדעת שקורצ'אק דבק יותר בחומש, בספרי-השירה, הנבואה והפילוסופיה שבתנ"ך, מאשר בספרים ההיסטוריים הקרויים "נביאים ראשונים". אגב, הוא אמר לי פעם, שהגהו נוטה לדעתו של טולסטוי, הסופר והפילוסוף הרוסי, שביקר בחריפות את הספר "היושע" והציע שלא ללמדהו בבית-הספר מפאת היותו "ספר רצחני וכובשני, ספוג עריצות"... ברם, קורצ'אק היה מאוהב בכל הספרים והגה בהם בעניין רב, אלא של"נביאים ראשונים" לא רחש עדיפות מיוחדת...

באותו יום, ערב נסיעתו, רצה קורצ'אק לדעת את מקומו ההיסטורי והגיאוגרפי של הקיבוץ עין-חרוד, והביע ספק אם השם הזה נזכר בתנ"ך. הוא שיער שהשם חדש לגמרי – ברוח מייסדי הקיבוץ הקומוניסטי-האידיאליסטים

החדשנים, שהם חולקים על המסורת. הסברתי לו, שאני עצמי עדיין לא הייתי בארץ⁶⁰. אי־אפשר לי לתאר את הנוף העיִן־חרודי בימינו, אבל שמו עתיק בהחלט. הריהו נמצא בקרבת מקום מהמעין חרוד בתוך עמק יזרעאל, שהיה ידוע בימיקדם ביופיו ובפוריותו. מלכי ישראל היו מקימים ביזרעאל את "בתי החורף" שלהם. גם היום משבחים את נופו הנהדר, והחלוצים שרים: "העמק הוא חלום, זוהר ואורה".

חזרנו לשיחה על עיִן־חרוד העתיקה. דפדפתי בתנ"ך ונעצרנו בספר "שופטים". קראתי מתוכו קטעים בפולנית – בתופסת "הסברים":

"... ויעשו בני ישראל הרע בעיני ה', ויתנם ה' ביד מִדָּן, שבע שנים... ויהי כי זעקו בני־ישראל אל ה' על אודות מִדָּן... ויבוא מלאך ה'. וישב תחת האֵלֶה אשר בעֶפְרָה, אשר ליואש אֲבִי הַעֲזָרִי, וַגִּדְעוֹן בְּנוֹ חוֹבֵט חֲטִים בַּגֵּת, לִהְיוֹת מִפְּנֵי מִדָּן, וַיֵּרָא אֵלָיו מֵאֵלֶיךָ ה' וַיֹּאמֶר אֵלָיו: ה' עִמָּךְ, גְּבוּרַת הַחֵיל! וַיֹּאמֶר אֵלָיו גִּדְעוֹן: בִּי אֲדוֹנִי, וַיֵּשׁ ה' עִמָּנוּ – וְלָמָּה מִצָּאֲתָנוּ בְּכָל זֹאת? וַאֲיֵה כָל נִפְלְאוֹתָיו, אֲשֶׁר סָפְרוּ לָנוּ אֲבוֹתֵינוּ לֵאמֹר: הֲלֹא מִמְצָרִים הֵעֵלָנוּ ה'! וְעַתָּה נִטְשָׁנוּ ה' וַיִּתְּנֵנוּ בְּכַף מִדָּן. וַיִּפֶן אֵלָיו ה' וַיֹּאמֶר: לֵךְ בְּכוֹחֲךָ זֶה וְהוֹשַׁעַת אֶת יִשְׂרָאֵל מִכַּף מִדָּן!... וְכָל מִדָּן וְעַמְלֵק וּבְנֵי קָדָם נֹאסְפוּ וַחֲדָיו, וַיַּעֲבְרוּ וַיִּחַנוּ בְּעַמְק יִזְרְעָאֵל. וְרוּחַ ה' לָבְשָׁה אֶת גִּדְעוֹן – וַיִּתְקַע בְּשׁוֹפָר – וַיִּזְעַק אֲבִיעֶזֶר אַחֲרָיו. וּמִלֵּאכִים שָׁלַח בְּכָל מְנַשָּׁה – וַיִּזְעַק גַּם הוּא אַחֲרָיו; וּמִלֵּאכִים שָׁלַח בְּאֲשֶׁר וּבְזַבְלוֹן וּבְנַפְתָּלִי – וַיַּעֲלוּ לְקִרְיַת־שָׁלֹם.

"...וַיִּשְׁכַּם יְרוּבֵעֵל (הוא גִּדְעוֹן) וְכָל הָעָם אֲשֶׁר אִתּוֹ, וַיִּחַנוּ עַל עֵינ־חַרְדוֹ, וּמַחְנֵה מִדָּן הָיוּ לוֹ מִצְפוֹן מִגְּבַעַת הַמּוֹרָה בְּעַמְק. וַיֹּאמֶר ה' אֵל גִּדְעוֹן: רַב הָעָם אֲשֶׁר אִתְּךָ מִתְּתִי אֶת מִדָּן בְּיָדָם פֶּן יִתְפָּאֵר עָלַי יִשְׂרָאֵל, לֵאמֹר: יָדִי הוֹשִׁיעָה לִּי..."

"...וַיִּוֹרֵד אֶת הָעָם אֶל הַמַּיִם, וַיֹּאמֶר ה' אֵל גִּדְעוֹן: כָּל אֲשֶׁר יֵלֵק בְּלִשְׁוֹנוֹ מִן הַמַּיִם כַּאֲשֶׁר יֵלֵק הַכֶּלֶב – תִּצְיֵג אוֹתוֹ לְבַד, וְכָל אֲשֶׁר יִכְרַע עַל בְּרַכְיוֹ לְשִׁתּוֹת (תִּצְיֵג לְבַד). וַיְהִי מִסְפָּר הַמִּלְקָקִים בְּיָדָם אֶל פִּיהֶם שְׁלוֹשׁ מֵאוֹת אִישׁ; וְכָל יְתֵר הָעָם כָּרְעוּ עַל בְּרַכְיֵיהֶם לְשִׁתּוֹת מַיִם... וַיֹּאמֶר ה' אֵל גִּדְעוֹן: בְּשְׁלוֹשׁ מֵאוֹת הַמִּלְקָקִים אוֹשִׁיעַ אֶתְכֶם וּנְתַתִּי אֶת מִדָּן בְּיָדְךָ, וְכָל הָעָם יִלְכוּ אִישׁ לְמִקוֹמוֹ. וַיִּקַּח אֶת צֶדֶת הָעָם בְּיָדָם, וְאֶת שׁוֹפְרוֹתֵיהֶם – וְאֶת כָּל אִישׁ יִשְׂרָאֵל שָׁלַח אִישׁ לְאוּהַלְיוֹ, וּבְשְׁלוֹשׁ מֵאוֹת הָאִישׁ הֶחֱזִיק. וּמַחְנֵה מִדָּן הָיָה לוֹ מִתַּחַת, בְּעַמְק... וַיַּחֲץ אֶת שְׁלוֹשׁ מֵאוֹת הָאִישׁ שְׁלֹשָׁה רֵאשִׁים, וַיִּתֵּן שׁוֹפְרוֹת בְּיַד כּוֹלָם, וְכִדְּמִים רִיקִים, וּלְפִידִים בְּתוֹךְ הַכְּדִים.

"...וַיִּבּוֹא גִדְעוֹן וּמֵאָה אִישׁ אֲשֶׁר אִתּוֹ בַּקֶּצֶה הַמַּחְנֵה, רֹאשׁ הָאֲשִׁמְרֵת הַתִּיכּוֹנָה, אֶךְ הֶקֶם הֶקֶם אֶת הַשׁוֹמְרִים. וַיִּתְקַעוּ שׁוֹפְרוֹת, וּנְפוֹץ הַכְּדִים אֲשֶׁר בְּיָדָם. וַיִּתְקַעוּ שְׁלוֹשׁ הַרֵאשִׁים בְּשׁוֹפְרוֹת, וַיִּשְׁבְּרוּ הַכְּדִים, וַיַּחֲזִיקוּ בְּיַד שְׁמַאֲלָם בְּלִפְיָדָם, וּבִיד יְמִינָם – הַשׁוֹפְרוֹת לְתַקּוֹעַ, וַיִּקְרְאוּ "חֵרֵב לָהּ" וּלְגִדְעוֹן!"

"...וַיִּתְקַעוּ שְׁלוֹשׁ מֵאוֹת הַשׁוֹפְרוֹת. וַיִּשֶׁם ה' אֶת חֵרֵב אִישׁ בְּרַעְהוֹ, וּבְכָל הַמַּחְנֵה. – וַיִּנְסֵה הַמַּחְנֵה. (שׁוֹפְטִים ו', ז')

כשגמרנו את הקריאה בריפורף ובהשמטות, התרכזו הסברינו בסמליות של הסיפור: קומץ הלוחמים הנאמנים, השומרים על המסורת העברית העתיקה שלא לכרוע ברך, גוברים על אלפי המדיינים. זוהי, אולי, ראשית ההערכה היהודית שהאיכות חשובה מהכמות, והיא חוזרת בתפילת חנוכה המסורתית: "רבים בידי מעטים... ורשעים ביד צדיקים..."

המשכנו לדפדף בספר־הספרים והתעכבנו באחד הפרקים המרתקים, שזירתו בעמק יזרעאל, וגם הוא משקף את מלחמת החושך והאור: את זכותו של היחיד לעמוד מול הרודנות של הממלכה. בסיפור הזה מופיע אחאב, מלך ישראל, שלמרות היותו מושחת, חוטא ומחטיא, עדיין זכורים לו דרכי הדמוקרטיה של מלכות יהודה, והוא מהסס לפגוע בזכותו המקודשת של האזרח ולהפקיע ממנו את נחלתו, כדי להרחיב את "בית החורף" שלו. ברם, לידו עומדת איזבל אשתו, בת מלך הצידונים, שהרודנות נשתלה והושרשה בה בבית אביה. מתוך הסיפור עלה גם קולו הרועם של הנביא אליהו, המסמל באגדה היהודית את הטוב, הצדק והעימות ברשע. אליהו הנביא מופיע כגיבור לבליחת בדראמה הגדולה בעמקי־זרעאל:

"...כִּרְם הָיָה לְנִבּוֹת הַיִּזְרְעָאֵלִי, אֲשֶׁר בִּיזְרְעָאֵל, אֲצֵל הֵיכַל אַחְאָב מֶלֶךְ שׁוֹמְרוֹן. וַיְדַבֵּר אַחְאָב אֶל נְבוֹת לֵאמֹר: "תְּנֵה

⁶⁰ ביקרתי בארץ־ישראל בשלהי שנת 1936 (לאחר שקורצ'אק חזר לפולין); הייתי שם בפעם השנייה עם אנקה ושני ילדינו בשנת 1937 (חזרתי לבדי. הם ישבו בארץ שישה חדשים, כדי ללמוד עברית).

לי את כרמך ויהי לי לג'ירק, כי הוא קרוב אצל ביתי, ואתנה לך תחתיו כרם טוב ממנו; אם טוב בעיניך – אתנה לך כסף מחיר זה. ויאמר נבות אל אחאב: "חלילה לי מה' מתתי את נחלת אבותי לך." ויבוא אחאב אל ביתו סר וזעף על הדבר אשר דבר אליו נבות היזרעאלי. וישכב על מטתו, ויִסֵּב את פניו ולא אכל לחם. וַתְּבוֹא אֵלָיו אִיזְבֵּל אִשְׁתּוֹ, וַתְּדַבֵּר אֵלָיו: "מה זה רוחך סרה ואינך אוכל לחם?" וַיְדַבֵּר אֵלֶיהָ: "כי אדבר אל נבות היזרעאלי וְאָמַר לוֹ: "תנה לי את כרמך בכסף או, אם חפץ אתה, אתנה לך כרם תחתיו..." ויאמר: "לא אתן לך את כרמי." ותאמר אליו איזבל אשתו: "אתה עתה תעשה מלוכה על ישראל! קום, אכול לחם וייטב לבך. אני אתן לך את כרם נבות היזרעאלי..."

"...ויעשו אנשי עירו, הזקנים והחורים היושבים בעירו, כאשר כתוב בספרים אשר שלחה אליהם... ויבואו שני אנשים בניבליעל וישבו נגדו, ויעידוהו אנשי הבליעל את נבות נגד העם לאמור: "בִּרְךָ נְבוֹת אֱלֹהִים וּמִלְךָ!" – ויוציאוהו מחוץ לעיר, ויסקלוהו באבנים, וימת. וישלחו אל איזבל לאמור: "סוקל נבות – וימת".

"...ותאמר איזבל אל אחאב: "קום רש את כרם נבות היזרעאלי".

"...ויהי כשמוע אחאב כי מת נבות, ויקם אחאב לרדת אל כרם נבות לרשתו. ויהי דבר ה' אל אליהו התשבי, לאמור: "קום, רד לקראת אחאב, מלך ישראל אשר בשומרון, הנה בכרם נבות, אשר ירד שם לרשתו, ודברת אליו לאמר: "כה אמר ה': הֲרַצַּחַת וגם יִרְשֶׁת?" וְדַבֵּר אֵלָיו לֵאמֹר: "כה אמר ה': במקום אשר לקקו הכלבים את דם נבות – ילוקו הכלבים את דמך גם אתה! (מלכים א', כא)

ירדה שעת בין-השמשות. העליתי אור בחדר. לקורצ'אק הייתה עוד משאלה אחת: זכור לו ידיד נעורים נוצרי, שנהג להשתולל קצת ולשתות עד שכרה, אבל לב זהב היה לו. פתאום החליט הידיד לחזור בתשובה – ועלה לארץ הקדושה. הוא מתבודד שם, לפי השמועות, באחד המנזרים ליד הכנרת. קורצ'אק משתוקק לראותו, אם יהיה לו זמן פנוי. ברם, איננו יודע בדיוק היכן הוא יושב ואם עודנו בחיים. האם יוכל למצוא אותו בעזרת "הברית החדשה"?

דפדפנו בספר, שהביא אתו. שם נקרא האגם "ים כנרת" בשם "ים הגליל". אגב, סיפרתי לקורצ'אק, שהנוף בסביבות "כנרת" עוצר נשימה ואף בתלמוד מהללים את יופיו. כתוב שם: "שבעה ימים ברא הקדוש ברוך הוא ומכולם לא בחר אלא בים כנרת". בייחוד מעניין לראות את כפר-נחום. נמצאים שם שרידי בית-כנסת עתיק, שישו התפלל בו. שם (ככתוב בספר מִתִּי) פגש ישו בשני האחים פֶּטְרוּס (שמעון) ואנדרי, שהיו דייגים בכנרת, ופקד עליהם ללכת אחריו ולהיות "דייגי אנשים"... ייתכן, שידיד-נעוריו של קורצ'אק מתבודד במנזר שבכפר נחום. המרחק בין עין חרוד לכנרת איננו רב ביותר.

*

באתי לקיבוץ עין-חרוד, ידעתי, כי בקיבוץ זה השקיעו קורצ'אק והגברת סטאפה אהבה, התלהבות ומסירות: כאן נתרכזו חלומותיהם וכיסופיהם האחרונים בימי הבלהות של פולין הטרומ-מלחמתית עד שנקטעו בזוועות הגיטו הנאצי. הריני מעיד, ששהותו של קורצ'אק בעין-חרוד הייתה לו מקור לחוויות עמוקות הרבה יותר מאשר גילה במכתביו הרבים לידידיו. החוויות האלה נתנו לקורצ'אק השראה לכתיבת הסיפורים, שרקעם הוא ארץ-ישראל. החל מאותם הימים עגנו תכניותיו לסיפורת ולספריהגות בתחום היהודי. גם הפגישות עם "שליחים" שנשאו לנוער היהודי בפולין את בשורת הארץ בימים שלפני השואה, חישלו את קורצ'אק "אבי היתומים", האדם הרגיש והשבריר, פני סופת הפורענויות והעלבונות.

בעין חרוד התארחתי יחד עם רעייתי אסתר (16-17 באוקטובר 1977). החול לא כיסה שם את עקבותיו של קורצ'אק. הוא עודנו חי שם במוסדות החינוך של הקיבוץ, בזכרם של הילדים והנוער שלא הכירוהו אישית, במשנתם של המחנכים ובשיחתם של החברים. רבים שם "הקורצ'אקיסטים" – מורים, סופרים ומשוררים, המנציחים את אמריה-הכנף שלו ואת דרכו המופלאה. נותרו לו שם גם ידידים ותיקים, דבריו עודם מצלצלים באוזניהם.

היו לי בעין-חרוד שיחות מרתקות עם חברות חנה ארסט ותמרין, שעבדו כמטפלות יחד עם סטאפה, וגם עם חנה ביבר, בתה של פייגה ביבר-ליפשיץ המנוחה, ידידת נעוריה של סטאפה. נתרשמתי במיוחד מאדיבותה של

החברה עזה כהדרונן, מראשי רשת החינוך בעין־חרוד, אשה צעירה, הבקיא בשיתת קורצ'אק ובדרכי החינוך שלו. עזה רונן כתבה גם ספר "יאנוש קורצ'אק - אישיותו, תורתו ופועלו החינוכי", שהופיע בצורה משוכפלת (אמנם, מכובדת) בהוצאת "משק עין־חרוד", אך ראוי הוא להידפס ולזכות לתפוצה רבה.

שם, כזכור, נפגשתי עם ידידת־נעורי בודקו. היא הראשונה שהביאה לקיבוץ את תורתו של קורצ'אק בשנת 1925. גם את פייגה ביבר המנוחה אפשר לצרף אל קבוצת "הקורצ'אקיסטים המוקדמים" בארץ ישראל.

כשקורצ'אק הגיע בפעם הראשונה באוניה לארץ־ישראל (בסוף יולי 1934), שלח הקיבוץ את החבר דוד שמחוני אל נמל חיפה לקבל את פניו. קורצ'אק ישב בביתו של שמחוני והתרועע עם מאָרְחו, עם אשתו ועם בנו. שמחוני גם ליווה את קורצ'אק בטיוליו בארץ - ושניהם היו לידידים נאמנים. נפגשתי עם שמחוני. הוא מלא רשמים וזכרונות מימי שהותו של קורצ'אק. את דבריו של שמחוני הקלטתי ברשמקול.

- קורצ'אק הגיע לעין־חרוד ביום הששי לפנות ערב. בשעות הראשונות לבואו, בצהריים, טיילנו ברחובות חיפה. הוא התבונן בסקרנות לכל המתרחש שם. רצה לראות את השוק, ראה שם ערבי מוכר ממתקים. קנה, טעם - ונהנה. נתן לי. אני לא אכלתי מדבריהם. שוחחנו ברוסית, אף שאני יוצא פולין (מאוסטרוב-מאזובייצק, ליד לומז'ה), אלא שבימי הייתה פולין חלק מרוסיה והיטבתי לדבר רוסית (באתי לארץ־ישראל בשנת 1913).

- מפני מה בחרו בך לקבל את פניו? - שאלתי.

- פייגה ליפשיץ מעין־חרוד הכירה את קורצ'אק. היא הייתה אז רווקה וגרה בחדר עם עוד בחורה אחת. היא עבדה עם אשתי ב"בית־הילד". בדירתי היו חדר וחצי, ולכן ביקשה אותנו שנארח את קורצ'אק בזמן שהותו בעין־חרוד. לפיכך, גם שמו עלי את המשימה לנסוע לחיפה ולקבל את פניו.

- איך דיבר עם הילדים?

- לא ידע עברית ולמד בקושי רב. בכל זאת מצא לו דרך אל ליבות הילדים הקטנים.

- מה זיכרונותיך הראשונים מזמן בואו לעין־חרוד?

- כשהגענו לקיבוץ ביום השישי לפנות ערב, קורצ'אק היה עייף. שמחת הקהל הייתה רבה, כי היה איש מפוסם, מחנך גדול, וכולם חיכו לבואו. כשקמתי ביום השבת בבוקר, לא מצאתי את קורצ'אק בבית. הוא השכים לקום, ויצא. חיפשתי אותו בכל הקיבוץ ולא יכולתי למצוא אותו. לבסוף מצאתי אותו בבית־המטבח, כשהוא לבוש סינור יושב יחד עם האמהות של החברים, קולף כמוהן תפוחי־אדמה ומשוחח איתן. היה לו עניין לשוחח גם עם האמהות... בערבים היו לו שיחות חינוכיות עם כל חברי הקיבוץ. בכל הקיבוצים היו חברינו מעוניינים מאוד לשמוע אותו וללמוד מניסיונו. בחרנו דרך חדשה בחינוך, היינו מלאי ספקות. רצינו לשמוע את עצותיו של המחנך הגדול. הוא היה מדבר פולנית או רוסית, והיו חברות שתרגמו את דבריו.

- האם הילדים ראו אותו כמו איש זר, כמו תייר?

- דווקא הילדים הקטנטנים היו מתקשרים אליו מהר ומשחקים אתו. השפיע עליהם חיוכו הטוב והספיקו להם כמה מלים־צלילים מפיו של קורצ'אק. לא ראו אותו כאיש זר. הוא ידע לרכוש אמון של כל אדם... היה קשה לו ללמוד עברית, וזה היה חסר לו. לא היה מתקרב ביותר לילדים הגדולים.

- סטאפה הייתה כאן לפניו. האם היא ידעה יותר עברית?

- כן. כשהיא באה הנה כבר ידעה קצת עברית, כי התכוננה לביקור עוד בפולין. וגם כאן למדה מהר.

- שמעתי שהתקשר אליך מאוד. קראתי גם כמה מכתבים, שהוא כתב אליך ושנדפסו לאחר מותו.

- כן, אני, אשתי ואפילו בני הקטן, דובון, התקשרנו אליו מאוד. נסעתי אתו לכמה מקומות, כדי שיראה את הארץ. עניינו אותו הקיבוצים ומקומות היסטוריים. לא לכל מקום רצה לנסוע. הוא אמר "אין לי הרבה זמן. כשארצה סתם לראות ערים, אקנה לי גלויות עם צילומי נופים". נסעתי אתו לטבריה, שם מצא נזיר אחד פולני,

שהיה במנזר. חיפשנו אותו עד שמצאנו אותו. כך קרה גם בנצרת. הלכתי אתו לראות את אבן-השתייה⁶¹ בירושלים. פעמים רבות הייתי משאיר אותו לבדו. הוא אמר לי, שהוא מעוניין לראות את האנשים, השווקים והסימטאות. בביקורו השני שהה יותר בירושלים. הוא חיפש שם השראה עליונה, דתית, מיסטית. בכלל היה אישיות מוסרית מאוד. זה התבטא בסיפורים רבים, ואפילו בסיפורים אינטימיים.

– האם תוכל לספר לי?

– כן, פעם סיפר לי, כשהיה סטודנט יצא לטיול ממושך יחד עם חמישה חברים וחברה אחת. הם טיילו כל היום. עברו כפרים ועיירות עד שהגיעו בלילה לעיירה אחת. הם היו עייפים ורצו לישון. מצאו שם אכסניה. היה שם חדר אחד ובו שלוש מיטות. אפשר היה לשכב שניים במיטה, אבל מה לעשות באשה היחידה שביניהם? היא הייתה עלמה יפה, אינטליגנטית, צנועה (לא היו ימי המתירנות, כמו בימינו). החברים היו במבוכה והמתינו להצעתה. היא הביטה בפניו של הנריק (גולדשמיט) ואמרה: אינני מפחדת לשכב אתו. יש לי אמן ב'.

הייתה לי שיחה ארוכה ומעניינת עם החבר [משה טבנקין](#). בימים, שאני פגשתי, עסק בנגרות. לפני זמן מועט מלאו לו שישים שנה, והוא פרש מההוראה. כתב כמה ספרים – ביניהם סיפורים ושירים לילדים. לראשית שיחתנו הייתה נימה אישית: הוא שמע על כפראוריה, ששם הייתה נחלת אבי המנוח, וידוע לו שאביו [יצחק טבנקין](#), מראשי תנועת הפועלים יחד עם א"ד גורדון (ואולי גם עם בן-גוריון) עבדו שם בשנת 1913, לפני מלחמת העולם הראשונה ובראשיתה, כדי לשמור על האדמות של יהודים מווארשה ומביאליסטוק, שעדיין לא הספיקו לעלות לארץ. משה נולד בשנת 1917 והיה בין חמשת הילדים הראשונים, שהתחנכו ב"בית-הילד" בעין-חרוד.

משה טבנקין שימש שנים רבות כמחנך בעין-חרוד, שנפסקו רק בזמנים שיצא ללמוד באוניברסיטאות ירושלים ולונדון. לפי דבריו, היוותה בעיית החינוך הקיבוצי מוקד ויכוחים סוער בין החברים בימי התהוות הקיבוץ. הרבה צעירים וצעירות – גם מבין המסורים ביותר – היו מצהירים בפרהסיה: "נישאר בקיבוץ עד שיוולדו לנו ילדים". קשה היה להם להשלים עם ההפרדה החלקית בין התינוקות וההורים – גזירה שלא היו רגילים בה בבתי הוריהם. לא היה להורים הצעירים גם אמן בכשרונותיהם של "המחנכים", שמונו לטפל בילדים, כשם שממנים עובדים למשימות שונות אחרות בקיבוץ. לא היו מטילים ספק באמינותם ומסירותם של עובדי-החינוך המקריים, אלא שהטריד חוסר סמכותם והכשרתם. אז גדלה האוטוריטה של "הקורצ'אקיסטים" היחידים בין חברי התנועה, שעבדו בפולין, לפני עלותם לאין-חרוד, בבית-היתומים של קורצ'אק. הוא היה סמל הקידמה בחינוך. הבעיות בעין-חרוד אמנם היו שונות מאשר במוסדותיו, אבל שמו של הפדגוג הגדול, ידידם האגדי של הילדים, שהתקרב לתנועת "השומר הצעיר", הקנה לו בינינו הד רב. ידענו על מפעלי חייו הרבגוניים: רבים קראו את ספריו, הגיעו אלינו עיתוניו לילדים, שמענו על שיעוריו בסמינריונים למורים בווארשה.

שני ביקוריו של קורצ'אק בעין-חרוד (1934, 1936) היו מאורע חשוב ומכריע. הייתה ציפייה רבה לבואו: עכשיו יבחן החינוך הקיבוצי לאור דבריו של קורצ'אק – גם ההלכה וגם המעשה. כל ההרצאות שלו, כמעט מדי ערב בערב, הצטיינו ברמתם האינטלקטואלית ועשו רושם רב. הוא היה מחנך-סופר-משורר. לדבריו היו מימד פילוסופי-תיאורטי, שלא היה נקוט מן החיים. הוא ציין דרך עיונית – והשפיע הרבה. דיבר בתמונות, בסמלים – מסר לרוב גם רשמים ודוגמאות מחויותיו ומסתכלותו בחינוך הקיבוצי בעבודתו היומיומית.

בזכרונו של משה טבנקין, המחנך הצעיר (היה אז בן תשע-עשרה) נחרתה מעשייה, שקורצ'אק שילב באחת ההרצאות. דברי המרצה היו בפירוש מכוונים למשגה החינוכי, שמשה שגה באותו יום, אף שקורצ'אק לא הזכיר את שמו ולא את "טעותו", ומעשה שהיה כך היה:

בעצם אותו היום שיחק משה הצעיר עם קבוצת נערים. הם שיחקו ברובה-טוטו, ברייה מדויקת אל לוח-מטרה: יורים בכדורים קטנים, ויש בכך אפילו קצת סיכון. היה ילד אחד, נמוך מהאחרים, שגם הוא ביקש לירות אל המטרה. הפציר במשה, וכדי להיפטר מהטרדן – נעתר לו. העמידו על שרפרף – והילד ירה "בול" ארבעה כדורים. היה כלל קבוע: כל אחד זכאי לירות ארבעה כדורים, והמצליח שלא להחטיא אף פעם את המטרה, מקבל פרס – לאחר שכל הילדים מסיימים לירות. הפרס הוא: ירייה נוספת. הילד הנמוך, שהצליח, המתין לירייה החמישית.

⁶¹ לפי המסורת היא האבן שממנה הושתת העולם. הוא נמצאת במסגד המוסלמי "כיפת הסלע" שלייד הכותל המערבי.

כל המצטיינים בירייה קיבלו את הפרס וירו כדור חמישי, אלא שמשה איבד את הסבלנות כלפי הילד הנמוך, שתבע את פרסו – ומיאן לבזבז עבורו זמן ולהעמיד שנית את השרפרף. הילד נעלב, עמד בצד ועיניו זלגו דמעות – הוא ידע שזלזלו בו על היותו קטן. המדריך לא שם לב לדמעותיו של הילד. ילד בוכה – וכי יש לכך ערך? – המדריך סבר שבכך נגמר העניין.

באותו ערב שילב קורצ'אק סיפור לתוך הרצאותו. התחיל ככה:

"מעשה במשפחה – אבא, אמא, ילד וסבא בן שמונים. בבוקר שיחק הילד-הנכד בחצר. הוציאו גם את הסב, שהיה משותק, אל החצר. הושיבוהו בכורסה ונתנו לו ספר. סבא התחיל לקרוא ולהתבונן בתמונות שבספר. פתאום נשמטו ונפלו מידי המשקפיים. לא היה יכול עוד לקרוא ולהסתכל בתמונות. השתקע בהרהורים, התחיל לחשוב על המוות, ודמעות זלגו מעיניו. לאחר זמן מה ראה הנכד את משקפי סבא על הארץ ואת עיניו הזולגות דמעות. שאל הנכד בתימהון: "וכי מפני דבר פעוט כזה סבא בוכה?"

"בערב יצאו ההורים מהבית. הילד, ששמע מעשיות רבות על דוב רע, חושש היה להישאר בערבים לבדו, מפחד מפני הדוב. ההורים היו נוהגים – כדי להרגיע את הילד – "לבדוק" לפני סגירת הדלת, אם יש דוב בקרבת מקום, והיו מודיעים לילד בקול רם: "אין דוב". פעם מיהרו, יצאו מהבית, סגרו את הדלת – ולא אמרו דבר. הילד נמלא פחד ולא יכול היה להרדם. פתאום שבה האם הביתה (שכחה, כנראה, דברמה). הילד נבהל ופרץ בבכי. האם תמחה "מפני שטות כזאת בוכים?"

וקורצ'אק סיים: "המשקל של כל הדמעות הוא שווה".

הסיפור הזה הרשים. שיכנע את משה טבנקין ואת כל המאזינים. קורצ'אק לא הטיף מוסר, אבל דבריו פיתחו יחסים הוגנים בין המבוגר לילד, ובין המבוגר למבוגר.

*

השפעותיהם של קורצ'אק וסטאפה ניכרות עד היום במוסדות-החינוך בעין-חרוד ובקיבוצים אחרים, וגם בבתי-הספר הרבים בארץ, שסיגלו לעצמם לפחות חלק ממשנתו של קורצ'אק.

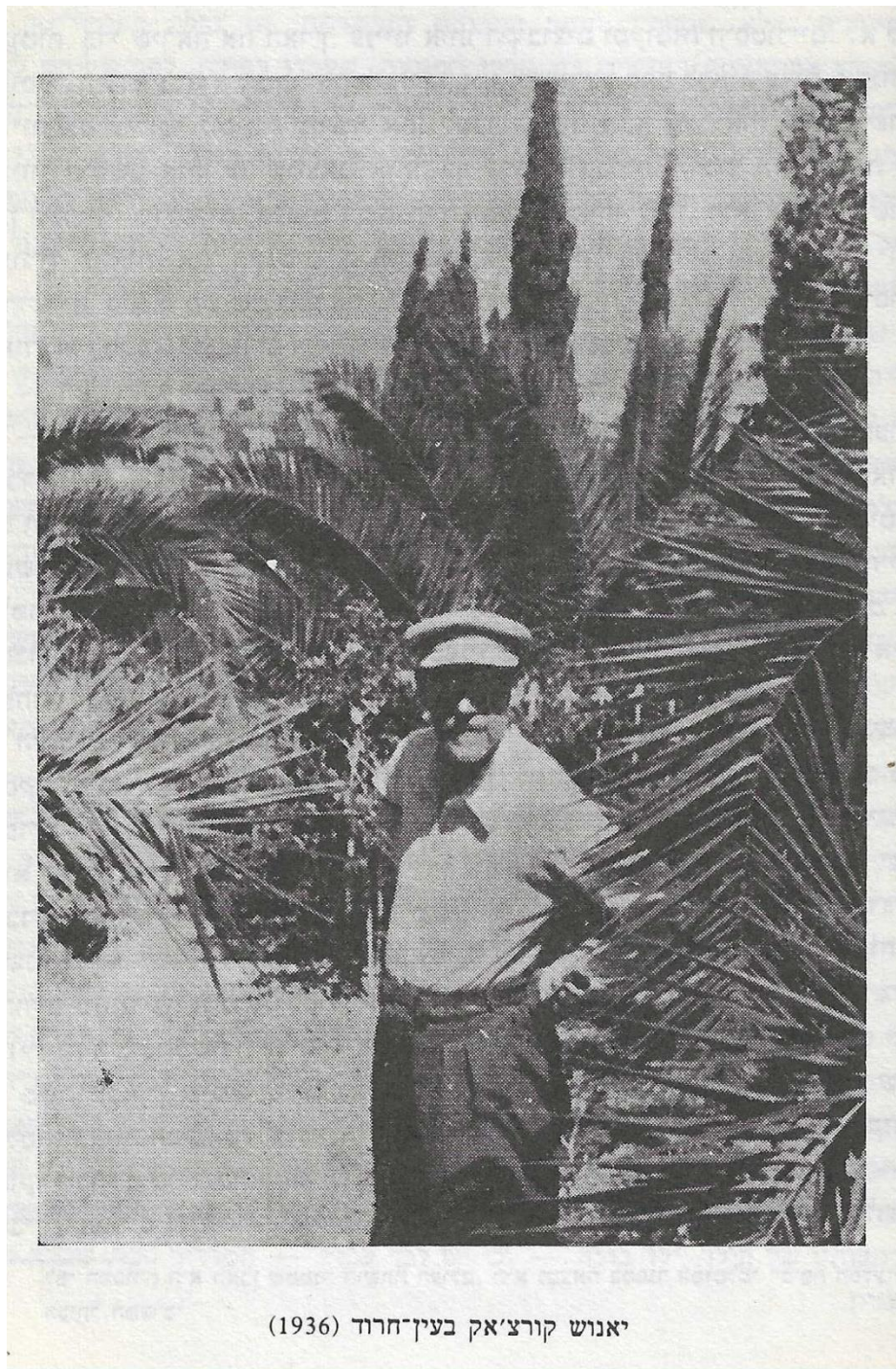
שניהם התאהבו, מראייה ראשונה, בילד הארץ-ישראלי, ודרשו מהמבוגרים שלא להתלונן – כפי שנהוג מאז ועד היום הזה – על "הצבר" בלי סיבות מספקות. הם גינו במיוחד את הנוהג הפסול של המבוגרים לדרוש מהילדים מנהגים ונימוסים, שהם עצמם אינם נוהגים לפיהם.

סטאפה כתבה על כך מאמר קצר בתוך היומן המשוכפל של קיבוץ עין-חרוד ("מחלה מדבקת"), ונביא מתוכו פסוק בוטה אחד: "אמרה מאוד מקובלת: 'אצלנו ילדים קשים, מאוד קשים!' אינני יודעת מי הפיץ ואיפה לחפש את המקור של הנחה כוזבת זו".

קורצ'אק הקדיש למידת "איפה ואיפה" (לדרישותיו של המבוגר כלפי הילד 'ולדרישותיו' כלפי עצמו) מכתב היתול-אירוני (מצאתי בתוך ארכיון משק עין-חרוד):

"מכיון ששמעתי שאינכם מרוצים, שהילדים מאחרים לבית-הספר, אני מציע לכם חמש הצעות:

1. להעמיד לול עם תרנגול בכל חדר. התרנגול יקרא, הילדים יתעוררו ויגיעו בזמן. אם לא יתעוררו, הריני מציע:
2. יריית תותח, אבל אם הם יתעוררו ואח"כ ילכו לאט ובכל זאת יאחרו, הריני מציע:
3. אווירון שיתז עליהם מים. הילדים יגידו: זה דווקא טוב, זה נעים, מקרר. הריני מציע:

4. לרשום את הילדים המאחרים. הילדים יגידו: לא איכפת לנו, כי בלארהכי יודעים שאנו מאחרים. הריני מציע:
5. להודיע בעיתונות. הילדים יגידו: בין כך לא מכירים אותנו. מה איכפת לנו. וכן הלאה והלאה...
אם הצעות אינן מוצאות חן בעיניכם, הריני מציע שכל אחד ימציא הצעות אחרות.
אני מסכים שיפרסמו את המכתב הזה על לוח המודעות בתנאי, שהחברים יצהירו:
אנחנו דייקנים ורוצים שהילדים יהיו דומים לנו.

*

בגיליון "מבפנים" (ביטאון הקיבוץ עין־חרוד) מסכמים את ביקורו: "קורצ'אק עשה את הימים בעבודת משק מתוך חיפושי קונטאקט חי עם אנשים ומעשים. בערבים הרביץ תורה כרופא, כאמ־פדגוג, כסופר וכידיד הילד והאדם. שתיים־עשרה הרצאות הרצה בעין־חרוד (הנושאים: על השינה של הילדים: תורת התורשה; על ההרטבה; על הגילויים הסכסואליים וחוויותיו האירוטיות של הילד; טיפוס ילדים ועוד). מן הראוי להביא כאן את ההגדרה המוצלחת מתוך אותו המאמר, המסכם את שיטת החינוך הקולקטיבי, שקורצ'אק יישם במוסדותיו: "חברת הילדים שלו מאורגנת כעין מדינה קטנה עם משטר קבוע. שיטתו החינוכית מטפלת בעיקר בפיתוח הרצון של הילד, בהדרכה לשליטה עצמאית, להשתלטות על התכונות הרעות לטובת הכלל".

דברים לבביים, שהביעו את רחשי תודתם של אנשי עין־חרוד, ההורים והמחנכים, נשאה החברה [לילה באסביץ](#) במסיבת הפרידה לקורצ'אק:

"יש לנו צורך פנימי להגיד לך מה נתנו לנו הימים שבילינו אתך. לא אגיד שמעכשיו נהיינו למחנכים יותר טובים, – אנחנו ההורים והעובדות. לא אגיד זאת, כי תהיה זו הגזמה, וגם לא תאמין לנו. אבל כל אחד מאתנו יודה בפני עצמו שדברמה חדש, רענן, נפל לנשמתנו ומעתה ילווה אותנו בכל פגישה עם הילד. ל"דבר מה" זה קשה גם לתת הגדרה. ברור רק, שבכל מקרה של מגע חשוב עם הילד – נרגיש מעין רטט מיוחד ונדע לתת לו שם: **קורצ'אק**."

הקול הפנימי הזה יזכיר, בלי הרף יזכיר:

– אָהב את הילד, לא רק את הילד שלך. אָהב כל ילד, באשר הוא ילד.

– הסתכל בילד, למד אותו.

– תן חופש לילד, הישמר לך מכל אכיפות ולחץ.

– בגישתך לילד בדוק את עצמך תחילה, כי אתה חזק והילד – חלש, מחוסר מגן. אל תנסה עליו את כוח שלטונך.

– היה ישר עם הילד, ישר עד הסוף. אחרת לא תרכוש את אמונו; כי הילד רגיש לכל זיוף, ויהא הקל שבקלים.

תורה זו ספגנו מתוך דבריו של קורצ'אק, אם כי לא תמיד זה נאמר מפורשות, אבל זה נחרת בזיכרון, כמו דיברות.

קשה לחיות עם הילדים לפי הדיברות של קורצ'אק, כי קשה לנו להתגבר על חולשותינו, על מגרעותינו ועל ליקויינו, אבל דבר אחד ברור, שאם רק נזכור אותן במגע שלנו עם הילד – הרי נקל על חיי הילד ואולי גם על מצפוננו כלפיו, כי הן בתוך־תוכו יודע כל אחד מאתנו מה רבים חטאיו כלפי הילד ומה קהה רגישותו ביחס אליו.

ידענו לקשיב לו, לקורצ'אק, ורכשנו לעצמנו ע"י המגע אתו בעבודה במטבח, בחדר־האוכל, במחיצת הילד, ליד עריסת התינוק, בגן ובהרצאה – דבר־מה יקר מאוד.

במה מיוחד הילד בארץ־ישראל, נוסף לזה הרגיל בעולם כולו? אנו רוצים לראות בו יהודי עובד בארצו, יהודי אדם, המגשים את מיטב האידיאלים של האנושות. לכן, אנו כה רגישים לעתידו של הילד: בחרדה אנו מקשיבים לדפיקות לבו; בחרדה מביטים לעיניו, כאילו נרצה לקרוא בהן מה יהיה טיבו כאשר יגדל.

קורצ'אק הביא לנו את ההכרה העמוקה של נפש הילד. זה כל כך חשוב שבילינו. לא נדע עוד אולי גם מעתה את הילד. אבל נדע ברורות: **שאינו יודעים את הילד**.

עד עכשיו הייתה לנו עזרה והדרכה בשטח הטיפול הפיסי, אך לא זכינו לכך בשטח החינוך הפסיכי. כאן חיפשנו דרכים בעצמנו, גיששנו לא־פעם באפלה. חשוב שתעזור לנו בריכוז כוחות פדגוגיים סביב למפעל החינוך המשותף בארץ. רצוי שתהיה קרוב אלינו, שתבקר אצלנו מדי פעם בפעם".

*

מן האוניה כתב קורצ'אק, בליל נדודי־שינה, מכתב אל אנשי עין־חרוד (נדפס בביטאון "מבפנים"). נביא מתוכו

קטעים אחדים: בשורותיו נשמעים – לאוזן מעודנת ורגישה – ההערכה, ההערצה והגעגועים לארץ־ישראל. שלא הייתה אִם חורגת לבנה המתדפק על שעריה.

”...הקיצותי ואצפה למחשבה, אשר תקראני להיות ער.

... הנני ניצב על מכסה האוניה ומתבונן אל קצף המים התוסס והקצררוח עד להפליא. אנשום אל קרבי את טחב האוויר המלוח. אין כוכבים ברקיע.

...בלי הרף הסתכלתי בעשן אשר תימר מתוך ארובת בית־המאפה שלכם בעין־חרוד. שאלתי בזה אחר זה כל כוכב וכוכב בשמים – ואותה בבואה אשר להרהגלבו, מקום שם ישכון אחד מבתי־קברותיכם – יספרו נא. הסתכלתי באבני ההרים הקודרות, בירק אגם הכנרת – יגידו נא. האזנתי אל קול שירת הצרצר וקריאת התרנגולים לפני עלות השחר...

...אביט – אקשיב – אצפה – אין מאומה. – לילה.

...טהורים הם המאמצים והשאיפות שלכם, הדאגות, המבוכות ואי־הסדרים אנושיים הם. כנה הוא ”מנזרכם“: אין בו דבר, אשר יש להעלימו מן העין – אמיתית היא גבורתכם.

...אראה בית חרישי ביער, בו מתחנכים ילדים עיוורים. – אולי שם אערוך את רשימותי ומחשבותי? אחפש מקום. אצפה...מחר נהייה ביוון... לא ”מדריכי נסיעה” קראתי באונייה, כי אם את ”[האודיסיאה](#)” ואת כתבי־הקודש חליפות. ודאי ביקשתי את השאלה, אשר הנני רוצה להציג מחר לפני חורבות האקרופוליס: מדוע ניצחה האמת החמורה של החובה והמצפון את האמת של הצחוק השלו, של מאכל־התאוה, המחול, השירה והיין?

...טעות בדברי־הימים – מאות שנים של דיכויים והשפלות, דמעות ודם. האם משגה־הדמים של אירופה יתנקם בעמי אסיה ובשבטי אפריקה השחורים? כי מי איננו רואה, שמתחיל פרק חדש בסיפור על תעודת האדם?

...השחר עלה... ואני יודע כבר: הנה השאלה אשר לה צפיתי. מדוע בעקשנות כזו, אך ארץ־ישראל צפה ועולה על כל מחשבה מעשית...

...השמש מופיעה – כה נפלאה ומלאת ביטחון. אני חוזר אל התא. עתה ארדם כבר”.

יאנוש קורצ'אק.

*

באוניה, שנשאה את קורצ'אק לווארשה אל ילדיו היהודים ברחוב קרוכמאלנה והפולנים בפרבר ביאָלאני, שהתגעגע עליהם – כמו שהתחיל להתגעגע למכריו החדשים בפלשתינה – נולד בו ייעוד גדול חדש. התחיל לנקר במוחו יתוש הדאגה לילדי קרוכמאלנה, השרויים בתוך פולין העוינת והמעליבה. הוא לא דיבר עדיין על כך לאיש, אבל הרעיון בָּשַׁל בו בהפלגתו חזרה לפולין והטריד אותו כל ימיו. הוא נזכר (כך סיפר לי, כשלוש שנים לאחר אותה חוויה באוניה) בכתב מאיים ומחפיר שהופיע על חומת־גדר קרוכמאלנה: יד זדונית נעלמה כתבה עליה בגיר שלוש מילים ענקיות: ”**יהודים מצורעים. לפלשתינה!**” ידעתי על התקרית – סטאפה סיפרה על כך לאנקה עוד לפני שנים אחדות).

”הכתב על הקיר” העיק על רוחו של קורצ'אק, עלה בזיכרונו וירד. הוא ראה בו סמל והתראה לבית־היתומים שלו. העלבון צרב כפצע, ולא נגלד. היתוש שבמוחו הגביר לנקר. הוא החל חותר לקראת עלייתם של ילדיו לארץ המובטחת... והדרך רחוקה, והאפשרויות מעטות – והוא הלך עֵקב בצד אגודל.

סטאפה חשה לעזרתו – וחזרה מעין חרוד (בראשית 1939). לכשתקפו בהם החיפזון והבהלה – כבר היו בפח, הם וילדיהם. קורצ'אק וסטאפה איחרו את המועד.

30. עולם חולה...

יש ניבים המאפיינים תקופה – כדוגמת הניב התנ"כי, המסמל את ההפקרות של עידן השופטים: "איש הישר בעיניו יעשה", או האמרה הצרפתית השנונה, מימי האבסולוטיזם של [לואי הארבעה-עשר](#): "המדינה – זה אני!"... להגדרת שנות השלושים והאנטישמיות במדינת פולין אין היסטוריון זקוק לפסוק מלא. את כל מערכת ההרהורים של הממסד ושל מרבית העם סמלה מלה תמימה אחת, שהיא שיא הטפשות והרשעות: "אובשם" (כלומר: אדרבא! בחפץ לב!). ראש הממשלה הפולנית הביא את בשורת הפילוסופיה האנטישמית הזאת קבלעם אל הסיים (הפארלמנט): להרעיב את היהודים – אובשם; לפטר את היהודים מכל משרה – אובשם! להחרים ולהרחיקם מכל השפעה כלכלית ותרבותית – אובשם! אין צורך לפוצץ את החלונות (כדוגמת "ליל הבדולח" בגרמניה) או לשרוף ספרים, כי קול ההפצצה וריח התבערה עלולים להרגיז כמה עמים תרבותיים... להביא עליהם כליה במחשכים ובדומייה – אובשם. לא נאה להכותם באוניברסיטאות, אבל לא להתיר להם להיכנס לתוכן – אובשם...

לא חלף זמן רב והחנויות הגדולות של יהודים בווארשה החלו למכור מיסודה או נסגרו לצמיתות, כי "עגלת [גראבסקי](#)"⁶² הייתה סובבת ברחובות ומחרימה את הסחורות של היהודים המרוששים מעומס "מיסים וקנסות"; בתיחרושת של יהודים פסקו לעבוד; האבטלה והרעב עשו שמות בהמוני העם היהודי – ברוח ציפיותיה של מדינות ה"אובשם".

הפראות לא הייתה באותם הימים נחלת פולין לבדה. היא הייתה התלמידה החקיינית והמטופשת (לאסונה שלה) של הגרועים שבמשטרי התקופה ההיא.

בארצות רבות אחזו להבות: באתיופיה רצחו ושוודו חילותיו של [מוסוליני](#) ה**פאשיסטי**; בספרד הטביע [פראנקו](#) הרוזן את עמו במלחמת אחים עקובה מדם; בגרמניה פתח היטלר במצעד של כיבושים ועינויים שלא היו כמותם בהיסטוריה. אוזני הפולנים נאטמו משמוע את קול הסערה המתקרבת. הם הושיטו את זרועותיהם בהערצה ובשמחה לקראת [גאבלס](#) ו**גארינג**, גדולי הנאצים, מארחים אותם ומשתפים בחגיגות מלכותיות, מבלים יחד במשחקיצייד, והאורחים הגרמנים היו מתאווננים שהכבישים בפולין אינם סלולים כראוי (הטאנקים של הנאצים יצטרכו להם בקרוב).

הפולנים התייחסו בשלוות נפש לידיעות על הסיפוח ("[אנשלוס](#)") של אוסטריה לגרמניה (מארס 1938) ואף שמחו לאידם של הצ'כים (שבמהלך ההיסטוריה נהגו הפולנים לכנות אותם בשם "אחים") והתלהבו ללקט שיריים ופירורים משולחן הנאצים האדיבים, שנתנו להם ברוב חסדם (ספטמבר 1938) כמה יישובים מצ'כיה הכבושה – את אזור הכפרים "הפולנים" של צ'שין. עד הרגע האחרון לא פסקה בפולין "חינגת האווילים", שהדיה נשמעים מתוך שירה עממית קדומה ונעדרת כל דאגה:

גם אם מלחמה סביבנו –

תשרור מנוחה בכפרנו

אולם גם "בכפרנו" לא שררה המנוחה.

*

שלוש השנים האחרונות – שלפני השואה האיומה – היו שנים מחפירות, משפילות ומנוונות לקורצ'אק. ירדו עליו מהלומות קשות בנוסח "אובשם", מאלה שלא נמנעו מן היהודי – ודווקא אותן קיבל בהרגשה של סולידאריות לאומית גאה. הם הכפיפו לזמךמה את קומתו והעכירו את רוחו, אבל לא שיברו אותו. הוא עשה את חשבון עולמו כיהודי, ראה את הרשעות והטיפשות – ובז להן. הגיב, כדרכו, באירוניה דקה ובחיוך עצוב.

⁶² שר האוצר פולני בזמן ההוא.

התרחק מהמון המבוגרים ותלה כל תקוותיו בילדים, בחינוך, במוסר האלוהי והאנושי, שסופם לנצח.

לפיכך השלים בשקט עם שתי הפגיעות האישיות הראשונות, שפגעה בו הביורוקראטיה הפולנית חסרת-הפרצוף והנשמה, שמילאה בזריזות אחרי פקודות אדוניה: קורצ'אק שימש שנים רבות בחברת ביטוח-חיים פולנית כסוקר כתביעת רפואיים, שהופיעו ברחבי העולם – בגרמנית, בצרפתית ובאנגלית – והיה מדווח למנהלי החברה על כל התקדמות בשדה המדיצינה והפארמקולוגיה העולמית. הללו היו אמנם מרוצים מסקירותיו וממאמריו. אך גם עליו עברה כוס הפיטורים בנוסח "אובשם", בגסות ובחוצפה.

בצורה דומה במקצת הורחק קורצ'אק מעבודה חשובה אחרת: שנים רבות היה אהוב ומכובד כמומחה פסיכיאטרי בבתי-משפט לקטינים בווארשה. חוות דעתו הצטיינה בניתוחה הפן, המעמיק ובאהבתו לקטין "הפושע". רושם גדול עוררה פעם פנייתו הנועזת של קורצ'אק, שביקש למסור לידו את הנהלת "בית-החינוך לעבריינים קטינים" בסטודז'ניץ, שנתגלתה בו שערוריה (הכאה אכזרית של "אסירים", מקרי תמותה, הרעבה, זיהום וכדומה). הסוהרים "המקצועיים" דחו את הצעתו, אבל שופטי הקטינים והציבור האינטליגנטי העריכו את מסירותו לילדים ואת ניסיונו להצילם. מר פראנק אוסטרובסקי כתב בעיתון "טיגודניק פולסיק" ("שבועון פולני", לונדון, ספטמבר 1973):

"זכורני, שבשנת 1935 הכרתי את ד"ר יאנוש קורצ'אק. פגשתיו שתיים או שלוש פעמים, כשהייתי שופט-חוקר צעיר בווארשה. הוא היה פסיכולוג מומחה לענייני פושעים קטינים. הוכרה בווארשה עוד קבוצת מומחים בתחום זה, ובראשה ד"ר באַטָאָביה מהאוניברסיטה של ווארשה. ד"ר קורצ'אק עשה עליי רושם כביר. קרנו ממנו הגינות ואמת. טובת הילד – ואף טובת העבריין – עמדה תמיד לנגד עיניו. פעם הודיע, כי ידחה את סיום החקירה של קטין מסוים, כי הילד עייף ורעב – צריך להאכילהו ולהעניק לו ימי מנוחה אחדים. המשך חקירתו במצב הנוכחי עלול להזיק לילד... (ומה עשינו אנחנו, הפקידים הצעירים ומחוסרי הסבלנות? קראנו לד"ר באטאביה – והוא המשיך ועשה את אשר נצטווה לעשות. – הרי את החקירה צריך היה לסיים במהירות!) עובדה ידועה הייתה, שד"ר גולדשמיט (שמו האמיתי של קורצ'אק) לא שם לב לתשלום המגיע לו, ואינני זוכר ששלח, ולו פעם אחת, חשבון. כל יתר החוקרים בענייני הקטינים היו מאיצים לבוא על שכרם בהקדם האפשרי (את התשלום – לפי הוראתנו – היה משלם משרד הפנקסנות שליד בית המשפט המחוזי ברחוב מיודובה 15). עוד היום עומדת לפני עיניי הדמות של האדם המופלא הזה: קומתו הייתה רכונה במקצת; עיניו הכחולות היו עצובות; זקנו הקצר היה אפור-לבנבן, והיה לבוש חליפה שחורה נאה... זה כמעט הכל שזכור לי. הריני מצטער מאוד, שלא התאמצתי להכיר אותו מקרוב. כיום אינני יכול לסלוח לעצמי את התנהגותי באותם הימים... את "ההתנהגות" הזאת, שלא באשמתו של מר פראנק אוסטרובסקי, קבעו הממונים על החוק ועל המשפט בפולין, שהודיעו לקורצ'אק: "אובשם... עזוב את השגחתך על הקטין החוטא, יהודי לא יטפל בו...".

שתי המהלומות הנזכרות (בתחומי הרפואה והחוק) היו רק בבחינת הקדמה לאחרות, לקשות יותר, שירדו על ראשו בשנים ההן.

*

בשנות השלושים העגומות והסוערות חלה "תפנית לצד שמאל" בתוך השבועון לילדים "מאלי פֶּשְגֶלוֹנְד". ידה של הצנזורה הפולנית החלה לפגוע בו קשות. נמחקו קטעים מתוך המאמרים והדיעות, שהיו בלתי-רצויים לשלטונות – ובמקומם נותרו כתמים לבנים. זה היה מעשה נדיר ומתמיה מאוד, אפילו בפולין הפאשיסטית למחצה, כלפי עיתון לילדים. קורצ'אק כבר לא היה אז מעורב ישירות בעיתונו (עריכתו נפסקה בספטמבר 1930). קשריו הסמליים עם בעלי היומון נמשכו, אך את שמו, שהיה נדפס עד "חופשתו" בראש העיתון, הסירו ממנו, לפי בקשתו. את האחריות על הפוליטיזאציה של "מאלי פֶּשְגֶלוֹנְד", שהחלה בתקופתו של מר אברמוב, העורך החדש, הטילו השלטונות, ואף חלק מהציבור הרחב, על קורצ'אק. כתוצאה מכך נאסר על הספריות שליד בתי-הספר לרכוש את ספריו. "הגזירה" לא הייתה רשמית, אבל במרבית "הבירורים" צף השם של עיתונו "הקומוניסטי" (ייתכן, שהיה בכך עונש גם על "חטא" נוסף של קורצ'אק – יהדותו; יהדות [וקומוניזם](#) היו אז שני "שמות נרדפים" בפי הממשל הפולני).

בשנים הראשונות לייסודו של "מאלי פֶּשְגֶלוֹנְד" (כשקורצ'אק ואנוכי טיפלנו בעריכה) נועד העיתון לילדים עד

שנת השלוש עשרה (גיל בית הספר היסודי). הודגשה בו מגמה חינוכית ליבראלית והתקרבות לציונות ולארכי ישראל. עם "התפנית" החדשה חרג העיתון מתחום הילדים והחל משקף, בעיקר, את חוויותיו של הנוער המתמרד. בעיתון התבלטה גם השתתפותם המפתיעה של חוגים שמאלניים, לא־יהודיים. אף העורך לא היה יהודי, אך ייאמר לשבח, שלא טשטש לחלוטין את האופי היהודי של העיתון והתחשב בעובדת היותו צמוד לעיתון לאומי־ציוני. ב"מאלי פשגלונד" היו נדפסים גם רבים ממכתביה של סטאפה מעיך־חרוד. ברם לקורא בעיון הייתה ברורה המגמה העיקרית שנשקפה מבין השורות...

בשנים הראשונות רחש קורצ'אק אמון לאברמוב. התקרבותו אליו גדלה לאחר שאברמוב נשא לאשה את חניכת "הבורסה", באשה, ונולד להם תינוק, שסטאפה וקורצ'אק אהבו אהבת־נפש (סטאפה מזכירה זאת גם במכתביה אל פייגה בעיך־חרוד). אגב, אברמוב היה מקורב גם למארינה פאלסקה והדריך ב"ביתנו" קבוצה למלאכת הנגרות. בקרב הימים התנצרה באשה בהשפעת אברמוב, ולבסוף: התגרשו.

כתוצאה מ"התפנית" האידיאולוגית ומ"התזוזה" בגיל של קוראי "מאלי פשגלונד" בעריכתו של מר אברמוב, נתרבו בו גם הכתבות והסיפורים של ענייני מין, נושאים שכיחים בספרות הנוער המתבגר, אולם בלתי־מובנים (ולפיכך, מזיקים) לילדים הרכים, שעדיין נמנו עם קוראי העיתון... מפה לפה נפוצו אז גם שמועות מוגזמות או כוזבות, שבהפלגות ובטיולים הממושכים, שערך "מאלי פשגלונד" עבור נוער מעורב, אין מקפידים על טוהר המידות... קורצ'אק התמרמר על "שינוי הצרכנים" של עיתונו החינוכי, שנועד מעיקרו לילדים. אף ביומן, שכתב קרוב למותו, התאונן קורצ'אק על השינויים ההם ב"מאלי פשגלונד": "את לב הנוער משכו שני נושאים בלבד: הקומוניזם (פוליטיקה) ושאלות המין. שנים מנוולות, מחפירות, מפוררות, נבזות של ערב מלחמה, כוזבות, צבועות, ארורות".

באוקטובר 1936 מלאו ל"מאלי פשגלונד" עשר שנים. אבראמוב רצה להוציא גיליון חגיגי וביקש את קורצ'אק להשתתף בו. קורצ'אק דחה את פרסום הגיליון "החגיגי" לראשית שנת 1937 (אז כתב מאמר זיכרונות, מבלי לגעת בבעיות ההווה של העיתון). את גיליון יובל העשור דרש להקדיש לשיחה שתברר את גישתו הביקורתית לעיתון שבעריכת אבראמוב. כתוצאה מ"הסכם" זה נדפס ביום 6 באוקטובר 1936, במלאות עשר שנים להופעת העיתון, דרשיח עצוב וגלוי־לב בין קורצ'אק ובין אבראמוב:

משבר ב"מאלי פשגלונד"

- קורצ'אק שואל את העורך ממלא־מקומו:
- האם יש לך הרבה חומר לגיליון היובל?
- די והותר. יש לי רשימה כללית של תוכן העיתון במשך עשר שנים. זיכרונות ושישים ושבעה מאמרים – משיב אבראמוב.
- של מי כל העבודות האלה? – שואל קורצ'אק.
- רובו של החומר בא מהנוער ומאלה שעזבו את העיתון.
- ומאת הילדים?
- מעט מאוד.
- התדע מפנימה? – מוסיף קורצ'אק לשאול.
- הנני יודע: הנושא קשה, והנוער מפחיד את הילדים.
- נכון, הילדים מפחדים מפני הנוער, ולא רק בגיליון־היובל. "מאלי פשגלונד" כולו נעשה קשה לילדים. קשה מדי, רציני מדי. אין הילדים מוצאים בו את עצמם.
- לפנים היה להיפך – מתגונן אבראמוב.
- כן, לפנים היה הנוער מתמרמר. ידעתי את הדבר. אבל לא יכולתי להרשות, שהנוער יעשה בעיתון כבתוך שלו.

המתבגרים חזקים יותר ואינם מתחשבים בקטנים מהם... צריך להחליט: "מאלי פשגלונד" לנוער או לילדים. איאפשר להם לשני העיתונים לדור בכפיפה אחת.

– אמנם, הנני מהרהר, אם לא ייתכן לבקש מוצא...

– אל תשלה את עצמך, אדוני! בזמני עזב הדור הראשון של הקוראים את העיתון, כשגדל והגיע לגיל הנעורים, אבל הדור הנוכחי איננו עוזב... בימי עריכתי, כשנכנס תלמיד לכיתה החמישית של התיכון (או סיים את לימודיו בבית-הספר היסודי), הפסיק לכתוב בעיתון, במקומו התחילו לכתוב ילדים קטנים אחרים. עכשיו מתחילים בני הכיתה החמישית את כתיבתם בעיתון. ואיך תמצא מקום לקטנים?

– צר לי, שלא להדפיס את דברי הנוער.

– אין מוצא. לפני כל מחנך ניצבת בעיה דומה: הוא עשוי להתרגל לחניכיו ולאהוב אותם, והנה החבריה מתבגרת, וצריך להיפרד. אלה רגעים קשים וידועים לי. ברם אין עצה... "מאלי פשגלונד" צריך לשקף את עולם הילדים ובניהנעורים עד שנתם השלושעשרה.

דברים חותכים, בוטים וישרים של סופר-מחנך שפריירווחו – עיתונו – איכזב אותו, התנכר וחרג מהמסילה שהתווה לו.

באותו עמוד של "מאלי פשגלונד" שהכיל את הדרשיח המעציב "על המשבר", נדפסה, כאילו באורח סמלי, מודעה גדולה על הרצאת קורצ'אק, שתתקיים ביום ראשון, 8 באוקטובר, באולם הספרייה של "המכון ליהדות" (וארשה, רחוב טלומאצקה 5), והנושא: "שישה שבועות בפלשתינה". בהרצאה זו פתח קורצ'אק סיבוב ראשון על-פני העיירות היהודיות בפולין. מארחיו היו לרוב בתייהספר העבריים.

*

בשנת 1936 הגיעה "שעת האמת" של גברת פאלסקה. היו אלה שנות הגאות של האנטישמיות בפולין.

השנאה ליהודים, שלבשה אז ממדים אכזריים של גזענות וטירור בגרמניה ההיטלרית, פשטה בכל רחבי פולין והגיעה גם לתוך האי הבודד בבֵּיִלְאָנִי – וגברת פאלסקה גירשה ביום חשוך אחד את קורצ'אק מתוך "ביתנו". היו כמה אמתלאות לכך, אבל את העילה האמיתית לא קשה היה לברר: היא ריחפה באווירה דאז. זאת הייתה המהלומה הקשה ביותר, שניחתה על ראשו של קורצ'אק באותה שנה איומה, כשמרבית ידידיו הפולנים בגדו בו והחרימוהו. הוא הושם לתוך גֵּיטוֹ אִישֵׁי־פּוֹלְנִי כארבע שנים לפני שהושם בגֵּיטוֹ הַנְּאֻצִי.

נפגשתי עם קורצ'אק בסוף השבוע המר והנמהר של "פרידתו" ממוסד־טיפוחיו. הוא היה אדם שבור, אך בכל זאת ניסה ללמד סניגוריה על פאלסקה – וזו הפעם הראשונה ששמעתי מפיו נימוקים בלתי-הגיוניים וסותרים:

"היא גמרה בנפשה להפוך את "ביתנו" למרכז-השפעה עבור הנוער של כל האזור, ואני ראיתי בכך נטיות קשות של פוליטיזאציה – וניסיתי להצביע על טעותה;

"היא הודיעה לי לפני זמן־מה שנמאס עליה תפקידה ב"ביתנו" והחליטה לעזוב בקרוב את "המוסד", ואפילו כתבה אליי ואל פודוויסוצקה, חברתה לעבודה, מכתב של התפטרות – ריחמתי עליה, לא השתמשנו במכתב;

"היא לא יכלה לעמוד בלחץ אנשי הסאנאציה, שהחליטו, לאחר חֶטְאֵי האחרון (הביקור בפלשתינה), "להרחיקני מכל השפעה" – ונכנעה;

"יש אומרים שזה היה מלכתחילה משחק תהפוכות, אך אינני רוצה ואינני יכול להאמין בכך: הרי כל ימיה הייתה מלאה תהילה לדרכי בחינוך – בדיבוריה ובכתיבתה...

לכל "הנימוקים" הסלחניים, שהיו אפייניים לקורצ'אק המסרב להשיב שנאה תחת שנאה, הוסיף חרש פסוקים אחדים מחניקים, מהולים דמע ומרירות:

"אולי נשברה, אולי נשלוו "השמאלניות" ר"הימניות", אך היא דיברה אליי במנוחה קרירה כזאת בשעת הישיבה, כאילו שמחה לאידי: "תעזוב אותנו, אתה ציוני!" פודוויסוצקה ברחה בבכי מחדרהישיבה, ואני עזבתי אט־אט,

כמו בהלם, מבלי להבין את המתרחש... כך נסתם הגולל על עשרים שנות עבודה משותפת... חשבתי עליך, יאָזי: שוב – כמו בסיפורך על פאלסקה בוולוז'ין – חברו בה בצורה מוזרה ותמוהה צערה האישי, עקרוניתה השמאלניים ואנטישמיות ממארת... תאמר, שאלה הם דברים והיפכם – בפסיכיאטריה ידועות מחלות וסטיות דומות, והנגוע טעון רחמים..."

*

באחד הפרקים הקודמים הקדשתי שורות אחדות ל"שיחותיו של הדוקטור הזקן" בראדיו הפולני בשנת 1935. הדברים ההם נראו, אולי, כנלהבים למדי. הרינו מגיעים לאחר שלוש שנים ל"משבר הראדיו", ומן הראוי לשמוע את עדותו ורשמיו של איש הראדיו המבוהק, עורך כתבהעת "אנטנה", מר יאן פיוטרובסקי, המספר את זיכרונותיו בתוך הספר הקטן "אביהם של ילדים זרים" (הופיע בפולנית, בלודז', שנת 1946):

"הדוקטור הזקן" רכש מיליונים מעריצים בין מאזיני-ראדיו בפולין. לאחר שידורים אחדים החלה להאזין לדבריו "פולין כולה". התוכן והצורה לא היו דומים לסגנון המקובל בהופעות לפני המיקרופון... הסופר אולאטובסקי, שקלט באקראי את גל השידורים הוורשאי, נחפז אל הטלפון והודיע בבהלה, כי המרצה הוא... שיכור. לא היו אז רגילים לשידור מעין זה: "הדוקטור הזקן" לא דקלם, לא נחפז, לא דיבר בפראזות יפות ריקות מתוכן. לא התאמץ לספר בדיחה. ההומור שלו היה טבעי. דיבר, לכאורה, אל ילדים, אבל גם מבוגרים נרתקו אל "המשוחח". דבריו לילדים היו נעדרים רגשנות ומתיקות. עיניו של "הדוקטור הזקן" ראו את הילד כמועמד להיות מבוגר, שאפשר כבר היום לדבר אליו ברצינות, ביחס של כבוד והבנה. "הדוקטור הזקן" הדגיש, כי רק האהבה עשויה לקשר את האדם הקטן והמבוגר עם העולם... הוא היה האינטלקטואל וההומניסט הגדול ביותר שעל גלי הראדיו הפולני. כל שידור של "הדוקטור הזקן" היה משרה רוח של שלום, אמונה וסיפוק רוחני. הוא היה "משוחח" איתנו בעניויות, חרש, דואג, נבוך. היה "מתבונן" בנו, עוקב אחרי סבלנו, הכאב, העוני, הספקות. רואה ומבין אותנו, אבל עודנו בודק, שם את הסטטוסקופ אל הלב ואל הנשמה – ואחר-כך קובע, בזהירות, את הדיאגנוזה... בטרם הספקת להרגיש בכך, כבר עזב אותך לנפשך, נעלם ואיננו, הלך לו הדוקטור הזקן והטוב, והותיר לך על שולחןך מתכון רפואי ומטבע, כי ידוע לו, שאתה החולה הנך יותר עני ממנו..."

האדם המופלא הזה, הרופא שהייתה לו הדיאגנוזה ואולי גם התרופה למחלת תקופתו, לילדים ולמבוגרים, נאלץ להתפטר מהראדיו. כל "שיחותיו" היו נמסרות לצנזורה, שלא הייתה יכולה למצוא (אף "שחיפשה") פגם בדבריו הפשוטים, השקטיים, האנושיים והרחוקים, לכאורה, מכל מגמה פוליטית. לפיכך חיפשו תואנה להעליבו אישית כיהודי. הודיעו לו, שלא יוכל להופיע לפני המיקרופון בשבוע של חג המולד הנוצרי... אמנם, גדולה הייתה אמונתו בערך המילה הנכתבת והנאמרת, אך הפעם הרגיש שהגיע לסוף הדרך – "והתפטר" (לשביעות רצונם של אנשי "האובשם"). בפיו הייתה רק משאלה אחת: הוא רצה להיפרד ממאזיניו, בעיקר מהילדים, בשיחה אחרונה. בקשתו ניתנה לו – לאחר שגם "השיחה" הזאת נבדקה בשבע עיניים (שודרה, כנראה, בינואר 1938).

קורצ'אק פרסם באותה שנה כמה משיחותיו באוסף "[פדגוגיה מבדחת](#)", אולם שיחת הפרידה העצובה, שהננו מתרגמים להלן, לא הוכללה בתוך הקובץ הנזכר:

שיחת הראדיו האחרונה של "הדוקטור הזקן"⁶³

ילדים יקרים!

היום מדבר אליכם הדוקטור הזקן בפעם האחרונה על גלי הראדיו. בוודאי תשאלו: מפנימה? כי הנני זקן ועייף ו... מפני שהלב שלי משמיע מזמן לזמן: פוק-פוק-פוק... בקצב יותר מהיר ויותר חזק מאשר אתמול... מאשר לפני חודש... מאשר לפני שנה... והעבודה רבה, רבה מאוד, והכוחות מעטים, מתמעטים...

הריני עצמי רופא. ידוע לי, שלא צריך להזניח. הרי פעמים רבות הייתי אומר לאחרים: "סימפטום מסוכן, אסור לנהוג קלות בכך".

⁶³ "השיחה" הגיעה אליו הודות ליוסף ארנון ז"ל, מחנך ופסיכולוג. הוא קיבל אותה בפאריז מאיש בלתיידוע לי, שהיה מעובדי הראדיו בפולין. יוסף ארנון שהה בנעוריו במחיצתו של קורצ'אק, התכתב אתו לאחר עלותו לארץ-ישראל.

לפיכך, טילפנתי אל עמיתי, אל רופא, וביקשתי לראותו, שיבדוק, שיעץ... הוא שמח, שפניתי אליו. הריהו מקווה, שאין כל דבר מסוכן.

באתי אליו ביום המיועד, בשעה המיועדת. – הוא המתין לי. פתח לפניי את הדלת. שמח, שיש לו הזדמנות לראותני. אף אמר, שהנני נראה טוב. אינני יודע אם חשב ככה, אבל כך אמר.

אנו נכנסים למשרדו. הוא יושב מעבר אחד של מכתבתו, ואני – מעברה השני.

והוא אליי:

– האדון הדוקטור! (כי אני זקן, והוא צעיר)

ואני אליו:

– אדוני העמית! (כי הוא צעיר, ואני זקן).

שואל, מאזין, דופק באצבעותיו, בודק... פוק, פוק – סטוק, סטוק. סטתוסקופ, ואחר-כך קולט באוזנו.

– בבקשה לנשום עמוק – הוא בודק את הריאות. שלושים ושלוש, שלושים וארבע, להאָנח, לנשום, לעצור את הנשימה... בבקשה להשתעל...

– דומני, שהאדון הדוקטור מעשן? – אינני מוצא שום דבר מסוכן, אבל... אבל מוטב להפסיק לעשן, או למעט.

שוב סטתוסקופ. בבקשה לא לנשום. אחר-כך בודק מצד שמאל: הלב... שוב שם אוזן. בבקשה, לא לנשום. עוד דקה... נגמר. האדון דוקטור יכול להתלבש.

ושוב הוא מעבר אחד למכתבתו, ואני – מעברה השני.

לאחר רגעי דממה ממושכים, הוא:

– האדון הדוקטור, אינני מוצא שום דבר מדאיג. אולי, קצת עייפות, לא יותר. דומני, שהאדון הדוקטור בעבודתו נמנע מלרשום תרופות. פרט לשעת ההכרח, אלא שהנני מייעץ להאט את קצב העבודה ואת אורח-החיים, להקל קצת.

התחלתי למנות לפניו את כל העבודות שלי, והתפלאתי, שהרשימה כליך ארוכה. לבסוף הגעתי עד "השיחות". שאלתי: – עמיתי היקר, להשאיר או להתפטר?

אהבתי מאוד את "השיחות" ונקשרתי אליהן. כליך הרבה זמן. חלק מחיי. שש שנים, כל כך הרבה מאזינים – הקטנים והמבוגרים. פתאום הרגשתי משהו מחניק בגרון, ודמעה התגלגלה מעיניי. נכלמתי, וכדי שלא ירגיש בכך עמיתי, מיהרתי לשאול: "השיחות – כן או לא?"

הרופא הצעיר הבחין בהתרגשותי. לא ידע בבירור על מצב הדברים – ואמר: "סבורני, ש"השיחה" איננה דורשת מאמץ גדול. הרי רק פעם בשבוע."

טעה עמיתי הצעיר: "השיחה ענין חשוב. השיחה – מאמץ גדול".

"הדוקטור הזקן" לא היה חולה, אף שלבו נשבר בקרבו למראה התעלולים של המבוגרים.

העולם היה חולה מחלה אנושה, ממארת. קורצ'אק חשש לחשוף לפני הילדים את האמת על מרבית הוריהם ומוריהם – פן ישבור את לבם.

השקר הקדוש הזה, שהביא באותה שעת בין השמשות לכלל הילדים בפולין, היה יסוד לתכסיס האשליה – לדרך הפדגוגית הטראגית – שקורצ'אק שיווה לעצמו בימי השואה, כדי להגן על ילדיו היהודים מפני מוראי החיים והמוות ההולכים ומתקרבים.

*

**W NIEDZIELE, 8 listopada o godz. 12
W SALI BIBLIOTEKI JUDAISTYCZNEJ
(Tłomackie 5)**

Dr. Janusz Korczak

WYGLÓSI ODCZYTY P. T.

„Sześć tygodni w Palestynie“

**DOCHÓD PRZEZNA CZONY JEST
NA TOW. „POMOC DLA SIEROT“, Krochmalna 92.**

Bilety dla młodzieży w cenie od 50 gr. są do nabycia dziś i jutro w kasie koncertowo-teatralnej „Orbisu“ (Marszałkowska 98) i w Żyd Tow. Krajoznawczym, Królewska 51, a w dniu odczytu od godz. 10-ej w kasie Biblioteki Judaistycznej.

מודעה ב"מאלי פשגלונד" על הרצאת קורצ'אק.
הנושא: "שישה שבועות בפלשתינה".

הירידה המוסרית והמדינית בפולין הייתה תלולה בזמן ההוא, כאילו באה להוכיח את אמיתותו של הפתגם היהודי העממי: "ברצות האלוהים לענוש בך אדם – הריהו שולל ממנו לראשונה את שכלו". ההידרדרות לבשה בשנת 1939 צורה גרוטסקאית ודמתה למתרחש במחזהו של קורצ'אק "בסנאט המטורפים".

באותם ימים נפוצה בפולין שמועה, שגראבסקי, שר האוצר הממונה על התרוששות היהודים, נחרד כאשר היהודים המדולדלים החלו מקבלים את פני פקידיו בצחוק, כי אזלה ידם מלהזיק להם עוד. כן נתרחשה לי ולידידי ד"ר טאובר תקרית חמורה, שבליתיבריה קיבלנו בצחוק. וזו ההשתלשלות המגוחכת של שילוב הרשעות והטיפשות: זכור, בוודאי, לקורא (הפרק "רוחות מנשבות"), שהוצאת ספרים ממשלתית פולנית הדפיסה בשנת 1933 את החוברת שלנו "יהודים", אלא שהיא "נגנזה" בטרם נתייבש בה צבע הדפוס – בגין שינוי הרוחות במדינה. סברנו אז, שנסתם הגולל על החוברת, ולא נשמע עליה עוד... לא פיללנו, שבימים הגורליים של פולין, ימי השפל הצבאי והמדיני – יתעסקו כלי התקשורת וההסברה הפולניים בעניין חסרשחר כדוגמת החוברת "היהודית" שלנו. מעשה אוילי זה דורש, ללא ספק, בירור:

באחד הימים הופיעה בביטאון היומי של אנשי "נארא" (הנוער הימני הקיצוני בפולין) כתבה בשם "מרעילי הנשמה של הילד הפולני". הרפורטר שלהם סייר בבתי-הספר ובכפרים "הפולניים" על גדות האודרה וצ'שין, שפולין קיבלה במתנה מאת השכנה הגרמנית, בחסדו של היטלר. לתימהונו הגדול הבחין הכתב, שבין הספרים שנשלחו שמה כשי מאת ההוצאה הממשלתית, נמצאת גם החוברת "יהודים". שומו שמים! מתוך ההודעה הפומבית של משרד החינוך נודע לנו, כי החוברת "המסוכנת" שהוחרמה בחשאי מיד לאחר הופעתה והייתה מונחת במחסן כאבן שאין לה הופכין, נשתרבה בטעות בין הספרים הפאטרוטיים... למחרת – לאחר "תיקון טעות" רשמי – באה גם הודעה, ששר הדתות וההשכלה החליט לבטל את האישור של כל ספרי-הלימוד שכתבו שני המחברים היהודים, ומראשית שנת הלימודים המתקרבת (בספטמבר 1939) מוטל עליהם איסור חמור. זאת הייתה הוכחה נמרצת, מטעם הממשלה, כלפי מפלגת נארא האופוזיציונית, שבעניין האנטישמיות אין כל הבדל ביניהן... הגזירה הייתה לחלק מ"חדשות היום", ותחנת השידור הכריזה עליה מדי שעה בשעה. במשך יום אחד היינו שנינו – ד"ר טאובר ואנוכי – האנשים "הפופולאריים" ביותר בפולין. הגבנו, כפי שהגיבו רבים מהיהודים הנואשים: צחקנו... זה היה צחוק עגום מאוד של חוסר-אונים למראה המתרחש מסביב...

הטלפון בביתי צלצל ללא הפסק. ידידים ניחמו אותי – וגם התבדחו. בין המטלפנים היה גם קורצ'אק. הוא הודיעני, שטלפן גם אל ד"ר טאובר, שהביע לפני קורצ'אק צער על ששיכנע אותי, לפני שנה, לחזור מארץ-ישראל, כדי לסיים את סדרת ספרי ההיסטוריה שלנו... "עכשיו טאובר מקווה, ששניכם, יחד עם משפחותיכם, תעלו בקרוב לארץ-ישראל. הוא יתפטר – אם לא יפטר – ממשרתו כמנהל הסמינריון הממשלתי".

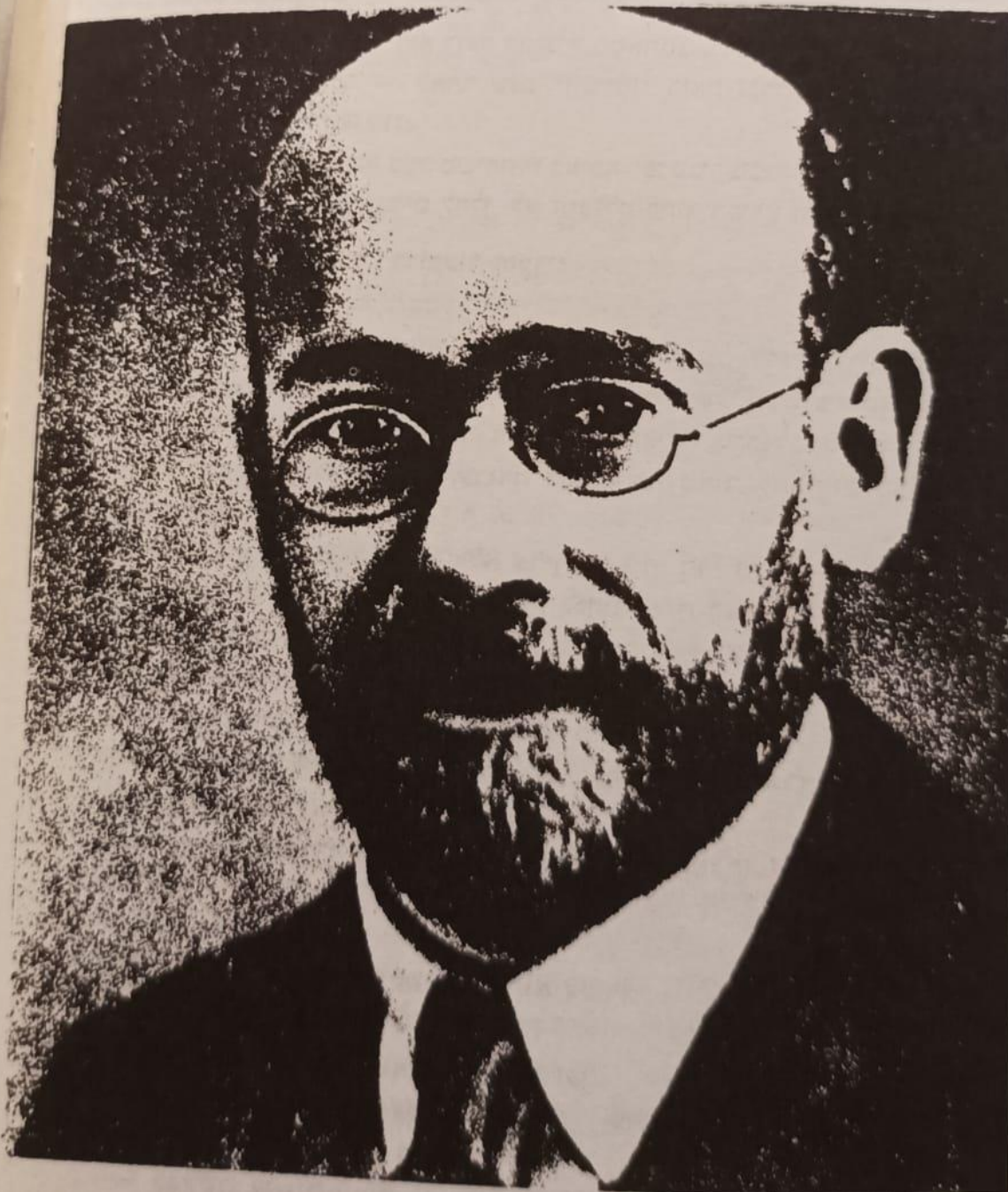
הודיתי לו על דבריו, והוספתי:

– גם לי אמר טאובר את הדברים האלה. אולי תצליח, האדון הדוקטור, להעלות גם את המשפחה הגדולה שלך, הילדים מבית-היתומים יחד עם שתי המשפחות הקטנות שלי ושל ד"ר טאובר...

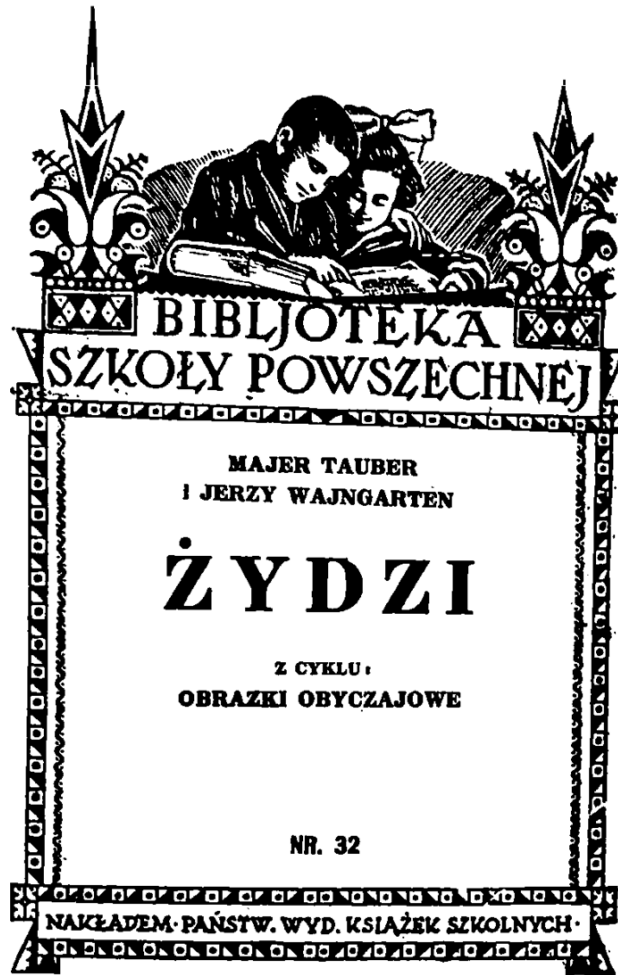
ידעתי, שקורצ'אק מתרגש מעבר לקו הטלפון. הוא התכוון, כנראה, לכסות על ההתרגשות ואמר בנימה מבדחת אירונית:

– כן, יאָזי, גם אני מקווה... לעת-עתה: אותי הורידו מן הראדיו, ואותך העלו...

לכותרת של המאמר המשמיץ ("מרעילי הנשמה") היה צליל "אופנתי", נאצי, שבא ישירות מגרמניה ההיטלרית... לחרם על ספרי-הלימוד שלי ושל טאובר לא היה ערך ממשי: בתי-הספר לא נפתחו בפולין בספטמבר 1939.

קורצ'אק בשנת 1937
צילום ביומון "נאש פשגלונד", כאשר האקדמיה הפולנית לספרות יפה העניקה לו ציון עלה-
דפנה (נוז'ין).

“סערה בכוס מים” — ספרון בהוצאת הממשלה הפולנית שנחרם על-ידי הממשלה וגרם
החרמת ספרים “יהודיים” נוספים — בהאשמה אנטישמית-אבסורדית.

31. פולין בוערת

באחד בספטמבר, בשעה שש בבוקר, עוררה הפגזה איומה את תושבי וארשה. האדמה והבתים רעדו.

רמקולי הראדיו בקעו מכל החלונות וצווחו ללא הפסק: "האלו, וארשה! אין זו אזהרת-ניסוי! זוהי התקפת-אוויר! האויב מפציץ את עירנו!"

אחרי הכרזת אימים זו פרצו צופרי כל בתי-החרושת ביללה ממושכת. הפעם לא הזעיקו לעבודה וליצירה, אלא הודיעו שהגיע עידן ההרס והחורבן. אל צעקות הראדיו ואל יללת הצופרים הצטרפו קולות בכי של ילדי שכנינו, שהתעוררו פתאום משנתם, ונשמעו שעטות מרוצתם המבוהלת אל המרתף – למקלט.

התקפת-האוויר הראשונה בשמי וארשה לא ארכה זמן רב: היא הייתה מכוונת לשדה-התעופה העירוני בלבד. באותה שעת בוקר התקיימו התקפות פתאומיות על כל שדות-התעופה בפולין, הצבאיים והאזרחיים. בעצם היום הראשון של המלחמה נקטעו כנפיו של צי האוויר הפולני.

בבוקרו של יום המלחמה הראשון נספו בהפצצה סמוך לאוטבוצק עשרת הקרבנות הראשונים מבין ילדים יהודים, חניכי מוסד של "צאָנטוס". מחנכם, ידידי המשורר קלמן ליס, נפצע קשה. במוסד ההוא התחנכו ילדים דפקטיביים. המשורר ליס, שפגשתי בבית אחי יעקב פראָגר כשבועיים לפני פרוץ המלחמה, סיפר לי כמה קשה לאמן את החניכים (כמצוות השלטונות), ששימו על פניהם מסכות-גאז ושימהרו לרוץ אל המקלט. הילדים הנחשלים בשכלם אינם יכולים לתפוס את הסכנה הצפויה להם. לפעמים הם כועסים ומסרבים להתאמן: האימונים נחשבים בעיניהם כמשחק טיפשי ומעייף. הרי אי-אפשר – לפי דעתם – לשער שאנשים מבוגרים ישליכו פצצות על ילדים וירצו להרעילם בגאזים... מפנימה? מה הרעה שעוללו לאנשים ההם? סתם מפחידים!

קורצ'אק טילפן אליי, כעבור שעות אחדות, לאחר שהראדיו הודיע על הפגיעה הראשונה באוטבוצק. הוא שאל אותי אם אחי הודיע פרטים נוספים בדבר ההתקפה באוטבוצק. הוא וסטאפה מכירים את המקום, את הילדים ואת המחנכים. עובדת שם גם תלמידתו לשעבר, מהקוסים לגנות. סיפרתי לו על שיחתי עם קלמן ליס ועל תגובות הילדים הדפקטיביים בשעת אימוני ההתכוננות. פרטים נוספים אינם ידועים לי, אף שדיברתי טלפונית עם אחי ועם גיטת.

קורצ'אק הוסיף:

– גם הילדים "הבריאים" מתקשים לתפוס את המתרחש... הוא עצמו למד בשבועות האחרונים בקורס לרופאים, שהכינו אותם לקראת הבאות. המרצים, רופאים צבאיים, גילו לעמיתיהם האזרחיים שמצומצם מאוד המלאי של מסכות-גאז, התחבושות והתרופות – ועל הרופאים יהיה מוטל "לאלתר תחליפים"...

בימים הראשונים היו אזהקות מעטות בווארשה, כי צי-האוויר הגרמני היה פעיל ביותר באזורי החזית ובצומתי התחבורה האיסטראטגיים, שם נעים גדודי הצבא הפולני המוכים והמוני פליטים אזרחיים. גם העובדה שווארשה הייתה כמעט העיר היחידה שצוידה בתותחי נ"מ עיכבה קצת את הפצצת עיר הבירה הפולנית. הראדיו הפולני, שעבר לפיקוחו של הצבא, השמיע מזמן לזמן "בשורות טובות ונחמות". כמה מגרסותיהם של המשדרים הצבאיים העלו חיוך עגום, כגון: "תיאורם" של הפצצת ברלין, או "תלונתם" על שהגרמנים משתמשים בטאנקים, שאין זו דרך "הגונה" למלחמה... למה אין הם שולחים חיל פרשים נגד הקאָוואַלֶרִיה המצוינת של הפולנים? "הם" חיסלו את כל "היופי והאבירות" שבמלחמה... הסטאטיסטיקאים של הראדיו "חישבו" ומצאו, שהטאנקים הגרמניים זוללים כלכך הרבה דלק – עד שבמשך זמן מועט יאזל להם כוח להניע טאנק או מכונית...

אולם מפה לאוזן עברו שמועות על התמוטטות החזית הפולנית, חרף ההתפארות של הראדיו. האמונה בכוחה של פולין וביכולת התנגדותה נתרופפה בכל שדרות העם, גם בין הפולנים וגם בין היהודים. ובכל זאת זרמו המונים, ובעיקר יהודים – אל לשכות-הגיוס, כדי להצטרף אל צבא הלוחמים. הידיעות בפי הפליטים, שנהרו

בהמוניהם לווארשה, על אכזריותם של הגרמנים, הגבירו את הלהט הפטארוטי בקרב הנוער היהודי. עד עכשיו ידעו הצעירים האלה שאין להם בעד מי להילחם, אבל עכשיו הם משוכנעים שיש להם נגד מי להילחם...

גדולה הייתה הציפייה לעזרתן של צרפת ואנגליה, אך בלב כרסם הספק, אם תמאלנה את התחייבויותיהן החתומות בחוזה הגנה הדדית עם פולין. הרי [צ'אמברלין](#), ראש ממשלת אנגליה, נטש את צ'כיה ולא הגיב נגד סיפוח אוסטריה – האם לא יבגוד גם הפעם, כדי לשמור על "השלום" במערב אירופה?

את הבשורה על הכרזת המלחמה מטעם אנגליה הביא הראדיו בצהרי יום א', בשלושה בספטמבר. קשה לתאר את התרוממות-הרוח שאפפה את וארשה, אלפי יהודים, זקנים וילדים, חסידים אדוקים מזוקנים וצעירים גלוי-ראש, עשירים ועניים, בעלימום מהלכים על קביים ואימהות נושאות תינוקות על זרועותיהן – כולם מילאו, תוך דקות ספורות, את הרחובות "היהודיים". השתררה אווירה חגיגית. התחילה תהלוכת המונים ספונטאנית אל השגרירות האנגלית. איש לא שם לב לסכנה האורבת מהפצצת-אוויר פתאומית. המוני יהודים צעדו זקופי קומה ושרו בפולנית, בעברית וביידיש.

הרחובות "הפולניים" געשו פתאום מקולותיהם של יהודים מפגינים. בתחילה נתעוררו שם תמיהה ורוגז: "מה להם, ליהודים, ולחגיגה פאטריוטית פולנית? ברם תוך רגעים מעטים נצטרפו אל היהודים חבורות של פועלים פולנים – ויתרם נמשכו אחריהם. הקרח נשבר. נשתלטה אחווה בין יהודי לפולני, בין עשיר לעני. נפלו כל המחיצות המבדילות בין אדם לאדם. יהודים ופולנים, שלא ידעו זה את זה, נפלו איש על צוואר רעהו והתנשקו. איש לא מחה, כאשר לפני שערי השגרירות האנגלית נשמעו גם שירים יהודיים, וכאשר פרצה פתאום מפי יהודים צעירים גם שירת "התקווה", לאחר שירת "עוד פולין לא אבדה".

כאשר – לעיני הקהל – התנשקו שרהחוך באַק עם השגריר האנגלי, הרגישו כל הנאספים, שהמלחמה חדלה להיות התנגשות נואשת בין זאב לכבש, אלא הייתה למאבק בין שני כוחות אדירים: בין הפאשיזם והדמוקראטיה, ועל פולין הוטל לשמש כוח חלוצי בהתגוששות העולמית למען הצדק והיושר.

רבים מהקהל השמיעו גם קריאות אכזבה ומחאה:

– צרפת, למה את שותקת?

– צרפת, אנו מחכים לך!

לאחר שעות אחדות הגיעה הידיעה, שגם צרפת הצטרפה למלחמה. מפני הסיכון הגדול של אספת המונים במקרה של הפצצה – נאסרה ההפגנה השנייה. ובכל זאת הפגינו קבוצות חוגגות גם לפני ביתו של השגריר הצרפתי.

בסוף ההפגנה המרגשת, שלפני השגרירות האנגלית, פגשתי את קורצ'אק. הוא היה לבוש מדיצבא של רבסרן. המדים נראו חדשים, כאילו זה עתה יצאו מתחת מחטו של החייט. פניו היו שוחקות. עיניו האירו. שָפַע אופטימיות. טיילנו יחד בדרך הביתה.

– טוב לראותך, יָאזי – זאת ההפגנה הראשונה, שהנני משתתף בה לאחר ארבעים שנה. בהפגנתי הקודמת עמדו פועלים מול [קוזאקים](#), בימי הצאר. הזיכרונות ההם אינם נעימים ביותר. כאן היו כל המעמדות, כל הלאומים.

– וכי כבר גייסו אותך לצבא, אדוני הדוקטור?

– עדיין לא. את המדים הכינתי לי לפני שבועות אחדים. ידעתי, שיהיו נחוצים. הפעם הנני רוצה לשרת באחד מבתיהחולים שבוארשה, ולא לעזוב את העיר.

– מפני מה?

– בית היתומים שרוי בשנים האחרונות במצב חומרי קשה מאוד. עבודתה המסורה של גברת אֶליאסֶבֶרג, המספקת ללא ליאות תרומות עבור "הבית" עוזרת לנו הרבה. היא שומרת על המסורת של בעלה המנוח. אולם גם ידי מלאות עבודה, ואני זקן. גם סטאפה כבר איננה צעירה כפי שהייתה, ואינני רוצה להעמיס עליה את כל

הדאגות, כאשר אָעָדָר. אבל הנני חייל ואלך לכל מקום שישלחוני... הפגנת האחוה והצטרפותן של הדמוקראטיות הגדולות מעוררת תקווה לימים הבאים. ובכל זאת, כאשר ישוב השלום, נמשיך – סטאפה ואנוכי – במאמצים לעבור יחד עם הילדים לארץ־ישראל. העולם יהיה קטן יותר – אָחִיד יותר; המטוסים מקרבים את כל העמים והארצות; המרחק בין פולין לפלשתינה מצטמצם. תקום מדינה יהודית. הערבים הארץ־ישראליים יתיישבו רובם במדינות הערביות השכנות ויתרם ישבו בין היהודים... גם הכושים, גם הצהובים, גם החומים – כולם יזכו לחופש, למדינות שלהם.

קורצ'אק צחק פתאום. צחוקו היה מלא שמחה ואמונה. הכרתיו מקרוב יותר מחמש־עשרה שנה, ולא שמעתי אף פעם מפיו צחוק דומה. הוא הבחין בתמיהתי, ואמר:

– דומני, שחזרתי בעל־פה על פסוק מתוך ספרי "המלך מתי בתוך אי השממה..."

– אני צוחק ואומר:

– על היהודים ועל הערבים, דוקטור, לא כתבת שם כלום...

– בהדפסה החדשה אכניס שינויים לתוך הספר...

פתאום שוב הרצין:

– דע לך, שגם אמריקה תצטרף למלחמה. ממשלת הנאצים תמוגר בקרוב. בגרמניה תהייה עבודה חינוכית-שיקומית רבה. מכל הארצות ינהרו לשם מחנכים. אתה רוכש לשונות על־נקלה, אינני מבין איך אתה מצליח לחשוב ולכתוב בשלוש לשונות: בפולנית, בעברית וביידיש. תלמד גרמנית במהירות, ותוכל לעזור שם. אני זקן ועייף, ואלך אל הילדים היהודים והערבים. המשימה בגרמניה תהיה קשה ולא לפי כוחותיי.

עמדנו ליד שער ביתי. גרתי אז, לאחר שוב המשפחה מארץ־ישראל, בדירה חדשה, בפינת הרחובות לאַשנה וז'אָלאַנה. ביקשתי לעלות לדירתנו לשתות "לחיים" – לניצחון ולשלום המתקרבים. הוא סירב. עליו למהר. מחכים לו "בבית".

– מה הן תכניותיך, יאָז'י, בטווח הקרוב?

– מחר או מחרתיים אתגייס לצבא. עדיין לא קראו לי, אתנדב.

– טוב, יאָז'י, בהצלחה! מעולם לא קראת לי כרופא לילדיך. אמור לגברת אנה שבימי המלחמה הנני רוצה לשמש "יועץ רפואי" ליעלה ולאולֶצ'ק. הרי הם למדו עברית בפלשתינה. כתשלום עבור ביקורי, אבקש שילמדוני בכל פגישה שתי מילים חדשות בעברית.

פתאום שאל:

– האם צפויים למשפחתך קשיים כספיים, כאשר אתה תעדר מן הבית?

הרגעתי:

– אומרים, שהנני עשיר. מגזימים. ברם אין כל דאגה כספית לשנה או לשנתיים הבאות. יש סכנות אחרות. מובטחני, שתבקר אצל משפחתי מזמן לזמן. ברכותיי לך, לגברת סטאפה, לילדים ולכל הידידים. הריני רוצה, שתדע כי לא היה איש בחיי, שאני חב לו הכל, כמוך. רב תודות. שמור על עצמך, להתראות!

הרגשתי שדמעות חונקות את גרוני.

התנשקנו – ונפרדנו.

זאת הייתה פגישתנו האחרונה.

*

עזרתן של צרפת ואנגליה לא האָטו את מצעד־הבזק של גֵיסות הנאצים ואת תהליך ההתפוררות של הצבא הפולני.

על וארשה, שעמדה כמה שבועות על נפשה, גונן, בעיקר, משמר אזרחי בנשק שנותר במלאי הצבא הנסוג. בימים הראשונים לאחר פרוץ המלחמה פסקו – מחמת האנדרלמוסיה – מלהפעיל את משרדי הגיוס. הרחובות מלאו פליטים מערים שונות, שהפיצו סיפורי-בלהות על השונא המתקרב לשערי העיר. הראדיו הפולני בווארשה לא היה מהימן ביותר. תחנת הראדיו השנייה, בקראקוב, חדלה פתאום לשדר – ולאחר שעות אחדות החלו מגיעים משם שיריילכת גרמניים וקול שעטת מגפיים.

באו ימים גורליים. באזרחי וארשה נדלקה רוח של גבורה ונכונות לקרבנות. הסיסמה, שהייתה שגורה לפני זמן מועט בפי הלוחמים בספרד, עוברת עתה בווארשה מפה לפה: "נו פּאַסאַרו!" (הם לא יעברו!). ברגש של התלהבות ואחריות הריני חותם על כרוז, כנשיא אגודת המורים היהודים בבתי-הספר הממשלתיים, ופונה, יחד עם נציגי ציבור אחרים, אל האינטליגנציה היהודית: "על כולנו לחפור חפירות ולהקים מתרסים ברחובות וארשה! בל יעברו הטאנקים הגרמניים ברחובותינו! נתגונן עד האיש האחרון!"

השמועות השונות, שנראו לנו לפני יום כרכילות וכאימים בפי הגרמנים, מתאמתות למחרת-היום: הממשלה הפולנית נמלטה ללובלין... נפוצות סברות מנוגדות: וארשה מוכנה לכניעה... וארשה תשמש מבצר הגנה איתן... הרכבות אינן זזות, כי מטוסי הנאצים פוצצו את פסיה-המסילות. מכוניות פרטיות חדלו לנוע – הצבא החרים את כל מלאי הדלק.

ביום שישה בספטמבר חוזר הראדיו בווארשה על הכרוז לאזרחים, לגברים ולנשים, להתנדב להקים מתרסים, שיחסמו את מעבר הטאנקים הגרמניים, ומיד נשמעת גם פקודה נמרצת: "כל הגברים המסוגלים לשאת נשק מחויבים לעזוב מיד את וארשה; בדרכם, מחוץ לעיר-הבירה, תינתן להם האפשרות להתגייס".

בביתי מתאספת קבוצת מכרים, סופרים ומחנכים. כולנו אובדי-עצות: להישאר או לעזוב? לכל אחד יש "חטאים אישיים": מאמרים נגד הנאצים. הריני נזכר בכינוי, שדבק בי, לפני זמן-מה בעיתונות הפולנית "מרעיל נשמות ילדים"... אם עלינו למות – מוטב, שיהיה לכך היגיון וטעם. בשעה מאוחרת בלילה עוזבים חבריי את ביתי ללא החלטה. יועצו בנשיהם ובמשפחותיהם. הריני מביט מבעד החלון אל הרחוב: המוני צללים ממהרים לעבר הגשרים ונבלעים בחשכה של וארשה המאופלת.

לפנות בוקר מטלפן ד"ר טאובר, ומודיעני, שיישאר בווארשה. הוא חולה וזקן. טאובר מפציר בי לעזוב את העיר – ומבטיח לדאוג למשפחתי. מקשרת אותנו ידידות נאמנה, שנים רבות של עבודה משותפת. הוא מאיץ בי:

– מהר. יש שמועות שעוד מעט ויפוצצו את הגשרים.

השחר בוקע ועולה. אני מביט החוצה. הרחוב גועש. אנשים צעירים טעונים תרמיליגב ומזוודות ממהרים לכיוון אחד. הריני יוצא אל הגוזזטה, ופתאום מגיע אלי מהרחוב קול קורא של מכר: "יינגרטין, מהר, נחכה לך עד שמונה מעבר לגשר – ליד בית-הספר ברחוב בז'אָבקה!" הריני מבחין גם בקולו את איום הפצצת הגשרים. חסר לי אוויר לנשימה – כאילו קולר מחניק את צווארי.

אני פונה אחורה: אנקה כבר הכינה תרמיליגב עבורי. אשתי, בתי יעלה ובני אֶלכס בן הארבע – כולם מקיפים אותי ועיניהם מתחננות: "הימלט על נפשך!" גם הילדים מבינים, כנראה, את הסכנה הצפויה לי ומבקשים להצילני. אני מטלפן לאוטבוצק: גיסתי מודיעה, שיעקב ניסה להתקשר אליי טלפונית, אבל הטלפון אצלי היה תפוס; הוא כבר עזב יחד עם שלמה בנו... גם עליי למהר...

– לאן הלך?

– דומני, ללובלין, בדרך יחליטו.

נפרדתי מגיסתי פרידה אחרונה.

הריני מנסה להשיג עוד שיחה טלפונית אחת. ברצוני להיפרד שנית מקורצ'אק. הטלפון תפוס או מקולקל.

הנני כננס לרגע אל חדר-עבודתי. מולי נשקפים תמונות ופסלים ([יעקל אדלר](#), זיידנבוֹיטל, שליווּניאק, קוז'אָן,

האנפוט⁶⁴), ארונות נהדרים מלאים ספרים. רכוש, שנאסף בעמל רב, מעיד על הישגים שאין להם עוד כל ערך. מה אקח אתי מכל אלה? מצאתי תנ"ך קטן ושמתיו בכיסי (עד היום נמצא אצלי. שארית יחידה "משם"). אני מתבונן בתמונת אמי, התלויה על הקיר, ליד תמונתו של אבי ע"ה. שניהם נראים כמרחמים ומוכיחים. דומני, ששפתותיה של אמי נעות בתוך פניהגוויל המקומטים שלה, והנני שומע את קולה החרישי, כמו ביום שנפרדת ממנה: "ילדי" – אמרה לי – "אל תחזור. טוב לך 'שם', אבל בארץ־ישראל טוב יותר". את המלה "ילדי" לא שמעתי יותר מאז הפרידה.

אנקה עומדת מאחוריי, כאילו קראה את מחשבותיי: "יקירי, אם יחרב ביתנו ונצטרך לנדוד בדרכים שונות – זכור, שעלינו לציין לנו כיוון אחד: אל אמא, לארץ־ישראל. שם ניפגש". היא דחפה לידי אלף זהובים, שעון זהב ושתי טבעות (יהיה לך מה למכור בדרך...) קמה גם "מריבה" קטנה בינינו: אשתי מאלצת אותי לקחת אתי כובע ומעיל (הרי בחוץ חם! השמים בהירים, למה לי המשא הזה?) היא תוחבת איזושהי מעטפה לתוך המעיל (היו בה צילומי רעייתי וילדי).

הטלפון שוב מצלצל. מגיע אליי קולו של ידידי מארק גוטמאן: "עכשיו 25 דקות אחרי שבע, הריני ממתין לך ליד שער ביתי. יש לנו רק כחצי שעה. אנא, מהר".

"לפקודתך!" – אני קורא בעליזות מעושה, כדי לשפר את מצב־הרוח השורר בביתי. הריני מנשק במהירות את אנקה והילדים, ויורד במרוצה לרחוב. מבעד חלון דירתי צופה אליי אנקה, מחזיקה את אלכס בזרועה, לידה – יעלה. הם מנופפים בידיהם לשלום. האם עוד אראה אותם?

פגשתי את מארק. אנו ממהרים. הרחוב מלא. אנשים צועדים במדרכות ובכביש. הננו עוברים ליד ארמון הנשיא. על הארמון מתנופף הדגל הפולני האדום־לבן ועליו רקום נשר... מסביב קול לחשים: הנשיא "ערק", הדגל נותר, כדי "להרגיע" את האזרחים. אלפי אנשים ממהרים לעבור את הגשר. אנחנו כמעט האחרונים. צעדי העוברים מהדהדים. מרחוק נשמעות רירות תותחים.

על וארשה עלה יום קיץ חם. ערפילי אבק או עשן מכסים את הנוף הנהדר של עיר הולדתי.

*

לא אתאר את דרך נדודיי רבת־הלאות, הסיכונים והאימים. לא מצאתי בדרכי משרד־גיוס או אפשרות אחרת להצטרף לצבא הלוחמים. בהיותי בעיר קובל, ביום 17 בספטמבר, בשעה 4 אחר־הצהריים, שמעתי בראדיו את קולו של "החבר" מולוטוב, שהודיע, כי הצבא האדום "ממהר להציל את הפועלים והאיכרים בפולין"... זאת הייתה חלוקה חדשה של פולין – כפי המסורת הידועה לשמצה מימי הצארים – תוצאה של חוזה סודי בוגדני סובייטי נאצי.

לאחר עבור חודשיים מן היום שעזבתי את וארשה, הגיעו אליי סוף־סוף אנקה וילדינו. חיכיתי להם בעיר ביאליסטוק, שסופחה לרוסיה הסובייטית. שני פועל־רכבת פולנים שפגשתי באקראי ושחזרו לווארשה, קיימו את הבטחתם: ביקרו אצל משפחתי ומסרו לאשתי דרישות־שלום יחד עם ידיעה היכן אחכה לבואם.

הייתה למשפחתי דרך קשה. חיילים גרמנים עצרו את מכוניתם השכורה בכפר לא־רחוק מן "הגבול" הרוסי, הפשיטו מהילדים את מעיליהם (היה יום קר, נובמבר) והשליכו את המעילים השדודים ודבר־יערך אחרים לאנשי־כפר פולנים, שחיו לשלל (בתוך מעילו של אולצ'ק היו תפורים שטרות של דולארים ולירות שטרלינג) – ואחר כך הרשו להם הגרמנים "הטובים" להמשיך בדרכם... אלכס הקטן, שלא ראה אותי כשמונה שבועות, ושנראה מסכן מאוד בז'אקט הרחב של רעייתי, מחבק אותי, נלחץ אליי בבהלה ואיננו עוזב אותי לרגע, כחושש פן יופיעו הגרמנים בשנית. הוא סיפר לי הרבה־הרבה, במילים קטועות ובלתי־מסודרות, גם על חייו בווארשה: לא יאכל עוד אורז. בווארשה אכל רק אורז... כאן יאכל לחם, רק לחם... הוא אוהב מאוד לחם... והוא מחקה במוסיקליות רבה את הקולות שהדהדו עדיין בזיכרונו: "הפצצות רעות מאוד ו'מכות' על האוזניים – בום־בוום, בום־בוום־בוום! לרימונים קולות קצרים: בום! – וכבר... אבא, קנה לי רובה, אני אהרוג את כל הגרמנים, אצק עליהם:

⁶⁴ שמות של אמנים יהודים מפורסמים.

"פּאַרפּלוּכטֶה יוֹדן!" (הילד, כמובן, לא הבין את פירוש המילים)... יעלה איננה עזת־פנים כמו אחיה הקטן, והיא מקנאת בו שכבש אותי כולי, הרי גם לה יש הרבה־הרבה לספר.

לבסוף הושכבו הילדים ונרדמו. בעלי הדירה, ר' ברוך הדייג ורעייתו, צדיקים פשוטי־העם שהשכירו לי לפני ארבעה שבועות חדר קטן בדירתם, השתתפו בשמחתנו ומסרו לנו הלילה שני חדרים, והם עצמם הצטופפו "בחדר". מחיתי, אבל הם התעקשו – והסכמנו.

כל הלילה סיפרה לי אנקה על אימי המצור הארוך בווארשה, ובעיקר על ידידנו – ד"ר טאובר וד"ר קורצ'אק. טאובר בא אל ביתנו ביום שנסתיים המצור והביא אתו שתי כיכרות לחם (בחצר ביתו הייתה מאפיה). בזמן המצור היה מטלפן מדי יום ביומו ושואל לשלום המשפחה (לא תמיד פעל הטלפון). גם רפאל בנם ואולצ'ק שלנו (שניהם בני גיל אחד) היו מחכים לשעת הטלפון, כדי לשוחח על "רשמי המלחמה" ועל משחקים חדשים...

קורצ'אק נחשב גם בימי המצור לגיבור אגדי. בעיקר אהבוהו הילדים. הוא ידע להצחיק גם בימים העצובים. סטאז'ינסקי, ראש העיר וארשה, הזמין את "הדוקטור הזקן" לשדר בראדיו. קולו היה מלא ביטחון. הוא היה מעודד את הילדים ואת המבוגרים. היה מספר מעשיות ובדיחות. לפעמים הרגז מאוד, כי היה מדבר על לבות הילדים לבל ישכחו לצאת קצת החוצה, בעיקר בערב, בשעת השקט ברחוב. צריך לשאוף רוח צח, להביט בכוכבים, כי רק הנאצים הם רעים מאוד, אבל הטבע – השמים, הכוכבים, הפרחים, העצים – כולם מעשי האלוהים, יפים וטובים. לא צריך לשבת כל היום, גם כאשר יש שקט, בתוך המקלט המחניק או בתוך המרתף האפל. בשעות הצהריים, כשהטייסים הנאצים אוכלים לרוב את סעודותיהם, או בשעות הערב, אפשר לרוץ ולהביא פרחים אל האנדרטה של החייל האלמוני ליד הגן הזאקסי (בפרט אלה שגרים קרוב לכיכר). צריך לזכור את החייל האלמוני כי עכשיו אנחנו כולנו חיילים אלמונים... צריך להיזהר, אבל לא לפחד. "הדוקטור הזקן" השתתף בארבע מלחמות ויודע, כי לכל כדור ולכל פצצה יש כתובת. "אליך, מאזיני הקטן, הפצצה לא תגיע... אל פחד, אך היזהר!"

קורצ'אק היה גם מהלך ברחובות ומאסף את הילדים התועים, המשוטטים, הפצועים – ומביא אותם אל בתיים או אל בתי־החולים. הוא מוסיף ילדים חדשים אל בית־היתומים שלו, אף שקשה לו לקבל די כסף לפרנסת כל ילדיו... קורצ'אק היה פעמים אחדות בביתנו. בכל פעם הביא סוכריות לילדים. שנגמר המצור הביא לאנקה שלושה פרחים – בשבילה ובשביל הילדים.

כשהגיעה אל אשתי הידיעה על התיישבותי בביאליסטוק "הרוסית" וכשהחליטה "לאחד" את המשפחה, כפי שיעצתי לה באמצעות פועלי־הרכבת הנפלאים, החלה לחלק בין נצרכים את מלאי האוכל הגדול שצברה לפני פרוץ המלחמה, בעיקר היו לה הרבה אורז, קמח וסוכר (קנינו שקים אחדים). היא שלחה שק קמח לבית־היתומים בידי סבל. למחרת – יום לפני צאתה – הלכה להיפרד מקורצ'אק ומסטאפה והביאה אתה סל מלא קוביות־סוכר. קורצ'אק לא היה "בית". הכל היה שם מסודר כמו תמיד, כמו לפני המלחמה, אך היה ניכר – לפי הבגדים וההתנהגות – שכמה ילדים הוכנסו לתוך הבית לפני זמן מועט. סטאפה הייתה נרגשת מהמתנה שקיבלה עוד ביום אתמול ומהסוכר שאנקה הביאה אתה זה עכשיו. גם בכסף קשה להשיג בווארשה את המצרכים אלה. סטאפה שלחה את ברכותיה בשבילי וביקשה לדרוש לשלומם של הפּאָאָגֶרִים באוטבוצק. היא סיפרה, שאחותה יוליה אומרת להתיישב באוטבוצק. שם יותר שקט, והאוויר צח. היא חולה לאחרונה, ובתי־הספר, כנראה, לא יפתחו בקרוב (יוליה הייתה מורה). גם אחיה בין העוזבים את ווארשה. הוא ודאי יתיישב בוילנה הליטאית.

אנקה וסטאפה נפרדו – והתנשקו. אנקה התרגשה ובכתה. גם סטאפה "הקשוחה" לא יכלה להבליג על דמעותיה. באותו יום ביקר קורצ'אק אצל אנקה בפעם האחרונה. כמו תמיד – מן היום שפרצה המלחמה – היה לבוש מדי צבא (הפעם, בלי אותות דרגת הקצונה). שוב הביא שלושה פרחים. קשה לדעת איך השיג פרחים באותו זמן. הוא הודה על המתנות עבור "הבית", עודד את אנקה לפני המסע המסוכן, ואמר שהיא בוודאי תצליח להתאחד אתי; הוא חיזק בה את האמונה בהצלחתי המתמידה בחיים, וכדי לבדח אותה הקיש שלוש פעמים באצבעו על השולחן (סגולה כנגד "עין רעה")... פרידתו מהילדים הייתה מרגשת מאוד: הוא הרים אותם, התבונן בעיניהם, אמר להם מלות־חיבה "בלי מצונזרות", כדרכו בבית־הילדים, ונשקם על לחייהם ועל ידם. אחר־כך מיהר ללכת.

"כשנפרדנו והתנשקנו, שמעתי מפיו בפעם הראשונה את מילות הפינוק: "אנקה המתוקה שלי ביותר"... היא הייתה מדוכאה: "קורצ'אק בסכנה גדולה. הוא דיבר בראדיו קשה נגד הנאצים, והרי רבים יודעים מיהו 'הדוקטור הזקן'".

– ומה שלומם של יאקוב, מאניה, סאָוּאָק?⁶⁵

– דיברתי עם שלושתם בטלפון; – יאקוב וסאָוּאָק חזרו מדרך נדודיהם יומיים לאחר צאתך מווארשה. יאקוב לא יכול היה ללכת כל־כך הרבה, רגליו כאבו. סאָוּאָק לא רצה, מובן, להמשיך בלעדיו. סאָוּאָק התחיל לעבוד כמחנך במוסד של צאנטוס באוטבוצק. הגרמנים מתנהגים באכזריות נוראה, אבל מקווים שבקרוב יעזבו הנאצים הצעירים, היהירים והשיכורים מניצחונם, ובמקומם יבואו חיילים מבוגרים, שאינם "מנואצים" כל־כך. באוטבוצק ירו באורקה נאכאליק, שמצאו נשק בחצר ביתו.⁶⁶

אנקה חזרה לספר על בריחתה מווארשה. את הילדים השכיבה מיד לאחר היפרדה מקורצ'אק. היא עצמה ישנה בלילה האחרון רק שעות מועטות. המכונית השכורה (הנהג הנוצרי התנסה כבר בנסיעות אחדות אל הגבול) הייתה צריכה להגיע בשעה שש בבוקר. ארזה את החפצים החשובים ביותר והטמינה יהלומים אחדים בתוך שפופרת למשחת שיניים. כאשר הגרמנים פיזרו את כל השלל לפני האיכרים, לא שם איש מהם לב למשחת שיניים, שנותרה על האדמה. אנקה התכופפה ושמה את השפופרת בכיסה.

השמחה על הצלת המשפחה והתאחדותנו לא שבתה מחמת השוד. לאנקה כאבו בעיקר הסבל והעלבון של הילדים. הלוואי ישכחו את החוויה הנוראה... היא עצמה, כפי שהחלה לספר, ישנה רק כשעה או שתיים לפני צאתם לדרך, אבל התעוררה מחוזקת. הוסיפו לה אומץ רב דבריו הטובים של קורצ'אק, שראתה בו תמיד אישיות קדושה, ובעיקר שימח אותה חלום שחזתה בשעת תנומתה הקצרה. בחלומה ראתה את כל משפחתנו: הננו עוברים אטראט על גשר צר מאוד – גשר משונה מאוד – גשר של קוביות־סוכר. מתחתנו נהר מכה גלים ושוטף בקצף, הגשר דומה לחבל של לוליינים בקרקס. הגשר הלבן מתנווד, עוד מעט ויתפורר, עוד מעט וכולנו נפול לנהר... ואנחנו צועדים וצועדים – עד שמגיעים אל הגדה השנייה...

*

כעבור חודשיים, לאחר הרפתקאות וטלטולים, הצלחנו לבוא (באחד בינואר 1940) אל העיר וילנה, שהייתה אז (זמנית) בידי הליטאים. שם נמצא לי מו"ל (מר פטאשק מקובנו), שצילם והדפיס את מרבית ספריהלימוד העבריים שלי, שהיו מקובלים בליטא לפני־כן, ואזלו עם פרוץ המלחמה וחורבן וארשה. מו"ל החדש היה אדם הגון ורחבלב ושילם לי שכר־סופרים בעין יפה. ברם, לא חלף זמן רב והרוסים סיפחו את ליטא והחרימו את כל ספריהלימוד שלי (השפה העברית הייתה אסורה אז בברית־המועצות, והיא אסורה שם עד עצם היום הזה). לאושרי, היו בידי דרכונים לחוץ־לארץ (עוד מימי נסיעתנו לארץ־ישראל בשנת 1937). השגתי אשרות להתיישבות בקיראסא (איי האנטילים ההולנאנדיים – מדינה שכמעט לא ידעתי על קיומה), קיבלתי אשרות־מעבר יאפאניות (הן היו החשובות ביותר!) והורשתי לעזוב את רוסיה כתייר המשלם את הוצאות־הנסיעה בדולארים. התעכבנו ימים אחדים במוסקבה, אחר־כך המשכנו לאורך רוסיה ברכבת־האקספרס הטראנס־סיבירית עד עיר־החוף ולאדיוסטוק – ומשם הפלגנו באנייה אל יפאן. בקרב הימים הגיעו שמה כמה מאות פליטים נוספים, ובהם כארבעים סופרים ועיתונאים יהודים מפולין. הספקתי לעמוד זמן־מה בראש מועדון הסופרים "טלומאצקה 13" (לזכר אגודתנו בווארשה) וחגגנו בצוותא את ליל־הסדר (1941) במלון, שישבתי בו (יִמְמְטוּ דוֹרִי).

תודות לשגרירות הפולנית, שנתקיימה עדיין בטוקיו (למרות התקרבות יפאן לגרמניה), השיגו כמה מאנשינו אשרות־נסיעה לארצות שונות. לא עבר זמן רב – ואנוכי קיבלתי רשיון־כניסה לקנדה, ועברתי יחד עם משפחתי למונטריאל. רציתי לעלות לארץ־ישראל, אלא שהדרך אליה הייתה בחזקת סכנה מפאת נסיבות המלחמה.

אוזניי היו במשך כל הזמן קשובות מאוד לכל הנעשה בפולין, הידיעות היו מעטות ורעות. לוילנה הגיעו אליי

⁶⁵ כינויי חיבה פולני לשלמה, בן אחי.

⁶⁶ אורקה נאכאליק היה סופר בעל עבר פלילי, שקיבל חנינה מנשיא פולין לפני המלחמה מפאת כשרונותיו הספרותיים. כתב פולנית. גם הוא היה מבאי־ביתו של אחי.

כמה שמועות מעורפלות על קורצ'אק ועל טאובר.

כשכתבתי בשנת 1942 ביידיש את ספרי על רשמייהמלחמה⁶⁷ סיפקה לי "הממשלה הפולנית הגולה" שבלונדון, באמצעות נציגותה באוטאבה (קנדה), צילומים מוברחים מפולין, אך קיבלתי הוראות שלא להזכיר בספרי שמות של אנשים חשובים, שנותרו שם, פן יבולע להם. לא הזכרתי בספרי את שמו של קורצ'אק, אף שדאגתי לגורלו ולגורל ילדיו לא נתנו לי מנוח והדירו שינה מעיניי.

---

⁶⁷ ירחמיאל ווינגארטען, "א וועלט אין פלאמען" ("עולם בלהבות"), מונטריאל, קנדה, 1942.

32. קורצ'אק

וילדיו

בגיטו

עד כאן התאמצתי לתאר את קורצ'אק בעיקר על סמך זיכרונותי האישיים ועל יסוד ספריו. הדברים שהחלפתי עם קורצ'אק עצמו אינם מובאים, כמובן, כלשונם במדויק, אבל כולם אירעו ונרשמו לפי מיטב זיכרוני.

את ההתרחשויות הרשומות בפרק זה לא ראיתי במרעייני, כי בגיטו ובטאָבלינקי לא הייתי. יסולח לי אם אוסיף כאן מלה אחת טראגית ותמוהה: בגיטו ובטאָבלינקי לא הייתי **לדאבונני**. דברי צער אלה נובעים מעומק הלב. זקן אנוכי, אעמוד בקרוב לפני קוני, ואין לבי נוהה אחרי פראזות. ברוח זו, נאמנה ומרטיטת-לב, כתבו ידידי הגדולים, המשוררים י. לייבויק, יעקב גלאטשטיין ואהרן צייטלין – וגם אנוכי מעז להרגיש ולכתוב ככה, ואינני מוכן להסביר.

*

החלטתי לשקם את הפרק הטראגי הזה לפי כתביהם של עֲדִירֵאִייה שהיו קרובים לקורצ'אק ועקבו אחרי כל שעבר עליו בימים הנוראים ההם. האישים האלה היו ידועים גם לי והם מהימנים עליי. אינני מעז להטיל ספק במרבית המספרים האחרים, אבל בהתחשב בנסיבות המבוהלות והטראגיות של הימים ההם, הריני נוטה לרשום כאן רק את גירסות האנשים שהכרתי מכבר או שהצלחתי לשמוע את עדותם.

מקור לאאכזב מתקופת הדמים הוא "היומן" שקורצ'אק עצמו כתב בחודשים האחרונים, שקדמו למותו. בראשית "היומן" מצויות רשימות, שהן בבחינת סקירות וזיכרונות, המשקפים חוויות מתקופות שונות בחייו. כמה מהן נזכרו בפרקים הקודמים של הספר הזה. הרשימה הראשונה, המסומנת בתאריך, היא מיום 15 במאי 1942, שעה שש; הרשימה האחרונה – מיום 4 באוגוסט 1942 (יום לפני צאתו לדרכו האחרונה). את רשימותיו כתב לרוב בלילות או בשעות מקודמות בבוקר. "היומן" – הוא מסמך אנושי-טראגי, כתוב בתנאי חיים איומים. מעיד הוא עד שורתנו האחרונה על גודל רוח, על טוהר מידות, על הזיות בנוגע לעתיד בארץ-ישראל ועל אהבה גדולה לילדים – לכל הילדים.

המצב הכלכלי בבית-היתומים, שידע לפנים שנות-שפע, נעשה ירוד וקשה בשנים האחרונות שקדמו למלחמה. גרמו לכך ההתרוששות הכללית של היהודים והקטנת הסיוע מצד השלטונות, שהאנטישמיות – הסמויה והגלויה – הייתה אחת מסיבותיהם העיקריות. אגב: גם הכנסותיו האישיות של קורצ'אק ירדו פלאים באותם הימים.

אופייני, עצוב ומהול ב"הומור יהודי", הוא הכרוז שפרסם קורצ'אק ביומן "נאש פשאָגלונד", כדי לעורר את לבות הציבור היהודי שיחיש עזרה למוסדו (הדברים נדפסו כשמונה חודשים לפני פרוץ המלחמה):

"רע להיות זקן, אבל עוד יותר רע להיות יהודי זקן.

האם יכול להיות משהו גרוע יותר?

אוי, אוי, אוי – ואם אין ליהודי הזקן ההוא אף פרוטה?

ואם אין לו פרוטה, והוא גם חסרתושייה?

האם אין זה הגרוע מכול?

לא. ואם היהודי הזקן, שהוא חסרתושייה, נושא בעול הכבד של חבורת ילדים גדולה, ולבו כואב, ולא רק הלב, כיאם גם הרגליים והמותניים, ועיניו רואות כי כלה כוחו?"

*

באותן השנים הצטיינה גברת סטאלה אֶלְיָאֶסְבֶּרְג במסירותה ובעזרתה ל"בית". היא הייתה רעייתו של ד"ר יצחק אליאסברג המנוח, יושב־ראש "הבית" וידידו הנאמן של קורצ'אק עד יום מותו (1929). כותבת על כך סטאלה וילצ'נסקה במכתב אל חברתה, פייגה ביבר לעין־חרוד (בשנת 1937): הרי זה נס ממש לקבץ בזמנים קשים כאלה את הסכום של שישה אלפים זלוטים, כדי לכסות את ההוצאות של בית־היתומים. הכספים מגיעים לביתנו בדיוק, תודות לעבודתם הבלתי־ליאה של קורצ'אק ושל הגברת אליאסברג".

העבודה של שני האנשים האלה – של קורצ'אק ושל גברת סטאלה – מגיעים לממדים של קבצנות ממש בימי הגרמנים, והיא הולכת ומכבידה עם התהדק הקולר מסביב לצווארם של היהודים הנענים בימים החשוכים ההם. נשמר עד היום מכתב־כרוז, כתוב אישית בידי קורצ'אק אל יהודים בעלי־יכולת בפברואר 1940 (שישה חודשים לאחר פרוץ המלחמה). במכתב ביקש־דרש את עזרתם לבית היתומים:

אל היהודים!

הבורח מן ההיסטוריה, ההיסטוריה רודפת אחריו.

תנאים יוצאי דופן דורשים מאמצים בלתי־שכיחים של המחשבה, הרגש, הרצון והפעולה.

בית־היתומים עמד בכבוד בשבועות הטראגיים. שבע־פצצות, שני ניסיונות של שודדים. אין הזמן הראוי, כדי לפרט. האלוהים הציל אותנו, והרינו אובדים מחוסר עזרה מיידית.

הריני דורש הלוואה של 2,000 זלוטים.

נחזיר טרם שהנכם סוברים.

זוהי המלחמה הרביעית, המהפכה השלישית. לא רק שהנני רואה אותן אלא שאני חי בהן. הריני יודע לקרוא את דפי המלחמה.

הננו נושאים יחד את האחריות. לא לגבי בית־היתומים, אלא כלפי המסורת להחיש עזרה לילדים. מנוולים נהיה אם נדחה אותה, נאלחים אם נזהם אותה – את המסורת של 2000 שנה. על כבודנו ננצור בשפל גורלנו!

אבוא בעצמי כדי לקבל את התשובה. הריני מבקש לקרוא פעמים אחדות את כרוזי. בבקשה להרהר – ולא לסרב. אינני מאיים, אבל הריני מזהיר. אם אינך רוצה והנך בעל יכולת, יעץ לאחר, נבון יותר שיעריך את חשיבות הביטוח!

את הכרוז הזה הנני כותב בשמי ועל אחריותי.

מנהל בית־היתומים בקרוכמאלנה 92

ד"ר הנריק גודלשמיט (יאנוש קורצ'אק, הדוקטור הזקן מהראדיו)

והנה שתי תמונות מ"מסע הקבצנות" של קורצ'אק (כותבת על־כך – לפי דברים ששמעה מפיו – גברת [חנה מורטקוביץ־אולצ'אקובה](#), בתו של המו"ל, ידידתו הקרובה):

"קורצ'אק פורש את בקשתו בפני סוחר ישיש ועשיר. הלז מעווה את פניו למשמע דבריו של קורצ'אק, ואומר לו: "אתה מחבב את ילדיך. האם היית מוסר אותם לאיש זר? כך אני מחבב את כספי. כל מאה זלוטים אהובים עליי כמו ילד... קורצ'אק 'הבין' את דבריו והחליט שלא לפגוע ב'רגשות האב' של העשיר. כשהחל יוצא ברוב נימוס, רדף אחריו האיש הזקן והשיג אותו במסדרון: 'נו, קח לך שניים מילדיי' – אמר לו חרש, ותחב לידי שני שטרי כסף.

"אשה אחרת, ישישה, בעלת בית־חרושת גדול לייצור משחת־נעליים, לא הבינה על מה הוא סח. 'בית־היתומים' איננו ידוע לי... האם הוא קאתולי או אָוואַנְגְּלִי? – שאלה את הקצין האלמוני המוזר, בעל הזקנקן. האשה הייתה חרשת. 'הודי'! צעק באוזניה קורצ'אק... הישישה לא יכלה להבין, כי בימי הכיבוש הגרמני ידרוש ממנה קצין פולני כסף עבור ילדים יהודים. לבסוף סרה הצידיה, ומאחורי תחתוניות רבות שלפה את ארנק הכסף."

קורצ'אק היה לפעמים מופיע בגינה של בית-הקפה "ז'אמיאנסקה", שהייתה סמוכה לחנות הספרים של מורטקוביץ'. שם ישבו אנשי-רוח פולנים יחידים, שהיו משכרים עצמם בקפה שחור, בזיכרונות ובאשליות. הוא היה שואל אותם שאלה תמוהה (ספק מתבדח, ספק רציני): "האם אין למי מכם, במקרה, מעט תפוחי-אדמה למען ילדיי?"

כמחאה נגד אות-הקלון לא ענד קורצ'אק את הסרט עם המגן-דוד, כפי שהוה מצווה על כל היהודים. גם ב"בית" דאג בזמנים הקשים האלה, לא רק למזונותיהם של ילדיו, כי אם גם לחינוכם ולשמירת כבודם הלאומי והאנושי. לצורך זה החליט להתקין להם דגל. את עשיית הדגל עבור ילדי בית-היתומים תכנן עוד לפני שנים רבות: דגל ירוק – דגל המעמד של הילדים – כפי שתיאר לעצמו המלך מתיא הראשון, מלכם של כל הילדים... ברם עכשיו החליט להוסיף לו בעברו השני – על רקע לבן – מגן דוד כחול, כדי שהילדים לא יחשבוהו כסמל של חרפה, אלא יראו בו סמל של כבוד ושל עוצמה נצחית (כך הסביר לחנה מורטקוביץ).

*

לאחר שמיעת עדותה הנאמנה של חנה מורטקוביץ, נקרא גם מתוך חיבורה של סטאלה אֶליאסברג "ההיסטוריה של בית-היתומים", שלא הופיע בדפוס. כתב-היד של מסמך חשוב ומהימן זה הגיע לידי. הוא כתוב בפשטות ומשחזר את קורות בית-היתומים משחר תקומתו ועד חורבנו. החיבור מעיד, ברוב ענווה, על מסירותם של שני אנשים – של בעלה המנוח ושלה עצמה – לילדים יאנוש קורצ'אק (הערת שוליים: סטאלה הייתה "המחותנת" של סטאלה, שאחיה נשא לאשה את בתם של האליאסברגים, וגם "השדכנית" של קורצ'אק וסטאלה). להלן נשאב קטעים מסיפורה החל בעמוד 17 – כלומר: מראשית הכיבוש הנאצי (כל החיבור הוא בן 24 עמודים, כתוב פולנית במכונת-כתיבה):

"בימי המצור של וארשה היה קורצ'אק שומר על גג הבית מחשש פצצה. גם אנשי הצוות האחרים היו שומרים בתורנות. הקורבן הראשון היה החניך לשעבר, יוסף שטוקמאן, שעבד בבית-היתומים כגובה. פצצות פגעו בחלק העליון של הקיר האחורי. הנזקים לא היו רבים, ושום ילד לא נפגע.

"לאחר היכנס הגרמנים לווארשה, בחודשים הראשונים, התנהל בית-היתומים כמקודם: לימודים, עבודה, אפילו בידור. רק התזונה הלכה וירדה ומשקל הילדים הלך ופחת – והדוקטור וגברת סטאלה נצטערו על כך צער רב.

"בסוף 1940 נאלצנו לעזוב את הבית בקרוכמאלנה ולעבור אל תחום הגיטו. עברנו לרחוב חלודנה, לבניין בית-הספר הפולני על-שם ראָסלאָר (התחלפנו). אנשי הגאסטאפו הרשו לנו להעביר את מלאי המזון, אך בכל זאת החרימו עגלה טעונה תפוחי-אדמה. קורצ'אק לבוש מדי קצין פולני בלי סרט הלך אל המטה הראשי של הגאסטאפו לבקש להחזיר את התפודים. "מה איכפת לך, הרי הם תפודים של בית-היתומים?" "אנוכי מנהל בית-היתומים." "ברם אלה יתומים יהודים, והרי אינך יהודי". "כן. יהודי אנוכי". "ומפנימה אינך עונד סרט?" "אינני מציית לפקודת אדם שהפכה את המגן-דוד, הסמל האלוהי, לאות של קלון".

"בן-שיחו הגרמני סטר בלְחיו וציווה לאסור אותו בפאָוויאק.⁶⁸ שם היה כלוא חדשים אחדים. הוא אסר על הקהילה ועל בית-היתומים לשחרר אותו תמורת שוחד, כדי למנוע תקדים של סחיטה. סוף-סוף שחררו אותו שלושה מחניכיו לשעבר (קאלישר, בורשטין וצוקר) בעזרת גאסטאפוצים יהודים.⁶⁹ (קורצ'אק לא ידע על כך). כעבר זמן מסוים נערך משפט. קורצ'אק נענש למאסר של חודשים אחדים ולקנס כספי. מפאת מצב-בריאותו שחררוהו הרופאים הגרמנים מעונש ישיבה במאסר, וקורצ'אק החליט שלא לשלם את הקנס הכספי. "יטריחו עצמם ויבואו לאסרני שנית. אין לי כסף משלי, לא אקח מכספי הקהילה או נדבות אחרות". ראוי, שנזכיר כאן לטובה את עדינות-רוחו של שוטר פולני, שהשהה בכוונה את מסירת הפקודה לתשלום הקנס, וכשמסר אותה לידי קורצ'אק הצטדק בצער רב: "לא יכולתי לדחות יותר".

"המעון החדש ברחוב חלודנה אורגן למופת. – התחילה סטאלה, וכשחזר מבית-הכלא, עזר לה קורצ'אק. הילדים מילאו את תפקידיהם הרגילים: בתורנות, בעבודה, במתפרה, בחוגים למשחקים מועילים, בהופעות של תיאטרון

⁶⁸ בית-כלא בווארשה, הידוע לשמצה.

⁶⁹ כנראה מקבוצת "השלוש-עשרה"; בראשה עמד הבוגד גאנצווייך, שהתיימר להיות "ידידה של האינטליגנציה היהודית".

בובות, בהצגות ובקונצרטים - עבור הילדים מבית היתומים וממוסדות אחרים.

"בראש השנה וביום הכיפורים נפתח בבית היתומים בית כנסת, כי הרבה בתי כנסת היו סגורים. יהודים רבים באו שמה להתפלל ולומר 'זכור' לנשמות קרוביהם.

"לאחר זמן לא רב הקטינו הגרמנים את תחום הגיטו, וגירשו אותנו מרחוב חלודנה. עברנו לדירה שלישית, לרחוב שליסקה. תנאי הדיור היו כאן נוראים: מטבח קטן, חדר שימוש יחיד. צוות העובדים נאלץ לישון באולם אחד עם הילדים. לדוקטור לא הייתה פינה משלו. המיטה של גברת סטאפה עמדה בחדר המשרד הקטן. מפאת חוסר מקום חילקו את הילדים לקבוצות, שאכלו בשעות שונות. המזון היה גרוע. למרות מאמצינו הגדולים לא יכולנו להשיג די שומן ותפודים במקום בשר - דם סוסים, שקיבלנו מבית המטבחיים, לפעמים - בשר סוס. ואף על פי כן - לעומת כל בתי היתומים האחרים ומרבית הבתים הפרטיים - היה בית היתומים דומה לנאות אוטופיה של שפע, ניקיון וסדר.

"היום החמישי - היום שבו היו מוגשות בקשות לקבלת ילדים חדשים - היה גורם יסורים קשים לגברת סטאפה. היא הרגישה, שבסירובה לקבל ילד לבית היתומים הריהי פוסקת את דינו למוות. הדוקטור, שלפני המלחמה לא היה מסכים בשום אופן לקבל ילדים נוספים יותר מן המספר הקבוע של מאה ושישה, היה בימי הגיטו הולך אישית לבקר אצל קרובי היתומים, שהגישו בקשות להכניס את ילדיהם - והיה נענה בכל מקרה ללא מוצא. לפעמים היה מביא על זרועותיו ילד נוסף, שמצאו בחוץ. מספר הילדים, למרות הצפיפות והקושי להשיג אוכל, עלה עד מאתיים וחמישים.

"הדוקטור חולה. רגליו נפוחות. הלב נחלש - ובכל זאת הוא הולך 'לקבצן'. קרה פעמים רבות שנתנו לו רק 5 זלוטים או שהעליבוהו וגירשוהו במלים גסות. הוא היה לרוב זועק ומתרגז בביתהקהילה ובמרכז צאנטוס, כדי לקבל יותר כספים ומזון".

גורלם של הילדים הגועים ברעב ברחובות הגיטו, מדיר שינה מעיניו. בליל נדודים כזה קורצ'אק מתאר ב"יומן" שניהל בחודשים האחרונים, את האדישות של ילדים, בראותם את בניגילם מוטלים מתים:

"ליד המדרכה מוטל נער. עודנו חי ואולי כבר מת. באותו המקום נסתבכו החבלים (המושכות) של שלושה ילדים ששיחקו בסוסים. הם מתייעצים, מנסים, כועסים מחוסר סבלנות, בועטים ברגליהם בנער השוכב. ולבסוף אומר אחד מהם:

- נזוז, הוא מפריע כאן.

עברו צעדים אחדים והמשיכו לעסוק בהתרת המושכות".

*

סטאלה אליאסברג ממשיכה:

"לקורצ'אק נודע על אי הסדר והשחיתות במוסדות יתומים אחרים. הוא מתחנן לפני הקהילה וצאנטוס, שימסרו לפיקוחו עוד בתי ילדים, למען יוכל להציל את הילדים. הצוותים של המוסדות מתנגדים בתוקף, כי מי יסכים למסור את הפיקוח לבעל שאר-רוח ולסמל הרחמים והאהבה?

"לבסוף - לאחר השתדלויות רבות ודרישות נמרצות של הציבור - מסרה לו הקהילה את הנהלת בית היתומים ברחוב דז'אלנה, שהיה מכונה "בית המוות", כי מדי יום ביומו היו גוועים שם ילדים אחדים. בכל יום היה קורצ'אק הולך שמה, צולע ונשען על מקלו, ומקדיש למוסד הזה שעות אחדות. זה היה קן של שחיתות. אנשי הצוות הגיעו שם עד לגבול ריקבון מוסרי. לפעמים היה קורצ'אק נשאר שם גם בלילות ושומר על בריאותם של הילדים. חוץ מיחידים, היו אנשי הצוות ממאנים למלא את פקודותיו ומכשילים את כל ניסיונות ההצלה. אך הוא מתגבר, מתמיד במאמציו - והילדים אינם רעבים עוד כל כך, אינם שרויים עוד בבהלה ובפחדים, הם מלוכלכים פחות, והכינים מתמעטות ונעלמות.

גברת סטאלה מוסיפה בשולי התיאור של פעולות קורצ'אק ב"בית המוות": "את מגיפת הכינים והרעבון בגיטו -

איש לא יוכל להבין, אם לא היה שם. בלכתי לעבודתי בבית-החולים, בשעה תשע בבוקר, הייתי רואה על המדרגות ועל המדרכות ילדים ומבוגרים – רעבים, כחושים וחלושים – חסרו להם כוחות אף לפשוט יד; כשהייתי חוזרת בשעה שלוש אחר-הצהריים, הבחנתי בגופותיהם של אותם האנשים, המבוגרים והילדים, כשהן מכוסות בגיליונות נייר – עד שתבוא עגלת-המתים ותביא אותן לקבראחים. הרעב גדל עד כדי כך, שהרעבים היו תוקפים בגיטו אנשים שנשאו חבילות מזון בידיהם והיו זוללים את האוכל השדוד בשעת בריחתם, והנגזל או האנשים האחרים שברחוב לא העזו לרוץ אחרי "השודד".

*

הכבוד וההערצה שקורצ'אק רכש בקרב תושבי הגיטו, האהבה של ראשה-הקהילה (היודנראט⁷⁰) המהנדס [אדמ צ'רניאקוב](#), שהיה ידידו הקרוב (וגם הוא נחשב כדואג לילדים), והיחס החיובי של צאָנטוס (אגודת המטפלים ביתומים היהודים) עזרו לו לקבל חלק מהמזון שהיה דרוש כמינימום לקיום בית-היתומים. הוא הצליח גם לשכנע את "היודנראט" למסור את חבילות המזון המגיעות לבית-הדואר של הגיטו, שנעלמו בעליהן הליגאליים (נהרגו בידי הגרמנים, נשלחו למחנות או מתו בגיטו) – למוסדות הילדים. כל המקורות האלה הקטינו את סבלם של הילדים. ביוזמתם של קורצ'אק ואחרים נוסדו גם "פינות ילדים" בחצרות הגיטו, ששם קיבלו הילדים קצת מזון ושיחקו בהדרכת מחנכים מתנדבים.

בבית-היתומים היו החיים מתנהלים כסדרם. גברת סטאפה והדוקטור הרצו לפני המחנכים הצעירים והדריכו אותם, הילדים למדו. בשעות הפנויות התכוננו להצגות והכינו תפאורות ובגדים לשחקנים. תיאטרון-הבובות של בית-היתומים וההצגות השרו על ילדי "הבית" – וגם על הילדים והמבוגרים המוזמנים – הרגשה של חג בתוך סביבה מהלכת אימים. במשך שעה או שתיים היו הצופים יושבים כמוקסמים ושוכחים את המציאות הטראגית שמחוץ לכותלי הבית הזה. לפעמים היה הדוקטור נואם בניחותא, בבדיחות-הדעת, ברצינות, בנוסטאלגיה. הנאספים היו מאזינים ועיניהם דומעות מהתרגשות.

*

הרינו חוזרים לסיפורה של גברת סטאפה:

"הדוקטור חלה. פְּחֶמֶת⁷⁰ גדולה הופיעה על צווארו. גם כשעלה חומו לא הפסיק את עבודתו. הייתה סכנה של רעילות הדם, והרופאים דרשו שימהר להינתח בבית-החולים. הוא סירב: 'לא אעזוב את הילדים. אם רצונכם לנתחני בבית – ניחא'. הכירורג המפורסם ד"ר וּאָרטֶהיים (נרצח בקרב הימים בידי הנאצים בצד "הארי" של ווארשה) הגיע אל בית-היתומים יחד עם צוות עוזריו. הוא ביצע במקום את הניתוח הקשה, והזהיר את גברת סטאפה שמחמת עומק הפצע, צפויה סכנה של שטף-דם ואז מְהֵהכרח להביא את הדוקטור אל בית-החולים בלי כל דיחוי. הרופאים הלכו, אך השאירו כרכרה ממתינה ליד המבוא של 'הבית'. כעבור עשרים רגעים התרחש מה שד"ר וּאָרטֶהיים אמר שעלול לקרות.

הדוקטור שכב בבית-החולים יומיים. לאחר החלפות אחדות של התחבושות – נמלט חזרה הביתה, והרופאים נאלצו לבוא שמה ולרפאו".

*

"ימים אחדים לאחר המקרה הזה" – ממשיכה גברת אליאסברג את סיפורה – "קיבלתי מכתב מאת הדוקטור, שהודיע, כי בכוונתו לקדש על קברו של בעלי את הדגל של בית-היתומים. אינני אוהבת טקסים פומביים, אבל נאלצתי לבוא. כשבאתי לבית-העלמין ראיתי מרחוק ילדים צועדים זוגות-זוגות. בראש התהלוכה צעדו הצוות והדוקטור. הוא היה רכון. תחבושת על צווארו ועל כתפיו. המקטורן, שלבש כשכמיה, כיסה את התחבושת. קבוצת הילדים הגדולה נשאה את הדגל. מצד אחד היה רקום מגן-דוד, ומצדו השני – עלה פורח של ערמון. הדוקטור עצמו נשא ספר-תורה קטן, המראה היה מְרָגֵשׁ.

"קורצ'אק התחיל לנאום ליד קברו של בעלי. לאט-לאט נתאספו סביבו המוני יהודים. כולם מאזינים, תמהים.

⁷⁰ דלקת עור המלווה חבורות של מוגלה, שהיא לפעמים מסוכנת מאוד.

נתקלה פועלי חצר-המוות, אנשים שחזרו מהלוויות, עוברים ושבים (מפאת הריסת הגדרות היה בית-העלמין מקשר כמה רחובות). מקהלת הילדים שרה שירים אחדים. אחר-כך הציע הדוקטור לילדים, שכל הרוצה בכך יגש אל ספר התורה, ישים עליו את ידו הימנית וישבע שיתאמץ לחיות ברוח אהבה לכל אדם ובמסירות לצדק, לאמת ולעבודה. כל הילדים, בלי יוצא מן הכלל, נשבעו. החגיגות בין הילדים הייתה גדולה ומרגשת יותר מכל אשר ראיתי אי-פעם בחיי.

"כשחזרנו אל בית-היתומים נערכה של אספת-אבל לזכרו של יוסף שטוקמאן, החניך שנפל כשכיבה את בעירת בית-היתומים בשעת ההפצה הגרמנית. אשתו ובתו, בת הארבע, הקשיבו לדברי השבח של הדוקטור. היינו בטוחים, שהטקס מילא אותה רגש של גאווה ויחרת בזיכרונם לכל ימי-חיהם (באספת-האבל הזכיר קורצ'אק גם את גבורתה של אֶסטושה וַיטראוב, שנדבקה בטיפוס, ומתה כשהצילה ילדים מבית-היתומים בימי מלחמת-העולם הראשונה)."

מן הראוי, שקוראי הספר הזה יעריכו את מעשי הגבורה שהיו כרוכים – בתקופה הנאצית מלאת-הסכנות – בעצם העובדה של הנפת הדגל היהודי ובקידושו, בשבועה בבית-העלמין ובהפגנת התהלכה החרישית-הזועקת על פני הרחובות היהודיים של ווארשה. בהפגנה המוזרה הזאת – בנשיאת דגל וספר-תורה – התכוון קורצ'אק, ללא ספק, לעודד את הרוחות, לטהר את המידות והאווירה, ובעיקר: לעורר בציבור רגש של כבוד אישי ולאומי.

מגמה פדאגוגית זו, שכוונה מאז בעיקר לילדים, הייתה ניכרת גם בטקסי החגים ובהצגות שנערכו בבית-היתומים שלו בגיטו. עם שנתמעטה התוחלת להצלה ועם מסע האימים הגובר, נוספו לקורצ'אק שתי משימות פדאגוגיות חדשות ומתמיהות. האחת: לשכנע את החניכים הבכירים, כי מוטל עליהם לשמור על צלם האלוהים ולקבל את המוות מתוך שקט וכבוד; השנייה: ליצור בתוך הילדים הקטנים את האשליה, כי מצפה להם טיול אל חיק-הטבע – דומה לטיולי ל"ג בעומר הנפלאים שבעבר. על הילדים הגדולים הוטל לעזור בהכנת הילדים הקטנים לקראת האשליה הגדולה – שהרי לפי מסורת חינוכו של קורצ'אק – היה הילד הגדול האפוטרופוס האחראי והמודע, כי שומר אחיו הוא...

את הרעיון הטראגי הזה הגדיר כראוי המחנך צבי קורצ'אק, בספרו "משנתו החינוכית של י' קורצ'אק", ואלה דבריו⁷¹:

"דומני כי זה המקרה היחיד בספרות-החינוך, שבו שימשה הֶכְנָה לקאת המוות מטרה חינוכית מובהקת. אינני יודע אם קמו עוד מחנכים בתולדות עמנו, שהגורל העמידם לפני בעיה קשה וחמורה מעין זו, שקורצ'אק התנסה בה וגם עמד בה."

*

על המשימה להשרות מצב-רוח חגיגי בבית-היתומים של קורצ'אק – חרף המציאות הקודרת שבגיטו – מספרת הזמרת רומאנה לילינשטיין (מתוך "בית קורצ'אק" בארכיון של "בית לוחמי הגיטאות"): הזמינו אותה – יחד עם פסנתרנית וכנר – לקונצרט בבית-היתומים שבועות אחדים לפני פסח 1941. תכנית הקונצרט לא הייתה ארוכה. הוכללה בה מוסיקה קלה תואמת לגיל הילדים, כגון: שיר פסח (בעברית) מאת יואל אַנְגֵל, חדגדיא (שיר עם בידיש) ועוד. הבית היה נקי ומסודר. גם האמנים וגם הילדים היו לבושים חגיגתי, ערוכים ומלאי מתח לקראת המאורע, כשעיניה של סטאפה וילצ'נסקה פקוחות על הכול. ד"ר קורצ'אק פתח את הקונצרט במילים ספורות, שדי היה בהן ליצור את האווירה החגיגית והרגועה כאחד. ההקשבה של הילדים הייתה בלתי רגילה. "אנו, האמנים, היינו פשוט רעבים ונראה לי שגם המאזינים הצעירים לא היו שבעים. את ההתרגשות ומבט העיניים שהיו מופנות אלינו, לא אשכח לעולם. קשה מאוד להסביר מה היה קונצרט כזה באותם הימים לאמנים וילדים גם יחד."

יש לנו ידיעות גם על "הסדר" האחרון בבית-היתומים של קורצ'אק בשנת 1942⁷². עשרות אלפי יהודים כבר ניספו

⁷¹ הוצאת "תרבות וחינוך", עמ' 108, תל-אביב, 1968.

⁷² "הסדר" התקיים בדירה השלישית בתחום הגיטו, שהנאצים הכריחו להעביר שמה את בית-היתומים (ברחוק שאַנְנָה 16 - שליסקה

עד אָז בגיטו ווארשה. צעדי המוות נתקרבו אל בית־היתומים. ידעו על כך קורצ'אק, סטאפה, יתר המחנכים והילדים הגדולים. באורח החיים בתוך בית־היתומים לא חלו שינויים, ככל האפשר. ברם "הסדר" היה שונה הפעם מכל קודמיו. הארוחה הייתה, ללא ספק, דלילה מאוד. גם מבחר המתנות עבור "האפיקומן" היה מיצער, אלא שלא בכך נסתמן השינוי: ילדי קורצ'אק הסתגלו לתזונה הדלילה. ידידתי יונה בוציאן (כעת בתל־אביב)⁷³ הייתה עם הילדים עד יומם שלפני האחרון, היא טיפלה – בהמלצת קורצ'אק – גם ב"פינת ילדים" באחת החצרות. בוציאן מעידה, שהילדים בביתו של קורצ'אק היו מאמינים באמונה שלמה שאינם רעבים. "הם הרגישו עצמם נבחרים מכולם, כאלה ששָׁפַר עליהם גורלם", או כפי שהיא מגדירה בהקשר אחר: לפנינו "מעשה נוסף, סמלי ופּאָטָאָטי בשרשרת מעשה הכישופים וההיפנוזה של הדוקטור... הדוקטור מלעיט את ילדיו אגדות ואשלות, ואמנם הם שבעים; בכל אופן, משוכנעים בכך".

ב"סדר" נכחו כמה מידידי בית־היתומים של קורצ'אק: ראשי העסקנים ורופאים אחדים. פתאום הקיפו את קורצ'אק הילדים הגדולים שבבית־היתומים. כולם פרשו את ידיהם למעלה והשמיעו יחד, בשפה העברית, קול צעקה החותר לבקוע את השמים החרשים... האורחים נזדעזעו ולא האמינו למראה עיניהם: הבעיתה אותם עווית הייאוש של קורצ'אק והילדים הגדולים – וזעקתם המשוונה... התיאור המזעזע של "הסדר" האחרון בבית היתומים של קורצ'אק נשמר בספר של ידידתי מימיילדותה, האַנְנָה מורטקוביץ־אולצ'אקובה.

מרבית האורחים, המסובים ל"סדר", הקרובים לקורצ'אק והרחוקים מהיהדות, לא תפסו, כנראה, את המשמעות המעמיקה, הדתית והלאומית, של ההפגנה הנעלה הזאת. יסלח לי הקורא, אם אביע את השערתי, המסתמכת על סברה הגיונית ופסיכולוגית וגם על תחושה טלפאטית או פּאַרא־פסיכולוגית, ששינוי – מורי הנערץ ואנוכי – היינו מאמינים בה: בטוחני, שקורצ'אק וילדיו הגדולים זעקו מעמקי נפשם בפעם הראשונה בקורותיו של "הבית" את תפילת "שפוך חמתך", שסירב לומר בשנים הקודמות, כאשר עדיין כפר בקיומו של "אדם טורף". מר נפתלי זילברג (כעת עורך העיתון היידי בפאריז), שנכח ב"סדר" האחרון בבית קורצ'אק, אישר את השערתי בשיחתי אתו (מאי 1978): קורצ'אק וילדיו חבשו כיפות וקראו את "ההגדה" בעברית. כולם תמהו לשמע המלים הנועזות של קורצ'אק בימי האימים ההם: "אחרי המלחמה יחזרו היהודים לארץ־ישראל ויקימו שם מדינה. זוהי הארץ היחידה שלנו". דברי נבואה דומים כתב קורצ'אק גם במסתו "כך אני מהרהר" שפירסם זמן קצר לפני פרוץ המלחמה: "הסוף יהיה כזה: ליהודים תהיה מדינה שלהם בארץ ישראל. הגרמנים יתחרטו על שעשו כך עם היהודים, על שלא היו טובים. והם יבקשו שהיהודים יחזרו אליהם, אבל אנחנו נאמר: אין אנו רוצים. די כבר... מעכשיו נשב על אדמה שלנו, במולדת שלנו... כך אני מהרהר".

לא הייתה לקורצ'אק וילדיו אפשרות ממשית להילחם בעריצות הנאצים. לפיכך נאבקו בה ומחו נגדה בנשקם היחיד – בתפילה הקודרת שבתוך ה"הגדה". קורצ'אק וילדיו הקדימו בשנה אחת את המרד היהודי בגיטו ווארשה, שפרץ בליל "הסדר" של שנת 1943. ניצוץ ראשון של המרד הזה הוצת בבית־היתומים של קורצ'אק:

שפוך חמתך אל הגויים אשר לא ידעוך,

ועל הממלכות אשר בשמך לא קראו.

כי אכל את יעקב, ואת נווהו השמו.

שפוך עליהם זעמך, וחרון אפך ישיגם.

תרדוף באף ותשמידם מתחת שמי אלוהים.

יחד עם "ההכשרה" לקראת העתיד הגורלי, שקורצ'אק החל אטראט לנטוע בלב ילדיו הגדולים, נמשך בבית – היתומים גם תהליך "מעשי הכישופים וההיפנוזה" ביחס לילדיו הקטנים – קורצ'אק המשיך "להלעיט באגדות ואשלות". האם יכול היה קורצ'אק להעז ולגלות לילדים הקטנים את המציאות הנוראה? מרגישני, שקורצ'אק הצליח להפיח גם בילדיו הגדולים את הרצון "להרגיע" את הקטנים. הרי הגדולים – ברוח המסורת המהוללת

⁷³ במאמרה "אזכור" (בקובץ "מבפנים", כרך כ"ד חוברת 4) ועל יסוד שיחות אישיות עם המחברת.

של בית־היתומים – היו אפוטרופוסייהם של הקטנים, החלשים והתמימים.

וכך יובן, מפני־מה הציג קורצ'אק בחנוכה האחרונה מחזה מלא הומור ואידיליה, התואם לילדיו הקטנים: במחזה מופיעה ילדה קטנה (אסתר־ק'ה) המשחקת בבובה ותופרת לה שמלות יפות, ואחיה (אבראָמק) המתקין לו מזחלת־שלג, והאם המכינה לביבות. הילדים רבים, משלימים ו"מתפלספים" בצורה ילדותית ומשעשעת. המחזה עשוי לעורר בצופים צחוק ורגש של שמחה. "נר־החנוכה", המופיע במחזה מטיף קצת מוסר לילדים המתקוטטים, מבלי לפגוע באווירת החג העליזה. תפקיד זה מילא גם תיאטרון הבובות שהקים, כדי לשעשע את פעוטיו בתוך עולם של רשע ועריצות.

מן הראוי לצטט פסוקים אחדים מדבריו של "נר־החנוכה", שנשמעים בהם תקווה לזמנים טובים יותר, מבלי לחשוף את מוראותיו של ההווה:

"כן, ילדים. אין שלום בעולם. בימים האחרונים רע מאוד. הרבה מעשים רעים, הרבה דמעות, אבל יש גם אנשים העוזרים זה לזה, ומלאים חסד ורחמים.

"... עוד דרך רבה לפניי. אחזור אליכם כעבור שנה. בבקשה, ילדים, אל תריבו ביניכם. צריך להתחיל בדרכי שלום בתוך הבית, ואחר־כך תבוא השעה שישירור השלום בכל מקום, בכל העולם, בין כל האנשים."

שם המחזה "עוד תבוא השעה", והוא נדפס ב"מאלי פשגלונד", שבועונו של קורצ'אק, 29 בנובמבר שנת 1929. קורצ'אק לא פילל אז, שיציג את המחזה כעבור שתי־עשרה שנה בנסיבות איומות, כדי להרגיע את רוחות עולליו, ולשם "עוד תבוא השעה" יהיה צליל טראגי וסמלי כל־כך...

*

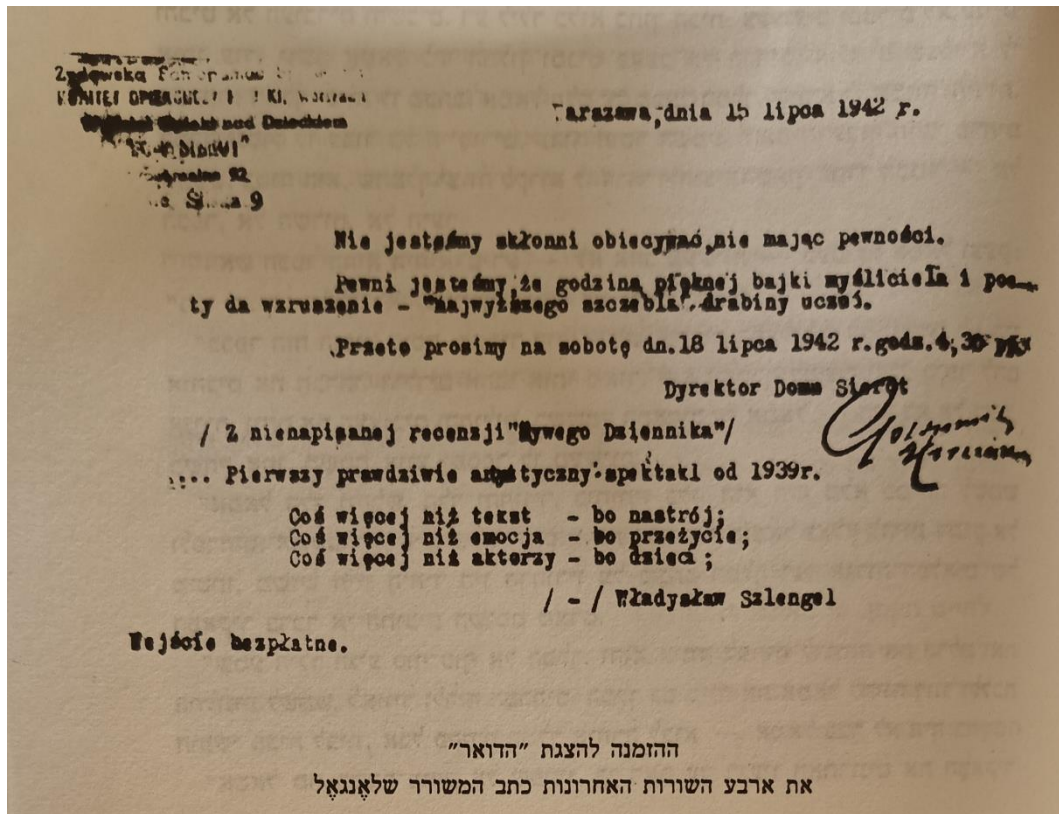
ביום 18 ביולי 1942 (ארבעה ימים לפני הגירושים ההמוניים מגיטו וארשה אל מחנות ההשמד) נערכה בבית־היתומים הצגת "הדואר", מחזהו של [רבינדראנת טאגור](#), המשורר ההודי הדגול, חתן פרס נובל (שנת 1913). המחזה "הדואר" כתוב כמעשייה דראמאטית מיועדת לילדים ולמבוגרים.

רצה הגורל, הגורם המשונה בחייה־אדם, שמחבר ספר זה מסר את תמציתו של המחזה "הדואר" בעיתונו של קורצ'אק "מאלי פשגלונד" מיום 23 במאָרס 1927, שנה ב', מס' 23 (חתמתי בשם יאָוואָן, כמנהגי). ראיתי אז את המחזה בביומו של הבמאי הנודע יעקב רוטבאָום (חי כעת בפולין), שהציג החוג הדראמאטי של בית־הספר התיכון "יהודיה" בווארשה. זכור לי, שקורצ'אק התרשם מאוד בשעת הקריאה, ושאל אותי איך הגיב הקהל. השיבותי לו, שזוהי מעשייה מקסימה ביופיה, אך עצובה מאוד – על גבול החיים והמוות. קורצ'אק שמר, כנראה, את המחזה בזיכרונו – והציגהו בימים האיומים ביותר של הגיטו. את ההצגה הזאת הכין קורצ'אק במסירות ובאהבה, כאילו הרגיש שזוהי הופעת הפרידה שלו ושל ילדיו, ואולי גם צוואתו ליהודי הגיטו. הוא הזמין להצגה את כל ילדיו, שעוד נותרו בחיים, וכתב אליהם:

"אין אנו נוטים להבטיח, כשאינ לנו ביטחון. בטוחים אנו, כי המעשייה היפה של הוגה־הדעות והמשורר תעורר התרגשות – הדרגה הגבוהה שבסולם ההרגשות, ולפיכך הרינו מזמינים אותך לבוא ביום השבת, 18 ביולי 1942, בשעה 4:30 אחר־הצהריים.

מנהל בית־היתומים

גולדשמיט – קורצ'אק

להזמנה נוספו הערות מאת ידידו המשורר הפולני יהודי [ולאדיסלאו שלאנגל](#), שהיה גם הוא בגיטו:
...ההצגה האמנותית, שהיא באמת הראשונה, משנת 1939.

משהו יותר מדברי דפוס – השראה;

משהו יותר מרגש – חוויה;

משהו יותר משחקנים – ילדים.

ולאדיסלאו שלאנגל

ארשום להלן את התוכן של "הדואר", כפי שהוא כתוב בגיליון "מאלי פשגלונד" הפרוש לפניי:

"אמאל היה יתום. אנשים טובים אימצו אותו בביתם. מאדהאב, בן הכפר שאימץ אותו, אהב את הילד העני אהבתנפש. אמאל חלה מחלה אנושה. מאדהאב הצטער מאוד. רופא אחד יעץ: צריך להחזיק את הילד בחדר סגור; פחות שמש ופחות אוויר.

"אסור היה לילד לצאת מהבית, אסור היה לו לשחק. הוא ישב כל ימיו ליד החלון והביט אל העוברים והשבים. רע לילד כלוא בתוך הבית. צעצועים וספרים לא עניינו אותו עוד. יושב אמאל ליד החלון ומביט בעצב אל הרחוב. אומרים שצפויה לו הפתעה: המלך ישלח לו מכתב. אמאל חלם על מכתב המלך, שיביא לו שמחה וחירות. המלך יגמול לו עבור כל הייסורים, עבור חוסר השמש והאוויר, עבור חוסר פרחים וחופש. בטוח הוא, שהמלך יצווה לקרוא לו דרוו ולהוציאו מתוך החדר הסגור – אל הכפר, אל השדות, אל היער.

"ראש הכפר ההוא היה אדם רע – לא אהב מעשיות – כעס על אמאל וצעק: "נער חצוף! המלך לא יעזור לך! איש לא יושיעך!"

"בכפר הזה הופיע קוסם, פֶּאקיר הודי קשיש, מקסים בתעלוליו. המבוגרים לא היו אוהבים את חברתו. הילדים אהבו אותו מאוד. הוא הצטרף למשחקיהם, סיפר להם אגדות, ניחם את העצובים והחולים. כששמע הפֶּאקיר על אמאל – היה בא אל ביתו, משחק אתו, משמח אותו ומספר לו מעשיות.

"אמאל הלך ונחלש, הלך והחוויר, כוחותיו כלו. הוא היה מלא כמיהה לשמש ולפרחים. הדוקטור הישיש ציווה לחסום את החלונות. אמאל נאלץ להיות רתוק אל מיטתו. משוש חייו היחיד היה הרהוריו על מכתב המלך ועל אגדות הפלאים של הפֶּאקיר בדברי אייהתוכים השומם מאדם.

"שמע הילד הגיע סוף־סוף אל המלך, והוא ציווה לפתוח לרווחה את הדלת ואת החלונות לשמש, לאוויר ולריח הפרחים. המלך גם מינה את אמאל להיות דוור וללכת חופשי מבית לבית, אבל פקודת המלך איחרה לבוא – אמאל כבר לא היה בחיים.

"אמאל מת כשבת־צחוק על שפתיו, כי ראה עד רגעיו האחרונים את הפֶּאקיר האהוב שהבטיח לא לעזוב אותו לנצח. לאחר מותו הביאה לו סודה, מוכרת־הפרחים היפהפיה, פרחים רבים משדות רחוקים... הוא גווע בשלוות נפש".

כל הצופים במחזה התרגשו. רבים בכו. בין הקהל היה גם [יצחק כצנלסון](#), משורר השואה, שאחר מותו נמצאה הפואמה הגדולה שלו "השיר על העם היהודי השחוט".

קורצ'אק ישב מן הצד חיוור ומרוכז בהרהורים. כששאלו אותו למה בחר במחזה עצוב כזה בתקופה העצובה הזאת, הסביר קורצ'אק: עד עכשיו לימד את ילדיו איך לחיות. עכשיו הוא מלמד אותם איך לקבל בשלווה ובכבוד את פנייהמוות... ויש מוסיפים שאמר אז: "רציתי להגיד להם, שעם המוות אין החיים נגמרים"...

את הילד אמאל שיחק אַבראַשה, אחד הילדים המצוינים שבבית־היתומים. הבמאית הייתה אסתרקה וינוגרין, שנחטפה בידי הגרמנים ימים אחדים אחרי הצגת "הדואר".

ברשימות האחרונות שבתוך "היומן" מזכיר קורצ'אק את הבמאית אסתרקה פעמיים:

"העלמה אסתרקה אינה מבקשת חיים עליזים, אף לא קלים. היא רוצה לחיות יפה – חיים יפים היא מבקשת. נתנה לנו את 'הדואר' לפרידה זמנית זו. אם לא תחזור אלינו עכשיו, ניפגש אחר כך במקום אחר. בטוחים אנו שבינתיים תשרת אנשים אחרים. כפי שהועילה לנו ונתנה מטובה.

"... לא הועילה השתדלותנו, כי יחזירו לנו את אסתרקה. לא הייתי בטוח כלל, אם בהצלחתי להחזיר אותה אועיל לה או שאזיק לה.

– לאיזה פח נפלה? – שאל מישהו.

– אולי לא היא שנפלה בפח, אלא אנחנו (שכָּן נשארנו)".

שעות מעטות לאחר הצגת "הדואר" (בליל 18 ביולי) מדגיש קורצ'אק בתוך "היומן" שלו את מגמתה: האשליה. והנה דבריו:

"...מה היה קורה אילו התחילו שחקני־אתמול להמשיך היום בתפקידיהם?

ליאָז'יק היה נדמה שהוא פֶּאקיר.

לחיים הקטן, כי באמת רופא הוא.

לאָדיק שהוא ראשה־עיר מטעם המלך.

אולי ישמשו לי כנושא ביום הרביעי בפנימיה: "האילוזיות־השליות, תפקידיהן בחיי האנושות"...

33. הסמל האציל של יהודי פולין

יום 22 ביולי 1942 (ארבעה ימים אחרי הצגת "הדואר" בבית-היתומים של קורצ'אק) הוא ראשית-הסוף של יהודי הגיטו בווארשה. המסכנים האלה לא ידעו על [ועידת-השטנים הסודית של הנאצים](#), שנערכה בגרוס-וואנזה ליד ברלין, החליטה על "הפתרון הסופי" של הבעיה היהודית והכינה בסתר את כליה-המשחית האיומים: השמדת היהודים בתאיגאז בטברלינקה.

ועידת וואנזה שיקפה לא רק רשעות תהומית, שאין דוגמתה בקורות העמים, כי אם גם את שיא השיגעון של קנאות ושחיתות פאתולוגית. כדאי לזכור, כי בימי "הוועידה" (2 בינואר 1942) כבר צצו באופק הסימנים לראשית התבוסה של הנאצים: הרוסים, שהותקפו פתאום לפני שישה חודשים (21 בינואר 1942) בידי "ידידיהם" הגרמנים ושנחלו מפלות בלתי-משוערות במשך חמשת הירחים הראשונים (הגרמנים כבשו במלחמת-בזק את כל שטחי הרוסים בפולין, בֶּסְאָרְבִּיהַ, בְּאֶסְטוֹנִיהַ, בְּלָטְבִּיהַ, בְּלִיטָא, וחלק רב של רוסיה עצמה), החלו באותו הזמן מתאוששים וזורעים מוות במחנה הנאצים. התקפת-הנגד של הרוסים בנובמבר 1941 (בסיוע נשק ומזון מארצות-הברית והדמוקראטיות המערביות – ובעזרת "הגנארל חורף") סיפקה די פחדים ודאגות לגרמנים, שאמונתם בניצחון התרופפה והלכה. ייתכן, שדווקא הנסיבות האלה האיכו בְּחִיהַ הטורפת הנאצית להשמיד במהירות האפשרית את שארית היהודים – ולו תהי זאת, לכל הפחות, "תרומתם" היחידה לדורות הבאים.

הנאצים הסתירו את מזימם. ביום 22 ביולי הכריזו ברחובות גיטו וארשה על משלוח יהודים למחנות-עבודה להתנחלות במזרחה של פולין. תכסיסי הרמייה היו מחושבים ומתוכננים. לכאורה הייתה הפקודה מכוונת כלפי היהודים "האי-פרודוקטיביים" בלבד, כלומר: היהודים שאינם מצוידים בתעודת-עבודה מבית-חרושת או בתעודת-שירות ב"יודנראט" (המועצה היהודית, הקהילה) או במשטרה היהודית שבגיטו. "היודנראט" נצטווה לספק מדי יום-ביומו מספר קבוע של יהודים אל "[האומשלאגפלאץ](#)" (מקום הטענת היהודים לקרונות-הרכבת). הפעולה הזאת נקראה בפי הגרמנים בשם "[מבצע ריינהארט](#)" לזכר ראש שירותי-הביטחון הגרמנים, היינריך ריינהארט, שנהרג זמן קצר קודם לכן בידי אנשי המחתרת הצ'כית.

הגרמנים – בעזרת השוטרים היהודים שבגיטו (במרבית המקרים נתלו אליהם גם שוטרים פולנים ואנשי-בליעל מלאטביה ומליטא) – התחילו בציד אכזרי של יהודים, שהטעינו אותם על עגלות והובילום ל"אומשלאגפלאץ". אלכסנדר דונאט, מחבר הספר "ממלכת השואה"⁷⁴, שחי בימים ההם בגיטו, מתאר חטיפת קבוצה של ילדי רחוב, ילדים עזובים, שהיו עד אז כלואים בחדר-מעצר: "הילדים האלה נֶאֱבְקוּ, בעטו ונשכו את השוטרים היהודים, שצדו אותם, וצעקו בקוליקולות. השוטרים, הבריונים והניזונים היטב, הכניעו, כמובן, את הילדים המסכנים. ברם, ראוי לציין, שדווקא הילדים היו הראשונים שהתנגדו, שנלחמו בחירוף-נפש".

*

בראש "היודנראט" בגיטו וארשה עמד המהנדס אדם צ'רניאקוב – בפקודת מינויים של הגרמנים. ראשה-הקהילה היהודית הקודם, מאוריצי מייזל, עזב את וארשה בראשית המלחמה יחד עם זרם הפליטים האחרים. דומני, שלא נפגשתי אף פעם בצ'רניאקוב אישית, אבל שמעתי עליו טובות כיהודי, מתבולל בראשיתו שמצא דרך חזרה ליהדות – ותרם מזמנו לטובת בעליה-המלאכה היהודים, שסבלו קשות מידי השלטונות הפולניים. הוא ייצג במשך שנים רבות את בעליה-המלאכה היהודים בעיריית וארשה, היה פעיל בחיים הציבוריים וחבר במועצת-הקהילה היהודית. בימי המצור על וארשה בחר בו ראש העיר סטאז'נסקי כיושב-ראש הקהילה. הגרמנים – לאחר כיבושם

⁷⁴The Holocaust Kingdom, Alexander Donat – Reinheart and Winston, New York, 1965.

את וארשה – מינו את צ'רניאקוב לראש היודנראט (מועצת היהודים). זאת הייתה משימה טראגית. צ'רניאקוב הסכים בלב כבד. הוא ידע, כי מישהו מחויב לקבל על עצמו את האחריות הקשה – והחליט לעשות כל האפשר לו לטובת האוכלוסייה היהודית בווארשה. ההיסטוריון [יוסף קרמיש](#) מעיד עליו (בהקדמה ל"יומן גיטו וארשה" מאת צ'רניאקוב⁷⁵): הוא (צ'רניאקוב) גילה את מיטב אישיותו, רמתו המוסרית ומסירותו לעם".

באחדות משיחותי עם קורצ'אק (בשנים כתיקונן) הזכיר את שם המהנדס צ'רניאקוב כידיד אישי וכעסקן ציבורי מסור. הוא סיפר לי, שצ'רניאקוב היה פעם מורה, והריהו עוזר להכניס את ילדי בית-היתומים לבתי-ספר מקצועיים.

בימי הגיטו נתחזקה הידידות בין צ'רניאקוב לקורצ'אק. כך מסופר ביומנו של צ'רניאקוב, שהיה מפרט בו את חוויו מדי יום ביומו (רק מעטים ידעו בגיטו על "היומן"). צ'רניאקוב מספר ב"יומן" כמה פרטים על קורצ'אק: מחבב הוא את אמרות-הכנף שלו, את אומץ-רוחו ואת בדיחות-דעתו. באחת מרשימותיו הראשונות של צ'רניאקוב (ביום 24.12.1939) מוזמן קורצ'אק לביתו לארוחת-צהריים.

שליחת יהודים למחנות-עבודה היא אחת מחובותיו של "היודנראט" במשך כל ימי הכיבוש, אבל גזירות הגירושים ההמוניים, שהחלו ב-22 ביולי, כשגברו השמועות על הקמת מחנות-השמדה, שברו את לבו של צ'רניאקוב. ידוע לנו, שעוד לפניכן נעשו ניסיונות, בעזרת [אברהם גפנר](#), הישר והאהוב, יחד עם צ'רניאקוב – להפוך את בית היתומים לבית-חרושת, שהיה עשוי להציל (זמנית לפחות) את הילדים מציפורני הנאצים, אך המאמצים לא עלו יפה.

יחסו הרחום של צ'רניאקוב לילדים – ובעיקר לילדים הסובלים ביותר – נשקף מתוך רבים מדפי "יומן גטו וארשה", שכבר הזכרנו: אורגנו "פינות-חצר" לילדים; גדל מספר היתומים במוסדות; הוקם תיאטרון-בובות בביתו של קורצ'אק; הוצגו מחזות לילדים; מוסדות תרבות ערכו חגיגות פומביות, בהשתתפות שחקנים ותזמורת. מרגשת הפקודה של צ'רניאקוב (כפי שהיא מתוארת ביומנו), שהוא מצווה בה להוציא מחדר-המעצר ילדים קבוצנים וחסרי-בית, שנכלאו על הטרדת הציבור ברחובות הגיטו, ולהביא אותם אל קונצרט הנערך תחת כיפת הרקיע, ואלה דבריו:

14.6.1942

"מעונן. היום יום א'. אינני יודע אם התזמורת תוכל לנגן בגינה.

נתברר, שהיא ניגנה; אגב – למרות הגשם הקל שירד.

ציוויתי להביא לגינה את הילדים מחדר-המעצר, שבפיקוח התחנה האזורית של שירות-הסדר. אלה הם שלדים חיים מבין קבוצני-הרחובות. כמה מהם ביקרו אצלי בקהילה. שוחחו עמי כמבוגרים – אזרחים בני שמונה. בושה להגיד, שזה זמן רב שלא בכיתי ככה. נתתי לכל אחד טבלת שוקולדה. כן קיבלו כולם מרק. ארוזים אלה בינינו, האוכלים ושותים בעצמם ושוכחים את הילדים הללו".

להלן נביא את סקירתו של ד"ר יוסף קרמיש על ימיו האחרונים של צ'רניאקוב:

בקטע האחרון, שרשם צ'רניאקוב ביומנו ב-23 ביולי (תשעה באב), הוא כותב: השעה 3. לעת עתה ישנם 4000 למשלוח. עד לשעה 4 חייבים – לפי הפקודה – להיות עוד 4000. פקודה זו על איסוף וריכוז 4000 'מגורשים' נוספים במשך שעה אחת, המחישה בעיניו את כל התהום של גזירת 'האקציה' שעמדה להתנהל, לפי דבריו של אחד מראשי מטה-ההשמדה (וורטהוף) במשך 7 ימים בשבוע, ללא הפוגה, והיא שהכריעה על התאבדותו המידית. בכל תקופת כהונתו כיו"ר היודנראט היה מוכן אצלו תמיד רעל ציאן-קאלי למקרה שיקבל פקודה הנוגדת את מצפונו. לפני שבלע את הרעל כתב עוד 2 פתקאות, האחת – להנהלת היודנראט, והשנייה – לאשתו. בפתקה הראשונה הודיע, שביקר אצלו באותו יום וורטהוף ובשיחה אתו נוכח לדעת, שגם על הילדים חלה גזירת ה"גירוש" – "והרי איאפשר לדרוש ממני, מצ'רניאקוב, שאמסור למוות לילדים חסרי מגן וישע".

⁷⁵ הוצאת "יד ושם", ירושלים, 1968.

"אני רפה אונים – כתב – הלב מתפלץ בי מרוב צער ורחמים. אינני יכול עוד לשאת את כל זה. המעשה שלי יוכיח לכולם את הדרך הנכונה לפעולה".

צ'רניאקוב העדיף את המוות מאשר למסור אחרים למוות, מאשר לסייע לאוייב במילוי מזימות הרצח שלו. הגרמנים הירשו לאנשים יחידים, קרובי המשפחה, להשתתף בהלוויתו של אדם צ'רניאקוב. קורצ'אק הספיד אותו, ליד קברו, בפסוק רבי-משמעות, שהיווה בזמן האחרון יסוד חינוכי לילדי בית-היתומים שלו ולנוער המתארגן למרד ולמרי: "כבוד יהודי".
ואלה דבריו:

"אתה הצלת את הכבוד היהודי. הבא אותו למעלה – אל כיסא הכבוד של האלוהים..."⁷⁶

*

קורצ'אק וסטאפה, ויתר חברי הצוות, ידעו את הצפוי להם... הם הכינו את הילדים כמיטב יכולתם. הסברתם התאימה לגילו של כל ילד ולהבנתו, וסיכומה: אנשים רעים מתכוונים להשפיל את כבודם של היהודים, והילדים יתנהגו בשלווה ובכבוד, כדי שהשונאים לא ישמחו למראה דמעותיהם וכאבם; הם יצאו לטיול ארוך ויתענגו על חיקהטבע בכפר רחוק – והכל יעבור בשלום...

בימים ההם, כשחיכתה להם התהלכה הגדולה, היו הילדים לבושים בבגדי-החג, ולכל ילד היה מוכן תרמיל ובו צידה לדרך ומימיה. הם היו שקטים, כי ידעו שהדוקטור וסטאפה וכל הצוות לא יעזבו אותם; כולם ילכו יחד, בקומה זקופה ובראש מורם – והדגל לפנייהם.

ביום הארבעה לאוגוסט, יום לפני צאתו לדרך הרחוקה, כתב קורצ'אק ב"יומן" את רשימתו האחרונה. הרשימה המסיימת מעידה שגם על סף-המוות האמין קורצ'אק, שלא כל הגרמנים הם בבחינת חיות טורפות (הומו ראפאקס) כדוגמת הנאצים:

"אני משקה את הפרחים. הקרחת שלי נראית בחלון – איזו מטרה מצוינת. בידי רובה. מפני-מה הוא עומד ומתבונן בשלווה?

לא ניתנה לו פקודה.

בחיי האזרחיים היה אולי מורה בכפר, אולי נוטריון, מטאטא רחובות בלייפציג, מלצר בקלן?

מה היה עושה, אילו בירכתי אותו בנידראש? אילו בירכתי אותו בידידות בתנועת-יד?

אולי אין הוא יודע אפילו את המצב?

ייתכן, שהגיע רק אתמול מרחוק..."

יש מספרים על המאמצים לדבר על לב קורצ'אק, שיעזוב את ילדיו ויציל את חייו. בפרק זה לא נזכר כל הניסיונות המחפירים שבאו, כנראה, מצד גרמנים ומצד פולנים "ידידים", שהתכוונו להשפיל את קורצ'אק איש-הרוחיהמוסר או רצו "לשכנע" אותו שלא כדאי לו "למחנך הפולני" להקריב את חייו למען יהודונים... על ההצעות השפלות האלה ועל תשובותיו של קורצ'אק המלאות בוז עוד נכתוב. לעת עתה נרשום כאן, מתוך "היומן" שלו, את הערתו הנוקבת:

"ימים רבים לאחר המלחמה לא יוכלו בני-אדם להישיר מבט איש בעיני רעהו, בלי שיקראו בהן את השאלה: כיצד קרה הדבר, שאתה חי, שעמדת בכל אלה? מה עשית?"

⁷⁶ לפי מכתבה של גברת צ'רניאקוב, רעייתו, אל ד"ר חיים שושקס.

ובמקום אחר, קורצ'אק כתב (ביום־הגזירה – ב־22 ביולי 1942):

"הוי, מה קשים החיים, ומה קל המוות!"

הוא ידע שמקומו אצל ילדיו הסובלים ואצל עמו הסובל. זה היה יְעוּד חיינו. וכך תיאר אותו בסגנון סיפורי־סמלי מופלא ב"יומן" חמישה ימים לפני עלייתו על המוקד (ביום 1 באוגוסט 1942) – בצורת זיכרונות מימי מלחמת־העולם הראשונה:

"במישני־יץ נשאר יהודי זקן, עיוור. הוא היה מהלך, נשען על מקלו, בין העגלות, הסוסים, הקוזקים, התותחים. איזו אכזריות היא להשאיר כך זקן עיוור.

– הם רצו לקחת אותו – אומרת נאסטקה. – הוא התעקש שלא יעזוב, כי מישהו צריך לשמור על בית־הכנסת.

הכרתי את נאסטקה כשעזרתי לה לחפש את הדלי הקטן שלה, שחייל לקח אותו. הבטיח להחזירו ולא החזיר.

הנני היהודי העיוור ונאסטקה כאחד."

ועלינו להוסיף: קורצ'אק הוא גם **מדהאב** (מהמחזה "הדואר") המאמץ באהבה גם את אמאל היתום; הוא גם "הפְּקִיר" הרחמן, המנחם את היתום, המספר לו מעשיות נפלאות והמכשירו לקבל בשלווה ובכבוד את פניהמוות.

*

הגיע היום המר והנמהר. הנאצים התפרצו אל בית־היתומים של קורצ'אק. הם נדהמו למראה הילדים והצוות השקטים, המוכנים לתהלוכה.

הם הלכו בסך, ארבעה־ארבעה, ברחובות גיטו ווארשה. קורצ'אק הלך בראש הצועדים. בזרועותיו נשא שני ילדים קטנים, שההליכה הייתה קשה להם. ליד קורצ'אק צעד נושא הדגל, שבצדו הלבן התנופף מגן־דוד כחול, ומצדו הירוק – פרח עלה־ערמון אדמדם.

המשורר ולאדיסלאוו שלֶנְגֶל, ידידו של קורצ'אק, מתאר את דרכם האחרונה של קורצ'אק וילדיו (בכתב־יד שתארכיו: עשרה באוגוסט 1942):

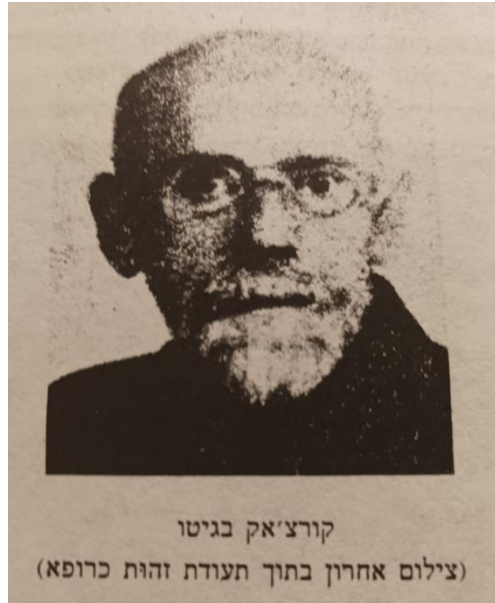
"הילדים לבושים בבגדיהם היפים ביותר... יאנוש קורצ'אק צועד בראש התהלוכה. עיניו צופות בלי פחד... מישהו מסר לקורצ'אק פיסת־נייר ואמר לו בקול רם, מעוצבן: "הנך רשאי לחזור, דוקטור – כאן תעודת־שחרור מאת בראַנד".⁷⁷ קורצ'אק נד בראשו באין־אומר: כיצד תסביר למחוסרי־מצפון את המשמעות של עזיבת ילד...

"הילדים נכנסו לקרון כאילו יצאו לטיול בל"ג בעומר.

"הבינותי אז, – ממשיך המשורר הזועם – כי אירופה איננה מנידה עפעף למתרחש כאן... אכן, ברגע הזה כותב קורצ'אק את דף הגבורה הנהדר ביותר... כי במלחמה היהודית הזאת, בתוך החרפה התהומית, באנדרלמוסיית אין־האונים, במאבק להציל את החיים מבלי להבחין במחיר, במבוכה של בגידה ושפלות, במחול־הבלהות – היה יאנוש קורצ'אק החייל היחיד שהגן על הילד היתום...

"האם הנכם מאזינים לדבריי, אתם השכנים מעבר לחומת־הגטו, המתבוננים לגוויעתנו? יאנוש קורצ'אק

⁷⁷ ראש הגסטאפו בגיטו ווארשה. על "הצעה" זו כותב גם יונאס טורקוב בספרו ביידיש "חורבן ווארשע", עמ' 329.

שאר־יבשרי, **יעקב (דז'ק) אייזנר**, בנו של דודני אהרון, "מציל הספרים" שבגיטו, השריד היחיד מכל משפחתי הענפה בפולין (כעת בניו־יורק, מראשי העסקנים ב'איגוד לוחמי גיטו וארשה' – ווארגא) "נסתבך" באותו יום, הובא לאומשלאגפלאץ, ראה שם באקראי את קורצ'אק ואת ילדיו – ולא יכול היה להבין מה הם עושים שם ומאין הם. "הילדים לא היו דומים לתושבי הגיטו: כולם נקיים, מסודרים, לבושים יפה ומתנהגים כאילו ציפה להם טיול אל חיק־הטבע: זה היה מחזה מוזר ומופלא – בעצם ימי האימים ההם – ואיננו מש מזכרוני עד היום"... (יעקב, שהיה אז בן חמש־עשרה וכולו חזור מרץ ורצון עז להמשיך ולחיות, הצליח להימלט מהאומשלאגפלאץ ומעשרות מקומות מסוכנים אחרים. אביו הובא למיידאָנק, ועד כמה שידוע, התאבד שם).

נחום רַמְבֵּה, מזכיר "היודנראט", שהכרתיו מלפני המלחמה, מתאר גם הוא את בואם של קורצ'אק וילדיו אל האומשלאגפלאץ. רמבה היה אז מוסווה כרופא בבית־החולים הקטן, שה"יודנראט" הקים באותו מקום ושימש להציל אנשים יחידים, שהצליחו להיסתר שם. ואלה דבריו על קורצ'אק וילדיו (המסמך נגלה אחרי המלחמה בתוך האַרכיון של ד"ר עמנואל רינגלבלום, היסטוריון הגטו):

"היום הזה – כותב רַמְבֵּה – הימם אותי לגמרי... הצעתי לקורצ'אק שילך אתי לקהילה ונשתדל לשחרר את הילדים. הוא לא הסכים לעזוב את הילדים לבדם אף לרגע. לעולם לא אשכח את מחזה הילדים ההולכים אל הקרון. זאת הייתה הפגנה מאורגנת, מחאה חרישית נגד הרוצחים! בניגוד לתמונות ההמונים שהלכו כצאן לטֶבַח יובל – הייתה כאן תהלוכה, שדוגמתה לא שיערתי לראות. הילדים הלכו בסך. ערוכים ארבעה־ארבעה. קורצ'אק, זקוף־קומה, עיניו נשואות אל־על, מחזיק בזרועותיו שני ילדים קטנים, מוביל את התהלוכה. בראש הקבוצה השנייה צועדת סטאפה וילצ'ינסקה, בראש השלישית – גברת בארניאטובסקה, לילדיה תרמילי־גב כחולים; את הרביעית מובילה שְׁטֶרְנפֶלד מבית־הילד ברחוב טבאָרדה.

"אלה היו הפלוגות היהודיות הראשונות שהלכו לקראת מותם בהרגשת כבוד, כשהם מביטים בבוז ובזעם על הרוצחים. הם היו החלוצים, הראשונים, והבאים אחריהם ינקמו את דמם.

⁷⁸ שם מקום של בסיס־הצי, שהפולנים גילו בו גבורה רבה עם פרוץ מלחמת העולם השנייה.

"אפילו השוטרים הצדיעו. כשהגרמנים ראו את קורצ'אק, שאלו: מיהו האיש הזה? לא יכולתי עוד להתאפק. דמעות זלגו מעיניי. הסתרתי בידי את הפנים והתייפחתי. גבר בי הצער הנורא על חוסר־האונים שלנו, שאין לנו אפשרות לעשות דבר, אלא לעמוד באפס־כוח לעומת מעשה הרצח.

"בלילה הריני שומע בדמיוני את קול פסיעתם הקצוב של הילדים הצועדים בעקבות מחנכם. הריני מאזין לצעדיהם המדודים המהדהדים בלי הפסק והולכים אל היעד הנעלם..."

קורצ'אק היה למשל ולדוגמה לדורו – לילדים ולמבוגרים.
צדק ד"ר גדעון האוזנר, הקטיגור של הרוצח הנאצי אייכמאן, כשהגדיר את מעשיו של קורצ'אק ואופיו בפסוק:
"קורצ'אק היה הסמל האציל ביותר של יהודי פולין".

גולת הכותרת של הישגי קורצ'אק בחקר החינוך השתקפה בלוחותיו הסטאטיסטיים השונים, שהעידו על ההתפתחות הפיסית של כל ילד ב"בית היתומים". הם היו משמשים לו חומר להשוואה מאלפת עם תהליכים נפשיים וחינוכיים מבוססים על דיאגרמות של תלונות ב"בית־המשפט", של לוחות על "הודיות" והתכתשויות, של ציונים בלימודים, של "יומנים" על ביצוע תפקידי־העבודה, של תוצאות הפלאַביסטיים וכדומה. כל התרשימים המנויים (והדומים להם) חָתרו לבחון את השקפותיו הפדגוגיות של קורצ'אק, להוכיח את התלות ההדדית של גורמים פסיים ונפשיים ולהעיד על המגמה והיעילות של הסדרים הנהוגים במוסדו.

בקרב הימים הגיע קורצ'אק למסקנה – על יסוד פרשנותו את הלוחות והעקומות – שאפילו להשתתפות (מרצון, כמובן) בתפילות בבית־הכנסת או להשתייכות לקבוצת־הישנים־לאחר־הצהריים, יש ערך חיובי משתלב בעיצוב אופיו של הילד ובמצב בריאותו, בפיסיו־לוגיה ובפסיכולוגיה.

קורצ'אק היה הראשון בפולין שייבא תרופות חדישות ניסיוניות (לרוב משוויצריה ומאמריקה), העשויות להרגיע ילדים מעוצבנים ולהאיץ במפגרים (כל מיני "טרַאָנְקוּוֹלִיזְרִים" ו"פּאָפִים"). הוא בדק בקפידה את הרכבם הכימי, נזהר בשימושם, עקב בדייקנות אחר פעולתם ורשם הערותיו בדבר השפעתם.

קורצ'אק לעג להאשמה הבלתי־הגיונית ולא־הגונה, שהוא רואה את חניכיו בבחינת "שפנים", כביכול, לעבודת המחקר שלו... וכי נפגע, חלילה, אפילו ילד אחד בגין "הַאָקְסְפְּרִימְנְטַצִיָה" שלו? וכי אין ילדי בית־היתומים עולים, יחסית, על בניגילם האחרים בקצב הצמיחה הפיסית, במצב בריאותם השפיר, בהתנהגותם, בעליזותם ובתפתחותם המאוזנת? הרי לכל חקירותיו יש מטרה אחת משותפת: להיטיב לילדים שבבית־היתומים – לשפוע אהבה, לרפא, להאכיל, לחנך, לקדם, להכשיר לקראת חיים הגונים... רצוי, שהדרכים והאמצעים המובילים לכך יירשמו, יבוקרו ויסייעו גם לטווח ארוך – לדורות שיבואו אחרינו. בניסוי משיגים ניסיון.

במשך שלושים שנה (משנת 1912 עד 1942) אסף קורצ'אק אוצר בלום של חומר סטאטיסטי בשדות החינוך, הפסיכולוגיה והרפואה. בימי מלמת העולם הראשונה (1914 – 1918), כאשר גויס כרופא לצבא הרוסי, המשיכה העלמה וילצ'נסקה בעבודתו המדעית בהיעדרו. גם בתנאים הקשים של השואה והגיטו לא הפסיק קורצ'אק – עד יומו האחרון – במחקריו.

לפני מלחמת העולם השנייה לא עסק קורצ'אק בפדגוגיה שימושית, בתורת ההוראה (פרט למאמרים יחידים הנוגעים בעיקר להוראת הלשון). את ילדי בית־היתומים היה שולח לבתי־ספר מטיפוסים שונים – לפי נטיית הילדים או הצעת בני־משפחתם. הוא רצה שילדיו ייפגשו עם ילדים ומבוגרים (מורים) ויסתגלו לחיים מחוץ למוסדו. בימי הנאצים נשתנו פני הדברים, הוא החל לטפל גם בדידאקטיקה, בבעיות הלמידה. מספרת על כך יונה בוציאן, שהזכרנוה בפרק הקודם:

"בימי הגיטו הוקם בית־ספר ללא כוחות מקצועיים מובהקים, ללא מסורת וציוד מתאים. הייתה זאת שעת־הכושר לדוקטור, אשר העיד על עצמו, שמעולם לא היה לו פנאי להתמסר להוראה – לערוך תצפיות, לצרף עובדות, להוציא מסקנות ו... לעבד שיטות־לימוד. הודות למחשבתו הנועזת הקים בימים ההם בית־ספר אַקְסְפְּרִימְנְטַלִי, שמשך את התלמידים בחידושיו

ובהפתעותיו (היה 'מביא את עולם הילדים'; הפגיש את הילדים לשיחות עם אנשים רבים, בעלי מקצועות שונים – החל במצחצח נעליים ועד למשורר ולשחקן־תיאטרון). וכרגיל אצל קורצ'אק הפכו תופעות חיים למספרים, ומספרים לעקומות. ואלה נתנו מעוף חדש למחשבה, גורם נוסף לחיפושי שיטות. עובדו מחדש ספרי־לימוד, נבחנו טקסטים להקלת הקריאה, שיטות לשינון לוח הכפל. והילדים – משתפי פעולה מזהירים. הם יודעים **שבעזרתם** ימציא הדוקטור תרופה מועילה למתקשים..."

קורצ'אק קיווה שבקרב הימים אפשר יהיה (לו או למי שיבוא אחריו) לשבת בצוותא עם רופאים, פסיכולוגים, פדגוגים וסוציולוגים – וללמוד ביסודיות את המסקנות המשתמעות מתוך המגוון של חומר מדעי חשוב, שמשתקף בו עיקוב מתמיד אחרי התפתחותם של מאות ילדים.

עמל סזיפי ירד לטמיון. זאת הייתה אבדה גדולה ויחידה במינה לחקר החינוך.

*

ספרי־תורה בבית הכנסת ליד "הכוחל" לזכר יאנוש קורצ'אק וילדיו הי"ד

בסוף פרק זה הריני עוצם עיניי, מכסה אותן ביד ימיני ולוחש – כמנהגו של קורצ'אק – תפילת "קדיש" חרישית לו ולילדיו:

יִתְגַּדַּל וְיִתְקַדַּשׁ שְׁמֵיהּ רַבָּא...

34. "פוסט מורטם" – התנקשות בזהותו

בתקופת ההידרדרות המוסרית והמדינית בפולין שלפני פרוץ המלחמה העולמית השנייה, כאשר פשתה מגפת ההסתה הגזעית מגרמניה הנאצית וצצו לבקרים גזרות מעליבות קשות, כלכליות ואישיות; כאשר נתרבו ההתכתשויות והעלבונות באוניברסיאות ופרצו פרעות אכזריות – דבקו רבים מהצעירים היהודים המיואשים במחנה הקומוניסטי. ביניהם היו, כמובן, גם תלמידיו של קורצ'אק, המחנכים הצעירים והחניכים לשעבר. היו מהם שזעמו על קורצ'אק, מורם הנערץ, שאיננו מצטרף למאבקם. נפלטו אז דברי קטרוג כלפיו, שאין הוא מכשיר את ילדיו לקראת "המהפכה הגואלת", נשמעו גם האשמות שקורצ'אק "מנצל", כביכול, את חניכיו כשפניניסיון למחקריו...

קורצ'אק התנגד "לרוחות החדשות", הקומוניסטיות, אך הבין למניעי המרירות של תלמידיו. הוא התאמץ להסביר את עמדתו – וסיפר להם על השלטון הרודני והאכזרי של הקומוניסטים, שראה במו עיניו בשנות המהפכה ברוסיה. הוא היה משוכנע, ששינוי המעמדות – בבחינת עליונים למטה ותחתונים למעלה – איננו פותר את בעיות השוויון והצדק...

באחד ממכתביו אל ידיד מעיר קורצ'אק: "סך-הכול שעשיתי למראה-עיני אין בו כדי לשמח: מעלה-מעלה מתנשאים ועולים הפיקחים, והתמימים אובדים. ישנן תכניות ורֶפְפֵטִים של מהפכות שאין בהם משגה, ושהם נכונים עד לשעמום. משום כך לא הייתה לי כל סקרנות לרוסיה, זה נסיון-הדמים הטראגי של שינוי וחידוש האדם: הייתה שם אכזריות, היה שיגעון, הייתה אלימות, וגבורה מתוך הכרח תחת שוט" ... קורצ'אק אף חשש לאפשרות של אנטישמיות גזעית ולהשלמה פוליטית בין הפאשיזם לבין המחנה הרודני האדום – כאילו חזה את ההסכם המחפיר בין סטאלין ובין היטלר, שנתגלה לאחר פרוץ מלחמת העולם השנייה. קורצ'אק עמד על דעתו, שעליו להמשיך ולחנך את ילדיו לקראת דמוקראטיה של צדק ויושר – מבלי לעודד אותם להצטרף למפלגה המשיגה את מטרותיה בדרכי מלחמה, מהפכה ושפיכות דמים...

סימנים של "רעידת-אדמה" נתגלו בימים ההם, כפי שכבר הזכרנו, גם ב"מאלי פּאָגלונד" שבעריכת אברמוב, אבל פרט לתגובות בחוג מצומצם לא נשמע קולו של קורצ'אק בנושא כאוב זה, כי התאמץ להבין את מריה-רוח של הצעירים, וחשש פן יבולע להם מצד משטר הרשע. תלמידתו אידה מְרִז'אן (היילֶפְרִין), שמאלנית קיצונית עוד בימי שהותה כמחנכת בבית-היתומים, היהודייה היחידה מבין תלמידי קורצ'אק שלא גורשה מפולין הקומוניסטית לאחר המלחמה, שמרה על יחסה החמים לקורצ'אק וסלחה לו את "חטאיו האנטי-קומוניסטיים". אידה, אסירת-התודה ודאי זוכרת, שהתנגדותו המוחלטת ל"דעותיה" לא מנעה ממנו לטפל בה במסירות רבה כאשר נפצעה בהפצצת צ'נטוס באוטבוצק: קורצ'אק העביר אותה לווארשה, ריפא אותה וסיפק לה את כל צרכיה. אידה מתארת את דבריה-ביקורת של קורצ'אק נגד השמאלנים הקיצוניים, ואף מזכירה את הלצותיו על תלמידיו העשויים לתפוס "עמדות חשובות" במשטר הקומוניסטי והעתידים לנקום בקורצ'אק "מורדה-האור". הוא היה רגיל לשאול: "על איזה עמוד-פנס אתם מתכננים לתלות אותי אחרי פרוץ המהפכה?"

לפעמים היה מתאר בצורה קפקאית, קדורנית ומבדחת למחצה, תמונות מהפורענות המזומנת לו:⁷⁹

1. הדמות: פקיד אזרחי למופת. הוא נכנס ללשכתו, פושט את מעילו במתינות ופותח תיק ניירות. "ד"ר גולדשמיט" – רשום על התיק. "הו, אלי! למה הם נטפלים לישיש הזה? היו צריכים לתת לו לסיים את חייו. ברם מה אוכל להגיד אל המומנה עלי? יתכן, שכבר ידוע לו, שאני הייתי פעם בביתו של גולדשמיט. אין תקווה!" לאט, וברוב דייקנות, הוא כותב על התיק "אשם".

2. הדמות: פקיד אזרחי קל-דע. נכנס מרוצה ללשכתו. "מה זה? פסק-דין חדש לחתימה! ומיהו עכשיו?!

⁷⁹ לפי הספר: אידא מערזשאן, דער אלטער דאקטער ("הדוקטור הזקן"), "יידיש בוך", ווערשע, 1968.

קורצ'אק? אשתה כוסית לפני־כך. אולי אעמוד בכך". הוא לוגם כוסיות אחדות, וכותב במרץ על התיק: "אשם".

3. הדמות: סטודנט למופת לשעבר ומדריך כשרוני של הילדים, שהיה אהוב מאוד על קורצ'אק וסטאפה, כעת הוא פקיד קומונאי בכיר. הוא נכנס ללשכה. "ובכן, איזה מורד־אור נשפוט היום? את מי? את קורצ'אק...? ברם, הרי אנוכי מהפכן! וקורצ'אק הוא אויב המהפכה. **אשם!**"

בקשר לסיפוריה של אידה מרז'אן, הריני נזכר בהגדרת "המפלגה" על־פי קורצ'אק. השיחה נסבה על "מאלי פֶּשְׁגֶּלוֹנְד" ועל ההתלחשות בציבור, שהעיתון משמש בַּמה מוסוּוּית לנוער הקומוניסטי היהודי והפולני. הדבר הכאיב לקורצ'אק שנפשו קצה ברמייה. הוא אמר לי: "בכל דוקטרינה מפלגתית שלושה מרכיבים – **האידיאה, המאמין בה, הדרך להגשמתה.** הדוקטרינה הנאצית, למשל, פסולה בכל מרכיביה. האידיאה הקומוניסטית מלאה, לכאורה, קסמים. המאמין בה הוא לכתחילה, על־פי רוב אדם הגון, אלא שבדרך להגשמתה לוקים גם האידיאה וגם מאמיניה" ... אמר – ולא יסף.

מן הראוי להדגיש, שהייתה לקורצ'אק גישה אוהדת מאוד לאנשי "השומר הצעיר". אמנם, גם הם היו קרובים לרוח הקומוניסטים, אבל קיצוניותם השמאלנית התבטאה בשאיפה להקים בארץ־ישראל – בארץ עתיקה־חדשה, שנקבעים בה עכשיו יסודותיה – חברה שוויונית של עם עברי עובד. את קורצ'אק הלהיבה זיקתם של אנשי הקיבוצים למערכת חינוך חדשה חדורה אידיאלים של צדק ואהבת הבריות. הוא ראה בהם "את הניסיון להשיב לתחייה את הארץ, את השפה, את האדם, את גורלו ואת אמונתו". עוד בימי העלומים ו"הצופיות" של התנועה הזאת, כשילדי בית־היתומים שותפו בטיולי ל"ג בעומר, החלו "האהבהבים" של קורצ'אק עם "השומר הצעיר". יחסי האהדה העמיקו עם הופעת השבועון הפולני לילדים יהודים "מאלי פֶּשְׁגֶּלוֹנְד" ועם ביקורו בארץ־ישראל. קורצ'אק וסגניתו סטֶאֶפֶה וילצ'ינסקה ראו את אנשי "השומר הצעיר" כנושאי בשורה של עם יהודי מתחדש.

*

מתחולל בפולין מאבק המתכוון להפוך את קורצ'אק לקומוניסט או לקאתולי – ולאחרונה ניכרת מגמה של "השלמה" בין שני המחנות – ברוח "האיזון" המאפיין את הממשל והכנסיה הקאתולית במדינה קומוניסטית זו.

בין המסלפים את דמותו של קורצ'אק "בפולין החדשה" רכש השפעה רבה הסופר אבראמוב (כעת שמו נְּבֶּרְלִי), הידוע לנו כעורכו של "מאלי פֶּשְׁגֶּלוֹנְד" בשנותיו האחרונות. כאז גם עתה הוא עושה את מלאכתו בהסוואה מתוחכמת – והרי הוא מוכתר בהצלחה לאימבוטלת. כותב הדברים האלה מודה, שאין הוא מטיל ספק בכשרונותיו של אבראמוב־נברלי, הנוהג לנצל את כתיבתו למגמות חשודות. בהיסטוריה ידועים זייפנים בכל תחומי האמנות, שכשרונם הוא היסוד להצלחתם (לזמן מסוים). יודעני, שדבריי הבוטים אינם עשויים למצוא חן בעיני כמה מידידיי (גם היהודים), שהורגלו לראות בו את "הכרוניקאי" של קורצ'אק, והם רוחשים לו אמון. ברם, לרובם ידועה – גם מתוך הפעלים שלי כידידו המסור של קורצ'אק – גישתי הברורה: אינני איש פוליטיקה או איש מפלגה ואינני מוכן להשתחד במס שפתיים חלקות, בקבלות־פנים צבועות וכדומה... למען קורצ'אק לא אֶחֶשָׁה: למען כבודו האישי, למען דרכו בחינוך ולמען יהדותו הנאמנה, שקופחו וסולפו.

אינני מתכוון לטפול האשמות סתמיות נגד אבראמוב־נברלי. אתרכז אך בעובדות – לא אזכיר את כל העובדות המצויות בידי, כי תחומי הספר אינם מאפשרים לי להיכנס לתוך פרטי דברים. אתאמץ לתמצת את הידוע לי. לא אחזור על דבריו המאשימים של קורצ'אק עצמו, כגון שיחתו הבוטה "על המשבר" או דבריה־ביקורת הקשים על תקופת השפעתו ב"מאלי פֶּשְׁגֶּלוֹנְד" המצויים בתוך "היומן" ("ימים אפלים" ... "סֶקֶס ופוליטיקה").

אבסס את מעלליו כלפי קורצ'אק על חלק מספריו החשובים של אבראמוב־נברלי, המגלים טפח ומכסים טפחיים. רצוי לזכור, כי "היחס הרשמי" של הממשלה הקומוניסטית בפולין אל קורצ'אק ואל שיטתו החינוכית נשתנה כמה פעמים תכלית שינוי: בשנים הראשונות היה קורצ'אק "על האינדֶקְס" (הגדרה פולנית לסופר, שאסור לקרוא את יצירותיו, בבחינת "רשימה שחורה"); במקרה זה היה חל האיסור החמור על ילדים ומבוגרים כאחד). החלטה זו הייתה "צודקת", כי קורצ'אק ושיטתו היו, אליבא דאמת, רחוקים מהאידיאולוגיה הקומוניסטית כרחוק מזרח

ממערב. ידו של אבראמוב-נברלי הייתה בכל המטאמורפוזות, הקוסמות והקוסמטיות, ששינו את הגישה השלילית ו"הכשירו" את קורצ'אק לטעמה של "המפלגה".

דמותו של אבראמוב-נברלי נחשפת לראשונה בספרו המרשים ביותר, ב"מזכרת מצ'לולוזה"⁸⁰, שכבש מקום ב"כותל המזרח" של הספרות הפולנית הקומוניסטית ו"הסמך" אותו בקרב הימים לנסוך מרוחו על עיצוב דיוקנו המסולף של קורצ'אק. הספר הופיע בשנת 1952. מתוארות בו פעולותיה של המחותרת הקומוניסטית בפולין שלפני מלחמת-העולם השנייה על רקע בית-חרושת גדול של נייר בעיר ולוצלאַבְק, על גדול הוויסטולה. הספר זכה לתמיכה יוצאת-דופן של הממשלה הקומוניסטית, שראתה בו מכשיר תעמולתי רב-ערך. בשער "מזכרת מצ'לולוזה" נדפס: "אושר בידי משרד החינוך באיגרת מיום 30 ביולי 1952, בחוזר מספר 502/52 הוכר כהכרחי בספריות ליצ'אום (חומרקריאה מחייב בכיתות י' – י"א). הספר זכה להדפסות רבות, לשתי מהדורות מיוחדות – למהדורת-פאר בלוויית איורים ולמהדורה עממית, ואף הוסרט.

"המזכרת" גדושה הרפתקאות על "שתילים" קומוניסטים בעמדות-מפתח בשנים שלפני המלחמה (אגב: בעגה הקומוניסטית הפולנית היו מכנים את העוסק בכך בשם "וטיצ'קה", כלומר: תחוב). אין הספר אוטוביוגרפי, אבל הוא משקף כמה פרטים אישיים-למחצה: הגיבור הראשי בסיפור המרתק הוא שצ'נסני (בפולנית: ברמזל) בנו של בידה (עניות) – לשמות האלה צליל בדוי, סמלי. שצ'נסני הוא קומוניסט נלהב, רב-פעולות ובעל חוש מעשי, שבאוזניו מהדהדות, כפזמון חוזר, המילים: "יש רכבות שאסור לאחור אליהן", והמחבר ברהמזל לא איחר אל הרכבת... ואלה ההתודויות החושפות את הרהוריו: "כדאי לחיות אפילו רק למטרת הריסה – להתמסרות למאבקה של המפלגה עד כדי אבדון" (עמ' 323). מקצועו של שצ'נסני הוא נגרות, ותחביבו – שיט (מחבר "המזכרת" היה מדריך חוג לנגרות ב"ביתנו" של מארינה פאלסקה, והשקיע בשייט את כל מאווייו – חרף היותו נכה, בעל רגל תותבת).

במרכזו של הסיפור "מזכרת מצ'לולוזה" מתוארת אהבה מוזרה: שצ'נסני מתאהב במאדז'ה, שהיא פועלת פשוטה בבית-החרושת. הוא רואה אותה בעבודתה הקשה, מתפעל ממבט עיניה, מפניה המביעים עוז, משיער הערמונים שלה (עמ' 283); היא גם נראית מחוננת בהומור, משעשעת בניחוש עתידות. יודעת כמה מלים צועניות, מרקדת כאיילה (עמ' 291); היא מצילה את שצ'נסני במיטתה, כשהוא נמלט לאחור הריגת פרובוקאטור (שתול ממפלגה יריבה), כדי שתשמש לו "אליבי", אם יהי זקוק לכך (עמ' 303), אלא שאין לו עניין לשוחח אתה – היא גסת-רוח ומוגבלת, והוא מכנה אותה בלבו "אווז", סמל הטיפשות בפולנית (עמ' 305). אין שצ'נסני יכול עוד לשלוט ברוחו, ואומר לה: "יש לך השקפת-עולם צרה, את מאמינה בדבריהבל, באסתך, בכוכבים, ובשטויות אחרות; תחום מחשבתך מוגבל ואין הוא משיג דבר שמחוץ לרחוב המגורים שלך" (עמ' 309), ושוב הוא מהרהר בצער: "להינשא לאשה כזאת – משמעות הדבר: לבלות את כל החיים עם 'אווז'" (עמ' 314).

והסיפור ממשיך: שצ'נסני עוזב את העיר ומתיישב בכפר, בנחלת מקורבו שמסר לו בחכירה פרדס-מטעים ובניינים אחדים במקום שומם ועזוב על שפת הוויסטולה. גיבור הסיפור מנצל את התנאים המחותרתיים המשובחים של המקום ומייסד שם חוג קומוניסטי של הנוער מהעיר הקרובה. פתאום מגיעה אליו פקודה ממרכז המפלגה המטילה עליו לסדר באחד הבתים השוממים שבפרדסו דירת-סתר עבור מכונת-דפוס ועבור חבר חשוב הכותב כרוזים בלתי-ליגאליים והיודע גם לסדר אותיות ולהדפיס במכונת הדפוס. כשהגיעו בסירה מכונת-הדפוס והסופר – נוכח שצ'נסני, לתמהונו הגדול, שהחבר החשוב הוא... מאדז'ה "האווז"... מתברר, שהיא סיימה בית-ספר תיכון, ישבה שלוש שנים בבית-האסורים, מאהבה הוא אחד מראשיה-מפלגה, והיא "נשתלה" בשעתה כפועלת פשוטה, כדי שתשפיע על הפועלות בבית-החרושת בוולוצלאווק. שם נפגשה לראשונה עם שצ'נסני...

דמותו של אבראמוב בשנות השלושים של המאה, כפי שנצטיירה לקורצ'אק ולי, אף שלא הרבינו לשוחח עליה, לא הייתה רחוקה ביותר מן המתרחש ב"מזכרת". דבריי אינם מציינים טענות על "גניבת-דעת". יש, כנראה, נורמות מוסריות מוזרות, המקובלות במפלגות מסוימות. הדוקטרינה...

תופעה פאראדוכסאלית היא, שדווקא ספרו הבלטריסטי "מזכרת מצ'לולוזה" חושף יותר אמת בהשוואה לספרו

⁸⁰ Igor Neverly: Pamiatka z Celulozy, Warszawa, 1952

של אבראמוב-נברלי "קשרחי",⁸¹ המתיימר לשקף אירועים היסטוריים. הספר הזה הוא ביוגרפיה של קורצ'אק על רקע מוזר של קורות התנועות המהפכניות בפולין, החל מראשית המאה הזאת. הספר "קשרחי", על שילובו ה"דוקומנטארי" המדומה והבדוי, התלוי על בלימה – קשור במאורעות רחוקים, ובא להכשיר את כניסת קורצ'אק לתוך הפנתיאון של הסוציאליסטים הקיצוניים בפולין בעשור הראשון של המאה הזאת. לפנינו גיבוב משונה של חלקיקי אמת ושכתוב ההיסטוריה. המחבר "מושיב" את קורצ'אק בבית-האסורים יחד עם מהפכנים ידועים, "מקשר" אותו בצורה "מתוחכמת" עם נדונים למוות בימיהצאר, עם המתנקשים בחיי האימפראטור הרוסי, עם... עם ... עם...

הספר "קשרחי" מחזיק 412 עמודים, ואי אפשר לי לפרט את כל ההטעיות הכלולות בו. אציין להלן רק שורות אחדות מתוך עמוד אחד (עמ' 367), למען יוכל הקורא להבין את "המגמה" של הספר: "באותו יום בבוקר, קידש קורצ'אק על מצבתו של ד"ר אליאסברג את הדגל הירוק של בית-היתומים, שעליו רקום על-הערמון. כולם – קורצ'אק והילדים – נשבעו שיחיו ברוח האמת והצדק". ישוהינא הקורא תיאור זה לתיאורים של סטלה אליאסברג ושל מורטקוביץ-אולצ'אקובה (ראה הפרק "קורצ'אק וילדיו בגיטו"), המתארות גם את **הצד השני** של הדגל: הרקע הלבן והמגן-דוד הכחול – נברלי רואה רק **חצי אמת** ונמנע מלספר על **לאומיותו היהודית** של קורצ'אק: בחלקה השני של המובאה מספרו, שומע נברלי **סתם** שבועה – והרי היה שם ספר-תורה, ולשבועה היה גוון **דתי-יהודי**. במקום אחר מספר נברלי על משימה משותפת (שלו ושל פאלסקה, שבשמה הוא מבקר אצל קורצ'אק): הוא מנסה לשכנע את קורצ'אק לעזוב את ילדיו (הם, כנראה, אינם כדאים בעיניו, שמחנכם יקריב עבורם את חייו). פאן אבראמוב-נברלי מביא לו, לצורך זה, תעודת-יציאה מהגיטו. תגובתו של קורצ'אק מלאה בוז: במקום תשובה שלילית הוא מזכיר ל"אישה-החסד", שאפילו זאלבסקי הנוצרי, ששירת כמה שנים כעובד פשוט בבית-היתומים, לא הסכים לעזוב את הילדים, כאשר העבירו אותם לדירה אחרת בגיטו – והנאצים היכו אותו בשל כך עד זוב דם...

במשפט הראשון של ספרו "קשרחי" מגלה המחבר, שפנו אליו בהזמנה לכתוב סרט... ואמנם רובו של הספר הוא כתיבה סנסציונית של סרט דל-ערך (לא נתבצע).

לא התפלאתי, כששמעתי מפי כמה מסופרי פולין את הגדרות הביטוי השליליות שלהם על הספר, כגון: "בזדורי" (בפולנית: "דבריהבל"), "בולמוס של דְּבָרָת", וכדומה. כמה מן "ההערכות" הוקלטו ברשמקול שלי. ברם נברלי, שכשרונו הספרותי "מסתנן" לפעמים אף לתוך שורותיו הכוזבות, הצליח לכתוב גם בספר "קשרחי", המאכזב והמגמתי, כמה דפים יפים ומרגשים – בייחוד בתיאור חייו במחנה-הסגר נאצי כ"קינדר-קאפו": הוא ידע גם שלא לטשטש יותר מכפי הדרוש להשגת "מטרתו" – את מוצאו היהודי של קורצ'אק, ומצהיר "ברוח-בלב": קורצ'אק היה פולני לכל דבר... אבל היה גם גולדשמיט...

ביצירתו העלובה הזאת השיג נברלי את אשר ביקשו אדונו הקומוניסטים: קורצ'אק, הסופר שבא "מן האינדקס", שנחשב עד אז בפולין "הרשמית" כפדגוג יהודי מורד-אור, כמעריך החינוך האנטי-סוציאלי, כאינדיבידואליסט, כמרושל וכמשולל משמעת, כציוני, כבורגני, כחסיד הפילאנטרופיה – הפך לקומוניסט מושלם, להוגה-דעות מעמיק, ל**מאקארנקו**⁸² פולני, שאפשר להכריז עליו קבל-העולם כסמל החינוך הקומוניסטי החדשני, ולהרים בכך את קרנה ויוקרתה של פולין בעמים... כן "הצליח" קורצ'אק המת לעשות, תוך שנים אחדות, קאריירה מסחררת: הוא עלה מבריא עמיקתא של זלזולים ושל אינדקס מחרים אל איגרא רמא של פדגוג פולני מהולל. בדיחה מאקאברית כזאת תיתכן רק במדינה קומוניסטית.

יש גורסים, שפולין משלבת במבצע "הפולוניזאציה" של קורצ'אק – נוסף על התוצאות המדיניות-תרבותיות – גם היבטים פינאנסיים (פרסים, שכר-סופרים מכל מדינות העולם, קונגרסים בין-לאומיים, הרחבת התיירות לאתרים הקשורים בשמו וכו'). ברם, בעיקרו של דבר, יש בכך חידוש המסורת הפולנית של "אימוץ" אנשים

⁸¹ Igor Neverly: Zywe Wiazanie., Warszaea, 1966

⁸² פדגוג רוסי מפורסם, קומוניסט.

ידועים, כגון: [האסטרונם קופרניקוס](#), [המלחין שופן](#), [המדענית קירי](#), [הסופר קונרד](#) – ועכשיו: הפדגוג הקומוניסטי יאנוש קורצ'אק. אלא, שלגבי האישים המנויים לעיל תואמת, לפחות, האימרה: "ושבו בנים לגבולם" ... לא כן באשר לקורצ'אק: קורצ'אק איננו "בן" של העם הפולני, ופולין איננה "גבול".

במקום זה מן הראוי לתרגם מאנגלית את פסוק הסיום למאמרו הממצה והעובדתי של חוקר הביוגרפיה של קורצ'אק, הרב שמואל צ'יל מניוטון, מאס., שנדפס בקובץ "ז'ודאיזם": "קורצ'אק התמסר כולו לעם היהודי בפולין ולילדיו היתומים היהודים, כי גם הוא עצמו נתייתם מארץ־מגוריו ומהעם הפולני, ששנאו אותו ורדפו אותו". וכן מעיד הסופר הפולני־יהודי יהושוע ויגודסקי (כעת במדינת ישראל) במאמרו על קורצ'אק בעיתון "מעריב", שאילו נותר קורצ'אק בחיים, לא היה משיג – בגלל האידיאולוגיה והמוצא שלו – אפילו משרת מורה עממי בבית־ספר פולני.

*

את המשימה להשמיד את זכר יהדותו של קורצ'אק מסר הממשל הפולני לידי פקידים "ביצועיסטים" לאחר שה"ביסוס התיאורטי" לקומוניסטיותו של קורצ'אק הוכן בקפידה בידי כמה "מחנכים", מושכי־עט פולניים. הפעולה המעשית נתמקדה בראשיתה, כנהוג, ב"טיהור פנימי": בווארשה היה קיים "ועד קורצ'אק"; אחדים מחברי־הוועד החשובים ביותר היו יהודים, מתלמידיו של המחנך הדגול וממעריציו. נוכחותם של אנשים אלה (חרף היותם קומוניסטים נאמנים) היתה כצנינים בעיני "הקורצ'אקיסטים מטעם", הרי היהודים ידעו שקורצ'אק "הגיע מן האינדקס". זכורה הייתה להם האנדרטה לזכר קורצ'אק שהוזמנה פעם "בשעת רצון" אצל הפסל המפורסם דוניקובסקי – ואחר־כך הוטמנה והתגוללה במרתף, כי קורצ'אק לא היה ראוי להיראות בקהל... הפקיד מר סטאניסלאוו רוגאלסקי, שנתמנה כעין "קומיסאר לניהול הוועד", היה ידוע כ"זיגוֹרְצָה" (כלומר "זולל יהודים", שונא מרושע) וכמתנגד חריף לתכנית הקמת אנדרטה לזכרו של קורצ'אק. מן "הוועד" נותר בימים ההם רק שלט על קיר של משרד ממשלתי. ד"ר מיכאל רובלבסקי, יושב־ראש "הוועד" (כעת בשוודיה), נאלץ לעזוב את כהונתו. למזכירה הפעילה אֶלה פרידמן (עורכת הספר "מה נתן לי קורצ'אק?") "הסביר" מר רוגאלסקי: "לא ייתכן שיהודיה הנושאת את השם פרידמן תשב בתוך ועד המוקדש לפולני קורצ'אק"...

השטח היה פנוי לפעולת [אקספנסיה](#) פולנית...

בשנת 1972 חלה "הפשרה" פוליטית בין פולין לגרמניה המערבית, נשבר הקרח והוחלט על "קשרי תרבות הדוקים". הפתיע המאמר ב"ניוזוויק" (אוגוסט 1972), שדיווח על נאומו של נשיא פולין בדבר פעולה משותפת עם גרמניה "בשדה הספרות החינוכית". ואין, כנראה ידהמקרה בכך שבאותו זמן נודעה ברבים ההחלטה של אגודת המו"לים הגרמנים – לָרְגֵל ירידהספרים הבינלאומי הדרשנתי שיתקיים בקרוב בפראנקפורט – להעניק לקורצ'אק "פרס־שלום פוסט־מורטום" (שלאחר המוות) ולמסור אותו לוועדת קורצ'אק בפולין. אגב: "פרס השלום" הספרותי הוא בעל יוקרה רבה (שני בדרגה לפרס נובל), ואגודת המו"לים המארחת את ירידהספרים רשאית לבחור ב"חתן הפרס".

בתלאביב הייתה קיימת "ועדה להנצחת זכרו של קורצ'אק", שהוקמה כחמש עשרה שנה לפני מתן הפרס. בראש "הוועדה" עמד אריה בוכנר, אחד המחנכים המעולים שתרגם לעברית רבים מספריו של קורצ'אק. "הוועדה הישראלית" הייה פעילה מאוד (ביוזמתה הופיעו כמה חוברות על קורצ'אק: הוקצבו פרסים ליצירות על נושאי משנתו החינוכית; נערכו הרצאות פומביות, שידורים ברדיו ובטלוויזיה; ילדי ישראל נטעו יער על שמו של קורצ'אק; בתי־ספר ורחובות בערים שונות נקראו על שמו; הדואר הישראלי הדפיס בולים עם דיוקנו, ועוד ועוד). מתן הפרס ל"וועד" האנטישמי בפולין, שנתרוקן מתוכן ושגירש את חבריו היהודים, עורר מחאה חריפה בארצות רבות. "הוועדה" הישראלית החליטה לדרוש שהפרס יימסר לידה, והיא תקדיש את הכסף, הכרוך בפרס, להקמת אנדרטה לזכר קורצ'אק בארץ־ישראל, ארצו הנכספת.

מכיוון שידדי, אריה בוכנר, יצא אז לחודשים אחדים מהארץ, הטיל עליי את המשימה להשמיע יחד עם חברי הוועדה הישראלית, מחאה נמרצת נגד ההחלטה המוטעה או המרושעת. "יד ושם" בירושלים (נציגה מר משה יובל), התאגדות המו"לים הישראלים (מר ב. ברנשטיין) ומוסדות רבים אחרים הצטרפו אל המחאה נגד חילול שמו של יאנוש קורצ'אק.

עלי להזכיר לטובה את היחס האדיב של השגרירות הגרמנית בישראל, שמצבה לא היה נעים ביותר – ובמיוחד את זודהוף, הנספח התרבותי של השגרירות. במכתבו מיום 9 באוגוסט 1972 הדגיש ד"ר זודהוף, שהממשלה הפדראלית "נזהרת מהשפעה על החלטה הומאניטארית מפאת חשש של גוון פוליטי, ששום צד איננו מעוניין בכך". ברם ידענו, שההחלטה לא הייתה "הומאניטארית" גרידא, ולא נקייה מ"גוון פוליטי". בתשובה למכתב המחאה מאת "הוועדה הישראלית" (בחתימת ירחמיאל וינגרטן, [אנדה עמיר](#) ואֵלה פרידמן), שגינה בחריפות את העמדה האנטישמית של פולין ואת "הסמכות" המפוקפקת של הוועדה הפולנית, שגירשה את פעיליה היהודים, נתקבל מכתבהברה מאת איגוד המו"לים הגרמנים שציין את איהאפשרות לשנות החלטה לאחר הודעה פומבית, אולם הודגש בו:

"מכתבכם ישפיע על כך, שנעקוב בקפדנות אחר המטרה, שעבורה ישתמשו בכסף הצמוד לפרס. לפיכך הננו אסירי־תודה לכם על מכתבכם ועל העובדות המתוארות בו. ברכות אהדה לכם ולעבודתכם
(-) ו.ד.ד.ס.ש.נ.ר, מזכיר מועצת ההענקה.

בתלאביב התקיימה מסיבת עיתונאים, שהשתתפו בה נציגי ימונים חשובים. קולות מחאה נגד טשטוש זהותו וחילול שמו של קורצ'אק נשמעו בכל רחביהעולם התרבותי. מחוץ לרשימות הרבות של אהדה והערכה ליהודי הנאמן והפדגוג הדגול, הגיעו לידי מחבר הספר הזה גם מאמרים מעמיקים שנדפסו בעיתונים רביהשפעה בארצות דמוקראטיות, ובהם תגובה קשה, דברים כדורבנות, נגד ביזיון זכרו של קורצ'אק. המאמצים הפולניים המבישים לנַכר את קורצ'אק מעמו היהודי ולסלף את דמותו ועקרונותיו החינוכיים והמוסריים, להם הקדיש את חייו עד רגעו הָרואי האחרון, הוגדרו כפיראטיות רוחנית.

*

עד כאן הפרשה הקומוניסטית הכאובה.

גם דתיותו של קורצ'אק הייתה נראית באווירה המהפכנית והקיצונית שלפני המלחמה כבלתי־נסבלת, כ"מורדת" אור". רבים מבין מעריציו הצעירים, החניכים לשעבר והמחנכים, לא יכלו להשלים עם התופעה התמוהה הזאת: הייתכן? אדם הנחשב כמחנך חדשן ויוצר שיטות פרוגרסיביות, שגם הוריו ואבות־אבותיו היו אֵתיאיסטיים, מה לו ולדת? בתקופה שהנוער בז לכל "הבלי האמונה" היה קורצ'אק מספר לתלמידיו (בסמינריון למורים ובבית המדרש לגננות) על כוח עליון, על מסתורין של החיים והמוות, ואיננו נמנע מלהזכיר את אמונתו בהישארות הנפש...

קורצ'אק האמין בישות עליונה. הָרליגיוזיות שלו הייתה עמוקה ועדינה, פילוסופית־פיוטית־מסתורית. הוא היה רואה בטבע – במערכת הכוכבים ובמגוון הצמחייה – את ההתגלות הנצחית של הבורא והנברא. מלא היה התפעלות לערכה [הטראנסצֶדנטאלי](#) של התפילה. צר היה לו על הריקנות והשעמום של האדם המחוסר אמונה, אך לא היה מנסה להתווכח, לשכנע או לכפות על הזולת את דעותיו. קורצ'אק לא קיים מצוות דתיות מעשיות, אולם היה נוהה אחרי מסורתיות שורשית (צורה נאה של חגים יהודיים ותפילות משמעותיות, כגון "קדיש"). כל ימיו הגה בתנ"ך. לא גרס דת מופשטת גרידא, אך לא חיבב מצוות אנשים מלומדה ומנהגים מאובנים. הוא לא התיימר להיות אידיאולוג. אמונתו היהודית נשאה חותם אישי. הוא היה קורא בספריו של הוגה־הדעות היהודי [מארטין בונבר](#) (בגרמנית), הושפע ממנו, ראה כמוהו פלוראליות ורבגוניות בתפיסת ההווי כיסוד לדרשיח הנצחי בין "אני ואתה" – בין אדם לאדם, ובין אדם לכוח העליון. כל צְרות־מוח, צרות־אופק, קנאות ואיסובלנות היו ממנו והלאה.

היחס לדת ולתפילה – בחיי היום־יום וברגעי חווייה עמוקים – נשקף בספרו של קורצ'אק "פנים אל פנים עם האלוהים". זהו קובץ של שמונה־עשרה תפילות: החל בתפילה מגומגמת של תינוק ועד תפילת מבוגר הרואה את

עצמו כאתאיסט.

חיבה מיוחדת היה קורצ'אק רוחש לימי החנוכה, ומדי שנה בשנה היה מחבר מחזה לחג האורים עבור ילדיו ב"בית-היתומים". המחזות האלה מהווים פנינים ספרותיות, חדורים רעיונות על הדת, ההיסטוריה היהודית, החיים והמוות. קורצ'אק, הסופר-האמן, ידע לכוון ולהתאים נושאים מעמיקים גם לתחום הבנתו של הילד. המבוגר והאדם הקטן – שניהם – מסוגלים למצוא בהם את אשר הם מוכשרים לחפש.

קורצ'אק פתח לפני חניכיו אשנב לעולם הוגן ויפה, לעולם של מחשבה ופיוט, שלא תיתכן בו כפייה. ואלה היו דבריו אליהם כשיצאו מ"בית-היתומים" לתוך החיים:

"אלוהים לא ניתן לכם, כי עליכם לגלות אותו בנפשכם, מתוך מאמץ שבבדידות.

מולדת לא ניתן לכם, כי עליכם לגלות אותה ביגיעת לבבכם ומחשבתכם.

אהבת הבריות לא ניתן לכם, כי אין אהבה ללא סליחה, והסליחה היא עמל ויגיעה, משא שכל אחד צריך להרים אותו במיו ידיו.

אחת ניתן לכם: את **הגעגועים** לחיים טובים יותר, שאינם עדיין אך יהיו פעם, חיי אמת וצדק. אולי יביאו אתכם הגעגועים האלה אל האלוהים, המולדת והאהבה".

*

הדתיות של קורצ'אק איננה ניתנת להידחס לתוך הגדרות פשטניות והוכחות "הגיוניות" הכפופות לחמשת החושים. אולי רצוי להרהר בהקשרם על חוש שישי, שביעי... דווקא הקסום, המופלא והמתמיה, מלווה את רגעיו הגדולים של האדם: צאתו לחלל-העולם והיעלמו ממנו. האדם הוא – לפי אמונתו וכתביו של קורצ'אק – חלקיק מהשמים, מהכוכבים, מהארץ, מהחי ומהצומח, ואצור בו סוד הקיום הנצחי והשאיפה הנצחית ליופי, לחכמה ולצדק... הכוח הנעלם הוא חלק מישותו של האדם, סובל ואבל כמוהו – ואין לו מקום בפולחן רעשני ובתוך הכנסיות הגדולות, ההומות.

והנה בקצרה אגדת-הרפתקאותיו של האלוהים הבורח מן הממסד – במחזהו של קורצ'אק "סנאט המטורפים":

נמאסה עליו, על האלוהים, קבלת-הפנים המפוארת בתוך הכנסייה הגדולה הבנוייה שיש – והוא נמלט אל חיק הטבע ונהפך לגרגר של ענב... אחר-כך הוא ממשיך את דרכו בעגלה יהודית ומשוחח עם העגלון... ואחרים ראוהו בין כורים עניים בשעת בערה של מכרה, שמעוהו בוכה ליד בית-מטבחיים... ושוב הסתתר בגביע של חבצלת... כל ימי הקיץ נדד לו, ובחורף בא העירה, אבל לא אל הכנסייה המפוארת: אין הוא אוהב להיות סגור... והנה ראה ילדים משחקים ליד גדר – עמד והתבונן... הבחין בו "החוטף" שנשלח להביאו אל הכנסייה. הרגיש שלא יספיק להימלט בזמן שהותו על האדמה – קפץ אל-על ונהפך למטר של פנינים... הפנינים נתפזרו – וכל פנינה באה לתוך לבו של ילד. כל ילד נושא את האלוהים בלבו, כל ילד – פנינה אחת...

יש בכך הַד של "שכינה בגולה" שבמיתוס היהודי.

המחפשים והמחטטים בספרי קורצ'אק ובדבריו שבעל-פה, כדי למצוא בהם סימוכין לדבקותו באמונה ממסדית (בפרט לקאתוליות!), אינם אלא מגמידים את מידותיו ומתנכלים לשים אותו לתוך מיטת-סדום. "המסתיעים" בפסוקים בודדים שכתב בשנותיו הסטודנטיות, כששהה בין ילדי העוני ברובע הנוצרי (ראה את הפרק "ארץ החלומות ויבשת הסיוטים"), אינם אלא מקרסים את שיטת התקרבותו לנפשו של כל ילד – לפי דרכו, תפיסתו והבנתו.

באחת השיחות "הפרובוקטיביות" עם הסופר הפולני-הקאתולי יאן פיוטרובסקי (בשנת 1937), מסביר לו קורצ'אק את יהדותו ואומר: "הריני נושא תפילה לאל היחיד, לאלוהי היהודים והנוצרים, שנתגלה לכולנו על-ידי משה".

דוגמה נוספת לכך ימצא הקורא גם באירוע המתאר פולנים, שביקרו אצל קורצ'אק בתקופת הגיטו (לפי רשימותיהם של ניויאדומסקי ומארק יאבורסקי):

לכבוד חגיהמולד (דצמבר 1941) החליטה קבוצת פולנים במוקוטוב (פרבר וארשה) לפתיע את קורצ'אק ואת ילדיו שבגיטו במשלוח מתנות. היוזמים היו, כנראה, "הגראף" טשאפסקי ואחותו הסופרת, אנשים חביבים אך קאתולים אדוקים, שלא פסקו משלוח לקורצ'אק "חומר קריאה קאתולי". הפולנים הטעינו עגלתאשפה, שבתחיתה שמו מחיצת בד עבה, והצפינו שם חבילות ממתקים ועוגיות ארוזות בנייר ובסרטים צבעוניים. הם הקפידו שסוג האשפה לא יהיה "ריחני" ביותר ולא יחדור דרך הבד. כולם היו מחופשים כ"פועלי ניקיון". טשאפסקי שם בשולי העגלה עץאשוח מסורתי. הייתה אז אווירתחג ושעת שתייה עד שכרות לגרמנים השומרים על הכניסה לגיטו. הם הצטחקו למראה עובדיהניקיון שהצטיידו ב"כריסטבאום" (עצו של ישו) – והרשו לפולנים לעבור, מבלי ללכלך ידיהם בזבל שבעגלה... קורצ'אק תמה למראה אורחיו המשונים ומטען האשפה שהביאו... החבילות הוכנסו מהר לתוך "הבית". לבסוף נכנס "הגראף" כשהוא נושא את האשוח. האורחים פצחו בשירי חג המולד וסיימו בפסוק: "וישים שלום עלפני האדמה בין אנשי רצון טוב".

להתרגשותו של קורצ'אק לא היה גבול. הוא לחץ ידי כל אורח, התנשק ואיחל זמנים טובים יותר... קורצ'אק ביקש את אורחיו, שמיהרו לחזור לבתיהם, להמתין עוד רגע. הוא נכנס לחדר סמוך ושכשבידו מכתב. האורחים לקחו את המכתב ואצו לעזוב את הגיטו. הפעם הובילו אשפה בלבד, ולא היה כל חשש. לאחר שהגיעו לרובע ה"ארי" של וארשה, פתחו את המכתב וקראו בו: "העם היהודי לא ישכח לנצח את ההומאניות והסולידאריות שבמפעלכם"⁸³...

גם כאן הייתה ההדגשה: "העם היהודי".

*

למוציאי הדיבה הזדונית המתאמצים לערער את עובדת הנאמנות של קורצ'אק לדתו וללאומיותו היהודית, לא יועילו כל דבריי, שנאמרו בספרי זה. ברם, מעריציו הכנים של קורצ'אק יהיו, ללא ספק, מעוניינים לדעת יותר פרטים מהימנים על השקפותיו הדתיות ואורחחיייו בשנותיו האחרונות בתחום הגיטו הסגור. מספר על כך מר מיכאל זילברברג,⁸⁴ בןמשפחתו של נפתלי זילברברג, העיתונאי, שהזכרנו באחד הפרקים הקודמים. מיכאל זילברברג שימש בגיטו כמורה עברי בביתהיתומים וגר בדירה סמוכה ל"בית". אין לחשוד במר זילברברג ביחס עוין לפולנים, כי הוא שייך ליהודים המעטים, שפולנים טובים הצילו את חייו וחיי אשתו. קורצ'אק מתאר את שיעוריו העבריים ב"רשימות היומן": "הנה שתי קבוצות גדולות של ילדים המוותרים על המשחק, הספרים הקלים, השיחות עם בניגילם – למען לימוד הלשון העברית. כשסיימה הקבוצה את שיעורה, תמה אחד מהם בקול רם: "כבר? כבר שעה?" גברת סטאפה הייתה מדברת בעברית אל מר זילברברג. קורצ'אק עצמו ידע לקרוא ולכתוב את האותיות העבריות. התאמץ גם ללמוד לדבר עברית, אבל ללא הצלחה רבה.

מר זילברברג מספר שקורצ'אק היה עורך בביתהיתומים, בגיטו, נשפים ספרותיים ששיקפו את הרוח הלאומית היהודית המפכה בו. הוא קיים ויכוח על בחירת הלשון של התכנית (פולנית או יידיש) – וצידד בזכות הבכורה של יידיש, באומרו: "רק המתנגדים לעם היהודי מתנגדים לשפת יידיש. הרי מרביתהעם בגיטו חושב ומדבר יידיש, והוא גם גווע כשהשפה הזאת בפיו... השפה השלטת בנשפים שלנו תהיה, ככל האפשר, שפת העם – היא תהי נשמת כל נשף". את סדרת הנשפים פתח מר זילברברג בהרצאה על 'ל' פרץ, גדול הסופרים היהודים. ההרצאה הייתה בפולנית כדי שבינוה כל הילדים והאורחים; הקטעים מתוך יצירותיו נקראו ביידיש. אחרי ההרצאה סיפר קורצ'אק בגאווה, שהייתה לו בשנותיו הצעירות הזכות להיות ידיו של 'ל' פרץ.

זילברברג ממשיך: משאתנפשם של קורצ'אק, סטאפה והילדים הייתה: להתיישב בארץישראל. הוקרתו של קורצ'אק לערכים הרוחניים של היהדות הלכה והעמיקה: הוא הזדהה עם כל האספקטים של הטראגדיה היהודית. היחס העוין של הפולנים אל היהודים, שנתן תמיד את אותותיו ושגבר בימים ההם כתוצאה מהתעמולה הנאצית

⁸³ ניויאדומסקי מסר, לפי דבריו, את הפתק לידי ד"ר ברל מארק, ראש המכון היהודי ההיסטורי בווארשה, בשנת 1965.

⁸⁴ Michael Zylberberg: A Warsaw Diary – Vallentine, Mitchel – London, 1969 (עמודים 26 – 38).

– השפיע על קורצ'אק ועל השקפותיו. הוא לא התכוון אף פעם לעבור אל "הצד הארי" של וארשה... שני מאורעות מאותם הימים משקפים ביתר שאת את גישתו המסורה של קורצ'אק לדת היהודית:

המאורע הראשון: לכבוד ראשהשנה ויום-הכיפורים קישטו הילדים את האולם הגדול ואת ארוך-הקודש שלהם (היו בו שני ספרי-תורה) ושיוו למקום מראה של בית-כנסת אמיתי. קורצ'אק הזמין חזן, פליט מעיירה סמוכה, שניהל את התפילות. קורצ'אק ישב בצד, כיפה חבושה לראשו, ובידו "מחזור" בתרגום פולני. כל הילדים השתתפו בתפילה, למרות שלא הייתה כפייה. מצבה-רוח היה מרומם. מוזמנים מחשובי הגיטו באו להתפלל, כי מרבית בתי-הכנסת היו סגורים. קורצ'אק חרד להזדבקת ילדיו במחלת טיפוס, שהייתה נפוצה בגיטו, והחליט לקבוע תשלום עבור כרטיסי-כניסה כדי למנוע את בואם של העניים ביותר (שהיו עלולים לשאת את חיידקי הטיפוס – מפאת מצבם ההיגייני הירוד). קורצ'אק דרש לפני הקהל בשני החגים. בזיכרונו של מר זילברברג נחרתו כמה פסוקים מדברי דרשותיו המרשימות: "אדם יסודו מעפר – וסופו לעפר". חלילה לנו מלאבד את תקוותנו, שיום מחר יהיה טוב יותר. לחיים יש ערך רב – והסובל יותר, חייו חשובים לו יותר. היהודים סבלו תמיד יותר מכל העמים – ולפיכך עז רצונם לחיות. מהי תפילתנו היום? – זוהי תפילה לשנת חיים חדשה, שתשים קץ לחיים הרעים של עכשיו". אחרי התפילה – לפני שנפרד מזילברברג – אמר לו, שדברי הנחמה שלו היו מכוונים בעיקר לילדים... ועל התפילות "בימים הנוראים" (על דרשותיו של קורצ'אק מספרת גם סטפּאלה אליאסברג).

המאורע שני: בגיטו, בשכונתו של קורצ'אק, גר יהודי מומר, מר פּרסטר, שהיה לפני המלחמה מנהל סניף חשוב של בית-מסחר שוודי. כל המומרים היהודים גורשו אל הגיטו, ענדו את הסרט, ואף הייתה להם שם כנסייה נוצרית. קורצ'אק התיידד עם מר פּרסטר, היה משוחח אתו תכופות, והלז הביע לפניו צער וחרטה על בגידתו ביהדות ואת רצונו העז לשוב אל דתו ואל צור מחצבתו. פרסטר היה מתרועע בגיטו עם היהודים החרדים לדתם – והרגיש נעלב, שלא הוזמן לתפילת "כל-נדרי" בבית-היתומים. באחד הימים חלה פרסטר במחלת הטיפוס – ומת. קורצ'אק השתדל להשפיע על אלמנתו הנוצרייה, שתסכים להביא את בעלה לקברי-ישראל, כפי שביקש. האלמנה התנגדה – והובילה את בעלה לבית-העלמין הקאתולי, שמחוץ לכותלי הגיטו. קורצ'אק הצטער על-כך צער רב.

*

הגיעה שנת המאה להולדתו של קורצ'אק (1878 – 1978), שהוכרזה על ידי אונסקו (הזרוע התרבותית של האומות המאוחדות) כשנה בין-לאומית המוקדשת לזכרו. הממשלה הפולנית מצאה הזדמנות נוספת, כדי להדגיש ביתר תוקף את פולניותו וקומונאייתו של קורצ'אק ולטשטש את זהותו היהודית.

אך לכנסייה הקאתולית לא סגי בכך. הכמורה החליטה להשמיד **טוטאלית** את יהדותו. רקע נועז להתנקשות המרושעת משמש – בין פעולות עוינות אחרות – גם הספר של פראנצישק זאָמביצקי, שהופיע בהוצאת הספרים הקאתולית "פאקס" ("PAX") בווארשה.

וזה סיפור המעשה של עלילת-הדם החדשה:

...עובד-רכבת פולני (כלומר: המחבר המנוי לעיל) יצא בלילה (אוגוסט 1942) לעבודתו בטרֶאָבלינקה, אל המקום ששם עמדו קרונות-הרכבת ובהם כלואים ילדים יהודים שהובאו אל מחנה ההשמדה. מתוך כל הקרונות נשמעו קולות בכי, אבל מתוך קרון אחד בקעו שירים דתיים קאתוליים. פתאום התחמק מהקרון אחד הנושאים וקרא: "מר עובד-רכבת! מר עובד-רכבת! עזור לי להינצל מכאן!"... לפני עובד-הרכבת עמד יהודי צעיר, "רבי, בעל זקן ופיאות", שסיפר לו: "ברכת הזאת נוסע מחנך מפורסם. ידיד כל הנוער בפולין. פדאגוג וסופר גדול" ("חושבני" – מעיר המחבר 'לתומו' – "שהאיש היה קורצ'אק"). הרבי הסביר, שהוא והמחנך הגדול התיידדו מאוד ושניהם נוהגים להתפלל כקאתולים... הפולני הטוב והמיטיב הביא לכבוד הרב קפה ולחם – והראה לו את כיוון הבריחה אל היעד. לפני היפרדם נתן לו הרב במתנה פיסת נייר מעוכה ובה כתוב שיר-תפילה, שחיבר ידיו הדגול. הפועל העתיק מתוך הפתק את השיר "שאותיותיו היו מטושטשות".

את "התפילה" (יש בה שלושים וארבע שורות) לא הצליחו, או אף לא התאמצו, הזייפנים מכנופיית רוצחי הנשמות של הוצאת-הספרים "פאקס" לקרב לסגונו המבריק של קורצ'אק. אצטט בתרגומי כמה שורות מתוך כתב-

הפלטת:

"הבט עלינו מתוך עינייך על הצלב
והצל מעינייך את עם האלהים.
תן בבקשה מאורך לאלה שעודם בחיים
לבֵל יתעו עוד ויחיו בעֲבוּה".

כדי למנוע מן הקורא את כל הפטופטים האינפאנטיליים, אביא רק שתי שורות נוספות:

"האם אתה מתנקם?
אני אינני אשם כלל".

ידוע לי שעוד בשנת 1962 (ואולי גם לפני כן) נערכה בכנסייה הקאתולית בווארשה "מיסה פרו דפונקטית" (תפילה לנפטרים) להעלאת נשמתו של קורצ'אק. מובטחני, שהמתפללים לא טפחו שם על לוחות לבותיהם ולא התוודו על עוונם:

"מָאָה קוֹלְפָּה, מָאָה קוֹלְפָּה, מָאָה מְאָקְסִימָה קוֹלְפָּה!" (זו אשמתי, זו אשמתי, זו אשמתי הגדולה!) – והרי החטא לפיתחם רובץ: על אדישותם ועל שיתוף הפעולה עם הנאצים. גלויה וידועה התנהגותם של הבישופים הפולנים, כאשר נרצחו על אדמתם מיליון ילדים יהודים. הכנסייה הקאתולית הייתה מוכנה להציל כמה ילדי עשירים תמורת כסף רב והמרת הדת... על כך ידע קורצ'אק, על כך ידעו גם אנשי המחותרת היהודית... רק נזירות עדינות בודדות לא נשמעו לממונים עליהן, וכן גם נוצרים מעטים מבין פשוטי העם ומבין האינטליגנציה הפולנית, חירפו נפשם והצילו כמה מאות ילדים יהודים. מאות ילדים ניצולים – מול מיליון ילדים שנספו – אין בכך מספר מרשים, אבל כל יחיד אציל־רוח מצדיקי אומות העולם, שהציל ילד אחד מידי החיה הטורפת הנאצית, ראוי לתודתו ולברכתו של עם עתיק ונענה.

ברם לכנסייה הקאתולית בפולין, שעמדה על דם ילדינו ואחינו, הייתה קופת־שרצים תלויה מאחוריה שנים רבות לפני קום היטלר. הדברים האלה ידועים ליהודים. אך, אלוהים אדירים, מה לה לכנסייה הקאתולית בפולין – ולקורצ'אק הקדוש היהודי המעונה!?

*

קראתי עשרות מאמרים של כמרים קאתוליים בפולין המתארים את קורצ'אק כקדוש וכמעונה קאתולי. לא אתפלא אם תחל הכנסייה הקאתולית בפולין תהליך של ... קאנוניזאציה. לא אֶזְלוּ מהעולם חסידי התיאוריה הידועה לשמצה, שמחברה היה הנאצי גאָבֶלס: "חזור על שקר פעמים רבות – והציבור יתחיל להאמין בו"... ואכן רבים הלא־יהודים, ואף היהודים, שהוטעו בכתבי־פלטת.

"המעריצים" הפולניים של קורצ'אק מחללים בתעמולתם שלוחת־הרסן את זכרו הקדוש של גיבור השואה, את זהותו של ידיד הילדים ואבי היתומים, שהוא אחד המחנכים הדגולים בעולם. ברשותי, לצערי העמוק, הוכחות חותכות להצלחתם הבלתי־מבוטלת של מסלפי האמת.

רצוי להוציא בתרגומים לשפות שונות את אוסף יצירותיו האחרונות של קורצ'אק שפורסמו לפני המלחמה. הופיעו עשרה סיפורים, שנושאים המרכזי הם: ילדי יהודים וארץ־ישראל. הסיפורים האלה נכתבו בפולנית, אבל "ידיד", נברלי, נמנע מלכנסם לתוך הכתבים של קורצ'אק, שהופיעו בפיקוחו. הכתבים המנויים לעיל הופיעו במדינת ישראל בתרגום עברי⁸⁵. חבל, שקורצ'אק לא הספיק להגשים את תכניתו הספרותית הגדולה (הוא הזכיר על־כך בהזדמנויות אחדות): כתיבת אפוס "המלך דוד השני" (על ילדים יהודים שנתכנסו מכל קצוי תבל אל ארץ מולדתם, ושם הם מקימים את מדינתם). גם עשרות מכתבים לידידים צעירים בארץ־ישראל ושאיפתו העזה

⁸⁵ הוצאת "הקיבוץ המאוחד" (בעריכת זרובבל גלעד), בהוצאת קיבוץ לוחמי הגיטאות (יצחק פרליס) ובהוצאות ספרים אחרות בישראל. גם ספרו של גרשון ברגסון "קורצ'אק – סופר ילדים" (הוצאת ספריית הפועלים) כולל הערכה מיוחדת למוטיבים היהודיים ביצירתו ומדגיש: אם היה איפעם פאטריוט פולני – זנח פאטריוטיזם זה ונהיה פאטריוט יהודי־לאומי גאה"

להעלות את ילדי בית-היתומים למולדת – הם עדות ברורה ליהדותו הנאמנה.
להלן פסוקים אחדים המשקפים את רשמיו העמוקים – הלאומיים והדתיים – מביקוריו בארץ-ישראל:
"בארץ-ישראל יש לראות ניסיון להשיב לתחייה את הארץ, את השפה, את האדם, את גורלו ואת
אמונתו. כשהמטוס נשא אותי בפעם הראשונה אל הארץ הרגשתי משהו יותר מתימהון, יותר
מסקרנות, מרגש גאווה, משימחה. בכל שלט הרעיון: "שום איש, אף לא אחד מאבותי. אני הראשון
זכיתי והגעתי לכך... המשאלה שבכל שנה ושנה חוזרים עליה בתפילה: 'לשנה הבאה בירושלים' –
מתקיימת. כאן גבול הגלות. השיבה לאחר אלפיים שנות נדודים ורדיפות. זכיתי והגעתי לכך".

דברי "הסברה" מסולפים חדשים לבקרים נפוצים בכלי-התקשורת הקומוניסטים. מוקדשים לכך ספרים, מאמרים,
סרטים, שידורי ראדיו וטלוויזיה – ביחוד בשנה האחרונה. בשעת רישום השורות האלה הודיע הראדיו הישראלי
על מאמר מעודכן ברוח זו בעיתון הספרותי הרוסי "ליטאָראַטורנאַיה גאַזאַטָה" במוסקבה (מספר 29, 1978).
בפולין מפיקים סרט חדש על קורצ'אק מבלי להזכיר את יהדותו (כותב על כך ברוגזה מוצדקת השבועון "וואַרְיַיִט"
בניריוק מיום 12 באפריל 1978). אפילו ספר בעל-סמכות ברוסיה, כגון האינציקלופדיה הפדגוגית, שהוא
"השולחן-ערוך" של כל מורה ומחנך קומוניסטי, כותב בכרך השני בהרחבה על קורצ'אק ועל משנתו הפדגוגית,
אבל איננו מזכיר אף במלה אחת את מוצאו של קורצ'אק ואת מוצאם של ילדיו, אף כאשר הוא מספר על דרכם
האחרונה – לטרֶבלינקָה.

עוד רבות אפשר להוסיף לרשימה העצובה דלעיל, שבולטת בה ההתנקשות בזכותו של קורצ'אק. ברם, אין ברצוני
להרבות תוכחה, שהרי אין כל תקווה שהקומוניסטים ישנו את עורם הקשות. אם אינם מכבדים את זכויותיו של
האדם החי, כיצד אפשר לפלל, שיכבדו את המת, שאיננו יכול להתגונן?

נ.ב.

לאחר שגמרתי את כתיבת הספר הזה – בשעת קריאתי את ההגהות האחרונות (אוקטובר 1978) – הגיעתני
הידיעה שעל הכֶּסֶה של האפיפיורים ברומא עלה [יוחנן פאולוס השני](#), והוא ממוצא פולני. יש לקוות שלא
בְּכָדִי אימץ לעצמו את השם יוחנן פאולוס השני, המעיד על נטייתו למגמה האַקוֹמֵנִית הליבראלית שציינה את
נושאי השם הזה, האפיפיורים שקדמו לו.

בתקופת השואה בפולין היה קארול וויטילא (האפיפיור הנוכחי) איש צעיר שהצטרף למחתרת האנטי-נאצית
ולמד בסמינריון מחתרתי. הוא נסמך לכמורה בשנת 1964, ולא הלך מעולם בתלם הקומוניסטי (מישהו מן
המפלגה ראה בבחירתו "שיחרור הקומוניסטים בפולין מ"מטרד"). הקהילה היהודית ברומא הדגישה בברכתה,
ששיגרה ליוחנן פאולוס השני: "האפיפיור שמוצאו מארץ רחוקה נתפרסם במאבקו העיקש למען זכויות האדם".
יש עדויות, שבתקופת השואה הגיש קארול וויטילא עזרה ממשית לגיטאות; בתקופת הגירושים של שרידי
היהודים מפולין (שנת 1968) פקד הקארדינאל וויטילא על הכמורה להגן על היהודים משרירותו של הממשל
הקומוניסטי.

לפיכך, אולי מותר לצפות, שהאפיפיור החדש יואיל להסביר לצאן מרעיתו, לכנסייה בפולין, שלא תהי תפארתה
בדרך החיקוי את תעלולי הקומוניסטים, ויימנעו מ"המרת הדת" – פוסט מורטם – של קורצ'אק היהודי המעונה.

35. הם שרים ובוכים... (כעין אפילוג)

כשנפגשתי לראשונה עם קורצ'אק, בשנת 1923, הייתי עדיין תלמיד מסיים של סמינריון למורים וסופר טירון. מיד לאחר היכרותנו דבק בי הקסם של אישיותו. שאפתי להתמיד ולהיות בחברתו. תוך התבוננות בפעולתו הפדגוגית המעשית ומתוך קריאה בספריו נשקפו לי שיטתו ואישיותיה של תורתו בפדגוגיקה, בסוציולוגיה ובספרות יפה. הרכב גמיש זה של שיטה הוא נדיר: קסמה לי גישתו המקורית לחינוך בשלושת המסלולים המנויים, כשהם נפגשים, מצטלבים ומתמזגים באורח מופלא. שמת לי למטרה, בהיותי בן עשרים ואחת, לכתוב בקרבהימים ספר מקיף על משנתו של קורצ'אק. ידעתי, שמשימה כזאת אפשר ליישם בסיוע של חקר כתביו, אישיותו ודרכו החינוכית.

ככל שהרביתי לעקוב אחרי עבודתו הפדגוגית המעשית של קורצ'אק וככל שהגיתי בספריו ובמאמריו – הסתבר לי, שייחודו המתבטא ברוב-צדדיותו ובראייתו את הילד באספקלריה של **מגוון בעיות**: כמעמד מיוחד בציבור וכבן-גיל ספציפי ושונה מהמבוגר; כזכאי לאורח-חיים עצמאי וכראוי ליחס של כבוד ואהבה; כמחייב את המבוגרים לנהוג בו לפי מערכת חינוך הוגנת ולהעניק לילד חיים מלאים ופעילים שיהיו הולמים לגילו, לטבעו ולרוח האידיאלים הדמוקראטיים והמוסריים.

חלקים מסוימים ממשנתו החינוכית הם נכסי-צאן-ברזל של גדולי הפדגוגים במאה התשע-עשרה והעשרים, כגון: פֶּרְבֵּל, פֶּסְטָלוֹוִיץ, מונטסורי. קרבה יתרה רחש לתורתו של ג'ון דיואי (1859 – 1952), הפילוסוף, הפסיכולוג והמחנך האמריקני המפורסם, שקורצ'אק העריכו מאוד והושפע רבות מגישתו היסודית: "אין על החינוך להכשיר לקראת החיים בלבד, אלא גם להקים מוסדות שיהיו כמו החיים עצמם, חברה דמוקראטית בזעיר-אנפין הקיימת בזכות עצמה". מכאן, רק צעד אחד בכיוון "רפובליקה" של ילדים – השלטון העצמי בבית-היתומים של קורצ'אק ובמוסדות חינוכים אחרים שהלכו בעקבותיו. ברם, אל נחשוב "השלטון העצמי" הוא היסוד היחיד או המרכיב המכריע בשיטתו של קורצ'אק, כפי שגורסים כמה מפרשניו.

לא ידוע לי מחנך מבין יוצרי השיטות הפדגוגיות, שהשתלב כמוהו – בצורה מתמידה ואינטימית כל-כך – בחיי חניכיו; אף אחד מהם לא פיתח כמוהו השקפת עולם ואורח חיים מבוססים על תקופת הילדות.

ידעתי גם ידעתי, כי את תורתו **בשלמותה** עשוי ליישם רק קורצ'אק עצמו או אדם כמו סטאפה וילצ'נסקה, שעמדה כל ימיה לימיו, אולם כל מחנך בעל-רוח ימצא במשנתו מפתחות למרבית בעיותיו. גם הגשמת חלק מתורתו של קורצ'אק מהווה התקדמות רבה, כשגור בפיו: "אם תשאף להשיג הרבה – לכל הפחות תשיג מעט". קורצ'אק נעשה קרוב ויקר לי ביותר, משום שהיה נטול כל יומרנות; העובד במחיצתו ראה את עצמו לא כתלמיד גרידא, אלא כשותף לחיפושיו, לחקירותיו ולשאלותיו.

כשהכרתי את קורצ'אק מקרוב, ויתרתי על שאיפתי להלביש אותו בהגדרות ובדיסציפלינות, וגבר בי הרצון לתאר אותו כמו שהוא: בספקותיו, בתמיהותיו, בשאלותיו ובהנחיותיו. רציתי להעלות על הנייר את קורצ'אק, היודע – מבלי להתגמד – לשוב ולהיות ילד, את קורצ'אק החכם והתמים, הסופר והאמן, סניגורם של העשוקים והחומל על העושקים, סבלו כיהודי המחפש את יהדותו ואלוהיו, האדם שאיננו יודע לשנוא. נקלטו בזיכרוני חיוכו ועצבונו, אמרותיו ומעשיו: דיוקנו המופלא של קורצ'אק-האגדה, וקורצ'אק-בחייו-יום, שהמרחק ביניהם לא היה רב... ברם, לא העזתי לכתוב עליו – פן ייפגע רגש הענווה שלו, פן יבולע עלידי כך לתחושת הרעות בינינו, שהייתה יקרה לי מכול.

*

את המסה הראשונה על קורצ'אק, מחוץ לשיחתי העיתונאית אתו בספטמבר 1925 (בירחון העברי "עלים",

וארשה), הדפסתי לאחר עבור שמונה-עשרה שנה (שנת 1943), בימים טרופים, בימי מלחמת העולם השנייה והשוואה. ישבתי אז עם משפחתי במונטריאל, קנדה. בוקר אחד חשוך הממה אותי הידיעה האימה, שהגיעה בדרכים עקלקלות לעיתונות האמריקנית והצטמצמה לשורות קצרות, מרטיטות, מזעזעות:

"אנוש קורצ'אק היווה אגדה בגיטו וארשה. אפילו הגרמנים סיפרו בתימהון על מותו כגיבור, כשנכנס לתוך רכבת המוות ושני ילדים בזרועותיו, הוא סירב להציל את חייו".

(מפי אשה יהודית שנמלטה בנס מפולין)

עוד באותו לילה התחלתי לכתוב מאמרהספד. כתבתי במצב-רוח היסטארי, במתח עצבים, מתוך לב פצוע. הרגשתי בפי יובש מציק ומחניק. בתוך-תוכי רעד בכי עצור: אם הוא איננו – איש לא נותר שם; אם הנאצים העזו להשמיד אפילו את הילדים – ודאי נספו מכבר כל בני-משפחתי, מכריי, ידידי... כולם עברו לפני עיני בשעת הכתיבה. מילאתי גיליונות רבים בתיאורי-בלהות, בסימני שאלה וקריאה זועקים, בהתפרצות של צער וזעם...

כלו כוחותיי. עייפות הרדימה אותי. והנה קורצ'אק נראה אליי. מראהו כמו בפגישתנו הראשונה. חיוך עצוב על פניו. הוא מסיר את משקפיו, מנקה אותם, מרכיבם שנית, ולוחש: "לא כן, יאז'י. לא כך כותבים. לאט לך. אל תתחיל מן הסוף... עכשיו סמוטנרסמוטנו,⁸⁶ אבל בחיים היו גם רגעים יפים... והחיים נשארים גם אחרי המוות, לא רק צער, לא רק כאב, גם צחוק של ילדים, גם בדיחה, גם קרן אור..." כמו מתוך כישוף הוא משנה פתאום צורה – המעבר היה מחריד: קרחתו ופניו מצהיבים כגוויל עתיק, מקומטים ומפחידים, זקנו מאפיר בלובן דהוי, משקפיו נעלמים, חורי עיניו ריקים וריסיהם אדומים. פלצות אוחזת את גופי. אני מתאמץ לצעוק ואינני מסוגל להשמיע קול... והנני מתעורר רועד מקור ומכוסה זיעה.

למחרת קראתי את אשר כתבתי, והחלטתי: לא יספיקו לי כוחותיי להיות מקונן ומוכיח בשער... קרעתי את כל הגיליונות הרוחתים והזועקים – והתחלתי מחדש: תפילה בלחש. בלי אפשרות לבדוק עובדות ותאריכים מהעבר, בלי ידיעות ברורות מהמתרחש בתוך עמק-הבכא – העליתי מזיכרוני ומדמיוני את פרשת חייו ומותו. המאמר נדפס ביידיש בירחון "צוקונפט" בניר-יורק, באוקטובר 1943, ותורגם בעצם ימי המלחמה והזוועה לכמה לשונות בעולם החופשי. הקפדתי לתאר את קורצ'אק בענווה רבה, כי עניו היה האיש, ולא הרהבתי – חרף רצוני העז – לסיים את מסכת חייו בסיפור הסמלי מהתלמוד על [ר' יוחנן בן-תרדיון](#), אחד מעשרת הרוגי מלכות (חי כאלפיים שנה לפני קורצ'אק), שגופו נשרף ואותיות תורתו נותרו – והן פורחות באוויר... קראתי פעם לפני קורצ'אק את הסיפור הזה מתוך "ספר האגדה". לכתיבת הפרק האחרון של מסתי נתלוותה מעין תחושה פאראפסיכולוגית, שתורתו של קורצ'אק לא תדעך יחד עם אור חייו...

כעבור כמה שנים נודע לי מפי עדים, שזמן מועט לפני עלותו על המוקד, אמר קורצ'אק: "עם המוות אינם נגמרים החיים", ובמאוחר קראתי גם את הסיפור "שלשת המסעות של הרשלי" שאת התחלתו תרגמתי לפני חמישים ושלוש שנים, ובסיומו (שנה לפני השואה) מספר קורצ'אק על הנצח של "אותיות פורחות". זוהי נחמה פורתא, כי רבי וידידי הזקן הרגיש (מבלי לפרש את הדבר), שתורתו תישמר ותיזכר.

משתקפת בכך, לפי הבנתי, חלק מאמונתו בהישארות הנפש.

*

באוגוסט לפני שנים אחדות (1976) הייתי יחד עם רעייתי במאלמו, שבדיה. ישבנו על ספסל בכיכר העיר. שוחחנו בפולנית. עברו צעירות וצעירים אחדים גרמנים, בני עשרים-וחמש – שלושים. גם הם כמונו, תיירים. הכירו, כנראה, שאנחנו יהודים. סבבו אותנו באהדה, ואחד מהם שאל בגרמנית שאלה בלתי-צפויה:

– האם תוכלו פעם לסלוח לנו?

⁸⁶ סמוטנו – "עצוב" בפולנית וביידיש.

אמרתי:

– איך נוכל לשנוא אתכם, ואתם, באותה תקופה נוראה עדיין לא נולדתם, או שהייתם ילדים קטנים. ידידי ומורי הגדול אהב את כל הילדים, וכתב לפני מותו – בספרו האחרון: "אינני יכול לשנוא, אינני יודע איך".

הצעירים שאלו בסקרנות:

– ומה היה שם ידידך?

– יאנוש קורצ'אק.

ההתרגשות הייתה גדולה. כולם קראו את ספריו. הוא מהסופרים הפופולאריים בגרמניה. והחלו להכריז לפנינו שמות של ספריו:

– וי מאן איין קינד ליבן זול! ("איך לאהוב ילד")

– דאָס רַכְט דָס קינדֶס אָוּף אַכטונג! ("זכות הילד לכבוד")

– קניג הנשן דר ארסטטה! ("המלך מתי הראשון")

– קניג הנשן אוף דר אינזמן אינזל! ("המלך מתי על האי השמים")

הזמינונו לסעוד אתם ארוחת-ערב. הצטערנו, שהגיעה שעתנו לחזור אל הספינה המפליגה לקופנהאגן.

ירד הערב. עיניי נתערפלו. באוויר פרחו אותיות-ניצוצות. השמים מלאו כוכבים.

*

את משימת-חיי – לכתוב על קורצ'אק ספר מקיף – הנני מיישם בימי זקנתי. עם השתקעותי במדינת ישראל (לאחר מלחמת ששת הימים) החל מטרידני הרעיון, שהגיע הזמן למלא את חובתי. הרי אנוכי נותרתי היחיד שהכרתי מקרוב: תלמידו ושותפו לעבודה חינוכית וספרותית במשך חמש שנים, וידידו – כל ימי חיי; שושבינו הראשון לתוך הספרות העברית⁸⁷; הראשון שליוויתיו במסע-הספד, כאשר הפך ל"אותיות פורחות".

החלטתי שלא להתעכב בספרי בפרטות יתרה על דרכו של קורצ'אק בחינוך, כי בנושא זה נכתבו ספרים רבים בשפות שונות. צמח דור של מעריצי תורתו – מבין תלמידיו הצעירים ממנו ומבין חוקרים-פדגוגים – ותבוא עליהם הברכה. אך מצויים ביניהם גם כאלה שלא הכירוהו כלל או שנפגשו בו באקראי והם קושרים כתרים לאגדת חייו, ולא לכולם כוונות טהורות. מתבלטות מגמותיהם של "הכרוניקאים" הפולנים, קומוניסטים וקאתולים, שזייפו את סיפור חייו וטשטשו – בזדון או באונס – את דמותו ומפעליו. בעקבותיהם הלכו בשוגג סופרים רבים בעולם החופשי. הפגם אינו קשה, אם לא יתמיד, כי הרי לא ידעו את מהות הבאר שמתוכה שאבו: כתיבת היסטוריה מהוגנת מותירה מקום לתיקוני טעויות. מטרה זו שימשה לי כאתגר נוסף לכתיבת הספר הזה.

אינני שונא את פולין. אבות-אבותיי ישבו בה אלף שנה. גם קורצ'אק לימדני, שלא לשנוא. שנינו אהבנו את הנופים הנפלאים של פולין, את השמים שלה, את עיר הולדתנו וארשה ואת הנהר ויסלה החוצה אותה; הערצנו את סופריה ההומאניטאריים הגדולים של פולין, את ילדיה, את הפועלים פשוטיהם, שאת מידות החסד החבויות בהם לא עירערה אף האנטישמיות עד היסוד, ועל יתרם – קורצ'אק חמל...

ברם, בתקוותו ובחלומו בשנותיו האחרונות חזה לעצמו ולילדיו נופים אחרים (מתוך "היומן"):

"יהיו לי אמצעים בלתי-מוגבלים ואפרסם מכרז לבניין בית-יתומים גדול בהרי הלבנון, בקרבת כפר-גלעדי. יהיו שם חדרי-אוכל ושינה גדולים... יהיו שם גם "צריפים מתבודדים". לי עצמי יהיה על הגג השטוח חדר אחד, לא גדול, שקירותיו שקופים, כדי שלא אפסיד אף שקיעה וזריחה אחת, וכשאכתוב

⁸⁷ פרופ' גדליה אלקושי מעיד על כך בספרו "קורצ'אק בעברית – ביבליוגראפיה מוערת" (הוצאת בית לוחמי הגיטאות, 1972), ולהלן פסוק אחד מדבריו: "זכות ראשונית של תרגום כתבי קורצ'אק לעברית שמורה לתלמיד-ידידו, המחנך העברי ירחמיאל וינגרטן (כעת בתל-אביב)".

בלילות – אוכל פעם לפעם להתבונן אל הכוכבים... בעמל רב ובכנות משתדלת ארץ־ישראל הצעירה להגיע לידי הסכם עם האדמה, אך גם זמנם של השמים יגיע..."

הריני מסיים את ספרי על קורצ'אק בשנת המאה להולדתו ומדליק בכך נר־נשמה צנוע לזכרו. זקן אנוכי, ובקרוב אראה את מורי וידידי. מי יתן ויקבל את פניי ברצון.

עייפתי מאוד.

*

פניו לא נשתנו, עיניו הכחולות מחייכות בעצב, הוא נראה לי כמו ביום שפגשתיו לראשונה. קורצ'אק מתרגש, מסיר את משקפיו, מנגב אותם במטפחתו ומרכיבם שנית ואני מספר לו:

– הייתי בניוירק באספת רופאים יוצאי פולין. הם החליטו לקרוא את אגודתם בשמך... אחד הרופאים, ד"ר אריה פאליק, סיפר באספה על הכתוב בספרים יהודים עתיקים: "כאשר צדיק נפטר ועולה לישיבה של מעלה – המלאכים בשמים מקבלים את פניו בריקודים ובשירה; כאשר ילד נפטר – המלאכים מתייפחים..." עמיתך שאל בתמיהה: "איך קיבלו את פניו של קורצ'אק, כשהופיע יחד עם מאתיים ילדיו?"

שקע קורצ'אק בהרהורים, וענה לי:

– זה קרה ביום קיץ בהיר. עלינו יחד בענן אפור עד שהגענו לשמים כחולים וזכים. המלאכים לא רקדו. הם רק שרו ובכו, והשירים היו עצובים־עצובים. סמוטָה־סמוטָה..."

אשתי עוררה אותי. שעת חצות, ואני נרדמתי ליד שולחן־הכתיבה.

אשתי עוררה אותי שעה חמה

יאנוש קורצ'אק וילדיו - נתן רפופרט
(פרט מתוך אנדרטת - ארד "מגילת האש" על הר כסלון סמוך לירושלים)